

Dr MÁRKI SÁNDOR

II. RÁKÓCZI FERENCZ

ELSŐ KÖTET

Marad

BUDAPEST
AZ ATHENEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.T.KIADÁSA
1910

Ára 16 korona.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1907

II. RÁKÓCZI FERENCZ

*

IRTA

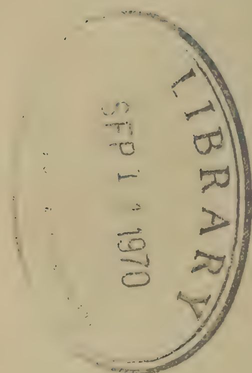
Dr MÁRKI SÁNDOR

A BAY ILONA-PÁLYADÍJJAL JUTALMAZOTT MŰ

I. KÖTET

1676–1707

BUDAPEST
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA
1907

LIBRARY
SEP 1 1970

PRO PATRIA ET
1907
II. RÁKÓCZI FERENCZ.
IRTA DR. MÁRKI SÁNDOR.

A DICSŐSÉGES

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM

TÖRTÉNETÍRÓJÁNAK,

DR THALY KÁLMÁN

ORSZAGGYŰLÉSI KÉPVISELŐNEK,
A SZENT-ISTVÁN-REND S TÖBB KÜLFÖLDI REND VITÉZÉNEK,
TÖBB SZABAD KIRÁLYI VÁROS DÍSZPOLGÁRÁNAK,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA OSZTÁLYELNÖKÉNEK,
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELSŐ ALELNÖKÉNEK,
TÖBB HAZAI ÉS KÜLFÖLDI TUDÓS TÁRSASÁG TAGJÁNAK

ÖTVENESZTENDŐS ÍRÓI MŰKÖDÉSE ÜNNEPÉN

TISZTELETTEL ÉS SZERETETTEL

AJÁNLJA

MÁRKI SÁNDOR.

Ötven esztendeje, hogy megjelent *Thaly* Kálmán első önálló kötete. Czíme: «Ne bántsd a magyart!» s a tizennyolcz éves ifjúnak a legnagyobb elnyomatás idején írt hazafias költeményeit tartalmazza.

Thaly neve öt esztendő mulva már egy oklevéltár élén jelent meg. Ennek a kötetnek, a Történelmi Kalászoknak elején közölte II. Rákóczi Ferencz sajátkezű levelét, mely szerint a fejedelemnek «teljes igyekezete az, hogy ezen nemes hazának hírét, nevét, szabadságát az egész keresztény világ előtt tündököltesse».

A lelkes, ifjú tudós örömmel látta, hogy *Szalay* László, a nemzet ihletett történetírója, az idegen uralomra következő átmeneti időkben minden eddigi történetírónál nagyobb hatással figyelmeztette a nemzetet arra a dicsőséges fejedelemre, a kiben a legélénkebb visszhangot keltette Zrínyi jelszava: «Ne bántsd a magyart!»

Úgy érezte, hogy Szalay elhunytával sem szabad elnémúlnia a kuruczvilág történetének. A hogy szerényen mondta, «kidőlt ugyan az erős oszlop s a nagy feladat kicsinyekre szállott: hagyján, — hiszen a gyenge erők munkálkodása is jobb a teljes tétlenségnél!» Ezen kicsinyek egyikének vallotta magát; de nem csüggesztette el a fōladat nagysága, sőt roskadó erejének éppen az kölcsönzött szárnyakat.

Az Archivum Rákóczianumban s egyebütt ezer meg ezer kurucz oklevelet adott ki és terjedelmes, nagybecsű kötetekben, tanulmányokban ösmertette a nagy korszak főbb embereit, eseményeit. Főképen neki köszönhetjük, hogy az apróra megösmert küzdelmet most már a történelmi igazság teljes fényében láthatjuk. Az ő félszázados, fáradhatatlan kutatásainak érdeme, hogy Rákóczinak «nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik.» *Thaly* tette öntudattá, a mi a kuruczok népdalában fájó vágyakozás a bujdosó fejedelem után:

«Szeret Magyarország, óhajt Erdélyország:
Holtig szán, holtig bán –
Még a gyermekök is, tudom, visszakíván.
Mikor rég elmentem, visszaóhajtotok;
Mikor rég meghaltam, akkor is sirattok.
Haló poromból is föltámasztanátok, –
Összeszednétek még porhanyó csontimat! . . .»

Mit érezhetett az ősz tudós, a mikor nemzete meghagyásából ezeket a porhanyó csontokat a konstantinápolyi sírból tavaly más koporsóba ő maga rakta át, hogy valóságos diadalmenetben, a nemzet kitörő lelkesedése közt adja át a hazai föld édes nyugalmának?! Mit érezhetett, mikor a nemzet törvényben tette jóvá, a mit valaha törvényben vétett a fejedelem ellen?! «Mit rákentek a századok, lemosta a gyalázatot!»

Áldotta az isteni Gondviselést, hogy az, a miről ifjú korában álmodozott, a minek előkészítésén férfikorában évtizedekig dolgozott, most, öreg korában, Isten kegyelméből megvalósúlhatott. S kijelentette, hogy ezzel ő, a Rákóczi-kultusz öreg szolgája, befejezte föladatát.

Azonban nem dőlt ki az erős oszlop: reá nem az emlékezetnek, hanem az élőt megillető nemzeti elismerésnek örökzöld repkénye futott föl. Minden város sietett polgárának nevezni az ősz tudóst, a lelkes magyart, ki sohasem akart egyéb lenni, mint *a fejedelem íródeákja.* A Gondviselés kegyelméből ő még bizonyára sokáig fogja vezetni azt a fejedelmi kanczelláriát, a

melyben a félszázad óta gyűjtött anyagból mindenkinek tud munkát adni. Mert hiszen, a hogy negyvenegy éve megírta, a «gyönge erők munkálkodása is jobb a teljes tétlenségnél.» Így történt, hogy a Magyar Történelmi Társulat, éppen az ő javaslatára, én reám bízta a dicsőséges fejedelem életrajzának megírását.

Így állok oda azon öregek közé, hogy a Rákóczi irodalmi végrendeletében, emlékírataiban, meghagyott «módon megemlékezzem a multakról s lelkesítsem a fiatalságot annak elbeszélésével, a mi azelőtt történt volt.» Éreztetnem kell vele, miként Thaly tette fél századon át, hogy nemcsak a mi letünt ifjúkorunknak, hanem minden idők ifjúságának írta Petőfi: «Szép csillag a honszeretet: gyönyörűségesen ragyog.»

Thaly félszázados munkáját folytatom, mikor ebben az életrajzban ilyen csillagra mutatok. S ha rajta elmerengve, könny rengedez pilláimon: a költőnél erősebb hittel abban bízom, hogy ez nem a magyar nép alkonyának, hanem hajnalának harmatcseppje.

Ahhoz a sokhoz, a mit az élet, a haza és az emberiség követel tőle, tanúlja meg tőlem is az ifjúság a fejedelemnek azt az értelmét, hogy «nincs az a nehézség, a mit a bátorság könnyűvé nem tenne, ha erős akarat járúl hozzá.» Sohase felejtse el, hogy a fejedelem száz ifjú daliából társaságot alapított, mely a tudományokban, a katonai ösmeretekben, vitézségben, lovagiasságban az ország reménye, szemefénye, büszkesége legyen. Ne felejtse el, hogy Rákóczi akarata szerint az ifjúságnak kell folytatnia az öregek hagyományait s a királynak is megmutatnia, hogy «a magyar nemzet semmiesetre sem engedi magát szolgai félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli.» És minden magyar ifjúnak éreznie kell homlokán azt a csókot, a melylyel a szabadság dicső vezére illette a hűségére esketett száz nemes ifjút.

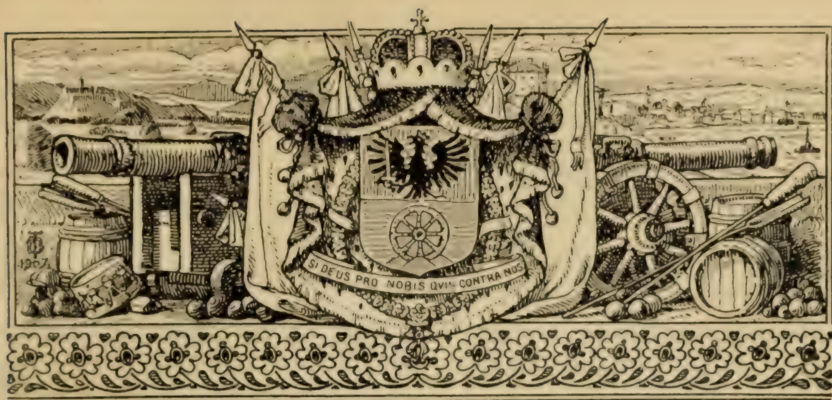
Mert bizony: «kevesen vagyunk, szeretnünk kell egymást», írta nekem közel negyven éve Thaly Kálmán, mikor a «Századok» munkatársai közé bevezetett.

A mit Thaly Kálmán ifjan mondott magáról, én az öregség küszöbén ösmerem el magamról, hogy a kicsinyek közé tartozom. Azonban a feladat nagysága engemet sem csüggeszt. Roskadozó erőmnek a lelkesedésen és a szorgalmon kívül szárnyakat éppen az a férfiú kölcsönöz,[1] ki legmélyebben hatolt a dicsőséges fejedelem életének titkaiba, ebbe a kincses bányába, honnan a magyar szent koronához méltó drágakövek kerülnek ki.

Könyvemben az örök igazságot keresem, mint az a nagy ember, a kiről írok. S könyvemet szeretettel, tisztelettel ajánlom *Thaly* Kálmánnak, a Rákóczi-kultusz vezérének, a ki félszázados munka után boldogan mondhatta el, hogy föladatát befejezte.

BEVEZETÉS.

ISTENNEL, A HAZÁÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT.

2. A RÁKÓCZI-CZÍMER. RAJZOLTA DÖRRE TIVADAR.

I.

AZ ÖRÖKLÖTT MAGYAR LÉLEK.

MÁSODIK Rákóczi Ferencz az Örök Igazságnak ajánlotta könyvét, melyben leírta szabadságharcza történetét. Botorságnak tartotta volna elrejteni, vagy más színben feltüntetni a tetteket Isten előtt, a ki a multat, jelent, jövendőt mindenkinél jobban ösmeri. Munkáját egyedül azért írta meg, hogy tanúskodjék az igazság mellett, a mely Istennek ebben a művében, a szabadságharczban is megnyilatkozott.

A történelem lényegét abban kereste, hogy részletes, de legegyszerűbb előadása alapján kiderűljön, mik az ő emberi sötét tudatlanságának és mik az Örök Igazság isteni világosságának művei? Olyan kérdésekről vádolja magát, a mik alól a történelem őt éppen az Örök Igazság nevében mentegeti és többnyire föl is menti.

«Miről beszél a sírkő? — kérdezték a konstantinápolyi szent sírok utolsó lazarista őrei. — Miről beszél Zrínyi Ilona fiainak, a nagy, nemes II. Rákóczi Ferencznek a sírja? . . . . *Rákóczi*

lelke! Ki írná le a te szépségedet? Ki tudna nevet adni annak a hatalmas érzelemnek, a melyből erőt merítettél? Ki tudja más, csak te, a kit *hazának* nevez az emberi nyelv! . . .»

Rákóczi alázatosan leborúlt az Örök Igazság előtt, de azzal szemben is bátran emelte föl a fejét, mikor megvallotta, hogy törekvései csak egynek nem árthattak: a hazának; mert az volt első és fő czélja, hogy *fölszabadítsa nemzetét az idegen járom alól.*

Szépen kezdődött a XVII. század *Bocskay* Istvánnal; maholnap rútúl végződik nélküle. Mint vagyunk, mint leszünk, híre sincs benne Bocskaynak, kit magyarjai már csak sóhajtva említenek. Vajha hevenyén nyomába hághatott volna Szent Istvánnak egy Bocskay István, Corvinus Mátyásnak egy Bethlen Gábor!

Fiatal költő volt *II. Rákóczi Ferencz,* mikor így borongott;[1] öregedve, negyedszázad mulva, mint történetíró, hivalkodás nélkül mondhatta el, hogy száz esztendő mulva az isteni gondviselés csodálatos útakon *vele* kezdette meg a szabadságharczot, mely Bocskay óta minden nemzedéknek osztályrésze volt. Annak a századnak öt szabadságharcza oly csodás arányú időközökben következett egymásra, hogy az idők hasonlósága és az emberek visszaemlékezései következtében úgyszólván egymást folytatták. «Mindegyikből maradtak a következőre öregek, a kik még emlékezének a multakról s lelkesíték a fiatalságot a *szabadság* szeretetére, elbeszélvén az azelőtt történteket.»[2]

Rákóczi jogos büszkeséggel mondhatta,[3] hogy olyan ősöktől származik, a kik Magyar- és Németországban egykor sokat áldoztak és tettek a *szabadság* fennmaradásáért. Édes elei, a hazához való szerelmökért s virágzó előbbi szabadságának helyrehozásáért mindenöket koczkára vetvén, véröket, hitöket

[1] Thaly, Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. 285—6. Mások Rozsnyay Dávidnak tulajdonítják ezt a verset. Századok, 1872. 56., 197—8.

[2] II. Rákóczi fejedelem emlékiratai. Ötödik kiadás. 67—68.

[3] II. Rákóczi Ferencz levele Du Héronhoz, 1702. április 7. Thaly, Bercsényi-család, II. 448. Beszéde az ónodi országgyűlésen 1707 junius 6. Rákóczi emlékiratai, 222.

áldozták fel. – Családjának nemzeti, politikai jelentősége mindenesetre ezekben az áldozatokban és tettekben gyökerezik, de csak Bocskay szabadságharczával kezdődik. Pedig a Rákóczi-család akkor már félezeréves volt. Abból a Bogát-Radvány-nemzetségből vált ki, a melynek őse Radvány nádor, Vid főispánnal együtt egyik oka volt, hogy «Árpádnak népét Salamonnal sok baj emészté.» Csépánt először az Aranybulla korában nevezték Rákóczinak és Zsigmond először a Hármaskönyv megalkotása után kevéssel írta magát Felsővadászi Rákóczinak. Őkmaguk különösebben sohasem érdeklődtek koruknak ezen nagy alkotásai iránt; de Isten úgy akarta, hogy a *nemesi szabadság* ezen biztosítékainak vértanúja az a kései unokájuk, II. Rákóczi Ferencz legyen, a kinek fiaiban már nemcsak a Hármaskönyv, hanem az Aranybulla megalkotójának vére is csörgedezett.[4]

I. Rudolf király 1597 május 27-ikén újította meg a Rákócziak czímerét, a melynek zöld hármas halmán aranykerék s rajta kiterjesztett szárnyú sas áll, ezzel a köriratttal: Si Deus pro nobis, quis contra nos? (Ha Isten velünk, ki ellenünk?) Szent Pálnak, Szent Istvánnak ez a kérdése lebbent el a haldokló Bethlen Gábor ajakáról; s ez nemcsak a tüzes Rákócziaknak, hanem a higgadt Széchenyieknek is a jelszava. Bíztatás, vígasz mindenkinek, a ki az Aranybulla záradékában felhívást és kötelességet látott a magyar szabadság védelmére. Azonban ekkor még *Bocskay* István és *Rákóczi* Zsigmond is a német párt főemberei voltak s 1604-ben őket igazán «ágyúkkal kergették el a király hűsége mellől.» Egy esztendő mulva Bocskay, már

4 A Rákócziak őseiről lásd Körössy György feljegyzéseit (Századok, 1875. 317–321.). Wertnernek és Karácsonyinak a magyar nemzetségekről írt könyveit (a Bogát-Radvány-nemzetségről). Thaly több czikke a Turulban (1884. 89–96., 1892. 153–6., 1893. 35–36., különösen 1905.) Petrovay György, a Rákóczi-család leszármazása. (U. o. 1897. 148.) Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, II–III. Nagy Iván, Magyarorsz. Családai, IX. 597–609. Szilágyi Sándor, A Rákóczi-család. Pest, 1861., 8 r., 61 lap. Nagy Géza a Pallas Lexikonában. XIV. 372–4. Doby Antal, Multak emléke. (Homonna és Vidéke, 1905. 19–47. és 1906. 2–15. sz.) U.-ő: A fényes Rákóczi-nemzetség családfája. Homonna, 1906., öt tábla. Wertner, A Rákócziak családi történetéhez. (Erdélyi Muzeum, 1898. 36–50., 94–106.)

mint Magyar- és Erdélyországok fejedelme, Rákóczi Zsigmondra bízta Erdély kormányát s a nagyvezér szerint «úgy tartotta ez országban, mintha önmaga két személy lett volna.» Bocskay halála után az erdélyiek őt választották fejedelemnek, hogy megőrízzék a szabad választás elvét s a török vagy német ne küldjön fejedelmet a nyakukra. Rövid uralkodás után csak akkor mondott le, a mikor ezt az elvet biztosítva látta.

Legöregebb fia, *György*, ötödmagával megesküdött, hogy nem nyugszik addig, míg Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet magyar királylyá nem koronáztatja. A választás megtörtént, de Bethlen nem engedte fejére tenni a hatalmában levő magyar koronát. Beérte vele, hogy — a minek II. Rákóczi Ferencz nevezte — a szabadság védője legyen s Erdélyt magyar nemzeti állammá, európai tényezővé tegye. Az ő politikai és katonai iskolájában növekedett *Rákóczi György*, a ki azután mint erdélyi fejedelem folytatta mestere politikáját. Ügyes diplomácziája az európai kérdéseket sohasem tévesztette szem elől s a harminczéves háborúban nem csekély föladatra vállalkozott. Dédunokája utóbb a hollandokkal való összeköttetéseire[5] és arra a szerződésre hivatkozott, melyben a francziaés a svéd királyok a Rákócziaknak biztosították az erdélyi fejedelemséget, melynek fenmaradásáért tehát hatalmas európai államok kezeskedtek.[6] Esterházy Miklós többel, egyenesen avval vádolta I. Györgyöt, hogy mohón vágyódott magára a szent koronára is; és búslakodott, hogy a nagyszombati egyezségben, mely utóbb linzi béke név alatt került a törvénytárba,[7] a fejedelem mindent megnyert, a mit csak kívánni tudott. Bizonyos, hogy *a lelkiösmeret szabadságát* ebben már nemcsak a kiváltságos rendeknek, hanem

5 Archivum Rákóczianum, III. 531. (1710. aug. 30.)

6 Rákóczi emlékiratai 20., 21., 58. l. és XIV. Lajoshoz 1706. aug. 5. írt levele. Fiedler, Aktenstücke zur Gesch. Rákóczi's II. 380. Szalay, Magyarorsz. Tört. VI. 380 Századok, 1895., 553.

7 Mint 1647 : V. és, a hogy Thaly 1907. decz. 1. az országgyülésen megjegyezte, mint egyszakaszos tvczikk. II. Rákóczi Ferencz nem a királyi, hanem a fejedelmi megerősítés helyéről nevezi nagyszombat békének. (Emlékiratai 68., 105., 153. oldalán).

3. I. RÁKÓCZY GYÖRGY

az egész nemzetnek biztosította. II. Rákóczi Ferencz szerint ez a béke szilárdította meg az ország szabadságát, mely azonban később eltöröltetvén, helyreállítása őt, a dédunokát illette.[8] Oktató intésében (1637 október 14.) I. György arra buzdította öregebb fiát s majdan utódát, György herczeget, hogy bátor és kész legyen hazája, nemzete szolgálatában, az Isten tisztességének oltalmában.[9] És *II. György*, a mint a felsőbbsége alatt egyesítette a hajdani Dácziának mind a három tartományát, talán helyreállítja Nagy Lajos király egykori birodalmát, ha politikáját nem rendeli teljesen protestáns vallása érdekei alá.[10] Lengyelország őt, családjával együtt, már 1654-ben bevette a lengyel hazafiak közé; de tatárokat, törököket zúdított reá s

4. BÁTHORY ZSÓFIA NÉVALÁÍRÁSA.

Erdélyben is hazátlanná tette, midőn a fejedelem X. Károly svéd királylyal Lengyelország felosztására szövetkezett. Hiában hivatkozott (1658 január 8.) a medgyesi rendek előtt arra, hogy őseik mindig azt tartották: dulce est pro patria mori és hogy a hazáért örömmel ontották véröket, vesztették életöket.[11] A törökkel szemben többé nem védhette meg Erdély függetlenségét. Unokája, II. Rákóczi Ferencz beszéli róla,[12] hogy mikor egy öreg és több dibdáb ágyúval karácsonytól[13] pünkösdig lövette a Barcsay ellenfejedelemnek hódoló Nagyszebent, az ott levő törökök minden lövés után rókafarkkal porozták le a bástyákat, «mint az apáczák az oltárt.» Néhány hét mulva, ahogy

8 Önéletrajza (ahogy Vallomásait magyar fordítója, Domján Elek nevezi), 75.

9 Szilágyi Sándor: Fejedelmi parainesis. (Athenaeum, 1873. I. 21–27.)

10 Szilágyi, II. Rákóczy György, 116., 126.

11 Priorato, Hist. di Leopoldo, I. a 4. fejezet függelékének 16. lapján.

12 Archivum Rákóczianum II. 131. (1708. ápr. 6.)

13 Helyesebben 1660. január 7-től.

özvegye Báthory Zsófia mondta,[14] vére hullásával s élete letételével pecsételte meg *nemzetéhez való szeretetét, magyaros magyarságát, s kereszténységét.* «Míg élt, hazájának erős oszlopa s a nemzetére szakadó végső veszedelemben a vérrel és rabsággal teljes felhőket saját élete szerencséltetésével tartóztató s halasztó pajzsa volt.»

A mikor először sarkalták lemondásra, II. György kijelentette, hogy egészen és sértetlenül kell megtartania a fejedelemséget, a jogot s minden törvényes czímet egyetlen fia, *I. Rákóczi Ferencz* számára, a kit Erdély már nyolczesztendős korában, 1652 februárius 24-ikén szabadon választott fejedelemnek s a szultán is megerősített. Ferencz különben sem részes az apjának tulajdonított vétekben, azon isteni elv (Ezekiel, XVIII. 20.) alapján, hogy a fiú nem viseli apja bűnét. Fejedelemségét tehát az isteni és a népjognál fogva szabad lesz, ha akarja, mintegy apai örökségképen visszaszereznie, vagy visszafogadnia, mihelyt az uralkodásra alkalmas kort eléri.[15]

Az erdélyiek azonban már II. György életében Rhédey Ferenczet, majd Barcsay Ákost, — hősies halála után pedig Kemény Jánost, majd Apafi Mihályt választották fejedelemnek. Ferenczre azért sem gondoltak, mert 1661-ben római katholikus lett,[16] ők pedig már kilencz esztendeje kimondták, hogy ha protestáns vallását odahagyja, fölszabadúlnak hűségesküjök alól.[17] Ferencz nem is a fejedelemséget, hanem a *szabadságot* kereste,[18] mikor apósa, *Zrínyi* Péter bíztatására, fegyvert fogott a magyar alkotmány védelmére. De hozzátette, hogy a mikor hazája megmaradásáért életét, javait koczkáztatja, törvényei és szabadságai megtartásával mindvégig megmaradni kíván a király hűségében.[19] Gyönge volt ekkora föladatra. A fölkelés, a

[14] Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. II. 43.

[15] Történelmi Tár, 1888. 670—1.

[16] Szilágyi, II. Rákóczi György, 79.

[17] Tört. Tár, 1880. 753. Gergely, Teleki M. levelezése, II. 30. 1661. nov. 13. I. Lipót már örvendezett, hogy II. Rákóczi György özvegye fiával együtt visszatért a kath. hitre. Századok, 1896. 438.

[18] 1670. május 13. tiltakozott Apafi előtt e vád ellen. Tört. Tár, 1891. 244., 1896. 568—569., Apafinak május 28. kelt hazafias válaszával u. o. 569—570.

[19] Történelmi Tár, 1896. 569.

Splis ac Magce
Dne Colendissime

Salutem et Servitior meor paratissima Conem. Az Anya
szent egyháznak régtül be vött szokásábul és Isten eö szent felsé-
gének beölcs rendeléséböl, igértem örök házastársul az én
szerelmes Leányomat Zríni Ilonát az méltóságos Rákóczy
Ferencz Uramnak, Erdély Országának választott Fejedelmé-
nek etc: Kinek házasságára való lakadalmának napját
az Méltóságos Fejedelem Aszonnyal eö Ngával, megh
egyezett akaratból és értelemböl rendeltük, jövendö Mar-
tius havának elseö Napjára Anno 1666. ugyan az eö
Nga Zboró nevü Kastellyában, az melly Sáros varmegyé-
ben vagyon megh lenni. Mellyekért nagy szeretet-
tel kérem Kegyelmedet, hogy az megh nevezett hellyen és
napon maga jelen léte által szép gyülekezetünket fel ékes-
íteni ne nehezteljen. Melly Kegyelmed ebbeli hozzánk
való barátságos jó akarattyát minden alkalmatossággal
nagy szeretettel megh igyekezem szolgálni. Ezzel tar-
tsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok Esztendeig kedves jó
egésségben. Datum in Ozaly Die 28 Decemb. 1665.

Splis ac Magcae Dnis
V. etc.

Servitor paratissimus.

Petrus a Zrin

5. MEGHÍVÓLEVÉL I. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS ZRÍNYI ILONA ESKÜVŐJÉRE

mely — Montecuccoli szerint — gonoszabb volt Bethlen, a csehek és a portugálok lázadásánál,[20] Zrínyi Péternek, Nádasdynak, Frangepaninak, Bónisnak a fejébe, Rákóczinak 400.000 forintjába, jövendőjébe, — Magyarországnak szabadsága romjaiba került. Fia, II. Rákóczi Ferencz, 38 év mulva keserűen jegyezte meg,[21] hogy édes atyjával a német nem tárgyalt rendesen. Csalárdszinű kegyelemosztásait követte az eperjesi vérpad és a sok mindenféle külön bizottság, a mi Bocskaynak és az ő elődeinek ünnepies tárgyalásait sohasem kisérte. Nem csoda — úgymond, — ha azt következtették belőle, hogy hamis a német s meg akar minket csalni: «melyet, adja Isten, minden magyar úgy higyjen, a mint mondja és valahára már tanúljunk a magunk példáján.»

A négy fejedelemhez méltó volt *a négy fejedelemasszony*. Régi, vitéz, gazdag, nagy házból való valamennyi. Maga Rákóczi büszkén hivatkozott a Báthoryak királyi és fejedelmi családjára, a Ráthold- és Gútkeled-nemzetségből való Lorántffyakra és Zeleméryekre, a lengyel Kosztkák, Radzivillek, Zagreszkíjek, Szienievszkíják rokonságára, sőt arra is, hogy női ágon egyenesen a Palaiologos görög császári családból származik. Zsigmond második feleségének, *Gerendy Annának* hozománya az erdélyi úri családok atyafisága, rokonszenve és a kedves nő halála után tíz esztendővel Erdély trónja volt. Fiuk, I. György felesége, *Lorántffy Zsuzsánna*, a sárospataki uradalmon kivül egyébbel is növelte a Rákóczi-család tekintélyét. Ez a «fejedelmi méltósággal tündöklő» igazi magyar asszony férfias lélekkel igazgatta Erdélyt, míg ura 1644—5-ben a magyar alkotmányért és a vallásszabadságért harczolt. Rendkívül sokat tett a protestáns egyház, tanítás, közműveltség érdekében s ott kereste a szabadságot, a hol az államférfiak nem mindig keresték: a tanításban, a szószéken és az irodalomban. *Báthory Zsófia* kezével

20 Acsády a Szilágyi-féle Történelemben, VII. 266.
21 AR. II. 341.

II. György az ecsedi uradalmat s a Báthoryak királyi és fejedelmi háza fényét kapta. «Szeresd feleségedet — intette őt atyja — annyi szeretettel és ragaszkodással, a mennyivel minden igaz férfiú tartozik nejének; de csak annyira, hogy ahhoz

6. LORÁNTFFY ZSUZSÁNNA.

való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképpen az Isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja, ettől el ne vonjon. Mert feleséget még találhatsz, de hazát, nemzetet, Istent egynél többet nem.»

Báthory Zsófia azonban elfelejtette, a mit utóbb unokája, II. Rákóczi Ferencz kérdezett a nemzettől, hogy «mi kénysze-

rítette régen a dicsőséges Báthory-családot fegyverfogásra az Ausztriai Ház ellen?» Protestáns uráért elhagyta kath. hitét, hogy a Báthoryak dicső hagyományaival a Rákócziak necsak Erdély fejedelmei, hanem a lengyel protestánsok és a svédek segítségével Lengyelország királyai is lehessenek. Mikor ez a törekvés ura trónjába és életébe került, visszatért, sőt 17 éves fiát is magával vitte a katholikus hitre; mert «inkább akart a fejedelemségtől megválni, mint szent hitét elhagyni.»[22] Áttérése a XVII. század egyik legnagyobb magyar eseménye, mert úgyszólván jeladásúl szolgált a 13 vármegyében és az egész országban a katholikusok újabb térfoglalására.[23] Nem félelem szakította el vallásától, nem is világi dicsőség, mint végrendeletében (1660 május 16.) ura gyanította. Amazt nem ösmerte, emezt nem kereste. Hinni látszott, hogy fia, vagy unokája mint a szent római birodalom herczege könnyebben kerülhet a katholikus Lengyelország trónjára, honnan a protestáns Erdélyen olyanformán uralkodhatik, mint ükapja, Báthory István. Egy emberöltő mulva, közhit szerint,[24] ilyes czélokra rejtette el a Rákócziak kincsét. De ura halála után azonnal (1660 június 10.) I. Lipót védelmébe ajánlotta magát és fiát s lemondott minden fegyveres ellenállásról; mert illőnek tartotta, hogy mindenki támogassa a királyt, a mikor egész erejével Magyarország védelmére vállalkozik.[25] Unokája, II. Rákóczi Ferencz, magasztalta és áldotta Istent, hogy kegyelmével őt megerősítette s állhatatossá tette elhatározásában, mely reá is átszármazott. Isten ájtatos szolgáló leányának, emberi vélekedés szerint szentéletűnek nevezte őt.[26]

I. Ferencz 21 éves korában Zborón 1666 márczius elsején vette el a 23 éves *Zrínyi* Ilonát,[27] Péter horvát bán leányát.

22 Rákóczi önéletrajza, 4.

23 Varju János, A magyar szellemi művelődéstört. 239.

24 Századok, 1891. 738. V. ö. Katona, Hist. Crit. XXXVII. 404—9. l.

25 Priorato, id. h. I., a IV. könyv függelékében, 16.

26 Rákóczi önéletrajza, 4—5.

27 I. Rákóczi Ferenc 1645. febr. 24. Gyulafejérvárott, Zrínyi Ilona 1643-ban született.

A fiatalok sejtették, hogy a szokottnál nagyobb jelentősége van, mikor egymásnak *holtig* tartó hűséget esküsznek. Az elégedetlen főurak[28] az ő lakodalmukon határozták el, hogy élnek az Arany-bulla záradékában adott jogukkal, a zsarnokságnak fegyveresen ellenállnak, az alkotmányos, független magyar királyságot török és franczia segítséggel helyre állítják.[29] Ferencz és Ilona első édes csókjának nemcsak a családi, hanem a nemzeti boldogság kezdetét kell vala jelentenie. Ilona vitéz tettekben férfias lelkű asszony volt, neméneк és századának dicsősége, a Zrínyi-Frangepani-nemzetség utolsó dísze, mind a két urának méltó felesége; czímei, de kivált tettei következtében híres az egész

7. I. RÁKÓCZI FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

világon; méltóságos a szerencsében, nagy a szerencsétlenségben. Konstantinápolyban, a galatai templomban így jellemzi a száműzöttet harminczöt esztendő mulva sírfelírata, a mikor összetört már minden, de minden reménye, mi szívét hazája és családja dicsősége iránt a zborói esküvőn eltöltötte.

Távol legyen tőlem, hogy — a mit az ő fia kerülni kívánt[30] — megírjam a Rákóczi-család történetét s elmondjam Erdély fejedelmeinek, II. Rákóczi Ferencz őseinek tetteit. De utalnom kellett arra a *szabadságszeretetre* és *erős nemzeti érzésre*, a

28 Az 1666. január 11-én meghívottak jegyzékét (melyben a császári és lengyel királyi pár, a nádor, érsek, kanczellár és öt püspök is van) Thaly közölte a Történelmi Tárban, 1881. 586–589.

29 Pauler, Wesselényi összeesküvése I. 88–91.

30 Rákóczi önéletrajza, 4.

mely ezeket az ősöket kivétel nélkül, ha nem is egyenlőképpen jellemezte. Bizonyára része volt benne az *átöröklésnek*, hogy a Rákócziak, Gerendyek, Lorántffyak, Báthoryak, Zrínyiek véréből támadt a magyar szabadság legeszményibb hőse, II. Rákóczi Ferencz. Egyik jezsuita tanára, Guttwirtt Menyhért, fényes ősei legfőbb dicsőségének 1690-ben azt tartotta, hogy II. Rákóczi Ferenczet ők adták a magyar nemzetnek.[31] De miképpen ő maga is hívatkozott az átöröklésre «*úgy van a természettől rendelve* — szólt fegyverre hívó manifestumában,[32] — hogy a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszúságot; és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapotba vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.»

Így történt, hogy nyolcz esztendeig küzdött nemzete élén azon zászlók alatt, a melyekre aranyos betűkkel íratta fel: «Cum Deo pro Patria et Libertate!» «Istennel a hazáért és a szabadságért!»

II.

CUM DEO!

Rákóczi szabadságharczának föltett czélja, a hogy maga mondta,[1] «mindenek előtt az *Isten dícsérete*, kinek kegyelmes szent karjai által hazánkat felszabadítani reméljük.» Valóban bízott benne, hogy erős istenség őrzi a magyar nemzetet. «Isten ő szent felsége sok esztendőtől fogva szemlélte nemzetünknek az utolsó romlással küzködő sorsát. Látván, hogy senki sincs, a ki ügyét fölkarolná és ellenségeinek kegyetlenül sanyargató uralkodása alól fölszabadítaná: *ő maga öltözött fegyverbe*, nemzeti elfélemlett bátorságunkat megadta, szívünket

[31] Guttwirtt: Amores Mariani (Linz, 1690.) az ajánlólevélben.

[32] 1703. junius 7. Az 1704. (hely nélküli) kiadás 25. lapján (az Erdélyi Nemzeti Muzeumban).

[1] Rákóczi hadiparancsa 1704. januárius 9. Erdélyi N. Muzeum, Kemény J. gyüjt. 37. kötet.

fölemelte, velünk táborba szállt és hadakozásunkat az egész világ szemeláttára mintegy semmiből megindította. Isten mindezekben a maga csodálatos, még a teremtésben elkezdett és minden természeti dolog eredetében gyakorlott munkájának szabott rendjét tündököltette.»[2] Rákóczi ezekben a szép szavakban és máshol is mindenkor Isten ügyének tekintette a magyar nemzet ügyét; hitte, hogy őt is az Isten szólította munkára és azért gondviselésébe ajánlotta magát.[3] Istenbe vetve hajónk horgonyát, az ég maga is hadakozik értünk; és «nem tulajdonítván e nyomorúlt nemzetségnek közönséges bűneit, midőn igaz ügyünknek ennyi gonoszak közt habzó hajóját a tovább való előmenetel széles tengerére bocsátjuk, Isten elvezérli azt gondviselése boldogító szelei által régi boldogságának bátorságos révpartjára és immár valahára megkoronázza az örökké való csöndességnek diadalmaskodó örvendezésével!»[4] Az igaz ügyet szerető Isten dolgainkat minden bizonynyal oly végre vezérli, a melyért magyar nyelvünk hálaadó szívvel örökké hirdeti az ő dicsőségét.[5]

8. I. RÁKÓCZI FERENCZ EPITAPHIUMA.

A magyar nemzet története bőségesen bizonyítja, hogy az Isten csodálatos gondviselése elejétől fogva védelmezte, megtartotta ezt a nemzetet, letapodott szabadságait helyreállította. Ha úgy látszott is, hogy a nemzetet tatár, cseh, török vagy német veti rabságba: mindazon nyomorúságok közt Isten oltalmat és

2 Rákóczi 1704. november 13. a megyékhez. Hornyik, Kecskemét tört. IV. 334.

3 Rákóczi önéletrajza, 83.

4 Manifestum, köztudománytétel. 1704. évi kiadás, 26—27.

5 Rákóczi 1706 julius 30. és augusztus 15-ikén a magyar nemzethez. Simonyi, Angol dipl. iratok, III. 199. Horváth, Magyarorsz. tört. VI. 443.

A fiatalok tapasztalták már, hogy nincs boldogság csapások nélkül; de azt is, hogy nincs szerencsétlenség vigasz nélkül.[13] 1672-ben leánygyermekök született, *Juliánna Borbála*. Isten végre «könyörült és meghallgatta kérésöket: mert miután több

19. II. RÁKÓCZI FERENCZ BÖLCSŐJE.
(Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.)

esztendeig fiúgyermek nélkül majdnem árván éltek», fiúgyermekkel vigasztalta meg őket.

A zemplémvármegyei Borsiban, a Bodrog partján 1882 június 11-ike óta emléktábla jelöli azt az emeletes régi kastélyt, a mely-

[13] II. Rákóczi Ferencz levele 1714. május 18. Simonyi, Londoni Okmánytár, 281.

nek egyik tágas termében II. Rákóczi Ferencz 1676 márczius 27-ikén pénteken született.[14] E világra búra bár ne született volna; vagy a halál — jobb lett volna — koporsóba zárta volna: szíve kínját, nagy fájdalmát hogy ne kóstolhatta volna — mondja félszázad múlva egy neki tulajdonított költemény.[15] S harminczkét esztendős korában a sárospataki országgyűlésen törvényt hozatott, hogy a nemzet minden pénteket bőjttel és bűnbánattal üljön meg: «mivel Isten ő szent felségének bűneinkért fölgerjedett sok haragját sok kázusokban (a mik közé talán saját születésnapját is számította) pénteken leginkább tapasztaltuk.»[16] Születésnapjának védőszentje egy vértanú volt; az a Szent Sándor, a ki a vallásszabadság nevében szembeszállt magával a római császárral is, bujdosnia, halnia kellett meggyőződéséért s a magyarországi avarok még sírja nyugalmában is megzavarták.[17] Véletlen-e, ha a Rákóczinak tulajdonított Officiumban[18] ott találjuk Rákóczi kortársának, VIII. Sándor pápának imádságát, a melyben kész magára venni minden szenvedést, a mit Isten keze küld reá?

Reá mérhetetlen bajokat, szenvedéseket küldött; mert az «Úr nem azért adta édes anyjának, hogy prófétát, tudóst vagy újítót neveljen belőle, hanem hogy példája legyen igazságának megaláztatásában és az ő könyörűletében. Különben nem engedte volna, hogy fölemelje szavát a pusztaságban s majdan bujdosása sötét barlangjában.»[19] Két vértanúnak volt az unokája, haláltól drágán megváltott apának a fia.[20] Szüleinek első csókja oltotta bele azt az érzést, a mi végzete lett,

14 Rákóczi Önéletrajza, 4. Születésnapját ennek és egyéb adatoknak alapján Thaly (Rákóczi ifjúsága, 3—5.) teljesen tisztázta, de szóra sem méltatta Lipót királynak 1694 márczius 9-ikén kelt oklevelét, mely szerint Rákóczi három év mulva lett volna nagykorú, azaz 24 éves (u. o. 204.) s így 1673-ban született volna.

15 Közli Thaly, Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, II. 408.

16 1708 deczember 15-iki végzés. Thaly, Rákóczi-Tár, I. 176.

17 Zalka-Zsihovics, Szentek Élete, II. 273.

18 Officium Rákóczianum (Nagyszombat, 1749.), 428.

19 Testament politique et moral du prince Rákóczi, I. I.

20 Malagola (Il Secolo XX. 1907. 23. l.) megjegyzése szerint «discendente da una progenie di eroi e di martiri per la nobile causa.»

20. II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZA BORSIBAN.

hogy «minden egyébnél jobban szeresse hazáját; és hogy ne tartsa sérelemnek, ha mindene elvész is: csak a haza kincse, a szabadság maradjon meg». Azt a függő bölcsőt, melyben valaha édesen szendergett[21] szabadságharcza kétszázadik évfordulóján ereklyéinek látogatói naponkint azért szórták tele rózsákkal, azért borították pálmaággal, mert úgy hitték, a nemzetnek olyan szabadítója pihent benne, mint az emberiségnek a betlehemi jászolban. Küldetése végén maga Rákóczi zavarba jött s pirúlt, a midőn Krisztus születését s annak körülményeit a magáéhoz hasonlította.[22] Isten, a ki őt és a világot teremtette, istállóban született: ő palotában. Krisztust ökrök és szamarak, szegény pásztorok vették körűl: őt az udvari emberek nagy csapata; Krisztus szülői szegények voltak: az övéi fejedelmek; Krisztus szegénységben jött a világra: ő pedig gazdagságban. S azzal folytathatta volna, hogy Krisztus is útközben született, mint ő[23] s előtte Mátyás király, Bocskay István. De teljes alázat fogta el a körülmények egybevetésekor. Érezte semmiségét Isten színe előtt, lelke nyomorúságát földi boldogságában; s hálát adott Istennek, ki a keresztségben megtisztította a bűntől, melyben fogantatott.

A római kath. hit szertartásai szerint keresztelték atyjáról Ferencznek, a királyról Lipótnak; azonban a keresztelés helyét, idejét és körülményeit nem ösmerjük. A családnak ezt a kedves ünnepét csakhamar mélységes gyász követte. I. Rákóczi Ferencz néhány napig Borsiban maradt,[24] azután azonban átment Zboróra,

[21] Rákóczi függő rézbölcsője, erősen fejlett barokk-ízlésben, alkalmasint I. Rákóczi Ferencz első fia, Lipót György számára, 1667. táján készült. Ezt a GG. névjegy gyaníttatja; a VM (Virgo Maria) névjegy pedig azt, hogy Szűz Mária ájtatos tisztelőjének, Báthory Zsófiának, nagyanyjuknak ajándéka. A kassai ereklyekiállításon (1903.) a látogatók mindennap tele szórták virágokkal; s a fejedelem kassai temetése napján (1906 október 29.) e könyv írója a kolozsvári egyetem aulájában a trón előtt kurucz zászlók és díszőrség közt álló bölcső felett tartotta meg emlékbeszédét. A bölcső leírása Thalynál, Rákóczi ifj. 14—15. és Pósta Béla szíves adatai nyomán.

[22] Önéletrajz, 3.

[23] Szülei felváltva Makoviczán, Zborón és Sárospatakon laktak. Épen Munkácsra akartak menni anyjukhoz, Báthory Zsófiához, mikor családi örömük Borsiban marasztotta őket.

[24] 1676 márczius 30-ikán Zborón újból megteszi Mihályt az ónodi czigányok vajdájának. Gazdaságtört. Szemle, 1895. 121.

hol 1676 július 8-ikán élete 31-ik, házassága 11-ik esztendejében megtért őseihez.[25] Utolsó levelében árváit Lipót király oltalmába és kegyelmébe ajánlotta.[26]

Zrínyi Ilona gyorsan fölszárította könnyeit, hogy — mint gyermekeinek természetes gyámja,[27] — az árvák jogait, érdekeit

21. BÁTHORY ZSÓFIA, RÁKÓCZI NAGYANYJA.

és vagyonát mindenkivel szemben megoltalmazza. A mint tehát ideiglenesen eltemették a fejedelmet, azonnal megbízta *Kazinczy*

[25] Rákóczi annyira nem emlékezett reá, hogy vallomásaiban (Önéletrajz, 5.) apját még nem egészen negyven évesnek, magát pedig hat hónaposnak mondja.

[26] Thaly, Rákóczi ifjúsága, 7.

[27] A Hármaskönyv I. r. 113. czíme szerint ha az atya meghal, de az anya életben marad s az apai házban nem törvényes korú a fiú vagy leány, akkor e fiú és leány gyámságát az anyának mindaddig szabad viselnie és gyakorolnia, míg előbb elhalt férjének czímét és nevét megtartja és második házasságra nem lép.

Péter királyi táblabírót, hogy Sárosvármegye július 20-iki közgyűlésén a csecsemő Ferencz örökös főispán nevében elnököljön.[28] A kis fejedelem még négy hónapos sem volt egészen, még bölcsője selyem bojtjaival sem tudott játszani, a mikor a közélet már feladatot rótt rá. Feladatoktól sohasem kímélvén meg, 59 esztendő múlva méltán írhatták róla, hogy csak az Úrban találta föl a nyugodalmat, melyet életében *sohasem* ösmert.[29] Édes anyja törvényes, bátor föllépésének érdemét növeli, hogy az oly időben történt, mikor Magyarország már negyedik éve állott Ampringen Gáspár kivételes, tehát törvénytelen kormánya alatt. Ennek a kormánynak kevés oka lehetett a Rákócziak óriási vagyona kezelésével megbízni azt az asszonyt, kinek atyját kivégezték, urát pedig roppant pénzbüntetésre ítélték fölségárulás czímén. Hiszen sohasem tudhatták, nem fog-e kedvezni a bujdosó kuruczoknak, kik atyja és ura megbosszúlását, mutatkozó sikereik támogatását várták tőle.

Azonban igazsága volt *Kazinczy* Péternek[30]: «világos törvényünk és megrögzött szokásunk» ellen tenni nem lehetett. A *király* már augusztus 12-ikén megerősítette Zrínyi Ilonát a gyámságban s egyúttal kijelentette, hogy, a fejedelem végső akaratához képest, az árvákat különös pártfogása alá veszi.[31] Gróf *Pálffy* Tamás magyar kir. udv. főkanczellár meg is írta az özvegynek, hogy a törvény és természet szerint való gyámsághoz tartván magát, immár Isten hírével nevelheti árváit.[32] Nevelte is olyképp, hogy Rákóczi abban — saját vallomása szerint[33] — fogyatkozást egyáltalán nem szenvedett.

Gyermekeivel az özvegy Munkácsra költözött át, hol az unokákat nagyanyjuk, Báthory Zsófia, senkiben, még saját anyjukban sem bízva, szerette volna nevelni. Igaz, hogy menye gyámi jogainak elösmertetésében ő maga is közreműködött;

28 Századok, 1873. 664.

29 Rákóczi konstantinápolyi sírírata.

30 Levele 1676 augusztus 1-éről. Századok, 1873. 664.

31 Thaly, Rákóczi ifj. 10.

32 Levele augusztus 20-ikáról. Századok, 1873. 665—6.

33 Önéletrajz, 5.

de a Rákócziak utolsó aranyos ágacskáját (ahogy az utolsó Árpádot nevezték) féltette még az anyai csók forró lehelletétől is. Menyének kis fia helyett Sáros vármegyében olyan politikai, katonai és közigazgatási ügyeket kellett intéznie, a mik könnyen ellenmondásokba és gyanúba keverhették oly időben, mikor a kormány föltétlen engedelmességet követelt, a bujdosó kuruczok pedig egyszer-másszor már Munkács és Kassa alá is elkalandoztak. A fejedelem ünnepies temetése is azért húzódott egy esztendőnél tovább, mert báró Schmidt tábornok, a kassai főparancsnok, attól tartott, hogy zavargás, vagy éppen lázadás tör ki, mikor a holttestet Zboróról Kassára hozzák.[34] Zrínyi Ilona azonban kis fia, mint örökös főispán nevében, elrendelte Sáros vármegye nemességének fölkelését s ennek védelme alatt 1677 augusztus 18-ikán Kassán a jezsuiták (most a prémontreiek) templomában valódi fejedelmi díszszel tétette nyugalomra Erdély választott fejedelmét.[35] «Adja az ég — fohászkodott ravatalánál *Kereskényi* István jezsuita atya, — hogy ez a mindnyájunkat ért súlyos csapás jóra fordúljon s Ferenczedben, a te utódodban, egykor fényesen ragyogjanak föl lelked ékességei.»[36]

A kuruczok nem zavarták a temetést, de mostantól fogva még gyakrabban pusztították az árvák jószágait, hogy így álljanak bosszút nagyanyjukon, ki a protestánsokat, főkép pedig papjaikat minden módon zaklatta és üldözte. A nagyasszonyt erre saját türelmetlenségén kívül főkép nővére, Hedvig apácza (a lengyel gróf Luptovszkij özvegye) és gyóntatója, Kiss Imre jezsuita ösztönözte volna. Ilona már csak árvái érdekében is kíméletre, türelemre kérte őket; de ekkor azután vallástalannak, kurucznak, sőt önzőnek tartották, a ki szabadon akar gazdálkodni gyermekei jószágában.[37] A családi békességet felforgatni

34 Levele 1677 julius 24. Századok, 1873. 672—4.

35 Thaly, I. Rákóczi Ferencz halála és temetése. Századok, 1873. 661—687.

36 Panegyris luctuosa. Qua funebras exequias Transylvaniae principis Francisci Rákóczy . . . prosecutum est.« (Kézirata a budapesti egyetem kōnyvtárában.)

37 Maga a nagyasszony bizonyára épen unokái kedvéért törekedett annyira ősi javainak visszaszerzésére. Lásd a szilágysomlyói jószág ügyében írt leveleit 1676.

nem akarván, elbúcsúzott anyósától s télvíz idején, 1677 deczember 15-ikén, gyermekeivel és egész udvarával odahagyta Munkács várát. A húszhónapos Ferkó (ahogy nagyanyja hívta) másnap már a maga lábacskáin ment fel a borsii kastélyba, a hol született. A karácsonyi és az újesztendei ünnepeket édes anyjával és kis nénjével a sárospataki várban töltötte.[38]

II.

AZ ELSŐ HÉT ESZTENDŐ.

GYERMEKEIT *Zrínyi* Ilona 1678 januáriusa derekán Sárospatakról az abaúji Regécz várába vitte. Mindig mellettök volt; a nagy téli hideg ellen a hatalmas hintóban jól begöngyölgette őket, ételökre, italukra maga viselt gondot, maga öltöztette, fektette le őket. De ennyi gond mellett is megesett, hogy fia halálos beteg lett. Talán meghült a nagy hidegben; a várbeliek azt beszélték, hogy megbabonázták a bölcsőjét s alkalmasint Dolesznéra gyanakodtak, a kit már háromszor is elfogtak boszorkányság miatt.[1] A magyar urak,[2] pl. Gubasóczy kanczellár és Szelepcsényi érsek mérgezéstől tartottak[3] és intették Ilonát, vigyázzon kis fia ételére, italára, — jól megnézze, kit bocsát közelébe.[4] Már holt hírét költötték, de Ferkó — a hogy édes anyja hitta[5] — harmadik születésnapján túl volt minden

november 22. és 1679. október 4. Mike-gyüjt. Erd. N. Múzeum.

38 Részletek Horváth Mihálynak Zrínyi Ilonáról és Thaly Kálmánnak Rákóczi ifjúságáról írt szép könyveiben.

1 Dolesznét Regéczen 1683 márczius 27-ikén is vallatták boszorkányság miatt, de ezt a vádat nem emelték ellene. Pöre: Tört. Tár, 1889. 4—12.

2 Thaly, Rákóczi ifj. 13—16.

3 Erre vonatkozhatik Thökölynek 1705 augusztus 25-ikén Rákóczihoz intézett levele is: «mikor kegyelmed még semmit sem vétett nekik (a németeknek), el akarták veszteni kegyelmedet; mit nem cselekednének kegyelmeddel, minekutána annyi tormát reszelt az orruk alá!» (Monum. Hung. Hist. XXIV. 632.)

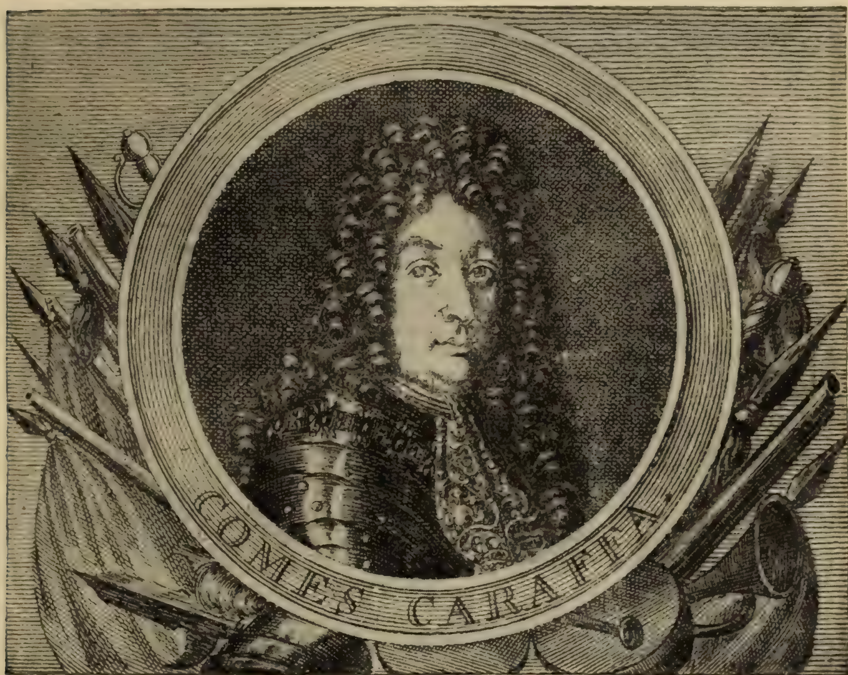
4 Rákóczi maga említi emlékiratai 29-ik lapján, hogy az öreg Kamenskij Petronius orosz zárdafőnök gyermekkorában karjain hordozta őt, 1706 augusztus 2-ikán pedig száz rajnai forinttal jutalmazta meg Csitáry Jánosnét (Pap Máriát), ki kisded korában karjain, ölében dajkálta. (Thaly, Rákóczi ifjúsága, 30.) De a nagy udvarban könnyen akadhatott valaki, aki jó pénzért hajlandó lett volna gonoszságra.

5 Levele 1679 február 18. Tört. Tár, 1893. 352.

I. RÁKÓCZI FERENCZ.

eddig az ideig voltak — írta elérzékenyedve pár napja. — Sohasem tapasztaltam egyebet bennök az igaz szeretetnél és engedelmességnél hozzám semminemű változásokban. Abban leginkább gyönyörködtem, hogy egymáshoz igaz atyafi (testvéri) szeretettel voltak; ha abban hozzám és az én édes uramhoz (Thökölyhez) tovább is megmaradnak: jutalmat vesznek mitőlünk, áldást az

32. GRÓF CARAFA ANTAL.

Istentől s jó példát adnak a világ fiainak.»[8] Nem bánta volna, ha belehal is, csak fiúval örvendeztesse meg urát;[9] de vágya nem teljesülvén, annál hevesebb anyai szeretettel csüggött Rákóczi árváin. A munkácsi elfogadó palotában, tiszteitől környezve, május 22-ikén mélyen megindúlva fogadta névnapi verses köszöntőjüket.[11] Fia az Isten dicsőségét keresők példája gyanánt

[8] Thaly, Adalékok, I. 223—4.

[9] Levele 1686 május 10 és május 31. Tört. Tár, 1880. 420.

[10] Nyolcz év mulva 1694 október 13-ikán született leánya, Zsuzsika, egy esztendőt sem ért meg.

[11] Közli Thaly, Adalékok, I. 220—3.

dicsőítette Szent Ilonát, ki nem szánta kincsét, csakhogy a föld gyomrában is megkerestesse Krisztus szent keresztjét s az egész világot megörvendeztesse vele, a békeség jelével. Ez rontotta meg a gonosz Luczifert (a kinél alkalmasint Caprarára gondolt), a sanyarú inségből ez szabadította meg mindnyájokat. Megdobban az ember szíve, ha arra gondol, kegyelmes asszonyukkal együtt mily nagy inségben voltak a múlt napokban. Szárnyával fedezte két pellikán-fiát; vigyázott, hogy egyik se essék el s kereste őket, mihelyt kissé eltávoztak. Mit mond ezekre a Bethuliához méltó Munkács? Vitézei azt felelik, hogy szerencséjökre Ilona s nem Judit ment az ellenségre. A szabadság az egyetlenegy Munkács várába szorúlt s ezt a várat egy Zrínyi-szívű asszony tartotta meg. Hol van, hogy hálát adjon az inség bilincseit kerülő egész magyarság? — Juliánka inkább az édes anyát magasztalta, kinek szeretete édesebb a méznél; de mintha «fiúi voltát» mutatná, ő is azt kívánta, hogy Munkács védője «szép nemzetünk hírét égig emelhesse».

A veszedelem egyre nőtt, mert *Terzi* Guido gróf két ízben nagyobb erővel látott a vár ostromához. Ha Thököly könnyedén hódol az ellenségnek, Zrínyi Ilona Munkácson megteszi, a mit Hasdrubal felesége tett Karthagóban: a kishitűt és szerelmét megátkozva, gyermekeivel együtt rohan az égő vár lángjai közé. De Thököly alapjában véve Buda visszavétele és a mohácsi csata után sem szakított eddigi politikájával. Még mindig jobban bízott azokban, a kik őt verték lánczra, mint a kik az eperjesi vértörvényszék felállításával vezették be az örökös királyságot, az Aranybulla záradéka eltörlését s vele az önkényes uralom lehetőségét. Zrínyi Ilona mindamellett 1687 karácsonya táján állítólag olyan titkos levelet kapott tőle, melyben késznek mutatkozott, hogy áttér a kath. vallásra és üldözi eddigi hitfeleit, ha XI. Incze pápa a bécsi udvarnál kieszközli kivánságai teljesítését.[12] Absolon kanczellárt — Rákóczi határozott állítása szerint —

[12] E végből felesége udv. káplánját, a ferenczrendi Bárkány Jánost kivánta Rómába küldeni. Az útikészülettel függhetett össze, hogy 1687 deczember 29-ikén

ez a levél bírta reá, hogy Munkácsot a németek kezére játszsza, mielőtt Thököly elárúlhatná az ágostai hitvallásúakat. Azonban Zrínyi Ilona már három hete megírta[13] Béthune lengyelországi francia követnek, hogy a hiányos és fizetetlen őrséggel Munkácsot meg nem védheti, s ha segítséget nem kap, alkudozásokba kell bocsátkoznia. 1688 elején valóban alkudozni kezdett Carafával, a ki figyelmeztette, hogy ha az ellenállást folytatja, a fényes Rákóczi-ház fejedelmi magzatainak inkább mostohája, mint édes anyja lesz.[14]

33. BÉTHUNE FRANCZIA KÖVET NÉVALÁÍRÁSA.

Januárius 15-ikén papíroson[15] s harmadnap valóban is, a fejedelemasszony és az őrség átadta Munkács várát a németeknek. A föltételek szerint a várban levők életökre és vagyonukra nézve teljes kegyelmet nyernek. A fejedelemasszony és árvái szabadon, rangjukhoz méltóan élhetnek, de Bécsben, honnan a király engedelme nélkül nem távozhatnak. Ingóságaikat visszakapják, az ingatlanokat azonban a kamara fogja kezelni, mivel az árvák gyámsága — «atyjuk végrendelete értelmében» — különben is a királyt illeti. Thökölynek a várban levő ingóságait a kincstár lefoglalja. A hódolati esküt mindenkinek le kell tennie. Ez meg is történt 23-ikáig, mikor azután az őrség

Zrínyi Ilona 15 rőfremek posztót utalt ki Bárkánynak. (Tört. Tár, 1900. 339.) Rákóczi (Önéletrajz, 13. és Hist. des révolutions, I. 381.) ebben az esetben jogosan kételkedett Thököly szándékának őszinteségében. Azóta kiderült, hogy a fejedelem 1703 május 18-ikán föltételesen csakugyan áttért a katholikus hitre, és csak a föltételek nem teljesítése miatt történt, hogy mégis az ágostai hitvallásban hunyt el.

13 Levele 1687 deczember 8. Tört. Tár, 1888. 741.

14 Vico, de rebus gestis Caraphaei, 257.

15 A föltételek MHH. XXIV. 310—321. és Wagner, Analecta Scepusiensia, IV. 202.

keservesen elbúcsuzott a hős fejedelemasszonytól és gyermekeitől.[16]

Véget ért az ostrom,[17] a mely három esztendő alatt Európa érdeklődését magára vonta. Lipót király a szerződést már február 4-ikén megerősítette. A kamara emberei, Szentiványi László vezetése alatt, még előbb elkezdték az árvák javainak összeírását.[18] Carafa ugyan intette őket, hogy ne bántsák az ártatlan árvák tulajdonát, ne mondhassák róla, hogy szavát megszegte,[19] de Terzi gróffal együtt maga is szokatlanúl sok «emléktárgyat» tartott meg. Szentiványi László elsikkasztotta a kincsek egy részét s az egészet csak 70477 forintra becsűlte,[20] holott közhit és maga Rákóczi szerint milliókat értek. A kis Rákóczi nem tudta, mit határoztak felőle; de emlékezett rá, hogy anyja kevéssel azután panaszkodott a vár föladása föltételeinek megsértése miatt.[21]

Zrínyi Ilona 1688 február ius 10-ike táján örökre elbúcsúzott Munkács várától. «Búsan köszönté a büszke orom, mely vívni látta karját egykoron; és a mező, hol vívták a csatát....[22] Rákócziék kocsisai: talán a két Viszniczei, Parlag László, Rigó Ferencz, Lengyel Vojticz[23] majdnem mindenütt a Rákócziak és Thökölyek birtokán vitték az immár hazátlanokat. Elhaladtak a kis fejedelem szülőfaluja, Borsi mellett; Zborón szomorúan ünnepelték Juliánka nevenapját; s ilyen nagy kerülővel jutottak arra az útvonalra, melyet a kassa-oderbergi vonal ma is követ. A hogy maga Rákóczi írja, alig érezték az évszak szigorúságát, mivel «nagyobb gondok kergették a kisebbeket s különben is

16 A búcsú januárius 23-ikán történhetett, mert Zrínyi Ilona eznap írja, hogy a búcsúzásnál nem adhatta meg Radics András 1200 frtnyi fizetését, a mit azonban a derék kapitánynak Rákóczi 1705 julius 12-ikén végre is megtérített. Tört. Tár, 1900. 343—4.

17 Főforrás Dobay Zsigmondnak, Absolon titkárának diariuma. Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. 415—418. V. ö. Thaly, Rákóczi ifj. 63—92.

18 Az összeírást közölte Thaly Thököly naplóiban, Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 324—392.

19 Angyal, Thököly, II. 175.

20 Századok, 1891. 737.

21 Önéletrajz, 14.

22 Zrínyi Ilona búcsúja. (Jánosi Gusztáv költeménye).

23 Tört. Tár, 1900. 340.

megszokták a bajokat». Megőrízték nyugalmukat akkor is, mikor Rózsahegynél nyerges lovuk alatt a Vág partja leszakadt. Kiugráltak a hintóból, melyet a mélységbe zuhanástól a kocsis

34. GRÓF KOLLONICS LIPÓT.

ébersége s az előrohanó cselédek gyors munkája mentett meg.[24]

A mintegy 500 kilométernyi út fáradalmait trencsénvármegyei

[24] Önéletrajz, 14–15. Thaly, Rákóczi ifj. 95–96.

rovnei és ledniczei kastélyukban pihenték ki. Itt értesűltek, hogy a király, mint főgyám, gróf *Kollonics* Lipót bibornokra bízta a gyermekek gyámságának gondjait.

Kollonics kora legeszesebb macchiavellistái közé tartozott. Vitéz máltai lovagból lett pap: nyitrai, wienerneustadti, győri püspök, bibornok, végre esztergomi érsek; de mindhalálig főképen államférfiúi babérokra áhítozott. Szívesen lett volna Ausztria Mazzarinija vagy legalább is Colbertje. Mint magyar kamarai elnöknek, nagy tervei voltak Magyarország gazdasági felvirágoztatására; azonkívűl már tavaly elkészítette büntető törvénykönyve tervezetét, most pedig a magyar közigazgatás átalakításáról szóló javaslatán dolgozott.[25] Az elpusztúlt országban a reformok szükségét mindenki érezte, de méltán tartottak tőle, hogy az alkotmány eltörlése követi. Kollonics adta meg az alaphangot ahhoz a politikához, melyet azután Kaunitz, Metternich, hozzá hasonlóan magyar indigenák, odafejlesztettek, hogy a magyar királyság alkotmánya csak annyiban maradjon meg, a mennyiben az összbirodalmi alkotmánynyal nem ellenkezik. Ez azonban, közhit szerint, annyit jelentett, mint Magyarországot rabbá, koldussá, katholikussá, németté tenni; s híre futott, hogy Kollonics mondott is ilyesmit.[26] Magyarország rab lenne mint osztrák tartomány, koldús mint ausztriai gyarmat. Az egységes osztrák birodalom elve követelné, hogy az uralkodó vallását kövesse és hogy német módra igazgassák. Nagy eszméit, a melyek közűl a közadózásról és a katholikus egységről szólót utóbb Rákóczi is elfogadta, már eleve visszautasították módszere miatt, melylyel valósítani akarta. A szentkoronát nem akarták kalappal leborítani és nem engedhették meg, hogy Kollonics néhány magyar-

25 Reformjavaslatait ismerteti Szalay, Magyarország története VI. 145—46. és Mauer, Cardinal L. Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn, 261—324. Ez egyúttal legjobb és legbővebb (574 oldalra terjedő) életrajza.

26 «Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam.» Histoire des révolutions de Hongrie I. 139. Fessler óta (Die Geschichten der Ungern, IX. 485.) ezt több történetíró ismétli, de nem egyformán idézi, mert némelyek szerint «Hungariam miseram, deinde catholicam, denique germanicam» akarta tenni. Ez ellen Karácsonyi a Haller-féle Történelmi hazugságokban (808. l.) és Dudek a Religióban (1906. 385. l.).

kodó tettel és kijelentéssel[27] eltérítse figyelmöket az alkotmány veszedelméről.

Teljesen népszerűtlen volt az az államférfiú, kihez a szerencsétlen családnak fordúlnia kellett; és Magyarország legnagyobb reménységének, Rákóczinak neveltetését a hazafiak épp oly bizalmatlanúl látták az ő kezében, mint egykor V. Lászlóét a Cilleyében.

Zrínyi Ilona azonban kénytelen volt folytatni az útját. Gyermekeivel éppen Rákóczi tizenkettedik születésnapján (1688 márczius 27.) érkezett Bécs alá. A város kapuját zárva találván, a tömeg gúnyolódásai közt 2—3 órát kellett várakozniok, míg beereszették őket.[28]

Egyelőre az ágostonrendiek kolostorában, a Burg mögött kaptak szállást. Estefelé ott mutatkozott be Kollonics bíbornok a fejedelemasszonynak, mint gyermekei gyámja. Az árvákkal már anyjuk jelenlétében ridegen bánt, azután kocsijába ültette mindakettőt, hogy bemutassa pártfogójuknak, a királynak. Azonban már az Orsolya-apáczák zárdájánál kiszállította Juliánkát a hintóból s a testvérétől válni nem akaró, síró hajadont «berugdosta» a kapun.[29] A kis grófot azután — a hogy a fejedelmi fiút ezentúl nevezték — jószágigazgatójához vitte, a kinél tanítója, Badinyi és kamarása, Kőrösy társaságában anyja és nénje miatt aggódva, sírdogálva, három napot töltött. Negyednap, márczius 31-ikén, az érsek kocsit küldött utána, hogy elbúcsúzzék tőlük, mert Bécsből máshová viszik. «Mi jogon teszik ezt? — tört ki a gyermek. — Hiszen nem lázadtam fel a király ellen! Ártatlan létemre miért alkalmaznak ellenem erőszakot?»[30]

Mérhetetlen fájdalommal búcsúzott el édes anyjától, kit ebben az életben sohasem látott többé. Negyvenhét esztendő mulva csak a sír nyugalma adta vissza édes anyjának, a ki halálos

27 Dudek czikke II. Rákóczi Ferenczről a Religióban, 1906. 383—385.

28 Rákóczi önéletrajza, 16.

29 En la poussant avec le pied. Hist. des rév. II. 14—15. Rákóczi említi önéletrajza 17-ik oldalán is, hogy nénjét az érsek erőszakosan taszigálta be.

30 Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 322

ágyán is elösmerte, hogy fia sohasem szomorította meg. Könnyei új erővel törtek elő, mikor rendkívül szeretett nénjétől kellett válnia. Az érsek másnap (április 1.) saját hintaján vitte misét hallgatni az irgalmasok templomába; azután Badinyivel s az eiskorni prépostal egy elég rongyos bérkocsiba ültetve, útnak indította Csehországba. A város kapuján kívül a Bécsben időző magyar főuraknak egész banderiuma várt reá, hogy az önkény durvaságát fejedelmet megillető hódolattal enyhítsék. A tüntetőket a király az utánuk szalasztott testőrökkel parancsolta vissza. A bérkocsi most már tovább döczöghetett «ismeretlen állomások felé».[31]

V.

RÁKÓCZI NEVELTETÉSE.

1. MAGYARORSZÁGBAN.

RÁKÓCZI Ferencz éppen tizenkétesztendős volt, a mikor Bécs kapui bezáródván mögötte, *magyar neveltetése* véget ért. Atyját piczi korában elvesztette s anyja gondosságának köszönhette, hogy neveltetésében sohasem esett fogyatkozás. Zrínyi Ilona őt igazi anyai szigorúsággal szerette, minden helytelenségét észrevette, büntette; de maga mellett hálatta, teste, lelke fejlődésére személyesen ügyelt. A mint 1680 április elején[1] Munkácsra költöztek át, kamarásnak érkőrösi és sámsondi *Kőrösy* Györgyöt rendelte fiacskája mellé, a kit azonban csak ötesztendős korában vett ki teljesen az asszonyok és a dajkák kezéből. Hívebb, derekabb, becsületesebb felügyelőt nem választhatott volna ennél a tanúlt szabolcsi nemesnél, a ki hivatalát teljes nyolcz esztendeig, mindaddig megtartotta, míg

[31] Önéletrajz 17—18. Thaly, Rákóczi ifj. 101—7. A neuhausi jelentés 1688 április 12-ikéről. MHH. XXIV. 322.

[1] Kőrösy 1687 január 14-én írja, hogy már hat esztendeje és 9 hónapja van a méltóságos gyermek mellett. Levele Tört. Tár, 1900., 335.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE RÁKÓCZI JULIÁNNAHOZ 1690. JUN. 6.

Bécsben 1688 márczius 31-ikén erőszakosan el nem szakították kisurától. Mindenkor büszke volt reá, hogy nagyembernek ő nevelte föl s naponta imádkozott érte.[2] Viszont Rákóczi is megvallotta,[3] hogy tanítói képezték ki benne a rangjához illő erkölcsöket; ők szorították reá, hogy este, reggel rendesen imádkozzék.

LIBELLVS.
ALPHABETICVS.
cum nonnullis Catholicæ Fidei Rudimentis: Sac. Cæſ. Regiæque Majeſtatis Inclytæ Cameræ Scepuſienſis Liberali induſtriâ tenellæ Juventuti proviſus.

ABCES
KÖNYVECSKE,
a' Kereſztyén Romai Catholica Hitnek némely fondamentomos kérdéſivel:
A' Fölséges Cſáſzár és Király Urak Tekéntetes Nemes Szepeſi Kamarájának bőkezű gondviſeléſéből ki-bocsáttatott, az ártatlan kiſdedek Iſtenes fel-neveléſére.

CASSOVIÆ Typis Collegij Soc. JESV.
Anno Dom. 1674.

35. RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVECSKÉJE.

Míg Kőrösy inkább testére, egészségére ügyelt, tanulmányait ötesztendős korától fogva *Badinyi* János vezette. Ez a zólyomvármegyei nemes különben is a Rákócziak udvarában növekedett; iskoláit Patakon végezte s nevelőnek kétségtelenül Thököly ajánlotta, kinek bejárója volt. Hittanra és ABC-re a gyermeket *Bárkány* János ferenczrendi atya tanította egy 1674-

[2] Kőrösy levele 1709 október 24. Thalynál, Rákóczi ifj., 51.
[3] Önéletrajz, 5.

ben megjelent ABC-és könyvecskéből, mely a katolikus hit némely alapvető kérdését is magában foglalta. Ahogy a könyvre maga a tanító írta: «A bölcseségnek kezdete az Úr félelme. Kitől mindennemű jóknak áldását kívánja Páter Bárkány János a méltóságos és nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi-familiának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferkére. Kinek az Úr napjait sokakra terjeszsze, földön, mennyben örökösen nagyra nevelje.» [4] Ebben a könyvecskében maradtak reánk a fejedelem első írásgyakorlatai.

Tanítóinak, feljebbvalóinak Rákóczi — saját följegyzése szerint [5] — abban a gyönge korban nagyon is engedelmeskedett. Ártatlanságában Istent igazán szolgálta és szerette, a korához mért ájtatossági gyakorlatoktól — a mennyire emlékezett — sohasem huzódozott. Nagy vigasztalására szolgált, ha gyermeksége és ifjúsága kezdetéről gondolkozott, mert azt hitte, ártatlan volt Isten előtt. Mondták neki, hogy egyáltalán nem voltak rossz hajlandóságai; mégis gyakran büntették, mivel rest volt a tanulásban és túlságosan szerette a fegyvereket, a katonásdi-játékokat. Thököly, a ki 1682 június 15-ikén lett mostohaatyja, azokban a zord időkben különösen ezeket a hajlamait akarta fejleszteni, szabályozni.

A lakodalom után [6] Badinyi azonnal latin nyelvre fogta s tanulmányait, a mennyire lehetett, a táborban is folytatta, hová Thököly a kis fiút 1683-ban magával vitte. Ösmeretes, Kőrösy milyen hűséggel, odaadással őrködött kis ura élete, egészsége fölött; s hogy mérgezéstől tartva, végül maga lett szakácsa, mindenese. Badinyi viszont lelke megmérgezése ellen oltalmazta. A mikor «ravaszul próbára tették, hogy hitétől eltántorítsák», Badinyi megvédte, ahogy tehette; bizonyára nemcsak azért,

4 Ez a «Libellus Alphabeticus. ABC-és könyvecske» a kegyesrendiek budapesti rendházának tulajdona. Ösmerteti Schweighoffer a Kalazantinumban, 1903—4., 22. l. A számüzetésben egykori tanítója nevére Rákóczi már nem emlékezett tisztán, mert Zrínyi Ilona káplánját Bárkányi Ferencznek írja (Önéletr. 13.); a számadókönyv 1687-ben elhallgatja Páter Bárkány keresztnevét. (Tört. Tár, 1900. 339.)

5 Önéletrajz, 5.

6 «A mikor anyám férjhez ment Thökölyhez» mondta volt Rákóczi maga 1688 április. Mon. Hung. Script. XXIV. 323.

mert — mint Rákóczi írja — igaz keresztény létére Istent és őt odaadással szolgálta, hanem azért is, mert tudta, hogy egy hétesztendős fiút nem szabad theológiai kérdésekkel zaklatni. A gyermek különben maga is visszavágott mindazzal, a mit Bárkány János könyvéből tanúlt; de, mint hitte, Isten mégis önmagában védelmezte s támogatta őt, hogy hitében állhatatossá tegye.[7] A gyermek más táborozásokban is részt vett s e közben teste, lelke megedződött. «Kisurunk ő nagysága igen nagy s fris jóegészségben vagyon s jól is tanúl» — írta Csató András udvarnok Regécz várából 1685 május 12-ikén.[8] De már az év végén, a mikor az ellenség Munkács várába zárta őt családjával együtt, annyit gyönyörködött az ostrom izgalmaiban, a vitézi mérkőzésekben, merész hadiműveletekben, hogy néha keményebben kellett őt szorítani a humaniorákra. Nem szívesen foglalkozott, pedig tanítója, Badinyi, irodalmilag képzett, sőt verselgető ember volt. Az ő szavaival fohászkodott Pallashoz, mikor édesanyját felköszöntötte:

«Pallas, bölcseségnek szép istenasszonya,
Téged követőknek igaz oktatója,
Nyelvünk kerekinek, kérünk, megoldója —
Föltett szándékinknak légy igazgatója!»[9]

A mellett vallásos érzésben nevelte őt úgy Badinyi, mint Bárkány, hogy majdan erős, talán egyetlen támasza legyen hitének. Jézusra figyelmeztették, a ki hallgat és tanít; néma és oktat. Megérttették vele, hogy mindenkinek azon állapot felé kell igyekeznie, a mely az emberi tökéletesedéshez vezet.[10]

Azonban ezt a tökéletesedést egy ostromlott várban, golyók fütyülése közt ők sem adhatták meg többé az élénkeszű, gyors felfogású gyermeknek.

Már elvégezte a gimnáziumi két alsó osztályt (classis elementaris, infima grammaticae classis), sőt bizonyára a középső vagy harmadik osztályt (media grammaticae classis) is

7 Önéletrajz, 8.
8 Thaly, Rákóczi ifj., 48.
9 Thaly, Adalékok, I. 220.
10 Önéletrajz, 7., 175., 190.

megkezdvén, elég folyvást beszélt latinul. A hittanon kivül Alvarez (Alváry) Quae maribusa volt a fődolog; a földrajz, történelem, számtan még Badinyi szabadelvű felfogása szerint is csak mellékesen, a sárospataki iskola hagyományaihoz képest jött számításba. Zrínyi Ilona tehát 1687 tavaszán *Izdenczy* Mártont azzal a kérelemmel küldte III. János lengyel királyhoz, a nagy Szobieszkijhez, nyujtana módot, hogy a fejedelmi gyermeket felsőbb oktatásban, magasabb kiképeztetésben részesítse. A király május 7-ikén kegyesen felelt s a követtől szóval bővebben is izent,[11] de Rákócziból még sem lett krakkói deák. Munkács feladása következtében az árvák főgyámja maga Lipót király lett, a ki azonban a gyámság s vele a nevelés gondjait Kollonics bibornokra bízta.

Bécsbe még Kőrösy és Badinyi is elkísérhette Rákóczi Ferenczet, de 1688 április elsején magyar nevelői közűl már csak Badinyit engedték vele menni. Szomorúak voltak mind a ketten, de a tanító titkolta a maga bánatát s ahogy lehetett, vigasztalta kisurát. A melléjök adott prépost csak másnap tudatta velök, hogy Csehországba viszi őket. «Oh megszomorodottak vigasza, — sóhajtott visszaemlékezései írásakor Rákóczi — ha a te kegyelmed megtanít vala, hogy te mindenütt velem vagy, sokkalta jobban megvigasztaltál volna, mint tanítóm jelenléte; mert már akkor rájöttem volna, hogy jövevény vagyok ezen a földön és hogy kevés különbség van abban: Magyarországban, Ausztriában, vagy Csehországban vándorlok-e. Meggyőztél volna, hogy nekünk nincs más hazánk, mint az égi haza . . . .» Most azonban «mi eshetett keservesebben a gyermekfejedelemnek, mint számkivetésbe mennie hazájából, elszakadnia szüleitől, ismeretlen tartományba hurczolva, születéséhez és rangjához nem illő bánásmódban részesűlnie és teljességgel idegen erkölcsű és szokások közt élő, ösmeretlen nyelven beszélő emberek közt magára maradnia?» [12]

[11] Thaly, Rákóczi ifjúsága, 82—83.
[12] Önéletrajz, 19. és 22.

1688 április 3-ikán szombaton délben érkeztek meg *Jindřichův Hradec*-be (Henrik várába) vagyis *Neuhaus*-ba, Csehországnak ebbe a délkeleti városkájába — s ott a jezsuiták rendházába és szemináriumába (a mostani kaszárnyába) tértek be. Az atyák igen szivesen és nagy megkülönböztetéssel fogadták a fejedelmek ivadékát. Alig öltözködött át, a templomba vezették, hová

36. RÁKÓCZI BEJEGYZÉSEI ABC-ÉS KÖNYVECSKÉJÉBEN

magyar díszben, kezében fejedelmi buzogánynyal vonúlt be. Mentéje lánczán ötvennél több, magyarkája (kócsagtollas kalpagja) forgójában 12 gyémánt csillogott. Így jelent meg a tiszteletére rendezett iskolai színjátékon és a negyven terítékű lakomán is.

Ebéd után azonban a prépost tudatta vele, hogy mostantól fogva itt folytatja gimnáziumi tanulmányait s hogy ha írni vagy izenni akar édes anyjának, bízza eddigi tanítójára, ki holnap

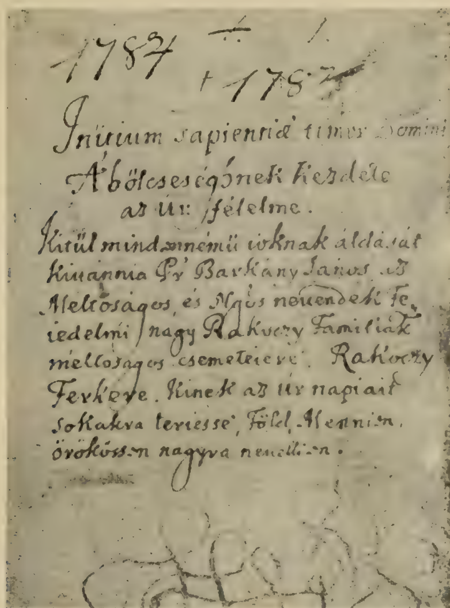
reggel hazaútazik Magyarországba. Nagy zokogások közt hiába kérte a prépostot, teljesítse a bibornok igéretét; még néhány hónapig, a míg megszokik, hagyja nála Badinyit. Bevezették szobájába, hol a két Kollonics (a bibornok unokaöcscsei) és Wolkra grófokkal kellett együtt laknia. Másnap reggel hiába szólongatta tanítóját: Badinyi már hajnalban elutazott. A jezsuiták vigasztalták. «Minek kínoznak? — riadt rájuk. — Inkább öljenek meg, ha megérdemlem; inkább pusztítsanak el, mint hogy elhagyatva, nyomorúltan éljek!» Nem az elkényeztetett gyermek makranczossága volt ez, hanem a hivatására nevelt fejedelmi fiú felháborodása a vele történt jogtalanság ellen. *Ezt* sohasem is felejtette el; de mint gyermek, nagynehezen megnyugodott benne, hogy tanítóját nem kell siratnia: jó dolga lesz, — jószág-igazgatónak nevezik ki.[13]

II. AUSZTRIÁBAN.

Rákóczit 1688 április 3-ikán írták be a jezsuiták neuhausi gimnáziumába, hol egyelőre a három alsó nyelvtani osztály anyagát ismételtették vele. A ma is fennálló intézetbe előkelő, jómódú családok gyermekei jártak; de mégis időbe került, míg megszokta, hogy másokkal egy sorban, egy padban üljön, a közös étkezőteremben rozskenyeret, sovány ételeket egyék, fanyar bort igyék s hálószobáját olyanokkal oszsza meg, a kik előtt titkolni szeretné bánatát, könyeit. Elhagyatottnak, hazátlannak érezte magát; társai játékaiban nem vett részt, mosolyogni alig látták. Badinyi elmenetele után három napig minduntalan sírt és imádkozott. Tanárai, hogy szórakozzék, 5-ikén a Kollonics és Wolkra-fiúkkal együtt fölvezették gr. Slawata Joachim neuhausi várába, hogy megmagyarázzák annak ritkaságait. A fiú szórakozottan hallgatta fölvilágosításaikat, mikor az egyik teremben egyszerre csak a falon függő térképhez rohant, gyorsan fölkereste rajta Munkács nevét s újra könyekben tört ki. «Nem

13 A neuhausi jezsuita tudósítása. MHH. XXIV. 322.

lehet oly gyorsan felejteni ....» válaszolt a jezsuitáknak, kik felindúlása okát kérdezték. «Ez a kis hős igazán méltó a részvétre és szeretetre», tette hozzá egyik tanára a jelenet leírásában. Ha Voltaire írja azt le, a kitől XII. Károlyról hasonló tudósítást olvasunk![14] A kisúrnak önérzetét is hamar észrevették. Mikor a gyermek már az első napokban megunta, hogy minduntalan csak méltóságos, vagy gróf úrnak szólítsák, meg-

37. BÁRKÁNY JÁNOS AJÁNLÁSA RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVÉBEN.

kérdezte, miért teszik ezt? «Hiszen én fejedelem vagyok: engemet grófok szolgáltak!» A jelenet leírója[15] megjegyezte, hogy minden a fejedelemre emlékeztet benne, de kevélység nélkül. Rákóczi

[14] Pár év mulva a kis XII. Károly két térképet látott apja szobájában. Az egyik a török korabeli Magyarországot ábrázolta, a másik Rigát, Livlandnak egy idő óta svéd kézben levő fővárosát. Magyarország térképe alatt Jób szavai álltak: «Az Isten adta, az Isten elvette: legyen áldott az Úr neve!» Ezt olvasva, a gyermek odaírta Riga tervrajza alá: «Az Isten adta s az ördög sem veszi el tőlem!» (Voltaire, XII. Károly, 15—16.) Ezek a gyermekek később amúgy is találkoztak az életben!

[15] A neuhausi tudósítás. MHH. XXIV. 321—4.

ezt a bűnt sohasem ösmerte. A kevélység — a mint már híres ember korában írta[16] — nem abból áll, hogy az ember azt kívánja és követelje, a mi megilleti, hanem a mikor azon felül akarja magát becsűltetni. Már ebben a korban mutatta egész megjelenése, hogy nem a hiúság, hanem az önérzet vezette. Említett tanárának jellemzése szerint egész valóságában nincs középszerűség: beszéde, magatartása, járása mind méltóságos. Csak akkor mult tizenkétesztendős; de oly nagy és fejlett volt, hogy 3—4 esztendővel idősebbnek látszott. Szép piros arcza, ragyogó nagy szeme, szép metszésű szája, vállára omló dús gesztenyeszínű haja, daliás termete azokat is megnyerte, a kik csak látták; a kik szóltak vele, jellemének nyiltsága, okos beszéde, tanultsága lepte meg. A róla írt első (sajnos, egyúttal utolsó) jelentés április 12-ikén teljes rokonszenvvel szól a fejedelmi gyermekről. Megjegyzi, hogy most már jókedvű. Ha ablakából látja, hogy tanárai a kertben sétálnak, odafut hozzájuk: «mintha mindig náluk növekedett volna». Megigérte, hogy németesen fogja viselni haját s hogy — bár eleinte szívesebben gondolt a cseh nyelvre — németül is megtanúl.

Talán egész életében csak ez utóbbi igéretének beváltásával nem sietett; igaz, hogy nem is kinálkozott reá sok alkalma. Az intézetben deákul társalogtak, Neuhaus pedig tősgyökeres cseh város volt, mely ősi nyelvét mindamellett is megőrízte, hogy három oldalon német városok környezték. Csehországban öt esztendőt töltött, még sem fogott rajta a német szó és csak később sajátította el; a mi annál jellemzőbb, mert latinul, francziául, olaszul, lengyelül, sőt valamennyire csehül és tótul is elég hamar megtanúlt. 1688 májusától fogva beletörődött helyzetébe. Csakhamar olyan szorgalmas, jó tanuló lett, hogy már június elején fölvették a gimnázium negyedik, vagyis legfőbb nyelvtani osztályába, a szintaxisták közé. Ez nemcsak az ő tehetségét, hanem magyar tanítóinak alapos munkáját is

16 Rákóczi levele 1709 szeptember 2. Archivum Rákóczianum, II. 528.

NEUHAUS.

dicséri. Szorgalma, gyors felfogása, a szentgyakorlatokon való buzgó részvétele, alkalmazkodó képessége, udvariassága következtében csakhamar megszerették tanárai, a kiknek társaságát szívesebben kereste, mint tanulótársainak, saját lakótársainak barátságát. Legjobban szerette maga az igazgató, a köszvényes öreg Zimmermann, a kivel gyakran sakkozott.[17] A Kollonics- és Wolkra-fiúkkal ellátogatott a neuhausi várba is, hol gróf *Slawata* Joachim tartományi marsall és felesége mindenkor

38. A NEUHAUSI JEZSUITA KOLOSTOR.

szívesen látták a fiatalokat s még az intézetbe is küldöztek nekik jóféle ételeket és borokat. De a gróf különösen Rákóczit szerette meg, a ki majdnem mindennapos lett nála. Kilovagolt, kikocsizott, sétált, vadászott is vele a Nežarka kies völgyében.

Joachim halálakor öcsese, *Lipót* passaui kanonok odahagyta a papságot s hogy a család ki ne haljon, bátyja özvegyet vette

[17] 1688-ban a Rákócziak ingóságai közt volt egy elefántcsont ostábla (Tört. Tár, 1880. 773.) s tíz év mulva egy sakkjaték is. (U. o. 1900. 352.)

el. Rákóczit ők is szerették s talán annál inkább, mert fiuk nekik sem volt; még később, prágai tartózkodása idején is lehítták magukhoz. Mindenkor szívesen látta az eiskorni prépost is, a ki idehozta. Valósággal könyein keresztül szerette meg ezt a derék embert, a ki a természetnek annyi szép titkáról tudott beszélni. Majdnem minden szobájában volt egy-egy messzelátó, a melyekben a kutatni szerető ifjú annyira gyönyörködött, hogy egyet kérdezősködés nélkül magával vitt az intézetbe, hogy annak ablakaiból is gyönyörködhessék a táj szépségeiben és a csillagos égben. Ennek a szenvedélyének utóbb vezérlő-fejedelem korában is hódolt. A természettudományokat, csillagászatot, mennyiség- és méréstant ezekben az időkben jobban szerette, mint pl. a történelmet, a melyben az ő hazája multja úgy sem jelenhetett volna meg hamisítatlanul. Tanárai, a kik papnak szerették volna nevelni, korlátolni akarták reális irányát s kegyes olvasmányokkal halmozták el; de a ki utóbb imádságos és vallásbölcsészeti könyveket írt, most megunta az elmélkedéseket. Pedig elnöke volt a Szűz-Máriáról nevezett társaságnak, hol magyarázat nélkül olvasott föl értekezéseket Kempis Tamásnak Krisztus követéséről szóló könyvéből. Hivatalos kötelességét, mint elnök, pontosan teljesítette, de Isten igéjének olvasása — saját vallomása szerint — nem táplálta a lelkét. Értette a betűt, de nem ismerte a szellemet. A természet kutatásában az imádságos könyvek olvasásán kívül különösen klasszikus tanulmányai gátolták, a melyekben 1689 óta egy jelentéktelen paptanár vezette. Cicero levelei és beszédei, Livius történetei, Ovidius, Vergilius, Horatius remek költeményei csaknem teljesen betöltötték akkoriban az irodalmi oktatás körét, melylyel Rákóczi 1688/9-ben mint a poézis és 1689/90-ben mint a retorika tanulója ösmerkedett meg. Klasszikusokkal nyári pihenőjében is foglalkozott s később szívesen hivatkozott Caesar commentariusaira, Tacitusra, Senecára s Aesopusra is.[18]

[18] Pl. Archivum Rákóczianum I. 493., II. 173., III. 141., IV. 413. stb.

Gimnáziumi életének évei éppen nem tüntek el nyomtalanul; Rákóczi utóbb mint költő némi figyelmet s mint szónok és levélíró teljes elösmerést követelhet magának. Csakhogy ezen a téren a magyar nyelvben tünt ki, holott a magyar nyelvet mint gimnazista csak anyjához és nénjéhez írt leveleiben gyakorolhatta s ennek következtében napról-napra hibásabban

39. KRUMLOV VÁROS ÉS KASTÉLYA.

használta. «Talán haragud nekem kegyelmed, — évelődött nénjével[19] — hogy Commercy uramat[20] hagytam kegyelmed által köszönteni?» Ki hitte volna akkor, hogy a ki így ír magyarul, valaha stilusának magyarosságával tűnik ki? És Magyarország egyik legnagyobb szónoka lesz az az ifjú, ki Csehországból hazatérve, már csak törve beszélte a magyart, sőt azt a kétségbeesett vallomást tette, hogy a hazai nyelvet teljesen elfelejtette?[21]

19 1690 junius 6-án irt levele. Közli Thaly, Rákóczi ifj., 131—2.

20 Commercy herczeg tábornagy, Rákóczi Julia egyik udvarlója. L. a 24. jegyzetet e könyv 100. lapján.

21 Önéletrajz, 31.

Neuhausi gimnáziumi élete befejezésekor 1690 június első napjaiban a vizsgálaton különösen ékesszólásával, szép latin dikcziójával tünt ki. *Guttwirtt* Menyhért talán a poetika tanára, irodalmi emléket állított ottlétének abban a hosszú latin, verses munkájában, melyet Mária szeretetéről írt és a melyet a tizenötödik esztendejébe lépő Rákóczi arczképével ékesített. Erre az értelmes, előkelő, szép arczra tekintve, megértjük, hogy Rákóczit «mindenki szerette, mindenütt szívesen fogadták s nem szomorították meg sohasem, mert másokat ő sem bántott».[22] Gimnáziumi életének ez a legszebb emléke.

A nyári szünetet, mint rendesen, most is kirándulásokkal, a Jézustársaság egyes rendházainak látogatásával töltötte. Krumlovban (Krumauban), a Rosenbergek sasfészkében, a jezsuiták fényesen fogadták, ő pedig bőségesen osztogatott emléktárgyakat: ékszereket, igazgyöngyöket. Tréfás levelében[23] nyakravaló gyöngyöket igért nénjének is, ha csakugyan elveszi öreg gavallérja, Commercy herczeg tábornagy.[24]

Kollonics bibornok, a ki annak idején maga is tizennégyéves korában került az egyetemre, gyámfiát, a $14^1/_2$ éves Rákóczit neuhausi pater gubernatora (nevelője) felügyelete alatt 1690 augusztusában «a bölcsészet legszélesebb körű tanulmányozása végett» a *prágai egyetemre,*[25] az 1653-ban egyesített Carolo-Ferdinandaeumba küldte. A jezsuitáknak az Újvárosban a Károly-téren levő rendházába (a mostani helyőrségi kórházba) szállásolta el. Innen hosszú és elég kanyargós úton jutott el az egyetemre, melynek főbejáratán «Lex civium dux» (Törvény

22 U. o. 25.

23 1690 június 6-án kelt magyar levelét Thaly 1903-ban a kassai ereklyekiállításon bemutatta.

24 Commercy herczeg az 1685. évi magyarországi hadjáratban a lorraini herczeg táborkari főnöke volt, mint savoyai Jenő a badeni herczegé; s oly jeles ember, hogy Lassay (Recueil de differentes choses. I. 245.) Jenőt csak bizonyos kételkedéssel nevezi eszesebbnek és tehetségesebbnek. Vitézségéről, erejéről is dicsérettel szól (I. 131., 133., 135., 142.) s így az ifjú magyar herczegnő büszke lehetett a már öregedő Commercy hódolatára.

25 A prágai egyetem akkori viszonyairól l. Tomek, Geschichte der Prager Universität. Prága, 1849 és Rákóczi önéletrajza, 25—27., 30.

40. PRÁGA A XVII. SZÁZADBAN.

a polgárok vezére) fölírat üdvözölte a belépőt. Az első évfolyamban (1690/1) logikát, metafizikát, matematikát tanúlt. A bölcsészeti, főkép a logikai olvasmányokat s előadásokat szárazaknak találta. Mégis olvasott, tanúlt; s ha önmagát és tudását keveselte is, tanára beérte haladásával. A metafizikát már csak azért sem szerette, mert nem tudta, mi hasznát veheti a reá váró politikai föladatokban. Ellenben nagyon lelkesedett az egyetemen csak mellékesnek tekintett matematikáért, pedig nem tanították terjedelmesebben, mint ma a magyar gimnáziumok IV—V. osztályaiban. A gimnáziumban a számtant akkor egészen elhanyagolták s így az egyetemen mindent elülről kellett kezdeni.

Szabad ideje nagy részét az építőművészek és a matematikusok könyveinek olvasgatásával, festéssel, geometriai ábrák készítésével töltötte; de mivel csak előadni hallott és senki sem oktatta, saját vallomása szerint voltakép semmit sem értett az egészből. Az évfolyam végén elvitték őt *Neisse*-be is, az oppelni herczegség fővárosába, hol negyedéve fejezték be Mária menybemenetelének tiszteletére szentelt gimnáziumi templomukat. A jezsuiták híres könyvtárában itt is különösen a matematikai és mérnöki műszerek érdekelték. Egy körzőt el is vitt magával emlékbe, a miért később nagyon restelkedett, mert szó nélkül tette;[26] kárt azonban nem okozott vele, mert itt is ékszereket, gyöngyöket ajándékozott ismerőseinek.

A második évfolyamban fizikát hallgatott s mellesleg etikát. Hogy az egyetemhez közelebb legyen, a város «kisoldalán» annak szomszédságában béreltek számára lakást, de ott is a jezsuiták felügyelete alatt maradt. Zárkozott lett, gyűlölte a világiak társaságát és a szórakozásokat;[27] de tanulmányait ezúttal sem hanyagolta el. A természet szépségeiben, jelenségeiben, titkaiban már gyermekkorában gyönyörködött s most a kor fizikájában nem azt találta, a mit vágyakozva keresett benne.

26 Önéletrajz, 24.

27 Önéletrajz, 26—27. oly őszintén vallotta meg ifjúsága tévedéseit, mint Sz. Ágoston, Petrarca, vagy kortársai közül Bethlen Miklós. (Önéletírása, I. 351.)

A természetet az Isten szolgálójának tekintette[28] s azt a meggyőződést vitte magával az életbe, hogy Istent nem a természeti jelenségek kutatása, hanem az az óhajtás sérti, melynél fogva kiváncsiságból akarunk tudni az ő tetszésével ellenkező dolgokat. Isten azt akarja, hogy csodálják műveit s műveiben imádjuk őt és nagyszerű dolgait; azok láttára ismerjük fel kicsiségünket s hallgattassuk el az értelmet olyan dolgokról, a melyeket úgy sem foghatunk fel.[28] De az emberi természet czélként áll Isten igazsága előtt; s Istennek nemcsak azok a művei csodálatosak, melyeket, mivel értelmünket meghaladják, vallásos érzésünk következtében tartozunk elhinni; hanem azok is, a miket megérthetünk. A rejtelmek figyelmes vizsgálata az elmét nem teszi rabbá, hanem fölvilágosítja.[29] A természet világánál is sok bölcselő látta be, hogy mindent az Isten teremtett.[30] A babonaságot, asztrológiát, alchimiát gúnyolta és megvetette, a mit sok tekintetben prágai fizikai tanulmányainak s további olvasmányainak köszönhet.

Az iskolai év végefelé történt, hogy Rákóczi Ferencz testvérét, Juliát, sok mindenféle nehézség legyőzése után, *Aspremont-Reckheim* Nándor Gobert gróf altábornagy Bécsben 1691 június 24-ikén feleségül vette. Az árvák gyámja ugyan, Kollonics bíbornok, Rómából a pápaválasztásról visszatérve, a tudtán kívül egybekelt házasokat egyidőre elválasztatta s a grófot vizsgálati fogságba, Juliát pedig a tullni apáczakolostorba csukatta; azonban a király mint főgyám személyes közbelépése következtében csakhamar mindketten visszanyerték szabadságukat s vele boldogságukat.[31] Kevéssel azután Lipót király abba is belenyugodott, hogy Heissler és Doria tábornokokért, a kiket Thököly a zernyesti csatában (1690 augusztus 21-ikén) fogott el, *Zrínyi Ilonát* urához, a kuruczkirályhoz bocsássa; de semmiképp sem

28 Önéletrajz, 42–43.
29 Önéletrajz, 91., 93.
30 U. o. 424.
31 E házasság törtenete Thalynál, Rákóczi ifj., 136–148.

egyezett bele, hogy Törökországba fiát, Ferenczet is magával vihesse, sőt hogy csak el is búcsúzhassék tőle. Zrínyi Ilona 1692 január 20-ikán hagyta el Bécset, május 13-ikán Magyarországot. Sohasem látta többé hazáját, fiát, leányát. Távozását sokáig titkolták Prágában tanuló fia előtt, a ki egyébiránt őszintén megvallja, hogy akkor sem igen búsúlt a dolgon, a mikor megtudta; mert, idegen erkölcsökhöz szokva, nem fogta fel, minő állapotra jutott.[32]

Különben is úgy tüntették föl előtte édes anyját, mint családja, hite, hazája megtagadóját; s nénjét mint haszonlesőt, a ki elperelné jószágait, ha gyámja, Kollonics bibornok engedné. Annyira vitték, hogy el sem olvasta, hanem a bibornokhoz

41. ZRÍNYI ILONA NÉVALÁÍRÁSA.

küldte nénje levelét, melyben ez a pör valódi állásáról felvilágosítani s megmagyarázni akarta, hogy ő csupán anyai örökségét követeli. Pedig nénje, vagy inkább derék ura, éppen azt szorgalmazta, hogy az örökség ügyében hallgassák ki Ferenczet is, a ki immár tizenhat éves lévén, törvény értelmében önállóan kezelheti vagyonát. A bíróság ki is mondta, hogy Ferencz kiskorúsága véget ért, a császár pedig megparancsolta, hogy Bécsbe jöjjön. Éppen befejezvén fizikai tanulmányait, a nyári szünetben, a jezsuiták rendházainak szokásos látogatása helyett, nevelője kíséretében csakugyan Bécsbe ment. Már másnap fölkereste a bíbornokot, a ki továbbra is vállalkozott ügyei vezetésére. Azt ajánlotta, hogy harmadnap térjen vissza Prágába, az egyetemen fejezze be bölcsészeti tanulmányait s azután a

32 Önéletrajz, 29.

THÖKÖLYNÉ ZRINYI ILONA.

egy esztendő mulva vitette haza azt az ezüstbe foglalt hatalmas kristályüveg-serleget, a melybe teljes czímét belevésette.[22]

Velenczéből Padován, Ferrarán, Bolognán át ért Firenzébe, hol négy hónapig lakott a Salvietti-palotában. Sógora bemutatta őt Medici III. Cosimo toscanai fejedelemnek s az előkelő köröknek, maga pedig tovább utazott rendje székhelyére, Maltába, honnan hetek mulva tért vissza. Ferencz csak imént mult 17 esztendős, de magára hagyatva is megőrízte komolyságát, mérsékletét. Nem zárkózott el teljesen; délelőtt megtette szokásos sétalovaglásait s a vívásból, tánczból órákat vett, — de kerülte a tivornyákat, sőt magát a fejedelmi udvart is, a mit rossz néven vettek tőle. Mérsékletét vallásos neveltetésének tulajdonították, holott reggeli és estéli imádságait már elhanyagolta s miséket csak ünnepnapokon hallgatott. Egyetlenegy káros szenvedelmétől, a kártyázástól nem tudott megszabadulni. Különben tanulmányait sem hanyagolta el. Firenze ekkor inkább a tudományok, mint a művészetek városa volt, de műtárgyaival így is lebilincselte figyelmét. Az olasz nyelvet itt tanúlta meg, a hol az a legszebben cseng. Mikor jó barátaival a környéket bejárta, hogy nagyobb kirándulásait könnyebben tehesse meg, kíséretét (magát Günzner titkárt és Vissenacque főlovászmestert is) szep-

44. III. MEDICI COSIMO ARCZKÉPE.

[22] Századok, 1895. 564—5.

tember 11-ikén hazaküldte Bécsbe,[23] maga mellett csak egy komornyikot s egy házfelügyelőt tartván meg. Velök ment az Arno völgyén lefelé Pisába, Livornóba s onnan a tenger partját szegélyző, szédítő meredekségeken át Genova felé. Három napig nyaktörő útakon haladt öszvérén, melynek egyetlen botlása halálát okozhatta volna. Viareggio pinetái, Massa remek fekvésű kastélya, Carrara világhírű bányái, a speziai öböl, Chiavari és Rappali festői szépségei közt a veszedelem eszébe jutott ugyan, de eleresztette öszvére kantárát, s egészen az óvatos állat ösztönére bízta magát. Gyönyörködött a jobbfelől meredeken emelkedő sziklákban, balfelől a tenger és a völgyek mélységes szakadékaiban, örvényeiben. Szebb és regényesebb útat tett meg, mint a mai kiránduló, kinek vasútja éppen a legbájosabb pontokon tűnik el valamely alagútban. Nem pihent a középkor legállhatatlanabb városában, Genovában sem, mert folytonosan templomait s egyéb műemlékeit látogatta.

Október elején a Po síkságának nyugati részét járta be. Genovából Torinóba, onnan Milanóba, Parmába, Modenába s a már ismert Bolognába ment, mindenütt 2—3 napot töltvén. Riminitől az Adriai-tenger partján haladt Anconáig. Valódi áhítat vezette Loretóba, hova évenkint ma is fél millió ember zarándokol Szűz Mária házához, melyet a legenda szerint Nazaretből az angyalok először (1291.) Rákóczi őseinek, a Frangepaniaknak fiume-tersatói birtokára, azután pedig (1294.) ide hoztak.[24] Három napot töltött ezen a helyen s egész útja alatt csak itt érezte, hogy idejét jóra fordította és lelkiösmeretével kibékűlt. Egészen elmélyedt Krisztus megtestesülésének a titkában s kegyelettel hallotta a búcsújáró helyen történt csodák elbeszélését. Később, mikor mint bujdosó vallásos elmélkedésekben keresett vigaszt, szemrehányást tett magának, hogy keveset foglalkozott Istennel, sőt a kételkedés is erőt vett rajta; de valóban nem lehet hitetlennek tekinteni, a ki oly fiatalon

23 Tört. Tár, 1900. 365.
24 A tersatói ház története 1291—4. Arany János: Koszorú, V. 336—347.

olyan jó, tökéletes, megvigasztaló gyónást tudott végezni, mint ő Loretóban.[25] Maga mondja, hogy vallásos érzület és nem kiváncsiság vitte a szomszéd Cirolóba is, hol a fölfeszített Krisztus fából faragott óriási képét mutogatták a híveknek és tömérdek csodát beszéltek róla. Mise végeztével visszatért Loretóba, hogy még egyszer ájtatoskodjék Szűz Máriának és a kis Jézusnak Girolamo Lombardo által faragott szobra előtt, melynek képét azután fölvette a neve alatt megjelent imádságos könyvbe a loretói litániával együtt.[26] Ez a litánia két évtized mulva hányszor adhatott vigaszt a bujdosónak!

Október közepén érkezett Rómába.[27] Egy bérházban szállt meg s alig helyezkedett el, azonnal folytatta megszokott vívó- és tánczgyakorlatait, a miket itten geometriai, történelmi és földrajzi tanulmányokkal toldott meg. Szorgalmasan látogatta a templomokat is, a melyekben — a loretói ájtatosságok után — már nemcsak művészi, hanem vallási élvezetet is talált. Délelőttönkint, bár az idő télre járt, a kies kertekben

45. A LORETÓI SZŰZ MÁRIA KÉPE AZ «OFFICIUM RÁKÓCZIANUM»-BAN.

[25] Karácsonyi János a Kath. Szemlében, 1903. 638.

[26] Officium Rákóczianum, 1749. évi kiadás. 138—141.

[27] Innen csak egy 1693 november 28-án (gazdasági ügyekben) írt levelét ösmerjük. Közli Thaly, Tört. Tár, 1900. 347—8.

sétálgatott, vagy az örökváros mindenkorbeli régiségeit nézegette. Tisztelkedett *XII. Incze* pápánál, a ki éppen akkor nyert a canossai vezekléshez hasonló elégtételt, mert XIV. Lajos visszavonta (1693 szeptember 14.) a franczia nemzeti egyház érdekében kiadott 1682. évi rendeletét. A pápa nagy kitüntetéssel fogadta Báthory Zsófia unokáját és szentek ereklyéivel ajándékozta meg. Rákóczi azonban a szentek neveit évek mulva elfelejtette, a két kis ereklyés ládát pedig elfogatása idején (1701.) vagyona elkobzásakor elvesztette. A szentek iránt való tiszteletlensége miatt csakhamar még jobban vádolta önmagát.

1694 februáriusában ugyanis Rómából, ahol négy hónapot töltött, a sok briganti miatt egy népes társasághoz csatlakozva indúlt Napoliba (Nápolyba), hová öszvéreken körülbelül 5 nap alatt érkezett el. A város nevezetességeinek megtekintése közben ellátogatott a székesegyházba is,[28] a Capella di S. Gennaróba, vagyis a Tesoróba, hol Szent Gennaro (Januarius) beneventói püspök «drága vérét őrzik és inkább látni való gyanánt teszik ki az utasok, mint az ájtatoskodók kedvéért.«[29] A mise alatt, mikor rendszerint a szentek lefejezéséről szóló evangéliumot olvassák fel, az üvegedényben levő aludt vér az edény felfordítása után szemeláttára olvadni és forrni kezdett és a mise végéig lefolyt az edény üres részébe. Inkább hitetlen kiváncsisággal, mint ájtatossággal nézte és vizsgálta a csodát, melynek — mint előtte s utána annyian — természetes okait kutatta, de nem találta.[30] Hasonló kiváncsiságot tanusított az éppen műkö-

28 Rákóczi (Önéletr., 43.) az apáczák templomát mondja.

29 Thaly keresztelő Szent Jánosnak mondja s nem tollhibából, mint bírálója, b. Mednyánszky Dénes mondta a Századokban (1881. 780.); Thaly a második kiadásban (196. l.) fel is tartotta az első kiadás (166. l.) állítását, mely Rákóczi szövegén (Önéletr. 43.) alapul. Egyébiránt keresztelő Szent János teste Sebastéban, feje a római San Silvestro in Capite templomában nyugszik; Rákóczi tehát tévedett.

30 A Bourbonok bukása óta 1905 szeptember 19-én az olasz uralkodó család tagjai közül először az aostai herczeg (maga is természetvizsgáló) volt jelen S. Gennaro csodájánál, a mi miatt 1906 márczius 22-én Gaudenzi interpellált is az olasz parlamentben. A természetes magyarázatra nézve l. dr. Kőszeghy Mihály czikkét Szent Januárius véréről (Kath. Szemle, 1906. 132—144.) és dr. Császár Józsefét (Religió, 1907., 227—9.). Kár, hogy nem emlitik Rákóczi megfigyelését.

désben levő Vesuvio vizsgálatánál is; sőt megvallja, hogy kelleténél kiváncsibb volt, mint általában véve a természetnek ama sok és nagy, csodás látnivalóinál, a mikkel ebben a nápolyi útjában találkozott.

Nápolyban nem tántorították el útitársainak könnyelműségei. Örült, hogy megszabadúlt tőlük s tovább mehetett Gaetába, hol fölkereste a Szentháromság kápolnáját, mely a Krisztus halálakor támadt óriási hegyszakadék fölött épült.

Rómában értesült, hogy Lipót király őt már legközelebb nagykorúnak nyilvánítja s ugyanakkor hallotta azt is, hogy elhunyt Magdolna darmstadti herczegnő, a kinek megkérésére mindjárt olaszországi útja befejeztével akart a német birodalomba menni. Talán inkább az illendőség, mint a gyász érzete vezette, mikor ennek a hírnek hatása alatt lemondott a velenczei karnevál világhírű ünnepségeiről. Februárius 23-án már ott volt a lagunák városában, de nem érdekelték «a zajos és álarczos nép szertelen mulatságai, a nagyszerű látnivalók és hangversenyek». Két napi pihenés után (februárius 25-ikén) «kelleténél nagyobb sietséggel» indúlt Bécs felé. Ez a sietség leginkább kitűnt a Semmering-hágón. Maga a hágó Stájerország és Alsóausztria határán Mürzzuschlag és Glognitz közt 980 méterre emelkedik. Akkor voltaképpen még csak gyalogút vezetett át a meredek, szinte a levegőben függő kősziklák közt.[31] De Rákóczi nem törődött a veszedelemmel. Nem az a vágy kergette, hogy meggyőződjék, igaz-e a jegyese haláláról szóló hír; hanem a szerelem, mely másfél esztendő óta nagy erővel lobogott szívében egy fiatal teremtés iránt s új erővel lángolt fel, a mikor már csak ez a hegy választotta el attól, «kit Istennél is jobban szeretett».[32] Ifjú tüzétől hajszolva — a mint maga beszéli — egy zivataros éjszakán harmadmagával kelt útra. Elül egy szánkán útikalauza, utána másik szánkán ő maga egy olyan kocsissal,

[31] A Semmering kocsiútja csak 1728-ban készült el.

[32] Olaszországi útjának leírása Önéletrajzában, 37—44. l. s Thalynál, Rákóczi ifjúsága, 173—202.

ki először járt erre felé. A nagy szélvihar csak úgy csapkodta arczukba a sűrűn hulló havat. A hó és a sötétség miatt semmit sem láthattak s mégis megeresztett gyeplővel, őrületes sebességgel vágtattak előre. «Megeresztette ifjúsága gyeplőit is»: mert a sötétségben is látta csillagát, azt a ragyogó szempárt. És a több mint 3000 kilométernyi útról Isten egészségben, épségben vezette vissza Bécsbe, hol nénje ölelő karjai s örvendező rokonai, barátjai jogadták.

VII.

RÁKÓCZI HÁZASSÁGA.

LIG érkezett Rákóczi Bécsbe, Lipót király őt 1694 márczius 9-ikén nagykorúnak nyilvánította, vagyis a hátralevő idő[1] elengedésével felruházta mindazon jogokkal, a melyek a nagykorúakat a Hármaskönyv I. része III. czímének 6. §-a értelmében megilletik. Ezt nemcsak pártfogói (bizonnyal Strattmann, Batthyány, Aspremonte) esedezésére tette, hanem azért is, mert «a fejedelemfi» elméjének elegendő érettsége és mély belátása a teljeskorúságnak eléggé, *sőt nagyon is* megfelel.[2] Ez annál nevezetesebb nyilatkozat, mert maga Rákóczi elégedetlen volt önmagával. Megérkezése érdeklődést keltett a császárvárosban. Márczius első felét folytonos vendégeskedéssel, színházlátogatással, köznapi társalgással, éjjeli kártyázásokkal töltötte. A kártyán néha annyit vesztett, hogy adósságot kellett adósságra csinálnia és fecsérelnie vagyonát, mely fölött éppen most nyert szabadkezet. Keserűen jegyezte meg, hogy mindezt ártatlan szórakozásnak, a társasélettel járó felejtkezésnek tartották. Talán szándékosan is elfoglalták, hogy utána ne járjon a jegyese haláláról szállongó híreknek, a melyekről jó félesztendő

[1] Az oklevél szerint három, a valóságban hat év, mert Rákóczi kétségkívül 1676-ban s nem 1673-ban született.

[2] Az oklevél kivonata Thalynál, Rákóczi ifj. 203–4.

mulva tudta meg, hogy az egész csak az udvar költeménye. Eleonóra királyné nem akart sógorságba jutni a «rebellisek» ivadékával, a «rebellis» magyarok reménységével; s az ő akaratával hiresztelték Darmstadtban Rákóczi, Bécsben Magdolna herczegnő halálát, hogy a fiatalokat örökre elszakítsa egymástól.[3] Talán halottnak vélt menyasszonya emlékére szánta azt a kegyes alapítványt, a melyre a nagykorúsítását elrendelő okírat hivatkozik.

46. A NAGYSÁROSI KASTÉLY.

Márczius iduszát még Bécsben töltötte; azután kiszakította magát léha környezetéből és sógorával együtt Magyarországba utazott, hogy átvegye és jobbkarba hozza ősi javait. Tizennyolczadik születésenapját már mint nagykorú ünnepelte Szerencsen.[4] Május végéig sorra járta uradalmait, még a szatmár- és szabolcsvármegyeiket is. Útjának legnagyobb eseménye a sárosvármegyei örökös főispánságába való beiktatása volt. E végből

3 Rákóczi önéletrajza, 47—48.
4 1694 márczius 28-ikán kelt egy levele. Thaly, Rákóczi ifj. 207.

főispáni helytartója, gróf *Erdődy* György, már május 4-ikén intézkedett, hogy Lipóczi *Keczer* Sándor alispán Eperjesre gyűlést hirdessen. A vármegye május 14-ikén nagy lelkesedéssel fogadta a meghívást s a beiktatás idejéül június 3-ikát, helyéül a Rákócziak nagysárosi kastélyát fogadta el. A fejedelem — a hogy a meghívólevél is nevezte — a rokonság egy részével már június elsején Nagysároson volt, hová harmadnap nagy számban gyülekeztek össze a Rákóczi-családnak kipróbált hívei, hogy lássák, hat év alatt hová fejlődött «kisuruk». A formaságok elintézése és a főispáni hitlevél megállapítása után küldöttség hítta a terembe a főispánt. Kitörő lelkesedéssel fogadták a szép ifjút, ki ragyogó magyar ruhában, kardosan, gyöngyös arany-buzogánynyal jelent meg előttük. Gróf Erdődy letette főispáni helytartóságát, melyet majdnem tíz esztendeig viselt. Mint a vármegye valóságos főispánját mutatta be a fejedelmet, ki a beiktatólevél felolvasása után kezébe vette az ország törvény-könyvét s megesküdött annak és a vármegye statutumainak megtartására.

«A főispánság ugyan — szólt hozzá Usz Gábor megyei főjegyző — magában véve nagy tiszt és nagy méltóság, mindazonáltal nem valami egyeduralom és határtalan hatalom, melyből valaki magának korlátlan törvénykezést követelhetne, hanem csak a meddig országunk törvénye engedi és bocsátja; holott másként is minden hatalom Istentől származik, de nem az alárendeltek elnyomására, hanem a közönséges osztó igazságnak gyakorlására.» A fiatal főispán mennyire megértette ezt az intelmet, egy emberöltő mulva tett politikai végrendelete is mutatja, mely szerint a mikor a látható hatalmak (a fejedelmek és hatóságok) a törvények ellenére működnek, elsősorban ők maguk állanak ellene az isteni törvények és a józanész uralmának.[5] A főjegyző figyelmeztette Rákóczit, hogy fejedelmi vére és méltósága nem mai eredetű, hanem olyan dicsőséges ősöktől származik, a kik a római szentbirodalmi herczegséget már 1645-

[5] Testament politique et moral du prince Rakoczi. I. 26.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

ben megnyerték; s ez az ő mostani méltóságos hívatala csak első zsengéje és lépcsője legyen más nagyobb méltóságok elérésére és gyakorlására.

Rákóczi válaszát nem ösmerjük; de ösmerjük az első határozatot, a melyet mint elnök kimondott és a melyben először kél a nemzeti érdekek védelmére. Kimondta, hogy a vármegye nem ad előfogatokat a cs. kir. katonaságnak, míg ez jóvá

47. A NAGYSÁROSI TEMPLOM.

nem teszi a lakosságnak okozott károkat; a mire különben gróf Corbelli eperjesi parancsnok újabb erőszakkal felelt, mert karhatalommal szedette össze a kívánt előfogatokat.[6]

A nagysárosi ünnepségek után Rákóczi több látogatást tett; pl. Kassán, hol gróf *Nigrelli* Oktáv táborszernagy, Felső-magyarország főparancsnoka, már csak azért is szivesen látta, mert olaszul beszélgethetett vele. Ott és Munkácson, Dobóruszkán, Sárospatakon, többnyire uradalmi ügyekkel foglalkozott.

6 Sárosvármegye gyűlésének leírása Thalynál: Rákóczi ifj. 208—217.

A nép egész Felsőmagyarországban nagy, de — a németektől tartva — titkolt lelkesedéssel fogadta. Ez a lelkesedés azonban — a hogy Rákóczi maga írja[7] — nagyon megcsappant, mikor tapasztalták, hogy anyanyelvét jóformán elfeledte, idegen módra ruházkodik, viselkedik. Mindezt olybá vették, hogy nemzetét megtagadta. Viszont a bécsi udvar is bizalmatlan és nyugtalan volt már negyedik hónapja tartó körútja miatt, mert tudta, házának mekkora tekintete és hitele van a hazafiak előtt. Kész veszedelemnek hitte hosszasabb ott tartózkodását, a mire pedig szükség lett volna, mert Rákóczi elpusztúlva, elnéptelenedve találta uradalmait. Sógora már útközben többször figyelmeztette, hogy azok jókarba állítása és a nemzet bizalmának visszaszerzése végett Magyarországban kell megtelepednie; de ezt csak úgy teheti, ha megházasodik. Az uralkodóház gyűlöli családját, a melynek ő az utolsó sarja s a míg legény marad, mindig azt fogja hinni, hogy izgat és bujtogat ellene. Az udvar bizonyára legjobban szeretné, ha rangján alúl házasodnék, mert ezzel «elugratná a fejedelemséget«; de az is megtörténhetik, hogy maga a király választ számára menyasszonyt, a kit visszautasítani vagy elfogadni egyaránt bajos lesz. Legjobb volna tehát, ha rangjához méltó menyasszonyt már most ő maga keresne. S mikor Rákóczi *Althan* grófkisasszonyt, Aspremonte unokahúga nevét említette, sógora felvilágosította, hogy ez a házasság voltakép csak nénje, özvegy Althan grófné hiúságának hízelegne. Az Althanok egyik őse már 954-ben harczolt a magyarok ellen. Egy másik (Kristóf) 1578-ban magyar hazafi lett s ennek fia mint tábornagy hősiesen küzdött a magyarok érdekében; de a családnak mégis csak grófi rangja van. Grófok a Bethlenek is, Bethlen Gergely most éppen Erdély főgenerálisa; mégis trónjába kerülhet II. Apafinak, ha csakugyan elveszi a főgenerális leányát, Bethlen Katát, a kivel pedig éppen e napokban jegyezte el magát, hogy ne a király válaszszon

7 Önéletrajz, 43.

neki menyasszonyt. Apafinak is, Rákóczinak is fejedelmi családból kellene nősűlnie.

Rákóczi megköszönte, megfogadta a jótanácsot s július 12-ikén már sógorával együtt Bécsben volt. A Himmelpfort-utczában,

48. ERZSÉBET SAROLTA ORLEANSI HERCZEGNŐ.

a hol Savoyai Jenő herczeg is lakott, megvette sógorának 952.[8] (most 13. számú) palotáját s háztartását most már magyarosabban szervezte. Kevéssel ezután történt, hogy *Gauden*, a mainzi érsek és választófejedelem ügyvivője, egy hessenrheinfelsi herczegnőre figyelmeztette őt. Ez a herczegnő Mária

[8] Arneth, Prinz Eugen, I. 469.

Amália *Sarolta*, bájos, szőkehajú, kékszemű, rózsásarczú leányka volt, Károly hessen-rheinfelsi uralkodóherczeg gyermeke. 1679 márczius 8-ikán született[9] s így csak mostan múlt tizenöt-éves. Rákóczinak tetszett a kora is, az alakja is. Talán hasonlatosságot is talált közte és megsiratott menyasszonya, Magdolna közt; hiszen anyjuk egy volt, Leiningen-Westerburg Alexandra Juliánna grófnő, előbb a darmstadti s most a hesseni herczeg felesége.[10] Családja már a XIII. század végén került Hessen élére. A hesseni uralkodókban magyar vér csörgedezett, mert e családból Hessen első herczege, I. Henrik, Lajos thüringeni és hesseni tartománygrófnak s feleségének, magyarországi Szent Erzsébetnek volt az unokája.[11] Sarolta herczegnő e szerint tizennegyedik ízbeli egyenes leszármazottja Szent Erzsébetnek. Ha tehát Eleonóra királynénak nem tetszett, hogy Magdolna herczegnő rokonságba hozza őt Rákóczival, még kevésbbé tetszhetett, hogy az ifjú magyar herczeg most az Árpádoknak egyik ivadékát vegye el; legkevésbbé pedig az tetszhetett, hogy a herczegnő nagynénje, a szép Liselotte (Erzsébet Sarolta) útján XIV. Lajos franczia királynak, a Habsburgok legnagyobb ellenségének legyen a sógora. Ki gondolta volna, hogy egy hessen-rheinfelsi herczeget utóbb mint kérlelhetetlen jakobinust tiltsanak ki Francziaországból[12] s hogy egy Leiningent mint a Habsburgok kérlelhetetlen ellenségét végezzenek ki Magyarországban?[13] De Bécsben könnyen jöhettek arra a gondolatra, hogy ilyen

9 Turul, 1884. 91.

10 A hesseni család történetére l. Vehse, Gesch. der deutschen Höfe (Hamburg, 1853.), XXVII. kötet s ugyan őtőle Gesch. der Höfe der Häuser Baiern, Württemberg, Baden und Hessen, V. kötet. Türckheim, Hist. généalogique de la maison de Hesse. 2 kötet (1819—20.) és Rommel tízkötetes műve (Gesch. von Hessen.) A Leiningenekre nézve l. Brinckmeier, Geneal. Gesch. des . . . Hauses Leiningen und Leiningen - Westerburg. (Braunschweig, 1890—1.) Két kötet.

11 Ezt először Thaly mutatta ki. (A Rákóczi-ház és Árpád vére. Századok, 1882. 239—242.)

12 Chuquet, Un prince jacobin: Charles de Hesse, ou le général Marat. Páris, 1906.

13 Marczali említi (Gróf Leiningen levelei és naplója, XVI.), hogy Lujza porosz királyné nagyanyja Leiningen-lány és Viktória angol királyné anyja egy Leiningen özvegye volt; de a magyar vértanúra talán jellemzőbb, hogy Rákócziné anyja is Leiningen leány.

49. LAJOS VILMOS BADENI HERCZEG.

házasság Rákócziban mindenesetre növelni fogja a forradalomra való hajlandóságot. A siker első föltétele tehát a titoktartás volt.

Még mindig folyt az a háború, melyet XIV. Lajos 1688-ban, éppen Liselotte öröksége miatt izent a német birodalomnak s melyre I. Lipót egy európai szövetség megalakításával felelt. 1694-ben a küzdelem már lankadt. A szövetség egyik tagja, Orániai Vilmos angol király és németalföldi helytartó Flandriában 120.000 emberrel is kevésre ment Luxembourg 90.000 francziája ellen. I. Lajos Vilmos badeni herczeg és császári vezér a Rajna mentén De Lorges ellen már második esztendeje keményen oltalmazta heilbronni hadállását. Rákóczi engedelmet kért Lipót királytól, hogy hadi tapasztalatok szerzése végett sógora, Aspremonte cs. altábornagy kiséretében Lajos herczeg, majd Vilmos angol király főhadiszállására utazhassék. A király nemcsak megadta az engedelmet, hanem meg is dicsérte és ajánlólevelekkel látta el.

1694 augusztus 10-ikén után tehát útra keltek és Szent István napja táján már a heilbronni táborban voltak. Lajos herczeg szivesen és tisztelettel látta a fiatal fejedelmet[14] Aspremonte gróffal együtt, a ki anyja (Carignan Lujza Krisztina) családjáról rokona volt. Tizenöt tanulságos napot töltvén táborában, szeptember elején átmentek Kölnbe, hol — előre megbeszélt terv szerint — Károly hessen-rheinfelsi herczeg és felesége fogadta őket. Pár nap mulva odaérkezett Sarolta herczegnő is, ki néhány évet betegeskedve töltött a thorni apáczáknál s most is gyöngélkedett. Nagynénje (Liselotte, az orléansi herczeg felesége) szerint[15] gyakran látott kisérteteket s álmában előre feltünt előtte az a szoba, melyben húsz év mulva meg fog halni s hol orvosa, Helvetius kezéből fogja ajkaihoz emelni az eleusisi csészét. Ideges volt, de sokkal szebb, mint a milyennek Rákóczi képzelte; a mellett oly művelt és kedves, hogy Rákóczit teljesen elbájolta.

14 Hist. des révolutions de Hongrie, II. 18.
15 Szalay a Századokban, 1870. 5.

Néhány nap mulva meg is kérte őt s örűlt, hogy politikai okokból — Lipót király és császár közbelépésétől tartva — a herczeg maga is helyeselte a házasság mielőbbi megkötését.

50. ERZSÉBET SAROLTA (LISELOTTE) ORLÉANSI HERCZEGNŐ.

Alig maradt annyi idő, hogy Wannfriedből, a hessen-rotenburgi herczegek székvárosából, a kelengyét elhozassák. 1694 szeptember 25-ikén megkötötték a házassági szerződést, melynek értelmében Károly herczeg 20.000 hesseni kamara-forintot adott leányával,[16]

16 Officium Rákóczianum 309.

Rákóczi pedig százötvenezer német forint jegyajándékot kötött le menyasszonyának, 15.000 rajnai frt értékű ékszereken kívül. A herczegnő udvartartását (30 személylyel és 20 lóval) Rákóczi a maga költségén szervezte. Másnap (szeptember 26-ikán vasárnap) a kölni székegyház fölséges ívei alatt a még csak 23 éves József Kelemen bajor herczeg és érsek a főoltárnál eskette össze a $18^1/_2$ éves Rákóczit a $15^1/_2$ éves Sarolta herczegnővel. Rákóczi utóbb őszintén megvallotta,[17] hogy a házasság szentségéről alig volt fogalma. Lelkesedett felesége szépségén, de házasságra mégis inkább politikai okokból, mint szerelemből lépett.

Szeptember 27-ikén ő a magyar urakat és vármegyéket, apósa pedig a német fejedelmeket értesítette az esküvőről; mire az ifjú pár Bécs felé indúlt. A Rajna és Majna völgyében lassan haladtak; október 10-ikén még csak Frankfurtban voltak. Itt kapta *Magdolna* darmstadti herczegnő levelét, melyből már nagyon későn értesült, a bécsi udvar s különösen Eleonóra császárné milyen szívtelen játékot űzött velök, mikor egybekelésök megakadályozására mindakettőjök halálhírét költötte. Mindenesetre jellemző, hogy több mint félesztendő alatt egyik fél sem járt utána, mi történhetett a másikkal. Szívében ezzel a titkolt szilánkkal még öreg napjaiban is énekelgette Mária Magdolna himnuszát: hogy a mikor a mennyei világosság atyja Magdolnára tekint, a szeretet lángjára gyúlaszsza, sóhajtozni ne engedje... Életének ezt a regényét talán sohasem tudta meg a felesége, a kit most Aschaffenburgba vitt *Anzelm Ferencz* mainzi érsékhez és választófejedelemhez, ki házasságuk útját egyengette. A választó nagy örömmel fogadta a fiatalokat s harmadfél hónap mulva (deczember 21-ikén) újabb szívességet tett velök, mikor, mint a birodalom kanczellára, Rákóczi szentrómai birodalmi fejedelemségét sürgette. Az ifjak azután Bajorországon át Regensburgba értek, hol a hintókat és társzekereket

17 A házassági szerződés szövege Thalynál, Rákóczi ifj. 239—241.

II. RÁKÓCZI FERENCZ NEJE, SAROLTA AMÁLIA HERCZEGNŐ.

Josephus Clemens
S. Ecclesiæ Colo-niensis Archi-Epi-
scopus S. R. Im-perii per Italiam
Archi-Cancellari9 et Elector

Leonhard Heckenauer Sculps. Aug.

51. JÓZSEF KELEMEN KÖLNI ÉRSEK ÉS VÁLASZTÓFEJEDELEM.

hajókra rakták s a Duna hátán lassan haladva, csak november végén kötöttek ki Bécsben. Nagyon barátságtalan fogadtatás várt reájuk. Már harmadnap szobafogságot kaptak, a miért Rákóczi a király engedelme nelkül lépett házasságra, holott a király már ki is szemelte gyámfia menyasszonyát.[18] Aspremonte azonban, kinek mézesheteit az udvar egykor szintén ilyen módon keserítette meg, fölmutatta a nagykorúsításról szóló királyi oklevelet, mire a fiatalok visszanyerték szabadságukat.[19]

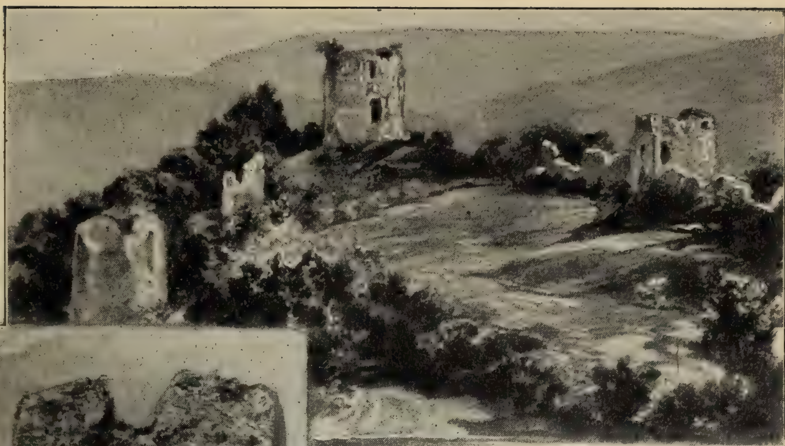
18 Hist. dés révolutions de Hongrie, II. 18—19.
19 Önéletrajz, 48.

52 II. RÁKÓCZI FERENCZ CZÍMERE.

II. KÖNYV.

RÁKÓCZI KÖZÉLETÉNEK KEZDETE.

53. A NAGYSÁROSI VÁR ROMJAI.

I.

A SÁROSI FŐISPÁN.

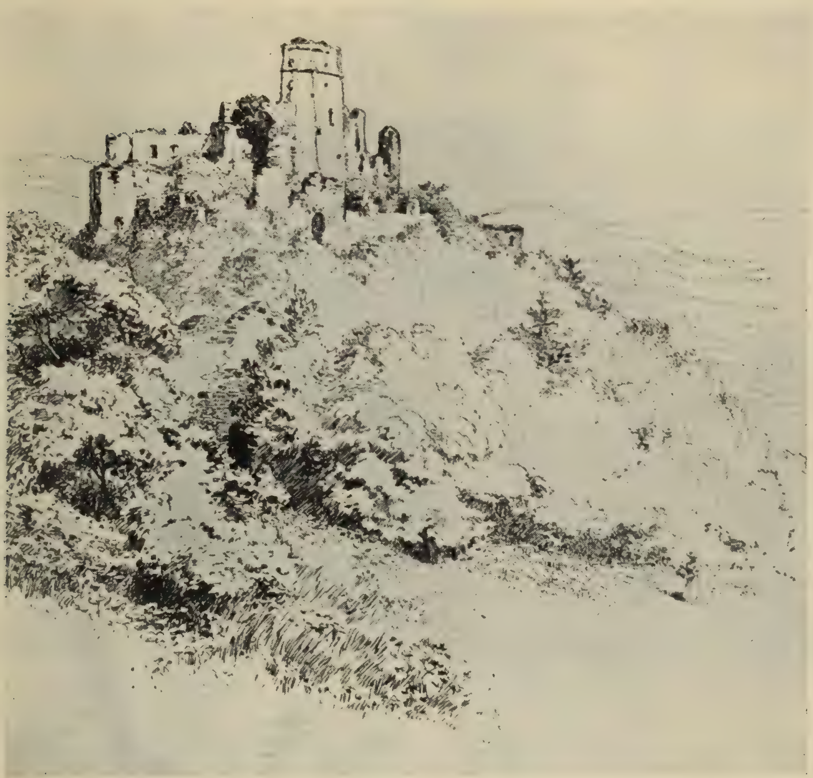
Hogy a bécsi fogadtatás kellemetlenségeit feledtesse, Rákóczi kétezer mázsa liszt árán gyémántokat vásárolt feleségének s alig kétheti időzés után (1694 deczember közepén) levitte őt magyarországi jószágaira. Egy hét mulva már Sárospatakon voltak, hol a karácsonyi és újévi ünnepeket is töltötték. Újesztendő napján Keczer Sándor alispán vezetése alatt Sárosvármegye küldöttsége üdvözölte és meghivta őket a vármegye legközelebbi közgyűlésére. 1695 januárius 28-ikán a vármegye határán az érkezőket fényes küldöttség várta, mely az ifjú fejedelemnőnek diszes ajándékkal, egy Eperjesen 250 tallérért készült ékszerrel kedveskedett. A magyar vármegye drágább emléket adott, mint a mennyi hozományt készpénzben kapott Rákócziné nagynénje, a ki pedig a franczia király öcscséhez, Fülöp orléansi herczeghez, a későbbi regenshez ment férj-

hez. De ennél is többet ért az a magyaros szivesség, melylyel a bájos német asszonyt körülvették és ünnepelték. A főispán a nagysárosi várban több napot vígan töltött a sárosi urakkal, január ius 31-ikén pedig Sárospatakra vitte farsangolni feleségét. Fényes és zajos udvart tartott. Felesége udvara 30, az övé 80 szolgálattevőből és 44 főnyi karabélyos és dragonyos testőrből állott, nem is szólva a várnagyokról és a gazdatisztekről, a kik közt Rákóczi legbizalmasabb emberei, egykori nevelői voltak: Kőrösy György kincstartó, a hegyaljai bortermelés főintézője s Badinyi János családi levéltárnok. Bejáratosak voltak a cs. kir. tisztek is, a kik a fejedelem váraiban (Patakon, Ecseden, Tokajban, Ónodban, Munkácson) elhelyezett őrség élén állottak. Nem szivesen találkoztak velök, mert a bécsi udvar titkos megbízottainak, kémeinek tartották őket a vidéki urak, kik feleségeiket, lányaikat is magukkal hozták. Látogatásaikat viszonozni kellett. A mulatozások, vendégeskedések, vadászatok közben fesztelenebb volt a társalgás, mint az öreg udvarmesternének tetszett. Nem ösmerte azt a családiasságot, mely az akkori magyar nemességét a vérség szorosabb kötelékei nélkül is összefűzte. Mindent a nyugati merev illemszabályok szerint itélvén meg, csapodárnak, hűtlennek tartotta Rákóczit, ha magyaros bizalmassággal szólt egyik-másik nemesasszonyhoz, leányhoz.

Besugásaival, bujtogatásaival folytonosan ingerelte úrnőjét, a ki néha szemrehányásákat tett urának. Rákóczit a méltatlanságok annyira bántották, hogy életét is megunva, lóra ült s tüskön-bokron keresztül nyargalózva «kereste a poklot és halált».[1] Különben is elfogta a vallásos kételkedés, mely akkor szokott jelentkezni, mikor a világba lépő fiatal ember először érintkezvén más vallásúakkal, észreveszi, hogy eddigi vallásos neveltetése alapelvei nem elégítenek ki mindenkit. A pataki protestáns tanárok nem hatottak reá, mert hiszen a jezsuiták elől gönczi menedékhelyökről is éppen ezekben a napokban kellett

1 Önéletrajz, 49.

tovább bujdosniok Kassára; de a jezsuiták, a kik örökükbe ültek és más papok csakhamar észrevették, hogy a jobbadán protestáns urak Rákóczira nemcsak politikai, hanem vallási felfogás tekintetében is hatottak. A fejedelem azzal vádolja önmagát,[2] hogy már régen kialudt szívében a kegyesség szik-

54. A ZBORÓI VÁR.

rája s egyre jobban elsötétűlt előtte a vallás világa; róla majd furfangos, majd kiváncsi kérdéseket tett s a papokkal beszélgetett és vitatkozott, hogy vallási kérdésekben való jártasságát fitogtassa. Egyeseknek tudatlansága vagy hallgatása, — másoknak hízelkedése és tetszésnyílvánítása mind messzebbmenő

[2] Önéletrajz 49.

nyilatkozatokra ragadta. Örűlt, a mikor nyilvános társalgások alkalmával a különböző felekezetű vendégek tapsoltak neki, mert sok dologban egyetértettek. Mennyire szigorúan ítélt önmagáról és a katholikus vallás lényegével mennyire nem jutott olyan ellentétbe, mint maga is hitte, abból látszott, hogy jezsuita gyóntatóatyja nem vádolta vagy figyelmeztette, pedig a vitatkozásoknál többnyire jelen volt.[3] Talán azt látta, mint valaha Mátyás király Gattinál, hogy tulajdonképpen csak a szőrszál-

55. A ZBORÓI RÁKÓCZI KASTÉLY.

hasogató teologusok ellen fordúl, kik az erkölcsi tanításokat és az evangéliumok magyarázatát elhanyagolják.[4]

Húsvét utánig maradt Patakon, azután felváltva Szerencsen, Borsiban, Munkácson, Helmeczen, Regécz, Sáros és Zboró váraiban, Bártfán és Eperjesen többnyire uradalmi ügyekkel foglalkozott.

Már az év végén eligérkezett nagynénjéhez, Rákóczi Erzsébethez, ki erre őket újesztendő napján (1696.) s pár nappal

3 Önéletrajz, 50.
4 Galeotti, De dictis et factis Matthiae regis, xxx.

Le Prince Ragotski

Francois Prince Ragotski, fils de Federic Prince de Ragotski, et de Heleñe de Esdrin, depuis Comtesse de Tekelty: et petit fils du Prince de Transilvanie, Epousa le 25 Mars 1694. Charlotte Amelie, fille de Charles Landegrave de Hesse Reinfels, et de Alexãdrine Julieñe Cõtesse de Leiningen.

II. RÁKÓCZI FERENCZ 1694-BEN.

utóbb is sürgetve kérte. Gróf Erdődy György ugyanis bepanaszolta őt, hogy vele, mint hitestársával, nem akar együtt lakni Szomolánban. Januárius 4-ikén Kollonics tábornok azzal intette békülésre, hogy különben kolostorba záratja; harmadnap azonban két heti meggondolási időt adott neki. Erre a januárius 21-iki tárgyalásra már az időközben megérkezett fejedelmi párral ment el s annak és Keczer sárosi alispánnak jelenlétében ismételte megváltozhatatlan szándékát.[5] A bibornok nem ugyan kolostorba, de Kistapolcsányra küldte, hová az ifjú fejedelmi pár is követte. Nagyon fiatal, de nagyon boldogtalan asszony volt Rákóczi Erzsébet, mikor (1673.) egyik versében megírta, hogy

«Ád jobbat az Isten: megsárgúl a kalász, – –
Megfordúl még egykor búsúlt Rákóczi-gyász».

Nagyon szerette kisöcscsét, a kit árvaságában sohasem hagyott el. Már tíz esztendeje két faluval jutalmazta meg azt a jogtanácsost is, a ki a császári tábornokoknál s a bécsi minisztereknél sikeresen fáradozott a két árva érdekeinek védelmében.[6] Maga gyermektelen lévén, még 1693-ban is kedves szép lovait nevezte gyönyörű magzatainak, búfelejtetőinek, időtöltőinek.[7] Kastélyának minden folyosója tele volt szarvasagancsokkal, vadászszenvedelme diadaljeleivel. Rákóczi maga is gyakran járt ki vadászni s néha napokra is elmaradt.

Azonban minduntalan visszatért Kistapolcsányra, hol nagynénje kastélyának száznál több terme 1696 május 28-ikán délben mintha naposabb lett volna a szokottnál: «megfordúlt a Rákóczi-gyász örömre». Megszületett a várva-várt fiú-örökös,[8] kinek ereiben már Árpád vére csörgedezett. *Lipót*, Lajos, György, József, Antal névre keresztelték. Három keresztapja volt: *Lipót* király, *Lajos* badeni herczeg, *Aspremonte* altábornagy; három keresztanyja: *Zsófia* (V. Frigyes pfalzi választófejedelem leánya), a hannoveri választó felesége; *Mária Amália* hessen-kasseli

5 Tört. Tár, 1893. 84–91. Századok, 1900. 485–6.

6 Thaly, Rákóczi ifj., 79–80.

7 Századok, 1900. 493.

8 Rákóczi levele 1696 május 28-ikán. Thaly, Rákóczi ifj., 264.

tartománygrófné és *gróf Erdődy Györgyné* (Rákóczi Erzsébet), a ki a keresztvízre tartotta. Sárosvármegye bizonyára a nemzet nevében szólt, mikor július 4-ike táján a Sárospatakra érkezett Rákóczi előtt küldöttség útján tolmácsolta örömét «a Rákóczi-ház új bimbójának szerencsés fakadása felett». Feleségét, báró *Hellenbach* János híres selmeczi orvos tanácsára, már előbb a vihnyei fürdőbe vitte. A fürdőzés után a gyönge gyermeket egyelőre még Hellenbach gondviselése alatt hagyván, augusztus közepén mind a ketten hazamentek Sárospatakra. Ott azonban a fejedelem nem szívesen lakott, mert bántotta, hogy saját várában cs. kir. katonaság parancsol, mely őt magát is szemmel tartja. Átmentek tehát nagysárosi kastélyukba, október vége felé pedig fölrándúltak Bécsbe, hogy hesseni Károlynak bemutassák első unokáját, fiukat.

Károly fejedelem látogatásának egyik czélja az volt, hogy Rákóczi római szent birodalmi fejedelemségét Lipót császárral és királylyal valahára elismertesse. Rákóczi ősei között öt Báthory és négy Rákóczi volt Erdély választott fejedelme s egynek, édesapjának, kivételével mindannyian uralkodtak is. A birodalmi fejedelemség czíme a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1595 január 28-ikán adott császári diploma s az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem s III. Ferdinánd római császár közt 1645 augusztus 16-ikán kötött béke értelmében egyaránt megillette. Anyja ennek elösmertetésére már 1681-ben lépéseket tett s akkor, bár hasonló czímet egyszerre hatan is kértek a császártól, bizonyára nem az illeték (23,365 r. forint) lefizetésén, hanem politikai tekinteteken múlt a dolog.[9] Hét esztendő mulva a gyermek kifakadt, mikor — felsőbb utasításra a — neuhausi kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a címhez[10] s még a nagy-

9 Thaly, Rákóczi ifj., 32—34.

10 Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a czímeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kanczellária pedig 1692 deczember 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 junius 30-ikán a munkácsi őrség is

kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a czímhez[10] s még a nagykorusításról szóló oklevélben is (1694) azt használta. Ez annál feltűnőbb, mert III. Vilmos angol király, III. Frigyes brandenburgi, Miksa Emánuel bajor, Ágost szász választófejedelmek stb. ugyanakkor fejedelemnek, testvéröknek, rokonuknak szólították. Házassága előtt egy hónappal (1694 augusztus 24-ikén) maga Rákóczi vette kezébe az ügyet s az udvarnál két év alatt három emlékíratban fejtegette kivánsága jogosságát. De midőn kért a Habsburgoktól, büszkén figyelmeztette őket, hogy anyai őseinek, a Báthoryaknak köszönhetik magyar trónjukat; apai ősei mint szerződő és hadviselő felek álltak szemben s ősei fejedelmi rangját négy nemzedéken át senki sem vonta kétségbe. Deczember 4-ikén kijelentette, hogy élni fog fejedelmi czímével. Ezt az udvar is hajlandó volt elismerni, de csak úgy, ha egy nevét viselő huszárezredet ajándékoz az uralkodónak. Rákóczi nem akarta pénzen megvásárolni öröklött jogát s a tárgyalásokat megszakította. Apósa sürgetésére csak most, novemberben újította meg kérését, a melyet Lipót császár és király ezúttal teljesített is, még pedig ellenszolgálatok nélkül, de csak saját személyére nézve.[11]

Azok, a kik jobban ismerték, ennél nagyobb dolgot vártak volna Rákóczitól. Azt remélték, hogy, mint sárosi főispán, maga

[10] Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a czímeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kanczellária pedig 1692 deczember 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 június 30-ikán a munkácsi őrség is anyjának ugyan mint fejedelemasszonynak, neki azonban csak mint méltóságos úrnak esküdött hűséget s 1687 január 14-ikén Kőrösy György is csupán méltóságos gyermeknek nevezte. (U. o. 26., 31.) Azonban az ötéves Rákóczit és nénje követét az 1681. évi soproni országgyűlésen már a fejedelmi helyre, mindjárt az ország zászlósai után ültették; ugyanazon évben b. Saponara ezredes mint cs. biztos Munkácson fejedelmet megillető tiszteletben részesítette s 1692-ben Bécsben Lipót király maga is a fejedelmek részére előírt szertartások közt fogadta.

[11] A herczegi czím érdekes kérdésére nézve l. Thaly, Rákóczi ifj., 270—300. Jellemző, hogy Rákóczi mostohaapja, Thököly, 1688-ban szégyennek, gyalázatnak tartotta, hogy Esterházy nádor a római birodalmi herczeg czíme után eseng. (Szalay V. 427.) De Rákóczi egy nemzetközi szerződésben biztosított czímet követelt vissza!

is megjelenik az országos rendek gyülekezetében, mely Pozsonyban október 18-ika óta öt héten át tanácskozott a sérelmekről. Hitték, hogy a november 10-ikén kiadott leirat után, mikor a gyülekezetet törvénytelenül Bécsbe rendelték, azokhoz csatlakozik, a kik a lelkes Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetése alatt tiltakoznak a kormány alkotmánysértő reformtervei és az ellen, hogy ilyen életbevágó ügyeket országgyűlésen kívül tárgyaljanak. Rákóczi azonban nem ment el Pozsonyba, sőt Bécsben sem

55. RÁKÓCZI HÁZA EPERJESEN.

vett részt a tanácskozáson, pedig elösmerte, hogy ez hivatalos kötelessége volna. Múlasztása annál meglepőbb, mert szinte lelkesedve írt az ellenzék magatartásáról és saját vallomása szerint az egybegyűlt mágnásoknál jobban ismerte a bécsi minisztérium nemzetrontó terveit, mivel sokat forgott a németek társaságában.[12]

A mikor a király a gyülekezetet feloszlatta, november végén Rákócziék is visszatértek Sárospatakra. Ott és Eperjesen több hónapot immár elösmert fejedelmi rangjuknak megfelelő fény-

12 Önéletrajz, 74.

ben töltöttek. Rákóczi, mióta apa lett, a munkácsi herczegséggel és a pataki, regéczi, tokaji uradalmakkal mint egyedűli földesúr akart rendelkezni, a mi azonban ellenkezett a nénjével és sógorával 1692-ben kötött egyességgel és pörre vezetett. A bécsi udvar szívesen látta az atyafiságos szeretet megbomlását, mert azt hitte, hogy a pörlekedők anyagi tekintetben teljesen kimerűlnek s politikai jelentőségöket s félelmességöket elvesztik. Ez a pör 1697 elején indúlt meg, a mikor Rákócziék Eperjesen olyan vígan farsangoltak. A fejedelem fölkeresett sok olyan bírót, prókátort és más befolyásos embert, a kikkel a pör érdekében érintkeznie kellett. Valamelyiknek a leánya — saját vallomása szerint — heves szerelemre gyujtotta és Báthory Gábor forró vére annyi csábitó alkalom, dőzsölés, tánczvigalom, eszem-iszom közt — majdnem hatalmába kerítette.[13] Szívében azonban ezen az eperjesi farsangon minden másnál erősebb szenvedelem lángolt fel olthatatlanúl: *a honszerelem.*

II.

A PARASZTHÁBORÚ 1697-BEN.

Bercsényi Miklós gróf ungi főispán, az új tartományi főhadbiztos, 1697 januáriusában Tokaj helyett Eperjest választotta székhelyének. A «notable»-ok múltévi pozsonyi és bécsi gyűlésén az ellenzék vezetői közé tartozott s eperjesi házában a három Szirmay (István, András, Miklós), a három Vay (Ádám, László, Mihály), Radics András, Berthóti Ferencz, Keczer Sándor és mások gyakran keseregtek és tanakodtak a haza állapota fölött. A beszélgetést rendesen másra fordították, ha a németesen öltözködő Rákóczi megjelent köztük. Maga is észrevette, hogy az ország és a haza ügyeit senki sem merte szóba hozni előtte, mert nem tudták, hogy német ruhája hon-

[13] Önéletrajz, 54.

szerető magyar szívet takar.[1] Ezt leghamarabb Bercsényi vette észre, a kivel gyakran vadászgatott együtt. Ott, az erdők mélyében vagy a szabad mezőn, a hol kémeket nem láttak maguk körül, egyre bizalmasabban, őszintébben közölték egymással gondolataikat; kölcsönösen elpanaszolták keserűségeiket, szomorúságaikat s keresték a segítség módját. Isten után bizonyosan Bercsényi műve volt, hogy a fejedelem napról-napra jobban felfogta, átérezte hazája nyomorúságát s hogy szívét, elméjét nagy dolgokra hajlította. Megerősítette abban a hitében, hogy hazája és ősei tekintélyénél fogva egyedül ő adhat irányt az egyformán gondolkodók szándékainak; csak ő szerezheti meg a külföldi keresztény uralkodók barátságos támogatását. Neki kell helyreállítania az 1645. évi linzi (nagyszombati) békét, a melyet a politikai és vallásszabadság biztosítására dédapja, I. György erdélyi fejedelem kötött III. Ferdinánd királylyal. Mivel azonban az akkor biztosított szabadságokat a hatalom később jobbadán eltörölte, azoknak visszaszerzésére egyedül ő fordúlhat a franczia és a svéd királyokhoz, kik dédapjával az utódokat is kötelező szövetséget kötöttek.[2]

Thököly török fogsága óta a nemzetet egyik csapás a másik után érte. Thököly ugyan pár hónap mulva kiszabadúlt, de Munkács feladása után alig maradt 2—3000 embere. Buda elfoglalása után a kuruczok jobbadán elfogadták a király kegyelmét. Apafi, erdélyi fejedelem, vagy inkább első minisztere, Teleki Mihály, szintén szabadúlni vágyott a török pártfogás alól. 1686-ban hadi szövetségre lépett I. Lipóttal, a ki azonban beküldte hadait s valósággal elfoglalta a fejedelemséget. Magyarország szabadságát is nyiltan el akarta kobozni. Buda visszavétele s Erdély elfoglalása után 1687-ben Pozsonyba országgyűlést hirdetett, de megfélemlítésére Eperjesen «borzalmas és Nero ideje óta hallatlan» vérpadot engedett fölállítani, hogy eltegye láb alól a gyanúsakat, kiket arról vádoltak, hogy

[1] Önéletrajz, 54.
[2] Önéletrajz, 75.

Rákóczi édesanyjával leveleztek. Rákóczi meg volt győződve, hogy az udvar ezzel az örökös királyság útját akarta egyengetni. «Gyászolnak az özvegyek és az árvák, megfosztatván édes szüleiktől — szólt a nemzethez 1703-ban. — Elszedték a Gabiusok főbb fejeit és sokaknak kiontott ártatlan vére az Ábelével együtt az egeket verdesi . . . .» Pozsonyban a rendek ily körülmények közt tanácskoztak Józsefnek megkoronázásáról és az örökös királyság megalapításáról. Az ellenzéki Draskovics országbíró hirtelen halála, talán megmérgeztetése, minden ellenmondást elnémított. Elfogadták az örökös királyságot s eltörölték az Aranybulla záradékát, melyben II. Endre, «az az igazán bölcs király» a törvénysértő királyokkal szemben hűtlenség bűne nélkül való ellenállásra adott jogot a nemességnek. A segély és az adó megajánlására már nem került a sor. Nagyságát az udvar szabta meg; a hadbiztosság, a katonasággal egyetértve, vetette ki a vármegyékre s a nyomorúlt néptől hallatlan és barbár módon zsarolta ki. Ezt még bűnökkel is tetézte. Ha a szegény ember fizetni nem tudott, szemeláttára gyalázták meg a feleségét. Másokat halálra vertek s a nyomorúság és rossz bánás miatt panaszkodókat eltették láb alól. A panaszokat ugyan megvizsgálták, de egyetlen német katona szavának is többet hittek, mint valamennyi magyar ember tanúskodásának. A közkatona a népen, a tiszt a nemességen hatalmaskodott; s a tiszt szemet hunyt a közkatona, a tábornok a tiszt garázdálkodásainak hallatára. A rombolás munkájára az egész katonaság összeesküdött. Mindez gyökerestül felforgatta az ország törvényes kormányzatát. A vármegyék fő- és alispánjai, tisztviselői nem végezhették tisztöket; a ki mégis buzgólkodott, azt rebellisnek csufolták s néha meg is verték. Az udvarhoz hiában fordúltak följelentésekkel, folyamodásokkal. A kizsarolt nép el sem viselhette a sürgetésekkel, megkeresésekkel járó újabb költségeket. A hadbiztosok valóságos hárpiák voltak, a kik a nemzet megrontására törekedtek; a németektől, magyaroktól egyaránt megfizettették magukat s a népnek és a vármegyéknek

iszonyú uzsorára kölcsönöztek pénzt. A helyőrségek parancsnokai a vár körül egy ágyúlövésnyi távolságban földesuraknak tekintették magukat; korcsmákat, mészárszékeket, vámházakat tartottak a körön belül eső nemesi kuriákon s mások jobbágyait erőszakosan hajtották el robotolni. Uraknak ugyan a nemeseket nevezték, de birtokaik jövedelmét a németek tették zsebre.

58. MAGYAR PARASZT.
(Egykorú fametszetről.)

Rákóczi ilyennek találta a helyzetet,[3] mely az utolsó tíz esztendőben egyre rosszabbodott. Magát is azok közé számította, a kik «ha gottlinyelven nem beszélnek, önön honukban meg nem élnek». A híres eperjesi farsang végén (1697 febr. 20.) igazán hamut hintett a fejére s búcsút mondott a gondtalan életnek. Sárospatakon töltötte a nagyböjtöt; ott ünnepelte huszonegyedik születésenapját s a husvétot; de a helyőrség apró zaklatásait, alkalmatlankodásait megunva, április 21-ikén udvarával együtt Szerencsre ment át, hol az események csakhamar figyelmeztették végzetére.

Bercsényi akkor már nagy titokban értesítette legbizalmasabb barátait a Rákóczi lelkében végbement változásról, rejtettebb gondolatairól, mik a beavatottakat rendkívüli öröm-

3 Önéletrajz, 54—57. és 72—73. A jobbágyok akkori viszonyairól l. Liczney János: Iter Oeconomicum, 1707. V. ö. Acsády, Magyarország Budavár visszavétele korában, 172—197. Gray-Gebhardi (Weltgeschichte, LIII. kötet, 400.) a parasztság elnyomásáért az alkotmányt teszi felelőssé s az udvart védelmezi.

mel töltötték el.[4] A nép, a melynek olyan áldottlelkű földesura volt, ösztönszerűen benne reménykedett. Jobbágyai, szabadosai már hónapok óta titkos összejöveteleket tartottak az ő regéczi erdeiben, hegyeiben, de vadászatai közben sohasem háborgatták panaszaikkal. Mozgolódásuk nem maradhatott rejtve, azonban megállapodásukat erős esküjök következtében titokban tartották. Május közepén egy nemes költő az ő nyomorúságukat is megsiratta. Csüggedezve kérdezte, hol van a magyar szabadság, hol van az igazságos Mátyás, hol van István király, a magyarok tündöklő napja, ragyogó csillaga? Eltűntek; s a nemzet idegenek rabja lett. Thököly szerencsétlensége óta nincs, a ki vezesse; nincs, a kihez fejét a nyomorúlt magyar nép lehajtsa, a ki szívét, lelkét fölemelje, előbbi koronáját megadja.[5] A szegény nép azonban máris hitte, hogy *van* ilyen tündöklő napja, ragyogó csillaga. Nem remélhette, hogy dúsgazdag földesura önként álljon az élére; de bízott benne, hogy kényszerítheti rá. Mert hiszen «akárhova bujdossék előle, a Rákóczi-nevet a Száva vize se mossa le róla: a vér nem változott vízzé».[6]

Tokaji Ferencz, a regéczi vár egyik volt hajdúhadnagya, most bujdosó kurucz, maga mellé vett olyan elszánt embereket, mint Szalontai János, Kabay Márton református pap stb., és titokban szervezte velök a népet a regéczi, majd a szalánczi erdőkben. Július elsején[7] egyszerre három helyen tört a németekre: Tokajt, Sárospatakot elfoglalta, a sátoraljaújhelyi vásáron a pataki főkapitányt és harmincz emberét levágta. Thököly ezeres kapitányának nevezte magát, de a bujdosó fejedelem helyett Rákóczit akarta vezérré tenni. Rákóczi június 26-ikán feleségével és egész udvarával három napig vadászott a Tokaj közelében levő balsai erdőben. 29-ikén visszatért Szerencsre s onnan július elsején hajnalban éppen nekikészült, hogy vadászatra menjen át Patakra,

4 Önéletrajz, 75.
5 Thaly, Adalékok, I. 272–3.
6 Szirmay István Rákóczi Erzsébetről. Századok, 1900. 486–7.
7 Gray-Gebhardi szerint (Weltgesch. LIII. 407.) 1697. június 1. fegyverre szólított minden magyart a szabadság védelmére.

hol másnap Sarlós Boldogasszony ünnepét akarta megülni, mikor két jobbágya sürgős kihallgatásra jelentkezett. Hírül hozták, hogy Thököly kuruczai elfoglalták tokaji és pataki várait, most pedig őt magát is hatalmukba akarják ejteni. Rákóczi mindezt hihetetlennek gondolta s letartóztatta a két jobbágyot; de mégis rendbe szedte udvarát, hogy meglepetés ne érje. Pár pillanat mulva a Tokajról menekülő németek már megerősítették a híradást. Hirtelen befogatott a nők hintajába, maga pedig feleségével együtt lóra ült, hogy könnyebben menekülhessen.

59. A SZALÁNCZI VÁR ROMJAI.

A fölkeléshez, forradalomhoz nem értvén, nem szerette volna, hogy elfogják s mint a támadás vezérét tüntessék fel a különben is gyanakodó bécsi udvar előtt. Elhatározta, hogy egyenesen a németek kezében levő Kassára menekül, hol *Nigrelli* Oktáv őrgróf, Felső-Magyarország hadparancsnoka, két esztendő óta meghitt barátja volt s olaszúl nem-egyszer levelezett vele. A fölkelők azonban már elállották az odavezető útat s így a németeknek egy másik várában, a borsodvármegyei Szendrőben akart meghúzódni. Ennek a várnak kapitánya olasz volt:

Guadagni Sándor őrgróf, 1684 óta egy ifjú magyar asszony, Forgách Dorottya grófnő ura s 1687 óta magyar honfiú, a ki megesküdött, hogy a szent koronát és az ország törvényeit mindhalálig védi.[8] Most azonban attól félt, hogy Rákóczi maga is a fölkelőkkel tart és csellel akarja elfoglalni Szendrőt; becsukatta tehát előtte a kaput. A fejedelem ennek következtében a védtelen városba szorúlt, hol a kuruczok minden pillanatban elfoghatták. Másnap délben kémei hírűl is hozták, hogy Patak felé küldött társzekereit már csakugyan utolérték, de nem bántották. Még fedezetet is adtak melléjök s úgy kísérték be rendeltetésök helyére, Patakra, hova őt magát is várták, hogy közéjök álljon. Rákóczi azonnal megírta Nigrellinek, miért nem kereshetett nála s miért nem talált Guadagninál oltalmat; harmadnap pedig (július 3.) Szendrőről tovább menekűlt saját, rohamosan növekedő népszerűsége elől.

A tornai és szepes-gömöri hegyek déli tövében mindenütt nyugati irányt követve, először is Selmeczbányára igyekezett, báró Hellenbachhoz, hogy pénzt kölcsönözzön tőle bécsi útjára. Szerencsről ugyanis oly gyorsan kellett indúlnia, hogy pénzzel egyáltalán nem láthatta el magát; a fölkelők pedig, kik többnyire saját jobbágyai voltak, azóta elfoglalták várait, uradalmait és azokat csak mint vezéröknek adták volna vissza. Ki kellett futnia a hazából, ha a németekkel elhitetni akarta, hogy nincs része a felkelésben; maradnia, ha a nemzet bizalmát eljátszani nem kivánta; egyelőre pedig magyar és német elől egyaránt rejtőzködnie. A vele levő egyetlen hintóban gyermekét s a dajkát helyezte el; ő maga feleségével és kiséretével együtt lóháton tette meg az egész útat. Felesége folytonosan gyöngélkedett ugyan s ura aggodalommal látta törődöttségét; de büszke volt reá, hogy igazán férfias lélekkel tűrte a bajokat s kitartott éjjel-nappal a lovaglásban. Csak annyi pihenhetett, a mennyi okvetlenül szükség volt az utasok és a lovak erejének helyre-

[8] Életrajza Széchy Károlynál: Gróf Gvadányi József, 29—39.

pótlására. Sietniök kellett, mert a fölkelés híre gyorsan terjedt s a németeket gyűlölő nép az előttük álló vidékeken is bizonyosan csatlakozott volna a kuruczokhoz. Rákóczi egy perczre sem veszítette el nyugalmát, béketűrését; a reá nehezedő bajok közt csendesen dúdolgatta Szent Ambrus himnuszát, a Te Deumot.[9]

Negyednap, július 6-ikán este érkeztek Selmeczbányára, hol néhány napot akartak pihenni. Másnap szolgái az összeszakadozott szerszámok és saját dolgaik rendbehozásával bajoskodtak, mikor délben, éppen ebéd idején, az útczán nagy lótás-futás támadt. A lakosok fejöket vesztve kapkodták össze értékesebb holmijokat, hogy a bányákba, aknákba, barlangokba rejtsék el; a bátrabbak pedig fegyverkeztek, mert híre futott, hogy a kuruczok a városra rontanak. Úgy hitték, Rákóczi menekülése hozza őket nyakukra s most lármásan követelték: tartóztassák le a fejedelmet s adják ki a fölkelőknek, hogy kegyelmet nyerjenek tőlük. A fölkelők közeledését a várból újabb ágyúlövés jelezte. Rákóczi abban a veszedelemben forgott, hogy nem menekűlhet tovább, mert lószerszámai szanaszét voltak a városban a mesterembereknél, szolgái elszéledtek s a gyermekkel sem lehetett olyan könnyen mozdúlni. Végre is báró *Hellenbach* adott egy kocsit a fejedelemné holmijának szállítására s nagyjából a hintót is rendbehozták a gyermek és dajkája számára. Báró *Thavonat* Lajos Albert kamaragróf száz aranyat kölcsönzött Rákóczinak, a ki a nép szidalmai és fenyegetései közt estefelé kiséretével együtt elhagyhatta a barátságtalan várost. A Szélakna felé vezető mélyen bevágott hegyi útakon alig haladtak 2—3 kilométert, a hintó összetört s a mögötte járó kocsi elől elzárta a mély és szoros útat. A hintó helyreállítására és fedezésére Rákóczi Vissenacque lovászmestert néhány lovassal oly parancs mellett hagyta vissza, hogy ha a kuruczok közeledtek, a gyermeket ölbe kapják s lóháton hozzák

9 Az Officium Rákóczianumban 30—31.

utána. Ő maga feleségét úttalan hegyi útakon és ösvényeken kísérte tovább az éjszaka és a sziklák vak homályában. Bizonyosan nagyobb gondok közt, mint mikor harmadéve Pisától Genovába menve, vagy pedig a Semmeringen átkelve, vakmerő hegyi útakon kísértette az Istent. Elűl a vezető ment, utána Rákóczi, majd felesége. A kantár szárát a ló nyakába vetették. A sűrű fák alacsony lombjai miatt csak előrehajolva űlhettek s ha egyik a másiktól kissé elmaradt, fütytyel adott jelt magáról.

60. SELMECZBÁNYA.

Ilyen keserves éjszaka után július 8-ikán még napkelte előtt jutottak el Kistapolcsányra, kedves nagynénjök várába. Alig jutottak be a kapukon, a közellevő várakból második ágyúlövés jelezte a kuruczok közeledését. Rákóczi elhatározta, hogy felesége kimerűltsége következtében itt marad a harmadik ágyúlövésre is, melyet az ellenség megpillantásakor szoktak tenni. Különben is meg akarta tudni, mi történt fiával a törött hintón; mert vagyona és jövendője elvesztésénél jobban aggasztotta a gyermek sorsa. Nagynénje szintén nyugtalankodott e miatt s talán szemrehányásokat is tett. Annál nagyobb lett az örömük, mikor

estefelé Vissenacque a kijavított hintón jó egészségben és sértetlenűl adta át szüleinek «szerelmök zálogát». Egyúttal hírűl hozta, hogy a tegnapi riadalmat rémlátás okozta. Báró Thavonat kéme ugyanis messziről óriási port látva, azt hitte, az ellenség közeledik, pedig csak egy gulya tért hazafelé. A kém lóhalálában vágtatott be a városba, ordítozva hirdette az ellenség jöttét. Mikor lovával felbukott s vérezni kezdett, az útczai nép azt hitte, az ellenség sebesítette meg s még jobban megbódúlt. Pár órával Rákócziék távozása után kiderűlvén, hogy az egész csak vaklárma, Vissenacque is nyugodtan intézkedhetett a hintó helyreállításáról.

A környéken akkor a brandenburgi választófejedelemnek négy ezrede állomásozott s így a menekűlők biztonságban érezhették volna magukat. Nagynénjök is erősen marasztotta őket; Rákóczi azonban mentűl hamarabb Bécsben akart lenni, hogy a vádaskodásoknak elejét vegye. Pedig szeme előtt lebeghetett nagyapja, Zrínyi Péter, a kit egy (majdnem egészen olyan körülmények közt megtett) bécsi út a vérpadra vezetett. Július 9-ikén hintóban folytatta útját.[10] Másnap csak feleségét és kis fiát küldte tovább, ő maga pedig egyelőre Galgóczon maradt gróf Forgách Simonnál, hogy a fölkelés állásáról híreket halljon.

61. GRÓF FORGÁCH SIMON NÉVALÁÍRÁSA.

10 Rákóczi határozottan mondja (Önéletr. 62.), hogy Tapolcsányban csak egy napot töltött s másnap már tovább indúlt. Thaly ezt (Rákóczi ifj. 323.) tévedésnek tartja, mert július 21-ikén még Tapolcsányban volt. Azonban ha ott csakugyan két hetet pihent, akkor újabb nehézség támad a kronológiával; mert július 21-ike után ment Tapolcsányról Bécsbe. Ott a királynál, minisztereknél stb. látogatásokat tenni s augusztus 4-ikén ismét Eperjesen lenni: nagyon hajszolt út lett volna. A sietségnek most volt oka, mikor úgyszólván az alibit, a fölkeléstől való távollétet kellett Bécsben bizonyítani. Július 21-ikén Rákócziék mindenesetre Tapolcsányban voltak, de már hazatérőben Eperjes felé.

A városban sétálgatva, hallotta is német tisztektől, hogy a kuruczok — állítólag báró Petrőczi Istvánnak, Thököly tábor-

62. BÁRÓ PETRŐCZI ISTVÁN.

nokának vezetése alatt — már az ő állomásuk, Likava és Árva várai alá érkezvén, az őrség őket küldte Bécsbe jelentést tenni

és segítséget kérni. Rákóczi nem kételkedett szavaikban s lovait és cselédjeit gróf Erdődy szomszédos uradalmába küldve, 11-ikén postán maga is Bécsbe indúlt.

Bécsben először Kollonicsot kereste föl, kinek tanácsára mindjárt kihallgatást kért a királynál. Őszintén elbeszélte hirtelen útazása okát; elmondta, hogy javainak elvesztése következtében inséges helyzetbe jutott és segítséget kért. A bécsi udvart meglepte jövetele. Hiszen ha a fölkelők élére áll, a hadjárat sikerét nagyon megnehezíti, talán lehetetlenné is teszi. A régi kuruczok nagy elkeseredésökben nagy számban csatlakoztak volna új vezérökhöz abban a pillanatban, mikor Drinápolyból hatalmas sereggel maga II. Musztafa szultán jön Nádorfejérvár alá, hogy ott vívja meg a döntő csatát. A császári sereg ily körülmények közt nem fordúlhat a felvidéki parasztok ellen, kiknek fölkelése az egész országot magával ragadja, ha Rákóczi vállalja el a vezetést. Ő bizonyára összeköttetést teremt Thökölynek a délvidéken portyázó kuruczaival, sőt magával a szultánnal is, ki Nádorfejérvár alól ilyen biztató jelenségek után egyenesen Budavár visszafoglalására mehet. A bécsi udvart jobban aggasztotta a fölkelés, mint a törökök részéről fenyegető veszedelem.[11] Nagy gondtól szabadúlt meg, mikor előtte Rákóczi maga jelentkezett s mikor megtudta, hogy Petrőczi sincs a fölkelők közt. Kitűnt, hogy a fölkelésnek nincs félelmetes vezére s hogy a nemesek nem csatlakozhatnak oly mozgalomhoz, mely már az első napokban közönséges parasztlázadásnak bizonyúlt. A vármegyék kétségtelenűl másképen fogadják Rákóczi fölhívását, mint a Tokaji Ferenczét, a kit voltaképp még csak Rákóczi jobbágyai követtek. A mozgalom sorsa is Rákóczi uradalmaiban dőlt el. Bercsényi mint tartományi főhadbiztos, a király megbízásából már július 14-ikén fegyverre szólította a tiszamelléki vármegyéket az «inkább zenebonás, mint ellenséges népnek lecsöndesítésére» s a király nevé-

[11] Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 97.

ben kegyelmet igért a megtérőknek. Akkor azonban már gróf Pálffy János és herczeg Vaudémont Károly Tamás tábornokok s báró Ritschan és Mihályi Pál Deák ezredesek megindúltak a fölkelők ellen s ez utóbbiak a Haragod mezején, Rákóczi kedves vadászterületén, június 6-án és 9-ikén szétverték a számosabb, de rosszúl fegyverzett parasztokat. A kettős győzedelem hírére gróf Kinszky első miniszter legegyszerűbbnek tartotta volna, hogy kiirtsák a Bécsben éppen együttlevő Rákóczi-családot, a Habsburgok örökös ellenségét, különben a lázadás még mindig tovább terjedhet, vagy új lángra gyúlhat. Rákóczi viszont (egyrészt attól tartva, hogy a császáriak most már az ő várai ellen fordúlnak s ingóságait zsákmányra bocsátják, másrészt pedig hogy — mint sárosi főispán — a közrend alkotmányos helyreállításában és a szegény nép érdekeinek megvédésében részt vegyen), engedelmet kért és kapott a királytól, hogy visszatérjen Magyarországba és Vaudémont herczeggel érintkezzék.

Csupán két szolga kíséretében hegyi ösvényeken a legnagyobb gyorsasággal kelt útra. Némi pihenőt tartott július 21-én Kistapolcsányban, hol magát, feleségét és kis fiát fölvétette a nagynénje pártfogása alatt álló «Mária-társaságba»,[12] de Mária Magdolna másnapi ünnepét már aligha ülte meg ottan. Csakhamar értesült, hogy Vaudémont július 17-ikén Tokaj városát elfoglalta. A katholikusok Rákóczi udvarházában misét hallgattak s imádkozva várták végzetöket; a katonák senkinek sem irgalmaztak, még a csecsemőknek sem. «Dulce est pro patria mori», felelte Vaudémont fenyegetéseire Kabay Márton, kabai pap. Másnap a herczeg Tokaj várát is megszállhatta, mert Tokay Ferencz, a németek éberségét kijátszva, éjjel az egész helyőrséget átköltöztette a Tiszán. Vaudémont katonái éppen akkor vették körül Sárospatakot, mikor Rákóczi Eperjesre érkezett. Jöttét a fejedelem azonnal jelentette a herczegnek, a kitől kíséretet és Nigrellinek, a kitől tanácsot kért. Néhány

[12] Századok, 1871. 431. Mind a három név Rákóczi saját kezeírása.

óra mulva Nigrelli megírta neki, hogy jobb szerette volna, ha Bécsben marad és onnan nézi az itten végbemenő eseményeket. Ezalatt Szalontai János az őrség egy részével kimenekült Sárospatakról, a hajdúk másik része azonban helyt állott és csak föltételek mellett adta át a várat. Vaudémont, a föltételekkel nem törődve, karóba húzatta, akasztatta a kuruczokat, katonái pedig elrabolták Rákóczinak ott talált kincseit, melyeket a tolvajoknak csúfolt szegény jobbágyok becsületesen megőríztek. Az a kímélet, a melyet földesuruk vagyona iránt tanúsítottak és néhány vallomás megerősítette Vaudémont herczeget abban a föltevésében, hogy a fölkelés értelmi szerzője maga Rákóczi, a ki azonban az utolsó pillanatban épp úgy cserben hagyta híveit, mint nagyapja most huszonhat éve. Eperjesen és Kassán Nigrellinél tett látogatásakor Rákóczi észrevette, hogy a nemesség szökésnek tekintette bécsi útját s őt okolja a nép dúlásai miatt.

Pedig kétségtelen, hogy Rákóczi tartózkodásának oka nem saját személye volt (hiszen Bécsben nagyapja sorsa várhatott reá), nem is vagyona mentése (hiszen azt jobbágyai és a németek egyenes boszúállásának egyaránt kitette), hanem az, hogy csak néhány hónapja pillanthatott be a közállapotokba s még nem érzett elég készűltséget magában a politikai vezetésre. A mostani válság idején Rákóczit Bécsben is, Ungváron is megbízhatatlannak, mert határozatlannak tartották. Olyanformán gúnyolták, mint tíz esztendő mulva ő gúnyolta gróf Esterházy Antalt: «Mindnyájan készen vagyunk a halálra, csak — meg ne öljetek!» A megfejtés kulcsa azonban Rákóczi húsz év mulva tett nyilatkozatában van: «Annyira habozók az ember gondolatai, olyan kevéssé ösmeri önmagát s annyira hasznos neki a balsors, hogy saját cselekedeteiben sem bízik.»[13] És valóban, ezen mozgalom után csak négy esztendővel adhatott hálát az Istennek, hogy «elhatározásában megerősítvén, nem kellett törődnie többé a halál és az erőszak veszedelmével».[14]

13 Arch. Rákóczianum, II. 548.
14 Önéletrajz, 369.

A parasztháború még nem ért véget s a bujdosó kuruczokat Rákóczi szalánczi és regéczi erdőségeiből, utolsó menedékhelyeikről kellett összefogdosni.[15] Ennek és a megtorlásnak az a színe volt, mintha Vaudémont herczeg egyenesen Rákóczi ellen viselt volna háborút. Kassán Nigrelli, majd Marsigli grófok figyelmeztették Rákóczit, hogy Vaudémont herczeg följelentést tett ellene s ha táborába megy, biztosan elfogatja.[16] Rákóczi tiltakozott a hamis vádak ellen, de nem tartotta tanácsosnak, hogy ártatlanságában bízzék. Tudta, hogy «a bécsi udvarban spanyol nézetek uralkodnak» s a folytonosan gyanakvó miniszterek közöl legfeljebb Strattmannban bízhatik, míg gróf Kinsky Ulrik, Kollonics és mások lázadónak tartják. Augusztus 8-ika táján tehát, Eperjesről csupán a makoviczai várba, nénjéhez rándúlván ki két napra, a lehető leggyorsabban visszatért Bécsbe. Menegatti Ferencz jezsuita-atya (a király gyóntatója) útján a királynak, egy más befolyásos ember útján pedig Kinskynek azt az ajánlatot tette, hogy minden kellemetlen eshetőség elkerűlése végett hajlandó magyarországi örökös birtokait elcserélni egy német-római birodalmi vagy ausztriai herczegségért.

Később, nagy viharokban megedzve, szégyelte kishitűségét s hogy nem bízott erősen az Istenben. Megvallotta, hogy a jövendőt akkor saját egyéni körűlményeihez és vágyaihoz mérte; légvárakat épített, álmodozott s lelke a tenger hullámaihoz hasonlóan háborgott. A király nevében őt Menegatti Kollonicshoz utasította; Kinsky pedig azt izente, hogy a dolgok mai állásában csakugyan legokosabb kegyelmet kérnie. Az udvar tudja, hogy levelezett és összejátszott az uralkodóház külföldi ellenségeivel s iratok bizonyítják, hogy jobbágyai lázadását ő maga szitotta. Ha minderről töredelmes vallomást nem tesz, a király mindenesetre lefoglalja jószágait. Rákóczit ez a válasz nagyon felháborította; de mielőtt válaszolna, előbb Kollonicsot kereste

15 U. o. 132.

16 Vaudémont kegyetlenségeiről Cserei, Tört. Tár, 1906. 543.

föl, hogy tőle magától hallja a király akaratát. A bíbornok megnyugtatta, hogy a király igen kegyesen vette ajánlatát, de nem fogadhatja el. Egyrészt azért, mert sem a birodalomban, sem Ausztriában nincs a kincstárnak hasonló terjedelmű birtoka; s másrészt mert érdekében áll, hogy megmaradjon Magyarországban, hol több szolgálatot remélhet tőle.[17] Rákóczi tudván, hogy a két államférfiú egymásnak esküdt ellensége, tudatta a bíbornokkal, hogy mikor köszönetet fog mondani a királynak, egyúttal panaszt emel Kinsky sértő bánásmódja és nyilatkozata miatt. Magának Kinskynek pedig megizente, hogy többé ne tegyen előterjesztést a királynak, a kitől már kedvező választ kapott s megtudta, hogy jobban vélekedik felőle, mint minisztere.

A minisztert boszantotta az izenet, mert kitűnt, hogy Rákóczival nem tehet úgy, mint II. Apafi Mihálylyal, a kit hasonló fenyegetések közt vett reá a fejedelemségről való lemondásra és birtokai elcserélésére. Néhány nap mulva a király kihallgatáson fogadta Rákóczit és kegyes szavaival maga is megnyugtatta. Lipót királynak — ahogy egy esztendő mulva Villars franczia követ jellemezte,[18] — sok jó tulajdonsága volt: szellemes, igazságos, jámbor, vallásos, az ügyek iránt folytonosan érdeklődő, a kiben jóformán csak azt lehet hibáztatni, hogy nem elég határozott. Rákóczi szerint is jó és igazán istenes életű volt, de nagyon hallgatott minisztereire, a kik közül Kinskyvel ő most úgyszólván nyilt ellenségeskedésbe lépett. Elhatározta tehát, hogy egyelőre odahagyja Bécset s gróf Batthyány rohonczi várában tölti el a telet, hogy fondorkodó ellenségeitől távol nyugodtabban éljen. Ott értesült, hogy Vaudémont herczeg, a főhaditanács rendeletére, augusztus 14-ikén odahagyta az ő uradalmait és része volt (szeptember 11.) a zentai diadalban, melylyel Jenő savoyai herczeg a török hadjárat sorsát eldöntötte.[19] Most már a Rákóczi regéczi és szalánczi

17 Önéletrajz, 66. és 71.

18 Palma, Notitia rerum Hung. III. 249. Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 415.

19 A fölkelés története Rákóczi Önéletrajzában, 54—70. Thaly, Rákóczi ifj. 301—343. Thaly, Bercsényi, II. 173—213. Thaly, Adalékok, I. 275—284. Feldzüge des Prinzen Eugen, II. 94—99.

erdeiben bujdosó kuruczok sem remélhetvén október vége felé Szalontay vezetése alatt keresztü[illegible]ják

63. SAVOYAI JENŐ.

magukat s Bukovinába menekültek, hogy török földön várják meg, mikor szólítják őket haza a szabadság védelmére. Tokay

vár tömlöczébe kerültek. Négy hónapi ...t ért a fölkelés, a melynek reménye Rákóczi, serege Rákóczi jobbágysága, harcztere Rákóczi birtoka, ára a Rákóczi iránt való bizalmatlanság s következése újabb elnyomás volt.[20]

III.

HÉTKÖZNAPOK.

(1697–1700.)

Rákóczi 1697-ben Nagyboldogasszony napja táján családostúl leköltözött a vasvármegyei Rohonczra, hol gróf Batthyány Ádám horvát bán kastélyában — megszakításokkal — körülbelül egy esztendőt töltött. Ott, a csendes hienczek közt, az ország legnyugatibb részében, Ausztria határán, saját jószágaitól távol, a föltétlenül királypárti bán vendégét nem vádolhatták, hogy izgatni akarja a népet, a melylyel «ezen az ösmeretlen vidéken» egyáltalán nem érintkezett. Pedig életének sok ábrándos emléke fűződött ehhez a kedves helyhez. Még csak huszonegyesztendős múlt; nem csoda, ha igazán szenvedései közt látta és szerette meg feleségét. A fejedelemasszony egy idő óta gyakran betegeskedett s oly súlyosan, hogy vissza kellett vinnie Bécsbe, hová maga is többször felrándúlt. Egy alkalommal már a halotti szentséget is feladták neki és fölgyógyúlásáról lemondva, Rákóczi keservesen megsiratta. Felesége erős és férfias lélekkel viselte el a közelgő halálfélelmet s atyja és ura könnyein meg nem indúlva, azt mondta, inkább szeretne meghalni, mint élni. Rákóczi sokat és buzgón imádkozott életben maradásáért.

Valószínű, hogy régi ellensége és rosszakarója, gróf *Kinsky* Ferencz cseh főkanczellár és titkos tanácsos, ez alkalommal heves szemrehányást tett neki, hogy felesége miatt a falut elhagyta s újra megjelent Bécsben; Rákóczi vallomásaiból

20 Erről Rákóczi, Önéletr. 65–66.

csak annyit tudunk, hogy éppen ekkor he
A fejedelem azonban ezúttal nem tért vissza
leutazott Sárosvármegyébe, már csak azért is, hogy, a király parancsához képest, Bercsényivel együtt intézkedjék a lengyel határok miatt való villongásokban, a melyekben jobbágyai is résztvettek.[2] A vármegyében kevés bizalommal találkozott, mert a tavalyi parasztmozgalomban tanúsított magaviselete a nemes-

64. A ROHONCZI VÁRKASTÉLY

séget tartózkodóvá, idegenkedővé tette iránta.[3] Hiszen Bécsben azt mondta volna, hogy «ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná onnan s elvetné!»[4] Azt pedig itthon is

[1] Rákóczi (Önéletrajz, 70—71.) szerint Kinsky összetűzésük után talán egy évvel halt meg. Ha az 1697. augusztusi jelenetre gondolt, úgy másfél évet kell vala mondania; mert Kinsky 1699 február 27-ikén hunyt el. (Wurzbach, Biogr. Lex., XI. 280.) Rákóczi azonban 1698 február 24-ikén már Nagysároson volt s onnan csak május végén tért vissza Bécsbe (Thaly, Rákóczi ifj. 344.); így tehát bécsi újabb összezördülésök február közepén történhetett. Más különben nincs adat (u. o. 343—5.), hogy Rákóczi 1697 augusztus közepén túl 1698 május végéig Bécsben lett volna.

[2] A király 1697 deczember 4-iki rendelete. Thaly, Bercsényi, II. 215—6.

[3] Önéletrajz, 75.

[4] Cserei históriája (1852. kiad.) 315.

német (helyesebben spanyol) ruhában ...ódja, minden szokása, udvara s a vadásza- ... iránt alig érdeklődik. Rákóczi legjobban érezte helyzete visszás voltát. Tudta, hogy veszedelmes volt Bécset elhagynia s birtokain időznie; de azt is, hogy fölöttébb terhes Bécsben laknia. A téli szálláson levő katonaság tönkretette jobbágyait. Rendkívül elszomorodva hallgatta panaszaikat, de egyelőre nem segíthetett rajtuk.[5] Sejtve, hogy magának a királynak parancsából kémek követik,[6] még mindig kerűlt minden politikai érintkezést, de vármegyéje ősi jogait mindenben megóvni törekedett; pl. *Usz* Gábort, kit a rendek a király tilalma után is újból főjegyzőnek választottak, föleskette és beiktatta.[7] Nénjével folytatott osztálypöre miatt is gyakran kellett időznie jószágain. Ezt a pört, ahogy hitte, nénje az udvari emberek titkos tanácsa szerint, az udvar s különösen gróf Kinsky fondorkodására még 1696 őszén indította ellene. Nénjét a vagyonnak csak úgynevezett leánynegyede (quartalitium) illette meg; ő azonban, az ingóságok 1695. évi osztályához hasonlóan, az ingatlanok felét is természetben követelte, holott már valami háromszáz esztendő óta a kielégítés országos gyakorlat szerint pénzben történt, a munkácsi, tokaji, regéczi és pataki uradalmak pedig az adománylevelek értelmében csakis a fiú-ágat illették. Nénje ezenfelűl női hozományképen követelte azt a 60.000 forintot, a mivel édesanyjuk járúlt édesatyjuk fejeváltságához, holott ennek visszafizetését csakis számüzetésben élő édesanyjuk követelhette volna. A fejedelem ismételve találkozott nénjével és kész volt a legméltányosabb egyezségre, melyet egyszer már (1697 márczius végén, talán éppen a fejedelem születésnapján, egy kedves családi ünnepén) meg is kötöttek;[8] azonban újabb nehézségek következtében a pör tovább folyt. Főképp ennek szemmel tartása végett történt, hogy Rákócziék 1698 november közepén leköltöz-

5 Önéletrajz, 71.
6 Feldzüge des Prinzen Eugen, II. 97—99.
7 Thaly, Rákóczi ifj. 344.
8 Valószinüleg csak az ecsedi, ónodi, szerencsi, ledniczei, debrői stb. uradalmakra nézve.

ködtek Magyarországba s felváltva Nagysároson, Eperjesen, Szerencsen, Munkácson és más váraikban, városaikban több mint másfélesztendőt töltöttek.[9] Mikor azután pörükben minden bíróság a fiúág javára ítélt, Rákóczi, beérvén ezzel az elégtétellel, 1699 szeptember 18-ikán önként s végképpen kiegyezett szeretett nénjével, kinek ezt nagy oka volt «hálaadó szívvel» fogadnia.[10]

65. A BRUNÓCZI VÁRKASTÉLY.

Ez a vége felé hajló 1699. év, melyet Rákóczi a század utolsó évének nevezett, a gazdálkodás csöndes munkája, a családi pör izgalmai és a vadászat gyönyörűségei közt szinte észrevétlenűl érlelte meg Rákócziban a politikai elhatározásokat. Mestere gróf *Bercsényi* Miklós volt, a ki nemzete szenvedései és a politikai élet iránt először keltett benne komolyabb érdeklődést; de a gróf nevelő hatását tönkretenni látszott az 1697. évi

9 Erről részletesen Thaly, Rákóczi ifj. 354.
10 U. o. 346–353.

jobbágyfölkelés, mely az ifjú fejedelmet egy időre ismét Bécs karjaiba hajtotta. Ekkor még oly gyöngének mutatkozott, mint nagy megpróbáltatások idején *édesatyja.* A mint azonban 1698 novemberében újra lejött Magyarországba s ott egyfolytában másfél esztendőt töltött, Bercsényi azon volt, hogy Rákócziban *édesanyja* nagy lelkét keltse életre. Csaknem folytonosan együtt voltak, még Bécsbe és Pozsonyba is együtt utaztak; Brunóczon, Bercsényi kastélyában, most is mutogatják azt a sarokszobát, a hol Rákóczi kipihente egy-egy bécsi útja fáradalmait.

Mint testi, lelki jóbarátok, teljes bizalommal viseltettek egymás iránt. Rákóczi sok politikai műveltséget köszönhetett Bercsényinek, de teljes önállósággal alkotta meg és közölte vele terveit, a melyeket az ország bajainak és nyomorúságainak megorvoslására készített.[11]

Nem gondoltak többé arra, hogy az udvarhoz kéréssel, panaszszal, felszólalásokkal fordúljanak, mert ennek idáig semmiféle hasznát nem látták; egyenesen odatörekedtek, hogy lerázzák nyakukról az osztrák uralmat. Távol állott Rákóczitól úgy a dicsőség, mint a magasabb méltóság, vagy éppen a korona elnyerése vágya. Nem is csupán saját sérelmeinek megtorlására, hanem a szegény nép szenvedéseinek, sanyarúságainak láttára akarta megkezdeni hazája fölszabadításának a művét. Azt hitte, hogy már letett esküjénél fogva is kötelessége megmenteni a hazai törvényeket, segíteni a nyomorúltakat s megszabadítani az árvákat attól az igától, a mit joggal és méltányossággal nem törődve raktak reájuk. Ezen indító okokat lelkiösmerete még élete alkonyán, a száműzetés komor napjaiban is helyeselte. Terveit, ahogy maga mondta,[12] a világi politika

[11] Így írja ezt maga Rákóczi (Önéletrajz, 79.) mit annál inkább ki kell emelni, mert I. Lipót életírója, Wagner F. jezsuita atya óta (Historia Leopoldi Magni, II. 737.) szokás, hogy «mindenekfölött Bercsényit, a német név engesztelhetetlen ellenségét» tekintsék Rákóczi elhatározásai igazi okának. Ez ellen szól az a remek jellemzés is, a melyet Bercsényiről maga Rákóczi írt (Emlékíratai 73—74. lapjain). Később visszatérek a két nagy férfiú egymáshoz való viszonyára.

[12] Önéletrajz, 78.

szabályai és elvei s az emberi bölcseség csalóka számításai szerint készítvén, fontolóra vette a bel- és külügyeket egyaránt.

Az ország *belső* bajait, melyek a harmadévi parasztfelkelést okozták, éppenséggel nem orvosolta az 1699 január 26-ikán végre megkötött karlóczai «dicsőséges» béke. Mit jelentett az Magyar- és Erdélyországra nézve, Rákóczi szerint csak az tudhatja, a ki súlyát érezte[13] s a ki ösmerte, hogy ottan «rólunk nélkülünk» végeztek.[14] A visszahódított négy magyar vármegyéből Szlavónia néven külön tartományt alakítottak, a jászkún-kerületet a német lovagrendnek adták zálogba, lerombolták a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Ecsedet, Patakot, Ónodot). A már tíz éve működő új szerzeményi bizottság (neoacquistica commissio) az ú. n. török jog alapján járt el. A visszahódított területen a birtokosokat okírataik bemutatására és követeléseik igazolására kényszerítette, okírataikat azonban visszatartotta. Javaikat, hacsak nagy összegen meg nem váltották, királyi adományképpen, más jószágokkal együtt nagybirtokká egyesítve, a német minisztereknek és más kegyelteknek a kezére játszotta.[15] Az udvar ilyen és hasonló tettek után azt hitte, hogy tökéletesen kimerűlt a magyarok ereje, lelkök elcsüggedt, s mivel szabadsága sarkköveit amúgy is kidöntötte, akaratát akadálytalanul végrehajthatja.[16] Rákóczi, a mikor az Aranybulla záradékának alkalmazására, a fegyveres ellenállásra gondolt, valóban legyőzhetetlen akadályokat látott maga előtt. Az ország tele volt katonasággal, minden vár és város helyőrséggel. Az országban nem volt sem pénz, sem hadikészlet és saját kincstára is üresen állt.[17]

A *külföldben* sem sokat bízhatott.

Éppen Bécsben volt, mikor megérkezett oda a ryswicki béke

[13] Levele 1706 január 9. Arch. Rákóczianum, I. 470.

[14] Rákóczi az 1704. évi manifestum (Recrudescunt) 9. lapján.

[15] Bővebben Rákóczi önéletrajzában, 73. Rákóczi előadásából az tűnnék ki, hogy az új szerzeményi (helyesebben újraszerző) bizottságot a karlóczai béke után állították fel, holott már 1688-ban nagyban működött s 1690 augusztus 11-ikén végképpen szervezték. Csak az 1741 : XXI. tvczikk törölte el.

[16] Rákóczi önéletr. 79., Emlékiratai 69. és 1708 február 3-iki levele (Arch. R. II. 160.).

[17] Önéletr. 79.

(1697 szeptember 20.) híre; de már csak Rohonczon tudhatta meg, hogy (október 30.) a császár is kibékült a francziákkal. Ennek és a karlóczai békének következtében a Habsburg-háznak többé nem volt nyílt ellensége. Folytonos diadalaival oly rémületbe ejtette a török birodalmat, mely Thökölyt sem tudta talpra állítani, hogy Rákóczi egyáltalán nem számíthatott reá. Nem számíthatott Magyarország másik szomszédjára sem, Lengyelországra. Bécsben sokat érintkezvén külföldi követekkel, tudta, hogy «erős» Ágoston, kit szász választóból 1697-ben a bécsi udvar pártfogása juttatott a lengyel trónra, nem felelt meg egészen a császár várakozásának. Tudta azt is, hogy a dicsőséget szomjazó király ürügyet keres a háborúra; de veszedelmesnek tartotta, hogy terveit idegen uralkodóval, idegen udvarral közölje. A német-római birodalom ügyeit Rákóczi már rokonsága révén s mint a birodalom egyik herczege is jól ismerhette. Értesült, hogy ott egyes fejedelmek nagyon elégedetlenek a császárral, pl. amiatt, hogy Lipót a fejedelmek tanácsa és a birodalom akarata nélkül alkotta meg Hannover számára a nyolczadik választófejedelemséget. De ha tudta, hogy ott az egyenetlenségnek igen sok magva van elhintve, tudta azt is, hogy ezeknek kicsírázására még igen sokáig kellene várnia.[18]

Így bírálgatva a királyok és fejedelmek helyzetét, Rákóczi és Bercsényi reménykedni kezdtek ugyan, de megállapodásra nem jutottak. A gondviselés azonban, miként Rákóczi írja,[19] elhatározta, hogy egész Európa ügyeit felforgatja, országokat és királyságokat megdönt, újra alkot és az ő aggodalmaikat is csillapítani kezdi. Ez éppen akkor történt, mikor Rákóczit családi ügyei Bécsbe szólították.

A Rákóczi-testvérek közt 1699 szeptember 18-ikán kötött szerződés negyedik pontja úgy szólt, hogy kölcsönösen öröklik egymás javait, ha valamelyiköknek magva szakad. Rákóczi

18 A külügyeknek ez a jellemzése Rákóczinál: Önéletrajz, 79.
19 U. o. 80.

RÁKÓCZI JÓZSEF HERCZEG.

egyetlen fiacskája pedig, *Lipót-György*, ekkor már hét-nyolcz hónapja betegeskedett. Lőcsén a híres *dr. Spillenberger* gyó-

66. I. JÓZSEF KIRÁLY, RÁKÓCZI JÓZSEF KERESZTAPJA.

gyította, de nem menthette meg. Egyre sorvadozott és «lassan, észrevétlenül lobbant el, mint az elégő gyertyaszál». 1700 január

végén vagy februárius elején hunyt el a még nem is négy esztendős gyermek.[20] Halála Rákóczit mélyen elszomorította,[21] de felesége akkor már megsugta neki egyhónapos titkát, hogy «a mi eddig kétséges vala, most biztosítva áll már a jövő». Augusztus 17-ikén[22] Bécsben, a hová magyarországi körútjukból visszatértek, megszületett második fiuk, a kit keresztapja, József ifjabb magyar király nevére, *József*nek kereszteltek. József király két esztendővel volt fiatalabb Rákóczinál, a ki iránt mindenkor jóakaratot tanusított».[23] Kegyelmesen emlékezhetik felséged az én személyemről — írta hozzá a fejedelem tizenegy év múlva[24] — mert felséged udvarában számos esztendeig lévén, semmi egyebet nem kerestem, mint hogy felséged kegyelmességét megérdemelhessem». Maga az ifjabb király is hivatkozott reá,[25] hogy gyermekkora óta jóakarója volt a magyaroknak; Rákóczi szerint[26] nemcsak jó lélekkel volt a nemzet iránt, hanem vígasztalta is szerencsétlenségében; azért utóbb is[27] nagy tisztelettel nyilatkozott róla.

Bécsben, az ifjabb király udvarában, a fontosabb politikai hírekről másoknál előbb értesülhetett. Ott volt, mikor «Európa minden fejedelme» tervezgetni kezdett, II. Károly várható halála esetére, hogyan töltsék be a spanyol trónt: «a mi hirtelen szinte forrongásba hozta lelkeiket és az ügyeknek fordúlatot adott».[28] Míg ugyanis az 1698 szeptember 28. és október 11-iki szerződésekben Hollandia, Anglia és Francziaország a spanyol birodalmat a hétéves József Ferdinánd bajor herczeg (I. Lipót unokája) és a franczia dauphin közt akarták megosztani s a Habsburgoknak csupán Milanót meghagyni: a bosszús II. Károly

20 Turul, 1884. 92.

21 Önéletrajz, 70.

22 Alexandra hesseni választófejedelemné (Rákóczi anyósa) wanfriedi, szeptember 8-iki levele szerint. (Thaly, Rákóczi ifj. 356—7.) Maga Rákóczi vallomásaiban már nem emlékezett fia születése havára és napjára. (Önéletr. 83.)

23 Rákóczi emlékiratai, 285. és önéletrajza, 121.

24 Károlyi Sándor önéletírása, II. 278—9.

25 Lasztóczy László levele Bécsből 1705 május 27. Tört. Tár, 1898. 262.

26 Archivum Rákóczianum, I. 392. (1705 augusztus 17-ikéről).

27 Stepney levele 1705 május 5. Simonyi, Angol dipl. iratok, II. 74.

28 Önéletrajz, 80. Október 17-ikén csakugyan Bécsben volt. Thaly, Rákóczi ifj. 345.

novemberben a kis bajor herczeget tette meg osztatlan birodalma örökösének. *Villars* őrgróf (a későbbi herczeg és tábornagy) éppen ezekben az időkben lett XIV. Lajos bécsi követe. Hogy a Bourbonok és Habsburgok közt elkerülhetetlen háborúban a Habsburgok erejét Magyarországban idején lekösse, megösmerkedett Rákóczival s őt ura jóakaratával, vagy éppen egyenes segítségével biztatta, ha ősi jószágait, vagy Erdély trónját visszaszerezni óhajtaná. Rákóczi úgy érezte, hogy dédapjának, I. Györgynek, a franczia és svéd királyokkal kötött szövetsége ő reá is kiterjed s ahhoz a magyarok közül egyedül csak ő folyamodhatik. Nyilatkozataiban azonban fiatal létére is nagyon óvatos volt; végre teljesen megvonta bizalmát Villarstól, a ki nagy barátságban élvén Jenő savoyai herczeggel s más főrangúakkal, beszélgetés közben ezeknek kelleténél többet mondott s egyébként is vigyázatlan volt.[29]

A diplomácziát ujabb izgalomba ejtette, a mikor (1699 február 6.) József Ferdinánd bajor herczeg, a spanyol trón jelöltje, hírtelen meghalt, vagy — ahogy Rákóczi is hallotta — «eltették láb alól».[30] A császári udvar most már más úton akarta biztosítani a Habsburgok spanyolországi uralmát; ellenben a francziák, angolok, hollandok az európai egyensúly érdekében[31] az osztrák ház tulságos uralmának megtörésére és Spanyolország felosztására szövetkeztek. A császár Kinsky gróf halála (1699 február 27.) után Harrach Ferdinánd grófot, majd ennek a fiát, Lajost küldte II. Károlyhoz. Egyik sem boldogúlt, mert az öreg gróf megsértette a királyné földijét és mindenható komornáját, a hesseni származású *Berlepsch* Mária grófnét,[32] a ki azután a királyi párt

[29] Önéletrajz, 75. és 81. Szalay, Magyarorsz. Tört. VI. 50. Horváth, Magyarország Tört. VI. 279. Thaly, Bercsényi, II. 288—9. és Rákóczi ifj. 372. Maga Villars emlékírataiban (Mémoires du duc Villars), a melyek különben csak 1700-ig terjednek, név szerint nem említi Rákóczit, kivel Villars életírója, Vogüe (Villars d'aprés sa correspondence et des documents inédits) sem foglalkozik.

[30] Önéletrajz, 80. A méregpor, az ú. n. Successionspulwer alkalmazását Heigel (Kronprinz Joseph Ferdinand von Bayern, 158.) tagadja.

[31] Rákóczi ezt a kifejezést itt használja először (Önéletrajz, 80.)

[32] Rákóczi szerint (u. o.) Perlips nevű nemesnek özvegye.

67. HERCZEG VILLARS.

teljesen elidegenítette az osztrák politikától.[33] 1700 márczius 13 és 25-ik napjain Anglia, Hollandia és Francziaország abban egyeztek meg, hogy Károly főherczeg, I. Lipót második fia örökölje ugyan Spanyolországot, az Indiákat és Németalföldet, tehát a bajor választónak szánt területet, de az olasz tartományokat a franczia dauphinnek adják Lotharingiával együtt, melynek herczege kárpótlásúl Milanót kapná. Rákóczi éppen ekkor, márczius második felében Bécsben járt.[34] Barátjai, a franczia, angol és holland követek, maguk értesítették a diplomácziai fordúlatokról, melyekben neki is szerepet szántak. A tervezgetésekbe, úgylátszik, bevonták *Du Héron* marquist is, a lengyelországi franczia követet, akit azonban Rákóczi nem ismert, s így éppen olyan tartózkodó volt vele, mint a fecsegő bécsi követtel, *Villars*-ral szemben. A jövőben és a közelgő háborúban bizakodva, jókedvűen tért vissza Magyarországba, hogy barátainak megvigye a dolgok alakúlása hírét.[35]

IV.

RÁKÓCZI TERVEI S ELFOGATÁSA.

(1700—1701.)

Barátaival Rákóczi gyakran tanácskozott 1700 április második felében Sárospatakon, májusban pedig Nagysárosban és Szerencsen. Abban állapodtak meg, hogy a haza nyomasztó helyzetében, a dédapja idejében kötött franczia-erdélyi szövetségre hivatkozva, Rákóczi *XIV. Lajos* franczia király pártfogását kérje; de haboztak, Rákóczi maga beszéljen-e a franczia követekkel, megbízottat küldjenek-e hozzá, vagy egyenesen a királynak írjanak? Végre is ez utóbbiban állapodtak meg, mert akadt bizalmas emberük, ki levelöket elvigye. Ez a bátor ember egy belgiumi franczia volt, *Longueval* cs. kapitány

33 U. o. 80–81. Philippson, Ludwig XIV. 385.

34 Thaly, Rákóczi ifj. 355.

35 Önéletrajz, 81.

a badeni (most 23. sz.) magyar gyalogezredben. *Dujardin* ezredes őt harmadéve mutatta be a fejedelemnek, ki az éleseszű, ügyes és örökösen a könyveket bújó tisztet csakhamar megkedvelte. Sokszor és szívesen látta vendégül, mert műveltsége, szellemes franczia társalgása, magyar érzelme, fitogtatott ragaszkodása miatt megkedvelte, sőt bizalmával is megajándékozta, s Bercsényi tudtával[1] némely politikai titkába beavatta. Most, mikor az ezredet Rákóczi sárosi uradalmaiból Árvába helyezték át, a kapitány szabadságot kért Liègeben lakó családja meglátogatására; mit azzal jelentett be Rákóczinak, hogy szívesen veszi utasításait, ha a külföldre valami megbízatást akar adni. A fejedelem nagyjából közölte vele terveit s hogy őt szemelte ki a XIV. Lajosnak szóló levél átadására. A kapitány készségesen vállalkozott s megigérte, hogy Párisba is ellátogat. Abban állapodtak meg, hogy utazása kezdetén fölkeresi a fejedelmet Bécsben, s ott veszi át a levelet.[2]

Június elsején Rákóczi már ismét Bécsben volt, hol felesége szülése miatt egyfolytában több hónapot töltvén, nyugodtan megfigyelhette a politikai helyzetet. Ahogy mondja,[3] I. Lipótot a hatalmasságok egyenesen felszólították, záros határidő alatt nyilatkozzék, elfogadja-e a már említett márcziusi szerződést, melynek értelmében fia, Károly főherczeg, nem örökölné az egész Spanyolországot? Ezzel a meglepő kérdéssel nagyon összefüggött az a levél, a melyet Rákóczi *Ferriol* konstantinápolyi franczia követtől kapott. Ferriol hét háborút harczolt végig Magyarországban; Thökölynek előbb katonája, utóbb franczia ügyvivője volt; de a mint 1700 januárius 5-ikén elfoglalta állomását Konstantinápolyban, egykori gazdáját, az eladósodott kurucz királyt mellőzte. XIV. Lajost a fiatal Rákóczira figyelmeztette, mint a ki a spanyol örökség miatt várható háborúban Magyarországban fölkelést támaszthat s ezzel a császári haderő egy részét ottan lekötheti. Aligha tör-

[1] Különben Du Héron 1701 julius 7-iki levele szerint Bercsényi nem helyeselte Longueval beavatását s az ügyek folytatását magyarokra szerette volna bízni. Thaly, Bercsényi, II. 292.

[2] Önéletrajz, 82.

[3] U. o. 81.

tént XIV. Lajos tudta nélkül, hogy Ferriol most franczia segítséggel bíztatta Rákóczit, ha az elégületlenek élére állana.[4] Rákóczi még teljesen a követ levelének hatása alatt állt, mikor október végén Bécsben fölkereste őt Longueval és megbízatására figyelmeztette. Rákóczi tehát bezárkozott vele s maga még nem lévén elég jártas a franczia nyelvben, kellő tájékoztatás után reá bízta a *XIV. Lajos*-hoz és *Barbesieux*[5] hadügyminiszterhez szánt levél megfogalmazását és szerkesztését, de a leveleket, Longueval tollbamondása után, november elsején ő maga írta meg.[6] Természetesen nem tudhatta, hogy II. Károly spanyol király éppen aznap halt meg s hogy egész birodalma örökösévé a dauphin második fiát, Fülöp anjoui herczeget, XIV. Lajos unokáját tette; nem tudhatta tehát azt sem, hogy «az ország közügyeinek intézését a legjobb akarattal a legkedvezőbb külügyi viszonyok közt vette kezébe s bízta azok folytatását az isteni gondviselésre». Úgy hitte, nem is Longuevalnak, hanem az Örök Igazságnak tollbamondása után írt, mert egyedül esküje, kötelessége és az agyonsanyargatott nép iránt való részvét következtében cselekedett.[7]

Több havi mulatozás és szórakozás után Rákóczi 1700 november közepén odahagyta a «bűnös Babylont», Bécset, a melyet ekkor látott utoljára. Három hónapos fiacskáját, Józsefet,

4 Várnay György levele 1703 junius 7. Thaly, Bercsényi, II. 490. Horváth szerint (VI. 279—280.) Ferriol a bécsi jezsuiták és Longueval fondorkodására akarta beugrasztani Rákóczit; de képtelenség, hogy egy franczia követ éppen most akarjon szolgálatot tenni az osztráknak. De Bonnac marquis (Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople) elődjét, Ferriolt, hóbortos, sőt koronkint őrjöngő embernek mutatja be; de Ferriol Correspondence-a és a török udvarról írt tanulmánya (németül: Wahrste und neueste Abbildung des türkischen Hofes) őt komolyabb embernek mutatja.

5 Barbesieux marquis, a nagy hadügyminiszter, Louvois fia, atyja halála (1691.) után 23 éves korában már hadügyminiszter, helyesebben hadügyi államtitkár lett, mert a király csak a hadsereg anyagi ügyeinek vezetését bízta reá. Ebben az állásban maradt haláláig, 1701-ig. (Voltaire: Le siècle de Louis XIV., a Rébelliau-Marion-féle 1894-iki kiadásban, 248., 285., 481—2.) Több történetírónk tévesen nevezi külügyminiszternek.

6 Önéletrajz, 115. Fiedler, Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczi's. II. 551. A levél szövege ismeretlen, Thaly, Bercsényi, II. 292—3. Mivel azonban Rákóczi Longuevalt nem a kül-, hanem a hadügyminiszterhez szóló ajánlattal látta el, bizonyára fegyveres segítséget kért.

7 Önéletrajz, 85.

Schilling asszony gondjaira bízván, feleségével egy kényelmesen fölszerelt hajóra szállt s a Dunán lefelé indúlt Budára, a hol udvari emberei és fogatai várták. A napok rövidsége, a szeles időjárás és a sok állomás miatt a szokottnál is lassúbb hajózással érkezett Pozsonyba, a hol az urak éppen akkor a nádor elnöklete alatt nyolczados törvényszéket tartottak.[8] Ezeket a gyűléseket utoljára az 1681 : XXVIII. tvczikk szabályozta. Az országgyűléstől irtózó bécsi kormány, úgy látszik, a franczia parlamentek szerepét szánta nekik, hogy a főurak még se érezzék oly nagyon a nyilvánosság hiányát s a rövid folyású pörök tárgyalásánál kibeszélhessék magukat. Rákóczi szerint most is nagy számban gyűltek össze.[9] Jövetelökről értesűlve, barátai a kikötőhöz tódúltak, hogy meghíjják őket lakomájukra; de nem volt kedvök kiszállni, holott a kedvezőtlen szelek miatt csak másnap evezhettek tovább. Komáromnál már végképp megúnták a hajózást, a melyet nemcsak fiatalos szeszély, hanem az okosság is javasolt, mert a gyönge fiatal asszonyt kímélni kellett. Most azonban mégis postakocsin folytatták útjokat s így hamarább érkeztek Budára. Mit érezhetett Rákóczi, mikor először látta Mátyás király palotája romjait, hajdani fényes fővárosának omladékait! A mostani fényes Budapest fővárosnak akkor együttvéve sem volt több lakosa 7000-nél és maga Buda csak három esztendő múlva kapta vissza szabad királyi városi rangját. Itt, az egykori fővárosban érezhette leginkább, milyen szegények a városok, polgárságuk mennyire megfogyatkozott, a mesterségek, iparágak mennyire hanyatlottak bennök és egész állapotuk micsoda emlékoszlopa az ausztriai uralkodásnak![10]

Podgyászos hajóinak megérkezése és átrakása után Rákócziék néhány nap múlva tovább utaztak Gyöngyösre, a mely már az ő birtokuk volt és ott ünnepelték a karácsonyt.[11] Ott hallotta azt a várva-várt hírt, hogy II. Károly spanyol király meghalt,

8 Szirmay Endre önéletrajza szerint a pozsonyi Octavaliák októberben voltak. Tört. Tár, 1892. 416.

9 Rákóczi önéletrajza, 116.

10 Rákóczi emlékíratai, 78.

11 Rákóczi önéletrajza, 116.

még pedig éppen aznap (nov. 1.), a mikor ő segítségre szólította XIV. Lajost. Tudta, hogy ez a halál teljesen megváltoztatja az európai helyzetet s türelmetlenűl várta a bonyodalmakat, lelki nyugalommal a párisi választ. Életmódján már csak a feltűnés és gyanú elkerűlése végett sem változtatott s különösen a vadászat szenvedelmének élt. Mindjárt az ünnepek után vadászgatva ment át feleségével Sárospatakra; ottani kúriájukban ünnepelték Szilveszter-napját[12] és az újesztendőt, a mely a válságos XVIII. századot megnyitotta. Rákóczi azonban «nem ösmervén a jövendőt, nem félt a reá várakozó bajoktól».[13]

Patakról 1701 januárius végén[14] feleségével együtt átrándúlt nagysárosi várába. Ide érkezett hozzá *Longueval*, ki elhozta *Barbesieux* franczia hadügyminiszternek deczember 8-ikán kelt levelét, a melyben biztosítja őt királya jóindúlatáról, szóval pedig azt izente, hogy a tárgyalások folytatása végett a maga és politikai barátai nevében ügyvivőjét meghatalmazó levéllel küldje vissza.[15] A mint tehát február 3-án Eperjesen megtartotta Sáros vármegye tisztújító közgyűlését,[16] a farsangolás ürűgye alatt már harmadnap hegyi ösvényeken, hóval teljesen belepett útakon indúlt Ungvárra, hogy Bercsényivel és a beavatottakkal tanácskozzék. Magával vitte Longuevalt is. Farsang végére érkeztek meg s három napig (febr. 7—9.) maradtak. 9-ikén már elkezdődött a nagyböjt, hanem azért folytak a víg vadászatok és Longuevallal csak mellékesen tárgyaltak. Rákóczit elkedvetlenítette, hogy óvatosságot, bővebb megfontolást ajánlott Bercsényi, a ki apósának, gr. Csáky István országbírónak halálával a felsőmagyarországi főkapitányságra vágyott. Most tehát ő maga is vontatva, lanyhán és felületesen tárgyalt a kapitánynyal. Barátját talán önzőnek is tartotta, holott a tervezett fölkelés mindjárt az első napokban boldogúlhatott volna, ha a tekintélyes

[12] 1700 deczember 31-ikén itt kelt a fejedelemné nyugtatványa. Thaly, Rákóczi ifj., 358.

[13] Önéletrajz, 116.

[14] Egy okírata 1701 januárius 27-ikén még Patakon kelt. Thaly, id. h.

[15] Önéletrajz, 116.

[16] Thaly, id. h.

hadak fölött rendelkező főkapitány indíthatja meg. Bizalmatlannak inkább Barbesieux iránt kellett volna lennie, kiről saját királya megírta, hogy minden dolognál többre becsűli a herczegekkel való lakomákat és hogy feladatait az élvezetek kedvéért elhanyagolja.[17] Azonban nem akarta megszakítani a franczia udvarral megindúlt levelezést s 10-ikén Munkácsra

68. A NAGYSÁROSI KASTÉLY HOMLOKZATA.

átmenvén, másnap megírta újabb levelét, melynek franczia szövegét ezúttal is Longueval mondta tollába. Megköszönte a király jóakaratát, azonban a kívánt meghatalmazó levél elküldését későbbre igérte.[18] Élőszóval egyebet is izent. A fölkelés csak úgy sikerűlhet, ha a király Lengyelországon át segítőcsapatokat küld s hadfogadásra pénzt kölcsönöz. A szabadság

[17] Levele Le Tellier rheimsi érsekhez. Voltaire, Le siècle de Louis XIV. 481–2.

[18] Önéletrajz, 117. Szalay L. VI. 51. Ez a levél Fiedler szerint (Actenstücke, II. 551.) megvan a franczia külügyminisztérium «Hongrie de 1700 à 1704.» IX. kötetében. Onnan egész terjedelmében közölte velem Georges Mazeran s kitűnt, hogy az voltaképp Thökölynek Thalynál is (Bercsényi II. 384–5.) ismertetett 1701. évi föltételeit tartalmazza. A november 1. levélnek eredetije ma sem került elő. (L. u. o. 292–3.)

kivívása után az adósságot örömest visszafizetik. Óhajtja továbbá, hogy a király Magyar- és Lengyelország egyesítésére törekedjék, mert a két ország csak így állhat meg az osztrákkal és a törökkel szemben.[19] Azután gyanútalanúl bocsátotta útjára Longuevalt.

A nagyböjtöt, melyet ezúttal megtartott, Munkácson töltötte s ott ünnepelte a húsvétot is, mely ez évben éppen születése napjára (márczius 27-ikére) esett. Mivel pedig «megostoroztatása ideje közeledett», elhatározta, hogy meglátogatja Sárosban hagyott

69. A NAGYSÁROSI KASTÉLY LÉPCSŐJE.

beteges feleségét, ki, a tavalyihoz hasonló okból, ismét Bécsbe készülődött.[20] Csak pár napot akart ottan tölteni s azután kimenni Szerencsre, hogy tavaszszal ott vadászgasson. Munkácsról április 12-ikén indúlt el. Árvizektől megrongált rossz útakon haladt; s minthogy a hidakat a víz többnyire elvitte, a megdagadt patakokon úsztatva kelt át. Feleúton udvara nagyobb részét előre küldte a podgyászszal Szerencsre s maga csupán testőrsége kis csapatával tért le Sáros felé. Nem tudta, miért,

19 Wagner, Hist. Leopoldi, II. 737.
20 Bercsényi levele 1701 április 5-ikén. Thaly, Bercsényi, II. 299.

de sietett; fiatal lelke még gyönyörködött is az eléje torlódó akadályok legyőzésében és szerette a veszedelmeket.[21] 17-ikén baj nélkül érkezett Sárosra, hol feleségét meggyógyúlva találta.

Este az Eperjesről kilátogató német tisztekkel kártyázgatott, a mikor átnyujtották nénjének Zborón kelt levelét. A küldött Munkácson kereste s az árvizek miatt nagyon megkésett vele. Meglepve értesűlt belőle, hogy bécsi hírek szerint Longuevalt Linzben elfogták s elszedtek tőle több levelet, a melyek közül azonban a veszedelem láttára egyet lenyelt. Most Bécsben vallatják. Majdnem megőrült a hír hatása alatt, de annyira uralkodott magán, hogy a tisztek semmit sem vettek észre. Mindamellett hamarosan véget vetett a játéknak és visszavonúlt. Legokosabbnak tartotta, hogy a közellevő Lengyelországba meneküljön, de nem volt nála elegendő készpénz; a mi eléggé mutatja, hogy valóban nem sokat gondolt levele következéseivel. Még különben is bízott Longuevalban és hogy éppen az ő levelét semmisítette meg; valamint a királyban és udvarában, a mely iránta kegyesnek és barátságosnak mutatkozott. Hiszen Longueval elfogatásának már két hete s így, ha nem kímélnék, azóta őt is hatalmukba kerítették volna. Talán feleségét sem akarta megrémíteni gyors távozásával. Maradt tehát és vele együtt tért nyugalomra. Szemét azonban kerűlte az álom, mert a szabadúlás módján töprenkedett. Éjfél után 2 órakor egyszerre nyílni hallotta egyik szobája ajtaját, mire vadászkutyája ugatása is figyelmeztette. A második ajtónyitásra felesége fölébredt és komornáját szólította; ő pedig éppen fölkelni készűlt, hogy a zaj okának utána nézzen, mikor az ágya közelében levő ajtó egy hatalmas ütésre fölpattant. Salm Károly ezredének (a mostani 45-ik számú galicziai gyalogezrednek) két ösmerős tisztje gyertyával, pisztolylyal lépett ágyához és őt a «császár» nevében fogolynak nyilvánította.

Rákóczi nagyon nyugodtan és méltóságosan viselkedett. Néhány szóval lecsillapítván fölindúlt felesége kifakadásait,

[21] Önéletrajz, 118.

csöndes hangon kérdezte a tisztektől a «császár» akaratát. Kijelentették, hogy parancsukhoz képest Eperjesre viszik be; de megengedték, hogy befogasson hintajába, és hogy cselédei, szolgái szokott módon felöltöztessék. Hajnalodott, mikor április 18-ikán, hétfőn, kocsira ült. Feleségét nem tudta lebeszélni, hogy otthon maradjon; a tisztek pedig megengedték, sőt hitták is, hogy elkísérje.[22]

Az elfogatás híre futó tűzként terjedt el az uradalomban. A Rákóczihoz határtalanúl ragaszkodó nép mindenütt összefutott és könyezve nézte a szomorú menetet. Mit várhatott a szegény jobbágy, ha így bánnak az ország leggazdagabb földesurával, kinek egy millió holdja van! Az eperjesiek még jobban megdöbbentek főispánjuk sorsán, mert a tizenhárom év előtti eseményeknek, Carafa vértörvényszékének megújulásától tartottak! Hiszen gróf *Solari* Viktor tábornok, a kit Bécsből elfogatására és őrzésére küldtek ide, tulajdonképpen régi haragosa volt, mert Rákóczi a birtokain elkövetett kihágások miatt panaszt emelt ellene. Azóta azonban egy váratlan eset miatt[23] a fejedelemnek legjobb barátja lett s három hétig tartó fogsága szigorúságán minden tőle telhető módon enyhített. Megengedte, hogy a fejedelemasszony már megérkezése napján (április 18.) postakocsin Bécsbe indúljon s ura érdekében eljárja a hatalmasokat; megengedte azt is, hogy Aspremontné, ki Zboróról a hír hallatára lóhalálában még aznap délben megérkezett, szeretett öcscsét meglátogassa. Azt sem gátolta, hogy Rákóczit gazdatisztjei és cselédjei fölkeressék s hogy (április 26.) magához hívatván báró *Klobusiczky* Ferencz kir. személynököt, előtte fogsága idejére Lipóczi *Keczer* Sándor sárosi alispánt minden jogi és birtok-ügyben teljes hatalmú megbízottjának nyilvánítsa.

[22] Rákóczi önéletrajza, 119—120. Szirmay Endre önéletrajza Tört. Tár, 1892. 416. A velenczei követ jelentése április 23-ikán Malagolánál, Deutsche Revue, 1907. 91.

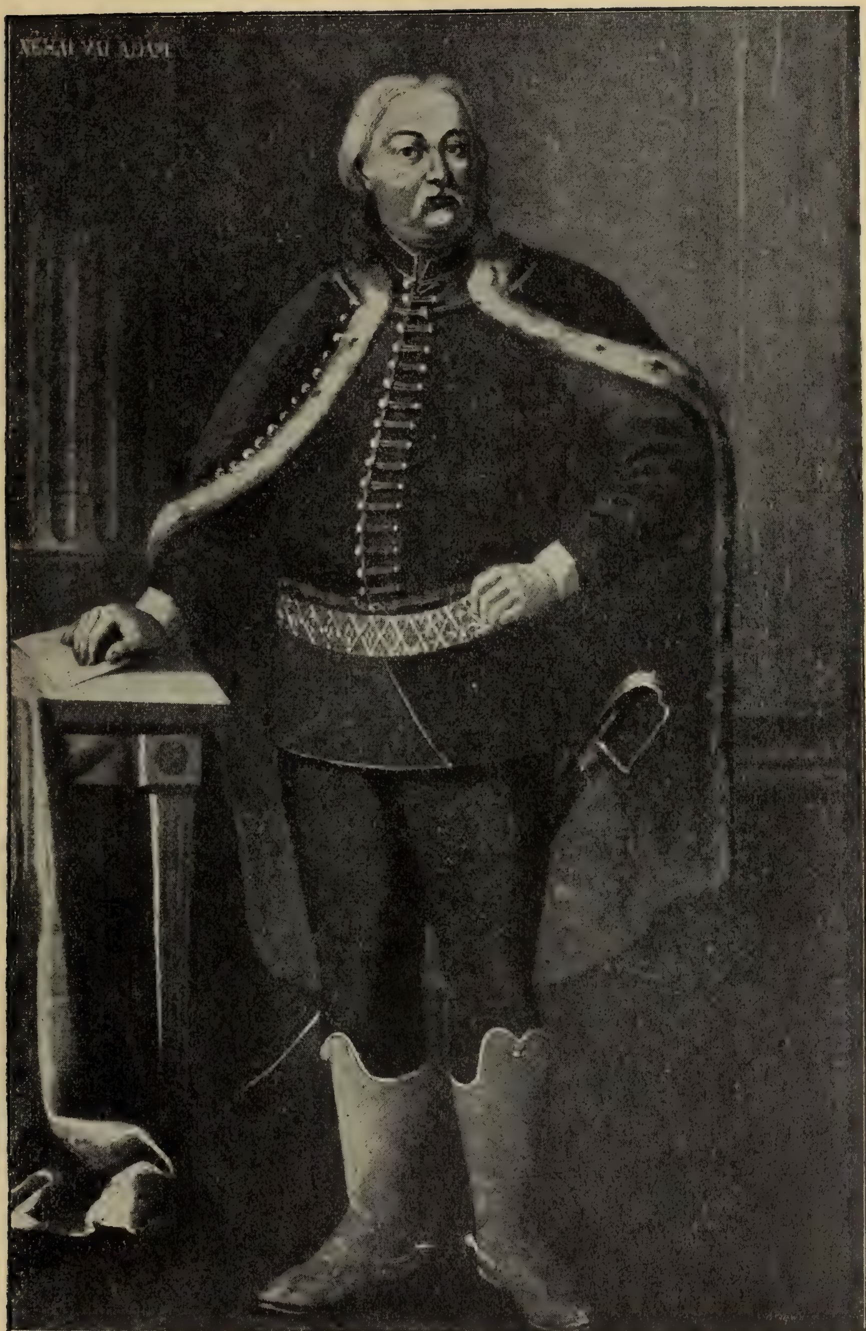
[23] 1698-ban török fogságba, a konstantinápolyi Héttoronyba került, a hol azonban Zrínyi Ilona közbenjárására a szokottnál jobban bántak vele. Hist. des rév. II. 24.

Rákóczival egyidőben fogták el báró *Szirmay* István kir. ítélőmestert, nemsokára pedig a három *Vayt:* Ádámot, Mihályt és Lászlót. Hír szerint sok mágnásra várt hasonló sors; különösen Bercsényit keresték, a ki azonban már negyednap értesűlvén Rákóczi elfogatásáról, kétnapi fáradságos bujdosás után szerencsésen átmenekűlt Lengyelországba.[24] Társai sorsának bizonytalanságán kívül Rákóczit az is aggasztotta, hogy nem tudta, miként viselkedjék kihallgatása alkalmával; mert nem ösmerte elfogatása valódi okát. Longuevalt majd hűnek, majd hűtlennek képzelte s találgatnia kellett: mindakét levelét elfogták-e, vagy csak az egyiket; egyáltalán van e az udvarnak írott bizonysága s nem csupán gyanú alapján zaklatják-e?

Első izgatottsága csillapultával menekűlésre gondolt, mert meghallotta, hogy, mint nagyapját, a bécsi kormány kiviteti Magyarországból és idegen bíróság elé állíttatja. Nagy előkészűleteket tett, hogy, ha szerencsi várán keresztűl viszik, ott levő udvara kiszabadítsa. Azonban az áradások miatt egy lovas- és két gyalog század fedezete alatt saját hintaján május 5-ikén Kassára kísérték s onnan 16-ikán[25] saját uradalmain át indúltak vele Ausztria felé. Jobbágyai titokban azonnal ajánlatot tettek lovászmesterének, báró *Vissenacque* Sándornak, hogy a fejedelmet a *Rochefort* Ferencz vezetése alatt álló 25 karabélyos testőrrel útközben kiszabadítják. Többen lettek volna a németeknél; de nemeslelkű földesuruk gyöngéden visszautasította ajánlatukat. Egyrészt azért, mert úgy gondolkozott, hogy akár sikerűl, akár nem sikerűl a terv, a katonák a falvakat haragjukban feldúlják s a jobbágyokat kard élére hányják; másrészt pedig attól tartott, hogy ha a vállalat meghiusúl, elveszti József ifjabb király, a miniszterek, az udvari emberek és a külföldi fejedelmek jóindulatát, barátságát. Így tehát sorsára bízta magát.

[24] Menekülése részleteit saját elbeszélése nyomán Rákóczi maga mondja el. Önéletrajz, 150—1.

[25] Pálóczi Horváth György naplója. MHH. II. oszt. XXXI. k., 247. A naplóíró szerint «valami új machinatióval vádoltatnak, de valóságosan okát nem tudni.»

67. VAY ÁDÁM.

Mivel gyalogkatonák is kísérték, csak lassan haladhattak előre. Minden állomásnál pontosan megtették az előírásos óvóintézkedéseket. Két őr állott szállása kapujában, kettő pedig nappal nyitott ajtaja előtt s éjjel ágya mellett kivont karddal őrködött. Mindamellett nyugodtan és jól aludt, jóízűen ivott egy-egy kortyot a magával vitt tállyai borból;[26] csak az étel nem ízlett neki. *Solari* tábornok, ki a hintóban mellette ült, bámulattal figyelte meg szíve, lelke nyugalmát. Férfias magaviselete és szellemes, kellemes társalgása a tábornokot mindjobban lebilincselte; annyira bízott a fejedelem őszinteségében, hogy többé a külső világtól sem zárta el teljesen. Miskolczon kétnapi pihenőt tartott vele, mely alkalommal a város vendégei voltak, s nem gátolta, hogy a fejedelem az elbúcsúzó Vissenacque-nak egy szép fehér angol paripát ajándékozzon.[27] Megengedte, hogy Budán, a hova május 20-ika táján érkeztek, a fejedelem titkára átadja felesége levelét, s hogy vele négyszemközt értekezzék; sőt «őszinte és becsületes lélekkel» őmaga adta át Rákóczi leveleit a más kocsikon jövő Vay Ádámnak és Szirmaynak s meghozta ezek válaszait a nélkül, hogy tartalmuk iránt kiváncsiskodott volna. Rákóczi még felesége leveléből sem tudta kivenni, XIV. Lajoshoz írt első vagy második levelét fogták-e el; zavarát növelte, hogy egyiknek tartalmára sem emlékezett világosan. Még mindig nyugalmat erőltetve, Istenre bízta dolgát, de már azzal sem igen törődött, hová viszik. Május 26-ikán Győrött a vásárosok levett kalappal nézték a szomorú menetet s imádkoztak a foglyok kiszabadúlásáért. A Rábcza abdai hídjánál a katonák egy szép pontyot fogtak és Rákóczinak kedveskedtek vele. A fejedelem megajándékozta őket, de a halat visszavetette a vízbe: «Menj és örülj szabadságodnak! — szólt. — A gondviselés bárcsak énhozzám is olyan kegyelmes volna, mint én vagyok

[26] Még 1708 november 25-ikén is megkérdezte hű Kőrösyjét, hová való bor az, a mit akkor Sárosról színelve vitt magával? Mert egész utazásában jól megtartotta színét és ízét. Úgy emlékezett, hogy tállyai bor volt. Tört. Tár, 1882., 752

[27] Szendrei, Miskolcz története, II. 310. Tört. Tár, 1900. 384.

most tehozzád és visszaadná szabadságomat!»[28] Magyaróvárott két napot pihentek, míg a király parancsolatát vehették, hová menjenek. *Solari* csakhamar tudatta Rákóczival, hogy a rendelet értelmében *Wiener-Neustadtba* fogja kísérni.

68. BÁRÓ SZIRMAY ISTVÁN.

Ez a vár ugyan az uralkodó egyik nyári mulatóhelye volt, de a fejedelem nagy lelki felindulással, szomorú sejtelmekkel indúlt oda. Eszébe jutott a vérpad, a melyen ott végezték ki

[28] Kolinovics nyomán Thaly, Bercsényi, II. 309. Ezt a jelenetet Tompa Mihály is megénekelte. («A fogoly», 1858. Közli Vende: Rákóczi-versek, 53–55.)

anyai nagyapját, Zrínyi Pétert és vejét, Frangepanit, a kik mostan is ott pihennek. Méltán hihette, hogy őt is áldozatúl hurczolják oda Magyarország szabadságáért, a melynek teljes eltörlését elhatározták. Május 29-ikén odaérkezve, a roppant számban összecsődűlt nép valóban gúnyolódva, szitkozódva fogta körül hintaját. Ez a jelenet a tizenkét év előtti durva bécsi jelenetre emlékeztette s arra a sok keserűségre, a mely azt követte. Másnap, 30-ikán, a várnak abba a boltozatos szobájába, a császári konyha éléstárába zárták, a hol valaha nagyapja készült a halálra. Minden emberi reményt elvesztve lépte át börtöne küszöbét;[29] de Istennek ajánlotta magát és megfogadta, hogy egész életében megbőjtöli a hétfői napot, a mikor elfogták (április 18.) és a mikor bezárták (május 30.).

V.

RÁKÓCZI FOGSÁGA.

(1701.)

WIENERNEUSTADTI börtönben Rákóczin kívűl több magyar úr raboskodott: báró Szirmay István, Vay Ádám, László és Mihály; Sándor Gáspár és később Okolicsányi Pál, Szluha Ferencz. Rajtuk kívűl még sok más urat és nemest akartak befogatni, köztük Széchenyi Pál kalocsai érseket; de a háború küszöbén még sem akarták túlságosan felizgatni a közvéleményt. Így is megbotránkoztatták azt azzal, hogy az 1713 : XXXIV. t.-czikk ellenére, Okolicsányit és Szluhát kivéve, törvényes idézés nélkül fogták el őket és «félretétetvén személyök mineműsége, sűrű őrízettel körűlvétetvén, szoros tömlöczi ocsmányságba rekesztették.»[1] A magyar törvényeket, amelyekkel már elfogatásuk ténye is ellenkezett, alkalmazni egyáltalán

29 Velencze bécsi követének junius 4-iki jelentése szerint társaival együtt meglepettnek látszott; «nem tudom, a borzasztó benyomás, vagy valami rossz sejtelem következtében-e.» (Malagola, Franz II. Rákóczi. Deutsche Revue, 1907. 91.)

1 Rákóczi 1703 junius 7-iki manifesztumának 21. pontja.

nem akarták,[2] és semmibe sem vették az 1536 : XXXIV., 1603 : XI., 1608 : XIV., 1618 : XIV., 1649 : XI. és 1687 : V. törvényczikkek intézkedéseit.[3] Abból indúltak ki, hogy az ausztriai fejedelem nem köteles ellenök pert indítani; holott a magyar királyt semmi sem oldhatja föl a törvény és saját esküje alól.[4] Rákóczi úgy hitte, hogy e törvények alapján nem lehetne őt elítélni sem leveleinek világos és valódi értelme, sem cselekedeteinek természete szerint; de mivel nagyapja esetéből gyaníthatta, miként járnak el vele szemben, mentőeszközöket keresgélt, hogy idegen és illetéktelen bíróságok ellen megvédhesse magát. Élete megmentése végett kész volt hátsó gondolattal (mentalis reservatióval), sőt — mint maga mondja — másoknak nem ártó hazugsággal is elcsavarni levelei értelmét, mivelhogy a levelek hiteles voltát nem tagadhatta. Remélte, hogy a bizonyítékok alapján el nem ítélheti semmiféle méltányos bíróság. Az a tudat, hogy hű és állhatatos rabtársain kívűl senki sem tanúskodhatik ellene, teljesen lecsillapította háborgó kedélyét s ettől fogva nem félt sem a kihallgatástól, sem az ítélettől, sem a haláltól.[5]

Szűk börtönét apródja, *Berzeviczy* Ádám és egy komornyikja osztotta meg vele. Étkezésénél jelen volt *Lehmann* Gottfried várparancsnok is, a Castelli-dragonyosok kapitánya. A húst és a kenyeret mindig maga a kapitány vágta fel, hogy megbizonyosodjék róla, levél, reszelő vagy más efféle nincs-e benne elrejtve. Asztalbontás után maga szedte össze az evőeszközöket, különösen a késeket, hogy Rákóczi valami kárt ne ejthessen önmagában. Ennyire ment a bécsi udvar gyanakodása és vigyázata. De Lehmannban a porosz származás csakhamar felűlkerekedett az osztrák katonán. Rákócziné ugyanis Bécsből már április 23-ikán megkérte I. Frigyes porosz királyt, járjon közbe I. Lipótnál, hogy szabadon bocsássa urát, akinek ártatlanságáról

[2] Rákóczi önéletrajza, 124.

[3] Rákóczi levele I. Lipóthoz az id. manifestum 1704. évi kiadásának 31. lapján.

[4] Az id. manifestum 23. lapján.

[5] Rákóczi önéletr. 123—4.

életével kezeskedik.[6] Ugyanakkor más európai uralkodókat is hasonlóra kért. A porosz és az angol királyok követei siettek tudatni vele, hogy uralkodóiktól parancsot kaptak a közbejárásra. Ezeket a leveleket egy császári testőrrel, ki egy esztendeje még Rákóczi komornyikja volt,[7] beküldte Lehmann kapitányhoz és engedelmet kért, hogy küldötte a fejedelemmel szólhasson. A kapitány csak annyit engedett meg, hogy a zárt ablakon keresztűl hangosan tudakozódjék egészsége felől. Mindamellett a pommerániai poroszt nagyban meghatotta, hogy királya is érdeklődik foglya iránt, a kit ebéd után nyájasan meg is kért, beszélje el szerencsétlensége okát. A fejedelem fölvilágosította, hogy tulajdonképpen csak gyanú, rosszakaratú vádaskodás és a franczia királyhoz írt leveleinek helytelen magyarázata következtében fogták el. A kapitány közben is többször jelentette részvétét, végűl pedig igazságot adott az üldözöttnek. Bíztatta, hogy ütni fog szabadulásának órája; sőt, a birodalmi törvényekben való nagy jártassága segítségével, német nyelven le is írta a tényállást, hogy azt a fejedelemasszony híven megismerhesse. A jutalom, a mit ezért Rákóczitól várhatott, semmi esetre sem lehetett akkora, mint a büntetés, a mivel tette fölfedeztetése esetén a császár sujthatta. Egyébiránt a fejedelem semmibe sem akart addig fogni, míg kihallgatása meg nem történik.

A titkos tanács ezúttal is, mint harmincz éve Zrínyi Péter esetében, idegenekből alakított kivételes bíróságot (judicium delegatum) Rákóczi ügyének megvizsgálására. A bíróság elnöke gróf *Buccelini* Frigyes Gyula osztrák kanczellár lett; tagjai gróf *Öttingen* Farkas (az udvari tanács elnöke, akihez Longueval az elárúlt leveleket először vitte) s két más úron kívül *Eillers*[8] János császári haditanácsos, a titkos tanács titkára. Buccelini és Eillers — egyébként 1687 óta magyar honosok — július

6 Történelmi Tár, 1882. 149.

7 Ez valószínűleg a következő lapon említendő Menegatti.

8 Az 1687 : XXIX. tvczikk s a titkos tanács több jegyzőkönyve (Tört. Tár, 1897. 388., 390.) így, — Rákóczi (Önéletrajz, 126.) Ehlersnek, a történetírók egy része Eulernek írja. Öttingenre nézve l. Fessler, IX. 492., 494.

72. I. FRIGYES POROSZ KIRÁLY.

11-ikén megjelentek Neustadtban s maguk elé vezettették Rákóczit. Az elnök ugyan leültette a vádlottat, de különben nem törődött rangjával, méltóságával. Előadta, hogy a császár nevében hallgatja ki, mivel reábizonyúlt, hogy a franczia királylyal gonosz czélzatú és az országot veszedelembe dönthető levelezést folytatott s pártütésébe, összeesküvésébe 82 főurat avatott be.[9]

A következő főbb kérdésekre kívántak tőle feleletet: Volt-e sok titkos összejövetele az elégűletlenekkel? Szövetkezett-e külföldi hatalmakkal a császári hadsereg ellen, hogy magát és Magyarországot franczia védelem alá vesse és hogy franczia közbenjárásra Lengyel- és Törökországot a császár ellen háborúra bírja? Igért-e a franczia király neki 200.000 tallért, pártosainak pedig két millió livrest és kellő számban tiszteket, mihelyt ez igéret elfogadására fölhatalmazást nyer a rendektől? Igaz-e, hogy Munkács és Ungvár császári őrségét elveszteni akarta? Igaz-e, hogy három sereget akart felállítani: egyet Thököly alatt, egyet a Tiszánál és egyet Kassánál s hogy a cseheket és a sléziaiakat is föllázítani akarta?[10]

A fejedelem mindenekelőtt tiltakozott a pörös eljárás illetéktelen módja, alakja és törvényszéke ellen; kijelentette, hogy *ennek* a bíróságnak felelni nem tartozik, mert mint birodalmi herczeg csak a birodalmi s mint szabad magyar fejedelmek örököse csak a magyar országgyűlést ösmeri el illetékes bíróságának. A császári udvari kanczelláriában csupán Ausztria,

9 Önéletrajzában (127. l.) Rákóczi «körülbelül» 60-ról tud, 1703 junius 14-iki manifestumában (21. l.) és a Hist. des révolutionsban (II. 27.) 82-ről. Ennyit mond Balla is a Nagykőrösi Krónikában (67. l.) Elfogatásuk okának azt tartja, hogy a spanyol örökösödési háborúban a francziák segítségére a magyar urak Lipót ellen 14 ezredet állítottak. Köztük volt a Rákóczié is. Mikor ezeket «Bécsnél meglátták volna és már menni kellett volna nekik, nem Olaszország felé utaztak, hanem Laxenburg felé mintegy 10.000-en mentek, hogy ott a felséges udvart fölvernék; mely alattomban való conspiratiót észrevevén, az udvar kinyilatkozott, hogy annak főoka Rákóczi Ferencz volt, azért is azonnal megfogattatott.» A mely kor Mária Terézia utolsó éveiben ilyen sületlenséget elhitt, I. Ferencz idejében is elhihette a Martinovicsék szándékairól terjesztett meséket.

10 Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 416—7.

73. ÖTTINGEN FARKAS.

valamint a császár és az osztrák főherczegek ügyeit tárgyalhatják; már pedig az ő ősei sohasem voltak Ausztria lakosai és polgárai.[11] *Kivételképpen* azonban, a császár parancsára, mégis felelni fog a kérdésekre, megmutatni akarván, hogy bízik ügyében és nem keres kibúvót.

Felelt is, de — mint maga mondja[12] — nem őszintén; mert a bíróság megalakítása sem történt őszintén s így azt hitte, a maga és társai élete megmentése végett lepleznie kell az igazságot. Minden *törvényes* bíróság előtt megvallhatta volna, hogy a bemutatott czímezetlen levél XIV. Lajosnak szól; ő azonban kijelentette, hogy azt III. Vilmos angol királynak írta, amiben a bírák jogosan kételkedhettek, mert a király akkor már javában alkudozott a császárral és Hollandiával, hogy a spanyol ügyben XIV. Lajos ellen szövetkezzenek. Azt azonban elismerte, hogy Longueval tollbamondása és szövege szerint ő maga írta a levelet, amelyben csakugyan vannak a lázítás gyanúját fölkeltő kifejezések. Nem azért írta, hogy elküldje, hanem hogy meggyőződjék, a kapitány csakugyan ugratni akarja-e? Feleségének, a ki egy pillanatra beszólította a szomszéd szobába, nyomban elpanaszolta Longueval álnokságát s kijelentette, hogy tűzbeveti a levelet, mielőtt ellene fölhasználhatnák. Amint azonban visszatért, látta, hogy Longueval egy papirost már is a tűzbe dobott s elhitette vele, hogy ez éppen az a levél. Azonban nem valószínű, hogy a bíróságot meggyőzhette volna óvatossága teljes hiányáról, főképp mikor azt vallotta, hogy a második levél is csak ilyen stilus-gyakorlat volt, s hogy annak elrendelt megsemmisítéséről sem bizonyosodott meg. A többi vádat könnyebben czáfolhatta meg; pl. hogy Szirmaitól 200.000 forint előleget akart fölvenni a fölkelés czéljaira, holott sohasem szólt vele erről;[13] azután, hogy szövetkezett Thökölyvel, kinek Erdélybe kellett volna betörnie; vagy hogy az ungvári és a munkácsi

[11] Neki is csak egy palotája volt Bécsben.

[12] Önéletrajz, 127.

[13] Szirmay önéletirása. Szalay, VI. 117.

őrséget lekaszaboltatni akarta.[14] Kijelentette, hogy mindez csak Longueval hazugsága, a mivel szemben kész esküt tenni, s akár száz tanút állítani.

A másnapi kihallgatáson azonban Longueval, akivel szembesítették, nemcsak ismételte, hanem esküvel is erősítette vallomását.[15] Rákóczi keserűen jegyezte meg, hogy ellene maga volt vádló és tanú és tőrbe csalta az az ember, a ki kenyerét ette.[16] Elámúlt, hogy a vád szerint megsértette azt a felséges királyt, a kit a természettől már születésekor beleöntött ösztönnél fogva, különösen pedig mióta eszével élni tanúlt, nemcsak kegyelmes királya, hanem jóságos atyja gyanánt is «imádott». Elámúlását növelte az ellene valló tanúnak hitetlensége és hálátlansága.[17] Vádlott társai, a menekűlt Bercsényi kivételével, nem is ismerték a kapitányt, a ki azonban velök szembesítve is állítani merte, hogy résztvett tanácskozásaikban, sőt tanácskozásaik helyéről és körűlményeiről is tudott mesélni.[18] Rájuk fogta, hogy ismerik a leveleket (a melyekkel szándékosan és megvesztegetve elfogatta magát), holott azokat Rákóczi még Bercsényivel sem közölte, sőt magának sem másolta le.

Mindezek után a fejedelem kijelentette, hogy megjelenik Magyarország, mint hazája igazságának törvényszéke előtt s kész ottan megvédelmezni ügyét; azonban ezen bíróság törvényessége és eljárása ellen írásban tiltakozott, mire visszavezették börtönébe.[19]

Teljesen elkészűlt a halálra, mert meg volt győződve, hogy az udvar minden módon nagyatyja sorsára juttatja. Lelke vigasz-

14 Ez a két vád a Mercure historique et politique hágai lap nyomán (1704., 479.) Thalynál, Bercsényi II. 318.

15 A velenczei követjelentések szerint (az Archivo di Stato ai Frariban, Dispacci, 1700—1701. évi 181. csomag 639., 649., 703., 731. és 1701—2. évi 184. csomag 260., 276. száma szerint Bécsben Longuevalt eleinte cselszövőnek és árulónak tartották. Malagola czikke, Deutsche Revue, 1907. 91.

16 Önéletrajz, 128.

17 Az 1703 junius 7-iki manifestumban, 1704. évi kiadás, 29. l.

18 Pl. hogy Szirmay, Okolicsányi és a három Vay egy nap értekezletet tartottak Rákóczinál, a ki azonban bebizonyította, hogy ezek akkor nagyon távol voltak egymástól s nála egyszerre sohasem is találkoztak. Horváth, VI. 284.

19 Önéletrajz, 128.

talására gyóntatóatyát kért; s pár nap múlva *Sagel* jezsuita atyát, a wiener-neustadti rendház rectorát adták melléje. Sagel az utolsó török háborúban mint tábori főpap szolgált Magyarországban, amelynek szomorú helyzetét tehát meglehetősen ismerte. Gondolkodóba ejtette, hogy Anselm Ferencz mainzi érsek és választófejedelem oly erélyesen működött Rákóczi kiszabadításán[20] s mély hatást tett reá a fejedelem gyónása. Így történt, hogy levelet írt a már említett *Menegatti* Ferencz jezsuita atyához,[21] a ki ugyan csak Wolf atya halála után lett I. Lipót rendes gyóntatója,[22] de máris nagyban hatott az uralkodóra. Ösmerte a Rákóczi-család viszonyait is, mert Rákócziné komornyikja szintén egy Menegatti volt.[23] Egészen megnyerte az ügynek Wolf atyát, I. Lipót gyóntatóját, a kit öt esztendő múlva Rákóczi valóban a maga szabadítójának nevezett; hiszen később, mint gyóntató, a vesztőhelyre is elkísérte Lehmann kapitányt, hogy Rákóczira és barátaira terhelő vallomást ott se tehessen.[24] *Lehmann* kapitány már eleinte megengedte, hogy a fejedelem és neje egymással nagy titokban levelezzenek. Sagel és a kapitány tudtával Berzeviczy Ádám kimódolta, hogy leveleiket Rákóczi kutyájának nyakörvébe rejtve küldözgessék egymáshoz.[25] Mivel a fejedelem sokat panaszkodott szobája egészségtelen, fülledt és bűzös levegője miatt, felesége Bécsben kieszközölte, hogy Nagyboldogasszony ünnepe (augusztus 15-ike) táján[26] egy tágas, szellős és világos terembe helyezték át. Megvallja, hogy életében ennél semmi sem esett neki jobban. Mint a csekélységekben is gyönyörködő gyermek örült ennek a váratlan cserének. Egyrészt azért, mert gyóntatója itten már misézrepel.

20 Hist. des rév. II. 36–37. Rákóczi önéletr. 128.

21 Arneth szerint (Prinz Eugen, I. 193.) teljesen tiszteletreméltó ember, aki nagy befolyását egyáltalán nem használta rosszra, hanem lelkiismeretesen fordította azt a császári ház és a tartományok javára.

22 U. o. 465.

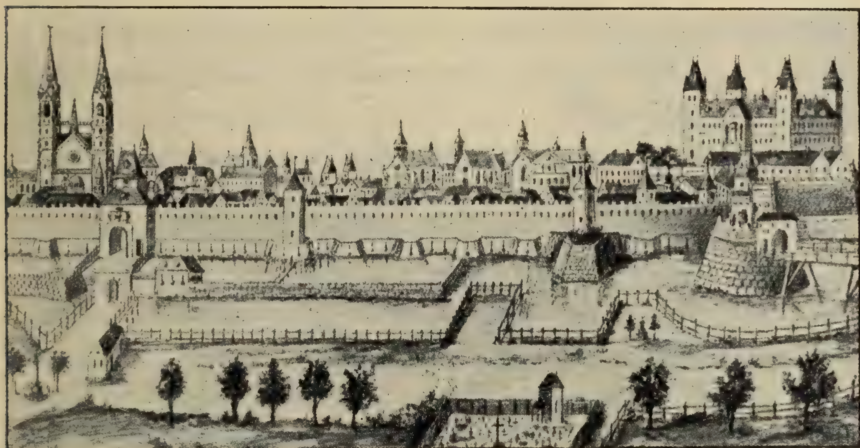
23 Az udv. és szolgaszemélyzet fizetéstáblázatában már 1700 novemberében szerepel. Tört. Tár, 1903. 357. 1701 november 12-ikén gróf Mansfeld, a cs. udv. főhaditanács elnöke, őt is kihallgattatni kívánta, hol járt, a mikor kiengedték Wiener-Neustadtba? U. o. 1897. 394.

24 Horváth, VI. 286.

25 Tört. Tár, 1897. 392.

26 Az önéletrajz (129. l.) szerint 11 hét mulva.

hetett is; másrészt pedig mivel nem tudott betelni a szabadabb kilátással. Órahosszat elüldögélt ablakainál; nézegette a kis kertet, a vár árkainak tiszta vizét, a benne úszkáló halakat, az óriási tokot, a vízszínén tovasikló hattyút. Ezek is csakhamar megszokták a fejedelmet, mert időnkint etetgette őket.[27] Szent István napja (augusztus 20 ika) után azt is megengedték neki, hogy könyveket, papirost, tentát, mathematikai szereket és festéket hozasson.

74. WIENER-NEUSTADT A XVII. SZÁZADBAN.

Mostantól fogva úgy osztotta be idejét, hogy a reggeli könyörgés után valami irodalmi vagy tudományos művet olvasott; rajzolt, festegetett; azután a Szűz Mária tiszteletére írt imádságos könyvbe mélyedt el. Délben a kapitánynyal mindenkor igen jól ebédelt s társalgás után lehevert szundikálni. Majd ismét olvasott, festegetett, míg be nem jött *Sagel* atya, a kivel főképpen világi dolgokról beszélgetett. Az ő távoztával imádságos könyvéből olvasgatott, fel s alá sétált szobájában. Estebéd és kissé szórakozott imádkozás után lefeküdt. Magányát lassankint megszokta s idejét éppenséggel nem vesztegette fölösleges dolgokra.

27 Madarász Viktor 1903-ban olajfestményben örökítette meg, hogyan eteti a tó hattyúit.

Sőt utóbb elismerte, hogy fogsága kissé lehűtötte ifjúsága és fiatalos lelke tüzét; megkomolyította, sok gonosztól visszatartotta, de az eddiginél kételkedőbbé tette. A szentírást inkább kiváncsiságból és bírálgatva olvasta, mint lelki vigasztalódásra törekedve. A birodalmi törvényeket, Lehmann segítségével, alaposan végigtanúlta s gondosan összehasonlította a magyar törvényekkel.

Észrevette, mi különbség van a római jogon és egy szabad nép jogán alapúló törvények közt. Amott egy Nero, Domitianus stb. törvényhozásához teljesen illett, hogy kivégezzék a hűtlenség gyanúja alatt állót; ellenben Magyarország királyai a korlátlan hatalmú országgyűléseken hozott törvényekben a vádlottat megvédik minden jogtalanság és elhamarkodás ellen és csak a minden külsőség megtartásával bebizonyított hűtlenséget büntetik. Tiltják ugyan az ország ellenségeivel való levelezést, de ő az ország barátaihoz, az angol és a franczia királyokhoz békességes időben, nem az ország kárára, hanem éppen szabadsága biztosítására írt; már pedig az Aranybulla értelmében a törvénytelenséggel szemben a nemesnek nemcsak erre, hanem még a fölkelésre is joga van. A mellett a magyar törvények értelmében az országgyűlés, mint az ő illetékes bírósága, a külföldi, nem nemes és nem magyar Longueval tanúskodását el sem fogadhatná egy magyar nemes ellen. Világos volt tehát, miért jobb a vesztére törő udvarnak a Nerók, neki pedig az Endrék törvényeihez ragaszkodnia. Sőt ez, mint sárosi főispánnak, esküje értelmében kötelessége is volt. Elhatározta tehát, hogy az ügyében illetéktelen külföldi bíróság kérdéseit ezentúl felelet nélkűl hagyja, s nem törődik többé sem a halál, sem az erőszak veszedelmével. Talán csak most tudta meg, hogy javainak zár alá vételére a cs. udv. kamara a szepesi kamara főnökét, báró *Thavonath* Lajos kamaragrófot, már július 6-ikán utasította s hogy harmadfél hét múlva a kiküldött bizottság (gróf Szentiványi László, gróf Brankovics János és Rau János Jakab) meg is kezdte működését.[28] Augusztus 16-ikán az ausztriai cs.

[28] Tört. Tár, 1900. 379. V. ö. Thaly, Bercsényi, II. 321.

udv. kanczellária a császár parancsához képest utasította a cs. udv. kamarát, hogy Rákóczi és társai jószágait a császár engedelme nélkűl ne idegenítse el s Rákócziné, Bercsényiné és gyermekeik eltartása költségeit eme javak jövedelméből fedezze. Ez annál jellemzőbb, mert az uralkodó nevében csak ekkor hagyták meg Hoche alsó-ausztriai kamaraügyésznek a Rákóczi ellen szóló vádlevél sürgős elkészítését.[29] Ezt azonban még szeptember 7-ikén is sürgetni kellett.[30] Mit vártak tőle, onnan gyaníthatni, hogy ugyanaznap az uralkodó Rákóczi elkobzott javaiból a hitelezőket a harmincz év előtt kivégzett Nádasdy országbíró javainak elkobzásánál követett módon rendelte kielégíteni.[31] Ez annál tanulságosabb, mert Laxenburgban I. Lipót maga mondta az udv. haditanács elnökének, hogy Rákóczi ellen a pört rendes úton el fogják veszíteni.[32] Annál természetesebb, hogy a fejedelem ezt a pört rendes útra kívánta terelni.

Mikor tehát szeptember közepén[33] a wiener-neustadti polgármester a «császár» nevében megjelent előtte, hogy az idézést az ügyész vádlevelével együtt átadja, a polgármestert az idézéssel és a vádlevéllel együtt határozottan visszautasította. Nem hihette, hogy az idézés a császár tudtával történnék, mert az uralkodó igen jámbor lévén, nem feledkezhetett meg Magyarország minden törvényének megtartására tett esküjéről; ezzel pedig az idézés ellenkezik s őt külföldi bíróság elé törvénytelenűl nem kényszerítheti. A polgármester zavartan távozott írataival, de harmadnap visszahozta mindakettőt s kijelentette, hogy parancs értelmében otthagyja a fejedelem asztalán. A fejedelem azt válaszolta, hogy ha a király elfelejtette esküjét, ő nem felejtette el azt, a mit a hazai törvényekre tett. Jobb igazságtalan ítélet következtében meghalnia, mint hogy esküszegése alapján mentsék föl. Tegyen a polgármester tetszése szerint, de ő ugyan helyökből sem mozdítja el az íratokat, a melyeket

[29] Thaly, Bercsényi, II. 325–7.
[30] U. o.
[31] U. o. 327.
[32] Tört. Tár, 1897. 391.
[33] Rákóczi (Önéletr. 132.) szerint, «ha jól emlékszik», ez fogsága harmadik (de voltaképpen negyedik) havában történt.

— ennek jeléül — az asztalon krétával mindjárt körülkanyarította.

Azt hitte, az idézés valóban I. Lipót tudta nélkül történt s börtönéből emlékiratot intézett a királyhoz, a kit különben is jóakarójának tartott. Menegatti, Miller és Wolf jezsuita gyóntatók ezt a jóakaratot folyvást ébren akarták tartani. Maga a királyné, Lobkowitz herczegné, a hannoveri herczeg, a svéd követ és a két hessen-darmstadti őrgróf szintén érdeklődtek iránta.[34] Az idézésre harmincz nap alatt kellett volna felelnie, de erre nem is gondolt, mert kétheti töprengés után rájött, hogy életét csak szökés következtében mentheti meg. Erről titkos levélben feleségét is értesítette. Október tizedike táján, a mikor a válaszra kitűzött határidő közelgett, Lehmann kapitány, bortól fölhevűlve, a szokottnál jobb kedvvel lépett be hozzá. Biztosította, hogy életét is kész föláldozni érte s maga ajánlotta, hogy meneküljön, mert ő készségesen segíti. Rákóczi azonban óvatosan felelt. Figyelmeztette, hogy bízik ártatlansága kiderűlésében s helyzetét nem akarja rontani a bizonytalan menekűlés megkisérlésével. Míg ártatlannak nem nyilvánítják, nem hagyja el börtönét, ha minden kaput nyitva hagynának, minden őrséget megszüntetnének is. Mindezt egészen másképp gondolta, de végre sem bízhatott föltétlenűl abban a tisztben, a kiben a császári udvar föltétlenűl bízott. Nem tudhatta, hogy Wolf jezsuita atya nagy igéretekkel már valóban megnyerte az ő ügyének, s hogy a kapitányt saját 18 esztendős öcscse, Lehmann Jakab Kristóf is rábeszélte. A fiatalember kornyétás (zászlótartó) volt a Castelli-dragonyosoknál; gyakran bejárt bátyjához és Montecuccoli Herkules ezredestől s Marsichi alezredestől, Rákócziné pártfogásával, éppen most nyert szabadságot, hogy Pommerániában a lehnsfeldi atyafiakat meglátogassa.[35] Barátja pedig, *Kertzl* András Adalbert, ugyanazon ezred hadnagya,

34 A titkos tanács 1701 november 9. és 12-iki ülésének jegyzőkönyve. Tört. Tár, 1897. 391., 393.

35 Történelmi Tár, 1897. 392—4.

rokonát, Kertzl ezredest, Lehmann felebbvalóját hangolta minden lehető elnézésre Rákóczi Ferencz iránt.[36] Különben Lehmann csak bizonyos kikötésekkel akart kedvezni a fejedelemnek. Másnap ugyanis már teljesen józanon jelentette ki, hogy menekülése érdekében koczkára teszi életét; de esküdjék meg, hogy semmi rosszat nem követ el.[37] Ezt Rákóczi meg is fogadta. Kijelentette, hogy nem lesz lázadó; de csodálkozott, hogy tőle kérdi, hogyan akar szabadúlni, holott mint a vár parancsnoka, ő könnyebben találhat reá módot. Legjobb volna tettetnie, hogy a császártól kapott parancs következtében őt Grazba szállítja. Rendeljen

75. MONTECUCCOLI HERCULES NÉVALÁÍRÁSA.

e végből postakocsit, azután költse föl őt éjtszaka, tisztjei jelenlétében közölje vele a parancsot; ültessen kocsijára két altisztet, de hagyja meg nekik, hogy a Lajta közeli gázlójánál szálljanak le, mert a túlsó parton nagyobb fedezet várakozik a fogolyra. Így magára maradva, feltűnés nélkül folytathatja útját Olaszországba s a semleges Velenczéből könnyen átmehet a franczia seregbe.[38] Lehmann időt kért meggondolásra s az éjszakát Rákóczi is a terv fontolgatásával töltötte el. Ha nem sikerűlne, úgy hitte, azzal vághatja ki magát, hogy csupán a király igaznak vélt parancsát követte.

36 Copie derer zweyen Urthlen, so an T. Lehmann . . . und A. A. Kertzl . . . den 24. Decz. 1701 in Neustadt exequirt worden. (Egykorú négy oldalas nyomtatvány). Ritter naplója (MHH. xxvii.) 441—3.

37 Lamberg Zsigmond 1701 november 10-iki jelentése a titkos tanácsban. Tört. Tár, 1897. 392.

38 Önéletrajz, 134. Utóbb a titkos tanácsban csakugyan azt hitték, hogy Velencze felé menekült s Berca grófnak utasításokat akartak adni üldözésére. Tört. Tár, 1897. 391. Lehmann kapitány utóbb azt vallotta, hogy Rákóczi Danczkán (Danzigon) át Svédországba akart szökni. U. o. 392.

Másnap a kapitány kereken kijelentette, hogy ebben a szándékában nem segíti; azonban ismételte hűségeskűjét s megigérte, hogy az ablakrostély áttöréséhez kalapácsot és fogókat, a leereszkedésre kötelet és a vadaskertből való kiosonáshoz kulcsot fog adni. A menekűlésnek ebben a módjában viszont Rákóczi kételkedett; mert a fal elég magas, a víz is elég mély volt és csak ügyes tornázással juthatott volna el a rácsos hídhoz, a melyen több zárt ajtó van. Mindamellett másnap megkapván a szerszámokat, nagy csendben és óvatosan azonnal munkához látott. Kiszaggatta az ablak rostélyának horgait, de mindjárt viaszból pödrött horgokkal pótolta, hogy ha a szigorú *Kertzl* ezredes, szokása szerint, szemlét tart, semmit se vegyen észre. A mikor már beléfáradt, apródjára, Berzeviczyre bízta a munka folytatását. Mikor azonban türelmetlenségéért egyszer-másszor megdorgálta, a duzzogó fiatal ember olyanokat ütött a kalapácscsal, hogy az őrök és a szomszédok igazán meghallhatták volna a zajt.[39] A polgármester sejthetett valamit és nagyobb vigyázatra intette a kapitányt, a ki azonban mentegetőzött, hogy az őrzés nagyon nehéz, mert napi hat krajczár zsoldért és «komisz» ellátásért megbízható katonákat nem kapnak. Törökök, ráczok, magyarok s más nemzetiségűek vannak századában s ő maga is szivesebben szolgálna a táborban mint itten.[40] Rákóczi udvari káplánja, *Bévilacqua*, október végén szintén mondott olyasmit, hogy ura egy hét mulva kiszabadúl.[41]

Már valóban minden rendben volt, a lovak is készen álltak, de a fejedelemné búcsút akart mondani urának. Hetek, hónapok óta örökös félelem, aggodalom közt élt Bécsben, mert, ahogy XII. Károly svéd királynak írta, urát a korhely, könnyelmű franczia vádja alapján összeesküvésről s így olyan bűnről vádolják, a minek büntetése az élet, vagyon, becsület elvesztése s

39 1701 november 10-ikén a wiener-neustadti polgármester jelentése szerint az ablakrostély annyira össze van törve, hogy azt Rákóczi egymaga nem tehette. Tört. Tár, 1897. 393.

40 A polgármester jelentése az udv. kanczellárhoz 1701 november 5-ikén. Tör. Tár, 1897. 391–2.

41 U. o. 393.

vele az egész Rákóczi-ház romlása. Arra emlékeztette, hogy Rákóczi nagyapja trónját és életét vesztette a svéd szövetség miatt s így ő maga bizonyosan számíthat a mostani svéd király jóakaratú közbenjárására.[42] Azonban a szökéstől maga is inkább remélte ura szabadúlását, mint a fejedelmek jóakaratától. Bécsben szigorúan vigyáztak minden lépésére; mégis a fejébe vette, hogy fölkeresi férjét. Ajándékokkal lekötelezte a pár napig Bécsben időző Kertzl hadnagyot. Október 30-ikán (?) parasztmenyecskének öltözve jött Wiener-Neustadtba, hol egy külvárosi házban ruhát váltott. Kertzl hadnagy a vár kapujában úgy fogadta, mintha sógorasszonya volna, saját szobájába vezette, este pedig, keresett ürűgy alatt, beengedte a fejedelemhez. Ekként nemcsak egy szerető házaspárt tett rövid időre ismét boldoggá, hanem alkalmat is nyujtott a szökés részleteinek megbeszélésére. Másnap hajnalban könnyek és zokogás közt váltak el egymástól.[43] Néhány nap mulva Rákóczitól a szellemekben hívő rabtársa, báró Szirmay István, egy használt inget kért, hogy átadja egy spiritista asszonynak, a ki a szellemek segítségével megmenti minden bajtól, ha szökése nem sikerűlne. Teljesítette kivánságát, pedig éppenséggel nem volt babonás és az occultismusról szóló könyveket mint kritikus olvasgatta. Azonban szomorú helyzetében igazán hinni látszott, hogy a czél szentesíti az eszközöket s hogy a jó ügy érdekében az ördög segedelmével is élhet. Maga Szirmay is egyébként nagyeszű, bölcs ember volt; annyira szerette Rákóczit és úgy óhajtotta szabadúlását, hogy örökbe akarta fogadni a wiener-neustadti jezsuitákat és tornyuk felépítésével kecsegtette őket, ha elősegítik Rákóczi menekülését; ez a nagy szeretet vitte a spiritizmussal való kisérletre is.[44] Gyakorlatibb eljárás volt ennél, hogy

42 Rákócziné XII. Károlyhoz október 15. Eredetije a svéd állami levéltárban. (Diplomatica, Transsylvanica oszt.) Péterffy, XII. Károly magyar összeköttetései, 9—10.

43 Önéletrajz, 136—7.

44 Rákóczi önéletrajza, 137—8. V. ö. Tört. Tár, 1897. 385., 391. Rákóczi az ing átengedése miatt utóbb pironkodva mentegetőzött; pedig inkább rajongó öreg barátja megnyugtatására tette: gyöngédségből, nem babonából.

Rákóczi a kapitányt dragonyos egyenruha kölcsönzésére kérte, mert azt remélte, hogy a Castelliek egyenruhájában könnyebben és feltűnés nélkül távozhatik a várból.[45] Komornyikját, a kiben nem igen bízott, valamely ürügy alatt Bécsbe küldte és november 6-ikán este a magánszolgálatára rendelt dragonyosnak is megparancsolta, hogy ne jöjjön be sütni, főzni, mert rosszúl érzi magát, másnap pedig különben is böjti napja van. Este kocsisa (valószínűleg Zborói Horváth Zsigmond)[46] a lovakkal együtt már megérkezett a város kapujánál levő szállásra s így minden készen állt a menekülésre.

VI.

RÁKÓCZI MENEKŰLÉSE.

(1701.)

VASÁRNAP, november 6-ikán este Rákóczi meghagyta apródjának, osonjon ki a vár hátulsó kapuján, kocsisa szállásán üljön lóra s a vadaskert szögleténél levő gázló mellett várjon reá. Azután leborúlt a Megváltó képe előtt és Isten áldását kérte szabadúlására, élete legveszedelmesebb munkájára. Lehmann meghatva szemlélte ezt a jelenetet; azután kilépett a fejedelem szobájából, melyet az övétől csak egy szűk folyosó választott el. Az ottan álló dragonyosnak megparancsolta, hogy gyertyát gyujtson. Ez akkor még nagyon sok időbe került s az őr mentegetőzött, hogy a szabályok értelmében nem hagyhatja el állomását; de a százados megnyugtatta, hogy helyette addig őmaga őrködik s elvette puskáját. Míg a dragonyos odajárt, Rákóczi átsurrant a kapitány szobájába s a spanyolfal mögött dragonyosnak öltözött fel. Alig készült el vele, apródja azzal a hírrel toppant be, hogy a vár mellékkapuja be van

45 Önéletrajz, 138.

46 Legalább 1710 szeptember 14-ikén ezt jutalmazta meg wiener-neustadti szabadulásakor állhatatosan megmutatott hűségéért. Arch. R. III. 536.

zárva, nem mehetett ki a szállásra. A fejedelem megparancsolta, hogy egyenesen a főkapura kerüljön s ha kérdőre vonják, mondja azt, hogy Sagel jezsuita atyához megy, mert Rákóczi beteg, — gyónni akar; ha pedig a város kapujához ér, az őrálló polgárokat világosítsa fel, hogy ő Castelli-ezredbeli tiszt: küldjék utánna dragonyosát (Rákóczit), a ki valahol a korcsmákban részegeskedik. Berzeviczy elment, de a fejedelem nem követte addig, míg meg nem tudta, kijutott-e a főkapun. Egyedűl maradt a szobában a Lehmannokkal. Ekkor a szabadságon levő Kertzl ezredes helyettese, a várőrség őrnagyja, oly váratlanúl toppant be, hogy Rákóczi és a fiatal Lehmann alig huzódhatott a spanyolfal mögé. A közlegényből lett öreg, goromba tiszt láttára a kapitány hebegni kezdett, az asztalon égő gyertyát elfútta s minden hidegvérét elvesztve, föl és alá járkált a szobában. Öcscse is sóhajtozott és suttogva kérdezte Rákóczitól, mit csináljon most már. A fejedelem a rendkívűl kínos helyzetben is megőrízte nyugalmát s mosolyogva csillapította a fiatal embert. A vén őrnagy a suttogásból, gyertyaoltásból talán azt következtette, hogy valami gyöngéd légyottot zavart meg. Majdnem negyedóráig gyanútlanúl beszélgetett a kapitánynyal, a ki, hidegvérét kissé visszanyerve, megkérdezte, nem látogatják-e meg a foglyokat? Az öreg ráállott.

A mint távoztak, Rákóczi siettette fiatal barátját, mert rövid idő mulva az ő szobáját is megszemlélik s akkor kiderűl a szökés. Hamarosan előre küldte a kis tisztet, ő pedig a köpenyegtartó zsákkal a vállán nehézkes léptekkel követte. Végigmentek a belsővár hosszú folyosóján, s baj nélkűl haladtak el mind a hét őrség előtt, a mely a magyar rabokra vigyázott; pedig az egymást fölváltó katonák égő gyertyákkal jöttek velök szembe. A várból is szerencsésen kijutottak és szállásukra mentek egy özvegy asszonyhoz. Lehmann mindjárt tovább gyalogolt. Megbeszélés szerint a város falain kívűl álló parasztszekeret kellett volna fölkeresnie, hogy megvigye a jóhírt a fejedelemasszonynak Bécsbe s onnan tovább meneküljön Poroszországba.

Ő azonban fiatalos könnyelműséggel előbb a várba indúlt, hogy megnyugtassa a szökés sikere miatt aggódó bátyját. Maga Rákóczi, a mint ledobhatta a zsákot, jókedvűen pattant nyeregbe. A várost ugyan nem ösmerte, de azt hitte, hogy egymagában is odatalál a kapuhoz. Azonban a nagyon szűk sikátorok közt eltévedt s éppen a várba vezető útra került, a hol akkor gyujtották meg a lámpákat. Nem kérdezősködhetvén, adta a részeget; nyergében dűlöngőzött és rekedt hangon valami népdalt énekelt. Így nem tűnhetett föl, ha boros fővel nem tudja az útat. Szerencséjére, a fiatal Lehmann észrevette baját; füttyentett neki s karjával mutatván az útat, tovább sietett. Rákóczi most már sarkantyúba kapta lovát s éppen akkor ért a kapuhoz, mikor az őrség fegyverbe állt s a sorompót egy őr leeresztette, hogy lelakatolja. Az első pillanatban azt hitte, hogy észrevették s meggátolni akarják szökését. Az őr azonban megkérdezte, a Castelliekhez tartozik-e, mert ha ő az a dragonyos, csak siessen: kapitánya már elment. Borízű hangon mondta, hogy az bizony az ő kapitánya; mire felvonták a sorompót és áteresztették. A míg látták és hallották, hadonászva, kurjongatva ment tovább.

A vadaskert szögleténél, a gázló mellett várt reá apródja, Berzeviczy. Rögtön kocsiba ültek, de a beálló sötétségben, a szakadó záporban, feneketlen sárban feleségének fejér lovai[1] csak bajosan tudtak czammogni. A kocsis csupán egyszer járt errefelé, s mivel a szél és zápor a kocsi gyertyáját minduntalan kioltotta, kétszer is neki hajtott a Fertő ingoványainak, úgy hogy teljesen elakadtak a sárban, kátyuban. Kiszálltak a kocsiból és gyalogosan vezették jobb útra a lovakat. Végre november 7-ikén éjfélután két órakor eljutottak valamiképpen Nezsiderbe, a hol a vendéglősnél a fiatal Lehmann már pár napja megrendelt egy parasztszekeret, három lóval, hogy tiszteket vigyen a

[1] Rákóczi szerint (Önéletrajz, 142.) felesége a lovakat nem futásra szoktatta, hanem meghízlaltatta, azt hivén, így jobban megfelelnek, mint ha gyakori lovaglás következtében lesoványodnának. Ellenben a titkos tanács november 17-iki ülésének egy jegyzőkönyve szerint egy lovász azt vallotta, hogy Rákócziné lova nagyon lesoványodtak, majdnem odavannak. Tört. Tár, 1897. 393.

galgóczi (freistadti) lóvásárba. A vendéglős azonban addig okoskodott, húzódozott, hogy csak négy óra felé indúlhattak tovább, sorsára hagyván saját kocsisukat a lovakkal együtt.[2] Berzeviczy tisztnek, Rákóczi őrmesternek volt öltözve. Ha valaki üldözi őket, semmiesetre sem menekűlhetnek, mert a virradtig tartó sötétségben, a Nyulasok földjének (a Heidebodennak) úttalan

76. RÁKÓCZI MENEKÜLÉSE WIENER-NEUSTADTBÓL.
(Egykorú metszet után.)

útjain megint többször eltévedtek. Csak 11 óra felé érkeztek Kiliti alá, hogy Somorja felé átkeljenek az Öreg-Dunán a Csallóközbe.[3] Azonban hiában kiabáltak, hiában mutogattak pénzt a somorjai révészeknek, a roppant szél miatt nem jöttek át és csak a szél elülése után, négy órakor szállították át őket. Késedelem nélkűl észak felé folytatván útjokat, átkeltek a Kis-Dunán is és alkonyatfelé megérkeztek Cseklészbe, hogy onnan posta-

2 Ezek még 12-ikén sem kerűltek vissza Bécsbe. Tört. Tár, 1897., 392.
3 U. o. és Önéletrajz, 143.

kocsin mehessenek tovább. Ezt a helyet már 1683 óta ösmerte, a mikor ott Thökölyvel mint gyermek heteken át táborozott,[4] de különben is gyakran járt arra felé bécsi útjaiban; ösmerte jól a postamestert s attól tartott, hogy elárúlja, ha ő maga megy be hozzá lovat kérni. Ezt tehát apródjára bízta, maga pedig, köpenyegébe burkolózott. Ugyancsak tettette az alvást, mert észrevette, hogy a falu tele van Castelli-dragonyosokkal, a kiket nemrégiben tettek ide wiener-neustadti állomásukról.

A harmadik veszedelem az volt, hogy a szabályok értelmében a postamesterek csak azoknak adhattak lovakat, a kik útlevelet mutattak fel. A postamester azonban vagy be volt csípve, vagy szüksége volt a pénzre, mert nem akadékoskodott s Berzeviczy valahára előkerült a postakocsival. Az úton mindenütt cseléd gyanánt követte apródját. Néhol részeges katonák módjára magára hagyta s parasztokkal együtt mulatott a zsidó korcsmákban, hogy az indúlásnál ismét hozzácsatlakozzék; mert hiszen nem ihatott együtt a «gazdájával». Egyébiránt csupán mutatta, hogy iszik; mert szökése estéjétől fogva csak Nezsiderben evett, ivott valamicskét. Kenyeren és pálinkán kívűl egyébként sem igen kapott volna egyebet. Bajmóczon, a hová szerdán, november 9-ikén este érkeztek, nagy éhségét egy kis pálinkával akarta csillapítani. A pénz értékét nem igen ösmervén, a kínált összegért a korcsmáros akkora üveget tett eléje, hogy szinte kétségbeejtette vele. De nem merte mutatni járatlanságát s iddogálni kezdett; végre pedig — minden gyanú elkerűlése végett — rászánta magát, hogy dragonyoshoz illően egyszerre fölhajtja az egészet. Ettől azonban olyan gyomorégést kapott, hogy harmadnapig egy falat kenyeret sem tudott lenyelni s folyton savanyúvízzel, sörrel, tejjel, borral oltogatta belső tüzét. Poprádnál, az utolsó postaállomásnál, sok időt kellett vesztegetnie, míg zálogba csapott lótakaróiért lovat kapott, hogy átmehessen Lengyelországba «lovat venni». November

4 Thaly, Rákóczi ifj., 40—42.

11-ikén délfelé érkezett meg Podolinba; s mivel nagy meglepetésére még ebben a Lengyelországnak elzálogosított városkában is jártak császári tisztek, nem mert a vendéglőben maradni. Berzeviczytől hallotta, hogy ő valaha a piaristáknál tanúlt s hogy itten él egyik volt tanára. Bementek tehát hozzá s kérték, adjon éjszakai szállást, mert Berzeviczy, császári tiszt létére, párbajban megölte egyik tiszttársát s most hűséges őrmesterével együtt menekül. A derék öreg vígasztalta, mindennel ellátta s másnap mise után egy megbízható fuvarossal sietve átküldte őket Lengyelországba.

Rákóczi elhatározta, hogy a podolini piaristáknál alapítványt tesz, a melynek a fejében minden hétfőn misét mondjanak megszabadúlása örömére.[5]

Szabadúlásának a híre érthető feltűnést keltett Ausztriában és Magyarországban egyaránt. A dolog különben azonnal kiderült. Hiszen a szökés ideje alatt Lehmann az öreg őrnagygyal tudvalevőleg éppen börtönvizsgálatra indúlt. Lehetőleg késleltette a körútat, hogy Rákóczi szobájára egyhamar ne kerűljön sor. De az őrök csakhamar azt jelentették, hogy onnan nem hallanak neszt. Az őrnagy kérdésére a kapitány azt felelte, hogy Rákóczi rosszúl érzi magát és lefeküdt. Mivel azonban már előbb is arról susogtak, hogy nem lehet rendben a dolog, az őrnagy fölnyittatta a szobát — és üresen találta. A kapitány kijelentette, hogy nem tudja elképzelni, miként történhetett a dolog. Ő ártatlan benne.[6] S ezt valamennyire hitték is, mert az ablakrostélyt kifeszítve, összetörve találták.[7] Maga Lehmann csak harmadnap (november 8-ikán) tett hivatalos jelentést,[8] a mi még inkább reá terelte a gyanút. A titkos tanács másnap[9] azonnal kiküldte gróf Lamberg Zsigmondot,

[5] Menekűlése részletei Önéletrajzában, 138—146. Podolini tartózkodásáról Prónai Antal a Kalazantinumban, 1906. 3. sz. Ott a rend háza egy szárnyát most is róla nevezik.

[6] Ritter krónikája. MHH. XXVII. 442.

[7] Tört. Tár, 1897. 393.

[8] U. o. 390.

[9] U. o. 391. Ritter szerint (id. h. 442.) azonnal elfogták őket. Akkor azonban Lehmann nem tehetett volna jelentést.

hogy elfogja őt az őrséggel együtt. Különben a felügyeletben és az üldözésben oly hihetetlen múlasztások történtek, hogy gróf *Mansfeld*, az udv. főhaditanács elnöke szerint mindez csak úgy sikerűlhetett, ha magának az uralkodónak tudtával és beleegyezésével történt.[10] A menekűlt három levelet hagyott börtöne asztalán: egyet-egyet a császárhoz, császárnéhoz és József ifjabb királyhoz. A Lipóthoz szólóban elmondta, hogy ha az isteni felséghez az elnyomott bármikor bizalommal fordúlhat, neki is szabad a népek és nemzetségek földi istenéhez fordúlnia. Most már harmadízben tiltakozik előtte a fölségsértés vádja, de az ellen is, hogy vele a haza törvényeinek nyilvános megvetésével jártak el. A törvények mellőzése, sanyarú rabsága, esküjének semmibe vevése s az ellene tanúskodók megvesztegetésének kísérlete után már egyedűl csak a szökésben kereshetett menedéket. De ama rettenetes és igaz bírónak, az Üdvözítőnek ítélőszéke előtt esküvel fogadja, hogy hazája igazságának törvényszéke előtt kész bármikor helyt állani. Arra kéri tehát a királyt, esküje értelmében adjon erre neki alkalmat. Neki, mint a nyomorúltak vigasztalójának, az árvák atyjának ajánlta szerelmes feleségét és gyönge gyermekeit; s könyek közt térdenállva kéri: hűsége és ártatlansága zálogai gyanánt fogadja őket kegyelmébe. Őt, a bujdosót se törölje ki leghívebb és legártatlanabb szolgáinak a sorából, hanem hazája törvényei szerint szolgáltatván neki igazságot, vigye régi kegyelmességének révpartjára.[11]

Levelét bemutatták a titkos tanácsban is, a mely először november 9-ikén foglalkozott szökése ügyével;[12] de gróf Mansfeld, bemutatta a császárnak hozzá intézett levelét, vagy inkább czéduláját is, a melyben meghagyja, kövessen el mindent, hogy Rákóczit ismét kézrekerítsék. Mansfeld úgy hitte, a császárnak

10 Tört. Tár, 1897. 391.

11 Levele I. Lipóthoz az 1703. junius 14-iki manifestum függelékében. 1704. évi kiadás, 28—32. ll. Hist. des révol. II. 32. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 174. Thaly, Bercsényi, II. 315. Szalay, VI. 56—8.

12 Gr. Harrach Ferdinánd följegyzései a Tört. Tárban, 1897. 390—2.

is megmondta, hogy úgy van az, ha a dologba papok, barátok és asszonyok (preti, frati e donne) elegyednek. Rákóczit szerinte a kiküldött bíróság elé kellene idézni és ha meg nem jelennék, makacsságban elmarasztalni, jószágait elkobozni. Az egyik kamarás azt ajánlotta, hogy díjat (tagliót) tűzzenek ki a fejére. *Eillers* titkár szerint a kiküldött bíróság Rákóczi megidézése nélkül is ítélhet, s elkobozhatja vagyonát (a mit szemmel láthatólag fődolognak tekintett), mert szökése bűnösségének a jele. Az pedig nem okozhat fejtörést, hogy az országon kívül ítélik el. — 12-ikén Lamberg azt jelentette, hogy a kapitány semmit sem akart vallani, s mikor hóhérral és megkínzással fenyegette, arra kérte, inkább lövesse főbe s tisztességes módon végeztesse ki. Ő azonban megmondta neki, hogy ezt a császár csak önkéntes vallomása esetére engedi meg. Végre azt vallotta, hogy őt zászlótartó öcscse bírta Rákóczi megszabadítására; de azt hitte, nem tud az őrségen keresztűl kijutni s akkor ő maga büntette volna meg. Különben Rákóczi esküvel fogadta, hogy nem indít lázadást. Neki azt mondta, hogy Danczkán át Svédországba megy; de hová ment, azt csak Rákócziné tudhatja, a ki hadnagyát (Kertzlt) egy ezüst karddal és órával kötelezte le. A főhaditanács gyanúsnak talált mindenkit; Rákóczinét császári parancsra már is megvizsgáltatta, de úgy hitte, legjobb volna őt császári parancs nélkűl kolostorba záratni, hogy senkivel se beszélhessen, mert, a kapitány szerint, mindenről tud. Mások jobbnak tartották, hogy megvárják a császár hazaérkezését s rendelkezését; de azonnal kiterjesztették a vizsgálatot mindenkire, a kihez a gyanúnak csak árnyéka is fért; pl. Sagel és Wolf atyákra, Bévilacqua káplánra, Montecuccoli ezredesre, Marsichi alezredesre, Menegatti komornyikra, gróf Martinitz Miksára, a kinek házából valaki szintén fölkereste Rákóczinét; sőt megfigyeltették a két darmstadti herczeget, a hannoveri herczeget és a svéd követet is, a kik többször jártak Rákóczinénál. Okolicsányi Pált és Szirmay Miklóst elfogatni rendelték, mert Du Héron varsói franczia

követhez intézett levelében Bercsényi rájuk hivatkozik. Lehmannt kínzással és hóhérral kell kényszeríteni teljes vallomásra. Rákóczinét és gyermekeit letartóztatják, Rákóczi fejére díjat tűznek ki s 10.000 forintot adnak annak, a ki élve, 6000-et, a ki holtan adja kézbe. Boroszlóban Plenk kanczellárt és Haslinger tábornokot Rákóczi és a fiatal Lehmann megfigyelésére útasították stb.[13]

Maga Rákóczi a jezsuitáknak s különösen *Wolf* atyának tulajdonította szabadúlását. Wolf mint gyóntató maradt Lehmann kapitány mellett, a kit mindhalálig kegyelemmel kecsegtetett, hogy társai ellen ne valljon.[14] Hogy állhatatosságában megtartsa, elkísérte a vesztőhelyre is, a hol deczember 24-ikén, kardjának összetörése után, lefejezték, fölnégyelték[15] és elrettentő példa gyanánt négy különböző városban akasztották bitófára. Azt, a melyik a wiener-neustadti kapu előtt lógott, négy esztendő mulva, a mikor Rákóczi már győzedelmes fölkelés élén állott, a Neustadtig portyázó kuruczok magukkal vitték Kőszegre, a hol *Ujváry* Gergely plébános tisztességesen eltemettette.[16] A magyarság tehát *akkor* lerótta hálájját a derék porosz iránt, ki, a mint megfogadta, önzetlenűl áldozta föl életét Rákócziért. A fejedelem utóbb tízezer tallérral segített özvegyén.[17] Hasonló összeggel jutalmazta *Lehmann* Jakab Kristófot is, az egykori kornyétást, a ki olyan nagy segítségére volt[18] s újabb száműzetésében is érdeklődött ügyei iránt.[19] *Kertzl* hadnagyot ugyan szintén fejvesztésre és kardja összetörésére ítélték s kapitányával együtt ki is vezették a vesztőhelyre, ekkor azonban a császár arra kegyelmezte, hogy a győri várban hat esztendőt töltsön vason.[20] A hat esztendő elteltével Rákóczi a testőrző karabélyos

13 Harrach följegyzései a titkos tanács nov. 12-iki üléséről. Tört. Tár, 1897. 392—5.

14 Rákóczi 1706. évi válasza a jezsuitákért felszólaló vármegyéknek. Horváth, VI. 286.

15 Copia derer zweyen Urthlen, so an G. Lehmann u. A. A. Kertzl stb. 1701. évi nyomtatvány és Ritter krónikája. MHH. XXVII. 443.)

16 Archivum R. IX. 389. Károlyi-család oklevéltára, V. 94—101.

17 Arch. R. II. 426. (1709.)

18 U. o. II. 409., 412., 426. (1708—9.)

19 Bercsényi levele 1711 augusztus 17. U. o. VII. 14.

20 Ritter krón. MHH. XXVII. 443.

ezred őrnagyává, majd udvari fizető biztossá tette és «személyéhez megbizonyított igaz és valóságos hűségeskedéséért» a magáéból Szvidnik faluval és Tállyán egy szőlővel jutalmazta meg.[21] Kertzl is követte őt második száműzetésébe.[22] Viszont I. Lipót *Longueval* kapitányt, a koronatanút, jutalmazta Horvátországban szép jószággal.[23] Du Héron varsói franczia követ helyesen jegyezte meg, hogy Rákóczi szándékait a bécsiek nem tudták volna meg, ha XIV. Lajos Longuevalt vagy illendően megjutalmazta volna fáradozásaiért, vagy legalább reményt nyujtott volna a jutalomra.[24]

Rákóczi mindhalálig megbőjtölte azt a napot,[25] a melyen «az isteni jóság Dániellel az oroszlánok feltátott torkából és az undok rabságból csodálatos szabadítással kihozta».[26] A bécsi kormány tudta, hogy Magyarország felé menekült, de Velencze és Boroszló felé is kerestette. November tizedikén országszerte elrendelte üldözését, 24-ikén pedig valóban *vérdíjat* tűzött ki a fejére. A vármegyéket megfenyegette, hogy irgalmatlanúl megbünteti azokat a községeket, a melyek a menekülőt határukon átengedték s föl nem adták. Az ilyeneknél «még az anyjuktól szopott tej is keserűre fog fordúlni». Jószágait már előbb lefoglalták, őt magát pedig halálra ítélték abban a pillanatban, a melyikben *vérdíjat* tűztek ki a fejére. Azonban itt is az történt, a mi Angliában félszázad előtt a worcesteri csata után. A szegény nép ottan is tudta, hogy a parlament ezer font sterlinggel jutalmazza, a ki bemutatja Stuart Károlynak, «az utolsó zsarnok fiának» a fejét. Mégis szállást adott a parasztruhában bujdosónak, a ki hol szénaboglyába vájt odúban, hol fák lombozata közt töltötte éjszakáit, míg külföldre menekülhetett. Magyarországban Rákóczi vérdíjára sem akadt pályázó; s ilyen pályázók a külföldön sem a nép sorából kerültek ki.

[21] Arch. R. II. 10., 586., 598.; III. 328—9.

[22] U. o. III. 743.; VII. 66.

[23] Balla, Nagykőrösi krónika, 68. Annak, hogy jószágon kívűl bároságot és ezredparancsnokságot nyert volna, semmi nyoma.

[24] 1701. november 10. Thaly, Bercsényi, II. 387.

[25] Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 6.

[26] 1703. junius 14-iki manifestuma 22.

VII.
LENGYELORSZÁGBAN.
(1701—1702.)

LENGYELORSZÁG határán a menekülő Rákóczi 1701 november 12-ikén kelt át s harmadnap *Krakóba* érkezett. Dragonyos ruháját itt titokban franczia öltözettel cserélte föl s francziának mondta magát; azonban egyéb óvatosságot nem igen tanusított, pedig tudta, hogy üldözik. Otthon érezte magát, hiszen családja már 1644 június 27-ikén honosságot nyert Lengyelországban. Egész nyugalommal látogatta sorra a város nagyszerű templomait, a melyekben műértő szeme Vischer Péter és Veit Stoss alkotásaiban gyönyörködhetett. Mit érzett, a mikor megmutatták neki a vávelhegyi székesegyház tizenegyedik kápolnájában Báthory István király vörös márványból faragott trónját és síremlékét! Titkolnia kellett meghatottságát, mert «az idő nem volt alkalmas annak kijelentésére, hogy az ő véréből származik».[1] Ezt csak azután mondhatta meg, ha Varsóban Bercsényivel találkozott s megnyugtató értesítéseket hallott. Már feleségétől tudta, hogy a gróf Lengyelországba menekült s II. Ágost király szívesen fogadta.[2] Lelkesedését, akarata erejét ösmerve, gyaníthatta, hogy az udvarban ezt a félesztendőt nem töltötte hiában s tett valamit az ügyért, a melyért most mindaketten bujdosnak.

November 17-ikén tehát Berzeviczyvel négyes fogaton *Varsóba* indúlt. Útközben Cestochova (Censztochow) környékén dragonyosokat látott. Nem gyaníthatta, hogy ezek voltaképpen Brückner császári kapitány katonái, a kik Pietrkov és Tuscyn[3] közt éppen tegnap támadtak Bercsényire s a merénylet kudarcza miatt most szívesen állanának bosszút rajta, ha tudnák, kicsoda.[4]

1 Önéletrajz, 146.
2 Hist. des rév. II. 42—3.
3 Rákóczi (Önéletr. 153—4.) szerint Petrikov és Studin.
4 A kaland részletei. U. o. 153—4.

Ágost király éppen aznap vallotta be Du Héron franczia követnek, hogy titkos szerződést kötött a császárral. Nem akadályozhatta meg az álruhába bujtatott császári katonák portyá-

77. II. ÁGOST LENGYEL KIRÁLY.

zásait. Rákóczi szerint a mágnások is külön pártokra szakadtak. A legtöbb eladta a lelkét, a mi «jogos bizalmatlanságot» keltett benne.

A 300 kilométernyi útat majdnem egy hét alatt tette meg,[5] de 24-ikén már Varsóban volt.[6] A ghettóba, a zsidók félreeső városrészébe szállt, a hol a szent római birodalom bujdosó herczegét aligha keresik. Francziának adva ki magát, a Szent-Keresztről nevezett franczia misszió egyik lazarista szerzetesét azonnal magához hívattá, azon ürügy alatt, hogy szent Katalin ünnepe itt lévén, gyónni s másnap a templomban áldozni akar. A barátnak nem nevezte meg magát, de fölkérte, menjen át a szomszédságukban lakó *Du Héron* franczia követhez és mondja meg neki, hogy valaki fontos dolgot közölne vele, ha módot nyujtana a találkozásra; az ügy titkos természeténél fogva őmaga nem mutatkozhatik a követség házában. Du Héron csakhamar megjelent s ugyancsak elbámúlt, mikor megtudta nevét, mivoltát, kalandjait. Hiszen éppen eznap hallotta a királytól, hogy Rákóczi Lengyelországba érkezett. Mindamellett kissé kételkedett, talán attól tartva, hogy császári kémmel van dolga. Keresztkérdésekkel faggatta tehát s megkérdezte, ösmeri-e Bercsényit? Az igenlő feleletre figyelmeztette, hogy ne bízza el magát, mert már tudják szökését s Lengyelországba jövetelét; tehát könnyen úgy járhat, mint Bercsényi, a kit a császártól küldött orgyilkosok a napokban majdnem eltettek láb alól. Este hat órára újabb találkozót adott neki a lazaristáknál.

A mikor a nagy sárban a rendházba ment, *Montméjan* atya, a misszió és a rendház feje, tudatta vele, hogy a követ még nincsen itt; de bevezette őt a nagy ebédlőbe és sokat kérdezősködött tőle Bercsényiről. Észre lehetett venni beszédén, hogy

5 Bercsényi 17-ikén reggel még Tuscynben volt, 20-ikán reggel pedig már Varsóban beszélt a franczia követtel. Három nap alatt eszerint körülbelül 130 km. útat tett meg jó lovakon, de nem olyan nagyon jó országútakon. A 300 kilométerre tehát Rákóczinak 6—7 nap kellett.

6 24-ikén Du Héron még csak annyit jelentett XIV. Lajosnak és csak annyit mondott Bercsényinek, hogy — a mint magától Ágost királytól hallotta — Rákóczi Lengyelországba érkezett. A fejedelemre ekkor még nem hivatkozhatott. Bizonyos azonban, hogy délután már találkozott vele, mert a közbenjáró papnak a találkozás napján Rákóczi azt mondta, hogy Szent Katalin «közelgő» ünnepén gyónni akar; ez pedig november 25-ikén, tehát másnap volt. (Önéletr. 147.)

tudja ugyan, hol van a gróf, de kételkedik, valóban Rákóczival beszél-e. A fejedelem tehát elővette zsebéből pecsétnyomóját és kérte, mutassa meg a grófnak. Pár pillanat mulva visszatért, de egyedűl. Miközben a jól besötétedett ebédlőben beszélgettek, a fejedelem észrevette, hogy háta mögött valaki óvatosan, nesztelenűl kinyitja az ajtót, mintha megfigyelni akarná őket. Hátra tekintett s arcza látható lett. Az ösmeretlen most nagy erővel kicsapta az ajtót, odarohant a fejedelemhez, nyakába borúlt és zokogni kezdett. Bercsényi volt, a keresve-keresett hű barát.

«Az ember örömei — szólt a fejedelem évek múlva, erre a megható jelenetre visszagondolva — oly rövid ideig tartanak s oly hírtelen elmúlnak, hogy míg élvezi, ki sem mondhatja, mit érez bennük». Ő is így járt; pedig azt hiszi, ennél kellemesebb esemény alig történt vele. «Hozzá fűzte a szív és a sors». Első felindúlásuk könyeinek letörlése után mosolyogtak, tréfálkoztak; de Rákóczit nagyon megdöbbentette barátjának külső megjelenése: a lesoványodott arcz, beesett szem, megeresztett szakáll, sárgás arczszín, a félig német, félig franczia rongyos ruha. Orgyilkosoktól félve, Bercsényi a múltheti kaland óta ebben a kolostorban lappangott és csak Montméjan házfőnök tudta, hogy a züllött külsejű litván nemes, a ki ájtatoskodási gyakorlatok végzésére jött ide, voltaképpen kicsoda. Most is megengedte a két jó barátnak, hogy egy szobában háljanak. Hiszen annyi mondani valójuk volt! De csak suttogva beszélhettek, hogy a czellán átjáró, vagy a szomszéd czellában lakó barátok ne hallják. Bercsényi töviről hegyére elbeszélte vagy inkább elsuttogta, mi történt vele brunóczi menekülésétől a pietrkovi orvtámadásig, vagyis ez év április 21-iktől november 16-áig. Rákóczi meggyőződhetett róla, hogy barátja valóban nem vesztegette el a lengyel földön idáig töltött félesztendőt. *Mecsinszkij* sztaroszta őt Bialában a kamalduliak kolostorában már július elején bemutatta Ágost királynak, a ki valamennyire személyes tapasztalatokból is ösmerte a magyar viszonyokat,

27*

78. BRŽĘZAN.

most pedig Bercsényi lelkes előadásából és emlékíratából nyert alaposabb tájékoztatást. Bercsényi azzal kecsegtette, hogy a magyarok királyukká koronázzák, ha megszabadítja őket a Habsburgoktól. A franczia és spanyol királyok közbenjárása mellett XII. Károly svéd királylyal békét kötve, a Habsburgoktól Ágost visszakövetelné a lengyeleket megillető Sziléziát, biztos visszautasítás esetében őmaga Szilézia, egy másik hadtest a Vereczkei-hágó felől, Thököly Imre, kinek Erdélyt biztosítaná, török hadakkal Szeben táján, Miksa Emánuel bajor választó pedig Passau és Linz felől támadna I. Lipótra, a kit így arra kényszeríthetnének, hogy Magyarországról és Sziléziáról lemondjon. Ha azonban nem akarna a császár ellen nyiltan hadakozni, legalább azt engedje meg, hogy egy hadosztálya franczia zsoldba állva nyomúljon Magyarországba, melyet ekként könnyű volna fölkelésre bírni.[7] A tervnek ez a része nemcsak a királynak, hanem a szenátusnak is tetszett s egyideig nagyon valószínűnek látszott, hogy, ha a svédekkel kibékűlhet, Ágost király betör Magyarországba. XIV. Lajos azonban július 28-ikán, majd augusztus 4-ikén úgy találta, hogy ebből csak Ágostnak volna haszna; s mivel a császár neki még nem izent hadat, eltiltotta Du Héront az ügy további tárgyalásától. Rákóczi azt hitte, hogy ha ez a háború őt a wiener-neustadti fogságban éri, Lipót király okvetetlenűl kivégezteti. Azonban XIV. Lajos ridegsége és XII. Károly fényes győzelmei lehetetlenné tették a terv valósítását; hiszen a Szapiehák meghívására XII. Károly már egyenesen Lengyelországot fenyegette. Du Héron ezt sem tartotta bajnak, mert ha a svéd király a lengyelekkel a francziák iránt barátságos új királyt választat, ezt könnyen rá lehet venni Magyarország megsegítésére. Ágost tehát, főképp minisztere, gr. Beuchling tanácsára és Strattmann császári követ ösztönzésére, most már inkább a császár pártfogását kereste. A mellett azonban hitegette Bercsényit is, és felszólította, hogy Cestocho-

7 Rákóczi önéletr. 151—2. Thaly, Bercsényi, II. 359—382.

vában személyesen tárgyaljon Thököly titkárával. A kurucz király Erdély fejedelemségén kívűl azt is kikötötte, hogy minden jószágát visszakapja s örökösét megnevezhesse. Gondolt-e Rákóczira, a kinek elfogatásáról már értesűlt? Talán Zrínyi Péter sorsától féltette, mert Munkács vára és uradalma visszaadatását nem mostoha fia, hanem felesége jogán sürgette; és midőn római birodalmi herczegséget kért magának, szintén ez okból hivatkozhatott inkább az Esterházy nádornak, mint a mostoha fiának adott hasonló czímre.[8] Bercsényi, Rákóczi szabadúlásáról még nem tudva, csakugyan elindúlt a cestochovai tárgyalásra, azonban Brückner dragonyosainak orvtámadása miatt sietve visszatért s most Rákóczit is figyelmeztette, hogy a császáriaktól óvakodnia kell.

Rákóczi úgy hitte, hogy a franczia barátoknál, a politikai üldözöttek eléggé megszokott menedékhelyén, nagyon is szem előtt vannak. Ágost király pár napja különben is figyelmeztette Du Héront,[9] hogy a mostanában kötött szerződés alapján a császárnak joga van a lázadó alattvalókat Lengyelországban is elfogatni s így jó volna, ha Bercsényi Oláhországba menekűlne. Egyelőre azonban mindaketten másnap (november 26-ikán) csak a kolostorral szomszédos házba költöztek át s Rákóczi kifogástalan új ruhákat vétetett barátjával, hogy francziákhoz illően jelenhessenek meg Du Héronnál. Itt kifejtették, hogy ha a franczia vagy a spanyol király nevében 5—6000 fegyverest fogadhatnak, egész Magyarország fegyvert ragadna I. Lipót ellen és hozzájok csatlakoznék. Ez nem volt hivalkodás, mert másfélesztendő múlva a fölkelés ilyen idegen segítség nélkül is általános lett. Rákóczi egyénisége és esze már ennél az első hosszabb tárgyalásnál megnyerte Du Héront. «Rákóczi fejedelem szép ember és oly szellemes, hogy eléggé ki sem fejezhetem — írta e talál-

8 Ezek a föltételek II. Ágosthoz 1701 októberében érkeztek be. (Thaly, Bercsényi, II. 384—5.) Azonosak a Fiedlernél (Actenstücke, II. 551.) hibásan Rákóczinak tulajdonított föltételekkel.

9 Thaly, id. h. 407.

kozás hatása alatt XIV. Lajosnak;[10] — szerencsétlenségében rendkívüli lelki erőt tanúsít.» Viszont Rákóczi is előkelő megjelenésű, nyájas és hivatala minden kellékével megáldott embernek találta a követet,[11] a ki azonban ebben a pillanatban igazán nem tudta, mit tanácsoljon a magyar uraknak. Ágost király a császár mellé hajol, a mágnások pedig pártoskodnak és a többet igérőhöz csatlakoznak. Legmegbízhatóbbnak még az ország primását, *Radźiovszkij* Mihály bíbornokot tartotta, a ki a mult királyválasztáskor (1696 június 27-én) *Szienyievszkij* palatinussal együtt leginkább pártolta a franczia Conti Lajos herczeg jelöltségét. De a követ tulajdonképpen még sem ő benne bízott, hanem unokahúgában, *Lubomirszka* Ilona Erzsébet herczegnőben, Szienyievszkíj Ádám belzi palatinus, nagy hetman és az ország tábornoka feleségében, a kivel Rákóczi a Kosztka-Báthory család révén rokonságban állt.[12] Ennek a férfias lelkű szép asszonynak rendkívüli hatása volt urára s a primásra egyaránt. A követ tehát rábeszélte Rákóczit és Bercsényit, hogy ellátogassanak a bzuramenti Lovicsba, hol nemcsak a primással találkozhatnak, hanem a herczegnővel is, a ki a magyar menekűltek vendégszerető fogadtatásáról már azelőtt valamennyi uradalmában intézkedett.[13]

A 75 kilométernyi útat nem tették meg egészen hiában. A primás nagyon udvarias volt; a császári érzelmű Ágost király jóakaratával ugyan nem biztatta, de megnyugtatta őket, hogy Szobieszkíj Konstantin herczegre, a törökverő III. János király fiára és a nemességre számíthatnak. Ő maga még anyagi áldozatok árán is támogatni fogja törekvéseiket.[14] Magával a herczegnővel nem találkozhattak, mert mostohaanyját már néhány hete a karlsbadi fürdőbe kísérte;[15] már pedig vendégszerető meghívását addig nem fogadhatták el, míg személyesen be nem mutatkoznak.

[10] Du Héron november 27-iki jelentése. Thaly, id. h. II. 417.

[11] Rákóczi önéletr. 147.

[12] Rákóczi emlékiratai, 22. Önéletr. 155.

[13] U. o. 155.

[14] Hist. des révol. II. 51.

[15] Önéletr. 155.

November 30-ikán tehát már ismét Varsóban voltak, hogy Du Héronnal értekezzenek. Beszámoltak útjukról, a melynek egyik legnevezetesebb eredménye, hogy Szobieszkíj Konstantin herczeg magyar királyságát *Lubomirszkíj* főtábornagy és *Szienyiavszkíj* tábornok is szívesen támogatnák. A magyarok bizonyára jól fogadnák szabad gondolkodása, s megnyerő, népszerű modora miatt. A tervet valósítani lehetne, ha XIV. Lajos módot nyujtana Rákóczinak és Bercsényinek, hogy 5—6000 emberrel Magyarországba nyomúljanak. Rákóczi bízott benne, hogy a király nem hagyja el; hiszen most is éppen a hozzá való ragaszkodás miatt üldözik. Meg volt győződve, hogy ha Ágost király a császárral szövetkezik, akkor a magyarországi beütés vezetését helyette egy lengyel királyi herczegre kell bízni. A követ másnap ezt a tervet azzal ajánlotta XIV. Lajos figyelmébe, hogy bizonyára jól vélekednék Rákóczi tehetségeiről, ha tudná, titokban mily tekintélyes pártot szervezett, míg Longueval el nem árúlta.[16] Hogy újabb árúlás ne rontsa meg mostani ügyekezeteit, Varsóból még eznap (deczember 1-én) kiküldte Rákóczit és Bercsényit, valamivel későbben pedig Berzeviczyt és Szirmay Miklóst is *Minszk* várába, hol *Mecsinszkíj* sztaroszta vendégszeretettel fogadta őket. Feltűnés elkerülése végett Rákóczi mint Ágost király szász kapitánya ment ebbe az erősségbe, mely a Berezinába ömlő Szviszlocsnál fekszik, elég közel (alig 40 km.-re) Varsóhoz és, a mi fő, Du Héronhoz. A derék követ oly óvatos volt, hogy (levele feltörésétől tartva) a bujdosókat még abban az újabb (deczember 16-iki) sürgönyben sem nevezte meg, a melyben XIV. Lajostól pénzbeli segítséget kért számukra, hogy nagy szükségbe ne jussanak; addig is ő segítette őket, ahogy lehetett.[17] Óvatossága nem volt fölösleges, mert megtudta, hogy elfogatásukra gr. Strattmann varsói cs. követ a lengyel uraktól újból katonákat kért, de nem kapott.[18] Hiszen

16 Du Héron 1701 deczember 1-i sürgönye. Thaly id. h. II. 421.
17 Du Héron deczember 22-iki sürgönye. Thaly, id. h. 422.
18 Önéletrajz, 155.

SZIENYIAVSZKÍJ ÁDÁM.

ha csak Lengyelországban maradnak is, a császár nem vonhatja ki hadait Magyar- és Erdélyországból s így egész erejével nem vehet részt a spanyol örökösödési háborúban.[19]

A követ a magyar hadjáratot már ezen a télen szerette volna megkezdeni s mivel karácsonyra a belzi palatina is megérkezett Karlsbadból, Rákóczit és Bercsényit Minszkből, a hol négy hetet töltöttek, sietve Varsóba hítta. Maga kísérte el Rákóczit karácsony éjjelén a herczegnőhöz. A rokonok akkor látták egymást először. A szép asszony, a kinek ura éppen vörös-oroszországi (galicziai) jószágain tartózkodott, nemcsak udvariasan fogadta a fejedelmet, hanem arról is kezeskedett, hogy ura, a mennyiben teheti, gondoskodni fog élete biztonságáról és védelméről.[20]

Karácsony első napján a herczegnő Rákóczit franczia hadmérnök, Bercsényit német polgári mérnök képében egy apródjával urához Galicziába küldte. Az 1702-ik év elején érkeztek a *moscseniczai* erdőségben levő remetelakba, vagy inkább eldugott kastélyba, a hol az előre értesített Szienyiavszkíj palatinus és tábornok fényes ebéddel és nagy kitűntetéssel fogadta üldözött rokonát s azonnal a legszorosabb, igazán mindhalálig tartó barátságot kötötte vele. Nem hitte, hogy akármiben is fogyatkozást szenvedjenek. Mikor ő neki magának a varsói országgyűlésre kellett mennie, jókedvű, tréfás franczia orvosát hagyta náluk, hogy testileg, lelkileg jól érezzék magukat. Éppen azért, mert oly nagyon is fényesen fogadta őket s olyan jól gondoskodott róluk, híre futott, hogy vendége tulajdonképpen Conti herczeg, a ki most a palatinus és a svéd király segitségével akarja elűzni II. Ágost királyt. Ez a «bolond hír», a minek Rákóczi nevezte, nemcsak a király figyelmét keltette föl, hanem másokat is találgatásokra késztetett, ki lehet a titokzatos idegen? *Szalontay* János, a ki múltkori fölkelésének leveretése óta egyre bújdosott, Lengyelországban éppen akkor mindenütt

19 Du Héron idézett sürgönye.

20 A végzetes találkozásról Rákóczi, Önéletr. 155., 419.

kereste Rákóczit s a fényes vendéglátás hírére, valami sejtelemtől megragadva, 1702 január 20–25 közt Moscseniczába is ellátogatott. Elmondta a fejedelemnek és Bercsényinek, hogy ő nagy titokban bejárta egykori fölkelése színterét s a népet még búsabbnak, elkeseredettebbnek találta. 3–4000 embert már is könnyen összegyűjthetne s a dolog könnyebben menne a multkorinál, mert a császári csapatok nagy részét kivitték Olaszországba; de már tapasztalatból tudja, hogy a fölkelés csak úgy sikerülhet, ha nagyúrak vezetik. A mire tehát 1697-ben kényszeríteni akarta, most kérve-kéri Rákóczit, Bercsényivel együtt álljon a fölkelés élére. A meglepett urak tövéről-hegyére kikérdezték Szalontayt a közhangulatról. Rákóczi azonnal izent Szienyiavszkijnak, a kitől azt remélte, hogy 4–5000 tatárt és kozákot hamarosan egybegyűjthetne a betörés czéljaira. Mindjárt meg is kérte, ne eressze vissza addig a tatár kán emberét, míg Varsóból vissza nem tér Bercsényi, a kit nagy titokban Du Héronhoz küldött jelentés és értekezés végett. Azt kérte a követtől, járna közbe, hogy ügyüket XIV. Lajos a lengyel korona tábornagyainak, a primásnak és Jablonovszkíj krakói várnagynak támogatásába ajánlja. Szienyiavszkij a csapatok, Potoczkíj kievi palatinus a tűzérség szervezése tekintetében bizonyára szivesen követné a király utasításait. Rákóczi franczia pénzen fogadott hadak élén törvén be, a magyarok kétségtelenül melléje állnak s I. Lipót helyett a trónra olyan lengyel herczeget ültetnének, a kit XIV. Lajos ajánl nekik. Ők, mióta a nemesi szabadság megsértése miatt Szobieszkíj Konstantinból kiábrándúltak, legszívesebben *Jablonovszkíj* János herczeget, a krakói grófot és várnagyot, a lengyel korona nagyvezérét látnák trónjukon. Az öreg herczeg Ágost király nevében már előbb ajánlatokat tett Rákóczinak, hogy a császárral kibékítse. De az önzetlen fejedelem megfogadta, hogy csak úgy tér vissza hazájába, ha szabadságait helyreállítva és személyén kívűl hazáját is biztosítva látja.[21] Ezek a tárgyalások ébresztet-

[21] Rákóczi Bezenvalhoz 1711 november 24-ikén. Szalay, Rákóczi bujd. 176.

ték benne azt a gondolatot, hogy Jablonovszkíjt ültesse a magyar trónra. Igaz, hogy a herczeg már 68 esztendős és beteges; de két derék fia van, kiket családi összeköttetéseik is ajánlanak. Az egyiknek, János Szaniszlónak, Bethune marquise a felesége s így kedves lehet XIV. Lajos előtt; a másiknak, Sándor János buszki sztarosztának és a korona nagy zászlós urának, felesége Szienyiavszka Theophila.[22] Ha e mellett XIV. Lajos a galicziai urakat támogatná abban a törekvésökben, hogy II. Ágost helyett Conti hg. legyen a királyuk, ezzel svédországot is megnyerné a franczia érdekeknek, a mi végből Rákóczi személyesen tárgyalna XII. Károlylyal. Háta mögött a francziák iránt barátságos Svéd-, Lengyel- és Magyarországokkal, a császár nagyon kényelmetlenűl érezné magát s a spanyol örökösödés kérdésében gyorsan engedne. A követ mindezt azonnal tudatta a királylyal. Megjegyezte, hogy Rákócziban megvan minden tulajdonság, a minek következtében XII. Károly megkedvelheti. Lelkesedve fűzte hozzá, hogy a király leghelyesebb politikája volna: támogatni az elégedetlen magyarokat s módot nyujtani nekik szabadságuk visszavívására. Januárius végén Bercsényi visszaérkezvén Mosczeniczába, Rákóczi azzal bocsátotta el Szalontayt, hogy a fölkelésnek nem szabad kitörnie addig, míg XIV. Lajos meg nem ígéri a kért támogatást; mert a sikertelen kísérlet újabb szerencsétlenséget hozna az országra.[23]

Azonban évek mulva[24] maga is eltűnődött rajta, mi következnék hazánkban, ha minden, az ellenségtől való félelemre adott okot maga is oly hathatósan venne szívére, a mint sokszor a jelenségek adnának ösztönt, ha hazánkért készek nem volnánk *akármely halálra is* feláldozni személyünket?

[22] Siebmacher, Wappenbuch, IV. kötet, 14. sorozat, 57.

[23] Szalontay látogatására nézve l. Du Héron 1702 januárius 20. és 26-iki sürgönyét s ennek alapján Thaly Bercsényijét, II. 429—432. Ez a látogatás januárius közepén történt; a követ 20-ikán jelenti XIV. Lajosnak, hogy Szalontay eljövén, találkozni szeretne a belzi palatinusnál levő urakkal, miről őt maga a palatinus értesítette; 26-ikán pedig már Bercsényi varsói útjáról számol be.

[24] 1710. deczember 16. Arch. R. III. 322.

VIII.

HÍREK A HAZÁBÓL ÉS A KÜLFÖLDRŐL.

(1702.)

Szienyiavszkíj figyelmeztette moscseniczai vendégeit, hogy egy megszökött pénztárnoka elárúlta kilétöket Strattmann császári követnek s így ottan többé nincsenek bátorságban. Februárius elsején tehát átköltöztette őket *drikovi* erősebb kastélyába, hová egy idő mulva Varsóból feleségével együtt ő maga is kirándúlt. Lubomirszkának sok nemes tulajdonsága volt. Rákóczi szerint férfiúhoz illő az esze és a bátorsága, nemét meghaladó nagy a lelke.[1] Jött idő, a mikor úgy látszott, tőle függ, uráé vagy Rákóczié legyen-e a lengyel korona; s a mikor zavarba hozta saját királyát, a svéd és a franczia királyt, magát a czárt és a császárt is.[2] Ő lett Rákóczi Egeriája,[3] ki ismeretségök első pillanatától fogva tettre buzdította; s ő lett Rákóczinak majdan Kassandrája is, a ki a vég kezdetén megizente neki, hogy «nincs mit bíznunk a muszkához, — a franczia históriák is csak imaginatiók».[4]

Rákóczi a szabadságharcz igazi megindítása munkáját abban a hosszas tanácskozásban határozta el, melyet a Drikovba érkező Szienyiavszkíj-párral és Bercsényivel folytatott. Alkalmat erre XIV. Lajosnak Du Héronhoz 1702 márczius 2-ikán intézett az a kijelentése adhatott, hogy ha akad olyan lengyel főúr, a ki a magyar fölkelés élére állani s esetleg a koronát elfogadni hajlandó, ő megadja azt a segítséget, a mit tőle észszerűen kérhetnek. De ismernie kell a fölkelés tervezőinek szándékait, javaslatait, összeköttetéseit, a kívánt összeg nagyságát s a remélt siker biztosítékait. Rákócziról mindenesetre rosszúl ítélt,

[1] Rákóczi emlékiratai, 21. és önéletr. 156—7., 170., 178—9., 208. V. ö. Medows 1708 deczember 1-i jelentését. Simonyi, Angol dipl., III. 412. és Tört. Tár, 1882. 157.

[2] Arch. R. V. 440—2., 445., 448.; VII. 82. 216.

[3] Szalay, Rákóczi bujdosása, 45.

[4] Bercsényi levele 1710 deczember 20. Arch. R. VI. 637.

mert azt hitte, hogy ha XII. Károly elfoglalhatja Szász- és Csehországot, ott kárpótolni lehet őt Magyarországban elkobzott jószágaiért.[5] A fejedelem valóban «a svéd király fölszentelt lába elé vetette magát» s pártfogást kért tőle. Hiszen «veleszületett kegyelmének sugaraival már fogsága sötétségébe is bevilágított s páratlan nemeslelkűségének csodálatos bizonyságát adta azzal, hogy megemlékezett őseinek a svéd korona iránt tett legalázatosabb szolgálatairól». Minden jószágának elvesztése után csak az ő jóságában bízhatik. Ez a remény enyhíti nyomorúságait, ez csökkenti azt a veszedelmet, a melylyel ellenségei naponkint fenyegetik. Azért maradt ebben az országban, hogy majdan megösmertesse vele őseitől öröklött buzgóságát, s testvérével, Bercsényivel együtt, védelmét kérhesse ő, a világ legboldogtalanabb herczege.[6] Nem vagyont keresett. Már vagyona első elkobzásakor (1688) megjegyezte, hogy milliónyi vagyonából ugyan többen meggazdagodtak, de köszöni Istennek, ki elvette az alkalmat, hogy vagyonával helytelenűl éljen.[7] Két hét múlva XIV. Lajos egyelőre 12.000 livre évdíjat utalt ki Rákóczinak, 8000-et Bercsényinek.[8] Ha Rákóczi nyugodtan akar élni, bizonyára elfogadja Szienyiavszkíjék ajánlatát, hogy a császáriak fondorlatai elől távoleső ukrajnai birtokaikra húzódjék. De ezt most is körűlbelűl olyan okból nem fogadta el, mint kilencz esztendő mulva a czár ajánlatát, ki neki és bujdosó társainak szintén Ukrajnában adott volna megfelelő területet. A hely messze volt, minden érintkezéstől elzárva; benne pedig reményt keltettek a franczia király igéretei.[9] Tehát arra határozta el magát, hogy Bercsényivel együtt Szienyiavszkíjék bržezani jól őrzött várába vonúl.

Bržezan Jaraszló (Jaroszlav) és Ilyvó (Łwow, Lemberg) közt, Magyarország határától 130—140 km. távolságban s így az

5 XIV. Lajos válasza Thaly, Bercsényi, II. 434—5. V. ö. az 1702. évre nézve Klopp, Der Fall des Hauses Stuart, IX. 63—70.

6 A kelet nélküli franczia eredeti a svéd áll. levéltár diplomatikai «Transylvanica» osztályában. Péterffy Lajos szíves közlése.

7 Önéletrajz, 15.

8 Thaly, id. h. 439.

9 Önéletr. 157., 234.

ügyek szemmeltartására alkalmas helyen feküdt. Rákóczi 1702 márczius végén jött ide s egy esztendőnél tovább senki sem kételkedett rajta, hogy az, a minek mondja magát, t. i. franczia hadmérnök; a mi annak bizonysága, hogy szakjában otthonos volt. Jó gyakorlatnak és készülésnek látszott ez jövendő feladatához, melyhez képzett hadmérnökök nélkül kellett kezdenie. Most ő maga vezette a várerősítés munkáját s Bercsényi mint német építész-mérnök működött mellette. A lengyel urak sűrűn látogatták s Du Héronnal is folyvást összeköttetésben maradtak. Április elején «a két magyar úr» innen adta meg válaszát XIV. Lajos öt kérdésére. Kijelentették, hogy czéljuk a jelen politikai körülmények felhasználásával *bosszút állani* nemzetök szabadságának igazságtalan eltiprásáért, felszabadítani a népet a szolgaság nyomorú igája alól s rábírni az országot, hogy XIV. Lajosnak tetsző királyt válaszszon. Rákóczi ennél a pontnál még bizonyára Jablonovszkíjra gondolt, kinek a franczia király iránt való őszinteségében s jó hajlamaiban kételkedni nem lehet és kire a lengyel urak közűl leginkább számított; az öreg úr azonban már négy nappal ezen levél elküldése előtt április 3-ikán meghalt. A magyar urak különben, a hogy XIV. Lajost biztosították, legtöbbet bíztak a nép lelkesedésében, a mostani rendszer iránt táplált gyűlöletében s abban a körűlményben, hogy a spanyol örökösödési háború miatt Lipót király a katonaság nagy részét kivitte s a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Patakot, Szendrőt) — őrség hiányában — leromboltatta. Összeköttetéseik most még nem elegendők, de azonnal azok lesznek, ha munkához láthatnak. Ösmerik hazájokat s az is ösmeri őket; rájok gondol, mint szabadítóira s már is engedelmeskedik nekik. Januáriusban (Szalontay ottjártakor) elég volt a nép lecsillapítására az az egyszerű üzenetök, hogy ne mozdúljon, míg ők nem mozdúlnak! Arra kérik a királyt, küldjön egy derék tábornokot a csapatok vezetésére s egy hadbiztost azoknak fizetésére, a segélyösszeg kezelésére. Ha a király erre a vállalatra 400.000 tallért áldoz, Olaszországban

milliókat takaríthat meg.[10] Rákóczi azzal biztatta a követet, hogy a háborút csakhamar Bécs kapujáig vihetik. A következések megmutatták, hogy ez nemcsak afféle captatio benevolentiae volt. «Hogy ha engemet — szólt — nagyravágyás, bosszúvágy, ifjúi nyughatatlanság ösztönöznének erre a válla-

79. I. LIPÓT.

latra, úgy a rohamos szenvedelmek elhamarkodásra késztetnének; de mivel ügyekezeteimet ő felsége (XIV. Lajos) érdekei és hazámhoz való buzgó szeretetem vezérlik: Ön (Du Héron) nem veszi rossz néven, ha nyiltan kijelentem, hogy czélt érni

[10] Du Héron 1702 április 7-iki sürgönye. Thaly, id. h. II. 444—7. 1701 november 16-ikán csak 200.000 tallért számítottak. U. o. II. 392.

csak pontosan fizetett hadakkal remélek . . . Habár házam hatalmát a balszerencse kisebbítette is, meghagyta számomra azt az előnyt, hogy nagyon sok barátom és párthívem van, már csak azon okból is, mivel oly ősöktől származom, kik Magyar- és Németországban egykor sokat tettek a szabadság fenmaradásáért».[11]

Április 8-ikán Du Héron azzal kecsegtette XIV. Lajost, hogy a betörés már augusztus elején megtörténhetik s néhány nap mulva figyelmeztette, hogy a lengyelek meggyőződése szerint az osztrák-ház hatalmát legjobban a magyarok megsegítésével korlátolhatja. A király május 18-ikán ki is jelentette, hogy óhajtja Rákócziék tervének a sikerét, de segedelmet csak akkor ád, ha ennek a sikernek némi látszata mutatkozik. Közben azonban május 15-ikén I. Lipót megüzente a háborút XIV. Lajosnak, a ki most már sietett biztosítani Rákóczit és Bercsényit, hogy a békébe annak idején őket is belefoglalja s 2—3 hónap mulva 3—400.000 tallér, sőt, a körülményekhez képest, nagyobb hadisegélyt utal ki számukra.

Strattmann császári követ, akármilyen hézagosak lehettek is értesülései, aggodalommal kísérte az ügyek fejlődését. *Lipót* király az olasz és a bajor háború kitörése óta a tíz gyalog és kilencz lovas ezred nagyobb részét mindamellett is kivitte az országból, hogy gróf Erdődy Kristóf kamaraelnök ismételve figyelmeztette, Rákóczinak mennyi híve van a nemesek és a könnyen felizgatható nép között.[12] A király valóban gondolt Magyarország megnyugtatására, de nem az alkotmány biztosításával, hanem olyképp, hogy Strattmann követ útján ismételten kegyelemmel és örökös birtokai visszaadásával kecsegtette Rákóczit, a ki azonban, az alkotmányos sérelmek orvoslása előtt, nem sietett «visszakerűlni az osztrák ház körmei közé». A bécsi udvar tehát más módon tett kísérletet a franczia-magyar összeköttetések megsemmisítésére. Része volt benne, hogy Ágost

[11] U. o. 447—9.
[12] Wagner, Hist. Leopoldi, II. 740. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 216.

király Du Héron marquist, a magyarok lelkes barátját, a svéd királylyal való levelezés gyanúja miatt, kiutasította Lengyelországból. Viszont, közhír szerint, a császár sógora, *Szobieszkij* Jakab herczeg, 50.000 aranyat ígért volna egy lengyel főúrnak,[13] ha Rákóczit elfogatja vagy megöleti. A mellett Strattmann is egyre ösztönözte a királyt, távolítsa el Bržezánból a bújdosókat. Azonban a császáriak befolyása nagyot csökkent, a mikor májusban XII. Károly elfoglalván Varsót, kijelentette, hogy ki nem megy addig Lengyelországból, míg ki nem veri, vagy maguk a lengyelek ki nem kergetik Ágost királyt. Fogadásának június 19-ikén a klissovi győzelemmel, majd Krakó megszállásával adott súlyt. Szienyiavszkíj Ádám, a kit Du Héron már egy esztendeje[14] késznek és alkalmasnak tartott a Magyarországba nyomúló franczia zsoldosok vezetésére, résen állott, hogy családi vára a bujdosókkal együtt valamiképpen Ágost király és a császáriak kezére ne kerűljön. Ugyanis azt a titokzatos lengyel főurat idáig, ha a várba vagy uradalmaiba jött, rendesen 50—60 fegyveres, valóságos rabló-csapat kísérte. A nép, mint nálunk a Fatia Negráról, azt rebesgette, hogy segedelmökkel ő maga «sok olyast csinált titokban, a mit ezeknek a rablóknak tulaj-

13 Rákóczi (Önéletr. 157.) elhallgatta a nevét, mivel 1719-ben még élt, csak annyit jegyzett meg, hogy vele vérrokonságban levő nagy nemzetségből származott. Thaly szerint (Bercsényi, II. 453.) a Báthory-rokonság révén egyik Radzivill hg. lehetett; de lehetett Lubomirszkíj György herczeg is, (szül. 1666. † 1735 október 14-ikén) a ki visnici és jaroszlávi gróf, szandomiri vajda (palatinus) lévén, gyakorta járt-kelt ezen a vidéken. Ellenben a Radzivillek törzsbirtokai Litvániában feküdtek. Egy esztendő mulva, mikor a titokzatos főúr Ilyvó mellett levő táborába hítta Rákóczit, ez elég nyiltan megkérdezte tőle, hogy talán méltatlanságról gyanúsítja nemzetségével szemben? A Radzivillekkel soha sem volt baja, ellenben egy Lubomirszkíj aligha nézte jó szemmel egy Lubomirszkával való viszonyát. A kibékűlés megtörtént ugyan, de egy Fatia Negra-féle alak Rákóczinak nem lehetett állandó barátja. 1706 óta, mint a szepesi városok kormányzója, György herczeg nyíltan a császárral tartott és Rákóczinak mindvégig sok bosszúságot okozott; de a fejedelem még 1709 január 26-ikán is azt írta róla (Arch. R. II. 438.), hogy nem kell tartani tőle; mert való ugyan, hogy barátságára nézve filius est fortunae, de ellensége senkinek sem lesz. Azonban 1711 julius 29-ikén ismét nyiltan vádolta, hogy évekig fondorkodván személye ellen, elfogadott olyan megbízatást, a melyért Ribinszkíjnek a bécsi kormány hiába igért grófi czímet, tábornoki rangot és 200.000 forintot. (Fiedler, Actenstücke, I. 362—3. Szalay, Rákóczi bujd. 90.)

14 Rákóczi emlékír. 22. Önéletr. 157—8.

donítottak».[15] Júliusban tehát Szienyavszkij nagyobb és fegyelmezettebb csapatot hozott magával, hogy Bržezan helyőrségét megerősítse.

Az aggodalmak fölöslegesek voltak, a várat ostromolni senki sem ment, s az esztendő második felét Rákóczi megszokott gyakorlatai és vadászatai közt nyugodtan töltötte. Most már szabadabban levelezhetett a franczia udvarral, a melylyel a magyar ügyek állásáról hol közvetlenűl, hol a danczkai követ, Jean Louis *Dusson*, ismertebb néven marquis *De Bonnac* útján levelezett.[16] A követet azonban nem ismerte s így koránsem fordúlt hozzá olyan szívesen és bizalmasan, mint elődjéhez, Du Héronhoz; ebben a jóval nagyobb távolság is akadályozta. Magyarországba azért nem írt leveleket, mert ugyan csak három napi járásra volt hazája határától és munkácsi uradalmától; de a franczia udvar keveset törődvén előterjesztéseivel, nem akarta hiú igéretekkel áltatni híveit.[17]

Ezek tehát maguk látogatták meg őt.

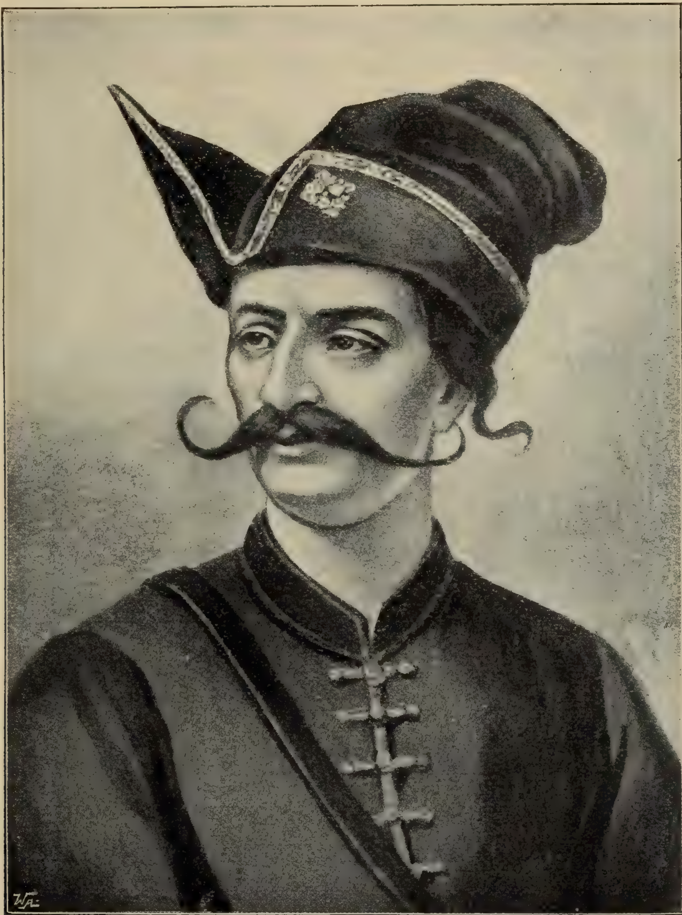
1703 márczius idusa táján Bržezanban két szegény magyar sorra járta a házakat s mindenütt kereste Rákóczit. Bercsényi gyanúsnak találta a dolgot s megbízta lovászát, Barvinszkyt, hogy szép módjával tudja meg tőlük, mit akarnak. A lovász azzal tért vissza, hogy azt csak Rákóczinak mondhatják meg, mert valami fontos dologban jöttek. A vadászatról hazatérő fejedelem már a gróf szobájában találta őket. Alig szólt hozzájuk, beszédéről a szegény magyarok ráismertek és sírva, zokogva borúltak lábához. Elmondták, hogy egyikök *Pap* Mihály munkácsi nemes, másikuk *Bige* László, Thököly egykori kurucz hadnagya s a jobbágyok küldték hozzá. Baltát kértek, hogy fölhasítsák botjukat, a melybe megbízólevelöket rejtették. Papirossal bélelt botjuk jelent annyit a magyar szabadság történetében, mint Brutus aranyrejtő botja a rómaiéban. A levélben a job-

15 Önéletr. 158.

16 De Bonnac: Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople előszavában Schefer Károly közli az emlékeit megíró követ életrajzát.

17 Önéletr. 158.

bágyok megbízták a két nemest, hogy járják keresztűl-kasúl Lengyelországot, míg valahol rá nem akadnak urukra, a kinek kiszabadúlásáról értesűltek. Mondják meg neki, hogy mindnyájan

80. ESZE TAMÁS.

híven ragaszkodnak hozzá és hogy végső vonaglása és sóhajtozásai közben a magyar nemzet csak az ő intésését várja a fölkelésre. A követek szerint ezen nincs mit csodálkozni; mert az egész nép pásztor nélküli nyáj módjára tévelyeg. Végső kétségbeesésében községenkint csoportba verődik, és Rákóczi

után epekedik, róla beszél, benne reménykedik. A császári katonaság kiment az országból Olaszországba és a Rajnához; csak a várakban vannak még valami 30.000-en, de ezek sem tarthatják magukat sokáig, ha a felzúdúlt nép körülfogja őket. Itt az ideje, hogy Rákóczi segítsen rajtuk; mert már tavaly kivitték a magyar ezredeket, október 8-ikán pedig nyolcz huszár- és négy gyalogezredet állítván föl, 12.000 (helyesebben 20.000) újonczot követeltek a vármegyéktől. Már pedig ha idegenbe viszik a fegyverfoghatókat, az otthon maradó öregek és gyermekek nem tehetnek katonai szolgálatokat. A katonafogdosás elől azonban a legények az erdőkbe, nádasokba, pusztákra menekűltek és Bagossy Pál ezredes üldözései elől végre is Beregmegyébe húzódtak. Ott Rákóczi tarpai jobbágya, *Esze* Tamás szervezte őket csonkapapi *Kiss* Albert, *Pap* Mihály, *Bige* György, *Nagy* Márton és mások segítségével. A mikor számuk már 5700-ra szaporodott, a tél vége felé gyűlést tartott. Előadta az ország szomorú helyzetét, megeskette őket, hogy segítenek rajta s hogy e végből követeket küldenek Thökölyhez Törökországba, Petrőczyhez Oláhországba, Rákóczihoz Lengyelországba. Tudatták velök, hogy fegyvert fognak, akármilyen segítséget kapnak tőlük. Remélték, hogy a nemesség is csatlakozik hozzájuk azzal a haddal, a melyet a vármegyéknek kellett kiállítaniok, a melynek legénysége azonban elszéledt, hogy besoroztatva ne kelljen elhagynia hazáját, családját. Kérték Rákóczit, hogy legalább némi reményt nyujtson a segítségre; mert a fegyverviselésre alkalmasoknak egyébként előbb-utóbb mégis el kell hagyniok a hazát, a melynek pedig szüksége van rájuk.

81. ESZE TAMÁS NÉVALÁÍRÁSA.

A fejedelem, Bercsényivel tanácskozva, úgy találta, hogy a nép nem igen fontolta meg előterjesztését s erre oktalanúl támaszkodnának; de okoskodását egyáltalán nem vethetik meg. Hiszen, ha közlésök igaznak bizonyúl, könnyű lenne a mozgalmat megindítani; de ha ezt a hadviseléshez megkívántató alap és a külső segedelem reménye nélkül tennék, még nagyobb romlásba döntenék a szegény népet és sikerre nem lehetne reményök. Abban egyeztek meg, hogy Bercsényi elég éleseszű ifjú, hű lovászát, Barvinszkyt küldik velök vissza levelekkel, a melyekben Rákóczi biztosítja a népet, hogy még életben van, és segítséget visz nekik, ha készségesek, engedelmesek, dolgosak és hívek lesznek.[18]

Rákóczi mindenekelőtt a külföldi segítséget akarta biztosítani. *Sutton* Róbert konstantinápolyi angol követ már ebben az időben tudta róla, hogy a franczia király költségén él s De Bonnac franczia követtel levelezget.[19] A király valóban kiutalta a már tavaly megigért 12.000 livret, de a fölkelés érdekében a fejedelem márczius 17-ikén újabb sürgős előterjesztéseket tett neki.[20] Kérte, Danczkában tartson készen pénzt, mindennemű fegyvert, rendeljen oda haditiszteket és vegye rá a lengyel főurakat 4000 lovas és ugyanannyi gyalogos kiállítására, a kiknek élén bemenjen Magyarországba, fölkelésre bírja a népet és a nemességet, elfoglalja a várakat, egyesűljön a francziák szövetségesének, Miksa Emmánuel bajor választónak seregével s őt az ország beleegyezésével a magyar trónra emelje. Harmadik

18 Rákóczi emlékíratai 24—25. Önéletr. 159—160. Károlyi S. emlékírata a Rákóczi-háború kezdetéről. (Századok, 1874. 322. l. Itt Waltherr Imre Rákóczi szolgáját Barvinszkynek, Thaly, Bercsényi életében, II. 464. világosan Berzeviczynek írja; de maga Rákóczi emlékíratában és önéletrajzában egyaránt a Bercsényi lovászáról szól; a Barvinszky nevet tehát erre alkalmaztam). V. ö. még Feldzüge des Prinzen Eugens IV. 122., 631.; V. 239.; Thaly, i. h. II. 454—464. Szalay, VI. 66—67. Horváth, VI. 299—301. stb.

19 1703 márczius 31-iki levele. Simonyi, Angol dipl. I. 15.

20 Emlékíratai, 22—23. A De Bonnachoz intézett kísérő íratban (közli Thaly, Bercsényi, II. 465—7.) Rákóczi azzal sürgeti a király segítségét, hogy «annyi ember lévén immár a titokba avatva, a több ezer közt akadhat valamely árúló s azért a dolgot halogatni nem lehet, hogy a késlekedés miatt az egész vállalat össze ne omoljon.»

kívánsága az volt, hogy járjon közbe a szultánnál Thököly megsegítésére s az erdélyi fejedelemség helyreállítására.

A legmeglepőbb *Miksa* királyságának fölvetése. A bajor választó 41 éves volt és már húsz év óta ismeretes a magyarok előtt, mert Bécs fölszabadítása óta harczolt hazánkban a török

82. MIKSA EMMÁNUEL BAJOR VÁLASZTÓ FEJEDELEM.

ellen. Mint már Lipót veje ismételve részt vett Buda vára ostromában; egyik hőse a mohácsi (vagy inkább harsányi) csatának s 1688-ban mint az egész hadjárat fővezére, Nádorfejérvárat is visszavítta. Az okos, vitéz, szeretetreméltó fejedelmet II. Károly, Spanyolország utolsó Habsburg-királya, németalföldi helytartóvá, később pedig fiát Spanyolország örökösévé tette. Miksa azonban fia halálát bécsi méregnek tulajdonította s

ezért II. Károly halála után a Habsburgok táborából elkeseredetten ment át a Bourbonokhoz. 1702 szeptembere óta mint XIV. Lajos bevallott szövetségese nyilt háborúban állt apósával, a császárral. Akkor, a mikor Rákóczi reá gondolt, éppen azon volt, hogy egy délnémet (sváb) királyság alapítása végett Villars franczia tábornokkal (a volt bécsi követtel) egyesűljön.[21]

IX.

A NÉP BEHÍVJA RÁKÓCZIT.

(1703.)

A BÉCSI kormány 1703 április 29-ikén számbavétetni akarta, mekkora ereje lesz a tervezett egységes Ausztriának. Magyarországban szintén elrendelte a földek, parasztok, polgárok összeírását, sőt a nemesekét is. «Nagyfontosságú dolog ez az összeírás — jegyezte meg mindjárt akkor Szakáll Ferencz kolozsvári polgár. — Távol legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam; de ugyanakkor, mikor Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azalatt jött a szabadító, a világ megváltója. Mostan is a szegény nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indúlt meg a szegény magyar szabadítására; kit Isten boldogítson ügyekezetében. Reménységünk lehet itt is; mert mint a zsidóság a római birodalom alatt sanyargott, a mikor Isten nem testi, de lelki szabadítót küldött: úgy mi is ugyanazon birodalom alatt nyomorogván, nálunk is összeírást indítanak. De Isten el fogja küldeni szabadítónkat».

Mindenütt ezt a hitet találta Barvinszky, a ki két hónap alatt bejárta Rákóczi uradalmait. Május 10-ike táján *Pap* Mihály vezetése alatt a népnek egy kis küldöttségével tért vissza Bržezanba. Hírűl hozta, hogy mindenütt szeretettel, örömmel fogadták, de a biztatásnál most már többet várnak: tiszteket és zászlókat, hogy a támadást megkezdjék.

[21] Rákóczi tehát 1703 márczius 17-ikén nem írhatta, a mit jegyzékére hivatkozva emlékirataiban (23. l.) mond, hogy a választó akkor már elfoglalta Passaut és Linzet. Passaut csak 1704 január 8-ikán foglalta el, Linzet pár nap mulva.

Rákóczi és Bercsényi május 12-ikén Bržezanban csakugyan kiadták fegyverre hívó szózatukat: éppen aznap, mikor királyjelöltjük, Miksa Emmánuel bajor választó Duttlingennél a franczia sereghez csatlakozott. «Nem lehet oly magyar — szóltak, — ki az eddig Magyarországon törvénytelenűl, Isten és igazság ellen hatalmaskodó, minden rendet képtelenűl sanyargató idegen nemzet kegyetlenségét, porcziózó s képtelen adóztató zaklatásait, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már mint láb alá vetetteknek csúfolásait elégségesen nem érzette s nem értette volna. Elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyökeres veszedelménél egyebet senkisem ítélhet vala, ha a minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csodálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől nem környékezte és az által a mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetéért gerjedező magyar nemzetünknek is útat és alkalmatosságot nem mutatott volna a kívánt szabadúlásra.» A mostaninál jobb és biztosabb alkalmatosságot az ország sohasem remélhetvén, ők bújdosásban töltött életök minden napját édes hazájok régi szabadságának, dicsőséges nemzetök régi jó hírének, nevének, elnyomott országuk lakosainak javára, hasznára szentelték s a magyar haza képtelen nyomorgatásán szánakodó királyok és fejedelmek segítségét keresték. Meggyőződtek, hogy itt az ideje az ország fölszabadításának. Igaz hazafiságukra intik tehát a mindenrendű igaz magyarokat, hogy fegyvert fogjanak édes hazájok és nemzetök mellett és a birodalom ellen. Addig is, míg ők kimehetnének, a fegyverfoghatók engedelmeskedjenek a kiküldött elüljáróknak s tiszteknek s mások is jóindúlattal viselkedjenek. Ők maguk is késedelem nélkül megindúlnak elegendő segítőhaddal. »Édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, a hatalmas Istennek segítségével s az ő hatalmas hadakozó karjának erejével, tökéletes szívvel-lélekkel szenteljük életünket s vérünket ontani egyedül hazánk és nemzetünk szabadságáért, minden privátumnak vágyódása nélkül készek

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

leszünk». Bíznak Istenben, a nemzet bátorságában és hazaszeretetében s a velök egyetértő királyok segítségében, hogy ezen a most Istentől nyújtott alkalommal elérik és mindnyájok munkájával helyreállítják nemzetök régi szabadságát és hazájok örökös megmaradásával dicsőséges szabadságban végzik életöket.[1]

Pap Mihály volt az első, a ki föleskűdött Rákóczi piros selyemzászlajára,[2] melynek egyik oldalán a fejedelem czímere és kezdőbetűi álltak, másik oldalán pedig ezek a szavak: *Cum deo pro patria et libertate!* (Istennel a hazáért és a szabadságért!) Maga is megesküdött, hogy megsegíti, el nem hagyja a vele tartókat és hogy a míg a franczia segítő csapatok megérkezhetnek, barátaival hamarosan egy kis hadat gyűjt össze a határra. Azonban zászlait ki ne bontsák addig, míg újabb parancsát nem kapják; mert azokat egyelőre csak a nép összetoborzására kell használniok annak a jeléűl, hogy nem valami rablók, hanem a Rákóczi kuruczai. Meghagyta, hogy a templomokat, czintermeket, kolostorokat, nemeseket, nemesi kúriákat, kastélyokat, utazókat, kereskedőket sehol se bántsák, falut, várost, malmot ne égessenek, a szegényeket ne kínozzák. Ha lehet (pedig hogy lehet, megmutatták 1697-ben), egy vagy több várat egy időben megrohanva foglaljanak el a rest németektől, kiknek tisztjei többnyire haszonlesők, gondatlanok, gyávák.[3]

Alig bocsátotta el a követeket, Bercsényivel a fölkelés anyagi eszközeinek biztosítása végett Ilyvó felé indúlt. Kész volt vagyonát lekötni, hogy egyes lengyel főuraktól katonaságot nyerjen. Útközben ily czélból látogatta meg barátját, *Visnyoveczkij* herczeget s hasonló okból kereste föl Ilyvóban barátját, gróf

[1] Az egész pátens szövege Thalynál, Bercsényi II. 469—471. Ezt Boné András Diószegen julius 19-ikén hirdette ki. (Erdélyi nemz. múzeúm levéltára. Kemény, Erdély tört. eredeti levelekben. XXXVII. kötet.) Jellemző, hogy Stepney bécsi angol követ junius 22-ikén kétségbe vonta hitelességét. Simonyi, Angol dipl. iratok I. 22.

[2] A velenczei követ már junius 9-ikén írja, hogy az elégületlenek három zászló alá sorakoznak: a Rákóczi, Bercsényi és Petróczy zászlaja alá. Malagola a Deutsche Revueben, 1907., 92.

[3] Rákóczi Emlékiratai, 25., Önéletr. 161.

Potoczkij Mihály kiovi palatinust. Csak két szolgával ment külvárosi házába, holott gyaníthatta, hogy ellenségei minden lépésére ügyelnek s könnyen elfoghatják. Barátja szokott szívességgel fogadta, de aggodalmasan közölte vele, hogy nem nyújthat teljes biztonságot, mert udvari népének és testőrségének csak egy része van jelen, egy mágnásrokona pedig (Lubomirszkij György?), a kinek jó szándékaiban éppenséggel nem bízhatik, már is követet küldött hozzá és arra kéreti Rákóczit, keresse föl őt egy mértföldre levő táborában. Potoczkíj valósággal megrémült, mikor a fejedelem kijelentette, hogy elmegy vele a táborba s erről semmiképp sem engedte magát lebeszélni. A mint utóbb maga mondta, hiú nemeslelkűség álomképe volt cselekedetének rugója; mert ellenségének sok tettéből gyanította, hogy az most valami tisztességes ürügyet keres a kibékülésre, azért versenyezni akart vele a nemeslelkűségben. A történelem kitűnő ismerőjének talán az is eszébe jutott, hogy Imre király hasonló személyes bátorsággal fegyverezte le lázadó öcscsét. A mint megérkezett, a hintóból kiszállva, ismeretlen rokonához közeledett. «Ha nem ismered is — szólt — rokonod az, a kit üldözőbe vettél. Legalább azt mondják, hogy üldözöd, de én nem hiszem. Ha mégis igaz a dolog, talán azért tetted, mert azt gondolod, hogy a te nemzetségedhez vagy barátságodhoz méltatlan dolgot követtem el; eljöttem tehát, hogy lásd és hidd, van bennem valami, a mi tehozzád méltó».

Csak ekkor nevezte meg magát. A főúr meghökkenve, pirúlva hátrált néhány lépést, de azután kitárta karját és megölelte rokonát. Megvallotta, hogy Szobieszkíj Jakab valóban 50.000 aranyat ígért neki, ha elveszti Rákóczit. Jó barátja kedvéért és kívánságából érdeklődött is bržezani életmódja iránt, de csak bizonytalan tudósításokat kapott, élete ellen pedig sohasem törekedett. Mint igazi jó barátok váltak el, de barátságára nézve — Rákóczi szerint[4] — ez a főúr mégis csak

4 Arch. R. II. 438. V. ö. jelen életrajz 225. lapján a 13. jegyzettel.

«a szerencse fia maradt». Bercsényi, a ki aggodalommal várta a vakmerő vállalkozás sikerét, nagy örömmel fogadta sértetlenűl visszatérő barátját.[5] Másnap megnyugodva ment tovább Varsóba, a honnan azonban De Bonnac akkor már visszautazott Danczkába.

Rákóczi ugyanakkor kirándúlt Holesiczára Szienyavszkíjnéhoz, hogy onnan, a határszélekhez közelebb eső helyről figyelje meg és vezesse a magyarországi mozgalmakat. Itt körűlbelűl két hetet akart tölteni, de egy váratlan körűlmény csakhamar kizavarta nyugalmából. Bercsényi még el sem érhette Varsót, mikor június elején Magyarországból Majos János fiatal nemes, a vén Pap Mihály és Bige György érkezett hozzá követségbe. Húsz lovas és harmincz gyalogkísérőjöket Huchlevánál, a munkácsi szorosnál, a lengyelek nem engedték be országukba.[6] Először Ilyvóban keresték őt, csak azután jöttek ide de, a feltűnés elkerűlése végett, Rákóczi czélszerűbbnek látta őket Drosdeviczában fogadni, hová Szienyavszkíjnéval együtt maga is átrándúlt *Konskij* podoliai (a későbbi krakói) kormányzóhoz. Konskíj jámbor és igaz életet élt feleségével együtt. Rákóczi ez idő szerint mint bizalmas barátját és mint tüzérségi tábornokot kereste föl. Talán a követséget is azért fogadta jelenlétében, hogy meggyőzze őt a magyarországi mozgalmak komoly jellegéről.[7]

Majos, a bátor, de szegény nemes, előadta, hogy több ezernyi fegyveres nép várakozik Rákóczira a határokon. Arra kérik, ne hagyja el ezt a sokaságot, a mely segítségében bízva szánta el magát a fölkelésre. A nép készen áll és van lelke, bátorsága arra, hogy pontosan teljesítse a parancsokat; de vezérre van szüksége, a ki irányt adjon lelkesedésének. A fölkelők száma naponkint növekedik s így nemsokára tenniök kell valamit; ők tehát azért jöttek, hogy bekísérjék az országba, vagy legalább is

5 Az érdekes találkozás: Önéletr. 161—3.

6 Károlyi emlékíratai. Századok. 1874. 324. Majost a fejedelem (Önéletr. 163.) Istvánnak írja.

7 Drosdoviczára az Önéletr. (163. l.) szerint «talán háromnapi késedelem után», az emlékíratok (25. l.) szerint körűlbelűl két hét múlva ment át.

megvigyék parancsait.[8] Mert a forradalomra vágyó nép kedvező hangulatát föl kell használnia.[9] — Megtudta tőlük a részleteket is.[10]

A mikor Pap Mihály a küldöttekkel május 19-ikén hazaérkezett Bržezanból, Rákóczi nyíltlevele és üzenete úgy elragadta a népet, hogy többé egy perczig sem akart várni. *Esze* Tamás, *Kis* Albert és mások tanácsot tartván, nem törődtek többé «Rákóczi Ferencz Magyarország fejedelme teljes meghatalmazottjának», Pap Mihálynak tiltakozásával, hanem elhatározták, hogy kitűzik Rákóczi és Bercsényi zászlait, kihirdetik nyíltlevelöket. Meg is tették május 21-én Váriban és Tarpán, másnap pedig Beregszászon.[11] Rákóczi későbbi[12] nyilatkozata szerint tulajdonképpen tarpai jobbágyai voltak az elsők, a kik mellette és édes hazánk mellett fegyvert kötvén és életöket fölszentelvén, minden veszedelemre jó szívvel adták melléje önmagukat.[13] A zászlók alatt mindnyájan föleskűdtek kuruczoknak, Rákóczi katonáinak. Megválasztották gyalogsági kapitányoknak *Esze* Tamást, *Kis* Albertet, *Móricz* Istvánt; lovasságiaknak pedig *Pap* Mihályt, *Majos* Jánost, *Nagy* Mártont. Mindez aznap történt, a mikor Károlyi Sándor és Csáky István főispánoknak ellenök, «a zavargó parasztok» ellen fölkelt nemesei szétoszlottak. Ebben talán annak is volt része, hogy a fölkelők nekik is átküldték Rákóczi nyíltlevelét, a melyből láthatták, hogy nem egyszerű parasztbaddal van dolguk.[14] Esze Tamás, a ki legkegyelmesebb ura, a felséges Rákóczi Ferencz fejedelem legfőbb és első gyalogsági kapitányának nevezte magát, seregével Úrnapjáig (június 7-ikéig) Vári táján a Tisza révét őrízve akarta megvárni Majosék követségét és magát Rákóczit, a kit a nép Messiásnak nevezett.[15] Azalatt a falvakban, városokban mindenütt

8 Rákóczi emlékiratai, 26.

9 Önéletr., 163.

10 Károlyi emlékirata. Századok, 1874. 324.

11 Károlyi önéletirása, 137.

12 1708 augusztus 25. Thaly, Bercsényi II. 475—6. Tarpának most is van egy selyemzászlaja Rákóczi arczképével és ezzel a felírattal: Tarpa kurucz volt, Tarpa kurucz marad. Az Esze-család most is vezetője a nagyközségnek.

13 Károlyi emlékiratai. Századok, 1874. 323—4.

14 Károlyi levele 1703 május 25. Thaly, id. m. 479.

15 1703 május 24-iki levél. U. o. 477. Az ungvári cs. parancsnok május 27-iki levele. U. o. 483.

kihirdette Rákóczi nyiltlevelét, föleskette a népet s Bereg és Ugocsa földmíveseit jobbadán megnyerte. Május végén már körülbelül 6000-en álltak fegyverben. Mindamellett Rákóczi elhamarkodottnak tartotta a fölkelést. Otthon azt hirdették, hogy 15.000 főnyi idegen haddal jön, majd meg, hogy 15.000 tatárral vagy 5000 svéddel készűl betörni; holott Drosdoviczában csak két dolog közt választhatott: katonaság, tisztikar, fegyver, pénz nélkűl bemenni, vagy pedig a felbiztatott népet cserben hagyni. Istenhez fordúlt. Honszerelme, esküje sarkalta, fiatalos heve tüzelte, de nem az uralomra, hanem hogy nemzetének szolgáljon. Tartózkodóvá tette a veszedelem látása és az a körűlmény, hogy nem bízott tehetségében; józan esze is azt tanácsolta, hogy lengyel barátaitól összeszedje a megígért csapatokat, megvárja Bercsényi visszatértét s a franczia segítséget. Csak lassan akart közeledni az ország határához, hogy ezzel is táplálja a nép lelkesedését, a mely «nem tarthat sokáig; és ha az első tűz lelohadt, a második sohasem olyan erős». Meggondolta, hogy ez a nép meggondolatlanúl ugyan, de az ő segítségében bízva kelt föl; ha szétverik, a közvélemény neki tesz szemrehányást, miért hagyta el? A nép sem önmagát vádolná meggondolatlanság miatt, hanem őt, hogy nem segítette meg szükségében.

Azonban nemcsak hadjárata kezdetén, hanem annak a végén is[16] «biztató pátensül» adta mindenkinek a Szentírás egész históriáját. Úgy hitte, abból átláthatjuk, mily csodálatos útakon és módokon, «minden emberi elme fölött» szokta vezetni az isteni bölcseség a benne tétovázás nélkül, egyenesen bízókat. «A szerencse közzé ottan-ottan változásokat is vetvén, hol kétségbeejti, hol reménységgel fölemeli az emberi elmét csak azért is, hogy vele a maga hatalmát és dicsőségét megismertesse.» Tudta jól, hogy a magyart olyan választott népnek nem mondhatja, a milyen hajdanta a zsidó volt; azonban úgy hitte, hogy Istenben való egyenes bizodalma következtében azzá teheti.

[16] Rákóczi a tanácsuraknak 1710 április 29-ikén. Arch. R. III. 251—2.

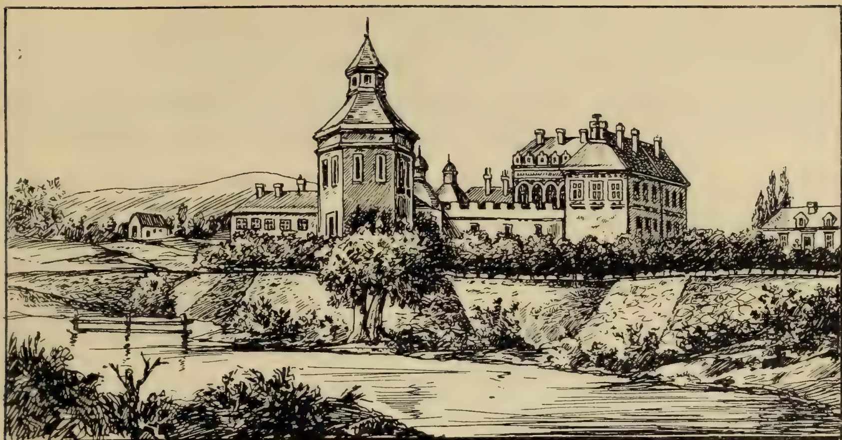
Lelki vigasztalást a csüggedőknek nem azért írt, mintha nem volnának más eszközei, a mik az emberi gyarlóságokat és a gyönge elméket biztatván, a boldogúlást remélni nem engednék. Azonban mindezekben olyan állandóságot, mint amabban, senki sem igérhet s őmaga inkább amarra, mint erre kívánt támaszkodni. De föllelkesedve tette hozzá, hogy ha az isteni fölség mégis az ő gyöngesége és munkája által akarja eszközölni a neki rendelt véget: «ime mindazoknak követésében is életünket és fáradtságunkat nem kímélvén, hadainkkal együtt fáradozunk, hogy ebben a hazában ellenségünk fegyvere ellen ügyünk boldoguljon s állandóképpen végezhessük országunk dicsőséges szabadsága megtartására czélozó munkánkat».

83. A MUNKÁCSI VÁR.

III. KÖNYV.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

84. A BRŽEZANI KASTÉLY.

I.

A FÖLKELÉS OKAI.

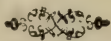
(1703.)

Tanácsot Rákóczinak «végre is a hiú dicsőség adott: a haza szabadságáért buzgó szeretet, a nagylelkűség és az a belső óhajtás, hogy semmivel se vádolhassa magát». Bízván ügye igazságában és Isten segedelmében, június 7-ikén, Úrnapján elhatározta, hogy megindúl Magyarország felé és megkezdi a szabadságharczot. Hét hónap mulva erről a napról, de Munkács várából keltezve adta ki a keresztény fejedelmekhez és köztársaságokhoz intézett híres nyilatkozatát (manifestumát) «nemzetünknek s édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt tett hallatlan megnyomoríttatásáról, maga méltóságos személyének nagy méltatlan szenvedéséről és az ausztriai ház erőszakoskodása alól való felszabadúlásért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról».[1]

[1] A méltóságos fejedelem felsővadászi Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk által... az egész keresztyén világnak eleibe adatott manifestum, köztudománytétel. 1704. 8 r. 32 oldal. (Az Erdélyi Nemzeti Muzeum példányáról). Latinul közli egyebek közt Centum gravamina Hungariae germanis proposita, 1704. Hist. des révol. II. 55–108. Katona, XXXVI. 287–301. Francziául Manifeste du Prince Rakoczy. Basel,

Ha Rákóczi később bocsátotta is ki ezt a manifestumot, a melyről, íratása idejéhez képest, az 1704. év elejének eseményei közt kellene szólani, bizonyos, hogy benne azokat az okokat akarta felsorolni, a mik 1703 június 7-iki szilárd elhatározására, a szabadságharcz megkezdésére ösztönözték. A szöveg későbben készült el, de a panaszok, a miket olyan velőtrázó szavakban foglalt össze, a tűrni többé nem tudókat ekkor késztették kitörésre. Az a maroknyi magyarság, a mely Konskíjék drosdoviczai kastélyában, idegen földön, ajkairól leste az indúlásra szóló parancsot, aznap érezte legjobban, hogy «*recrudescunt inclytae gentis Hungarae vulnera*»: «megújúlnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei». Ott, idegenben küzdve a bizonytalansággal, a mely a hazában már is fegyverkező kuruczok sorsa miatt aggasztotta őket, arra a rendíthetetlen elhatározásra bírta, hogy «hazája megsebesült szabadságának mostoha kézzel enyhí-

A' MÉLTÓSÁGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADÁSZI
RÁKÓCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodáſa alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatáſárúl, maga Méltóságos Személlyének nagy méltatlan ſzenvedésérul,
És
Az *Auſtriai* Ház erőſzakoskodása alól való fel ſzabadulásért fogott Magyar fegyvernek artatlanságárúl, az egéſz Kereſztyén Világnak eleibe adatott
MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMÁNY TÉTEL.
Ily elsőben Deák, moſtan pedig Magyar Nyelven, újjonnan közönségeſsé tétetett.

Nyomt. 1704. *Eſztend.*

85. RÁKÓCZI MANIFESZTUMÁNAK CZÍMLAPJA.

1708. (Apponyi, Hungarica, II. 349.) Kihagyásokkal újabban Hornnál, François Rákóczi II. 123—133. Angol kivonata 1704 márczius 15-ikéről Simonyi, I. 182—4. l. Először Szalay (VI. 140.) bizonyította be, hogy a kiáltvány nem Munkácson és nem 1703 junius 7-ikén kelt, mert hiszen aznap még a lengyelországi Drosdoviczában volt (Thaly, Bercsényi, II. 493.), hanem 1704. elején írta Ráday Pál, a mint naplójában maga mondja (Rákóczi-Tár, I. 400.), ezzel mutatkozván be mint a fejedelem belső titkára. A fejedelem sajátkezű javításaival 1704 február 27-ikén éjjel nyomatták ki a nagyszombati nyomdában. (Szalay, IV. 140. és Horváth, VI. 330.)

UNIVERSIS ORBIS CHRISTIANI PRINCIPIBUS & REBUSPUBLICIS.

Nec non aliis quibusvis cujuscunque Conditionis, Gradûs, Honoris, Dignitatis, Officii ac præeminentiæ STATIBUS & ORDINIBUS.

NOS FRANCISCUS DEI GRATIA, PRINCEPS RÁKÓCZY, DE FELSŐ VADÁSZ, COMES de Saáros, DUX Munkacsiensis & Makoviczensis, DOMINUS Perpetuus de Saáros-Patak, Tokay, Regecz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Onod, &c. Ad perpetuam Rei Memoriam.

R*Ecrudescunt diutina* Inclytæ Gentis Hungaræ *vulnera, totiesque curâ novercante, sauciæ Regni Libertatis lenita cicatrix, posteaquam tacitè labantibus membris, ad extremè lethalem, sub fatali Domûs Austriacæ Dominio metuitur sinceræ partis serpere interitum, Ense rescindi postulat. Stupent multorum animi, iteratâ tumultuantis Regni novitate attoniti, Gentemq; hanc inconcussâ gloria ac leni tranquillitate per tot sæcula florentem stetisse, jamquè continuatâ temporum serie, luctuosò vicissitudinum fatò involvi, dum Orbis miratur, plurimi perfidiæ in Regem, innatæquè excitandorum motuum aviditatis, erroneâ opinione, rerum haud gnari insimulant. Date justo dolori, ac querimoniæ veniam, laxatisquè tantis-*

86. A MANIFESTUM LATIN KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

tett sebhelye — minekutána alattomban elbágyadtak tagjai az ausztriai háznak Isten ítéletéből való birodalma alatt, félvén, hogy ép részére is ráhat a végső veszedelem — fegyverrel kíván elvágattatni».

És azután huszonegy pontban világosan foglalta egybe fölkelésének okait. Tudta, hogy sokan elámúlnak és megrettennek a megháborodott ország új mozgalmától, gyászos változásától; a világ csodálkozva vádolja őket a király ellen való hitetlenségről és a fölkelésnek velök született kívánságáról. Vétkes vélekedés ez, mert nem tudják a dolgot. Azonban engedjék kifejezni igaz fájdalmukat, panaszukat és ítéljenek magasabb szempontból, mint igaz bírák, a mikor táborozásuk okát nyilvánosságra hozzák.

Az ország rendeinek behálózásával az osztrákok már egynéhány száz esztendeje magukhoz ragadták a magyar királyságot. Azóta folytonosan *az ősi szabadság ellen* törtek, a mint ezt a Báthoryak, Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és Thököly fölkelései bizonyítják. Fölkeléseik oka az, a mi a mostanié: hazánk törvényeinek megmondhatatlan roncsolása, szaggatása. Tönkre tettek sok magyar nemzetséget, a hazafiaktól elvették a méltóságokat, idegen jövevényeket hoztak be, elviselhetetlen adókat vetettek ki. A *szabadválasztás* helyett rettentéssel behozták az örökös királyságot, hogy önkényesen uralkodhassanak. II. Andrásnak az önkényuralmat korlátozó törvényét gyalázatosan eltörölték. A többi törvény megtartását ugyan esküvel fogadták, a valóságban azonban hazánk törvényeinek minden igazságát szabad szakállra pusztították.

A Márssal társalkodó harczias nemzetet lassankint kivetkeztették hadi méltóságából és a *tisztségeket* törvénytelenűl idegenekre bízták. Magyar főtiszt csak egy-két erősségben van, a többi elől elzárták a haladás útját. A magyar hazafi saját honában számkivetettnek érezte magát, idegen jármot vetettek a nyakába. Az uralkodásnak új rendszerével álltak elő. Az udvari tanács ragadta magához a kormányt, a magyar urakat kirekesztették a tanácsból és — mint pl. a karlóczai békekötésnél —

rólunk nélkülünk határoztak. Az udvari kamara szabadosan uralkodik. Zsarnoksága, erőszakoskodása miatt az árvák, özvegyek siralmai az egeket verik és Isten bosszúállásáért esedeznek. Kincsre szomjazva, a király esküjével nem törődve, a jószágokat elszedték törvényes uraiktól és idegeneknek adták. Nagyobb elkeseresedést semmi sem okozhatott, a magyarokat az osztrákoktól ennél semmi sem idegeníthette el jobban, mint az, hogy idézés és ítélet nélkűl megfosztották az urakat a török hatalma alól fölszabadúlt birtokaiktól, a melyekért ők maguk is harczoltak. Az ítéleteket parancsszóra hozatták. A régi birtokosokat jogaik igazolására, írataik előmutatására és arra kényszerítették, hogy ősi javaikat felettébb nagy kárukkal valami kincstári birtokkal cseréljék el. Az így elvett földekre idegeneket telepítettek le; s az országban csak azt hallották: *költözzél el, régi lakos!* A régi dicsőséges szabadalmakkal ékeskedő kuruczokat és jászokat alávetették a németek uralkodásának. Az udvari kamara egészen elvette a magyar kamara hatalmát, vagyis ezt magától függővé tette. A természet maga is vádolja az udvari kamara mondhatatlan fösvénységét, hogy a lakosokat eltiltotta a kifogyhatatlan bőségű só szabad keresésétől s azt drága áron maga árúlja, miért is a nép nagy része sótalanúl eszi kenyerét.

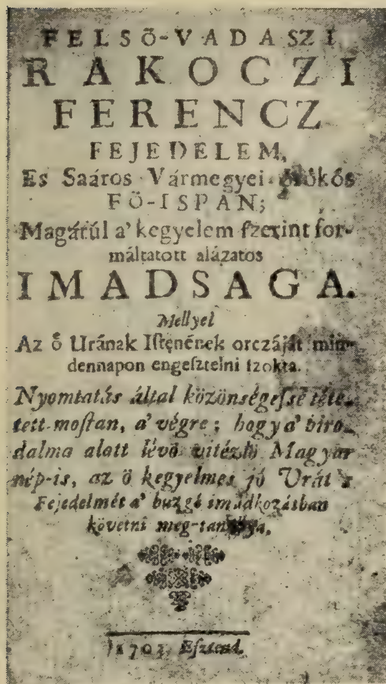
Elidegenítették a koronához tartozó jószágokat; megkettőztették a harminczadokat; bérbe adták az árúsboltokat. Még több szomorúságot okozott az elviselhetetlen adózás, a melyet törvénytelenűl, az országgyűlés megkérdezése nélkűl vetettek ki és hajtottak be. Édes hazánk virágzó és ritka gazdagságának, régi boldogságának már csak színes árnyékát láthatjuk. A köznép kifogyott minden értékéből és kétségbeesett. Sokan felakasztották magukat, mások török szolgálatba álltak, sőt olyanok is akadtak, a kik feleségöket a végrehajtónak, gyermeköket a töröknek adták zálogba. Az ország népével a török is szelidebben bánt s az osztrákok egyesztendei sarczolása fölért azzal, a mit a töröknek ötvenesztendeig fizettek.

Az osztrákok az ország minden rendje ellen egyaránt kegyetlenkedtek; papot, főurat, nemest, szabad várost egyformán *megadóztattak.* Nemhogy megszűntették volna, mint igérték, a szokatlan adózást, hanem behozták a fogyasztási adókat is. Katonákkal szedették be a tartozást, tömlöczbe vetették, kínozták a fizetni nem tudót és az ország csak titkon sóhajtozott. Könnyű volt mindezekből azt következtetni, hogy a magyarok szabad nyakára a szolgaság örökös jármát akarják vetni. Az ország évenkinti *rendes ítélőszékeit* eltörölték; nyolczados törvényszékeket már ötvenesztendő óta nem tartottak. Ebből sok zűrzavar következett. Megrontották a törvényeket, új perrendtartást kezdtek. «Következtek a ragadományok, nőtt a hatalmasabbak szabadsága, megnyomoríttattak az árvák, felprédáltattak az özvegyek . . . Mindezek tővel, hegygyel egyeledtenek össze, számkivettetvén az igazság».

Senki előtt sem titok *a vallás megháborítása.* A vallás és vele a haza szabadságának megrontása régi szokott dolga az osztrákoknak. A személyválogatás nélkűl megnyomorított csehek bizonyíthatják legjobban a közmondás igazságát, hogy «eloszlanak a nagy vizek és patakokká lesznek.» A vallás színe alatt az egyenetlenség magvát hintik el s megrontják az országot. Idegen papok prédikálnak, azok húzzák a jövedelmeket, a kik hanyattfekvő tunyaságukban nem gondolnak a magyar nemzet lelki épülésével.

Hazánk törvényei az *osztrákok* gonosz kívánságai következtében hevernek; az országgyűlések hajdani aranyszabadsága egy udvari tanácsnak hódol. A kegyetlenség útjának nevelésére nincs bizonyosabb jegy, mint az, hogy a szabad országot a közönséges országgyűléstől elvonják. S mióta elvonták, mind nagyobbakat mertek cselekedni, úgyhogy a mit önkényesen rendeltek el, törvény színében tűnt föl az elnyomottak előtt. Az *országgyűlést* kormányszékek váltották fel, a melyek a haza lakosait tetszésök szerint igazgatják s így a szabad ország önkényes uralom alá jutott. Négy esztendővel ezelőtt az országon

kívűl hítták össze a főrendeket. Azt akarták, hogy az országgyűlés helyett jövőre ezek ilyen gyülekezetekben hozzanak áldozatot, a kisebb nemességet paraszti állapot alá vessék, a nagyobbnak jogait korlátolják, az ország törvényfolyását osztrák módra alakítsák át. «Be gyönyörű szép szentsége ez a királyi hit leveleinek!» Utóbb emlékírataiban is azért állította, hogy a

FELSŐ-VADASZI
RAKOCZI
FERENCZ
FEJEDELEM,
Es Saáros Vármegyei Örökös
FŐ-ISPAN;
Magátúl a' kegyelem ſzerint formáltatott alázatos
IMADSAGA.
Mellyel
Az ő Urának Iſtenének orczáját mindennapon engeſztelni ſzokta.
Nyomtatás által közönségeſsé tétetett-moſtan, a' végre; hogy a' birodalma alatt lévő vitézlő Magyar nép-is, az ő kegyelmes jó Urát's Fejedelmét a' buzgó imádkozásban követni meg-tanúlja.
1703. Eſztend.

URam ISTEN, igaſságnak kútfeje, és kegyelmeſségnek ki-merithetetlen forráſa! ki a' te parantsolatidnak öſvényétűl el-tevelyedett népedet, ſzólgálatnak igájával meg-ſzoktad bűntetni, hogy meg-törvén az ő nyakának keménységét; minekutánna hozzád folyamodik, a' mint bűntetésben igaſságodat, ugy a' te engedelmeſségedben éſmérteſsed-meg véle való kegyelmeſségedet.

Meg-vallyuk Uram! Atyáinknak hamiſságát, éſmérjük mindennapi vétkeinket, kikkel tégedet édes Atyánkat meg-bántván, méltán oſtorodat tapaſztallyuk: Meg érdemlettűk URam,
)(2 hogy

87. RÁKÓCZI IMÁDSÁGÁNAK CZÍMLAPJA ÉS ELSŐ LAPJA.

királyok lévén mindenkor az első törvényszegők, törvényes jogaik védelmére ők kényszerítették a magyar nemzetet. A császárnak, mint igen jámbor fejedelemnek emlékeznie kellett volna esküjére, a melyet Magyarország törvényeinek teljes épségben tartására tett. Azonban más történt.

Az örökös királyság fölállítását az eperjesi mészárlással vezették be. «Gyászolnak az özvegyek és árvák, megfosztatván

édes szülejöktől. Elszedték a Gabiusok főbb fejeit és soknak kiontott vére az Ábelével együtt az egeket verdesi». Még sem telt be az osztrákok kegyetlenségének mértéke; nem érte be ennyi vérrel, nem nyugodott mindaddig, míg Rákóczi és még 82 főbb hazafi vérét nem ontja. Rákóczi, szabad fejedelmek örököse, magános életet élve, könnyes szemmel nézdegélte hazájának napnyugatra rohanó állapotát. Bátorságos lelkiösmerettel óvakodott minden változástól, minden rossztól; mégis elfogatták és ocsmány tömlöczbe rekesztették. Fölségsértéssel vádolták, hamis tanúkat fogadtak ellene, jutalmat igértek rabtársainak, ha ellene vallanak; elferdítették leveleit, törvénytelen bíróság elé állították. A haza törvényeinek nyilvános megszegése és az élete ellen leselkedő veszedelem láttára csak a szökésben kereshetett menedéket. Távollétében tökéletlen, igazságtalan, hamis ítéletet hoztak ellene, sőt ki is mondták, hogy az osztrák fejedelem egyáltalán nem is volt köteles pört indítani ellene. Mintha feloldozhatná magát a törvény alól! Azonban mást bizonyítanak Magyarország törvényei, a magyar király esküvései, a melyek világosan tiltják, hogy a nemest elvonják törvényes bíróságok előtt. Nem szégyelték kimondani, hogy a királyi kincstár pörbe fogta. Ő ismételve kijelenti, hogy meghajlik olyan ítélet előtt, a melyet szokott módon mondanak reá. De a gonoszúl fölingerelt fejedelem elméjét a törvényekkel nem lehetett meglágyítani; pedig a hozzá hasonlóan felségsértésről vádlottakat fölmentették, szabadon bocsátották, holott tudhatták, hogy ilyen nagy dolgot magános ember nem cselekedhetett. Számkivetésben van ott az igazság, a hol az elmének eleve bevett dühössége uralkodik.

Az osztrák birodalom hajóinak negédesen kiterjesztett vitorlái addig játszadoztak, míg az Úr-Isten bosszúállásának örvénye a nyomorúság habjaival el nem borította. Nem akarja az isteni irgalmasság, hogy ezt az országot az osztrákok tovább is lopják. Azért szabadította meg Rákóczit, ezért hozza be a külső fejedelmek jóakaratával az ország belső részeibe, hogy igaz fegyverének hadi vezére legyen. A természet úgy rendelte, hogy

Beatissime Pater.

Regnum hocce Apostolicum tot Hungarorum Civiumq. effuso ob defensam
Christianitatem sanguine olim illustre, non jam Ottomanicae Lunae
protectione, ejusq. pallida luce illustratum, sed potius Divinae mi-
sericordiae et voluntatis (cui uni commissum est) clarissimis ra-
diis illuminatum, una mecum ad pedes Sti. V.ae provolvitur, et si
quidem a primordio belli quaesita usque nunc mihi denegata sit
occasio, per quam ad osculum pedum Stis V.a accedere potuissem
tanto majori cum fiducia accedo, quanto evidentior belli mei est
Justitia. Lachrymabundis profecto oculis cerno, Christianitatis
hoc Antemurale

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE A PÁPÁHOZ 1704. NOV. 19.

hoc Antemurale, nunc in Civium cruore tinctum transmutatum
esse Amphitheatrum; ac propriarum Legum restitutionem, sacrosancto
verbo Regio firmatorum Diplomatum executionem, Justitiam denique
Sole clariorem omnes quaerere evacuum esse: quae cuncta siquidem
nulla praeter manifestum meum clariori indigebunt expositione,
calamum quamvis ad proponendas querelas tanti injurij foecun-
diorem abstineo, ut sub viae brevius Afflicti Regni hujus Statum
ea qua par est reverentia ac humilitate repraesentare possim
et ne in id quod evitare volui incidam, non a Viennensis obsidi-
onis tempore altius inchoabo; neminem latere credens tantorum
saeculorum machinationem, quae ad nullum directum quam ad
subjugandum regnum hoc tunc instituta, per occultos providenti-
tiae anfractus ducta, ab eo tempore in apertum fractae fidei repa-
gulis irrupit, et quam quam militiae Regni reductio ac licen-
tiatio, externae inductio, nihil se legaliter boni producturum fa-
cile demonstrasset, Titulorum Vanitas, futurorum spes, praesenti-
um metus, eam oculis Magnatum obduxit Caliginem, ut per
Carnificinam Eperjesiensem immane Crudelitatis portentum, faci-
lis Haereditati strata sit via, eo tamen instabilior, quanto inno-
centium sanguine lubricior, et divinis praeceptis contrarior. Tyran-
nica uno verbo inchoata est, ut Dietae Superexsistentia re-
frangat libertas, eripiat suffragium, sedes enim ejus Posoni-
um Germano circumdatum milite, minis adhibitis quidpiam
mittere potuit praeter extremam renitentibus ruinam, quam
certe Haereditate agnita coactive, non evitarunt, seu differen-
tes transmiserunt in posteros nec diu emanavit Magnatum
clerique Patrii posthabitio exterorum ad opima Altario pro-
motio, Contributionum exactio, Dicasteriorum Commissariorum
illegalis electio, ut praeteream Juris neo-aquistici vel cla-
rius dixerim

vius dixerim Neo=Tyrannici exactionem, quo nimirum Impera-
tor Solutione, Sangvine Hungarorum recuperatos limites loca om-
nia ante sub contributione Turcarum existentia, spretis possesso-
rum Juribus, neglectis jurati Diplomatis cancellis, quibus fines
Regni se recuperaturum promiserat, sibi attributa, vel secun-
da Jure Turcarum esse voluit; Taceo hinc provenientes viden-
tas bonorum ab immemorabili tempore possessorum occupationes,
Sollicitantium non exauditorum plures quandoque Sollicitatorum
bonorum valore exposito sumptus; alia denique infinita pro-
pemodum gravamina, quae Regnum exangue reddentes ad
finalem ruinam tendens, spretis Supplicationibus, inexauditis
querelis, ad Armatas venire preces coegere; ut proprias S.ti
V.rae notas querelas sileam; quas omnes DEo Justae Causae vindi-
ci et Dulcissimae Patriae Amori consecravi, redeo ad publica, ut
S.ti V.rae me arma pro Regni libertate deposita omni ambitione
gerere convincam, nec me a pace tam alienum esse, prout Im-
peratoria M.tas me fors S.ti V.rae informare intendit. Verum Bea-
tissime Pater, sive praeterita recogitem, praesentia cernam,
et futura previdendam, quid pacis tranquillitatis, Libertatisque
sperandum est ab eo Principe, qui firmissimum quoque Hu-
manae Societatis vinculum Juramentorum, tuta Conscientia (si
ita sonidente ac dictante Confessarii sui sententia tanquam
vinculum putativae iniquitatis) perfringi posse credit. Ergo-
ne Libertas nostra iniquitas est quae a tot retroactis tem-
poribus a Divis Regibus nostris sancita est? ergone illarum
Legum restabilimentum inique peto, quae tot Regum et
proprio Juramento nemine cogente quasi Justae confirmatae

Sunt ac quamvis

sunt! ac quamvis permansionis earum firmissimam statuere
velim basim, quis me de peccato arguere potest? eque ... quae
utrisque Christiani Subjecto Judicio Ictorum; Rebellis nomine
calumnior, cujus captivi innocentiam putativorum Complicum
absolutio confirmat, liber vero Justitiam, leges Divinae, Humanae
ipsaque natura demonstrant. Tanto tutior! repeto! ad osculum
Pedum S^{tis} V^{rae} accedo, quanto major Causae meae est Justitia; ni-
-hil mihi a S^{te} V^{ra} aliud promittens, quam cum Regno huic
Apostolico Benedictionem et protectionem, per quam ab unguibus
Aquilae aut eximi possimus, aut non plus stringi, quam praeno-
minata libertas vult, dictant Leges. Ita nimirum, ut reducta
Almae pacis securitas, Justitiae cultus, Legum Sanctitas, et quod
maximum Juramentum Regium perpetuo inviolabilia trans-
-mittantur in posteros. Ego vero dum iterum iterumque poplite
flexo S^{tis} V^{rae} pedes exosculor permaneo.

Sanctitatis Vestrae

Humillimus, obedientissimus et ze-
loque devotissimus servus

Ujvarini die 19. Novembris 1704

Franciscus Princeps Rakoczi

a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszúságot és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapot alá vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál. «Nyilvánvaló legyen azért a keresztény világ előtt a magyar nemzetnek igazi fegyvere . . . . Mi (mert a maga hitét ennyiszer megszegőknek tovább hinnünk nem lehet) édes hazánknak az ausztriai járom alól való kiszabadítására, mely mindeneknek minden szeretetét együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként fölszenteljük. És hogy e fegyverfogásunkban nincs semmi negédségünk, nyerekedésünk s magános dicsőségünk: az Isten előtt, a szent angyalok előtt, józan jó lelkiösmerettel közönségesen nyilvánvalóvá teszszük. Hadakozik értünk az ég; és nem tulajdonítván e nyomorúlt nemzetségnek közönséges bűneit, midőn ennyi gonoszok közt habzó hajóját igaz ügyünknek a továbbvaló előmenetelnek széles tengerére bocsátjuk, az Isten gondviselésének boldogító szelei által régi boldogságának bátorságos révpartjára elvezérli és immár valahára az örökkévaló csendességnek diadalmaskodó örvendezésével megkoronázza.»

Támadása okait a fejedelem még fölségesebben fejtette ki abban a levélben, a melyet másfél esztendő mulva *XI. Kelemen* pápához intézett.[2] Lábaihoz borúlt az egész apostoli országgal együtt, mely a kereszténység védelmében annyi vértől ázott. Már nem a török hold halovány fénye, hanem egyedűl Isten irgalmának és akaratának legnagyobb sugara világítja meg ezt a hazát. A fejedelem könybenúszó szemekkel látja, hogy a kereszténység védőfala most a polgárok vérével befestett színkörré alakúlt át. Saját törvényei helyreállítását, annyi szent királyi szóval erősített hitleveleinek végrehajtását, napnál világosabb igazságát fegyverrel kell keresnie. Nem ismétli mindazt, a mit manifesztumában már elmondott és, hogy a gyűlölködést

[2] 1704 november 19. Finom török rizspapiroson egészen a fejedelem kezeírása. A vatikáni levéltárból dr. Veress Endre szíves figyelmeztetésére lefényképeztettem és ehhez a könyvhöz mellékeltem.

kerülje, csak a bécsi ostrom idejéig megy vissza. Mindenki tudja, hogy azóta mindent elkövettek az ország leigázására. A görbe útakon járó álpolitikusok, a kik odáig titkosan dolgoztak, azóta, a hit korlátait összetörve, nyilvánosan támadtak. Az ország katonaságának leszállítása, szabadságolása s a külföldinek behozatala nem válhatott a törvényes állapotok javára.

A főurakat hiú czímekkel, a jövő reményeivel, a jelen miatt való aggodalmakkal vakították el. Az embertelenül kegyetlen eperjesi mészárszék szörnyűségei könnyűvé tették az örökös királyság útját. De bajos volt megállani ezen az úton, a melyet síkossá tett az ártatlanok vére. Egyetlenegy zsarnoki szóval megtörték az országgyűlés szabadságát, megfosztották szavazatától, mert a tanácskozás helyét Pozsonyban katonaság vette körűl. Az ellenszegülőket végső romlással fenyegették s az örökösödés elismerésére kényszerítették. A vitás kérdéseket az utókorra hagyták.

Nemsokára már nyiltan mellőzték az urakat és a hazai papokat; a gazdag főpapi javadalmakra külföldieket neveztek ki. Adókat vetettek ki, törvénytelen módon kerületi biztosokat rendeltek. Az új szerzeményi jog helyesebben az új zsarnokság fölállítását jelentette, mert a császár a magyarok költsége és vére árán a töröktől visszaszerzett határokat és helyeket a hódítás jogán magának tartotta meg. Semmibe sem vette a birtokosok jogait és a hitlevelekkel erősített esküvéseket, a melyeknél fogva fogadást tett az ország határainak visszaszerzésére. Elfoglal olyan jószágokat, melyek emlékezetet meghaladó időktől fogva bizonyos családokhoz tartoztak; és meg sem hallgatja a kárvallottak panaszait. Végtelenek a sérelmek, a mik az ország végső romlását okozzák. A folyamodások visszautasítása következtében a könyörgőket végre is fegyverre kényszerítik. Mellőzi saját panaszait, a miket az igazságos ügyet megbosszúló Isten és az édes haza gondjaiba ajánl. Ő maga minden dicsvágy nélkül fogott fegyvert s a békétől sem idegenkedik annyira, mint a pápával elhitetni szeretnék.

Akár a múltat, akár a jelent, akár a jövőt tekinti: a béke, nyugalom, szabadság tekintetében mit lehet remélni olyan fejedelemtől, a ki azt hiszi, nyugodtan törheti szét az emberi társadalom legerősebb bilincsét, az esküt, mert gyóntatója szerint az a vélt igazságtalanság bilincse. Hát igazságtalanság a mi szabadságunk, a melyet szent királyaink réges régi időben adtak nekünk? Hát nincsen igazsága neki, mikor helyreállítani kívánja azokat a törvényeket, a melyeket annyi királynak s magának I. Lipótnak is esküje következtében mindenki igazságosaknak tarthat? Mikor azok megtartására a legerősebb alapot akarja lerakni, ki vádolhatja őt bűnről? Ezt a pápa és a keresztény világ ítéletére bízza.

Hűtlennek, lázadónak rágalmazzák őt; pedig mint *fogolynak* ártatlanságát rabtársai fölmentése s mint *szabadnak* igazságát az isteni és emberi törvényeken kívűl maga a természet bizonyítja. Magára nézve semmit sem remél a pápától; de áldását és pártfogását kéri ezen apostoli országra nézve, hogy kiszabadúljunk a sas körmei közül s ne kelljen tovább harczolnunk, mint a mennyi ideig a szabadság akarja, a törvények kívánják. Csak addig küzdenek, míg visszatér az áldott béke s vele az igazság tisztelete, a törvények szentsége és, a mi a legfőbb, a királyi eskü sértetlensége. Ezeket akarják örökségűl hagyni utódaikra.

II.

HAZAINDÚLÁS.

(1703.)

ENI SANCTE SPIRITUS! Sóhajtotta februárius 18-ikán vasárnap délben Zrínyi Ilona és csöndesen elhunyt kisázsiai száműzetésében. *Veni sancte spiritus!* Sóhajtotta június 9-ikén szombaton fia, II. Rákóczi Ferencz a drosdoviczai templomban és édes anyját gyászolva, talpig feketében,[1] de szívében

[1] Kassai levél 1703 junius 25. Thaly, Bercsényi, II. 504.

egy szebb jövendő reményében megindúlt lengyelországi száműzetéséből. Elbúcsúzott vendégszerető gazdájától, Konskíjtól és Szienyiavszkíjnétól és estefelé, borongós, sáros időben, kevés fegyverestől és Konskíj néhány lovastestőrétől kisérve távozott Drosdoviczából. «Nehéz a várása a jónak a veszély közt — írta neki Bercsényi évek múlva;[2] — de több jót várhatunk jól indúlva, mintsem megrekedve». S a fejedelem csakhamar tapasztalta, hogy «olyan a reménység dolga: ha csal is egyfelől, úntalan biztat másfelől; sőt ha nincs is, talál okot a biztatásra».[3]

Harmadnap délben (június 12-ikén) a határtól 7—8 kilométerre, Drohobiczában hallotta azt a hírt, hogy Úr napján, 7-ikén a máramarosi *Dolhán*, Károlyi Sándor szatmári főispán megverte a kuruczokat. Háromezerből csak 50 esett el, de a többi úgy szétszaladt, hogy Esze Tamás mellett csupán ötszáz gyalog és ötven lovas maradt.[4] Rákóczit nem lepte meg ez a kellemetlen hír: midőn hazája szerencsétlenségét érezni kezdte, mikor elhatározta, hogy mindenáron segítségére kél, nagyjában mind előrelátta, a mi érte.[5] Titokban ugyan szemrehányást tett magának, hogy ezt a fölkelést az eszély minden szabályával daczolva, csupán fiatalos lelkesedésétől és hazaszeretetétől buzdítva kezdte; de ha tudta is, hogy még visszavonúlhat s volna is reá oka, mostan már égett attól a vágytól, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerje. Elhatározta, hogy folytatja útját és, a szétvert kuruczokat összeszedve, a határon várja be azt a segítséget, a melyet követe, *Kálnásy* István útján most *Visnioveczkij* herczegtől és Potoczkíj kiovi palatinustól sürgetett. Nem akarta, hogy kihűljön a nép szívében égő buzgalom. Különben is azzal biztatták, hogy a kuruczokat könnyen összeszedhetik s hogy munkácsi uradalma lengyelországi határán 5000 ezer gyalog és

[2] 1710 deczember 10. Arch. R. IV. 627.

[3] Bercsényi Rákóczinak 1712 julius 6. U. o. VII. 172–3.

[4] Rákóczi emlékiratai 28. 31. 47. Önéletr. 169. Károlyi önéletírása, I. 138. Károlyi emlékírata, Századok, 1874. 325—7. Thaly Bercsényi, II. 497—9. Stepney angol követ jelentése szerint (Simonyi, I. 21.) a csata 8-ikán volt; a fölkelők 100 halottat, 17 foglyot és 4 (II. Rákóczi György idejéből való) zászlót vesztettek.

[5] Szalay, Rákóczi bujd. 176.

500 lovas várakozik reá. Június 13-ikán tehát folytatta útját. Skoliéba (Szkolyába) azonban nem akarták beengedni, mert azt hitték, hogy Konskíjnak vele levő katonái a tüzérséget illető hátralékot akarják behajtani. Azonban nagy örömmel fogadták, mikor egy zsidó ismerőse a falusiakat felvilágosította, hogy kicsoda és mi járatban van. Egy szomszéd lengyel faluból ide-jött hozzá *Kaminszkíj* Petronius szentvazulrendi szerzetes, és

88. A VERECZKEI HÁGÓ.

könyezve üdvözölte a fejedelmet, a kit 1679-ig, míg szentföldi útjára nem ment, munkácsi ruthén pap korában nem egyszer hordozott a karjain.[6] Nem tudott betelni látásával s ajánlkozott, hogy elkíséri egészen a határokig. És Rákóczi valóban úgy érezte, hogy «kifeszített vitorlákkal mer indúlni a szelek ellen». Félretett minden fontolgatást, követte esküjét és kötelességét,

[6] Rákóczi (Emlékír. 29.) határozottan mondja, hogy a következő esztendőkben jó szolgálataiért, nevezetesen többszöri orosz követségéért munkácsi orosz püspöknek nevezte ki. Így írja Lehóczky is (Századok, 1896. 445.), de tagadja Zsatkovics Kálmán, a munkácsi egyházmegye történetírója, azt állítván, hogy ha kinevezte is Rákóczi, a munkácsi zárdát és egyházmegyét nem láthatta; egyúttal szolgalelkűnek, árúlkodónak, haszonlesőnek jellemzi. (U. o. 562–4.)

«Isten mélységes gondviselése és irgalma karjaiba vetette magát és az eddiginél gyorsabb léptekkel nyomult előre». Már estefelé tovább indúlt Skolieből és az Orava völgyén fölfelé kapaszkodva haladt a Vereczkei hágó felé, hová parancsot küldött *Esze* Tamásnak, hogy a dolhai csatából megmenekült kuruczokkal eléje jöjjön. A fejedelem azonban eltévedt a szoros hegyi útakon, a kijelölt helyet el nem érhette s így június 14-ikén csütörtökön reggel, Magyarország határától alig 3—4 kilométerre, *Klimiecz* faluban pihenőt kellett tartania. A kurucz nóták irója (Endrődi Sándor) szerint

«Az Isten nevében
Itt vagyok, én népem,
A honi határon —
Rézdobok, trombiták
Riadozzatok át
Nagy-Magyarországon!»

Nagyobb biztosság kedvéért megparancsolta, hogy a Beszkidek tulsó oldalán, Magyarországban álló kurucz csapatokat hozzá vezessék. Déltájban érkeztek meg Esze Tamás és Kiss Albert vezetése alatt. Alig voltak ezeren; csak felének volt puskája; a többi beérte kaszával, lándzsával vagy éppen furkósbottal. A kinek volt, kilőtte puskáját a találkozás örömére; de a legtöbbnek «Szent Tamás volt a pátronusa»; nem hitték, hogy valóban Rákóczi áll velök szemben. A fejedelem lecsöndesítvén zajongásukat, buzdító beszédet intézett hozzájuk. Sokan mondogatták, hogy ez csakugyan az ő hangja; de mások még mindíg kételkedtek, ő-e valóban. Ekkor újabb hosszú beszédben biztosította őket hazaszeretetéről és hozzájuk való igaz ragaszkodásáról. Most már meggyőzte őket s mindnyájan nagy örömmel, lelkesedéssel esküdtek neki hűséget.

A fejedelem maga is csőcseléknek nevezte azt a maroknyi hadat, a melynek élére állt; de el volt szánva, hogy ebből a csőcselékből teremti újra az önálló magyar hadsereget. És a mikor már ilyen hadsereg élén állt, ezt a napot, június 14-ikét, a parancsnokság átvétele napját tekintette a szabadságharcz, «a szikrából élesztett tűz» kezdetének. Érmet veretett «a szabadság megkezdett művének» emlékére, mert «megtette munkája

felét, a ki jól fogott hozzá». A jog és törvényesség eznap oldotta le a szabadság békóit.[7]

Még két napot töltött Klimieczben,[8] honnan azonnal visszabocsátotta Konskíj lovasait. Hű komornikján, Pázmánon kívűl csak két lovásza maradt mellette eddigi kíséretéből. Így teljesen saját belátása és tudása szerint szervezte a kis csapatot; valóban ő ültette el a kisded makkot, a mely nemsokára erős sudarba szökkent. *Esze* Tamáson és a rovott multú *Kiss* Alberten kívűl a vezetők közül csak *Móricz* István és *Horváth* szolgált a rendes katonaságnál, amaz mint közlegény, emez mint őrmester. A többi csupán dúlás, rablás közt szerzett némi fogalmat a hadakozásról. A sereget a fiatal, de iszákos és házsártos *Majos* István akarta vezetni. A népnek már azért sem kellett, mert nemes volt; *Papp* Mihályt ellenben szívesen látta volna a lovasság élén, mert a népből származott. Rákóczi *Esze* Tamást tette meg ezeres kapitánynak s a többit is meghagyta tisztökben, mert tudatlanok voltak ugyan és veszekedők, de a nép szerette őket, más erők pedig nem voltak. Hogy mégis tartson valami fegyelmet, a fejedelem azonnal kihirdette a hadiszabályzatot. Bírót rendelt a vétkesek megbüntetésére, megparancsolta, hogy pálinkát, bort senki se igyék; ellenben az eleség szétosztására ő maga ügyel föl. Eleséget, különösen kenyeret és húst, bőven hoztak a munkácsi uradalom orosz jobbágyai, a kik most családostúl tódúltak át a határokon, hogy láthassák az ő jószívű földesurukat. S a mint meglátták, térdre rogytak, oroszmódon keresztet hánytak magokra és örömükben sírtak. A fejedelem könyekig megindúlva tekintett rájuk. És mindenki valóban meghatva gondolhat ezekre a szegény emberekre, a kiken a lelkesedés annyira erőt vett, hogy hazaküldték feleségeiket, gyermekeiket s kardokkal, vasvillákkal, kaszákkal fölfegyverkezve mind

7 Az érem leírása: Tört. Tár, 1893. 720.

8 Junius 15-ikén még innen kéreti magához Vajda Jakab ungvári tiszttartót az ungvári páterrel együtt, minthogy «hite pap nélkűl sokáig lennie nem engedi». De a levelet másnap már a beregi Zavadka közelében eső Szentpéteriről (Petrusoviczáról) küldte tovább. Thaly, Bercsényi, II. 502—3.

járt fölcsaptak kuruczoknak, megesküdtek, hogy élni, halni akarnak Rákóczival s valóban hűségesek voltak hozzá mindhalálig. Két nap alatt a sereg 3000 gyalogra és 300 lovasra növekedett. «Paraszti lelkesedésében» a nép ezt az erőt nagyobbra becsűlte, s a hír még jobban nagyította.

Ha a fejedelem akkor is az emberi okosság tanácsait követi, későbbi vallomása szerint sohasem mer ekkora munkába fogni. De Isten értésére adta hazája iránt való kötelességeit; lelkesítette, vezette, hogy félredobja a veszedelem minden gondolatát és teljesen a forrongó, dühöngő nép zabolátlan csapatainak szentelje magát. És Isten kegyelméből ez a kicsike szám három esztendő alatt 75.000 főnyi hadsereggé szaporodott. . .[9]

A maroknyi nép nagy bátorságát látva, Rákóczi június 16-ikán csütörtökön «átkelt Magyarországon, mint Caesar a Rubiconon».[10] Kibontotta piros zászlait, a melyekre föl volt írva: *Cum deo pro patria et libertate:* Istennel a hazáért és a szabadságért![11]

III.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

(1703.)

Tündöklő zászlaját *Rákóczi* magyar földön először a *Vereczkei hágón* tűzte ki 1703 június 16-ikán; s mire delet harangoztak, a beregi Szentpéteri és Zavadka közt pihente ki az átkelés fáradalmait.[1] Nem maradhatott sokáig ezen a vidéken, mert zabkenyeren kívül alig adhatott egyebet embereinek, a kiknek számát *Vajda* Jakab tiszttartó csakhamar Bercsényi ungvári jobbágyaival növelte. *Esze* Tamás, *Boné*

9 Ezeket a napokat legszebben és legigazabban maga Rákóczi írta le önéletrajza 164—5. és emlékiratai 28—31. lapjain; de a kettőnek néhol ellentmondó adatait egyeztetni kellett.

10 Károlyi levele 1703 május 27. Thaly, Bercsényi, II. 481—2.

11 A Pro Libertate kezdőbetűire irt annagramma szerint: PRINCEPS RÁKÓCZI OBTINEBIT LIBERTATEM, ILLA BEATA ERIT REGNO TRANQUILLA AUTEM TENEBITUR EXPOST. S a másik anagramma szerint: PRINCEPS RÁKÓCZI OCCLUSUS LIBERATUS, ITEM BERCSÉNYI EXUL REDUX TOTAM AUSTRIAM TURBANT ENSE. (Mikó-gyüjt. Erdélyi N. Muzeum).

1 Fekete László levele 1703 junius 18. Thaly, Bercsényi, II. 503.

András «uruk mellett voltak mint a darázs»[2]; és velök *Török* Péter, *Pikó* Demeter. A fejedelem folyvást gyakorolta kis csapatát, de nem számíthatott annak kellő gyarapodására és ellátására, míg a magyar katona természetének megfelelő síkságra nem vezeti. Oda hitták a tiszántúliak, a hajdúvárosok, a jászok és a kunok titkos követségei is. A mint tehát portyázóitól megtudta, hogy szabad az út Munkács felé, június 21-ikén leindúlt

89. A SZENTMIKLÓSI RÁKÓCZI-KASTÉLY.

a Latorcza mentén. Árpád nyomdokait követte s föladata nem volt könnyebb: visszaadni önmagának s majdnem újraalapítani a hazát. De hiszen a nép úgy tudta, hogy Rákóczié most már az Attila pajzsa, tollas buzogánya, a Lehel kürtje, a Szent László sisakja![3]

Mindenütt saját uradalmában járva, a fejedelem június 23-ikán este már szentmiklósi, másnap pedig munkácsi kastélyában szállt meg. Magyar szokás szerint azonnal csatározott a vár alatt már azért is, hogy lovasait kissé gyakoroltassa. Azután

[2] Thaly, Adalékok, II. 6. A teljes szöveg Századok, 1904. 692–3.

[3] Századok, 1886. 441–3., 544–5.; 1891. 746.; 1896. 773–7., 942–4.; 1897. 171–2. Tört. Tár, 1886. 772.

visszaparançsolta őket; a gyalogságot a városba szállásolta el s őröket állított ki. Pár óra múlva már lárma és puskaropogás riasztotta fel nyugalmából: a katonák fölverték a pinczéket, tiszteikkel együtt idogálták a jóféle hegyaljai borokat, megittasodtak, összeverekedtek. A fejedelem rögtön beüttette a hordók fenekeit, összeszidta a garázdálkodókat s tekintélyével egy pillanatra helyreállította a rendet és fegyelmet.[4] Hiszen már egy esztendeje biztosította Du Héront, hogy a nép rokonszenvét szoros fegyelemtartással szeretné megnyerni; mert ez biztosítaná az ország meghódolását s megfosztaná a császárt ama jelentős erőktől, a miket a katonaságban, jövedelemben Magyarországból merít.[5] A fejedelem május 12-iki fölhivásában is a nép lelkére kötötte az engedelmességet[6] s el volt szánva, hogy még a tiszteket is megpálczáztatja, ha rakonczátlankodnak.[7] A népnek már az első pillanatban észre kellett vennie, hogy fegyelem és erős vezetés alatt áll.

Éppen a csetepaté idején jött le hozzá a várból jó ösmerőse, *Thury* kálvinista pap, a várba menekült lakosok követe. Hírül hozta, hogy Munkács várában mindössze 500 német gyalog van; de egy részök rokkant, a másik pedig sógorságban, atyafiságban lévén a városiakkal, nem ellensége Rákóczinak; sőt a tisztek közt is akadnak hívei. Parancsnokuk, gróf *Auersperg* Farkas György ezredes, Rákóczinak szintén jó ösmerőse, eleinte ugyan csak 200-ra becsülte, most azonban már 4000-re becsüli a kuruczok számát. Nem igen bízhatik erejében, mert akkor hallotta, hogy az innen Pestre menő Montecuccoli vasasezredet útjában a jászkunok meglepték és tönkreverték. Ezt Rákóczi valószínűnek tartotta, mert a jászkunok követei máris hűséget fogadtak neki. Másnap azonban, június 25-ikén, arról értesült, hogy egy század német lovasság, a Munkács megsegítésére szánt puskaporral, a 15 kilométerre levő szerednyei kastélyba zárkózott. Tudva, hogy kuruczai a jól megerősített vár ellen

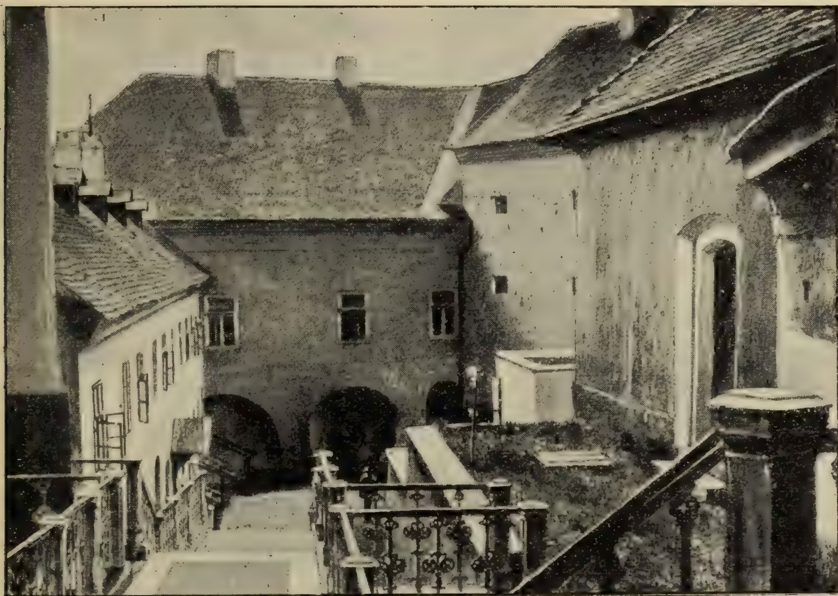
4 Rákóczi emlékiratai, 32.

5 Rákóczi levele 1702 április 7. Thaly, d. h. II 448.

6 Önéletrajz, 161.

7 1703 szeptember 7-ikén kelt hadi fegyelmi szabályzata. Tört. Tár, 1904. 37.

ostrommal nem boldogúlhatnak, fizetett embereket küldött oda, hogy a falaihoz épített istálókat és aklokat felgyujtsák s ezzel a puskaporos kocsikat felrobbantsák. Ha pedig a robbantás nem sikerűlne s az ellenség másnap folytatni akarná útját, válogatott puskásait küldte erre az útvonalra, hogy a mocsarak és bokrok közt lesekedjenek a kivonúló ellenségre. Ilyen körűlmények közt hallotta, hogy a Montecuccoli-vasasok június

90. MUNKÁCS VÁRÁNAK BELSEJE.

19-ikén visszafordúltak külföldi útjokból és Munkács felszabadítására jönnek. Munkács szalmafödeles faházai közt neki nem volt több embere 3000 rosszúl fegyverezett gyalognál és 500 lovasnál. Ezt a számot azonban a hír 10.000-re növelte s így a népet nagyon elkedvetlenítette volna, ha visszavonúl egyetlenegy ezred elől. Maradni pedig annyit jelentett, mint kitennie személyét, hazája érdekeit a biztos veszedelemnek. Mástól nem várhatván jó tanácsot, neki magának kellett kigondolnia, hogyan tartsa fenn egyrészt serege bátorságát és az erejébe vetett

hitet, másrészt pedig hogyan vágja ki magát a bajból. Senkinek sem szólt tehát a vasasok közeledéséről, hanem a fegyverteleneket szentmiklósi vára alá küldte. Színleg azért, hogy a vár háta mögé kerülve, egy segítségére érkező kurucz csapat előhadának mondhassa. Tényleg azonban azért, hogy a fegyvertelenek a várható csatában ne alkalmatlankodjanak a fegyvereseknek és hogy a velök való egyesűlés ürügye alatt becsülettel odahagyván Munkácsot, távozását ne tekintsék futásnak. Így 27-ikén csak 5—600 puskás, kaszás gyalog és valami 150 lovas maradt vele a városban. Előörsöket állított ki a Latorcza szigetére s lenyugodott.

Másnap hajnalban, mikor kuruczai a szigetben álló előörsök felváltására mentek s már az őrszemeket is kiállították, egyszerre szembekerűltek a Montecuccoli-vasasok két századával, melyet *Szentiványi* János néhány huszárral kerülő útakon hozott a nyakukra. Gróf *Stella* Rokus őrnagy és *Quirini* kapitány vasasaira az őrség egyideig élénken puskázott, de végre is vissza kellett vonúlnia. A vasasok a segítségre siető kurucz lovasokat is visszaverték s a város főutczáján maguk előtt kergették. Rákóczinak, a ki éppen öltözködött, alig maradt annyi ideje, hogy gyalogsága egy részét udvarháza sövénykerítése mellett, a másikat pedig a szemben levő piacz bódéi közt fölállítsa. Azután lóra pattant s háza nyitott kapujában Majos néhány lovasával várta a támadást. Házán túl a menekűlő kurucz lovasok a mellékútczákba kanyarodtak. Majos, a mikor a kapu előtt elrohanni látta a vasasokat, legényeivel rájuk vetette magát, s megölt közűlök 26-ot. Gróf *Quirini* kapitánynak, a ki tegnap még azzal kérkedett, hogy Rákóczi szívét karjára szúrva viszi haza a csatából, levágta «kardra nőtt karját»[8] s megsebesítette a vértagadó Szentiványit is. A vasasok többi része végig száguldott a városon s a temetőben foglalt állást.[9]

8 «A szegény legény éneke» szerint «törökkel próbált híres Kalafát egy szegény legény mint egy merő fát, a földre leejté kardra nőtt karját». Századok, 1904. 693.

9 Ugyanazon vers szerint Montecuccoli hadának strázsáit, generálisát levágván, a német tábor «fordítá (lova) száját.» U. o.

Rákóczi nem várhatta meg, míg új támadásra rendbe szedik magukat. A sövénykerítésű, szalmalfedelű udvarházban nem védhette magát, mert a szomszédságban levő házakat a vasasok máris felgyujtották; ha pedig ágyút hoznak le a várból, pár pillanat alatt halomra lőhetik őket. Kisebb veszedelemnek tartotta, hogy az égő városon át az ellenség szemeláttára vonúljon vissza. Bátorította, majd menetoszlopokba rendezte kuruczait; de a sorok egyenességével, a zárkózással stb. nem törődött, mivel azt úgy sem tarthatták volna meg. A város közepén a csapat vissza akart fordúlni és csak a fejedelem újabb buzdító beszédére folytatta útját. Ő maga a menetoszlop éléről tizenöt lovassal most már annak a közepére helyezkedett, hogy az előtte járókra és a mögötte jövőkre jobban ügyelhessen. A vasasok nyugodtan nézték elvonúlását, csak akkor akarván az utóhadakra támadni, ha az előhad már szembe kerül a vértesezreddel, a mely körűlvette az egész várost s még a várból is magához akarta venni a gyalogság egy részét. Azonban egy közkatona Rákóczinak olyan gázlót mutatott a Latorczán, a melyen át a kuruczok könnyebben elérhették Oroszvég helység kerítéseit s onnan a szőlőkbe és a hegyekbe juthattak. Mire a vasasok észrevették mozdulatukat, már túlvoltak a veszedelmen. A szőlőkből láthatták, a várbeli gyalogság mint vonúl le ágyúkkal, a vasasok, vértesek mint állanak föl századonkint a mezőkre nyíló utczákban. Öt-hat kurucz elesett, hat-hét eltünt, Rákóczi három zászlaja és — beteges inasának feledékenysége következtében — útiládája, aranyaival és fejérneműivel, az ellenség kezébe esett, a várost pedig a császáriak feldúlták, fölégették; de mindezeknél veszedelmesebb volt, hogy Rákóczi elestének is híre futott. A fejedelem jól hallotta a szegény oroszok jajveszékelését, mikor a hegytetőkön kanyargó útakon haladt. «A kik ezeket a sorokat olvasni fogják, — írta — alig hihetik el a nép akkori fájdalmát és hozzám való ragaszkodása nagyságát».[10]

[10] Rákóczi emlékíratai 35—37. Thaly, Bercsényi, II. 508—517.

Hiszen pár nap mulva, a mikor a csata híre Máramaros vármegyébe is eljutott, az egyik földesúr azzal riadt szomorkodó jobbágyaira: «Ördögszülték! Oda van az Istenetek; levágták most azt a Rákóczit, akit Isten gyanánt tartottatok»![11] Egyrészt hogy életben maradásáról a népet megnyugtassa, másrészt hogy Lengyelországgal való összeköttetését biztositsa és Szentmikló-

91. MUNKÁCS VÁRA.

son hagyott hadát is magához vonja, haladéktalanúl északfelé hátrált, mielőtt a németek, vagy a szomszédos Máramaros vármegye fölkelő nemesei elvághatnák visszavonúlása útját. «Ez desperátus ember»! — írta róla Munkácsról Orosz György aznap, 30-ikán,[12] a melyen Rákóczi, senkitől sem üldözve, a lengyel határon levő falújába, Zavadkára, baj nélkűl eljutott. Oda várta Bercsényit, aki már egy hete megbíztatta, hogy idegen

[11] Thaly id. h. III. 44.
[12] Századok, 1873. 18.

hadakkal jön segítségére s hogy a lengyel országgyűlés tudni sem akar a császárral való szövetségről, ellenben mindenki örül Rákóczi bemenetelének, fölkelésének.[13] Még Zavadkára érkezése napján csatlakozott Rákóczihoz *Ocskay* László és *Borbély* Balázs, a kik kétszáz szökevény császári huszárral tegnap fényes nappal, az egész Montecuccoli-ezred szemeláttára vonúltak el a munkácsi vár alatt.[14] Ebből és Bercsényi elfogott leveléből gr. Auersperg s Montecuccoli sejthette, hogy még csak ezentúl nyílnak meg igazán Rákóczi hazai és külföldi erőforrásai.

«Agyarkodik Montecuccoli,
Mája vagyon méreggel teli;
Gyakran mondja: tausend Wunder!
Ördöggel bír ez az ember!»[15]

Ocskay és Borbély embereivel Rákóczi lovassága 400 főre szaporodott és ez a csapat lett a kurucz lovasság magva. Ocskay, a ki ezúttal ötödször szökött meg a császáriaktól, most a fejedelemnek tette le az esküt. Közkatonái utóbb jobbadán tisztek lettek.[16] Olyan érdem, a mit másfél század mulva Damjanich is elösmert a harmadik zászlóaljról; de ő a legényeket, a kik «az ördögöt is megvernék», még sem neveztette ki tiszteknek, mert akkor hova lenne a zászlóalja?

Csak most, július 4-ikén érkezett meg Bercsényi 800 főnyi, aránylag kitűnően fegyverzett lengyel segédcsapatával, a mely közt két század oláh gyalogos, sőt néhány kozák és tatár is volt. A mi idáig történt, az föltétlenűl Rákóczi nevéhez fűződik; s az ifjú fejedelem éppen a fölkelés megindításában adta férfias nyugalmának, önállóságának és jelentős tudásának tagadhatatlan bizonyságait. — Nemcsak ezekről a napokról, de élete egész folyásáról elmondhatta utóbb, hogy őt nem a dicsőség vágya vezette, hanem a kellő és helyes cselekvés ösztöne hajtotta

[13] Bercsényinek ezen junius 24-iki levele Munkácsnál a vasasok kezébe esett. Közli Thaly id. h. II. 517—8.

[14] Rákóczi emlékir. 37. Thaly, Ocskay László. 2. kiadás. I. 23—24.

[15] Thaly, Adalékok, II. 340.

[16] Rákóczi emlékíratai, 37.

előre. Mindig Isten előtt és Istenért cselekedte, hogy végrehajtsa azt a művet, a melyre magát Istentől hivatottnak érezte. És ebben a műben nem riadt vissza akadályoktól, a természetével daczoló bajoktól, csapásoktól, ellenmondásoktól, magától a haláltól sem. *Ez* volt ő abban a pillanatban már, a mikor egy maroknyi paraszthad élére állt mindamellett is, hogy erdélyi fejedelmek ivadéka és római birodalmi herczeg volt.

Második beindúlásával ki kellett békítenie és megnyernie azt a nemességet, a melyet 1697. évi dúlásaival[17] a jobbágyság elidegenített.

IV.

AZ ELSŐ SIKEREK.

(1703.)

CSKAY és Borbély lovasai hírűl hozták Zavadkára, hogy az alföldi nép türelmetlenűl várja Rákóczi jöttét s arra kéri, minden áron keljen át a Tiszán. A fejedelem szívesen fogadta az üzenetet, mert a hegyek közt különben sem remélhette lovassága növelését; igen rosszúl fegyverzett hadával, melyet ő maga csak 400 lovasra és 2000 gyalogra becsűlt, mégis koczkáztatottnák tartotta a kimozdúlást. De meg hadjáratának czélpontja is megközelíthetetlen volt, mert a Borsova, Szamos és Tisza folyók kiáradtak s víz alá borítottak messzeföldet. Azonban nem lett volna jó Bercsényi lengyeleit sokáig ott tartani a határokon, mert a felpénzzel csakhamar visszaszökdöstek volna. Hiszen ő róla magáról is azt híresztelték, hogy megunta a hitegetéseket, visszament Lengyelországba. Hadait sem tarthatta zabkenyeren; Majos pedig mindössze csak negyven búzakenyeret vitt magával a munkácsi kolostorból és csupán Rákóczinak kedveskedhetett egy kulacs borral. A fejedelem bízott kuruczai lelkesedésében, bátorságá-

[17] Rákóczi emlékiratai, 27.

ban s így július 7-ikén reggel Zavadkáról másodszor is beindúlt az országba. Másnap Polyánkánál, a hol megpihentek, Bercsényi megírta *Kende* Mihály császári huszár-alezredesnek, hogy ne

92. GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS 1703-BAN.
(Egykorú festmény után.)

gátolja átkelésöket Tiszabecsnél. Személyesen ösmervén a fejedelmet és őt is, tudhatja, hogy nem jöttek üres kézzel és nagy alap nélkűl az országot felbolondítani: van pénzök, haduk,

szerződésök idegen királyokkal és minden készületök. Azonban Kassa felől már Montecuccoli ezrede is útban volt a Tisza felé, hogy «ama nebulókat megtanítsa» és gróf Löwenburg szatmári parancsnok komolyan intette gróf Csákyt: itt az ideje a rebellisek kiirtásának, ne engedje oda másnak a pálmát! Ezután a császár sem igen ad kegyelmet a lázadóknak, ők tehát éppen ne adjanak.[1] Rákóczinak meg kellett előznie, hogy Csáky és Kende csapata, Tiszabecsnél vagy Milotánál átkelvén a Tiszán, Beregben egyesűljön Montecuccolival[2], és «ha már a lázadásnak fejét nem is kaphatja, legalább erős tagjait bénítsa meg».[3]

Július 14-ikén tehát Rákóczi a hegyek és erdők rejtekéből hirtelen *Beregszászra* csapott, melynek bírája már az ország határán hódolt neki. Onnan rögtön a Tiszabecscsel szemben elsánczolt rév ellen indúlt; azt lovasságával bevette s most a folyam csetfalvi kanyarúlatába szorúlt lovasokra támadt. Ezek segítséget kaptak a tulsó partról, honnan a gyalogság tüzelése is védte őket. A fejedelem, a kurucz gyalogság késedelmezése miatt, a rohamot abbahagyatni akarta, mert féltette lovasságát a nagyobb erővel szemben; azonban Ocskay és Borbély zárt sorokban oly erővel csaptak a császáriakra, hogy azokat a Tiszába, vagy a mocsarakba szorították s nagy részöket Kende alezredessel együtt levágták.[4]

Első katonai sikere után Rákóczi visszahúzódott a hű Váriba, hogy fáradt vitézeivel a Borsovafolyó jobb partján töltse az éjszakát; mert attól tartott, hogy Csáky és Stein a Tiszán átkelve dél felől, Montecuccoli pedig észak felől a Tisza és Borsova félszigetében összemorzsolja, ha megtudja, milyen maroknyi serege van.

Lefekvés idején táborát valóban azzal a hírrel verték föl, hogy az ellenség már Beregszászra ért. Bercsényi a mellett volt, hogy a hegyek közé vonúljanak vissza; Rákóczi azonban ezzel

1 Löwenburg levele 1703 junius 27 Századok, 1873. 16.

2 Montecuccoli levele julius 11. U. o. 21.

3 Löwenburg levele julius 12. U. o. 23.

4 A csata leírása: Rákóczi emlékír. 38–39. Századok, 1873. 24., 1874. 401. Thaly, Bercsényi, II. 521–3.; Ocskay, I. 24–25.

nem akarta elárúlni gyöngeségét. A hegyekbe húzódás megmentené ugyan életöket, de ártana a közügynek, a melyért fegyvert fogtak. Ellenben, ha magát a Tiszántúl elfogják is, a fölkelés nagyot nyer az átkeléssel, mert az Alföld népe mindjárt csatlakoznék. Szavát adta tehát magyar lovasainak, hogy ha a gyalogok és a lengyelek vonakodnának, velök kísérli meg az átkelést. A tanácskozás kissé elhúzódott olyan válságos időben, mikor két tűz között álltak. De már éjjel megtudta, hogy Beregszásztól a németek rövid kémszemle után visszahúzódtak; reggelre pedig azt a meglepő hírt hallotta, hogy Csáky fölkelő nemesei is abbahagyták a hídcsinálást, elsülyesztették hajóikat és elszéledtek, mert nem érkeztek meg Löwenburg gyalogjai és Rabutin dragonyosai. Csak később derűlt ki, hogy a megbódúlást egy német trombitás

93. BÁRÓ LÖWENBURG FRIGYES NÉVALÁÍRÁSA.

okozta, ki Rákóczi táborából megszökvén, elhíresztelte, hogy a fejedelem 40.000 svéddel és lengyellel, sok ágyúval siet Szatmár ostromára, a hajdúk megnyerésére s azután Pozsony felé.[5]

Azonban, hajók hiányában, Stein és Kobilka kapitányoknak még mindig elég jelentős erejével szemben Rákóczi nem erőltette az átkelést Tiszabecsnél,[6] hanem Váriból Tarpán át a 30 kilométerre levő Námény felé küldte előre Esze Tamás ezredét. Másnap (16-ikán) maga is követte a sereggel. A gyalogság egész nap övig gázolt a sárban, mocsárban. «De — kér-

5 Rákóczi emlékíratai, 39. Gróf Löwenburg levele 1703 julius 15. Századok, 1873. 24. Gróf Csáky levele julius 16. (ó-naptár szerint 4.) U. o. 1874. 401.

6 Pápay János ecsedi prefektus julius 17-ikén még nem tudta, Tiszabecsről hová lettek Rákócziék és hogy szándékuk szerint átjönnek-e? Századok, 1873. 25.

dezte az emlékein fölmelegedő fejedelem[7] — van-e olyan nehézség, a melyet könnyűvé nem tenne a bátorság, ha erős akarat járúl hozzá? Ez a rosszúl fegyelmezett, félig mezítelen nép, mely tűzhelyét és családját elhagyva, mindenfelől hozzá sereglett, vitézűl követte zászlait.» Náménynál, a hol másfél hónappal azelőtt is áttört az alföldiek föllelkesítésére, Esze Tamás július 16-ikán már átkelt a Tiszán Löffelholz tábornok vízimalmainak és elrejtett csolnakainak segítségével.[8] Hadaival másnap fölverte Károlyi Sándor ocsvai udvarházát. Maga Rákóczi csak július 18-ikán, szerdán költözött át a Tiszán Vásárosnáménynél és aznap ott táborozott.[9] Serege ekkor már annyira szaporodott, hogy mindenütt kész volt bevárni a német hadat; de máris elfoglaltatta és őríztette Rakomáz mellett az aranyosi révet, hogy Tokaj felől váratlanúl meg ne támadhassák.[10] 19-ikén a szabolcsi Vajáról, a Vayak kastélyából rendelte magához az ecsedi bírót, a ki azonnal sietett hódolni földesurának és fejedelmének, a kinek ötven kurucza aznap már Nagykárolyig portyázott.[11] Boné András lovaskapitány Diószegről ugyanaz nap szólította fegyverre a bihariakat.[12] És bizony «nem akadtak olyan szegénylegények, a kik pénzért vagy ajándékért» megcselekedték volna, hogy Rákóczi vagy Bercsényi elfogásával szerezzenek maguknak «igen nagy hírt, szép nevet», a hogy gróf *Pálffy* Miklós koronaőr éppen ezekben a napokban óhajtotta.[13]

Azonban a szabolcsi nemesség *parasztvezérnek* nézte mind a két urat s a mocsarakkal körülvett kisvárdai várba zárkózott előlük. Gyanakodóvá tette, hogy a parasztok oly sietve csatlakoztak hozzájuk. Az urak visszavonúlását a parasztok arra magyarázták, hogy a németekkel akarnak tartani; s különben is gyűlölvén őket, barmaikat, gulyáikat elhajtották. Rákóczi

7 Rákóczi emlékiratai, 41—42.

8 U. o. 42. Skotka Mihály szatmári harminczados levele 1703 julius 19-ikén. Századok, 1874. 400. Szűcs, Debreczen tört., 704.

9 Pápay id. levele, Századok, 1873. 25. Rákóczi levele julius 18. Thaly, Bercsényi, III. 12.

10 Rákóczi id. levelében.

11 Pápay levele julius 19. Századok, 1873. 26.

12 Erd. Nemz. Muzeum, Kemény gyüjt.

13 Gr. Pálffy Miklós levele gróf Barkóczy Ferencz zempléni főispánhoz julius 18. Thaly, id. h. III. 13.

érthetőnek találta, hogy a nemesek egyelőre ilyen se hideg, se meleg módra viselkedtek; mert valóban nem tudhatták, melyik a nagyobb ellenség: a német-e, vagy a jobbágy? Éppen azért csak kevesen menekűltek a német helyőrségek oltalma alá, hanem inkább egyes nagyurak váraiban húzódtak meg. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók stb. mint megválasztott tisztek vezették a népet mindenünnen a Rákóczi táborába;[14] de ötven év előtt részben hasonló elemekből alakúlt Cromwell hadserege, sőt «mezítlábos» parlamentje is; még pedig a szabadság minden kára nélkűl. Mint Dósa György idejében, a szegényebb nemesség most is hosszú fontolgatás nélkűl csatlakozott a jobbágyokhoz és pedig leghamarabb Ugocsa- és Beregvármegyékből. *A nagyobb urak közül* először az Ilosvayak jöttek: János, Bálint, Imre, Ábrahám, Dénes, kiket személyes szeretet és családi ragaszkodás csatolt Rákóczihoz. A szabolcsi nemeseket a fejedelemnek még ostromolnia kellett Kisvárdán.

Maga is félt, hogy a falak és igen magas tornyok megmászására a népet inkább a zsákmány reménye, mint a hazaszeretet tüzeli; beérte tehát azzal az igéretökkel, hogy nem fognak fegyvert ellene s elvonúlt a vár alól a hajdúvárosok felé.[15] Útközben, a szintén szabolcsi Gyulajnál, 23-ikán csatlakozott hozzá az első magyar főúr, báró *Melith* Pál a krasznaközi nemességgel s itt fogadott hűséget ecsedi várának őrsége is. A foglyul hozott prefektust, *Pápay* Jánost, Rákóczi maga mellé fogadta főtitkárnak s fölépíteni rendelte az ecsedi várat, melynek védelmére 200 lovast küldött. Másnap a kuruczok már Debreczen és Nagykároly alatt portyáztak. Sok kárt okoztak dolhai legyőzőjüknek, báró *Károlyi* Sándor szatmári főispánnak, a ki már hetek óta Bécsben járt a királynál, minisztereknél, tábornokoknál. Emlékíratokban, beszédekben kérte őket, ne kicsinyeljék a veszedelmet s a nép elégedetlenségét, melynek okait bőségesen fejtegette; a fölkelés elnyomására szervezzenek

[14] Rákóczi emlékíratai, 42.

[15] Baiz csongrádi tiszttartó levele (1703. augusztus 12.) szerint ágyúk nélkűl bevette. (Thaly, Bercsényi, III. 31.)

hamarosan állandó nemzeti hadsereget, a további bajoknak pedig a szegény nép megvigasztalásával vegyék elejét. Hiszen immár majdnem tizenegy vármegye forog veszedelemben a hajdúvárosokkal és Debreczennel együtt s Rákóczi hatalma még inkább fog erősödni.[16]

A fejedelem július 25-ikén már ott ájtatoskodott a nyírbátori templomban ősének, a kenyérmezei hős Báthory Istvánnak sírja előtt, melynek fölirata a csüggedőt Ézsaiás szavaival (XXVI. 19.) buzdítja: «Serkenjetek föl és énekeljetek, a kik a porban lakoztok!» A porban lakozó *debreczeniek* voltak az elsők, a kik *a szabad királyi városok* polgárai közül leghamarabb serkentek föl a nemzeti ügy védelmére, mert már másnap hódoltak a Sámsonban táborozó fejedelemnek.[17] Ettől fogva nemcsak parasztok, bocskoros és birtokos nemesek, főrendek, hanem városi polgárok is küzdöttek Istennel a hazáért és szabadságért. A bihariak *Boné* András vezetése alatt, puszta jövetelének hírére, 3000 gyalogot és 4000 lovast állítottak s alispánjuk, *Buday* István, letette a hűségesküt. A hajdúk 2000 lovast és 6000 gyalogot ajánlottak fel; csak arra kérték, foglalja el Nagykállót, hogy távollétökben a németek onnan ne zaklathassák családaikat. 28-ikán tehát Rákóczi Sámsonból ismét észak felé, *Kálló* ostromára küldte hadai egy részét s másnap maga is odament. Az öt bástyájú várat 400 hajdún kívül 40 császári védelmezte. Rákóczi, eszközök hiányában, ostromzárra gondolt. A diószegiek azonban rohamot sürgettek s dühösen rohantak a kapura, hogy fejszékkel törjenek maguknak útat. Hiában járván, a fejedelem jutalmat igért annak, a ki tüzes nyilakkal felgyújtja a bástyákhoz nagyon közel épült házakat és istállókat.

[16] Károlyi S. emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. Századok, 1874. 312—340., 396—413. V. ö. Rákóczi emlékirataival, 31., 47.

[17] A részletekre nézve l. Szűcs, Debreczen története, 697—732. Debreczen volt egyúttal az első törvényhatóság, mely kétszáz esztendő mulva, 1903 május 22-ikén Rákóczi szabadságharcza emlékezetét megünnepelte. A városnak a szabadságharczban követett szerepét az ünnepi szónok, Thaly Kálmán, szép beszédben fejtegette («Ünnepi beszédek», 13—35.).

A lengyelek és az oláhok fel is gyújtottak egy házat. A tüzet ugyan a lakosok eloltották, de most már maguk is a vár feladására nógatták a parancsnokot, *Eckstein* János hadnagyot. Este öt órakor a parancsnok valóban alkudozni kezdett s még azon este föladta a várat olyan föltétellel, hogy ő kardosan, a többi pedig fegyvertelenűl vonulhasson ki belőle. Mindamellett valamennyien hűséget esküdtek Rákóczinak, a kinek tüzérsége alapját a most átadott négy ágyú és hét taraczk vetette meg. Kálló lévén egyúttal a salétrom-főzés középpontja, a kuruczok most már elegendő puskaport is gyárthattak.[18]

Erre annál nagyobb szükség volt, mert Boné András bihari kuruczain, várad-olaszii vereségök után, Popovics Tekelija (Tököli) János ezredes a ráczokkal Pocsajnál újabb győzelmet aratott; Diószegig űzte őket és a föld népét mindenütt zaklatta. Angol tudósítások kiemelik,[19] hogy Rákóczi és Bercsényi a pocsaji ütközetben nem vettek részt, mert 4—5000 fölkelővel még Kálló alatt állottak. Hadaik nemcsak ott szaporodtak, hanem Diószeg körűl is 10—12.000-re növekedtek. Debreczen városa pedig éppen ezekben a napokban mutatta meg, a hazáért anyagiakban is mennyi áldozatot kell hozni, ha kőfal, erősség, fegyver nem védi is az ellenség boszúállásával szemben.[20] Egész népe hűséget esküdött a fejedelemnek, ki augusztus 2 ikán innen értesítette első sikereiről XIV. Lajost és a lengyeleket. A fejedelem azonban már másnap megindúlt, hogy meglephesse Várad-Olaszit. Mivel a hajdúvárosok és Debreczen kocsikat adtak, minden szekérre 6—8 gyalogot ültetve, táborával 5-ikén s így a kiszámított időnél hamarább Diószegre ért. Némi nyugvás után Bercsényit tovább küldte Várad felé, maga azonban ott maradt.[21] A nép megnyugtatására azt híresz-

18 Rákóczi levele De Bonnachoz 1703 augusztus 2. (Thaly, Bercsényi, III. 23—24.) és emlékiratai (43—44.) a részletekben némi eltéréssel beszéli el Kálló bevételét.

19 Simonyi, Angol dipl. I. 27., 29.

20 Thaly ünnepi beszéde 1903 május 22-ikén, 24. l. Szűcs, Debreczen tört., 705—6. Simonyi, Angol dipl. I. 26—27. Stepney (u. o.) Debreczent Magyarország leggazdagabb városának nevezte.

21 Stepney augusztus 29-iki hírei szerint

telte, hogy ez csak az előhad, s ha nem sikerűl is a támadás, majd jóváteszi a dolgot a nyomában járó deréksereg. A gróf azonban másnap[22] hajnalban hamarosan elfoglalta és fölgyújtotta a várad-olaszi palánkot. Rácz lakosait levágatta vezérökkel, Kiss Balázszsal együtt, a ki negyvenesztendei szolgálata emlékéűl 14 golyót hordott a testében.

Székelyhídról, a hova Diószegről ment át, a fejedelem már augusztus 9-ikén felszólította a rácz határőröket, hogy, ha a váradiak sorsára nem akarnak jutni, fogjanak fegyvert ők is a haza védelmére, a mely esetben hajdúszabadsággal jutalmazza őket.[23] A bihariak nagy lelkesedéssel hallották, hogy Rákóczi seregének *egy része is* elegendő volt egy jól megerősített város bevételére, a császáriaknak a várba-szorítására s a vidék rémeinek, a ráczoknak megsemmisítésére. A szalontai és a sarkadi hajdúk siettek is a nemzeti ügyhöz csatlakozni. Máramarosvármegyébe a fejedelem Ilosvay Bálintot, Krasznába pedig a vén Szőcs Jánost küldte be egy-egy csapat élén a nemesség és a nép megnyerésére. Ő maga Margitáról augusztus közepén Biharból Szatmárvármegyébe nyomúlt és először is *Nagykároly* várát vette ostrom alá. Ezt a gazda, *Károlyi* Sándor, távollétében felesége, *Barkóczy* Krisztina védelmezte negyven némettel és számos hajdúval. Bízhatott a négy szögletbástyában, a vízzel telt árokban és a sok ágyúban; annál kevesebbet bízhatott Rákóczi a maga erejében s azért titkon tett kedvező ajánlatokkal akarta hódolatra bírni Károlyinét s az őrséget. Bercsényivel megíratta neki, hogy nemcsak nem áll boszút a dolhai győzelemért, hanem meg is oltalmazza jószágaiban és visszaadatja elhajtott gulyáit, méneseit, a németeket pedig teljes biztonságban kísérteti el Szatmárra. Pár nap mulva tehát, a mikor rohamot színlelt, a báróné feladta a várat s a hajdúkkal és húsz némettel együtt hűséget esküdött a fejedelemnek, ki a

Simonyi, I. 32.) Bercsényi 7000-rel Buda, Rákóczi ugyanannyival Várad felé indúlt.

[22] A Feldzüge des Pr. Eugens (v. 607.) szerint szept. 10-ikén.

[23] Szalay VI. 95.

másik húsz németet, adott szavához képest, Szatmárra kísértette.[24]

Ide jött hozzá hódolni Nagybánya város küldöttsége a mely előadta, hogy kapuit már 14-ikén megnyitotta két zászlóalj kurucz előtt, de kénytelen volt lelövetni a hollómezei *Pintye* Gligort és társait, a kik hitszegően rabolni kezdtek. A fejedelem helyeselte, sőt meg is dícsérte eljárásukat, elfogadta hűségesküjöket és *Porcsalmy* Istvánt tette meg magyar helyőrségök kapitányának. Ezzel és a szomszédos két Kapnikbánya hódolatával sokat nyert, mert kezébe jutottak az ottani arany-, ezüst- és ónbányák a pénzverő házzal és puskapor-malommal együtt.[25] — Itt hallott két másik jó hírt is. Az egyik, hogy *Ilosvay* Bálintnak Huszt német őrsége, báró *Eytner* parancsnok megöletése után, augusztus 17-ikén nemcsak feladta a várat, hanem át is állott, mire Máramaros nemessége szintén hűséget eskü-

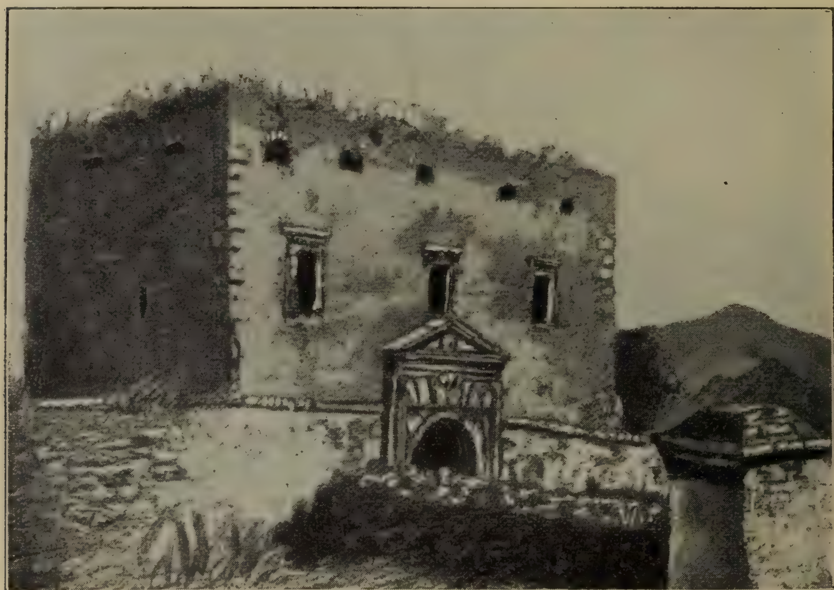

94. A NAGYKÁROLYI VÁRKASTÉLY A XVIII. SZÁZADI ÚJRAÉPÍTÉS UTÁN.

[24] Rákóczi emlékiratai, 47. Károlyi augusztus 25-ikén Rózsahegyen értesült a dologról. Thaly, Bercsényi, III. 41.

[25] Rákóczi emlékiratai, 47—48.

dött a fejedelemnek.[26] A másik, hogy a vén *Szőcs* János ezredes Szilágysomlyót augusztus 21-ikén elfoglalta.[27] Hiszen nem volt nagy dolog ártalmatlanná tenni egy roskadozó várban harmincz lovatlan vén lovast; de 86 esztendő mulva az öreg De Launaynak is csak 80 rokkantja s néhány svájczija akadt egy világváros közepén a Bastille védelmére: bukását mégis a szabadság világraszóló diadalának tekintették. Mindenesetre jellemző, hogy

95. A BÁTHORY-VÁR SZILÁGY-SOMLYÓN.

báró *Glöckelsperg*, a ki közkatonából lett a császári sereg egyik legvitézebb tábornoka, Somlyón nem merte bevárni a kuruczokat, hanem (augusztus 5-ikén) Szatmárba zárkózott előlük. Háta mögött ugyan *Rabutin* altábornagy 8000[28] császárival állott Erdélyben, de Glöckelsberg attól tartott, hogy Montecuccolival

[26] U. o. 44. Thaly, Bercsényi, III. 44—45. Stepney levele szeptember 5. Simonyi, I. 33.

[27] Rákóczi u. o. 45—46. Stepney levele szeptember 5. Simonyi, I. 33. Cserey Hist. 322. Petri, Szilágyvárm. monogr. II. 166.

[28] Feldzüge des Pr. Eugens, V. 610. Rákóczi (emlékír. 44.) szerint csak 4000. Az ezredek dislocatiója szerint Erdélyben 1700-ban 8 ezred állott 102 században. (Mike-gyüjtemény az Erdélyi N. Múzeumban.)

egyesülten sem bír a 16.000 fölkelővel, a mennyire Rákóczi híveinek a számát ebben az időben becsülték.[29] A bécsi magyarok mégis azt hitték, hogy ez a «tumultus» lecsendesedik nemsokára: a rebellió elolvad, mint a hóharmat.[30]

V.

RÁKÓCZI SZATMÁR ALATT.

(1703).

Rabutin de Bussy Lajos János császári altábornagy minden erejét Erdélyország védelmére tartogatta. Váradolaszi, Huszt, Somlyó elfoglalása után jogosan hitte, hogy Rákóczi Biharból egyenesen Erdély ellen indúl s nem tudhatta, keletfelől Thököly nem tesz-e hasonló kisérletet; hiszen mindaketten Erdély fejedelmeinek nevezték magukat. Számíthattak a törökökre, kik — Rákóczival majdnem egyidőben, július 11-ikén — nyiltan fölkeltek szultánjok, II. Musztafa ellen s olyan urat kerestek, a ki felbontsa a karlóczai békét, hadat izenjen a német-római császárnak, visszaszerezze a Magyar- és Erdélyországban elvesztett főuralmat. A török védelem idejében Bocskay, Bethlen és a két Rákóczi Erdélyből őrködött a magyar szabadságra, a mely azonnal lehanyatlott, a mint ez az őrködés megszűnt. Thököly sikertelenségeinek oka abban rejlett, hogy nemcsak nem volt ura Erdélynek, de ennek még őszinte támogatására sem számíthatott. Rákóczi fölkelésének sorsa is azon látszott megfordúlni, elfoglalhatja-e Erdélyt? A fejedelem hat esztendő múlva maga mondta, hogy őt sokan figyelmeztették őseire, a kik Erdélyből szokták vala oltalmazni Magyarországot s ebből következtették, hogy ügyének alapja Erdély fölszabadúlása legyen. Azonban Rákóczi szerint nem vették figyelembe

29 Stepney levele augusztus 22. Simonyi, I. 30.

30 Gr. Kálnoky Sámuel erdélyi udv. kanczellár Aporhoz, 1703 augusztus 22-ikén. Szádeczky: Apor verses művei és levelei II. 18. (MHH. II. oszt. XXXVII. kötet).

az idők különböző voltát: mennyivel könnyebb volt akkor Erdély nyugodalmas birodalmából segítni Magyarországot, mint most a maga saját erejével keresni és kivívni mindakét ország boldogúlását. Politikájának nyitja abban áll, hogy nem törekedett egész határozottan Erdélyt akkor elnyerni, a mikor Magyarországot külső segítség nélkűl kellett oltalmaznia.[1]

Viszont a császári sereg első sikertelenségének az oka abban rejlik, hogy — a török forradalom fejleményeire várva — Rabutin nem mozdúlt ki Erdélyből azonnal, a mikor a Magyarországon állomásozó hadakkal két tűz közé szoríthatta és összetörhette volna Rákóczi gyülekező kuruczait. Taktikai szempontból tekintve hadállását, a fejedelem így is aggódott a miatt, hogy a mikor serege még csak alakúlóban volt, Glöckelsperg ötszáz lovassal Szatmárba vonúlt; mert ha a Munkácson táborozó Montecuccoli-ezred megindúl és átkelve a Tiszán, a Szamos védelme alatt Glöckelsperggel egyesűl: könnyen szétszórhatja fegyvertelen és fegyelmetlen seregét, a melyet tanúlatlan tisztek vezettek. Nem remélhette, hogy Szatmár erős és jól fölszerelt várát elfoglalhassa és veszedelmesnek tartotta, hogy annak körűlzárásával töltse az időt a síkságon; de a neki hódoló vármegyéket sem hagyhatta sorsukra az ellenséges vár torkában.[2] Elhatározta tehát, hogy a császáriak egyesülésének gátlására és a megyék védelmére mégis előrenyomúl Szatmár felé.

Szent István napján már, Szatmártól 7—8 kilométerre, Vetés falunál táborozott. A császáriak azonnal kicsaptak, hogy átvágják a malomgátat és víz alá borítsák az egész vidéket; azonban Rákóczi gyalogsága és három ágyúja elől visszavonúltak. A Szamos két ága közt fekvő várnak két kijárata lévén, a fejedelemnek arra kellett törekednie, hogy — az eleségszerzés megakadályozása végett — mindakét kijárót elállja. De nem voltak elég ügyes tisztjei, hogy kétfelé ossza seregét s így beérte annyival, hogy éjjelenkint őröket küldjön a hídak szemmel-

1 Rákóczi levele 1709 julius 27. Arch. R. III. 159.
2 Rákóczi emlékiratai, 46—47.

tartására. Ezek azonban rendesen csak akkor vették észre az ellenséget, a mikor az már eleséggel megrakodva tért haza a várba. A kuruczoknak különben sem tetszett az éjszakai őrködés

96. RABUTIN DE BUSSY CSÁSZÁRI ALTÁBORNAGY.

és az egyhelyütt való hosszas, tétlen táborozás, mert változatosságra és zsákmányra vágyakoztak. A jobban fegyverzettek e miatt ki-kiszökdöstek a táborból, a rosszabbúl fegyverezettek

pedig nem teljesítették kellően a rendes szolgálatot. A tisztek jobbadán maguk is közönséges emberek lévén, nem mertek, vagy nem is akartak parancsolni a fegyelmetlen népnek, a melynek fékentartása és rendezése egészen Rákóczi és Bercsényi föladata lett.

A roppant hőségben a Szamos vize nagyon leapadván, szatmári titkos híveinek tanácsára Rákóczi azon mesterkedett, hogy a Szamos egyik ágát a másikba vezesse s így a nagyon elhanyagolt földsánczokkal és bástyákkal védett várost egyenesen a száraz meder felől támadja meg. Vetés alól tehát víz ellenében augusztus 30—31-iki éjjelén a sötétség és sűrű bokrok védelme alatt egyetlen hadoszlopban a vártól keletre levő Pálfalva alá indúlt. Oldalvédőkkel fedezte a menetet s ő maga Bercsényivel középütt a lovassággal haladt. Egyszerre oldalról egy szeles fiatal nemes tört reájuk; a jelszót kérdezte s a felelet megvárása nélkül elsütötte karabélyát. Abban a hiszemben, hogy itt az ellenség, az előhad egyszerre megfordúlt, a derékcsapatra vetette magát, mire az utóhad a vélt ellenségre tüzelni kezdett. A két vezér előugratott, hogy ezt a valóságos öngyilkosságot megakadályozza; de Bercsényi, lovának lerogyása következtében, megsebesült és elájúlt. Nagynehezen félrevitetvén s biztosságba helyezvén őt, Rákóczi kiáltozva akarta megállítani a hadat; de szavát a zajban nem értették. Előcsapata megerősítése után a gyalogságot mégis sikerűlt megállítania, mire a sereg többi része is visszanyerte nyugalmát. Ez, mint a munkácsi visszavonúlásnál, megint Rákóczi személyes érdeme volt. Ennyi zavar után hajnalban végre elérte czélját. Tábort ütött Pálfalvánál s másnap (szeptember 1.) megkezdte a Szamos balágának eltöltését, hogy a vizet egészen a jobbra kanyarodó anyamederbe terelje. A várbeliek lovastámadással akarták meghiúsítani szándékát. Rákóczi szintén lovasokat küldött ellenök, de a gát végére gyalogokat helyezett, hogy amazokat, visszaveretésök esetében, támogassák. A tanúlatlan lovastisztek csatarend nélkűl rohantak az ellenségre, a mely tehát könnyedén zavarba hozta és visszaverte őket.

97. SZATMÁR.

Elvette néhány zászlajukat, de csak keveset sebesített s ölt meg közőlük. A gyorsan lelkesedő kuruczokat nagy csüggedés fogta el. Nyugalmát megint csak a fejedelem őrízte meg, a ki egyedűl állt a sereg élén, mióta Bercsényit Nagykárolyba küldte fejsebe gyógyítására. Belátta, hogy nem táborozhat ily közel az ellenséghez, a mely a bokrok és berkek közt gyalogságával akármikor meglepheti őket. A mint tehát elkészítette a gátat, a futás színének elkerülésével visszatért Vetésre.

Az ostromzár unalmát olykor vadászatokkal űzte el. Egyszer az erdőben elesteledve, az éjszakát néhány palotásával egy majorban akarta tölteni. Legényei egy részét eleségkeresni küldte. Ezt megsejtve, egy várbeli tiszt, a ki már régebben lesett rá, katonáival az udvarba nyomúlt. Úgylátszik, azt a jelenetet akarta eljátszani, a mely tavaly (június 10—11-ike éjjelén), szintén egy magános házban, az olasz Rivaltánál Vendôme franczia vezért majdnem Savoyai Jenő főhadsegédének, Davia marchesenek kezébe juttatta.[3] Rákóczi épen kinézett az ablakon. «Herczegem! — szólt reá a tiszt, pisztolyát fölemelve — ez egyszer kezemben van ön; de adja meg magát kegyelemre!» A fejedelem válasz helyett nyomban lelőtte a tisztet, azután öt emberével gyorsan eltorlaszolta magát. Szerencsére, a lövés zajától megriasztva, a palotások éppen akkor érkeztek vissza, mikor a császáriak fölgyújtani akarták a majort. Oly elkeseredéssel támadtak rájuk, hogy valamennyit levágták.[4] A táborban nagy rémületet okozott az a hír, hogy a fejedelmet megölték; s akkor sem nyugodtak meg egészen, mikor egészségesen tért vissza. Az öreg *Ujhelyi* István ref. pap mindjárt meg is mondta neki, hogy a ki csak igazán kívánja a fejedelem boldogúlását, aggodalommal látja gyakorta való vadászatait. Mert ezer oka van annak, hogy mostan már nem tehet úgy, mint ezelőtt három-négy esztendővel. Olvashatta, a kémek hány királyt,

3 Arneth, Prinz Eugen, I. 176—7.

4 Des Alleurs emlékírata 1705-ből. Fiedler, II. 461. Szeptember 24-ikén ez ügyben s a Bercsényi sebesűlése ügyében már tanúkat hallgattak ki Huszton és Máramarosszigeten. Thaly, Bercsényi, III. 49.

II. RÁKÓCZI FERENCZ 1703-BAN.

fejedelmet vesztettek el vadászásban. De egy lónak elesése, egy fenevadnak támadása is életökbe kerülhetett. Efféléktől, a mik azonban most is megeshetnek, az Isten őrízze őt; mert bizony «akkor jönne el a jajok jajja e magyar nemzetre és akkor szakadna nyaka e mai dolognak!» [5]

Pedig ez a «dolog» napról-napra fejlődött. Most már a szabolcsi és máramarosi nemesség is kibontott zászlókkal csatlakozott a kuruczokhoz. Báró *Sennyei* István, a kit a jobbágyok bodrog-tárkányi várában szorongattak, szintén eljött és letette a hűségesküt. Rákóczi ezt nagy nyereségnek tartotta, mert úgy hitte, hogy mindnyájuknál többet ért a hadakozáshoz. Talán össze is függ Sennyei hódításával, hogy Domahidán (Szatmár és Nagykároly közt), szeptember 7-ikén Rákóczi kiadta a második hadiszabályzatot, «minthogy a hadakozásnak szerencsés kimenetelét Isten után a rendtartástól is várhatta».[6] Ugyanott szeptember tizedikén haditanácsot hívott össze, a melyben a felgyógyúlt Bercsényi is résztvett. Később a gyöngeség jelének tartotta,[7] ha valamely tábornoka *mindent* a hadak tanácsából vitt végbe, s megrótta [8] azt a tábornokát, a ki a helyett, hogy tetthez fogott volna, haditanácsot tartott s megkérdezte azokat a tiszteket, a kiket legtöbbre becsűlt és a kiknek szavára kelleténél többet hajtott. Mindamellett mostantól fogva, egy-egy nagyobb elhatározás küszöbén, csata előtt vagy csata után néha maga is tanácskozott a vezérekkel. Nem egyszer jutott arra a meggyőződésre, hogy némely szerencsétlenséget elkerűlhetett volna, ha szilárdan ellenáll az alkalmatlan és tolakodó tanácsadóknak; de nem érezte magában azt a vezéri biztosságot, a mely, ilyen tanácsadókkal szemben, a maga tapasztalataira hivatkozhatik.[9] Ezúttal abban állapodtak meg, hogy Bercsényit egy nagyobb hadtesttel Tokaj felé küldik a Munkácsról odavonúló Montecuccoli-ezred figyelem-

5 Szatmár alatt mondott szavait ismétli 1703 deczember 5-ikén Ungvárt kelt levelében. Thaly, Bercsényi, III. 49.

6 Közli Tört. Tár, 1904. 36—39.

7 1705 junius 25. Arch. R. I. 355.

8 Rákóczi emlékíratai, 164.

9 Rákóczi emlékíratai, 141., 142.

mel kisérésére és a tiszai révek biztosítására. Maga Rákóczi hódolatra intvén Pest, Pilis, Solt egyesült vármegyéket,[10] domahidi táborából szeptember közepén visszatért a szatmári ostromzárlathoz. Ott hallotta, hogy Nigrelli tábornok — néhány nappal halála (szeptember 23-ika) előtt — visszaparancsolta Montecuccolit, mert elégtelennek tartotta erejét Rákóczi hadaival és a nép meglepően gyors fölkelésével szemben. A megérkező Bercsényit tehát a németek helyett a harangodi síkon (Tokaj és Ónod közt) az öreg *Szalontay* János vezetése alatt fölkelt hajdúk fogadták, a kik azonnal hűséget esküdtek Rákóczinak.[11]

Szeptember 17-ikén a kuruczok egyszerre két várat zárhattak körűl; emitt Bercsényi vagy inkább alvezére, *Orosz* Pál, Tokajt, a Krajnya orosz népével pedig *Haraszthy* Imre Bercsényi birtokát, Ungvárt. Kővár ugyan (szeptember 15-ikén) Rabutin hatalmába került s az altábornagy hír szerint 6000 főnyi megfigyelő hadtestet küldött Zsibó felé a határra, de a hírszerzés végett leküldött *Ilosvay* Imre Szamosújvárnál megverte székely hadait s diadala jeléül néhány elfoglalt zászlóval tért vissza Szatmárra. A fejedelem örült a váratlan hírnek; de Erdély megtámadását alkalmasabb időre halasztotta. Bercsényi különben is arra sürgette, hogy, Szatmár alatt csupán kisebb hadat hagyva, gyalogsága javarészével hozzá csatlakozzék; mert Tokaj lévén a «tizenhárom vármegye középpontja», onnan egységesebben intézheti a hadjáratot. Rákóczi valóban kelletlenűl vesztegelt Szatmár alatt, nem is bízott annak bevételében; de nem akarta magukra hagyni a hozzá csatlakozott vármegyéket. Hiszen elég nagyszámú seregének még mindig csak negyedrésze volt tűrhetően fölfegyverkezve, hadi dolgokban pedig «a legotrombább tudatlanságot» tapasztalta. Ott kellett tehát maradnia, hogy hadait valahogyan begyakorolja s hogy — hírneve érdekében — legalább a várost elfoglalja. Egyébiránt (szeptember 26-ikán)

10 A domahidi táborból szeptember 13. Hornyik, Kecskemét tört. 242—4.

11 Rákóczi emlékiratai, 51. Szalontay csakhamar udv. főbiztos és tokaji révkapitány lett; 1708-on túl nincs nyoma.

örömmel jelentette XIV. Lajosnak, hogy fegyvereit Isten megáldotta s az országot egészen a Dunáig érdekeihez fűzte. Háromszor verte meg a ráczokat, egyszer az erdélyieket; elfoglalta Kállót, Károlyt, Somlyót, Nagybányát, Husztot; körűltáborolta Szatmárt, Munkácsot, Ungvárt, Nagyváradot, Tokajt. Idáig nem találkozott ellenállással az a szándéka, hogy hazája boldogságát a megállapított terv szerint keresse; de ezt a tervet gyorsan kell végrehajtania, mert az ellenség is gyűjti és rendezi erejét.[12]

A gyorsaságban maga járt elül jó példával.

Szeptember 27-ikén éppen Sennyeivel tanácskozott, mikor az őrök Szatmár városából két polgárt vezettek hozzá. A polgárok elmondták, hogy ők — magyarok — odabenn többen vannak a németeknél; már megunták a hosszas ostromot. Ha tehát Rákóczi olyan helyen támadna a falakra, a hol a védelem reájuk van bízva, szívesen megkönnyítik bejutását. Mostan akár mindjárt megmutathatják a Szamos gázlóját, a melyen a gyalogság a Pálfalvánál elfogott s a nagy szárazságban különben is leapadt vizen könnyen átkelhet; de siessen, hogy a Szamos meg ne áradjon és hogy a várbeliek meg ne tudják üzenetöket.

Rákóczi, Sennyei tanácsára, a szeptember 27-ikéről 28-ikára menő éjjelen a város kapui közelében lesbe állított 3—4 lovasszázadot, a gyalogságot pedig a város megjelölt részével szemben levő bokrok közé bujtatta, hogy füstjelre a falak ellen támadjon. A lovasság ingerkedésére a kapuk kinyiltak ugyan, de a német lovasok benmaradtak, holott máskor, pl. a pálfalvi gát csinálásánál, odahagyták a várat, hogy a kuruczokat üldözhessék. Mivel pedig Nagybánya felől porfelleget vett észre, ezt a 3—4 századot Rákóczi arrafelé küldte kémkedni s megtudta, hogy a német lovasság tér vissza az eleséggel. A kurucz lovasok most rejtekökből parancsszó nélkűl előrerohantak; de akkora port vertek, hogy ezt a németek is észrevették, vágtatni kezdtek s előbb érkeztek a várkapuhoz. Eközben adott jelre a gyalo-

12 Fiedler, II. 437. (A szövegben szeptember 26-iki, a czímben és a tartalomjegyzékben szeptember 22-iki keltezéssel).

gok megrohanták a falakat; be is jutottak a városba, de a helyett, hogy hirtelen elállták volna a vár kapuit, gyujtogatni és rabolni kezdtek. A város elfoglalása után Rákóczi azonnal megrohanta a várat; kuruczainak egy része már föl is jutott a sánczokra, de kellő támogatás hiányában vissza kellett vonúlniok. A vállalatnak ez a része tehát nem sikerűlt; de az is siker volt, hogy az eleséggel jól ellátott városnak a vár többé nem vehette hasznát; szorúlt helyzetbe jutott, a vidéket nem háborgathatta s így most már maga a fejedelem is más, fontosabb feladatok megoldására gondolhatott. Előbb azonban, hogy teljes biztosságban hagyja a Szatmár körűlzárását folytató hadtestet, ennek részére kitűnően védelmezhető táborhelyet keresett. Jól megvizsgálta a környéket s a Szamos egyik kanyarúlatában olyan félszigetet talált, a melynek partja köröskörűl meredek, bejárása pedig alig 75 méter széles volt. Ezt a bejárást árokkal és czölöpös mellvédővel megerősíttette, a kapu őrségének védelmére pedig külön kis erősséget készíttetett. A tábor másik felén a Szamoson hídat veretett talpakból s a hídfő oltalmára redoutot építtetett. Így megerősítve, ez a hely fölért magával a várral is. Mivel ehhez közel feküdt, mindig szemmel tarthatták a császáriakat s könnyen elvághatták őket a vártól, ha takarmányszerzésre kijöttek.[13]

Minthogy a fejedelemnek «a nemes ország szorgos és kívántató szolgálatának folytatására a Tiszán át kellett mennie», még szeptember 27-ikén[14] *Sennyei* Istvánra bízta Szatmár ostromának folytatását. Készűlődései közben hallotta, hogy *Szőcs* János, *Borbély* Balázs és *Váradi* János deák szeptember 21-ikén rohammal vették be Szolnok várát az ír *Walters* kapitánytól, száz embert levágtak s 14 ágyút elfoglaltak.[15] Most már 2000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal ő maga is Tokaj alá indúlt.

13 Rákóczi emlékiratai, 54—55.

14 Rákóczi levele Nagy Pál károlyi kapitányhoz szeptember 27-ikén. Arch. R. I. 128. Windworth november 17-ikén (Simonyi, I. 51.) október 27-ikére teszi Rákóczi indúlását, holott Rákóczi szeptember 29-ikén még Szatmár, október 9-ikén már Nagykároly alatt volt.

15 Wienerisches Diarium, 1703. 19. sz. Szalay, VI. 101.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A KÖZNÉP.

(1703.)

MIELŐTT a Tiszához indúlt volna, Rákóczi véget akart vetni annak a látszatnak, hogy ő csupán valami *paraszt-fölkelés* vezére, a ki olyasmire vágyik, mint közel kétszáz esztendeje Dósa György. Hiszen maga is megrótta a népet, hogy II. Ulászló idejében visszaélt a keresztesháborút hirdető bullával s fölzendült a nemesség ellen; de mégis szánta, hogy legyőzetése után a nemesség korlátlan jogokat nyervén jobbágyai fölött, a törvények értelmében a parasztnak már csak egy tulajdona volt: a lelke. A tót és az orosz parasztok elég türelmesen viselték ezt a jármot; de a magyar jobbágyok gyűlölték uraikat és az egész nemességet. Rákóczi úgy vette észre, hogy most sem akarnak egyebet, mint szabadságukat megbosszúlni. A nép közűl csak a szabadosoknak állapota volt jobb a többinél, de például a hajdúk helyzete sem ért föl a nemesekével. Ha teljesedik a hajdúvárosok alapítóinak a szándéka és mint határőröket katonai fegyelem alatt tartják, elejét lehetett volna venni annak a sok kárnak, a mit az ország minden részében kószálva okoztak.[1] Rákóczi első katonái pedig a jobbágyok és a hajdúk voltak. Vele is gúnyolódhattak volna, gúnyolódtak is, mint dédapjával, I. Rákóczi Györgygyel, hogy »csak tudatlan, fegyvertelen, megzavarodott pórnép követi, melynek alig tizedrésze van ellátva puskával, némelyeknek csak bunkósbotjuk van; hát ezektől féljünk?«[2]

Valóban sajátságosnak látszik, hogy vezéröknek a jobbágyok akkora urat ismernek el, a kinek egymagának egymillió kétszázezer hold földje van, félmillió forintnál több évi jövedelme, régi származása, fényes neve, nagy czíme és sok várnivalója.

[1] Rákóczi emlékíratai, 69—70.

[2] Lippay érsek III. Ferdinándhoz, 1644 május 16. Toldy, Esterházy LXXIV. munkái.

De a nagy hitbizományok, majorátusok alapításának idejében éppen azok a nagy uradalmak, latifundiumok voltak a legbizonytalanabbak, a melyeknek gazdái — mint Rákóczi — saját érdekeik föláldozásával «a nemzetséges (nemzeti) közügy munkájának előmozdítására szentelték életöket»;[3] még pedig olyan időben, mikor az emberek nagyobb része «a közjót sem tartja jónak, ha nem érzi in privato (magánügyeiben) hasznát».[4] Sokszor ismételte, s a történelem igazolta, hogy vérét hazája és nemzete szabadságáért minden személyes haszon nélkűl, kész ontani. A kincset, vagyont megvetette,[5] pedig Lipót király máris három millió forintot vett föl az ő lefoglalt javaira.[6] Igy csak e miatt is bátran odaállhatott volna a társadalom elégületlenei közé, a parasztok élére, a kik ő nála sokkal jobban ragaszkodtak a földhöz, vagy inkább a földnek használásához. Ebben a pillanatban földönfutó volt, mint a többi, a ki éppen ezért bízta reá sorsa vezetését; és azért, mert tudta, hogy van szíve és van érzéke a nép szenvedései iránt. Erről utóbb maga Rákóczi is vallomást tett. «Bizonyára — szólt[7] — nem azért nyomorgottam egész télen át a szalmás gunyhókban és most sem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni állapotomhoz illendő jó alkalmatosságot meguntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kivánnám; hanem hogy, a hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtől szabatott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, a mely hazánk szolgálata után jobban kinyilatkoztatik, mintsem a külső pompa hívságos mutogatásával. Ne emlegessem én se érdemeimet, a ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem és szenvedem. S hallgassa el más is annak idején kívűl való keresését; mert szent Pállal reá kell

3 Rákóczi 1704 augusztus 6. Tört. Tár, 1901. 400.

4 Bercsényi Rákóczihoz 1708 márczius 27. Arch. R. v. 584.

5 Önéletrajz, 170.

6 Thaly, Bercsényi, II. 454.

7 1710 julius 6. Arch. R. III. 277.

98. MÚLATÓ KURUCZOK.

térnünk, hogy haszontalan szolgák vagyunk, mivel mindezeket követve, csak kötelességünket és hívatalunkat követjük.»

A szabadságharczot ő készítette elő, de kitörésének idejét a nép türelmetlensége hozta meg. A vagyontalan népnek kellett őt elkobzott rengeteg vagyonába visszahelyeznie, hogy abból a vagyonból teremtsen eszközöket saját gazdasági és talán politikai helyzete javítására. És Rákóczi mindjárt a fölkelés elején megmutatta, hogy «a kinek a föld népe kedvez, annak ember keveset árthat.» [8] Máris megadta a feleletet gr. Auersperg kérdésére: «Hiszen csak parasztok; s ha rebellisek is, mi az?» [9] «Ha pórhaddal, erősség nélkül kezdhettem, — mondta utóbb ő maga [10] — bizonyára jobb módom lesz benne jobb haddal és jobb időben.» Mindig vallotta, hogy a míg az ellenség a föld népe *szívének* ura nem lesz, bizony Magyarországot sem fogja bírhatni.[11] Őt pedig a nép annyira szerette, hogy az erdélyiek attól féltek, saját jobbágyainak fegyvereivel akarja magát korlátlan urukká tenni; s úgy érezte, valóban egyedűl tőle függ, hogy, a nép első lelkesedését fölhasználva, ezt megtegye.[12] Rabutin tábornok már a fölkelésnek első hírére különösnek találta, hogy a gubernium kiáltványa nem a király iránt való hűségre inti a népet, hanem inkább más gondolatokat ébreszt benne. Hiszen — szólt — ha a népnek is volna annyi esze, mint Bethlen Miklós kanczellárnak! Akkor nem ártana bírálgatni, ismertetni a Rákócziak történetét; de így mit használ a franczia király pártfogásának s más efféléknek beleszövése? A népet röviden intsék az ura iránt való kötelességre s intsék meg, hogy a ki Istennel és saját lelkiösmeretével nem törődve hűségét megszegi, azt a tábornok, mint a császár ellenségét, tűzzel-vassal elpusztítja.[13] Annyi szenvedés után azzal a meggyőződéssel szállt

8 Orosz György beregi alispán levele 1703 május 28. Századok, 1873. 13.

9 1703 junius 25. U. o. 16.

10 1711 május 17. Arch. R. III. 669.

11 1706 szeptember 7. U. o. I. 611.

12 Rákóczi emlékíratai, 211.

13 Rabutin a guberniumhoz 1703 aug. 10. és 19. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Muzeum. Szept. 9. megírta, hogy fölösleges a vármegyéknek és székeknek fölkelniök; majd választ ő valami más utat, a miről rövid időn hallanak. (U.-o.)

sírjába, hogy emlékét mindvégig megőrzi a nép, a melynek mindenkor kegyében állt.[14] Azóta az államférfiak után többször is elárasztotta Magyarországot az özönvíz, de egyszer sem moshatta el azokat a könnyeket, a melyeket a szegény parasztok öntöttek bejövetelekor örömükben, első szerencsétlenségekor bánatukban.[15]

Rákóczi nem egy néposztálynak, hanem *az egész nemzetnek*

99. FOSZTOGATÓ KURUCZOK.

fölszabadítására fogott fegyvert. Sohasem tévesztette szeme elől, hogy «*mind gazdagnak, mind szegénynek* egyenlő a mostani hadakozás czélja és a nemesi szabadság»;[16] és hogy a hadakozást *mindnyájuk* megbántott szabadságának helyreállítására kezdte. Senki se mondhassa, hogy a Rákóczi személyéért szenved; hanem *mindnyájan egymásért*, közönségesen magukért és maradékuk szabadságban való maradásáért szenvedjenek.[17]

[14] Önéletrajz, 196. V. ö. Marczali, Rákóczi Ferencz és a nép. Budapesti Szemle, 1907. 361. sz. 1–9. l.

[15] Rákóczi emlékiratai, 31., 37.

[16] 1706 márczius 23. Arch. R. I. 496.

[17] 1708 május 9. U. o. II. 264.

Már május 12-ikén éppen a nemesi szabadság megvédésére szólította fegyverbe a nemzetet. Jellemző, hogy felhívására első sorban maguk a jobbágyok álltak zászlai alá és hogy a nemesség és a jobbágyság Dolhánál még az ő bejövetele előtt szembe került egymással. Hiszen a nép mint megrontóit gyűlölte az államot, a katonaságot, a vármegyéket, a földesurakat egyaránt. A velenczei követ már 1699-ben sejtette, hogy országos parasztlázadás készül.[18] Rákóczit valóban saját jobbágyai hítták be s még egy esztendő mulva is abban a reményben követték, hogy «ha valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti: szabadságot ad neki, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad, mivel annakelőtte az ő szüleatyáik is szabadsággal élő emberek voltak.»[19] A fejedelem sohasem akarta, hogy a jobbágyok haszonlesésből és a nemesi rend ellen való boszúságból jöjjenek zászlai alá; hogy a mely jobbágy kurucz lesz, földesurát az a maga örökségéből kihajtsa, erdeitől eltiltsa, a vámot, dézsmát, a régi szentkirályok adományait elvegye tőle; csak azt akarta, hogy senki se gátolja őket a fegyverfogásban. De mindjárt eleinte megtörtént, hogy a jobbágyok helyetteseket fogadtak, maguk pedig otthon maradtak, a földesuruknak szolgálni akarókat öléssel fenyegették, földesurukat pedig «minden szemérem és irtózás nélkül becstelenségekkel, adta-teremtette mondásokkal» illették.[20] A fölkelők elvárták, sőt fejvesztés büntetése alatt követelték, hogy egy jobbágy is oly földesurának szolgáljon, a ki Rákóczi uram részén nincs.»[21] Sőt a kurucz parasztok példája a labancz jobbágyokat is fölbátorította. «Mind oly vakmerő parasztok — írták a Görgénybe szorúlt nemesek, hogy urukat nem szeretetből annyira, mint félelemből becsűlik; annyira elfajúlnak és szófogadatlanok, hogy nem egyéb szolgálatra, de még tűzifa hozására sem vehetjük rá.»[22] Több helységbe többé

18 Acsády, A magyar jobbágyság tört. 251.

19 1704 juliusában «a marosszéki szegény, megnyomorodott, igaviselő jobbágyok» az erdélyi országgyűléshez. Tört. Tár, 1906. 27.

20 A négy Perényiné panasza 1703 november 1. Arch. R. I. 233—4.

21 Teleki Mihály Vass Györgyhöz 1703 augusztus 30. Mike-gyüjt., Erd. N. Muz.

22 A guberniumhoz 1703 decz. 24. U.-o.

be sem eresztették a földesurat, földeit szétosztották maguk közt s azokat ellenzés nélkűl szabadon művelték.[23] Mindez többnyire olyanokkal történt, a kik közel negyven év alatt sem értették meg

IO). MAGYAR NEMES RÁKÓCZI KORÁBAN.

(Egykorú angol metszet után.)

Rákóczi apjának azt a figyelmeztetését, hogy a jobbágy nem rab, hanem ember s nem kell vele oktalan állat módjára bánni.[24] Fia az imént, május 12-ikén, kijelentette, hogy fölkelésének

[23] Pásztói tanúvallatás 1765 augusztus 27-ikén. Békefi, A pásztói apátság oklevéltára, 296.

[24] 1666 augusztus 25. Tört. Tár, 1882. 376.

egyik czélja a szegénység teljes nyomorúságainak megváltása, nem pedig változása.[25] Csak a gazdag ne nyomja el a szegényt,[26] mondta később is; mert *a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszánál.*[27] Jól tudta, hogy «mind a két részről megvan az a morgás, a ki *propter meum et tuum* (az enyém és a tied miatt) meg szokott lenni.[28] Erős érzéke volt korának socialis bajai iránt: «hazájának fájdalmas sebeit mindenünnen látta».[29] Akart is segíteni rajta, de osztályháború felidézése nélkül, mert kezdettől fogva abban bízott, hogy a közromlás egyességet okoz.[30]

A nemesség azonban Rákóczi hadai elől idáig nemcsak az Alföldön, hanem pl. Nógrádban is eltorlaszolta magát a várakban, kastélyokban. A fejedelem bosszúsan látta, hogy a jobbágyok az ő tudta és akarata ellen fegyveresen támadnak a földesurakra.[31] Az egész ország tele volt fegyveres néppel; a fölkelők számát ekkor már Stepney, a bécsi angol követ is 30.000-re becsülte. Azt jelentette a londoni kormánynak, hogy ennél nagyobb fölkelés sohasem volt Magyarországban;[32] 72 vármegyéből csak tíz maradt meg egészen a király hűségében.[33] A bécsi udvar megdöbbent ettől a váratlan, gyors mozgalomtól, a nép valóságos áradatától.[34] Féltette a császárvárost. Trombitaszóval hirdettette ki, hogy minden család ellássa magát egyesztendei eleséggel, vagy pedig hagyja el a várost. Az örökös tartományoktól 20—22.000 ujonczot szedett Rákóczi «parasztjai» ellen s a Magyarországban állomásozó császári sereg főparancsnokává gróf *Schlick* Lipót tábornagyot nevezte ki.

Az udvarnak meg kellett mutatni, hogy *nem egy néposztálylyal, hanem az egész nemzettel áll szemben.* Károlyi Bécs-

25 Thaly, Bercsényi, II. 471.
26 1708 januárius Arch. R. II. 155.
27 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.
28 1707 szeptember 11. U. o. II. 99.
29 1710 februárius 16. U. o. III. 29.
30 1711 februárius 11. Károlyi önéletírása, II. 280.
31 Rákóczi emlékiratai, 56.
32 Stepney jelentése szeptember 29 Simonyi I. 38.
33 Stepney október 6. U. o. 40.
34 Rákóczi emlékiratai, 56.

ben nem tudta kivinni, hogy az udvar megnyugtatni törekedjék úgy a nemességet, mint a népet, a mely amazt «ha lehetne, egytől-egyig kiirtaná,»[35] de Rákóczinak az ellentéteket mindenesetre el kellett oszlatnia, hogy a nemzeti ügyet diadalra vezesse. Szeptember 27-ikén a szatmári táborból a vármegyékhez intézett körlevelében[36] ezért jelentette ki, hogy hadakozásuknak és a végre felkötött fegyveröknek nem az a czélja, hogy édes hazánk igazságát, szabadságát, a hozzá hűséges úri, fő és nemes rendek jószágait, jobbágyait, birtokát bontogassa és elrontsa, hanem az a feladata, hogy az idegen nemzettől földre tapodott és elhanyatlott országunk, édes nemzetünk régi nagy emlékezetét, hírét, nevét, fogva tartott szabadságát annak törvénytelen, igazságtalan hatalma alól felszabadítsa, régi állapotára és rendjére visszaállítsa. Minthogy pedig a hűségére tért jobbágyok, zsellérek, taksások és bérlők földesuraiknak továbbszolgálni, adózni, robotolni, engedelmeskedni egyáltalán nem akarnak, megparancsolta, hogy azokat, a kik közűlük fegyvert fogtak és az ország szabadságáért vele együtt hadakoznak, mindenféle adózás és közteher viselése alól fölmentsék, a többit azonban földesuraikkal szemben törvényes paraszti szolgálataik teljesítésére szorítsák.[37]

Mindez csak nagyon kis része volt annak, a mit hazafias felbuzdúlásukért a szegény jobbágyok várhattak; de nem is Rákóczitól, hanem *magától a hazától,* a szabadságharcz dicsőséges sikerétől kellett várniok sorsuk jobbrafordulását: gazdasági állapotuk javítását, lelkiösmereti szabadságuk biztosítását. Még akadtak szófogadatlan, engedetlen jobbágyok évek mulva is,[38] de 1703-ban épp úgy fölösleges aggodalomnak bizonyúlt,

[35] Károlyi emlékírata. Századok, 1874. 329.

[36] Tört. Tár, 1901. 398.

[37] Mindez majdnem olyanformán hangzott, mint ugyanakkor az erdélyi kormányzóságnak a székelyekhez intézett intelme: «Vessék egybe a szabadságot a jobbágysággal. A szabadságot atyáik, mint a mieink, édes hazájokért, urukért vérrel szokták volt keresni. A jobbágyságot pedig és a szabadságtalanságot a hitetlenséggel és az otthon-üléssel». Szádeczky az Erd. Muzeumban, 1900. 567—8.

[38] Tört. Tár, 1901. 377., 399., 401. Arch. R. I. 153.; II. 99.

mint majdnem másfélszázad mulva, 1848-ban, hogy a szegény nép a maga érdekeit szembeállítja a haza érdekeivel. Rákóczinak, mint később Kossuthnak, halhatatlan érdeme, hogy a nép lelkesedésének helyes irányt adott s a socialis mozgalomból nemzeti szabadságharczot teremtett. Pedig szabadságharcza végén a fejedelem irtózatos képet festett,[39] milyen lesz a jobbágy helyzete, ha fegyverét letéve, visszatér boszúálló uraihoz; nem azokhoz, a kik vele együtt, hanem a kik *ellene* harczoltak. Mivelhogy «letévén a forgót és farkasbőrt: zekében, bocskorban asáte, kapáte, mert nem a disznó orrába való az arany perecz. Nem hogy szabadságot érdemelnének jobbágy uraimék; inkább érdemlenek nyársat, akasztófát a sok tolvajságért.»[40] Ez azonban csak az egyik «szempont». A másik józanabb. Mert hiszen Rákóczi is megrótta, mindjárt szabadságharcza második évében, «a vakmerő, megátalkodott, minden szabadságot magának követelő, fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanságát»;[41] a bécsi udvar később reménykedett is benne, hogy szembe állíthatja őt a néppel.[42] A nép ugyan továbbra is gyűlölte az urakat, de szerette a hazát, védelmezte, oltalmazta. Még a szabadságharcz lezajlása után is büszkén kérdezte:

«Ki nyargalta fel mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Ausztriáig?
Szegény legény, nem úr lova nyargalt odáig!»

Nagy Ausztriának látnia kellett, hogy a nép Rákóczival és a vezetőkkel jobban egyesült, mint valaha. A forradalom (a szécsényi gyűlésen) «has cemented the heads and the people more, than ever«:[43] «minden eddiginél jobban összeforrasztotta a vezetőket és a népet».

39 1711 április 18. Károlyi önéletírása, II. 383–4.

40 Cserey históriája, 457.

41 1704 februárius 27. Arch. R. I. 399.

42 1705 deczember 29-ikén (Bercsényi Rákóczihoz). U. o. IV. 756. 1706. junius 1. (Rechteren). Simonyi, III. 60.

43 Stepney, 1705 november 4. U. o. II. 229.

VII.

A NEMZET MEGMOZDÚLÁSA.

(1703.)

SZATMÁR alól Rákóczi mint *az egész magyarság vezére* indúlt — az ecsedi láp megkerűlésével Nagykárolyon,[1] Ecseden,[2] Nyírbátoron át[3] — Tiszalucz felé. Október 15-ikén Bercsényi odáig ment eléje, mert csak ekkora kerűlővel vezethette az ostromlott tokaji vár alá. Lucznál fogadta a fejedelem *Károlyi* Sándort, a ki csalódva jött haza Bécsből és Kassáról, hogy most már neki esküdjék hűséget s egy hónap mulva mint kurucz-tábornok szerezzen érdemeket.

Károlyi adta az első példát a császári zászló elhagyására s az ő, majd gróf Forgách Simon és gróf Esterházy Antal ezredes átállása adott a fölkelésnek igazi erőt és sikert.[4] A tábornok nagyon jól ismerte ennek a fölkelésnek valódi okait,[5] de a vezetésre sokáig képtelennek tartotta Rákóczit.[6] Eleinte a fejedelem sem ismerte és becsűlte eléggé, sőt bizalmatlankodott is iránta, mert Thököly egykori katonáinak hatása alá kerűlt. Maguk a tisztek már a háború első éveiben nem egyszer vádolták csalfaságról, sőt hűtlenségről.[7] Azonban, a fejedelem szerint,[8] olyan elmének, mint Károlyi, nem sok oktatás kellett; a természet felruházta mindennel, hogy jó tábornok legyen belőle. Szilárd, munkás, fáradhatatlan; felfogása gyors, a módok és segédeszközök kitalálásában ügyes; a mellett vidám, nyájas, a ki embereit jól megválogatta s a kellő helyen alkalmazta. Gyűlölte a mulatozásokat és a semmittevést. Neki mindig több pénze volt, mint más tábornokoknak, pedig a népet és a vármegyéket nem zsarolta. Katonai értékét csak a háború vége

[1] Itt volt október 9-ikén. Arch. R. I. 128—9.

[2] Okt. 9. U. o. 129. és Hornyik, Kecskemét tört., IV. 249—250.

[3] Október 10. Arch. R. I. 129—130.

[4] Arneth, Prinz Eugen I. 209.

[5] Emlékírata a Századokban, 1874. 312—330.

[6] Rákóczi eml. 83.

[7] U. o. 84., 89., 95., 119., 164.

[8] U. o. 271.

felé ismerte meg, de akkor talán kelleténél is többre becsülte. Úgy hitte, hogy a lehetetlenségből is lehetőt csinál.[9] Képesnek tartotta oly dicsőségre, melynél nagyobbat nem kívánhat.[10] Azok közé sorolta, kiknek esze nem a fejökben, hanem a szívökben van.[11] Megjövendőlte, hogy az ország minden dolga előbb-utóbb kettejökre száll; követniök kell tehát hivatalukat és azt cselekedniök, a mit lehet.[12] A luczi eskü napjától mi mindennek kellett történnie, hogy nyolcz esztendő múlva reá bízza legdrágább kincsét, édes hazáját![13] És noha csakhamar Isten ítélőszéke elé idézte,[14] még mindig tudta mentegetni azt a férfiút,[15] a ki megvallotta magáról, hogy ő se nem kurucz, se nem labancz, hanem igaz magyar; s a ki róla a legnagyobb tisztelettel szólt még akkor is, mikor már mindennek vége volt.[16]

A fejedelem érthető jó kedvvel fogadta Károlyi hűségesküjét. Egyébként is jó híreket hallott. Báró *Kyba* János császári ezredes, a bródi vár és a szávamelléki végvidék parancsnoka, aki Szegeden szeptember 29-ikén őt még gyalázatos lázadónak nyilvánította,[17] Halas mellett október 3-ikán nagy vereséget szenvedett és sebeiben október 8-ikán meghalt.[18] Másnap a fejedelem már örvendezett, hogy fegyvereit édes hazánk, nemzetünk boldogúlására Isten ennyire elősegítette és hogy az a föld is elérte szabadúlását az idegen nemzet igája és az adózás terhe alól. Nem kételkedett, hogy a Duna-Tisza köze ezentúl mindenképpen elősegíti a közjóra való ügyekezetét, mert a szabadság helyreállítása csak így mehet végbe mielőbb.[19]

9 Rákóczi 1710 márczius 28. Arch. R. III. 82.

10 Rákóczi 1710 szeptember 20. U. o. III. 165.

11 Rákóczi 1710 november 3. U. o. III. 190.

12 Rákóczi u. o. s 1710 április 11., u. o. III. 232. Szalay, Rákóczi bujd. 13.

13 Rákóczi 1711 februárius 18. U. o. III. 593.

14 Rákóczi 1711 április 9. U. o. 618–620.

15 Rákóczi önéletrajza, 203–206. Rettenetes itélete Károlyi önéletirásában, II. 367–395.

16 Századok, 1904., 703–704.

17 Közli Hornyik, IV. 247–8. Bécsi tudósítások szerint (szeptember 13.) Kyba Pest és Baja közt a rebelliseknek egyik csapatát szétverte, 8 zászlaját elvette (Mike-gyűjt., Erd. N. Muz.)

18 Az elesett 234 emlékére a halasiak 1905 november 27-ikén szobrot állítottak.

19 Rákóczi levele október 9-ikén az ecsedi táborból. U. o. 249–250. V. ö.

101. KÁROLYI SÁNDOR.

De a fölkelés gyors sikere nem kapatta el Rákóczit. A mikor október 16-án[20] először tartott szemlét a tokaji tábor fölött, méltán megütközött az egész úgynevezett «ostrom» elrendezése fölött. A kis mezei ágyúk a hegy tetején elsánczolt telepről egyáltalán nem árthattak a várnak, a melyet legalább 400 német védett s el volt látva mindennemű hadikészlettel s eleséggel. A város előtt levő sánczban (lunetteben) rendesen 30 német őrködött, s onnan minduntalan kirohanva, a tapasztalatlan és fegyvertelen kuruczokat csapatszámra elkergette a vár alól. A várbeliek a Bodrogközbe vezető útjokat is biztosították, hogy 15—20 kilométerről behajthassák a szükséges vágómarhákat. Ilyen körülmények közt tehát senki sem tekinthette Tokajt ostromlott várnak. Az ostrom vezetését Rákóczi azonnal átvette. Bercsényit Eger megszállására, alvezérét pedig, Orosz Pált, Somlyó alá küldötte.[21] Bercsényi már okt. 31-ikén bevette Eger városát, körűlfogta a várat s rábírta *Telekessy* István püspököt, hogy hűséget esküdjék Rákóczinak.[22] Maga a fejedelem Tokajnál hídat veretvén a Tiszán és a Bodrogon, seregét a várnak északnyugati (szárazföldi) része alá vezette, mire az ellenség visszavonta a külső sánczban levő őrséget.[23]

102. TELEKESSY ISTVÁN EGRI PÜSPÖK NÉVALÁÍRÁSA.

Időközben október 7-ikén a bécsi minisztertanács azt javasolta I. Lipótnak, hogy most már komolyan lépjen föl a magyarok ellen. Ha lehet, adóelengedéssel, általános ígéretekkel, kegyelemhirdetéssel nyugtassa meg őket; egyúttal azonban küldjön be nagyobb haderőt s a horvátokat is parancsolja ellenök. Rákóczi és Bercsényi fejére tűzzön ki újból vérdíjat, feleségeiket vitesse Glatz várába; azt a magyart pedig, a ki levág egy kuruczot, ennek vagyona felével jutalmazza, hogy »egyik farkas megegye

Rákóczi emlékiratai, 55. Stepney levele október 17. Simonyi I. 44. Hornyik, IV. 35—37.

20 Arch. R. I. 130. Rákóczi emlékiratai, 56.

21 Rákóczi levele október 16. Arch. R I. 131.

22 Rákóczi emlékiratai, 57.

23 U. o. 56.

a másikat.«[24] Október 18-ikán meg is jelent a király nyílt levele,[25] a mely a hat hét alatt megtérőknek bocsánatot és kegyelmet hirdetett. Kikelt Rákóczi és a «gyalázatos lázadás» többi indítója és vezetője ellen, a kik ellenségesen törtek saját hazájukra, a nyomorúlt népet a szabadság megnyerésével és az adómentesség hiú reményével bolondították, a gyöngébb eszűeket vagy ingadozókat megijesztéssel vagy ígeretekkel elcsábították, a várak egy részét árúlással vagy bűnös vakmerőséggel elfoglalták, a barmokat elhajtatták stb. Elhatározta tehát, hogy az istentelen lázadókat üldözteti, elfogatja és felségárúlásukért másoknak megrettentésére könyörtelenűl bünteti. A vérdíjat ugyan külön nem említi, de — Sulla proscriptioira emlékeztető módon — csakugyan megigérte, hogy a levágott vagy elfogott kurucz vagyona felét minden bírói eljárás nélkűl a tett végrehajtójának adja. Inti tehát a magyarokat, hogy köteles hűségökről, hazájok és nemzetök őszinte szeretetéről és saját érdekeikről megemlékezve, hat hét alatt visszatérjenek királyukhoz. Súlyt adott nyíltlevelének, hogy gróf *Schlick* Lipót tábornagy 5200 főnyi sereg élén egy hét múlva Pozsonyból megindúlt a fölkelők ellen s az északnyugati vármegyék fölkelő nemeseivel erejét a hónap végéig megkétszerezte. *Ocskay* feladata volt, hogy a morvaországi és rácz csapatokkal való egyesűlését megakadályozza; de rövid időn azt kellett jelentenie Rákóczinak, hogy seregét Schlick okt. 31-ikén szétverte, Lévát 12 ágyúval elfoglalta s most a *bányavárosok* elfoglalására indúl.[26]

Rákóczi Lőcse alól Bercsényit, Kecskemét felől Károlyit, legújabb tábornokát rendelte Schlick és Forgách ellen. A két sereg hamarosan egyesűlt és Zólyom alatt ugyanaznap, november 15-én verte meg Forgách hadait, a mely nap Schlick Beszterczebánya hódolatát fogadta.[27] Schlick visszavonúlt Körmöcz-

[24] Feldzüge des Pr. Eugen, v. 611—3.
[25] Közli Hornyik, IV. 250—3.
[26] Rákóczi emlékiratai 56—57.
[27] A velenczei november 29-iki jelentés Alsok (Altsohl, Zólyom) városról azt írja, hogy helyőrsége jobbadán átpártolt a fölkelőkhöz, a kiknek száma folyton növekszik. Málagola a Deutsche Revueben, 1907. 94.

bánya és Bajmócz felé, sőt Forgáchot is maga után rendelte. Nemcsak a bányavárosokat adta föl, hanem Morvaországot, sőt Bécset is kellő fedezet nélkül hagyta a kuruczok előtt, a kiknek számát a hír 18.000-re növelte. A bányavárosok egymásután hódoltak Rákóczinak, ki az elfutott báró *Thavonath* helyett báró *Hellenbachot* tette kamaragróffá. A bányák okszerű művelésével ez a jeles szakember és kiváló pénzügyi tehetség jóidőre nagy jövedelemforrást biztosított a forradalomnak, melynek gyors terjedése a király évi jövedelmét már is három millió forinttal apasztotta.[28] Pedig főképpen a pénztelenség okozta, hogy a bécsiek nem tudták összehozni azt a 10—12.000 katonát, a mennyit elegendőnek tartottak a fölkelés teljes elnyomására. Rettegve gondoltak arra az időre, a mikor a Duna befagy, a kuruczok Bécs alatt is megjelennek, Alsómagyarország hozzájuk pártol és a császárnak, hogy velök végezhessen, békét kell kötnie XIV. Lajossal.[29] A fölkelők valóban szerencsével jártak. Több várat elfoglaltak,[30] szám, rend, fegyelem, erő tekintetében egyre gyarapodtak. A nagyszombati egyetem deákjai tömegesen felcsaptak kuruczoknak, de Bercsényi kívánságára csakhamar visszatértek tanulmányaikhoz, a mi rendkívül jellemző a «forradalom» férfiainak komoly gondolkozására.[31] Nagyszombat elfoglalása hírére a király a koronát Pozsonyból elvitette Bécsbe, melynek utczáin deczember 7-ike óta kimondhatatlan volt a zavar és tolongás, mert mindenki a kuruczok betörésétől tartott.[32] Rákóczi tokaji táborába Erdélyből is jó hírek érkeztek. Ott az első

28 Menzi szerint (Finanzen Österreichs von 1701—1740., 98—99.) 1704-ben egyenes adókból 7,850.000 forintnak kellett volna befolynia, de Magyarország fölkelése és pusztulása miatt csak 4,600.000 forint folyt be. 1703 májusában az Oppenheimer bankház bukása az állam hitelét különben is nagyon megrendítette. (Fellner, Österr. Zentalverw. I. k. I. r. 96—97.)

29 Whitworth Hedgeshez 1703 november 25. Simonyinál, I. 59—62.

30 Rákóczi maga beszéli el (Emlékir. 59—60.), gróf Csáky Mihályt egyik szolgája, Trencséni Varró Mátyás, milyen durva furfanggal kényszerítette Szepesvár föladására.

31 Bercsényi Károlyihoz 1703 deczember 3. Szalay, VI. 111.

32 Whitworth Hedgeshez deczember 8. és 12. Simonyi, I. 69—71., 75. Gróf Esterházy Ferencz cs. ezredes levele deczember 13. Thaly, Bercsényi, III. 85—86. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 93., hol azonban Pozsony helyett Kassát ír.

nagyobb győzelmet *Orosz* Pál tábornok aratta Boncidánál (nov. 10.) a labancz székelyeken, a kik csakhamar seregestűl Rákóczi mellé állottak. Pár hét múlva Erdélyben már csak az ostromolt várak helyőrségei voltak labanczok. És *Bethlen* Miklós erdélyi kanczellár szerint «a mely dolgot Kis Albert hetven talpassal indíta áprilisban, májusban hétszáz, júniusban hétezer, deczemberben hetvenezer számra nőtt.» Rabutin nem bánta. «Tanúljon a császár — szólt a kanczellárhoz; — ha kalapot akar csináltatni, ne csináltassa vargával!»[33]

A *külföld* egyre fokozódó érdeklődéssel kísérte a fölkelés terjedését, a Habsburg-ház veszedelmét. Bécsben már azt beszélték,[34] hogy XIV. Lajos Barbezièrest titkos megbízással küldte Rákóczihoz; Anna angol királyné utasította bécsi ügyvívőjét, Whitworthot, értesse meg szövetségesével, a császárral, hogy ha nem tud egyszerre három csatateren küzdeni, mindenáron béküljön ki a magyarokkal, mire nézve szívesen fölajánlja közbenjárását, sőt kezességét is.[35] Az angolok úgy tudták, hogy Rákóczi Lengyelországon át «sok» fegyvert, puskaport, pénzt kap a francziáktól, sőt tisztek is jönnek hozzá.[36] Mindez csak részben volt igaz. Rákóczi egyelőre csupán a maga és nemzete erejére támaszkodott. Tokaj alatt «*keményebb* télre vágyakozva tűrte azt a kellemetlenséget, hogy *szellős sátorban* kellett laknia s elviselnie az idő minden viszontagságát . . .»[37]

Ebbe a sátorba karácsonyra egy bájos özvegynek kellett volna megvinnie az élet minden örömét és — az udvar izenetét. Gróf *Batthyány* Ádám horvát bán még augusztus 26-ikán elhúnyt. A sors megkímélte attól, hogy ellenségesen kerüljön szembe jó barátjával, Rákóczival; de attól nem, hogy a politikai önzés már négy hónap mulva szembe ne állítsa szép özvegyét a fiatal fejedelemmel. Savoyai Jenő herczeg, a ki Bécsben

[33] Bethlen Miklós önéletírása. II. 303.
[34] Whitworth Hedgeshez november 25. Simonyi, I. 60.
[35] Hedges Whitworthoz és Stanhope-hoz, deczember 10. Simonyi, I. 72—74.
[36] Whitworth Hedgesnek november 25. U. o. 60. Maróhy István Sennyey Istvánnak 1704 január 5. Arch. R. I. 200.
[37] Rákóczi emlékiratai, 61.

valaha egy utczában lakott Rákóczival, ösmerte azt az ártatlan rajongást, a melylyel a fejedelem tizenhat éves kora óta föltekintett a vele egykorú Batthyánynéra. Úgy hitte, hogy a házasság hamuja alá rejtett szikrának olthatatlanúl kell kitörnie, ha most, tizenegy év múlva találkozik a két fiatal rokon: az előkelő özvegyasszony («widow of quality») és a fiatal gavallér («young gentleman»). Amazt négy hónapja a halál, emezt harmadféléve a politika fosztotta meg a házasélet boldogságától; s azt talán már csak egymásban találhatják föl. Savoyai Jenő herczeg rábeszélésére az özvegy 1703. karácsonya előtt, árvái kíséretében, politikai megbízatással indúlt Rákóczihoz Tokajba; a mint azonban átkelni akart a Dunán, a kellően nem értesített báró *Pfefferhoven* tábornok budai várparancsnok letartóztatta és csak a herczegtől gyorsfutár útján nyert fölvilágosítás után engedte folytatni útját.[38] Talán, ahogy a költő írta Nagy Lajos és egykori szerelmese, Mária találkozásáról, Rákóczi is tántorodást érzett egy kis szóra, a szép, közel arczra, szembemosolygóra; de az ész fénye az ő homlokán is kivillant: visszautalá egykori szentképét. Visszautalá utóbb politikai küldetésben járó nénjét, feleségét is; pedig, édes anyja halála óta, ezt a három asszonyt tisztelte, szerette legjobban a világon. 1704 márczius 29-ikén pártfogása alá vette az özvegynek és árváinak dunántúli birtokait, mivel «megértették édes hazánk szabadítása mellett való indúlatát s hazánkhoz és hozzá való szeretetöknek megbizonyítására nála, táborában magukat bejelentették.«[39]

A milyen eszményi volt ennek a két léleknek a szerelme, olyan eszményinek bizonyúlt az a barátság is, a mely Rákóczit és Bercsényit összekötötte. Savoyai Jenő herczeg egyiket sem szállíthatta le a porba. Hiában hitte, hogy Rákóczinak szíve egy bájos asszony, esze egy jó barát hatalmában van; Rákó-

38 Whitworth Hedgeshez 1704 január 5. (Simonyi, I. 89.) nem nevezi meg «az előkelő özvegyet». V. ö. e könyv IX. fejezetével és Rákóczinak 1704 márczius 29-ikén a Batthyányak részére adott menedéklevelével (közli Thaly, Bercsényi, III. 101.), amelyben bizonyítja, hogy Batthyányné az árvákkal táborában bejelentették magukat.

39 Thaly, Bercsényi, III. 101.

czinak helyén volt a szíve is, az esze is. A mennyire csalódott a herczeg abban a föltevésében, hogy a daliás ifjú fejedelemhez a béke angyalát eszményképe alakjában kell elküldeni, annyira csalódott abban is, hogy akad Mefisztó, a ki megzavarhatja a fölkelés két vezérének eddigi példás egyetértését. Különben is azt hitte, a mit a bécsiek nagy része, hogy Bercsényi a fölkelés lelke: Rákóczi helyett mindent ő cselekszik.[40] A herczeg tanácsára tehát a nádor a maga titkárát, *Jeszenszky* Istvánt, a békealkudozások előkészítésére nem a fejedelemhez, hanem Bercsényihez küldötte. A titkár karácsony táján meg is jelent a szempczi táborban. Tudatta, hogy a király kész helyreállítani az ország szabadságát, alkotmányát, visszaadni Rákóczi «úr» rangját, méltóságát, javait; kegyelemben részesíteni minden megtérőt, s magát Bercsényit a béke előmozdításáért jószágokkal, méltóságokkal jutalmazni.[41]

VIII.

FELEKEZETISÉG ÉS KÜLFÖLDIESKEDÉS ELLEN.

(1704.)

ESTERHÁZY nádor megkérdeztette Bercsényitől, voltaképpen *mik a fölkelés okai?* Olyat kérdezett, a mit neki kellett volna tudnia[1] és a mire a királypárti gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érsek már deczember 20-ikán maga is megfelelt báró Scalvinioninak, a ki az udvari körök nevében érdeklődött ez iránt.[2] De megfelelt állítólag maga Rákóczi is, a kinek nevében egy manifestum 26 oldalon hatvan pontban sorolta fel a nemzet sérelmeit.[3] Kijelentette, hogy semmit sem akarnak

40 Arneth, Prinz Eugen, I. 227.

41 Whitworth Hedgeshez 1703 deczember 29. Simonyinál, I. 85.

1 Bercsényi felelete, Hist. des révolutions, II. 104. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 417.

2 Miller, Epistolae archiep. Georgii et Pauli Széchenyi. I. 35—44. Szalay, VI. 119—121.

3 Kivonatban Whitworth már 1704 január 5-ikén ismerteti mind a hatvan pontot. Angolul közli Simonyi, I. 90—93. (Magyar eredetijét nem ismerem.)

tenni a király ellen, sőt tisztelettel, szeretettel dolgoznak dicsőségéért; hálásak lesznek iránta, ha velök mint jó fejedelem bánik s helyreállítja valamennyi kiváltságukat és szabadságukat. Mivel (protestáns) vértanúik vére a lelkiösmeret szabadságáért az égre kiált, kivánják, hogy templomaikban szabadon végezhessék istentiszteletöket. Adják vissza a jezsuiták kezén levő egyházi javaikat levéltáraikkal, korábbi hivatalaikkal, méltóságaikkal, kollégiumaikkál és azok jövedelmeivel együtt. Magyar- és Erdélyországból száműzzék a jezsuitákat az idegen származású katolikus papokat utasítsák ki az országból s az áttérni akarót senki se kényszerítse, hogy szándékának okát adja. A protestáns iskolákat mindenütt régi állapotukba állítsák vissza. A lutheránusok Magyar- és Erdélyországban bárhol szabadon telepedhessenek le. A törvényszéki bírák minden városban felében katholikusok, felében protestánsok legyenek, s a városi hatóságok felváltva katholikusokból és protestánsokból alakúljanak. A protestánsokat lelkiösmeretökkel ellenkező vallási szertartásokra ne kényszerítsék, pl. ne kelljen résztvenniök az úrnapi ünnepségeken, haldoklóhoz az Úr testét vivő pap előtt ne kelljen térdre borúlniok. Szabad legyen harangoztatniok. A vegyes házasságból született fiú atyja, a leány pedig anyja vallását kövesse, s gyermekét egy szülő se kényszeríthesse más vallásra. A protestánsok egyházi ügyekben zsinatokat tarthassanak s ezekre a király is küldhessen biztost, de ne jezsuitát.

Rákóczi szerint ezeket a pontokat Bécsben koholták, alkalmasint azokból, a melyeket Okolicsányi terjesztett Széchenyi érsek elé, mint a háború kitörését okozó sérelmeket. Hét hónap mulva Okolicsányi Pál vezetése alatt Gyöngyösön 13 vármegye protestáns követei mégis végrehajtásukat követelték; ellenben XIV. Lajos, XI. Kelemen pápa közbelépésére, határozottan figyelmeztette, hogy nem segítheti a katolikus vallással annyira ellenkező, sőt annak kiirtására törekvő szándékaiban. Nagyon kellemetlen helyzetbe jutott; de hiszen éppen ez volt a bécsi udvar czélja. Ha teljesíti a protestánsok kivánságát és vissza-

adatja a linzi békében nekik biztosított templomokat, akkor valódinak, tehát reá nézve kötelezőnek ismeri el ezt a koholt manifesztumot; ha pedig nyilt levélben nyugtatja meg a pápát és a franczia királyt, hogy a katolikusokat megrövidíteni nem engedi, belső háborúba kergethetné a fölkelő magyarokat. Hiszen Okolicsányi Pál nyiltan izgatta a protestánsokat, hogy ha Rákóczitól meg nem kaphatják, a királytól kérjék kivánságaik teljesítését.[4]

Ha igazi a manifestum, Rákóczi arra a pontra jut, hogy a parasztok vezéréből *a protestánsok vezére* legyen s fölkelése a vallásháborúk színében tünjék föl. Hadainak nagy része valóban a protestánsokból került ki; de Rákóczi nem akart sem osztály-, sem felekezeti harczot. Még ez a koholt manifestum is azért jelentette ki Isten és emberek előtt, hogy a most fegyverben álló magyarok szabadságuk visszanyeréséért küzdenek s azonnal hazatérnek, ha a király biztosítja szentesített törvényeiket. E végből kész helyet jelölni a béketárgyalásra, fegyverszünetet s majdan, az idegen hatalmak kezessége mellett, békét is kötni. Politikai tekintetben csak néhány részletes kivánsággal állt elő. Ilyen volt, hogy a német-római birodalomba a magyarok 15 évig vám nélkűl szállíthassák élelmi és iparczikkeiket és hogy az örökösödési háborúban 6000 gyalognál és 4000 lovasnál nagyobb erővel ne kelljen segítniök a királyt, ezt a *magyar sereget* azonban külön tűzérséggel láthassák el. Saját személyére nézve azt kivánta, hogy családjával együtt visszanyerje korábbi szabadságát, vagyonát, különösen Munkács vára uradalmát. Az ellene 1703 április 30-ikán hozott itéletet semmisítsék meg; adják vissza régi tisztségeit, méltóságait, ösmerjék el birodalmi herczegnek stb. Hívei kegyelmet nyerjenek s kapják vissza tisztségeiket, jószágaikat. A ki a király szolgálatába akar átlépni s leteszi a hűségesküt, azt minden bizalmatlanság nélkűl fogadják. A béke pedig olyan

4 Rákóczi emlékiratai, 107.

szent legyen, hogy annak megkötése emlékezetét a katolikusok és a protestánsok évenkint megünnepelhessék templomaikban.

Rákóczi azonban csak hadi sikerek árán remélhetett kielégítő békét. Vele szemben *Wildenheim* Károly alezredes már tizenkettedik hete védelmezte Tokaj várát, pedig Bécsben nem egyszer beszélték, hogy megadta magát a fejedelemnek.[5] Úgy látszik, visszautasította az ajánlatokat, mert Rákóczi azonnal parancsot adott a rohamra, a mint az 1704 esztendő első holdváltozása fagygyal köszöntött be s a Tisza és a Bodrog egyetlenegy éjtszaka befagyott. Minden oldalon körülvette a várat, de voltaképpen csak a szárazföld felől akarta megtámadni. Maga jelölte ki tisztjei helyét és kalaúzokat adott melléjök. Hadai vitézül támadtak. Parancsa nélkül is megrohanták, részben meg is mászták az alsó falgátat, azonban a puskatűz elől hátrálniok kellett. A színlelt támadás tehát meghiusúlt s igy a száraz felől intézett igazi sem sikerűlhetett, mert azt a vonalat a várbeliek elegendő erővel védelmezték. Az ellenség azonban most már becsűlni kezdte a kuruczok vitézségét s a második ostrommal való fenyegetésre Vízkereszt napján alkudozni kezdett a fejedelem megbízottaival, Vay Ádámmal és Buday tábornokkal. A január 9-ikén aláírt föltételeket a fejedelem másnap megerősítvén,[6] az őrség szabadon elvonúlhatott Pestre, de az ágyúkat, mozsarakat, fölszereléseket át kellett adnia s a császáriak közűl, a ki akart, a fejedelem szolgálatába állhatott.[7] Bercsényi Somorján 15-ikén Te Deumot mondatott[8] annak örömére, hogy egy egész hadtestet többé nem kötött le ez a vár, a melyet különben a fejedelem, mint a hely földesura, csakhamar lerontatott. Seregeit pedig téli szállásra vezetvén, maga Rákóczi február 8-ikán bevonúlt Miskolczra, kipihenni a téli hadjárat

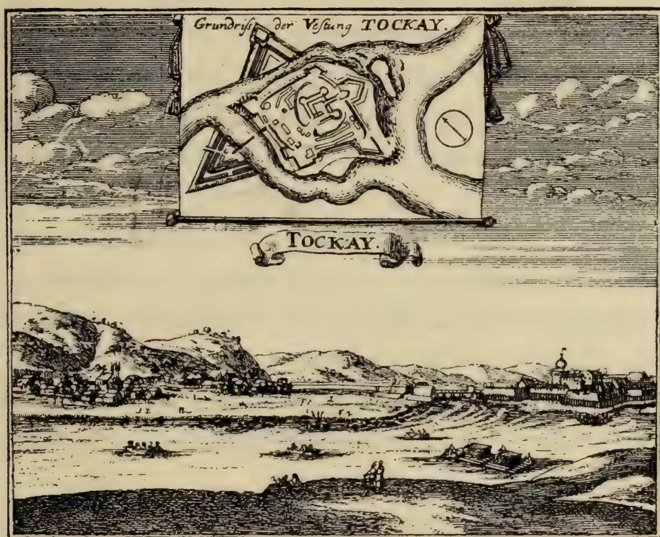
5 Whitworth 1703 deczember 15. (Simonyi, I. 78.) A Feldzüge des Pr. Eugens (V. 620.) szerint 1704 január 1.

6 Thaly, Bercsényi, III. 94. A fejedelem (Emlékír., 62.) tévesen tette Pál fordulása idejére.

7 Rákóczi emlékiratai, 62. Az «Accords-Puncten» 4-r. 2 oldalon meg is jelentek. (Gróf Apponyi S. Hungarica, II. 338—9. l.)

8 Illyés István püspök naplója. Magyar Sion, 1865. 882.

fáradalmait.[9] De szó sem lehetett pihenésről. Folytonosan szemmel kellett tartania Kassa, Eger, Szendrő és Eperjes német helyőrségeit, a melyek néha idáig portyáztak. Mesterségesen is terjesztette serege nagyságának a hírét, hogy legalább ekként tegye őket tartózkodóbbakká; de különben, saját vallomása szerint, «gyakran bölcsesség lett volna meggondolatlanul cselekedniök», ha tudják, kuruczhada milyen állapotban van.[10]

103. TOKAJ.

Az elég szigorú télben katonái félmeztelenűl jártak zsákmányolni és fosztogatni. Savoyai Jenő herczeg még szomorúbbnak találta a császári sereg állapotát.[11] A katonák legnagyobb része meztelen és rongyos, nincs pénze, a tisztek is koldússzegények. Sokan éhség, inség, vagy ha megbetegedtek, ápolás hiányában pusztúlnak el. A tisztek és legények kislelkűek; mindenütt csak panaszt és kétségbeesett káromkodást lehet hallani. Két emberöltő mulva a forradalmi Washington szintén azt

9 Rákóczi emlékír., 80. Szendrei, Miskolcz tört. II. 311.
10 Rákóczi emlékiratai, 81.
11 Arneth, Prinz Eugen, I. 231. (1704 januárius 22.)

jelentette a kongresszusnak, hogy ezer embere mezitláb jár, de azt is, hogy csodálja meztelen és éhes katonái türelmét, hűségét. A történelemben példátlannak találta, hogy emberek, a kiknek nem volt ruhájok a hideg ellen, takarójuk, a mely alatt alhassanak, csizmájok, hogy ne kelljen útjokat talpaik vérével festeniök, — mégis zúgolódás nélkül tűrjék nyomorúságaikat. És kinek nem jut eszébe Saint Just, a ki lehúzza a polgárok lábairól a csizmákat, hogy katonáinak legyen miben járniok? Rákóczi semmiesetre sem végzett náluk kisebb munkát, a mikor a mostani félmeztelen katonákat rövid idősn teljesen felruházva állította szembe az ellenséggel. Lelkesedést, sőt rajongást keltett bennük a szabadság iránt. Sokáig éppen ezért vonakodott elfogadni az Erdélyben kezébe esett gróf Pekri Lőrincz, gróf Mikes Mihály, báró Száva Mihály és más urak hódolatát, hogy oly színben ne tűnjenek föl, mintha hüségöket és szabadságukat árúba bocsátották volna. Maga tanácsolta nekik: térjenek vissza a király hűségére s más foglyokért majd kicseréli őket; és csak ismételt sürgetésökre vette be tőlük a hűségesküt; mire Kővár főkapitánya, gróf Teleki Mihály is csakhamar hozzácsatlakozott.[12]

A dunáninneni részekben Schlick egészen Pozsonyig hátrált, s a császáriak hatalmában csak egyes várak maradtak. Bercsényi a Csallóközbe tette át főhadiszállását, a honnan Károlyi Sándort 1704 január 11-ikén 5000 emberrel átküldte a Duna jegén a Dunántúlra. Pápa várát ellenállás nélkül megszállta, a hónap végéig jóformán az egész Alsó-Magyarországot Rákóczi hűségére eskette, fölfegyverezte és katonailag szervezte.[13] Császáriak csupán Győr, Esztergom, Szigetvár, Sopron, Fraknó, Lánzsér és Németújvár erősségeiben maradtak. Más várak semlegessé-

[12] Rákóczi emlékiratai, 81—82. Az erdélyi gubernium 1703 augusztus 22-ikén felszólította Pekry Lőrincet, hogy megyéje (Fejér) ügyében megjelenjék előtte; októberben a brassaiak már mentegetőztek a gubernium előtt, hogy Pekrynek városukban lefoglalt javait ez időszerint nem szállíthatják Szebenbe. (Mike Sándor gyűjt., Erd. N. Muz.)

[13] Rákóczi emlékiratai, 82. Károlyi önéletírása, I. 71—73.

gök elismerését kérték; pl. Sümeg, a hol gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek és Szalonak, a hol árváival gróf Batthyány Ádám horvát bán özvegye lakott. Januárius 19-ikén Bécs külvárosainak lakosai rémülten menekültek a belvárosba, a falak mögé; sokan Szászországba és Olaszországba szaladtak. Mindenki egyetértett abban, hogy Bécs elveszett, ha a császár is odahagyja. A velenczei követ egy hét mulva is azt írta, hogy rettegés uralkodik mindenütt, mert a szabadság szent nevében az egész ország a fölkelők zászlait követi.[14]

Nem csoda, ha első sikereinek hírére a lengyel trón betöltésénél egyesek, pl. *Radziovszkij* Károly bíbornok, *Lubomirszkij* a korona marsallja és *Szienyievszkij* Ádám reá, Báthory István kései unokájára gondoltak.[15] XII. Károly, a ki elől a pultuszki csata óta II. Ágost saját országában jóformán bujdosni kényszerült, nem gátolhatta meg Rákóczi jelölését és azt, hogy a primás és barátai szavazatokat gyüjtsenek számára. A varsói országgyűlés 1704 januárius 24-ikén ideiglenesen felfüggesztette II. Ágost királyi hatalmát. Három jelölt jött szóba: *Szobieszkij* Jakab, XII. *Károly* és II. *Rákóczi Ferencz.* Amazt a svéd király Sléziában vadászat közben elfogatta — újabb példával igazolván az öreg Ujhelyi Istvánt, a ki Rákóczit vadászatközben óvatosságra intette. XII. Károly képtelenségnek tartotta a maga jelöltetését. Mit csinálna ő, a protestáns, ebben a katolikus országban? A korlátlan uralkodó ebben a fejetlen köztársaságban? Különben is inkább osztogatja, mint szerzi a királyságokat.[16] Februárius elején tehát a primás Rákóczinak ajánlotta fel a koronát. Ha a fejedelem olyan önző, a milyennek híresztelték, most alkalma lett volna, a nemzeti ügy cserbenhagyásával, megmentenie magyarországi roppant uradalmait s egy idegen ország-

14 Francesco Loredan velenczei követ jelentései. 1704 januárius 19. és 26. Malagolánál, Deutsche Revue, 1907. 95.

15 Ebből a korból való a lengyel Miatyánk, Lubomirskij kortesverse, mely arra kéri az Istent, hogy ha őt nem akarja, legalább egy lengyelt akarjon, ne svédet, németet, badenit, bajort. Rákóczit nem említi. (Dési gymn. könyvtár, Urbarium).

16 Rambaud, Lavisse-Rambaud Hist. universelle-jében, VI. 790.

ban megkísérelnie egyik őse koronájának megszerzését. Azonban azt felelte a csábító ajánlatra, hogy a háborút *saját hazája szabadságáért* kezdette. Nem tartotta helyesnek és becsületesnek, hogy hazája ügyét feláldozza saját hasznáért és egy idegen ország koronájáért. Nem akarta elhagyni hazáját és

104. XII. KÁROLY, SVÉD KIRÁLY.

kitenni a legnagyobb veszedelemnek, az eddiginél is tűrhetetlenebb elnyomatásnak és annak, hogy szabadságának még árnyékát is elveszítse. Ezt az üzenetét *Ráday* Pál és *Okolicsányi* Pál, a kiket január 29-ikén látott el utasításokkal, nemcsak a bíbornoknak vitte meg, hanem XII. Károlynak is. A királyhoz intézett levelében elmondta, hogy méltatlan

fogságából és szomorú számkivetéséből megszabadúlván, életét az osztrák iga alatt nyögő hírneves Magyarország fölszabadítására szentelte. Igazságos fegyverei a lakosok önkéntes egyetértése következtében győzedelmesen és jó sikerrel járták be az ország minden egyes részét. Mindamellett a király jóakaratába és oltalmába ajánlja nemzetét, mely egykor a kereszténység legvirágzóbb országa volt. Vegye szívére, dicsőemlékű ősei milyen buzgón ragaszkodtak hozzá s adja meg azt az oltalmat, a melyet ezen ország karai és rendei követök, *Ráday* Pál útján kérnek tőle.[17] Őseitől öröklött buzgósággal fordúl a királyhoz — írta már előbb gróf *Piper* Károly svéd miniszter-

105. RÁDAY PÁL NÉVALÁÍRÁSA.

elnökhöz. — A király kegyét Lengyelországban nem kérhette oly szabadon, mint óhajtotta. Most szabadságharcza igazságára hivatkozva kéri azt. A háború okait kifejti imént kibocsátott manifesztuma; s a királytól csak olyanokat kér, a mik a magyar szabadság és haza helyreállítása végett a svéd koronának is hasznosak lehetnek.[18] Emlékeztette a királyt, hogy nagyapáik szerződése értelmében 40.000 tallér segítségre tarthat számot; ő azonban beéri azzal is, ha ugyanakkor, mikor I. Lipót védelmére 6000 dán megy, őt 6000 svéddel segíti meg.[19] A lengyel koronát tehát Rákóczi egy szóval sem említette.

Ágost király, a kivel szemben földléptették, visszakövetelte ugyan hozzá küldött szász katonáit, de biztosította barátságáról.

17 Rákóczi levele XII. Károlyhoz 1704 február 2-ikán a svéd áll. lt. kanczelláriai elnöki osztályában. (Péterffy szíves közlése.)

18 Rákóczi levele gr. Piperhez januárius 29-ikén. U. o.

19 Rákóczi emlékiratai, 58.

Megigérte, hogy ellene a császárt nem segíti, sőt föl is ajánlotta közbenjárását a császárnál a magyarok kibékítésére.[20] A mikor tehát február 27-ikén csakugyan megfosztották trónjától,[21] a lengyel trón egyetlen jelöltje Leszcynszkíj Szaniszló maradt. «Nagyon fiatal még» — ellenkezett a primás. «Körülbelül egy idős velem», felelt a narvai győző és február 14-ikén csakugyan őt választották meg Lengyelország királyának. De ha Voltaire csodálkozott,[22] hogy maga XII. Károly 23 éves ifjú létére hajlandó volt «elajándékozni» Lengyelország koronáját, Szobieszkíj pedig nem akarta elfogadni, mindezeknél feltűnőbbnek találhatta volna, hogy ezt csak akkor tették, a mikor egy magyar fölkelő, imént még csupán a parasztok vezére, hazája boldogságát többre becsűlte minden egyéb földi dicsőségnél. Pedig Bécsben már nemsokára azt hireszťelték,[23] hogy nemcsak a lengyelek, hanem a magyarok is királylyá akarják választani abban a reményben, hogy ekként mind a két királyság hatalma növekedik. «Egy magyarországi korona forogván Rákóczi kezén s ennek a játéknak Rákóczi lévén a munkása, — írta ezekről valamit hallva Thököly[24] — én Erdélyből segítője lehetnék; kire Isten segítse is, hogy Magyarországot ad pristinum florem inducálhassa»! Mindez nemcsak egyesek álmodozása volt. Pár hónappal a lengyelek ajánlata után Stepney angol követ meg volt győződve, hogy ha Rákóczi Magyarország királyának akarná kikiáltani magát, azt Heister fáradt 4000 embere meg nem akadályozhatná.[25] Maga Rákóczi is tudta, hogy a vármegyék, a melyek valamennyien hűséget

20 U. o. és Önéletrajz, 176. Szalay, VI. 117., 152—3. Whitworth Hedgesnek, 1704 január 12. Simonyinál, I. 98.

21 Erről a magyarok egy február 27-ikén Varsóban kelt levélből azzal értesűltek, hogy a svéd király a lengyel köztársasággal együtt hadat izent a császárnak. Hamel-Bruyninx márczius 12-ikén egy Bécsen át február 28-iki kelettel Varsóból kapott levéllel akarta meggyőzni Bercsényit a hír valótlanságáról. Simonyi, I. 198.

22 Voltaire, XII. Károly (magyarul), 99—103.

23 Hamel-Bruyninx hollandi követ jelentése 1704 márczius. Simonyi, I. 226.

24 Thököly utasítása Pápay Gáspár részére 1704 szeptember 12. Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXIV. 561.

25 Stepney Marlborough herczeghez 1704 julius 29. Simony, I. 364. Harleyhez julius 30. U. o. 367.

LESZCYNSZKÍJ SZANISZLÓ ÉS NEJE.

esküdtek neki, az eddiginél *talán* nagyobb méltóságot is adnának neki, ha — mi távol legyen tőle — saját hasznát keresné.[26] Azonban — saját vallomása szerint[27] — senki sem mondhatja, hagy valaha csak említeni is hallotta volna tőle a felséges czímre való vágyódását; különben is úgy volt meggyőződve, hogy a világi nagyravágyás a fejedelmi méltóságot, a mely néha elviselhetetlen teher, a boldogság helyett szokta hajhászni.[28] Őt azonban, mint mindjárt emlékíratainak elején hangoztatja,[29] nem vezérelte bosszúvágy, a koronára vagy fejedelemségre törekvő nagyravágyás, uralkodásra való ösztön, csak az a hivságos dicsőség, hogy hazája iránt megtegye kötelességét.

Ime az ember, a ki a *magyar koronát* éppen olyan bölcs mérséklettel hárítja el magától, mint a mult században Bocskay, Bethlen, Thököly, mert mindannyian csak az alkotmányos királylyal való megegyezést keresték; és ime az ember, a ki csupán hazájára gondolva, elhárítja magától a *lengyel koronát*, a mely nagyapjának trónjába és Erdély függetlenségébe került.

Ilyen emberről hitte Savoyai Jenö herczeg, Esterházy nádor, sőt maga a király is,[30] hogy tanácsokkal és tettekkel gróf Bercsényi izgatja és látja el, hogy tehát Bercsényit a magyar udvari kanczellárság fölajánlásával s egyéb igéretekkel elvonhatják Rákóczi pártjáról. Bethlen Miklós erdélyi kanczellár ugyanakkor álnév alatt írt röpíratában[31] Bercsényinek egyenesen a nádorságot, Rákóczinak pedig a szentrómai birodalombeli fejedelemség czímét szánta olyképp, hogy magyarországi jószágaiért a birodalomban vagy az osztrák örökös tartományokban megfelelő területtel kárpótólják. Százszor jobb volna ez úgy neki, mint a nemzetnek annál, hogy Magyarországban vagy Erdély-

[26] Rákóczi Károly lotharingiai herczeghez és osnabrücki püspökhöz 1704 május 18-ikán. A dési gymn. könyvtárában. «Urbarium, 1704», 81.

[27] Thaly, Kalászok, 232.

[28] Önéletrajz, 238.

[29] Emlékíratai, 20.

[30] I. Lipótnak 1704 február 11-ikén és Esterházy nádornak másnap Széchenyi Pálhoz intézett levele. Thaly, Bercsényi, III. 113—117.

[31] Olajágat viselö Noé galambja. Kiadta Szalay, gr. Bethlen Miklós önéletírásában. II. 404—405. és saját másolatomban.

ben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét, házát véghetetlen romlásba, veszedelembe ejtse. Magyarországi javaiból azután Bercsényit, Károlyit stb. lehetne kielégíteni.

A Bercsényi megnyerésére szánt titkos alkudozásokkal egyidőben a király nyiltan is kísérletet tett a béke helyreállítására. Már 1704 újesztendő napján biztosította az összes vármegyéket, s ezt különösen a földmívesekkel és a parasztokkal akarta tudatni, hogy ha hűségére visszatérnek, az országgyűlés megnyíltáig semmiféle adót sem szedet tőlük.[32] Másnap felhatalmazta gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érseket, hogy a fölkelőkkel béketárgyalásokat kezdjen, sérelmeik orvolását s az országgyűlés tartását megígérje.[33] Lébényszentmiklóson 28-ikán az érsek már tárgyalt is Bercsényivel és Károlyival, a kik azonban kijelentették, hogy Rákóczi tudta nélkül magukat semmire sem kötelezhetik. Az érsek tehát egyenesen a királyhoz[34] és Rákóczihoz fordúlt, hogy az annyira óhajtott békét helyreállíthassa.

IX.

RÁKÓCZI ÉS BERCSÉNYI.

MAGA a magyar vér sugallja nekem — írta Széchenyi Rákóczinak, — hogy itt az ideje, itt a dicsőséges alkalom visszanyerni ősi alkotmányunkat, szert tenni tartós nyugalomra; mert a «császár» nemcsak alkudozni kész a magyarokkal, hanem a kívánt biztosítékokat is hajlandó megadni. Ha ezt visszautasítjuk, pusztaságra jut az ország és patakokban fog omlani a vér; mert a háború, mint a koczkajáték, gyakran szerencsésen kezdődik, de gyászosan végződik. A háború pedig csak akkor igazságos, ha czélja a jogtalanság visszaverése és nem a bosszúállás.[1] «Nem tagadom — felelt a fejedelem

[32] Szalay, I. 122—123

[33] Közli Katona, XXXVI. 425—7.

[34] U. o. 428—9.

[1] Miller, Epistolae archiepiscoporum Georgii et Pauli Széchenyi, I. 68—74. Katona, XXXVI. 429—432.

1704 február ius 5-ikén,[2] — hogy az igazságos fegyvernek csak jó béke lehet a czélja és hogy, ezt a czélt szem elől tévesztve, a harczoló feleket vád érheti a kiontott vér miatt; de van-e remény jó és tartós békére? Hiszen a császár most is arra biztatja a törököt, hogy fegyvert fogjon ellenem és jutalmat ígér gyilkosomnak.» Mindamellett lenyelné az osztrák háztól megaranyozva nyujtott eledelt, ha nem tudná, hogy a gyógyszerészek is megaranyozzák piluláikat, szép külsővel akarván feledtetni a keserűséget; de éppen ebből a példából tanúlta meg, hogy nem mind arany, a mi fénylik. Annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi igaznak üldözése inkább győzni vagy halni készteti. Nem viszi rá a lélek, hogy a széttört igát ismét a maradék nyakára tegye.

Az érsek február ius elsején Bécsbe már megvitte a Bercsényitől hallott föltételeket, a melyek azonban sehogysem tetszettek a minisztereknek; pl. hogy Rákóczi országgyűlést hirdessen Székesfejérvárra, Kollonicsot távolítsák el a kormányból, a békéért külső hatalmasságok kezeskedjenek.[3] I. Lipót 12-ikén nagy általánosságban, de, a miniszterek szerint, a fölkelőkre nézve igen kedvezően válaszolt. Egyúttal Whitworth angol és Bruyninx hollandi követet is fölkérte közbelépésre.[4] Azt azonban rossz néven vette, hogy a magyarok nem koronás ifjabb királyuk, József közbenjárását kívánják, a ki pedig kész volna reá. Az országgyűlés összehívásának királyi jogáról sem volt hajlandó lemondani és az 1687. évi törvények felülvizsgálásába belemenni.[5] Széchenyi érsek február ius 14-ikén azzal akart hatni Rákóczira, hogy az udvar a «brandenburgi» választóval alkudozik 30.000 főnyi segélyhad iránt és a választót (ki különben már régen megkoronáztatta magát) talán el is ösmeri porosz királynak; sőt készebb letenni Spanyolországról, kibékűlni a francziával és behívni a törököt, mint Magyarországról lemon-

[2] Katona, XXXVI. 432—3.

[3] Whitworth febr. 2. Simonyi, I. 120—1., febr. 6. u. o. 125.

[4] Whitworth febr. 13. U. o. 139—140.

[5] Szalay, VI. 132—3.

dani. Arra kéri tehát, előzze meg a bajt azzal, hogy megnyugszik az országgyűlés összehívásában és József ifjabb király közbenjárásában. Idegen fejedelem sem biztosíthatja jobban a nemzet jogait és szabadságát. Hiszen a mostani fejedelmek már alig törődnek a szerződések megsértésével. Nagyobb kezesség, ha *a kormány és a hadsereg magyar lesz*, a mitől pedig a császár most aligha idegenkedik.[6] A fejedelem tíz pontban jelentette ki, hogy kell ugyan országgyűlést tartani, mert hiszen éppen az az egyik főpanasz, hogy nem tartanak; de majd csak protestáns a hatalmak, továbbá Lengyelország és Velencze közbenjárásával megkötendő béke után hirdessék ki, mert egy mostani országgyűlésen az udvar teljesen összeveszíthetné a pártokat. Az udvar mindenesetre úgy tárgyaljon a magyarral, mint más szabad nemzettel. Semmisítse meg azonnal a Rákóczi ellen hozott ítéletet s a linzi béke értelmében ösmerje el olyan szabad fejedelemnek, a milyen János király fia, vagy Báthory Zsigmond volt.[7] A fejedelem nem nyugodott meg Széchenyinek abban a felvilágosításában, hogy ez az országgyűlés tisztán csak a béke tárgyalásával foglalkoznék;[8] de február 29-ikén értesítette, hogy látogatását elfogadja, nem ugyan Váczon, mint eleinte tervezték, hanem Gyöngyösön, a hová Török András, a jászok és kunok alkapitánya, elegendő fedezet mellett fogja kisérni.[9]

Már előbb kezéhez érkeztek a Recrudescunt kinyomtatott példányai,[10] a melyekben — még 1703 június 7-ikéről keltezve — az összes keresztény fejedelmeket és köztársaságokat felvilágosítja, hogy annyi hiábavaló kisérlet után az ausztriai házzal fegyveresen kell leszámolnia.

6 Katona, xxxvi. 433—4.

7 Miller, Epistolae, 110—2.

8 Széchenyi levele, febr. 19. Katona, xxxvi. 436.

9 U. o. 437.

10 A fejedelem sajátkezű aláírása a számozatlan 8 lapra terjedő folio-nyomtatvány alatt a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában «Pro Parte Generosi Domini Capitanei Michaelis Koss de Debreczen. Anno Dni 1704. 26. Febr.» A már ösmertetett manifesztumot tehát eznap küldette szét.

Ennek első példányát Bercsényi már márczius 9-ikén átadta *Hamel-Bruyninx* hollandi követnek, ki őt Semptén a hágai és bécsi udvar megbízásából fölkereste, hogy a hollandok és az angolok közbenjárását fölajánlja. És átadta neki a magyarok alaptörvényeinek egy kivonatát is. Helytelennek találta, hogy hozzá fordúlt és nem egyenesen Rákóczihoz, a kinek megkerűlésével senki sem tárgyalhat, mert *ő a nemzeti mozgalom feje* s a béke ügyében ő is csak a rendekkel egyetértve határozhat.[11] Márczius idusán a követ azzal a tudattal tért vissza, hogy a fölkelés vezetői *külön* nem alkudoznak és hogy a magyarral csak mint *egységes szabad nemzettel* tárgyalhatnak.[12] A béke ügye, a hogy a fejedelem Bercsényi útján értesítette őt, nem csupán tőle, hanem az egész nemzettől függ, a mely nem egyesek kedvéért, hanem mindenkinek a szabadságáért ragadt fegyvert.[13]

Ismét kárba veszett az a fondorkodás, a melylyel megingatni akarták Rákóczinak Bercsényibe vetett bizalmát. A fejedelem nem kételkedett a gróf hűségében, őszinte barátságában; de ilyen körűlmények közt a fölötte nagy bizalmat és a legkisebb bizalmatlanságot egyaránt veszedelmesnek tartotta. Hogy barátaiban bizalmatlanságot ne keltsen, faggatásaikra mindenkor határozottan, de nem mindig egyenesen felelt.[14] Kevésben lévén nagy bizodalma, úgy hitte, nem sokban csalódhatik; némelyiknek csak szükségből hitt.[15] Hiszen annyira tévetegek az ember gondolatai, önmagát is oly kevéssé ösmeri, hogy saját cselekedeteiben sem bízhatik.[16] Őt pedig, fiatalságánál fogva, most még részben saját hívei is tökéletesen képtelennek tartották a katonai és a politikai ügyek vezetésére s azt hitték, mindent Bercsényi akarata szerint tesz.[17] Ugyanakkor azonban Bercsényi

[11] Bruyninx jelentése Simonyinál, I. 189—206. Stralenheim svéd ügyvivő XII. Károlyhoz 1704. ápr. 11. A svéd áll. lt. Caesareana alosztályában.

[12] Stepney jelentése márczius 19-ikről, 184—188.

[13] Rákóczi emlékíratai, 83.

[14] Önéletrajz, 379. Erről maga Bercsényi is vádolta őt. Rákóczi emlékíratai, 147.

[15] Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

[16] Önéletrajz, 369.

[17] Rákóczi emlékíratai, 73., 82—83.

arról vádolta, hogy másokra hallgat. «Olyan nagyságod, mint a paradicsommadár — írta neki;[18] — nagyok a szárnyai, kicsiny a teste; csak az orrán függ a szegény madárka s úgy lógatja a szél.» De bocsánatot kért tőle, mikor a fejedelem ezen sértés miatt rendreutasította. — Rákóczi attól tartott, hogy ha fölötte bízik benne, csakugyan előre nem látó, gyönge eszű embernek gondolják, a kit Bercsényi vakon vezet; de azt sem akarta, hogy bizalmatlanságával megsértse legjobb barátját, a ki ennek következtében a maga ügyét csakugyan különválaszthatná az övétől. Most tehát őszintén figyelmeztette, mivel gyanusítják: hogy külön akar egyezkedni az udvarral és cserben hagyja a közügyet, midőn a fejedelem tudtán kívűl politikai ügyekbe avatkozik.[19] Máskülönben is azt tartotta, hogy Bercsényi személye és modora nagy akadálya a magyar urak egyesűlésének. Sokan kevésre becsűlték és nem akartak vezetése alatt állani; viszont ő is előbbre valónak hitte magát a többinél, nem tűrt egyenlőséget s katonái keménynek, tűrhetetlennek ítélték. «Fesztelenségében kiméletlenűl csípős és gúnyolódó volt, komoly dolgokban könnyelmű s ha feddenie kellett, élesen és megvető módon tette. Nyakasan bámúlta saját tehetségét. Ékesen szóló a beszédben, késedelmező a tettekben, ingadozó a kétes esetekben. Széleskörű ismeretei következtében bőséges, de bizonytalan tanácsokat adott; a szerencsétlen eseményekért mindig másokat okozott.» A fejedelem azonban, a ki ilyen szigorúan ítélt róla, tudta, hogy Bercsényi híven ragaszkodik hozzá: szeretetből is, kényszerűségből is. Barátságuk és szeretetök kölcsönös lévén, a fejedelem sokszor pártját fogta a vezérnek. Gyakran mentegette azzal, hogy indúlatos, heves természetét mérsékelni nem bírja. Különben sem látván benne rosszakaratot, meg nem változtathatta és igazságosan nem bün-

18 Bercsényi Rákóczihoz 1704. jún. 12. Arch. R. IV. 54.

19 Rákóczi emlékiratai, 82—83. Hasonló figyelmeztetést nem intézett hozzá, mikor az erdélyi fejedelemségre törekvéséről vádolták; de éreztette vele nem elég alapos neheztelését. Századok, 1906. 15—17.

tethette; azért titokban elnézőnek tartották vele szemben. Zárkozottnak hitték Bercsényit, mert nem kereste senkinek a barátságát s a fejedelmen kívűl nem is volt egy barátja sem; sőt olykor reá is neheztelt, ha — a méltányossághoz ragaszkodva — kívánságát nem teljesíthette mindenkor.

Sok ösmerettel, tág látókörrel lévén megáldva, ő maga könnyen felfogta az ügyeket; de az észt és a tehetséget másokban ritkán tudta fölismerni. A szabadságharczban Rákóczi maga mellett olyan hatalmat adott neki, a milyet a lengyelek szoktak adni egyes nagyoknak saját királyuk irányában, de mindig a törvények határai közt. E miatt sokat rágalmazták, mert úgy hitték, hogy a gróf a hatalomban és a méltóságban is egynek tartja magát a fejedelemmel, a ki azonban — saját vallomása szerint — sohasem tapasztalta, hogy vétett volna a köteles tisztelet és engedelmesség ellen. Megvédelmezte a fösvénység és a kincsrevágyás méltatlan vádjával szemben is. Éles elméjét, érett ítéletét, mindhalálig tartó szeretetét, barátságát és hűségét többre becsűlte valamennyinél, a kik közűl senki sem volt iránta őszinte, míg ő maga, a fejedelem, minden titkát közölte vele. Rágalmazták a miatt is, hogy fényűzése árnyékot vet a fejedelemre; mert «a közügyekben járatlanok lévén», nem fogták fel, hogy Bercsényinek, pl. a külföldi követekkel való alkudozások idején, képviselnie kell állása tekintélyét, mely szorosan összefügg a nemzet méltóságával. S ezt mentűl inkább magyarázta nekik, annál erősebb lett a meggyőződésök, hogy nem veszi észre, a gróf mennyire felűlmúlja. Terveivel gyakran csak azért állt elő, hogy a nemzet előtt eldicsekedhessék; de sajátszerű szelleme őt a tettek végrehajtásához «sohasem» vezette; egyébiránt ha hibát követett el, azt leginkább éppen tulságos óvatossága miatt tette.

Maga Rákóczi szerint[20] ilyen volt az az ember, a kit Bécsben a béke legfőbb, sőt egyedűli akadályának tartottak s a kit

[20] Rákóczi emlékíratai 73—74., 83., 110. 133., 239., 250.

mint ilyet akartak leleplezni a békét óhajtó nép és nemesség előtt.[21] Utóbb kevesebbnek találták, mint hitték, de mégis orákulumnak a magyarok között, a kihez képest a többi tanácsos semmi.[22]

A semptei eset, sőt Bercsényi egész élete mégis nyilvánvaló bizonyság a mellett, hogy ez a tüzesvérű, lángoló szívű, nagyeszű ember a szabadság és fejedelme ügyén kívűl egyéb dicsvágyat nem ösmert. Kevéssel ezután írta,[23] hogy életét és vérét nemcsak ő maga, de Isten és a végzet is egybefűzte, összenyűgözte a fejedelemhez való szíves kötelességével s a fejedelem egyre újból gerjesztette hűségének amúgy is égő tüzét. Követi, a mit parancsol; mert Istennek, a hazának és a fejedelemnek szentelte életét: így él és így fog halni.[24] Azt akarta, hogy a fejedelem olyan szolgájának tartsa, a ki minden hivatal és jelleg nélkűl kívánja tanúsítani igaz állandóságát és a ki minden egyéni haszon nélkűl beérné vele, ha legalább részben láthatná a közügyért való fáradozása sikerét. Vigasztalódni tudna, ha más élne is jó emlékezetével abban, a mi jóért ő is fáradozott, bujdosott, szenvedett és a mikor nem őt ösztönözték, hanem ő ösztönzött másokat.[25] «Kegyes, jóindúlatú fejedeleméért» minduntalan «újragerjedt jól gyúladt s úgyis égő igaz szolgai kötelessége». Miklós, *mint Miklós*, mindenkor az a szolgája a fejedelemnek, a ki tavalynál is előbb volt. Megöregedhetik, megdőlhet ereje; megvetheti a haza és elveszítheti fejedelme kegyét is, quia humanorum vicissitudinum hic ordo, haec sors, hoc fatum est: az emberi viszontagságoknak ez a rendje, ez a sora, ez a végzete; de nem tartotta lehetőnek, hogy az ő eltökéllett és gyökerezett kötelessége a fejedelem személye és a haza iránt változásnak botránkozó ízére is érhessen valaha, nem hogy botránkoztatni akarna. Szeretné a

[21] Simonyi, II. 269.
[22] Bruyninx Stepneynek, 1706. jan. 18. U. o. 356.
[23] Bercsényi Rákóczihoz 1704. június 22. Arch. R. IV. 67.
[24] Bercsényi Rákóczihoz 1704. augusztus 28. U. o. 97.
[25] Bercsényi Rákóczihoz 1705. november 9. U. o. 733—4.

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS.

fejedelem elé tartani szíve tükrét, hadd tapasztalja, honnan jön a szava . . . .»[26] Mivel életét, egész erejét és tehetségét igazán föláldozta a fejedelem szolgálatára: «nihil est mihi residuum».[27] Bujdosása kezdetén és később sohasem írt másképpen.

Jól tudja és ösmeri a fejedelem az ő tökéletes szívét és hozzá való kötelességének elszakadhatatlan voltát: iránta Isten és a sors kötelezte őt engedelmességre.[28] Csak a halál végzi be kötelességét! Mikor a száműzetésben haldokolt, a fejedelem akkor is mindig mellette volt s hozzája való barátságát holtáig megmutatta.[29] S ha most még, a fölkelés kezdetén, találgatták, mije volt ő Rákóczinak, sírköve közel kétszázada hirdeti, hogy olyan hű vala hozzá, mint Achates Aeneashoz.[30] Olyan hasonlat, a mit kétségkívűl ő maga kívánt megörökíteni, elégnek tartván, hogy csupán neve szerint említsék őt ama nagy ember mellett, a ki egész hősköltemény érdemelt. Azonban előbb akadt méltó történetírója, mint magának a fejedelemnek; és ez a történelem, a mely bevilágít az ő nemes szíve minden rejtekébe, a forradalom megteremtőjének, éltető lelkének, vezérlő szellemének nevezi őt.[31] Valóban, egyetlen igazán forradalmi jelleme a szabadságharcznak, a melynek egész hosszú ideje alatt izzott és hevített. Egyéniségének nincs párja az egész fölkelésben; már azért sem, mert ezt az izmos egyéniséget minden tekintetben alája tudta rendelni a fejedelemnek. Azt akarta, hogy az ő feje körűl ragyogjon a dicsőség fénye, a szabadság glóriája s a nép megváltónak tekintse mindvégig, mint bejövetelekor. A nép, sőt a történelem sem kereste: annak, a ki más előtt meghajolni nem tudott, mi oka volt megtagadnia hatalmas egyéniségét a fejedelemmel szemben. Nevöket azonban örökre összefűzte és a

[26] 1706. deczember 12. Arch. R. V. 335–6.

[27] 1708. márczius 24. U. o. 582.

[28] 1712. január 23. U. o. x. 13–14.

[29] Mikes Kelemen levele 1725. november 6.

[30] V. ö. Vergilius Aeneasa I. éneke 188. és VI. éneke 158. versével.

[31] Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi-család. Három kötet. Budapest, 1885–1892. Sajnos, még befejezetlen; csak 1706 végéig megy. Bercsényi szép jellemzése II. 417–9., III. 193–201. és Hadtört. Közl. 1892. 577–585.

szomorú évtizedekben is úgy emlegette, mint a magyar nép élő tükreit, nemzetünknek hírszerzőit, fényes csillagit. A marathoni csatáért az athéniek sem Miltiadesnek egymagának ítélték oda a koszorút.

X.

A GYÖNGYÖSI ELSŐ ÉRTEKEZLET.

(1704. márczius.)

MERÉSZ ellenség nem egyszer hozhatta volna zavarba a fejedelmet, a ki Tokaj bevétele után 1704 január 19-ikétől[1] márczius 4-ikéig[2] éppen azért tartózkodott Miskolczon, mert azt hitte, hogy seregének gyöngesége a császáriakat támadásra bátorítja. Azonban az egész idő alatt nem követtek el olyan meggondolatlanságot, a mi néha bölcsességnek is beillenék[3]. Itt értesűlt, hogy fölkelt Erdély és a Dunántúl is[4] Károlyi már január 21-ikén csatlakozásra szólította a szomszédos örökös tartományokat, maga Rákóczi pedig 28-ikán a horvátokat[5], de épp olyan sikertelenűl, mint a hogy nem nyerhette meg a ráczokat, a kiknek pedig egy töredéke Károlyi előtt hódolatra jelentkezett. Rákóczinak tiszta és világos nemzetiségi politikája volt, a miről később lesz szó; de, mint előtte és utána annyi magyar politikusnak, neki is tapasztalnia kellett, hogy ennek a kérdésnek megoldása nem a szabadságharcz, hanem a béke idejére tartozik.

A béke tárgyalására a vármegyéket, urakat, nemeseket, *Gyöngyös* városába hítta. Előbb azonban seregét márczius 4-ikén Miskolczról személyesen vezette — Emődön és Mezőkövesden át —

[1] Eznap már innen ír Sós Jánosnak. Arch. R. I. 158.

[2] Thaly, Bercsényi, III. 132. Darvas naplója alapján. Szepesi János szerint márczius 1. indult ki (Arch. R. I. 213.), de márczius 8. azt írja (u.-o. 112.) hogy «ma negyednapja» — tehát 5-ikén — ment Miskolczról Eger alá.

[3] Rákóczi emlékiratai, 81.

[4] Erről bővebben ír ő maga u.-o. 81—86.

[5] Acsády, Magyarország tört. I. Lipót és I. József korában (Szilágyi, A magyar nemzet tört. VII. 564—5.

Maklárra, a hová 6-ikán érkezett. Másnap már onnan bombáztatta Eger várát, vagy inkább annak csak belső várát, mert a szőlők felé levő Hornwerket (ouvrage corné), vagyis az ötszögű bástyázat külső műveit, az ellenség már előbb lerontatta. Gróf *Zinzendorf* Ferdinánd cs. ezredes az erősséget elég gyönge helyőrséggel védelmezte az oda szorúlt ráczokkal és magyarokkal együtt. A ráczok gyakran kirontottak, pl. márczius 10-ikén is, a mikor *Gyürky* Ádámot, a fejedelem udvari lovas karabélyosainak ezredesét, a fejedelem szemeláttára lelőtték. «Hazánk fiát, drága vérünket, Mars unokáját, nemzete koronáját» a fejedelem nagy díszszel temettette el s özvegye tartására, árvája nevelésére

106. KÁROLYI SÁNDOR NÉVALÁÍRÁSA.

a véglesi uradalom felét rendelte.[6] A kuruczok azzal bosszúlták meg, hogy a ráczoknak minden kirohanását visszaverték s legnagyobb vitézeiket levágták. Rákóczi Tokajból hozatott középszerű ágyúi és mozsarai az erős falaknak keveset árthattak; de az ágyúzásokkal járó rázkódtatások következtében a víztartók megrepedvén, remélte, hogy az őrséget kiszomjaztatja s megadásra kényszeríti. Márczius idusán azonban az ostrom vezetését gróf *Forgách* Simon tábornokra bízta, hogy harmadnap személyesen nyithassa meg a *gyöngyösi értekezletet*.[7]

Itt nem egyszerűen gróf *Széchenyi* Pál előterjesztéseinek meghallgatásáról volt szó. A dunántúli és az északnyugati vár-

6 Gyürky Ádám temetési zászlajáról: Századok. 1869. 133–4.

7 Márczius 12-én már átrándúlt Egerből Gyöngyösre, talán az előkészűletek megtétele végett (Arch. R. I. 80.); márczius 15-ről vannak Egerből (u.-o. 80–81.), de Gyöngyösről keltezett levelei is (u.-o. 164.)

megyék ágostai hitvallású követei egyenesen azért jöttek, hogy a linzi békében kimondott vallásszabadságot és az őket illető templomok visszaadását sürgessék. Rákóczi az országgyűlésre tartozónak mondta ezt a dolgot, sőt esküvel is fogadta, hogy követeléseiket az összehívandó országgyűlés elé terjeszti;[8] csak így nyugtatta meg valamennyire a protestánsokat, a kik a halasztásban kész veszedelmet láttak. A katolikus fejedelem Kollonich politikáját folytathatná, hiszen szövetségese, XIV. Lajos és több vezére (Bercsényi, Károlyi) is katholikus; ellenben a király a protestáns (angol és hollandi) hatalmak közbenjárását elfogadván, kétségkívűl kedvezni fog a protestánsoknak.[9] Mindez elegendőkép figyelmeztette a fejedelmet, hogy nagyon határozott *egyházpolitikát* kell követnie, mert a felekezeteket épp úgy meg kell nyugtatnia, mint a nemzetiségeket, hogy a szabadságharcz jövőjét biztosítsa. Ebben a tekintetben (miről egyházpolitikájában lesz szó) utóbb bizonyos sikerekre hivatkozhatott; de aggodalommal tölthette el, hogy a királyi biztosok (Széchenyi érsek, Szirmay István és Okolicsányi Pál) közől az egyik, Okolicsányi, maga állt az elégedetlen ágostaiak élére. Így könnyen juthatott arra a gondolatra, hogy a felekezeti viszályt Bécsből szítják. Máskülönben a 80-éves Okolicsányit a magyarok is becsűlték tapasztalatai, jámborsága, törvénytudása miatt,[10] sőt ekkor még a fejedelem is jó hazafinak ösmerte.[11] Bécsben titkos kurucznak tartották a másik két királybiztossal együtt. Szirmay Thököly miatt Glatzban, Rákócziért Wiener-Neustadtban már raboskodott és Bécsben még most is rendőri felügyelet alatt állott; a bécsiek tehát azt remélték, hogy, mint a magyar szabadság erős védőjének, hitele van a nemesség és a nép előtt. Rákóczi igen bölcs és nagyeszű embernek, de habozó természetűnek tartotta egykori fogolytársát. Szirmay nagyon ragaszkodott hozzá, de meggyőződését a helyzethez és az időhöz képest változtatta.[12]

8 Rákóczi emlékiratai, 147. Levele XIV. Lajoshoz 1704 junius 15. Friedler, II. 442.

9 Katona, XXXVI. 444—5.

10 Stepney 1704 április 10. Simonyi I. 234.

11 Rákóczi emlékiratai 218.

12 Stepney 1704 augusztus 9. Simonyi, I. 373—4.

107. SZÉCHENYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK.

Széchenyivel, a követség fejével, Rákóczi voltaképpen most ösmerkedett meg, Bercsényi azonban már azelőtt is sokat beszélt neki szép tulajdonságairól, a haza szabadsága iránt való buzgóságáról. E miatt a bécsiek gyanúsították is, de most, mint a szabadság barátját, éppen azért küldötték követségbe, hogy a nemzetet ezzel is meggyőzzék békés szándékaikról.[13] Az érsek népszerű volt; a fölkelők is bíztak benne, mert mindenkor védelmezte az ország jogait s ha régebben hallgatnak reá, «a mostani bajok» elmaradnak.[14] A biztosok kegyelmet, jóakaratot, őszinteséget igértek és a szabadság tökéletes és «nagylelkű» helyreállításával kecsegtették a fölkelőket. Válaszában a fejedelem a Habsburgoknak szemökre hányta számtalan szószegésöket, fondorlataikat, a törvények megsértéseit. Huszonöt pontban foglalta össze «mit kíván a magyar nemzet?» A tengeri hatalmak kezességén kívűl a Svéd- és Lengyelországét is kivánta. Míg Rabutint és Heistert vissza nem hívja, a magyarok nem tárgyalnak. A király a törvények értelmében többször tartózkodjék az országban, Tartsa meg az ország szabadságait és kiváltságait, nevezetesen a szabadválasztás jogát és András király törvényeit. Törvény értelmében háromévenkint országgyűlést hirdessen. A magyarokat az ország közügyeinek tárgyalásából ne zárja ki. Az idegen katonákat — törvény értelmében — vitesse ki. A nádori méltóság és bíróságok hatáskörét állítsa helyre. A katholikus egyházi javadalmakat ne adományozza idegeneknek; a protestánsok javára szóló törvényeket pedig valahára hajtassa végre. A szabad királyi városoknak adja vissza teljes töřvényhatósági jogaikat. A magyar kincstár ne függjön az udvaritól. A sóval és élelmi czikkekkel való kereskedés, törvényeink értelmében, szabad legyen. A tisztségeket magyaroknak és ne idegeneknek adja. Csak az országgyűlésen megszavazott adót szedesse. A töröktől vissza-

13 Önéletrajz. 137.

14 Rákóczi emlékiratai, 87. Széchenyi jellemzése «egy lengyel királyi tanácsostól» (1706.), Thaly, Tört. kalászok, 205–6; Lánczytól: Századok, 1882, 273–299.; Thalytól u.-o. 480.; Márkitól: Széchenyi Pál életrajza, 21–24.

vett helyeket, királyi esküje értelmében, csatolja vissza. A töröktől való visszahódítás czímén elvett jószágokat adja vissza gazdáiknak. A törvénytelen bizottságokat, küldöttségeket, törvényszékeket szüntesse meg. A Rákóczi ellen törvénytelenűl idegen bíróság előtt hozott itéletet semmisítse meg. Az idegenektől vegye vissza Magyarországban törvénytelenűl szerzett birtokaikat. Szervezze újra a bécsi magyar kanczelláriát, mely tele van törvényeinket nem értő idegenekkel. Állítsa vissza a jászok, kúnok és más népek, polgárok elkobzott jogait. Szerezze vissza a koronától elidegenített javakat. A jezsuitákat vigye ki az országból. Hatalmazza föl a fejedelmet és az érseket, hogy módokat találjanak, miként akadályozzák meg Erdélynek Törökországhoz való csatlakozását és tegyenek javaslatot szabadsága biztosítására.[15]

Ezek valóban nem voltak forradalmi kívánságok; forradalminak inkább csak az a nyilatkozat tekinthető, hogy visszautasította József ifjabb király közbenjárását. Mert ha király: nem lehet közbenjáró; király pedig csak új szabad választás alapján lehet, a kierőszakolt örökös királyság eltörlése után.[16] Ily körülmények közt az érsek márczius 29-ikén a fejedelemtől elvált a nélkül, hogy csak fegyverszünetet is köthetett volna. Tanúja volt 27-ikén, hogy Rákóczi születésnapja egyúttal Magyarország újjászületésének a napja. A jókívánók közt ott volt Fierville franczia követ, Michel konstantinápolyi franczia követségi titkár, a lengyel és a török követ, sőt őmaga is, a királyi biztos. A parasztlázadás, a melyet Bécsben tavaly kinevettek, európai jelentőségű szabadságharczczá izmosodott, mely Bécset nem egyszer hozta zavarba.[17]

A gyöngyösi értekezlet megadta az alaphangulatot a fejedelem minden további béketárgyalásához, a miknek egyetlen következése a nemzet jogos kivánságainak teljesítése, a szabadság

[15] Stepney, 1704 november 12. Simonyi, I. 552.

[16] Közli Katona, XXXVI. 470—5. Der malcontente Fürst Rakotzy, 39. Rákóczi emlékíratai, 87—88.

[17] Széchenyi jelentése a királyhoz április 2. (Katona XXXVI. 445—7.) és 1704 november 6. (Simonyi, I. 544—5.) V. ö. egy lengyel királyi tanácsos levele 1706-ból. (Thaly, Kalászok, 165—6.)

helyreállítása lehetett. Sajnos, megint történt olyasmi, a mit a történelemben véletlenségnek neveznek, hogy t. i. nem ösmertek, vagy figyelmen kívül hagytak olyan körülményt, a mi az események fejlődését más útra terelhette volna. Mint száz esztendővel azelőtt, megint egy Forgách akarta megakadályozni és ezúttal meg is akadályozta, hogy a nemzet szabadságharczát palotaforradalommal: a régi rendszerű király eltávolításával tegyék fölöslegessé. Ugyanis alig tért vissza Rákóczi Gyöngyösről Eger alá,[18] megjelent előtte április elsején gr. Forgách Simon borsodi főispán[19] és — a mi ez esetben hasonlíthatatlanúl többet jelentett — császári tábornok, hogy szolgálatait felajánlja és hűséget esküdjék. Ezt József ifjabb király jóváhagyásával a végből tette, hogy a fejedelmet és a nemzetet visszatartsa új király választásától s arra bírja, hogy I. Lipótot arra kérjék: a magyar koronát még életében adja át fiának, Józsefnek.[20] József tehát hajlandó lett volna atyjával szemben olyasmit tenni, mit valaha Mátyás tett bátyjával, I. Rudolffal szemben.

Az egri táborban feltűnést keltett a német ruházatú, de magyar szívű császári tábornok, a ki sokszor mondogatta, hogy «nem vagyunk most Bécsben!»[21] Bercsényi már április 28-ikán figyelmeztette a fejedelmet, hogy Forgáchnak, mint előbb gróf Kéry János főlovászmesternek, titkos megbízatása volt a király részére «megcsinálni a magyarokat.»[22] Rákóczi nagyon kevésre becsűlhette az egész tervet, ha új hívét azonnal meg nem kérdezte a hír mibenlétéről, a melynek fontosságáról csak 13—14 esztendő mulva, a száműzetésben győződött meg, Forgách

18 A alkudozások megszakításának hatása alatt jelent meg egy Manifesto esortatorio alli Ungheresi istigati alla ribellione da Francesco Rakocsi (a velenczei Biblioteca Marcianában, Misc. Stor. d'Eur. 1847—1873. sz. a.), a mely gyalázza Rákóczit s azt bizonyítgatja, hogy az ajánlott békét el kell fogadni. Malagola, Deutsche Revue, 1907., 96.

19 Márczius 31. már ott volt Arch. R. I. 81.

20 Márczius 18. hagyta oda Bécset, hol 27-én tudták meg, hogy kurucz lett. Szalay, VI. 159. Átpártolása érdekes okairól Spangár, Magyar Krónika 72., Katona XXXVI. 483—4.

21 Rákóczi emlékiratai, 88. Simonyi, I. 316. Thaly Forgáchról a Századokban 1875. 125. és 1882. 551—2. Thaly, Bercsényi, III. 149—152.

22 Darvai Ferencz április 13. Arch. R I. 344.

BÉCS KÖRNYÉKÉN 1704-BEN ELFOGOTT KURUCZ.

akkor vallotta be, hogy nem mert vele előállani oly időben, a mikor azt a fejedelem és a nemzet nagy hajlandósággal fogadta volna.[23] Egyébiránt e szándék valósúlásával sem igen történik egyéb, mint Rudolf lemondatása után II. Mátyással. Most azonban a királyi biztosok egy része azzal a jelentéssel tért vissza Bécsbe, hogy Gyöngyösön a papok és a nemesek egyenesen megmondták Rákóczinak és Bercsényinek: nekik nem kell sem király, sem császár,[24] a mit félesztendő mulva barátja gr. Veterani császári alezredes előtt a fejedelem azzal ismételt, hogy szabad nemzetöknek joga van új királyt választani.[25] Maga a fejedelem — az angolok szerint[26] — olyan követeléseket tett, mintha ő volna Magyarország királya. A hollandi követ úgy találta, hogy sokan valóban komolyan gondolnak Rákóczi megválasztására;[27] Wratislaw cseh kanczellár pedig éppen az angol követet vádolta, hogy a magyarokat új király választásának követelésére bíztatta.[28]

Rákóczi az erdélyi fejedelmek, egy lengyel király s a bizánczi császárok ivadéka, fiai, anyjuk után, az Árpádoknak vérei lévén, olyan uralkodóházat alapíthatott volna, a mely az Árpádok trónján hasonló joggal űlhet vala, mint a Habsburgoké. De Rákóczi mindenkor tiltakozott a korona után való törekvés vágya ellen[29] s éppen olyan nyiltsággal vallotta be, hogy *Miksa Emmánuel* bajor választó megválasztására a közjó érdekében őszintén törekedett.[30] A Wittelsbach tavaly azt a hibát követte el, hogy nem Csehországra tört, mint a magyarokkal való csatlakozása érdekében Rákóczi tanácsolta, hanem Tirolra, a honnan egy kis nyaralás után kiverték. Azonban ezen a télen elfoglalván Passaut, Linzet, az osztrákok attól tartottak, hogy Bécset — Rákóczival együtt — kétfelől akarja megtámadni. Valóban

23 Arch. R. IV. 26.

24 Rákóczi emlékiratai, 88.

25 Stepney Hedgeshez 1704 április 12. Simonyi, I. 234.

26 Whitworth Harleynak 1704 október 29. U.-o. 508.

27 Ellis Stepneyhez 1704 márczius 28. U.-o. I. 218.

28 Bruyninx jelentése a hollandi kormányhoz 1704 márczius végén. U.-o. 226.

29 Stepney gr. Kaunitzhoz 1704 április 20. U.-o. I. 281.

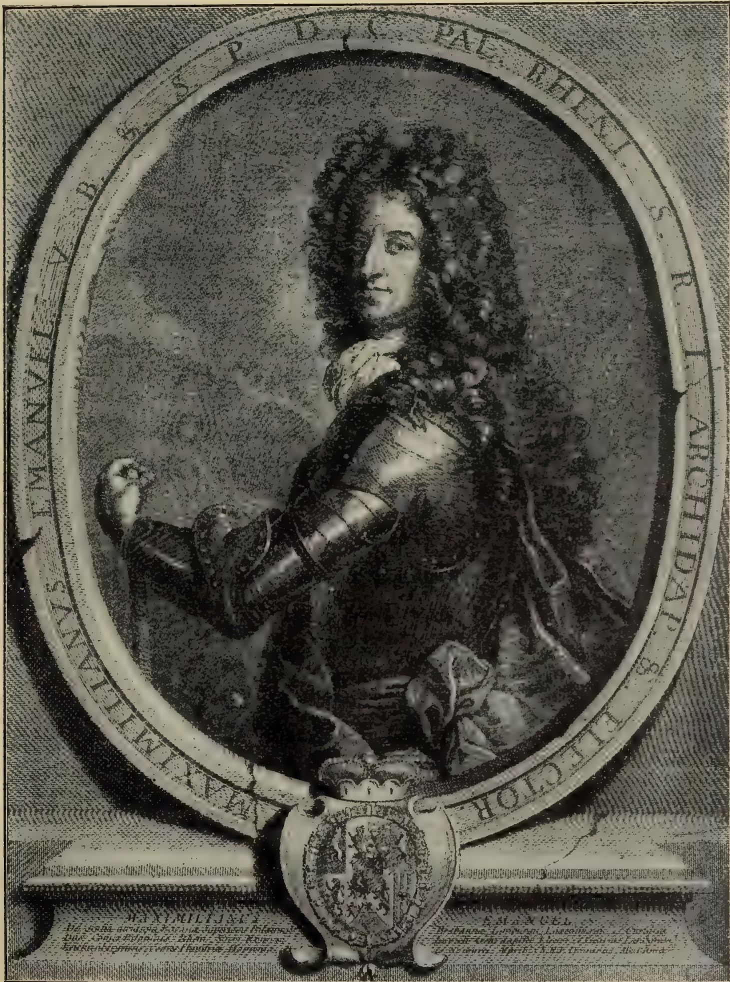
30 Önéletrajz, 78. Emlékiratai 20.

ellenállásra buzdította a fejedelmet és azzal bíztatta, hogy a császárral ő és Francziaország csak úgy kötnek békét, ha őt is belefoglalhatják.[31] Marsin franczia tábornagy már január 17-ikén értesítette Rákóczit, hogy a franczia, bajor, magyar seregnek április 15-ikén három irányból kell Bécs ellen támadnia.[32] Villarsnak ez a terve olyanforma volt, mint jó száz esztendő mulva (1809.) a Napoléoné, a mikor a magyarok szintén számításba jöttek Beauharnais és Davoust hadseregei mellett. Ha sikerűl, egészen másképpen alakúl a forradalomban égő Magyarország sorsa.[33] Politikai ábrándozás, káprázat volt-e, ha Rákóczi annak szánta Szent István koronáját,[34] a kit egy érem már is Csehország királyának,[35] egy-két hízelkedő pedig a szent római birodalom leendő császárának nevezett?[36] Rákóczi utóbb megírta,[37] hogy «az egyetlen alap, a melyen a háborút kezdte, a választóval való egyesűlése volt».[38] Ezt az alapot azonban rosszúl választotta, mert *Miksa Emmánuel* féltékenységén és hitszegésén az egész terv megdőlt. De olyan nagy dolog volt-e csalódnia egy emberben, kiben akkora hadvezérek is csalódtak, mint Villars és Vendôme? S nagy dolog volt-e bíznia olyan hadjáratban, a melyben vele Heister Szigbertet állítják szembe?

Heister, ki majdnem lázadásba hajtotta a «mindig hű» Tirolt, gróf Schlick helyett 1704 január 22-ikén azzal a kikötéssel vette át Magyarországban a császári hadak főparancsnokságát, hogy szolgálatait nagy jószágokkal jutalmazzák, ha a lázadást vérbe fojtja.[39] Mert a magyarral keménység és rémuralom nélkűl boldogúlni nem lehet. Január 17-ikén a király gróf *Pálffy* János tábornokot nevezte ki horvát bánnak s a horvátokkal és a szerbekkel Heister segítségére rendelte. Velök szemben a Dunántúl *Károlyi* Sándor állott, a ki húsvét hétfőjén egészen

31 Önéletrajz, 176. Emlékíratai 23.
32 Whitworth Hedgesnek 1704 február 27. Simonyi, I. 152.
33 Stepney Hedgesnek, április 12. U.-o. I. 241.
34 Lederer Béla összegyűjtött munkái, II. 239. Századok, 1889. 723.
35 Wienerisches Diarium, 1704 február 6–9.
36 Ranke, Französische Geschichte IV. 151.
37 Vogüé, Villars d'aprés sa correspondence, I. 260.
38 Rákóczi emlékíratai, 103.
39 Feldzüge des Pr. Eugen, V. 319.

Bécsig portyázott. A bécsiek rémülete az egyiptomi futáshoz hasonlított. A császárt, a mikor a Szent-István templomból kijött, a fölingerült nép durva szitkokkal illette.[40] Károlyi

108. MIKSA EMMÁNUEL BAJOR VÁLASZTÓ FEJEDELEM.

fő tisztjei vén kuruczok voltak, Thököly hívei: vitéz, de durva, dorbézoló, fosztogató katonák, a kik máról holnapra éltek. A haditanácsban rendesen leszavazták azokat az igaz

40 Stepney Hedgesnek, márczius 22. Simonyi, I. 210.

magyarokat, a kiknek nem zsákmány kellett, hanem szabadság.[41] Mindig a határokon túl akartak kalandozni, a helyett hogy a hazai föld védelmére fordították volna minden erejöket. Károlyi nem sokat törődött a fejedelemmel, a kit Bercsényi eszközének tartott és csak apró-cseprő sikerekről tett jelentést a nélkül, hogy a belső bajokat föltárta volna előtte.[42] A gyöngyösi alkudozások ideje alatt Kismartonban, a nádor várában táborozott s onnan lovassága egy részét a szerbek, a másikat a horvátok megfigyelésére küldte. Maga gondatlan és kicsapongó tisztjeivel inkább múlatott, mint őrködött a Lajta mellett. Elég szépszámú gyalogsága volt, márczius 20-ikán mégis megfutott Heister németjei és dánjai elől és csak Pápánál pihent meg egy kissé. Pár nap mulva Dunaföldvárnál egész serege átkelt a Dunán és magára hagyta azt az országrészt, a mely az első kedvező alkalommal oly örömest és készségesen csatlakozott a szabadság ügyéhez.[43] Gróf *Eszterházy* Dániel ugyan ott maradt 5000 emberrel, de többé nem gátolhatta, hogy Heister tűzzel-vassal ne pusztítsa a Dunántúlt, a melyet «a kismartoni bor vesztett el».[44]

A fejedelem, a ki ekkor még nem igen ösmerte Károlyit, nem tudta elképzelni megveretése valódi okát és természetes forrását. A mikor a vert vezér Eger alá, hozzá érkezett, még bátorította és vigasztalta is korának kicsiben Terentius Varroját, hogy, serege tapasztalatlansága miatt, nem esett kétségbe a haza sorsa fölött. Dorgálás helyett a Tiszántúlra küldte, hogy ott hadat toborozzon és azután hozzá csatlakozzék; mert hiszen könnyen elgondolhatta, hogy a Dunántúl megrémítése és biztosítása után Heister most már egész erejével az északnyugati határon működő Bercsényire veti magát.[45]

41 Rákóczi emlékiratai, 85.
42 U.-o. 84—86.
43 A dunántúli hadjáratról maga Károlyi, Önéletirás, I. 71—94. Feldzüge des Pr. Eugen VI. 140—6. Thaly, Bercsényi III. 135—145.
44 Bercsényi Rákóczihoz, április 18. Simonyi VI. 10. Rákóczi emlékiratai, 89.
45 Rákóczi emlékiratai, 89—90.

XI.

A DUNÁNTÚLI ÉS A RÁCZ HADJÁRAT.

(1704).

GYÖNGYÖSI értekezlet után a fejedelem harmadfélhétig ostromolta Eger várát.[1] Már meglehetősen türelmetlenkedett, a mikor Forgách tábornok április 16-ikán végre rávette Zinzendorf ezredest, hogy nyolcz hónapig teljesen semlegesen viselkedjék, azután pedig, ha fölmentő sereg nem érkezik, ellenállás nélkűl átadja a várat.[2] Rákóczi nagyon kedvezőnek tekintette ezt a szerződést, melynél jobbat puskapor és ostromszerek hiányában nem remélhetett. Másnap már megindúlt a Duna felé, hogy ismét fegyverre szólítsa és megsegítse a Dunántúlt. Egy budai levél április 29-ikén azzal ijesztgette a bécsieket, hogy Rákóczi Földvárnál hídat vert, és 14.000 emberrel, 14 ágyúval, 2 mozsárral átkelni készűl.[3] Ez azonban korai hír volt. A fejedelem Árokszálláson,[4] Dömsödön[5] és Dabon át[6] csak április 30-ikán érte el a Dunát, a hol azután Ordasnál (Kalocsától északra) három hétig (május 31-ikéig) táborozott.[7] Onnan értesítette (május 5.) a dunántúliakat, hogy a közügy elősegítésére s a németek és ráczok visszaverésére mielőbb feles hadakkal költözik át hozzájok; ne higyjenek tehát az ámítóknak, a kik azt hirdetik, hogy nem gondol velük. Hiszen az a legfőbb vágya, hogy a nemzet régi igazságát, szabadságát helyreállítsa, ellenségét megszégyenítse és megszabadítsa az országot a Habsburg-háztól, a mely alatt élete folytonos haldoklás volt. Egy hét alatt tehát fogjanak újból fegyvert s ő jó rendben és fenyíték-

[1] Ez idő alatt itten kelt oklevelei: Arch. R. I. 81—83. Hornyik IV. 295. Mihálik, Rákóczi-ereklyekiállítás, 190., 192., 195. sz.

[2] Rákóczi emlékiratai, 90. Thaly, Bercsényi, III. 132.

[3] Stepney Hedgesnek május 3. Simonyi. I. 258.

[4] Ápr. 19. Arch. R. I. 84.

[5] Ápr. 26—28. U.-o. I. 85. Pester Lloyd 1906. 263. r. sz.

[6] Ápr. 28. Szalay, VI. 164.

[7] Arch. R. I. 85—88., 165.; Századok, 1899. 109.; Tört. Tár, 1904. 35., 1906. I. Hadtört. Közl. 1895. 303. Hornyik, IV. 299—302. Mihálik, 87. l.

ben tartott hadaival megoltalmazza őket.[8] Ekkor már Ordas mellett Imsódnál Forgách Simont néhány lovasezreddel s egyéb hadakkal, mintegy 4000 emberrel, be is küldte Tolnavármegyébe; minek hírére Heister is abbahagyta Bercsényi és a Vág vidéke ellen tervezett támadását s Komáromon át 16-ikán visszatért a Dunántúl védelmére.[9] Mindamellett Rákóczi Károlyit négy lovasezreddel Bercsényi mellé rendelte, maga pedig az udvari hadakkal és a tisza-dunaközi csapatokkal a balparton maradt. Úgy vette észre, hogy katonái nem akarnak szülőföldjüktől távolabb harczolni, sőt így is bajos őket együtt tartani, mert lakóhelyeiket a ráczok kegyetlenségeitől féltik és családjaik oltalmára hazaoszlani készűlnek. Valóban hajmeresztő hírek érkeztek a ráczok barbárságairól, dúlásairól, az asszonyok, öregek, gyermekek borzasztó lemészárlásáról,[10] a miben különben Heister rendes katonái is versenyeztek velök.[11] Kegyetlenségeiktől gróf Esterházy Antal cs. ezredes annyira megundorodott, hogy feladván Pápát négyszáz emberrel, maga is kurucz lett. Példáját Esterházy Dániel és más urak is követték, a nemesség pedig mindenütt fegyvert fogott. Forgách csakhamar a multkorinál nagyobb lovas- és gyaloghad élén állott.

A fejedelem ezalatt mindent elkövetett a dunai átjárók oltalmára és hadai rendbeszedésére, begyakorlására. Május 14-ikén újabb hadiszabályzatot bocsátott ki a fegyelem biztosítására;[12] hogy pedig a mellette levő hadakat kedvök szerint foglalkoztassa, «elhatározta, hogy a ráczokat kipusztítja, szétveri és az ország elhagyására kényszeríti».[13] Megtorlásra kellett gondolnia a császáriakkal szemben is, a kik őt valósággal «vogelfreinek» tekintették. Ordason a kuruczok karóba húztak egy

8 Hornyik, IV. 297—9.

9 Feldzüge des Pr. Eugen, VI. 150.

10 Rákóczi emlékiratai, 91.

11 Wagner, Hist. Leopoldi, II. 754. Széchenyi érsek levele a királyhoz junius 2-ikán. Hist. des révol. II. 219. Thaly, Bercsényi, III. 160. Később Matyasovszky nyitrai püspök, kanczellár, Rákóczinak azt a vádját, hogy a császáriak gyermekeket sütnek, oda módosította, hogy gyermekeket a ráczok sütnek, a németek «csak» rabolnak. Stepney Hedgesnek, május 31. Simonyi, I. 293.

12 Tört. Tár, 1904. 35.

13 Rákóczi emlékiratai, 91.

szász hadnagyot, a ki elfogatásakor bevallotta, hogy Bécsben őt magasan álló férfiak bérelték föl a fejedelem meggyilkolására. «Hogyan bízzék Rákóczi és a magyar nép a kegyelemben, ha a békealkudozások alatt ilyen galádúl járnak el ellenük?» — kérdezte az angol Stepney.[14] «Álarczokat kerestek, hogy elfödözzék ábrázatukat — írta a fejedelem a békét szorgalmazó Széchenyinek is[15] — és a természet elámítani akarta szívöket, hogy ne testi, hanem lelki szemöket nyissák ki.» Nem tudta elképzelni, hogy az ország királya szégyenletesnek és magához méltatlannak tartsa a kezességet. Ennélfogva kerűli is a fegyverszünet zöld füvében rejtőző kígyót, a mely semmi esetre sem a tavasz szülötte; hiszen a tavasz a legalkalmasabb a lovasság, az egészség és az erők rendbehozására. Szívesen elkerűlné, hogy a várak falainak a tövét polgárok vérével öntözze; de a császár katonasága a gyermeket anyjából is kivágja, tűzbe dobja, másokat megcsonkít vagy megöl. Mindezek inkább bizonyítják az osztrákok kegyetlenségét, mint a gyávák részére hirdetett kegyelmöket. A béke mellett buzgólkodó érseknek udvarában a császári sasok miatt idestova kalászok hullámoznának, ha azt az ő kuruczai nem oltalmazták volna. Ha a császár kegyelmet ígér is, megtagadják a szolgák — a hogy Heister kiáltványa bizonyítja — s végtére senkisem tudja, tulajdonképen ki uralkodik és kitől kell remélni. Ha a Rákóczi manifesztumában felsorolt sérelmekre nem általános ígéretekkel, hanem pontonkint felelnének, az országnak ő is több bizalommal tehetne javaslatot; de így nagyon meg kell fontolniok, visszatérjenek-e a mindenkor kétséges béke ölébe s hogy kárhoztassák a háborút, óhajtsák a békét. Pedig kétségtelen, hogy kellő biztosíték mellett minden fegyveres magyar jobban hajlik a békére mint a háborúra. A békének azonban olyannak kell lennie, hogy

[14] Stepney Hedgesnek 1704 ápr. 12. Simonyi, I. 236. — Május 17-ikén u.-o. 273. De okt. 6. Marlborough hg. nevében I. József számára készített emlékiratából a gyilkosság vagy mérgezés gyanúját elhallgatta. U.-o. I. 469. V. ö. Hadtört. Közl. 1895. 302.

[15] 1704 május 18. Katona, XXXVI., 462—465. Dési gymn. könyvtár, «Urbarium 1714,» 83—6.

a szabadságot ebben a sokat zaklatott hazában ne csak ők élvezzék, hanem utódaik is.

Heister csodálkozott, hogy Széchenyi nemcsak jót nem vár, de még fél is a császári fegyverek győzelmétől. Ridegen intette, figyelmeztesse a magyarokat, hogy nem kíméli feleségeiket, gyermekeiket sem, ha meg nem hódolnak.[16] Mindez nyiltan ellenkezett a nagyban hirdetett «császári és királyi» kegyelemmel; de nagyon egybevágott az angol és hollandi követeknek azzal a megfigyelésével, hogy a katonák mindenképen akadékoskodnak, mert barátot és ellenséget egyaránt megrabolva, jobban szeretnek vagyonosodni, mint békét kötni.[17] Magának a királynak annyi pénze sem volt, hogy Lamberg Ferencz grófot a béke érdekében Heisterhez és Széchenyihez küldje;[18] fegyverszünetet mégis csak olyan föltételek mellett akart adni, ha a kuruczok a Dunántúlról teljesen kivonúlnak s az ausztriai és a morva határoktól egészen a Vágig húzódnak vissza. A fejedelem Széchenyi érseket és biztostársait, Viza püspököt és Okolicsányit, május 19-ikén Pakson fogadta, a hol a Földvárnak nevezett római castrumot a Dunán készülő hajóhíd védelmére megerősítette. Az érsek nem bírta meggyőzni a fejedelmet a király szándékainak őszinteségéről. Óhajtotta magát a békét, de nem az olyan fegyverszünetet, a mely őt ereje szétforgácsolására kényszerítené és szövetségesei előtt gyanússá tenné. Nem utasította kereken vissza a tengeri hatalmasságok (Anglia és Hollandia) kezességét, de ehhez más biztosítékokat is kivánt; azonban semmiből sem látta, hogy a király őszintén akarna segíteni a nemzet sérelmein. Nem tapasztal egyebet, mint kegyetlenséget s a király parancsaival szemben engedetlenséget, az ország kipusztítására, kirablására való törekvést; az ajánlatokra tehát csak akkor hallgathat, ha ígéretek helyett tettekkel állanak elő.[19]

16 Katona, XXXVI. 465.

17 Stepney Hedgesnek, Simonyi, I. 266.

18 Stepney, május 6. U.-o. I. 268., május 21. 278—8. l. Miller, Epist. I. 233., 239.

19 Hist. des révol. II. 215. Katona, XXXVI. 467—I. Stepney Hedgesnek, május 28. Simonyi, I. 290.

Mit használna a béke olyan császárral, a ki — a hogy másnap az angol és a hollandi követeknek írta[20] — nem elég hatalmas ahhoz, hogy rendeleteit miniszterei és tábornokai megtartsák?

Néhány nap mulva, május 28-ikán, Szomolánynál, a Fejérhegyekben Ocskay és Károlyi két tűz közzé szorította, megverte és Jablonczában el is fogta *Ritschan* cs. tábornokot.[21]

109. KURUCZ TÁBORI JELENET.

Ezzel mindenesetre bajba került Heister, a ki a Csallóközön át tőle, a parasztok harangodi legyőzőjétől várta a segítséget. Bécsben mindjárt csöndesebben beszéltek, midőn a magyar küldöttek kijelentették, hogy visszatérnek az engedelmességre, ha

[20] 1704 május 20. Simonyi, I. 291—2.

[21] Rákóczi emlékiratai 93. Arneth, I. 294. Thaly, Bercsényi, III. 163., 171., Ocskay I. 41—42. Feldzüge d. Pr. Eugen, VI. 153—8. Ujváry egykorú verse Thalynál, Adalékok, II. 39—43. Wagner, Hist. Leopoldi, II. 754. Hist. des révol. II. 151. Katona, XXXVI. 548.

szabadságaikat, kiváltságaikat biztosítják, sérelmeiket orvosolják. Rákóczi magát a fegyverszünetet ellenezte, mert hiszen tökéletes békét is köthetnek, ha ezt az udvar komolyan akarja. Stralenheim svéd ügyvivő már valószínűnek tartotta, hogy mind a két fél kérni fogja a svéd közbenjárást s írt is a fölhatalmazás végett XII. Károly királynak.[22]

Károlyi a szomolányi csata után átmehetett Forgáchhoz a Dunántúlra; de ezt csak nagy kanyarúlattal, sok idővesztegetéssel tette. Június 9-ikén már Bécsig portyázott s elkövette azt a «gorombaságot», hogy ott a vadaskertben a király két kedves párduczát lelövette.[23] Harmadnap Forgách a szemerei mezőre hítta magához, hogy egyesűljenek és a Győrhöz szorúlt németek szökését meggátolják. Erős lovasságával különben alig tarthatott Heistertől, ki a gyalogságnál öregedvén meg, semmit sem értett a lovassághoz, mely a hőségtől és nagy menetektől

110. VIARD EZREDES NÉVALÁÍRÁSA.

különben is elgyötörve érkezett a csatatérre. Forgách azonban a helyett, hogy a fáradt császáriakat most támadta volna meg, Károlyira várt s közben találkozót is adott *Viard* cs. ezredesnek, a kitűnő lovasnak, mi miatt akkor és utóbb sokat gyanúsították. Június 13-ikán a *koronczói* (máskép győrszemerei) csatát elvesztette; az ellenséges lovasság tönkretette gyalogságát, a mely pedig már a török háborúkban rendhez, fegyelemhez szokott. Forgách a veszteséget tisztjei ügyetlenségének tulajdo-

22 Stralenheim XII. Károlyhoz 1704 jun. 7. Svéd áll. levéltár. A diplomatica «Caesareana» osztályában.

23 Gr. Pálffy Miklós jun. 11. Szalaynál, VI. 175. Ekkor a pfalzi választó akarta kezébe venni az alkudozásokat s 10-ikén egész éjszaka tárgyalt a magyar küldöttekkel és a közbenjárókkal. Simonyi, I. 303—5.

24 Rákóczi emlékíratai. 92. Hist. des rév. II. 149—150. Katona XXXVI. 553—4. Thaly a Hadtört. Közleményekben, 1890. 445—458.; 1891. 433—461. Apponyi, Hungarica. II. 339. A svéd Stralenheim 1704

nította; de tulajdoníthatta volna annak is, hogy többé nem bíztak benne. Lovasai az utolsó pillanatban megtagadták az engedelmességet, mert azt hitték, nem győzelemre, hanem mészárszékre akarja őket vezetni.[24] A gyalogságot azóta a Dunántúl az egész szabadságharczban nem lehetett többé talpra állítani.[25] A futó hadat az elkésve érkező Károlyi szedte össze s némiképen már rendezve adta át Forgáchnak, a ki a fejedelem előtt sietett tiltakozni minden gyanúsítás ellen.[26] Csak Rákóczi legyen az ő kegyelmes ura és balvélekedéssel ne legyen felőle: a többivel egy cseppet sem gondol. Mint emberséges ember, a fejedelemlemnek igaz híve és sohasem hagyja el. Ezt az ütközetet ugyan elvesztette, de a hadverés Istennél áll; mégis csak megmutatták már egyszer a németnek, hogy szembe szálltak vele. A sereg (mint Mohácnsál) maga sürgette a harczot s így szégyenlette volna elkerülni.

A fejedelem mással is mentegette őt; pl. azzal, hogy Bercsényi ellenszenvből, Károlyi pedig bizalmatlanságból és azért nem ment idejében a segítségére, mert tisztjei csak portyázásokban gyönyörködtek, nem rendes csatákban. A Dunántúl működő három tábornok: Forgách, Károlyi és Esterházy Antal merőben ellenkező gondolkozásuk miatt sohasem tudtak egymással megférni, pedig Esterházyt is Forgách nyerte meg a nemzet ügyének.[27] A csatatéren Károlyi győzedelme, a melyet Rabatta József tábornokon a szentgotthard-nagyfalui csatában július 4-ikén aratott,[28] csakhamar helyreállította a dunántúli kuruczsereg önérzetét; a mi csak növelte Forgách népszerűtlenségét. Teljessé tette, mikor kegyelemhirdető levelében a király június 28-án kimondta, hogy serege Szemere (Koronczó) mellett majdnem ütközet nélkül győzött.[29] Hiában nyomúlt Forgách

junius 21-ikén úgy hallotta, hogy a magyarok 3000 embert vesztettek, a császáriak csak — százat. (Svéd államlt. «Caesareana.»)

[25] Rákóczi emlékíratai, 235.

[26] Levelei Rákóczihoz jun. 14., 17. és 26. Hadtört. Közl. 1891. 447—453.

[27] Károlyi emlékíratai, 91—94.

[28] Károlyi jelentése. Tört. Tár, 1881. 590—2. Feldzüge des Pr. Eugen, VI. 166. Thaly, Bercsényi, III. 191.

[29] «Urbarium 1714.», 78—81. l. A dési gymnasium könyvtárában.

[30] U.-o. 67—70. l.

most már a Muráig; Nagykanizsáról (július 27.) hiában buzdította a horvátokat, hogy ők is csatlakozzanak Rákóczihoz, a ki az égtől küldetve fogott fegyvert.[30] A fejedelem visszahítta a Dunántúlról. Érezte, hogy nyomozást és vizsgálatot kellene indítnia az annyiféleképen gyanúsított vezér ellen; de saját tekintélyét még nem tartotta elég erősnek arra, hogy törvényesen járjon el ellene.[31]

A fejedelem ekkor már Szeged alatt állott. Június 27-ikén odahagyta Soltnál elfoglalt hadállását, a melyből idáig a bácsmegyei ráczoknak Heisterhez való csatlakozását megakadályozta. Most egyenesen ellenök indúlt, a római sánczok vidékére. Kikerülte a Duna melletti bajosan járható Sárközt; Kiskőrösnél gróf Esterházy Antal már a »három város« (Kecskemét, Kőrös, Czegléd) kocsisoraival és a szolnoki ágyúkkal várta. 29-ikén a fejedelem kocsira ültette a gyalogságot s azzal és a lovassággal váratlanúl gyorsan Bács vára alatt termett, a melyet a meglepett Fluck cs. ezredes az első felszólításra föladott. A fejedelem innen július 4-ikén kilencz zászlót küldött győzedelme jeléül a solti táborba[32] s azután szélvész gyanánt csapott Titelre, honnan 12-ikén már sikereiről értesíthette Thököly Imrét.[33] Komoly ellenállással sohasem találkozott, mégis híre terjedt, hogy valamelyik csatában megsebesűlt.[34] A rácz hadak átmenekűltek a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, családjaik pedig elrejtőztek a nádasokban, melyeket azonban Rákóczi rájuk gyujtatott s a mocsarakban valóságos hajtóvadászatot rendezett ellenük. A falvakban és a mezőkön talált gulyákat, csordákat elhajtatta. Saját vallomása szerint érezte, hogy «ez a hadjárat nem igen válik becsületére»; azonban másképp nem nyugtathatta meg erről a vidékről való katonáit, kiknek családai ellen a ráczok idáig hasonló módon kegyetlenkedtek. Hadjárata a mellett menetgyakorlatnak is bevált. Kuruczai

[31] Rákóczi emlékíratai, 103.
[32] Századok, 1868. 622.
[33] Monum. Hung. Hist. Script. xxiv. 536.
[34] Gróf Lamberg följegyzései. Hadtört. Közl. 1894. 546.

nagyon szenvedtek a nyári forróságban, mert az ízzó homokban naponkint 8—12 órai útat kellett tenniök, vizet pedig nem igen kaptak, mivel a Duna folyását nem követhették mindenütt. A fejedelem azonban résztvett minden szenvedésökben, bajukban. Szüntelenűl tanította őket: milyen legyen a menetök,

III. KURUCZ HARCZI JELENET.

hogyan álljanak csatarendbe, miként szálljanak táborba. Egy-egy táborhelyre megérkezve, az őröket maga állította ki s egész éjfélig sorra járta őket, hogy lássa, helyökön vannak-e, nincs-e hiba, mulasztás. Július 19-ikén már Martonos alatt állott s másnap körűlvette Szeged belvárosát, az ú. n. palánkot, a ráczok egyik főfészkét. A roppant kimerűltség következtében lázba esett

és már súlyos beteg volt, mikor parancsot adott a palánk ostromára. Azonban a roham sikerült s a kuruczok a várost bevették és a ráczok házait kirabolták. Tehát három hét alatt s így hallatlan gyorsasággal dicsőségesen befejezte a ráczok ellen intézett hadjáratát.[35]

Mint maga mondja, józanúl ennél többet nem remélhetett. Mindamellett Szeged alatt maradt, hogy bevegye magát a várat is, a melyet báró *Globitz* Ferencz János tábornok és gyalogsági ezredes 400 császárival védett. Azonban seregének egy része, szokott módon,[36] a hadjáratban ejtett zsákmánynyal még a kótyavetye megtartása előtt hazaszéledt.[37] Ágyúi napokig késtek, miközben betegsége naponkint súlyosodott, pedig olyan dolga volt itt, «a mely halogatást nem kivánt».[38] Forróláza nagyon kínozta és égető szomjúságát csak a Tisza feketés, iszap- és halszagú vizével enyhíthette. A Tiszából alig meríthettek számára egy kanta vizet, hogy hal ne legyen benne. A fűben pedig nagy zöld pókfélék (skorpiók?) lappangtak, a melyeknek mérges csípése őt is érte, egy tűzértisztjének pedig halálát okozta. A fejedelem behúzatlan kis vászonsátorban lakott, a mely a nap égető sugarai ellen alig oltalmazta. Lázas betegségében is, mint a hadjárat kezdete óta mindig, szénán és egyszerű párnazsákon teljesen felöltözve feküdt, hogy semmi se érje készületlenűl és kuruczainak jó példát adjon. Idejárúlt, hogy napokig kellett várakoznia dr. Lang Jakab bányavárosi német orvosra, mert franczia sebészét, Dupont-t, elküldte a temesvári basához, kit arra kért, hogy az odamenekült ráczokat ne engedje a határok közelében tartózkodni. A mikor dr. Lang megérkezett, a fejedelmet többen kérték, ne vegye be erős orvosságát, mert valószinűleg megmérgezi. Azonban a Parmeniókkal szem-

35 Rákóczi emlékíratai, 91., 94—95., 99. Hornyik a Századokban 1868. 621—2. Thaly (Bercsényi, III. 212.) a palánk bevételét julius 24—25-re teszi.

36 Rákóczi emlékíratai, 93.

37 Rákóczi a kecskemétiekhez 1704. julius 24. Hornyik, IV. 305. Sőt egy zászlótartója éppen az őrállomásról szökött meg. Rákóczi levele szept. 18. U.-o. IV. 320—1.

38 Rákóczi a három városhoz julius 30. U.-o. 306.

ben neki is volt annyi bizalma a maga Philipposa iránt, mint hajdan nagy Sándornak. Úgy gondolkozván, hogy gyógyítatlanúl a láz mérge mindenesetre megöli, a bizonyos rossz helyett a bizonytalant választotta; megitta az orvosságot s hamarább meggyógyúlt mint remélte.[39]

Betegsége alatt az ostromot *Vay* Ádám és *Gyürky* Pál tábornokok vezették. A fejedelem szerint azonban Gyürky sohasem tudott bánni a gyalogsággal s különben is fogadása tartotta, hogy várba magát sohasem rekeszteti. Így tehát a váron kívűl és belűl egyaránt képtelen volt a gyalogság vezetésére.[40] Vay pedig, nemzete szerint «a legbölcsebb magyar»,[41] nem volt egyúttal a legjobb hadvezér. Augusztus 8-ikán tehát a fejedelem az ostromot a Dunántúlról odarendelt *Forgách*ra akarta bízni, a ki Bercsényi szerint is legtöbbet értett a rendszeres harczoláshoz.[42] Azonban inkább Kassa és Eperjes ostromára rendelte őt, mert többé nem remélte, hogy báró Globitz az ő ötven középszerű bombavetőjének hangjára megadja magát olyan várban, a melynek belűl földdel tömött falai, jó karban levő tornyai, árkai és fedett útjai voltak. Különben is gondolkodóba ejtette az az izenet, a mit a temesvári basától Dupont hozott neki, hogy Szegedet a bevétel után át kellene adnia a szultánnak, ki azt a karlóczai békében csupán a királynak engedte át. Szívesen hajlott tehát Széchenyi érsek kívánságára, hogy a fegyverszünet, vagy éppen a béke iránt újabb tárgyalásokat kezdjen. Az udvari körök ugyan a koronczói győzelem után ismét hajthatatlanoknak mutatkoztak, de maga a király már június 20-ikán kijelentette a magyar biztosoknak, hogy minden eddigi ígéretét teljesíteni kívánja, sőt az egyezség megkötése után három hónappal az országgyűlést is egybehívja s azontúl három évenkint tart országgyűlést. A labancz urak mindezt oly

39 Rákóczi emlékiratai, 99—100.
40 Rákóczi, 1707 ápr. 24. Arch. R. II. 70.
41 Szalay a Századokban, 1870. 2.
42 Bercsényi Rákóczihoz, szeptemb. 8. Arch. R. IV. 123. Rákóczi (emlékír. 103.) rosszúl emlékezik, hogy Forgách csak a szegedi tábor elhagyása után érkezett hozzá. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 213.

örvendetesnek tartották, hogy meggyőződésök szerint szakadás történnék a kuruczok közt, ha vezetőik a kedvező feltételeket visszautasítanák.[43]

A fejedelem azonban ezúttal nem zárkozott el az egyezkedés elől. Augusztus 12-ikén megírta rendeletét a vármegyékhez a vallástürelem dolgában,[44] s másnap abbahagyta Szeged ostromát, mely soká kötné egy helyhez. Az északát már a tömörkényi pusztán töltötte;[45] 16-ikán pedig Csongrádról hagyta meg a tiszavidékieknek, hogy az ellenség elől kibujdosó szegedieket mindenütt szívesen lássák: «azt hozván magával a közönséges igazság és a keresztényi indulat».[46]

XII.

RÁKÓCZI ÉS A SZERBEK.

Z IMÉNT lefolyt hadjárat a nemzet figyelmét a szerbekre fordította. Már is őket tartották a béke legnagyobb akadályozóinak, mert mindenben a bécsi kormány készséges eszközei gyanánt viselkedtek.

Rákóczi szabadságharczának kezdetekor a szerbek még csak tizenharmadik esztendeje laktak a Tisza és a Maros jobbpartjain, hová I. Lipót őket oly időben telepítette le, mikor országgyűlés nélkül, önkényesen uralkodott. 1700-ban belőlük alakította a tiszai és a marosi határőrvidéket; bevallottan a törökök ellen való határvédelemre, be nem vallottan a magyarság fékentartására. A határőrök száma a tisztekkel együtt 3854 volt: 1536 lovas és 2318 gyalogos.[1] Rákóczi és Bercsényi még a haza

43 Stralenheim XII. Károlyhoz jun. 21. Svéd államlt. «Caesareana».

44 Kelt Szegeden 1704 aug. 12. Közli Hornyik, IV. 306–8.

45 U.-o. 309. Globitz várparancsnok aug. 17. értesítette a halasiakat, hogy a kuruczok tábora Szeged alól eltakarodott. U.-o. 310–311.

46 U.-o. 310. Báró Globitz október 7-ikén a bujdosóknak szabad visszatérést s a ráczok ellen védelmet biztosított. U.-o. IV. 325–7.

1 Iványi István, A tiszai határőrvidék. Hazánk, II. 256–9.

határán álltak maroknyi fölkelő seregökkel, mikor már arra gondoltak, hogy szerb csapatokat is fogadjanak zsoldjukba. Ha ebben a császáriak megelőzik őket, utóbb nagy összeggel sem nyerhetik meg a szerbeket, míg most nagyon kevéssel, talán 5—6000 tallérral is beérnék. Ilyen módon több ezer szerb katonát küldhetnének Stájerország zaklatására.[2] A császáriak azonban előbb jártak. Nagyvárad alatt a nemzetiségek közül először valóban Kiss Balázs ráczai szálltak szembe a magyarokkal.[3] A fejedelem 1703 augusztus 9-ikén székelyhídi táborából figyelmeztette őket, hogy országunknak ők is elég búját, bosszúját szenvedték; hogy tehát országunk régi dicsőséges szabadságában részesűlhessenek, halogatás nélkül fogjanak azonnal fegyvert és kötelezzék magukat édes hazánk szolgálatára. Ha megteszik, igaz magyarságára igéri, hogy fiúról fiúra, maradékról maradékra szabadságban tartja őket: sehol és senkinek sem fizetnek adót, a szabadságért harczoló rácz városoknak pedig hajdúszabadságot ad, úgy hogy csak fegyverökkel szolgálják a hazát. Azonban ha a magyarok és a maguk szabadsága mellett föl nem űlnek, vagy ellene éppen fegyvert fognak, minden könyörűletesség nélkül öleti, vágatja őket, még a gyermeköket is kardra hányatja és Isten boldogítván fegyverét, egészen kigyökerezi őket a magyar hazából.[4] Viszont b. Kyba cs. tábornok, a bródi és szávamelléki szerb hadak vezére, szeptember 29-ikén Rákóczit, Bercsényit becstelen, csaló, hitszegő pártütőknek nyilvánította s mint az Isten, a világ, a haza ellenségeit, a közbéke háborítóit egész pártjukkal együtt végső veszedelemmel fenyegette.[5] Azonban két hét mulva a tábornok már a halasi kuruczhalom halottjai közé kerűlt. A szerbek Kecskemét és vidéke vagyonának pusztításával álltak bosszút. A jegyzőket, a kik e miatt Bécstől kértek oltalmat, a fejedelem vasra verette, november

[2] Thaly, Bercsényi, II. 506.

[3] Rákóczi emlékír. 45—46. Az egész mozgalom összefoglaló története Hornyiktól: A ráczok ellenforradalma. Századok, 1868., három közlemény.

[4] Szalay, VI. 95.

[5] Századok, 1868. 545.

elsején azonban, mielőtt hadat indítana ellenök, még egyszer magukba térésre, vele való egyetértésre intette a szerbeket. Három hét múlva (november 22-ikén) I. Lipót is biztosította Csernovics patriarchát, hogy megújítja az illyr nemzetnek adott kiváltságokat, mihelyt leveri a lázadókat és vezéreiket. Lelkesítse tehát fölkelésre a görög nem egyesülteket a zavargók ellen, de ne nyiltan, hanem a szokásos egyházi látogatások ürügye alatt. [6]

Azonban 1704 január 13-ikán Sümegen a drávamenti, szerémi és bácskai szerbeknek egy követsége Károlyi Sándor tábornok előtt megjelenvén, bejelentette, hogy hűséget fogadnak Rákóczi iránt, sőt ötezer emberrel is segítik. A kellemesen meglepett tábornok azonnal oltalomleveleket adatott nekik s a kuruczokat szigorúan eltiltotta a szerbek zaklatásától, támadásától. [7] Itt volt tehát a szerbek csatlakozásának történeti pillanata; de mielőtt Károlyi értesíthette volna a bácskai szerbek ellen küldött kurucz hadakat, ezek győzelmet arattak Kreutz és Monaszterli hadain. A szerbek ebben a sümegi egyesség megtörését látták; árúlással vádolták a magyarokat «s oly határozottan ragaszkodtak ezentúl az ellenpárthoz, hogy többé sehogysem lehetett őket megingatni». [8] A fejedelem nem akadályozhatta meg a dolgot, mert a sümegi egyességről és a kurucz győzelemről egyszerre értesült; sőt a kurucz ezredeseket sem lehetett úgy vádolni, mint 1849 május 6—7-ikén Hatvani őrnagyot, ki fegyveres föllépésével a magyarok és románok abrudbányai egyességét hasonló módon rontotta el. Hiszen a kurucz ezredesek majdnem 200 km. távolságra voltak Sümegtől, míg Hatvani Abrudbányán a helyszínén győződhetett volna meg a dolog állásáról. A szerbek első sorban Pécs és

6 Szentklárai a Századokban, 1883. 372—3. Savoyai Jenő hg. dec. 5. Kijelentette a kecskeméti két jegyzőnek, hogy a király szigorúan megtiltotta a szerbeknek a pusztítást. Hornyik u.-o. 1868. 549—550. De már deczember 16-ikán ő maga utasította Löffelholtz ezredest, lázítsa fel a szerbeket a magyarok ellen a császári kegyelem minden biztosítékának megigérésével. Szentklárai, Száz év Délmagyarország történetéből. I. 117.

7 Károlyi önéletleirása, I. 73—74.

8 Rákóczi emlékíratai, 84.

Veszprém feldúlásával álltak bosszút s mindakét helyen még a püspöki székesegyházakban is gyilkoltak, raboltak. A pópák a nekivadúlt népet a nők és gyermekek iránt is borzasztó kegyetlenségekre ingerelték. A fejedelem szerint «a természetet és kereszténységet irtózatba ejtő kegyetlenséget követvén el, asszonyi állatokat és ártatlan gyermekeket sütögetni, horogba vetni semmiképen nem irtóztak».[9]

A vérlázító hírekre Rákóczit elhagyta türelme. Elhatározta, hogy kiirtja «ezt a fajt, mely a magyarnak természetes ellensége... Kipusztítja, széjjelveri és az ország elhagyására kényszeríti».[10] Valóban, maga vezette a bácskai irtóháborút, a melyet 1704 június 29 és július 19 közt diadallal fejezett be.[11] Saját nyilatkozata szerint lett volna módja benne, hogy egész lakóhelyestűl elpusztítsa, ha ily vakmerő engedetlenségért szoros igazsága szerint akart volna visszafizetni; azonban inkább kegyelmességével akarta megnyerni «azt a nemzetet». Felszólította *Csernovics* Arzén patriarchát, állítsa a rácz nemzet szeme elé a németektől szenvedett törvénytelenségeket, a közügy elősegítésére tartson vele gyűlést s biztosítsa az egész népet, hogy minden sérelmét orvosolni fogja. A patriarchának 20.000 forintot ígért fáradozásaiért és Hellebrandt János ezredest bízta meg, hogy ebben az ügyben tárgyaljon vele.[12]

Hellebrandt a szerbek kibékítésének nagy barátja volt. Már félesztendővel azelőtt úgy találta, hogy a Horvátországtól Erdélyig a véghelyeken lakó ráczok mindnyájan örömest meghajolnának, de látják és tapasztalják, hogy (a fegyelmezetlen kuruczok) «a meghódolt magyar nemzetet is kínozva megölik és parolájokat, hitöket meg sem tartják», azért hogy ne kínoztassák magukat, inkább oda mennek, a hová két szemök viszi őket. «Így nem

9 Rákóczi emlékíratai, 91., és levele Csernovics Arzénhez 1704. szept. 6. Századok, 1883., 373. Századok, 1868. 610–614.

10 Rákóczi emlékíratai. 91. Levele 1704 április 12. Arch. R. I. 83.

11 L. ebben a könyvben, I. 333–342. Századok, 1868. 614–623.

12 Századok, 1883. 373–4.

szaporítjuk, hanem pusztítjuk az országot; ha ez tovább is így lesz, az Istennek nagy büntetése száll reánk: én azt lelkem ismeretére nem veszem.»[13] Ezt a jóindulatú ezredest a szerbek most jól fogadták; olyasmit ígértek neki, hogy ezentúl békességesen szántanak, vetnek, visszatérnek mezei munkáikhoz, megegyeznek a magyarokkal és sohasem hadakoznak többé ellenök. Mindamellett, mikor szüretre nagy készűleteket tettek, az ezredes egy «fordúlást» tett hadaival Szabadka és Baja felé, hogy lássa, csakugyan meghódoltak-e, vagy csalárdságot forgatnak eszökben.[14] Stepney deczember 3-ikán már azt újságolta Harley angol miniszternek, hogy a szerbek, a kik idáig sok kárt okoztak a fölkelőknek, most a császáriak ellen akarnak fordúlni, Stájer- és Horvátországok határain pusztítani és ott megtelepedni.[15] 1705 márczius 2-ikán a fejedelem újabb levelet intézett a szerbekhez. Elmondta, hogy az ő megrontott szabadságuk munkáját igazságos igyekezettel akarja összekötni a magyar szabadság helyreállításának munkájával. A rácz nemesek közűl sokan nemcsak hűségére állottak, hanem többi magyar fizetett hadai közé is beálltak s ez ügy elősegélésében fegyveresen szolgáltak; pl. az egri szerbek és a szerb századok Draguly Farkas erdélyi ezredében. De ne érjék be vele, hogy megszüntették ellene a harczot, hanem álljanak be seregébe tömegesen, vagy — ha gazdagodni kívánnak, — három hét alatt küldjenek Egerbe hódoló követségeket. Máskülönben feles hadai tűzzel, vassal, fegyverrel végképpen elpusztítják őket, feleségeiket, gyermekeiket. A rácz nemzet tehát gondolja meg ezt az utolsó intését.[16]

A bácskai, szerémi, budai szerbeket 1705—6-ban Bottyán tartotta féken s irgalom nélkűl levágott minden szerb foglyot.[17] Még Starhemberg Guidó is szép legényeknek, de vadaknak mondotta a császári hadak mellé rendelt ráczokat, a kik gyujtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak, sőt saját tisztjeikre is fegyverrt

[13] Hellebrandt Károlyihoz 1704 február 23. Arch. R. I. 107—8.

[14] Századok, 1868. 625.

[15] Simonyi, I. 588.

[16] Arch. R. IX. 172.

[17] Részletek Thalynál Bottyán életében.

fognak.[18] «Boldog Isten! — írta Rákóczi[19] — a földből bújt-e ki az a sok rácz, vagy az égből hullott eső módjára? ... Elhihetjük-e, hogy bennünket a német leigázni nem akart és azt a sok ezer ráczot, midőn Sándor László Pécset, Károlyi csaknem

112. KURUCZ VITÉZEK.

Bécset égette, Hellebrandt Verovicát égette, ellenünk fel nem támasztotta volna? Az istenért, az ily híreket tiltsuk a köznép közt is (mert a paraszt ember egy seregből is ezret csinál).»

S itt, az időrend megszakításával, előlegeznem kell valamit

[18] Arneth, Starhemberg, 415.
[19] Rákóczi Esterházy Antalhoz 1706 július 23. Arch. R. 1. 568.

a szerbek történetéből, hogy a szabadságharczhoz és Rákóczihoz való viszonyuk világosabban kitűnjék. A kuruczok szerencsés hadakozásait a szerbek azzal bosszúlták meg, hogy 1707 április 3-ikán Kecskemét városát feldúlták, fölégették s lakosai közűl 394-et levágtak. Levágtak több török kereskedőt is, a mi nagy kellemetlenséget okozott a bécsi udvarnak, mert a törökök beavatkozását csak hosszas diplomatiai tárgyalásokkal lehetett elhárítani. Kevéssel utóbb a fejedelem az iránt kezdett tárgyalni Péter czárral, hogy közbenjárása mellett a szerbeket megnyerje a magyar szabadságharcz ügyének; de hiába sürgette ezt az ügyet.[20] Maguk a szerbek új patriarchájuk, Diákovics Ézsaiás útján, egyenesen a királyhoz és a pozsonyi országgyűléshez fordúlva, kemény kikötések mellett követelték országos állásuk elösmerését és jogviszonyaik szabályozását.[21]

A szerbek erre az elösmerésre Nagykőrös, Czegléd és más magyar helységek pusztításával akartak érdemeket szerezni; Béri Balogh Ádám a kölesdi győzelemmel (1708 szept. 2.), Bottyán János és Szűcs István («a ráczok ostora») több lovas támadással, a sarkadi hajdúk pedig a szerbek legvitézebb ezredesének, az aradi Tekelija (Tököli) Jánosnak elfogásával torolták meg dúlásaikat. Tekelija a fogságban értesűlhetett az oroszoknak a szerbek és a magyarok kibékítésére irányúló terveiről. A szabadon bocsátott szerb ezredest a császáriak végre is gyanúsnak találták és elfogatták, mert hír szerint azt izente Bécsbe, hogy béküljön meg a császár a magyarokkal, ha akar: nekik más dolguk akad.[22] Tököli azonban épp úgy elkésve akart csatlakozni a nemzeti ügyhöz, mint 1849-ben Jancu; s a nemzetiségeknek mindakét szabadságharcz leveretése után okuk volt megbánni késedelmöket. 1722-ben a szerbek már izengettek Rákóczinak, vezesse őket, mint a czár szövetségese, halálos ellenségök, a császár

[20] Nedeczky Sándor a fejedelemhez 1707 október 31. (Hazánk, 1868., 40., 41. sz.) Rákóczi levele 1708 június 8. Arch. R. II. 389. Tárczy, Nagy Péter czár és Magyarország, 53.

[21] Diákovics emlékirata 1708 január 4. Századok, 1868. 705–6.

[22] Rákóczi Bercsényihez 1711 márczius 30. Arch. R. III. 605.

ellen.[23] 1735-ben Szegeden Jovanovics Péró Rákóczi hazajövetelében bízva kezdte meg lázadását.[24] És 1790-ben Tekelija unokája, Tököli Sebő is megkérdezte a temesvári szerb kongresszuson: «Azt hiszitek, boldogabbak lesztek, ha a magyarok földjén laktok ugyan, de önkényes hatalom rendelkezik veletek? Nem bánom, nevezzétek ezt boldogságnak, de én nem kérek belőle.»[25] Ötvennyolcz esztendő mulva a szerbek még egyszer felhasználni engedték magukat, mint valaha Rákóczi ellen. De a mikor a magyar nemzet a számüzetésből hazahozta a fejedelem holttestét, 1906 október 27-ikén Orsován 220 szerb, köztük 28 szerbiai képviselő,[26] ezzel a felírattal tett koszorút a koporsóra: «Rákóczinak és dicső társainak, a kik a szabadság elnyomói ellen küzdöttek, a független Szerbia polgárai.»

XIII.

A GYÖNGYÖSI MÁSODIK ÉRTEKEZLET.

(1704. augusztus—szeptember.)

Rákóczi még Szeged alatt értesült, hogy az erdélyiek őt július 6-ikán fejedelemnek választották;[1] tíz nap mulva Szolnok és Gyöngyös közt hallotta, hogy 13-ikán Marlborough és Jenő herczegek *Höchstädt* és *Blendheim* közt megverték a francziákat és a bajorokat.[2] Egy pozsonyi levelező mindjárt megjegyezte, hogy ehhez fogható győzelem századok óta nem volt; de még nem tudta, hasznos-e vagy káros a magyarnak?[3] Mialatt a császáriak egyre-másra tartották a Te

[23] Rákóczi az orléansi herczeghez 1722 május 24. Fiedler, II. 520.

[24] Márki, Péró lázadása, 20., 37., 87.

[25] Márki, A temesvári szerb kongresszus. Aradi Hirlap 1884., 123. sz.

[26] A szkupstina három napra felfüggesztette üléseit, hogy tagjai a küldöttségben részt vehessenek.

[1] Július 27-ikén Hadady Györgytől, augusztus 6-ikán a Lázár Ferencz vezetése alatt álló követségtől. Századok, 1906. 113., 229—231.

[2] Rákóczi levele XIV. Lajoshoz augusztus 29. Fiedlernél, II. 449.

[3] Rákóczi emlékíratai 103., 178., 265. Gróf Altheim Bécsbe 17-ikén vitte meg a

Deumokat,[4] Rákóczi azonnal gyanította, hogy külföldi segítségre többé nem támaszkodhatik, a bajorokkal, franciákkal nem egyesülhet, a bajort nem választathatja meg magyar királynak[5] s erdélyi fejedelemsége elfoglalásával is várnia kell egy darabig.[6] Mindamellett el volt szánva, hogy a *Gyöngyösön* megnyíló második békeértekezleten is *fentartja követeléseit*, pedig előre tudta, hogy — mint minden győzelem után, — a bécsi udvar az eddiginél is jobban fog akadékoskodni.[7] Bercsényi reménykedett benne, hogy Gyöngyös helyett Ólmoshoz kell mennie.[8] Hiszen már *Anna* angol királyné figyelmeztette a bécsi udvart, hogy ha az egész nép elégűletlen, csekély győzelmekkel a fölkelést nem nyomhatja el és hogy ő, mint a császár fő szövetségese, jogosan és komolyan kívánhatja a fegyverben álló magyarok kibékítését.[9] Ezt akarták a hollandok is, hogy a császár azután minden erejével a francziák ellen fordúlhasson.[10] Június elején a király valóban olyan engedékenynek mutatkozott, hogy a nádor el volt ragadtatva, ellenben a magyar küldöttek (Viza és Okolicsányi) elégedetlenkedtek. Az angol követ szerint egy nemzetnek, mely szabadságáért már hétszer fogott fegyvert, csakugyan óvatosnak kell lennie.[11] Szerinte a békét legjobban ellenzik a javaikat féltő jezsuiták, a háborúban szabadon gazdálkodó tábornokok, a protestánsok kiirtását óhajtó papok és az önkényre hajló miniszterek.[12]

hírét (Simonyi, I. 385—6.), melyről tehát Rákóczi gyorsan értesült. Az elesett francia katonák zsebében megtalálták Ács (Aachs) Mihály prédikátornak Strassburgban 1702-ben a «Boldog halál szekere» czímmel nyomtatott imádságos könyvét, a melyet a csatlakozás pillanatában mint ismertető jelt mutattak volna meg a magyaroknak. (Thaly, Bercsényi, III. 214.) Azonban erre nem nyilt alkalom. A «boldog halál szekere» 15.000 francziát és bajort vitt a másvilágra.

4 Arch. R. IV. 97.

5 Simonyi I. 385—6. Tört. Tár 1896. 20.

6 Rákóczi emlékiratai 103, 178. Önéletrajz 176.

7 Harley Stepneyhez, 1704. szeptember 12. Simonyi I. 429. Whitworth szeptember 26. U. o. 439.

8 Vagyis ólomgolyókkal lőttetnie. Arch. R. IV. 95.

9 Hedges Stepneynek 1704. április 18. Simonyi, I. 243. Harley Stepneynek július 4. U. o. 337—8. és julius 21. U. o. 358.

10 A hollandi kormány a császárhoz április 21. U. o. 261—3.

11 Stepney június 21. U. o. I. 321—3. Rákóczinak azonban ezúttal nem írt sem ő, sem Bruyninx, mert utolsó levelökre nem válaszolt elég udvariasan s nem fogadta el közbenjárásukat.

12 Stepney július 2. U. o. I. 355—6.

Mindamellett a «császár» június 26-ikán elhatározta, hogy bár szemerei (koronczói) győzedelme után megsértett királyi tekintélyéért bosszút állhatna, «vele született osztrák jámborságánál és kegyelménél fogva» kímélni akarja a keresztények és alattvalói vérét, visszaadni a sok viszontagságon átment ország nyugalmát, meggátolni a nép végső romlását. Tehát *még ez egyszer* hajlandó *kegyelmet* adni és orvosolni törvényeseknek látszó sérelmeiket. E végből *Széchenyi* érsek elnöklete alatt bizottságot küld ki a béke tárgyalására. Most már az egész világ láthatja, hogy akárhogyan bántották, sértették, nincs forróbb vágya a mostani mozgalom lecsöndesítésénél, a nép megnyugtatásánál, «kedvelt» országa nyugalmának és békéjének helyreállításánál, a törvények erejének visszaszerzésénél, az azoktól eltántorodott lelkek visszatérítésénél.[13]

Kaunitz herceg felszólította Rákóczit, hogy egyenesen vele tárgyaljon. Szirmay Istvánt is rávette arra, hogy Rákóczinak, Bercsényinek békéltető levelet írjon.[14] Húsz esztendővel ezelőtt a király — írta Szirmay a fejedelemhez[15] — azt válaszolta a nemzetnek, hogy *lázadókkal nem alkuszik*, inkább fegyverrel veszti el az országot; s mikor a diploma megsértése miatt biztosítékot kivánt tőle, azt kérdezte, a pogány miféle biztosítékot ígért az athnamé mellé? Ezt a mostani kegyes válaszát tehát alig remélhették; s így bízhatik benne, hogy Rákóczi nem szalasztja el ezt az alkalmat, melynél kedvezőbbet még nem ért a magyar, mióta a magyar nemzet fennáll. Isten őt olyan bölcs elmével áldotta meg, hogy megitélheti, ha Bécsből ír is neki, igazán és alaposan ír-e, vagy hízelkedésből? Hitére mondja, Bécsben akármelyik magyar is hiába hízelkedik,

János Vilmos pfalzi gróf, a ki junius 9—10. éjszaka, a bécsi riadalom idejében állt az udvari békepárt élére, július végén már elkedvetlenedve akart visszavonúlni, mert törekvése fő ellenzőit, Harrach, Mansfeld és Buccellini minisztereket megbuktatnia nem sikerült. Stepney Marlboroughnak július 25. U. o. I. 360—3.

[13] Dési gymn. könyvtár. «Urbarium, 1714», 78—81.

[14] Stepney Harleynak 1704. augusztus 9. Simonyi, I. 373—4.

[15] Június 29. Dési gymn. könyvtár. «Urbarium, 1714.» 115—7. A Bercsényihez ugyanakkor írt levél u. o. 117—9.

mert a német fölteszi róluk, hogy Bécsben lakva sem kivánnak rosszat hazájoknak, és hogy csak külsőségekben különböznek egymástól. Rákóczi Bethlennél s az eddigieknél jobb reménységekkel foghat a tárgyaláshoz. Az örökös királyság ne legyen akadály; hiszen megvolt az már I. Ferdinándtól fogva, sőt a nemzeti királyok alatt is, mert a szabadválasztást rendesen az elsőszülöttre korlátolták. Elég, ha meggátolják az örökös királyság elfajúlását. Vigyázzon, azt ne higyjék róla, mint Thököly Imréről, hogy a közhaza javát félretévén, a maga hasznát keresi; már pedig a tárgyalástól való vonakodását erre magyaráznák. Rákóczi necsak a magyarokat, de a balvélekedésben levőket is győzze meg, hogy a haza boldogúlásától s nem annak ellenére várja a maga boldogúlását és hogy több jót kíván hazájának, mint a francziának, ki már többször is megcsalta szegény nemzetünket.

Mathai *Viza* János neszter-fejérvári püspök, kalocsai nagyprépost és *Okolicsányi* Pál augusztus 5-ikén Szegeden már találkoztak a fejedelemmel, a ki hajlandónak mutatkozott elfogadni az angolok és a hollandok közbenjárását, de szeretné megnyerni a svédekét és a lengyelekét is.[16] A két úr az udvarnál csakhamar gyanúba esvén, Rákóczihoz a király helyettök *Szirmay* Istvánt küldte, a ki azonban nem bízott a sikerben.[17] Pedig augusztus 23-ikán a császár kijelentette az angol és a hollandi követeknek, hogy békét akar kötni a magyarokkal, a kik olyan nagyon makacsok.[18]

Rákóczi azonban Szent István napján (a mikor az érsek még csak megindúlt Sümegről), azzal az eltökélt szándékkal érkezett Gyöngyösre, hogy meghallgat a békére vonatkozó minden előterjesztést. Így akarta függőben tartani a legfélénkebbeket és azokat is, kik féltek a jövő miatt. Egy szabad nemzet kormányzásában semmit sem tartott veszedelmesebbnek, mint a titkolózást, nem gátolta tehát, hogy a bécsi udvar

[16] Viza és Okolicsányi Stepneyhez. Simonyi, I. 378.
[17] Stepney szeptember 6. és 7. U. o. I. 417., 419—423.
[18] Stepney Harleyhoz. U. o. 388—9.

küldöttei szabadon érintkezzenek mindenkivel. Ezt annál hasznosabbnak vélte, mert ígéreteiket üres szavaknak találta.

Széchenyi érsek már augusztus 28-ikán előterjesztette egy három hónapra tervezett fegyverszünet feltételeit,[19] a miket «resolutiójában» Rákóczi csekély módosításokkal és hozzáadásokkal szeptember 2-ikán el is fogadott.[20] E szerint ráállott, hogy a megszállott várak ostromzárán könnyítsen, az eleségszállítást s a helyőrségek kiegészítését megengedje, úgy azonban, hogy a csapatok hadállása ne változzék. Hajlandó Pozsonyba vagy Nagyszombatba követeket küldeni a béketárgyalásokra, de a végső elhatározást az országgyűlésnek tartotta fenn.

Gyöngyösön már is volt valami fiókországgyűlés-féle. Okolicsányi Pál királyi biztos izgatására ugyanis az északnyugati tizenhárom vármegye protestánsainak követei hivatlanul is megjelentek, kihallgatást kértek, s a linzi (1645.) béke értelmében őket megillető templomok visszaadását sürgették. Nem nyugodtak meg a fejedelem válaszában, mely szerint országgyűlés elé terjeszti a dolgot és esküvel fogadja, hogy ott kívánságaik teljesednek. A fejedelem magától még azon esetben sem intézkedhetnék, ha törvényesen elismert feje volna a nemzetnek. Csak kálvinista udvarnagya, báró *Vay* Ádám és ágostai hitvallású főudvarmestere, *Ottlyk* György útján bírhatta reá a követeket, hogy a vallás ügyét mostan még ne bolygassák, mert ezzel csak a bécsi udvarnak tennének szolgálatot. Kiáltványt bocsátott ki, mely szerint az országgyűlés további intézkedéséig minden felekezet megtartja templomait, javait és szabadon gyakorolhatja vallását.

Így kerülte ki azt a tőrt, a melyet neki az udvar ezen az értekezleten vetett,[21] hogy elidegenítse tőle a protestánsokat,

19 Közli Katona, XXXVI. 480–1. V. ö. Széchenyi jelentése a királyhoz Millernél II. 102–5. Whitworth Harleyhoz szeptember 13., 20. Simonyinál I. 430–4., 437–440. Stepney Harleyhoz november 3. U. o. 514. és 524.

20 Stepney id. h. 514.

21 Rákóczi emlékiratai, 105–7. Whitworth levele szept. 17. Simonyinál, I. 436. Széchenyi érsek maga is megbotránkozott, hogy Viza és Okolicsányi az ő háta mögött alkudoztak Gyöngyösön. (Miller, Epist. archiepisc. II. 116.)

tehát a magyarok nagy többségét, magára vonja a pápa egyházi átkát s elszigetelje a franczia királytól és a bajor választótól, azoktól a katholikus uralkodóktól, a kiknek szövetségében egyedűl bízhatott. A bajor követ azonban Gyöngyösön is mellette volt és szeptember elsején éppen az ő kívánságára küldte kökényesdi *Vetésy* Lászlót a bajor huszárok betanítására,[22] vagy inkább á magyar érdekek képviseletére. Nagyon természetes, hogy a protestáns hatalmak jóindúlatát is biztosítani törekedett. A svéd követségből Ráday Pál nem a legjobb hírekkel tért vissza. A fejedelmet nagyon bántotta, hogy XII. Károly szóra sem méltatta az őseivel kötött szövetség említését, holott azok a svéd királyokat annak idején híven segítették háborúikban. Mindamellett bízott benne s remélte, hogy a radomi titkos megállapodásokról Sapieha útján mielőbb értesíteni fogja.[23]

XII. Károly hideg válaszát az okozta, hogy Rákóczi követei a török szövetség eshetőségéről beszéltek előtte. A fejedelem augusztus 28-ikán, mikor erdélyi fejedelemmé történt megválasztásáról értesítette, megnyugtatta, hogy szerfölötti gyöngeségök érzetében gondoltak ugyan török zsoldosok felfogadására, mert úgy hallották, hogy a császár érdekében *Marlborough* herczeg angol-hollandi sereggel jön ellenök; időközben azonban értesűltek az angol és hollandiai rendek jóindúlatáról, melynél fogva hadaikat a birodalomból nem engedik kivezetni. Siet tehát kijelenteni, hogy a török portától felajánlott segítséget idáig egyáltalán nem fogadták és ezentúl sem fogadják fel, mert nem akarják, hogy az Ausztriai Ház ellen való lázadással, vagy a kereszténység érdekeinek mellőzésével vádolják őket. Igazságos fegyvereiket úgy is mindenütt siker koronázza, mert megszabadúltak attól a borzasztó veszedelemtől, melylyel az Ausztriai Ház fenyegette szabadságukat és lerázták magukról a törvénytelen uralmat.[24]

22 Vetésy emlékírata III. Károlyhoz 1715-ben Fiedlernél, I. 22—23.

23 Rádai Pál levele gr. Piperhez Gyöngyösről, 1704. augusztus 27. A svéd áll. levéltárban. (Dipl. Transsylv.)

24 Rákóczi XII. Károlyhoz augusztus 28. A svéd áll. levéltárban. (Dipl. Transsylv.)

Hasonló szellemben írt a porosz királynak is.[25]

Az alkudozások idejére a császáriaknak fegyvernyugvást engedett. Panaszkodott azonban, hogy a «nemzetünkhöz való természetes gyülölségből» a német ismét megcsalta. Heister Szent István napján durva kiáltványban [26] fenyegette meg «a pártütők istentelen csőcselékét», melynek a császár kegyelmet ad, holott haragjában kiirthatná; a kegyelemmel és a fegyvernyugvással nem törődve, Pápa városát fölégette, lakosait kard élére hányta, majd Dunaföldvár felé nyomúlt. Rákóczi tehát szeptember 7-ikén parancsot adott eloszlott hadai összegyüjtésére, hogy ezt a szószegést Ausztria és Morvaország dúlásával torolja meg. Negyednap *Ocskay* már fölégette a morva Dürrnkrutot,[27] a hol Kun László magyarjai jó félezredéve a cseh királyon nyert fényes diadallal erősítették meg a Habsburgok trónját. Rákóczi maga is Szécsény és Léva felé akart nyomúlni, hogy a Vág mellett álló Bercsényi erejét növelje. Bercsényi örült, hogy a feje-

113. ALSÓ-AUSZTRIA KÖZELKORÚ TÉRKÉPE.

[25] Levele augusztus 28. Tört. Tár 1882. 151. Marczali, Regesták, 270.

[26] Rendelete szeptember 7. és 8. Hornyik, IV. 315—7.

[27] Thaly, Ocskay, I. 44.

delem nem engedi magát másodszor is megcsalatni az alkudozásokkal, hanem személyesen jön «az istentelen, csalárd ellenségre», a mely a maga lakóhelyén s a maga országában lesz kénytelen téli szállást adni a kurucznak. Lássák ebből, hogy a fejedelem az országnak nemcsak egyik részét, hanem az egész országot szereti. Ha csak a maga hasznát és dicsőségét keresné, az erdélyi fejedelemségbe való beiktatás maga is okot és ösztönt adhatna neki, hogy ne jöjjön a Vág felé; de most már láthatja a haza, hogy nyilt leveleiben nem hiában emlegette hazafiságát: mindent félretéve, az ellenségre megy s dolgozik, fárad a közjóért.[28] Azonban a fejedelemnek időre és nyugalomra lévén szüksége,[29] jobbnak tartotta a fegyverszünetet a hadi tüntetésnél;[30] tehát a már megállapított föltételekkel Viza püspököt és Okolicsányit Bécsbe küldte. Ezek csak 18-ikán érkeztek oda, a mikor a székvárosát féltő király már öt napja aláírta a fegyverszünetet és az érsek mellé Szirmayt küldte ki a további tárgyalásokra.[31]

Vizát és Okolicsányit a király 21-ikén, az angol és a hollandi követeket másnap fogadta. Ennek az lett a következése, hogy a minisztertanács azonnal a fegyverszünet meghosszabbítása mellett nyilatkozott. Az angol és a hollandi örömest hallotta, hogy a fejedelem, még szeptember 2-ikán írt leveléhez képest, hálás köszönettel, bizalommal fogadta kormányaik közbenjárását, vagy épen kezességét; de csak a maga nevében nyilatkozhatik, mert a határozat a rendekre tartozik. A külföldi követek becsülni kezdték azt a férfias önállóságot, a melyet Rákóczi az egész gyöngyösi értekezlet alatt tanúsított. Meglepetve látták, hogy nem ijesztette meg sem Heister előnyomulása, sem a höchstädti vereség. Fentartja minden követelését; a világot egy franczia-bajor-török-magyar szövetség eshetőségével nyugtalanítja; tár-

[28] Bercsényi Rákóczihoz szeptember 9. Arch. R. IV. 130—1.
[29] Rákóczi emlékiratai, 105.
[30] Bercsényi Rákóczihoz szeptember 14. Arch. R. IV. 141.
[31] Whitworth levelei. U. o. 433., 435., 437. Lamberg följegyzései, Hadtört. Közl. 1894. 548.

gyal angolokkal, hollandokkal, németekkel, svédekkel, lengyelekkel; s hadat küld Ausztriára, a melynek miniszterei nem

114. I. FRIGYES VILMOS, POROSZ KIRÁLY.

akarják, hogy Magyarország nevében tárgyaljon velök, mert ez azt jelentené, hogy az egész ország vele tart.[32]

[32] Whitworth jelentései szeptember 20., 24. és 27. Simonyinál I. 437—455. Stepney emlékirata Marlboroughhoz október 6. U. o. I. 475.

XIV.

A SELMECZI ÉRTEKEZLET.

(1704. október.)

YÖNGYÖSRŐL serege élén Rákóczi az érsekkel együtt útra kelt az Ipoly völgye felé. Ő maga a vihnyei fürdőbe igyekezett, a hova orvosa küldte;[1] de útközben találkozni akart báró Szirmayval, a ki Bercsényi kíséretében betegen jött eléje. Bercsényi szerint csak nagy reménységgel kell táplálni a császáriakat, a kik úgy sem hoznak hadat; sőt jobb kevés, mint nagy hírrel jönnie a fejedelemnek.[2] A találkozás szeptember 20-ika tájékán Ipolyságon történt meg.[3] *Szirmay*, a nélkűl, hogy előbb Széchenyivel tárgyalt volna, egyenesen Rákóczihoz fordúlt, a kit sikerűlt rávennie, hogy meghatalmazottait elküldje Selmeczbányára, ha a császár is megbizottakat küld oda a fegyverszünet tárgyalására. A fejedelem ezt a helyet a vihnyei fürdőhöz való közelsége miatt választotta. Gyakran értekezett a körülötte levő urakkal s így részletes utasításokkal láthatta el béke-biztosait: a katholikus *Károlyi* Sándort, az ágostai *Jánoky* Zsigmondot és az ev. ref. *Ráday* Pált, a ki nemrég tért vissza a porosz udvarból. Ekként Szirmay néhány nap alatt elérte, a min Széchenyi, Viza és Okolicsányi hónapok óta hiában fáradoztak.[4] Az érsek kissé duzzogva ment előre Bátra, a honti Szekincze kies völgyébe, hogy ott nyaralva, közel érhesse a fejedelmet Vihnyén és Selmeczbányán. «Csak nem egyezik, úgy látom, a politika a theologiával!» — vélte róla Bercsényi, ki hazatérőben őt meglátogatta.[5]

[1] Rákóczi emlékír. 107. Whitworth szeptember 20-án úgy tudta, hogy Rákóczi és az érsek még Gyöngyösön vannak s hogy Szirmay is oda készűl. (Simonyi I. 438.) Szeptember 17-ikén azonban Bercsényi már hivatkozik a fejedelemnek a nógrádi Gutáról írt levelére. (Arch. R. IV. 146.)

[2] Bercsényi Rákóczihoz szeptember 16. U.-o. 146.

[3] Szirmai titkára, Sarer, már 23-ikán Bécsbe érkezett Szirmay jelentésével. Simonyi, I. 445.

[4] Whitworth Harleynek, 1704 szeptember 27-ikén. Simonyinál, I. 449—50.

[5] Levele a fejedelemhez szeptember 25-én. Arch. R. IV. 147.

A fejedelem néhány napot töltött Ipolyságon. Ott fogadta szeptember 25-ikén az erdélyi országgyűlésnek gróf *Mikes* Mihály vezetése alatt érkező követségét, a mely meghítta az erdélyi fejedelemség elfoglalására és a beiktatásra.[6] Idehozta gróf *Veterani* Gyula a Montecuccoli-vértesek alezredese is Kassa átadásának föltételeit megerősítés végett.[7] Ez a jó hír tehette hajlandóvá Rákóczit a fegyverszünet meghosszabbítására.[8] Bécsben, a hol a törökökkel való szövetkezésétől féltek, azt beszélték, hogy engedékenységének oka hosszas és veszedelmes betegsége; Whitworth angol követ azonban[9] ennek okát a fejedelem protestáns tanácsosaiban[10] kereste, kik Bercsényi szerint is mindennap kedvetlenítik a «pápistákat» s nem mérséklik a fejedelem bosszúságát. Úgy viselkednek mint valóságos gyermekek, a kiket a szép szó kényeztet, a kemény szó megrettent.[11] Hír szerint ünnepies küldöttséget vezettek a fejedelemhez és kijelentették, hogy hazájukat nem koczkáztatják a francziák és a bajorok kedvéért; ha tehát Rákóczi ellenezné is, ők nemcsak elfogadni, de kérni is készek Anglia és Hollandia közbenjárását. Az alkudozásokat akkor sem szakítják meg, ha a király visszautasítaná a poroszok és svédek beavatkozását; sőt, ha alkotmányuknak egyéb biztosítékát megnyerhetik, föltétlenül az angolok és hollandok kezességét sem követelik. A protestánsok mindenesetre inkább bíztak a fejedelemben mint Bercsényiben, de Okolicsányi a közbenjárók előtt hiában vádolta hitfeleit ilyen, a gyöngyösihez hasonló föllépésről. Nem is volt szükséges, hogy fejedelmöket olyasmire kényszerítsék, a minek kívánatos voltát az a tavasz óta önmaga nem egyszer hirdette, s nem értette, a király is miért tartaná azt magához méltatlannak.[12] A mint Bruyninx-

6 Rákóczi emlékíratai, 107—9. Századok, 1906. 320—324.

7 U. o. 107. A szept. 23-án kelt capitulatio ösmertetése Thalynál, Bercsényi, III. 234—7.

8 Rákóczi szeptember 27-iki levelére hivatkozva szeptember 29-ikét említi Bercsényi, Arch. R. IV. 158.

9 Whitworth Harleyhez szeptember 27-ikén. Simonyi, I. 453—6.

10 Vay Ádám, Ráday Pál, Pápai János, Jánoky Zsigmond stb.

11 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 29-ikén. Arch. R. IV. 159.

12 Rákóczi Széchenyihez, 1704 május 18-ikán. Katona, XXXVI. 462.

nak mostan is írta, óhajtja, de forma szerint még nem fogadhatja el a közbenjárást, mert ez a rendekre tartozik. A hosszabb fegyverszünetnek, vagy éppen a békének az a legfőbb akadálya, hogy a király nem akarja őt elismerni erdélyi fejedelemnek; felesége és gyermekei kiadatását azonban aligha ellenezné. Ha békét kötne, azt hazaszeretetből s nem az ellenség előnyomúlása miatt tenné;[13] Erdélyt pedig — az odavaló rendek meghallgatása nélkül — nem akarja belefoglalni sem a hosszabb fegyverszünetbe, sem a békébe.[14] Egyébiránt Szirmay titkára már szeptember 30-ikán Bécsbe érkezett azzal a hírrel, hogy a fejedelem október 15-ikéig meghosszabbítja a fegyverszünetet.

Elküldte a selmeczi értekezletre kinevezett királyi biztosok és Stepney angol s Bruyninx hollandi követek útleveleit is,[15] a melyeket azonban egyideig nem akartak elfogadni, mert fejedelmi modorban voltak kiállítva.[16] Ezzel egymagával két hetet vesztettek. A bécsiek mindenesetre kényelmetlenűl érezték magukat, hogy Selmeczbányán egy «fölségsértővel és lázadóval» kell alkudozniok. A követség feje báró *Seilern* János miniszter lett, a mi nagyon érthető módon bántotta Széchenyit. Seilern különben is úgy beszélt Whitworth előtt, mintha bűnösöknek menne kegyelmet adni. «Pedig joguk van a szabadságra és a jó bánásmódra» — jegyezte meg az angol.[17] Stepney pedig, az egyik közbenjáró, a ki azonban most még Marlborough táborában időzött, hosszú emlékiratban fejtegette[18] Marlborough előtt, hogy Rákóczi tizenegy kívánsága közől egy sem túlságos. Az országot valóban meg kell nyugtatni, még pedig a törvények és jogok tiszteletbentartásával s olyan általános bűnbocsánattal, a mely Rákóczi és vezértársaira névszerint is kiterjedjen. Mivel még

13 Stepney Harleyhez, szeptember 29. Simonyi, I. 458.

14 Whitworth Harleyhez, október 1-jén. U.-o. 460.

15 U.-o. 461.

16 U.-az október 4-ikén. U.-o. 464—7; október 8-ikán. U.-o. 487. Okolicsányi október 9-ikén vitte Bécsbe az új útleveleket, a melyeket azonban a biztosok csak óvás mellett fogadtak el, mert Rákóczi még mindig fejedelemnek nevezte magát. U.-o. 488., 491—3.

17 Whitworth Harleyhez, október 4. Simonyinál, I. 467.

18 Közli Simonyi, I. 471—9.

nem ösmerte a fejedelmet, úgy gondolta, Erdélyért más országban adhatnának neki kárpótlást; mert multjánál fogva itthon a békében sem érezné magát biztosnak.

A fejedelem szeptember végén Ipolyság mellett hagyván seregét, igen csekély kísérettel ment Vihnyére, mely Selmeczhez két órajárásnyira fekszik. Október elsején már ott volt.[19] Remélte, hogy két hét alatt végezhet, azért csak október 15-ikéig hosszabbította meg a fegyverszünetet.[20] Azt akarta, hogy a tárgyalást «némi méltósággal» vezessék s a külsőségekben is éreztessék a külföldi közbenjárókkal, hogy szabad nemzet fiaival van dolguk. Fogadásukkal Selmeczen Bercsényit bízta meg, a ki már október elején odaérkezett s pompakedvelő feleségével együtt olyan fényt fejtett ki, hogy — a mint az ottlevők mondogatták — elhomályosúlt mellette a fejedelem vihnyei háztartása. A fejedelem hiában akarta őket megnyugtatni, hogy ennek így kell lennie, a nemzet méltósága maga is követeli, hogy Bercsényi megfelelő fénynyel emelje állása tekintélyét; mégis csak vádolták, hogy az idegenek előtt ő játszsza a fejedelem szerepét, sőt valóban is neheztel Rákóczira, mert megkérdezése nélkül fogadta el az erdélyi trónt, a melyre ő vágyott.[21] Stepney később úgy találta, hogy a magyarok minden más nemzetnél jobban gyönyörködnek a pompában, de a selmeczi és vihnyei fogadtatásoknál — úgy látszik — önmagukat akarták felűlmúlni.[22]

Maga Rákóczi csak egyszer jött be Selmeczre. Fejedelmi megtiszteltetésben részesűlt. Durrogtak a mozsarak, szóltak a dobok, a trombiták, fegyverbe lépett az egész helyőrség s a város elűljárósága a kapu előtt örömtől áradozó latin beszéddel fogadta.[23] Bercsényi majdnem mindennap kikocsizott hozzá jelentést tenni.

A fejedelem nyiltan csak október 15-ikén bízta meg őt, hogy gróf Mikes Mihály főispánnal, Jánoky Zsigmond tanácsos-

19 Katona, XXXVI. 589—590. Szalay, VI. 201.

20 Whitworth Harleyhez, október 1-jén. Simonyinál, I. 461.

21 Rákóczi emlékíratai. 109—110.

22 Stepney Harleyhez, november 3-ikán. Simonyinál, I. 521.

23 Lamberg följegyzései. Hadtört. Közl., 1894. 551.

sal és Ráday Pál titkárral együtt megkezdje az alkudozásokat.[24] A császár biztosai, *Seilern* elnöklete alatt, Széchenyi érsek (most már titkos tanácsos is), gróf Koháry István altábornagy, gróf Lamberg Zsigmond, báró Szirmay István, Okolicsányi Pál és Viza János (a legújabb czimzetes püspök) voltak. A mint Seilern október 17-ikén megérkezett, Okolicsányit azonnal Vihnyére küldte, hogy a fejedelmet a biztosok nevében üdvözölje. *Bruyninx* hollandi követ személyesen ment Vihnyére, hol kitüntetéssel fogadták. A fejedelem biztosította, hogy a fegyverszünet dolgában szívesen fogadja közbenjárását, de a béke az országgyűlésre tartozik, melyet a fegyverszünet idején akar összehíni. Figyelmeztette, hogy a magyaroknak aligha nyílik több alkalmuk szabadságuk kivívására; jobb tehát karddal a kezökben elvérezniök, mint nyakukat önként a szolgaság jármába hajtaniok. Hiszen szomorú tapasztalatokból tudják, hogy sem ígéret, sem szerződés nem biztosítja őket a Habsburgok túlkapásai ellen. Másnap, a mikor Bruyninx visszatért Selmeczre, a császári biztosokat nagyon aggasztotta, hogy Rákóczi csakugyan országgyűlést hirdet; mert ez csökkentené a király tekintélyét s erősítené a fölkelőkét.[25] Ennél is rosszabb hírt vitt Bécsbe gróf *Veterani* Gyula alezredes. Kassa feladása után, éppen a hollandi követ ottlétekor (október 20-ikán), útbaejtette Vihnyén fiatalkori barátját, a fejedelmet, a ki szívesen látta, megvendégelte s előtte négyszemközt igen bizalmas nyilatkozatokat tett,[26] a mik azonban Bécsbe Veteranival már nagyon elferdítve érkeztek.[27] A velenczei követ szerint mindenesetre fölhatalmazta Bécsben annak kijelentésére,

24 Szalay, VI. 201–2.

25 Whitworth Harleyhez, október 25. Simonyinál, I. 504–6.

26 Ugyanaz október 29-én. U.-o. 508.

27 Stepney Harleyhez, november 15. U. o. I. 561. és a külföldi udvaroknál levő angol követekhez november 27-ikén. U.-o., 565. Rákóczi azt mondta volna Veteraninak, hogy ők az örökösödési törvény eltörlését, a szabad királyválasztást, az ő független erdélyi fejedelemségének elösmerését, Esterházy nádor letételét, helyébe Bercsényi megválasztását és minden mostani birtokuk megtartását követelik. Azt is mondta volna, hogy Lipót nekik se nem királyuk, se nem császáruk; a magyar trónra nincs joga sem neki, sem fiának, a római királynak. Magyarország szabad állam, a mely szabadon választ királyt s valószínűleg Berry herczeget ülteti trónjára. Stepney szerint valószínűleg Veterani terjesztette ezt a nyilatkozatot, a melyhez

hogy egyéb dolga van most, mint kezet csókolni a császárnak. Utolsó csepp véréig fog küzdeni a szabadságért s ha rá kényszerítik, a töröknél keres segítséget.[28]

115. RÁDAY PÁL.

Ily körülmények közt senki sem várhatott sokat az október 21-ikén megnyilt tárgyalásoktól, melyeket egyelőre Hamel-

hasonlót azonban ő és Bruyninx sohasem hallottak sem Rákóczitól, sem Bercsényitől. Később tehát Bécsben Bruyninxszal együtt sorra czáfolta az efféle híreket, a melyek a magyarokat tüntették volna föl a béke megakasztóinak. U.-o. 561. és 566. V. ö. 508. l.

28 Malagola, Deutsche Revue, 1907. 97.

Bruyninx vezetett. A császáriaknak három külön felhatalmazásuk volt a magyarokkal való alkudozásokra, Erdély ügyeinek rendezésére és a fegyverszünet meghosszabbítására. A hollandi követ meghatalmazó levele nem tetszett Rákóczinak, mert az ő nevét nem említette és nem szólt a kezességről, a mely nélkül pedig ők nem bízhatnak az udvarban. A formaságokon átesve, a császáriak 24-ikén Rákóczi gyöngyösi határozatával (resolutiójával) szemben a fegyverszünetnek egészen új, de képtelen föltételeit terjesztették elő.[29] Bruyninx hiában intette mérsékletre Seilernt; az indúlatos, házsártos embertől a magyarok nem várhattak jót s különben is gyűlölték, mint a ryswicki békekötés negyedik (a protestánsokra sérelmes) pontjának szerzőjét. A hollandinak később már a magyarokat kellett csitítnia, hogy heves válaszszal meg ne hiúsítsák a kibontakozást. Tudni sem akartak a hónap végén lejáró fegyverszünet meghosszabbításáról. Hiában sürgette ezt Stepney is, a ki gróf Wolckra magyar kamarai elnökkel 27-ikén megérkezvén, másnap Bruyninxszal együtt jelentkezett Vihnyén. A fejedelem fényesen, udvariasan fogadta s a császáriak szörnyűködésére — bár nem elég őszintén — ők is megadták neki az uralkodó fejedelmeket megillető tiszteletet.

Megértetni kivánta Rákóczi az angollal, hogy «mi magyarok olyan viszonyban vagyunk Ausztriával, mint Skóczia Angliával, mert saját külön alkotmányunk, kormányunk, hadseregünk, kincstárunk stb. van. Ausztria mégis úgy akar velünk bánni, mint Anglia Irlanddal, vagyis mint meghódított tartománynyal; pedig bennünket nem hódított meg!» Áttérve a fegyverszünet kérdésére, kijelentette, hogy már is sok bajuk, veszteségök volt a miatt, hogy bízott az udvar békés szándékaiban.[30] Hiszen

[29] A Dunántúl a császáriak hatalmában maradjon. Rákóczi Ausztria és Morvaország határaitól egészen az Ipoly vizéig rendelje vissza hadait (vagyis a várakon kívűl a bányavárosokat is hagyja oda); seregei vonúljanak ki a Duna-Tisza és a Körös-Maros közéből is; a megszállt váraktól mindenütt 22 kilométerre hátráljanak stb. Szövege Katonánál, XXXVI. 571—576. és Szalaynál, VI. 203—6. Hogy ezt 25-ikén terjesztették elő, Stepney mondja. Simonyinál, I. 566.

[30] Stepney jelentése november 12-ikén. Simonyinál, I. 554.

Bercsényi 16000 emberrel fölverhette volna Bécset, Ausztriát, Morvaországot, csak Szirmay csillapítására hagyta abba a dolgot; ugyanakkor azonban Heister bevette Simontornyát, Siklóst s Földvárig ellenállás nélkül meghódította a Duna jobbpartját, mert ráfogta, hogy őt nem értesítették a fegyverszünetről. Ezt tehát hasztalanúl hosszabbítanák meg, mert úgy sem vezetne békére, a mit pedig a nemzet őszintén óhajt. Bercsényi hozzátette, hogy a császáriak magatartása többet ér a fejedelemnek, mint Kassa és Eperjes bevétele, mert most már a nemzet láthatja, hogy csak a fegyverben bízhatik. Egyébiránt ez csupán egyéni nézetök; a nemzet nevében csak akkor válaszolhatnak, ha előbb a körülöttük levő urakkal tanácskoznak. 29-ikén a fejedelem valóban az ottlevő húsz úr elé terjesztette az ügyet; s határozatuk alapján tudatta, hogy nem adhat meghosszabbítást. Az új föltételek következtében különben is valami 5800 km^2 területről kellene lemondania. A császáriak már is czélt értek a fegyverszünettel, mert kipihentették, megerősítették hadaikat. Hibáztatta, hogy a föltételekben szó sincs a békéről s hogy a király június 20-iki kiáltványa csak szakadást akart okozni köztük, a mi azonban nem sikerült. Ők nem foghatnak fegyvert mindennap; néhány évtized óta ez már a hetedik forradalom: Báthory, Bocskay, Bethlen Gábor, a két Rákóczi és Thököly után ő következett. Valószínűleg ez az utolsó erőfeszítés szabadságukért. Önvédelmükre, a mi első természetes joguk, minden képzelhető megfontolással újból elszánták magukat. Ha pedig az egész világ cserben hagyja őket, kétségbeesésökben inkább hódolnak a töröknek, mint hogy alávessék magukat a legnagyobb méltatlanságoknak. *Stepney* megjegyezte, hogy ilyen eljárásra nemigen ösztönözheti az a mód, a melylyel a törökök és a francziák mostohaapjával, Thökölyvel elbántak. Erre a fejedelem igen ügyesen (very handsomely) felelt. Hogy háborúba keveredvén az Ausztriai Házzal, a szövetségesek erejét a francziák javára megosztotta, az végzetes kényszerűség, a mit hazájával együtt ő sajnál legjobban. Megkérdezte, a király a béke kedvéért

nem ösmerné-e el őt erdélyi fejedelemnek; de midőn ezt Stepney lehetetlennek mondta, szóba sem hozta többé, pedig még hét óra hosszat beszélgettek. A társalgás folyamában Stepney őt Miksa Emánuel bajor választóra figyelmeztette, a ki a kedvező feltételek visszautasítása következtében földönfutóvá lett. «A jövendő Isten kezében van s ő nem hagyja el az igaz ügyet — felelte a fejedelem. — De ha szigorúságában büntetni akarja őket, jobb becsületesen halniok karddal a kezökben, mint az Ausztriai Ház igájába görnyedniök.» Megköszönte az angol és a holland kormányok közbenjárását, melyre kétségkívűl nemcsak szövetségesök, a császár érdekében, hanem a szabadságáért küzdő magyar nemzetet is megszánva vállalkoztak. Kéri őket, ha most nem jártak is sikerrel, jó szolgálatukat a béke érdekében ezentúl se tagadják meg.

A közbenjárók Vihnyéről még aznap délután visszamentek Selmeczre. Figyelmeztették a császáriakat, hogy többé ne számoljanak a fegyverszünetnek november 15-ikéig való meghosszabbítására; másnap a fejedelem nevében Ráday Pál valóban színtelen feleletet hozott. A felek egyideig még kölcsönös magyarázatok kérésével töltötték az időt. Pedig Bruyninx meg volt győződve, hogy Rákóczi pár nap alatt nemcsak a fegyverszünetet írná alá, hanem a békét is, ha a magyarok *biztosítékot* kapnának, hogy a király megtartja a szavát.[31] Stepney mindjárt észrevette, hogy Rákóczi Magyarország alkotmányának fenmaradását nem reméli az erdélyi fejedelemség helyreállítása nélkűl; azt pedig méltán várhatta, hogy az ellene hozott ítéletet már most megsemmisítsék. Seilernt nem kötötték utasításai, mégis mereven ragaszkodott hozzájuk. A megegyezést azzal hiúsította meg, hogy úgy járt el, mintha a francziákkal alkudoznék az európai békéről. Különben a szakítással járó felelősséget egyik fél sem akarta magára vállalni; Rákóczi azonban hamarább határozott. Október 31-ikén, a fegyverszünet lejárta napján,

[31] Rákóczi később (Emlékir. 110.) azt mondja, hogy a hollandi követtől azért tagadta meg a fegyverszünet meghosszabbítását, mert Kassa feladása után a faltörő ütegeket egyenesen Lipótvár ostromára akarta vitetni.

Occidens

Oriens

A NAGYSZOMBATI CSATA HADFELÁLLÍTÁSA. 1704. DECZ. 26.

Vihnyéről — Selmecz elkerülésével Zsarnóczán át — az ipolysági táborba indúlt s oda még aznap megérkezett.[32]

November 5-ikén Seilern, Lamberg és Koháry is elutaztak. Másnap, a gazdag aranybányák megtekintése után, Bercsényivel a holland és az angol követ szintén odahagyta Selmeczet. Mocsonokról november 4-ikén írt levelökben megköszönték a fejedelem vendéglátását s reményöket fejezték ki, hogy az alkudozásokat az ország nyugalma helyreállítása érdekében csakhamar újrakezdhetik. Válaszában Rákóczi valóban kérte is őket közbenjárásuk folytatására.[33] November 21-ikén Stepney kihallgatásakor viszont a király jelentette ki, hogy a béke érdekében a fölkelők makacssága mellett is megtesz mindent, a mi becsületével és méltóságával nem ellenkezik.[34] És november 25-ikén újra beküldte Heislert Magyarország — — meghódítására.[35]

XV.

A NAGYSZOMBATI CSATA.

(1704 deczember 26.)

OVEMBER 18-ikán[1] a fejedelem már *Érsekujvár* alatt állott 16.000 főnyi hadával és Szeged alól iderendelt faltörő ágyúival azonnal megkezdte az elég elhanyagolt vár bombázását. Egy álló hétig törette a falakat. Igen csodálatosnak

32 A selmeczi tárgyalásokról l. Rákóczi emlékir. 109—110. Hist. des rév. II. 247—257. Egy lengyel kir. tanácsosnak levele Thalynál, Tört. Kalászok, 167—9. A közbenjárók levelei Simonyinál, I. 487—574. Katona, XXXVI. 559—588.

33 Az alkudozásokra nézve l. Stepney november 3., 12., 15. és 19-iki jelentéseit Simonyinál, I. 515—539., 550—558., 559—567., 569—571. Széchenyi jelentése a királyhoz u. o. 543—8. Viza és Okolicsányi a pfalzi választóhoz november 26-ikán. U. o. 573—582. Lamberg följegyzései Hadt. Közl. 1894. 550—2. Rákóczi emlékiratai, 109—110. Thaly, Bercsényi, III. 243—265. Katona, XXXVI. 559—588. stb.

34 Stepney Harleyhoz, november 22. Simonyinál, I. 572—3.

35 U. o. november 26-ikán, 575—6. A fejedelem panasza szerint Heister 16000 osztrákkal közelít, a ráczok és horvátok másfelől jönnek, a császár más seregei Erdélyből és Tótországból, «hogy a magyarokat elborítanák». (Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Tört. Kalászok, 169.)

1 Ezen napról itten kelt levelei Hornyiknál, IV. 332—4.

találta, hogy minden napnyugtakor szabályos időközökben, nagy távolságból öreg ágyúk dörgését hallotta. Ellenséges ágyúk nem lehettek, mert *Bottyán* tábornok [2] kellőképen gondoskodott tábora fedezéséről; a tünemény népies magyarázatát meseszerűnek tartotta, a természeti jelenség okát azonban maga sem bírta megfejteni. *Achsmann* várparancsnok csak saját németjeiben bízhatott, még *Härtl* térparancsnok németjeiben sem. Hajdúi a

116. SEMPTE VÁRA.

plébánossal, tiszttartóval, harminczadossal, postamesterrel együtt a fejedelem kezére akarták juttatni a várat s e végből Härtl térparancsnokkal egy éjszaka végképen meg is állapodtak. November 16-ika éjjelén tehát, a megbeszélt helyen és időben, a kuruczok egész csendben meghágták a falakat, a hol a vár-

[2] Bottyánt — átjövetelében bízva — a fejedelem már 1703 deczember 10-ikén kinevezte tábornoknak, tíz nap múlva pedig dunántúli generálisnak, de csak 1704 október 10-ikén fogadta hűségeskűjét. Harmadnap már Érsekujvár ostromának előkészítésére küldte ki.

beli hajdúk «Éljen Rákóczi és a szabadság!» kiáltással fogadták őket. Most már, Härtl németjeinek segítségével, a kapukat megnyitva, fegyveresen támadtak az álmaiból fölvert Achsmann csapataira, a melyek kénytelenek voltak megadni magukat. A közkatonák, ötnek kivételével, Rákóczi szolgálatába álltak; a hajdúk továbbra is a várban maradtak Ebeczky Imre ezredes parancsnoksága alatt, s melléjök a fejedelem még 200 gyalogot és négy lovasszázadot rendelt.[3] Ő maga ügyelt föl, hogy nagyjából rendbe hozzák a várat, a mely ettől fogva északnyugaton a kuruczok hadműveleteinek alapja lett.

Az ősz ugyan már vége felé járt, de olyan szép volt, hogy a fejedelem *Lipótvár* ostromával is kisérletet akart tenni. A kuruczok szívesen vállalkoztak, mert a mezei munka most nem csalogatta őket haza, zsákmány pedig bőven kínálkozott. Báró *Schwarzenau* cs. ezredes csak 5—600 emberrel őrködött ebben a jól épült, de eléggé elhanyagolt várban, mely a Vág és a Dudvág közt levő síkon uralkodott. A fejedelemnek csupán 8000 embere volt és rosszúl fölszerelt tűzérsége; azonban a gyorsaságban, meglepetésben és hadai lelkesedésében bízva, mégis vállalkozott az erejét meghaladó ostromra. November 22-ikén tehát Újvár alól megindúlt a gyalogsággal; és Tornóczon meghálván, másnap már *Sempte* várában tartott haditanácsot Bercsényivel. Három napot töltött a várban, hogy hadai teljesen átköltözhessenek a Vág szeredi két hídján. Bercsényit az egész 12.000 főnyi lovassággal a morva határok fölverésére küldte, maga pedig a gyalogsággal észak felé nyomúlt s a Vág és a Dudvág közt lévő keskeny földet szállta meg. Főhadiszállását szeptember 27-ikén gróf *Forgách* Simon galgóczi várába tette át; fölégette a Lipótvárból a síkságra vezető hídakat s a két folyóra támaszkodva, egészen elzárta a várat. Magasan fekvő lakásából nemcsak a maga vívósánczaiban, ágyútelepein, táborá-

[3] Az ostrom leírása Rákóczinál, Emlékir. 110—111. Theatrum Europaeum, XVII., 1718., 68. Bél M., Notitiae Hung. IV. 375. Thalynál Hadtört. Közl. 1892. 231—6., 1895. 304—6., Bercsényi, III. 266—273. és A nagyszombati harcz, 3—9.

ban, hanem az ellenséges várban történő dolgokat is láthatta.[4] Tudta, hogy a császáriaktól elfoglalt kassai ágyúk rosszkarban vannak s oly messziről a járhatatlan útakon csak napok mulva érkezhetnek meg; puskapora sem igen volt; azonban a várból kiszökdöső császáriak kétségbeesettnek mondták az őrség helyzetét s így november 27-ikén kisebb (12 és 16 fontos) ágyúival is megkezdte az ostromot. Franczia mérnökeinek és tűzéreinek jól irányzott golyói így is sok kárt okoztak a nedves, máladozó várfalakban. Deczember 18-ika táján valahára Kassáról is megjöttek az ágyúk; de éppen aznap, a melyen *Heister* cs. tábornagy Dévény közelében átkelt a Morván, hogy a vár fölmentésére siessen. A tábornagy folytonosan csatározva Récze alatt (Pozsony és Szentgyörgy közt) negyednap egyesűlt Herbersteinnal s most már 20.000 emberrel és 24 ágyúval nyomúlt a Fejérhegység keleti tövében Ompitolon át Nagyszombat felé.

A fejedelem De la *Motte* ezredesre, a várépítő Vauban egykori segédtisztjére bízta Lipótvár ostroma folytatását, maga pedig a sereg másik részével gróf *Esterházy* Antal tábornokkal karácsony első napján délnyugatnak indúlt, s a megbeszélt terv szerint Farkashidánál egyesűlt Bercsényivel. 21—22.000 főnyi serege és 6 ágyúja volt. Mivel — saját vallomása szerint — újoncznak érezte magát a hadakozásban, «olyanoktól kért tanácsot, a kik azt hitték, hogy értenek hozzá». A tanács oda ment ki, hogy nyilt térséget kell keresni az ütközetre, a melyet legjobb volna Nagyszombatnál elfogadni. Nem igen bízott ugyan rosszúl fegyverzett seregében, de nem volt más menekvése; mert ha abbanhagyja Lipótvár ostromát, lehangolja azon vidék lakosságát, visszavonúlása közben pedig egész serege felbomolhatik. Így a maga terve szerint karácsony estéjén csatarendbe akarta állítani hadát, hogy még éjfél előtt megindúlva, hajnalban Nagyszombat alatt lehessen. Erről azonban, az ellenség újabb

4 Rákóczi emlékiratai, 111—113. Thaly, A nagyszombati harcz, 11—19.

mozdúlatairól vett hírek alapján, Bercsényi lebeszélte; mert bajos ilyenkor csatarendet csinálni. Az éjszakai menet könnyen zavarba jöhet, mivel a nagyszombati síkra egy szorúlaton kell keresztűlvonúlni s ott torlódás támadhat. Az ellenség különben

117. GRÓF HEISTER SIGBERT.

is olyan lassan mozog, hogy hajnalban indúlva is megelőzhetik és rendezett dandárokkal vonúlhatnak végig a síkon. A fejedelem ráállt, a mit később megbánt, mert nem maradt ideje kémszemlére s nem választhatta meg a csatateret. Kedvetlenűl nézte a csillagos eget, a melyen egy nagyobb csillag harczolni

látszott két kisebbel, de utoljára is eltűnt emezek elől. Nem tudhatta, nem ez lesz-e az ő sorsa is Heisterrel és Herbersteinnal szemben.[5]

Karácsony másodnapján délfelé tiszta, hideg, száraz időben érkezett Nagyszombat alá. Egy óra tájban észrevette, hogy Gerencsér felől az ellenség éppen most közeledik: nagy menetoszlopban a négyszögbe (carré) zárt podgyászszal. Jobbról-balról Ebeczky és Ocskay huszárai messziről kísérték a cs. sereget, de nem árthattak neki.

Nagyszombat elég meredek magaslatról uralkodik a síkságon. Hitvány falai, bástyái előtt egyetlen védelem a városon két ágban keresztűlfolyó Tirnavapatak volt, melyhez a város

118. GRÓF ESTERHÁZY ANTAL NÉVALÁÍRÁSA.

két széléről két mély és lejtős út vezetett. A fejedelem aggodalmasnak tartotta vezéreinek azt a tanácsát, hogy ezt az emelkedést szállja meg és gyalogsággal rakja meg a várost; mert ha az ellenség a magaslat mentében vonúl el és hátukba kerűl, egyenesen a Lipótvárt ostromló táborra csaphat. «Azok, a kik azt hitték, többet tudnak nála,» ezt maguk is lehetőnek tartották, de úgy vélték, hogy könnyebben mozgó hadaikkal a legrosszabb esetben is eléje vághatnak. Mégis sikerűlt meggyőznie őket, hogy ez veszedelmes kisérlet volna; mert kelet felé a Vág és Dudvág közé szorúlva, ezen a szűk helyen a lovasság nem támadhatna elég hosszú arczvonalban s oldalba sem foghatná az ellenséget. A tetőn pedig magán védelemre gondolhatnak, még pedig siker nélkűl, mert Heisternek erősebb és jobb a tűzérsége. Megparancsolta tehát, hogy a síkon álljanak csatarendbe.

5 Kolinovics Thalynál, Nagyszombati harcz, 26.

Ezzel a mellette levő két tábornokot, Bercsényit és Esterházy Antalt bízta meg s egyiket az egyik, a másikat a másik mély úton küldte előre. Azt hitte, hogy a síkságnak a Tirnaván kívűl nincs egyéb vize, hogy tehát hadai mozgását a terep nehézségei nem akadályozhatják. Mindenki hallgatott róla, hogy a városi magaslat tövében egy mélyen bevágott malomhajtó patak is folyik, mely a magaslat aljában levő elég terjedelmes tóból ered. Postakocsin ugyan régebben többször járt errefelé, de akkor keveset törődött a vidékkel s nem vette észre sem a kis

119. NAGYSZOMBAT.

hídat, sem a bokrok közt haladó kis patakot, a melyen áthajtott. Most azonban úgy vélte, hogy míg a sereg csatarendbe áll, katonai szemmel hamarosan megvizsgálhatja a terepet.

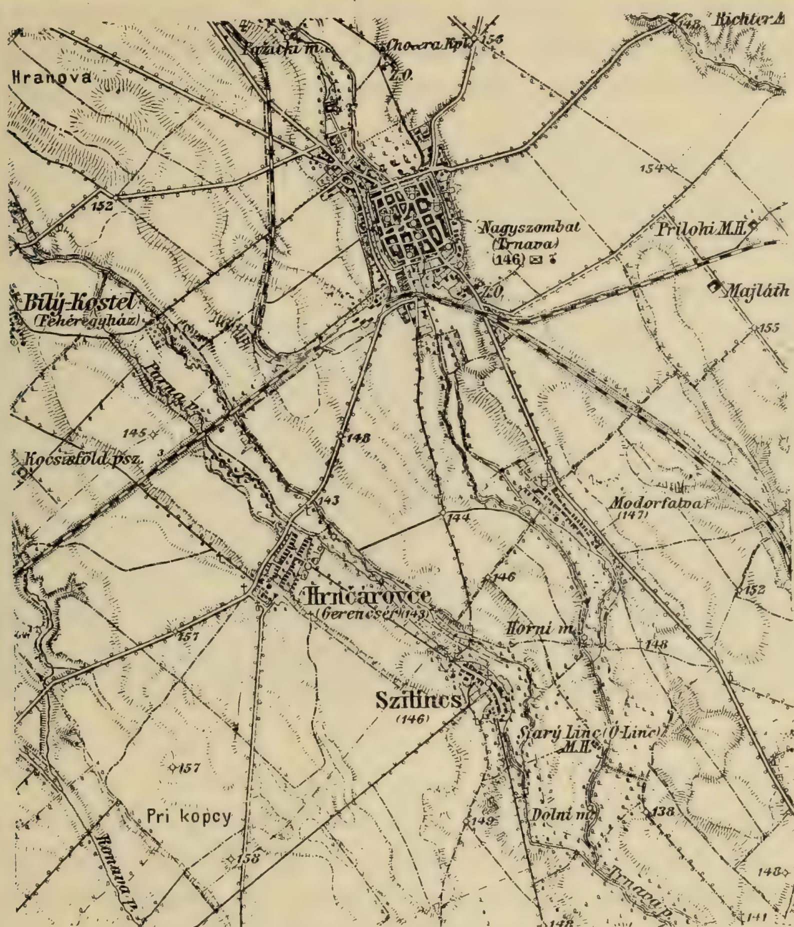
Néhány vezetővel és csekély kísérettel lóra pattant, hogy körűlnyargalja a várost s még idejében élére állhasson seregének. Azonban alig indúlt el, olyan hóförgeteg támadt, hogy éppen semmit sem láthatott s vezetői sem tudták, hol járnak. Visszafordúlt, hogy arra az útra találjon, a melyen Esterházyt küldte előre a gyalogsággal és a lovasság balszárnyával. Még az ereszkedőn volt, mikot megdördűltek az ágyúk és dörgésök-

kel szétszakították a hófelhőket. Az ellenség csatarendben állt előtte a patak balpartján. Háta ekként védve lévén, keveset árthatott neki Esterházy, a ki útasítása ellen egyetlen egy vonalban állította föl hadait s így ki sem fejthette egész erejét. Már olyan közel álltak egymáshoz, hogy egy ágyúgolyó el is szakította a Rákóczi kiséretében levő egyik nemes ifjú lábát; de a fejedelem csak hívei kérésére vágtatott tovább, hogy elfoglalja a számára a város északkeleti szögletén, a zsidókapu és az apáczák kolostora közelében kijelölt dombot.

Innen látta, hogy az ellenség balszárnyával északkelet felé kanyarodik, tehát olyanforma mozdúlatot tesz, mintha Lipótvár felé ügyekeznék. Bercsényi azonnal hozzáküldte hadsegédét, a franczia Norvalt, s azt ajánlta, hogy mivel az ellenség kerülni látszik az ütközetet, ne csapjanak vele össze. A fejedelem azonban úgy találta, hogy azt Heister már az útjában álló tó miatt sem teheti meg. Azt izente tehát, hogy «nem mogyorókat ropogtatni jöttünk ide» s megparancsolta, hogy oldalban támadja az ellenséget. A fővezér azonnal rohamra küldte Ebeczky Istvánnak a jobbszárny szélén álló lovasait, kik áttörték a császáriak sorait s fosztogatni kezdték a podgyászos kocsikat. Mialatt Bercsényi a gyalogság megindítására sietett, Ilosvay Imre, Deák Ferencz, Ónodi János Deák, Somogyi és Sréter huszárai szintén támadtak. A jobbszárnynak ez a tüze a balszárnyon Ocskay László, Andrássy György, Goda, Balogh és Buday István huszárezredeit is magával ragadta. A gyalogság szintén támogatásukra indúlt; szuronyszegezve foglalta el az ágyúk nagyobb részét, s eljutott Heister tábora közepéig. A tábornagy utóbb úgy nyilatkozott, hogy sohasem látott ennél hősiesebben harczoló gyalogságot.

Miközben azonban a gyalogokok a lovasokkal versengve zsákmányoltak az ott elfoglalt társzekerek közt, Rákóczinak egyik német szökevényekből alakúlt csapata, *Scharudi* János zászlóalja, az ellenség közelében fehér zászlót tűzött ki s hirtelen sortüzet adott a mellette rohanó Nyárády-ezredre. A hajdúk, a helyett hogy az árúlókra rohantak volna, meglepetésökben

megfutottak s más gyalogezredeket is magukkal sodortak. Heister azonnal parancsot adott a Fels-vérteseknek, hogy az ekként üresen maradt helyre vágtassanak s a magyarok balszárnyát vágják el a középtől. A fejedelem, ki mindezt elég közelről

120. A NAGYSZOMBAT ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

látta, azonnal kardot rántott, hogy ellenök rohamra vezesse karabélyosait. Azonban néhány udvari nemes, a kit Vay Ádám udvari kapitány még a csata előtt megesketett, hogy vigyázni fog a fejedelem életére, körűlfogta s az egyik megragadván lova kantárszárát, nem engedte mozdúlni. Azt mondhatta, a mit

utóbb Forgách mondott neki: «Kérem nagyságodat az Istenért, maga személyét ne veszedelmeztesse, mert nagyságod életében vagyon minden reménységünk Isten után. . . . . Nagyságodnak vannak generálisai; de nekünk nincs több Rákóczi Ferenczünk!» A nemes urak ösmerték a várnai csata történetét; ha ott a kíséret nem a Murád szultán lova kantárszárát fogja meg, hanem az I. Ulászlóét, ma nem beszélnénk a Balkán elvesztéséséről. De akárhogyan fájt ennek a másik fiatal embernek, hogy nem engedték harczba elegyedni, annál is jobban fájhatott neki, hogy nélküle nem mozdúltak karabélyosai sem, a kik a zavarnak Vay vagy Ottlyk vezetése alatt véget vethettek volna. *Ezen* fordúlt meg a csata sorsa és csak másodsorban a Scharudi árúlásán. Elröppent az a pillanat, melyben a bajt jóvá lehetett volna tenni. A balszárny, kivált Ocskayval, még csodákat mívelt, de máshol a rend teljesen fölbomlott. A fejedelem tehát a magaslatra vezette karabélyosait. Ott nemcsak összeszedte, hanem — Bercsényi segítségével — rendezte is a futókat és lovasságának födözete alatt megkezdte visszavonúlását, hogy Szerednél vagy Vecsénél keljen át a Vágon.

A vezetése alatt vívott első csatát elvesztette; Bercsényi azonban azzal vigasztalta, hogy ne búsúljon, mert a «németeket mi vertük meg és minket a confusio». Az ütközetben 1500 császári esett el és csak 180 magyar; a császáriak podgyásza majdnem tönkre ment, a magyaroké Galgóczon sértetlen maradt. A császáriak nem aknázhatták ki váratlan sikeröket, nem üldözhették a kuruczokat, mert maguk is nagy rendetlenségbe jutottak; de csakhamar élvezték küzdelmök eredményét, mert a fejedelem Lipótvár megszállását azonnal abbanhagyatta s így elérték czéljokat, a vár fölszabadítását.[6]

[6] Az egész csata első katonai tüzetes leírását lásd Thalytól: A nagyszombati harcz (Pest, 1869. Kőmetszetű csatatérképpel.) 27—73. U. ő.: Bercsényi, III. 297—307. és Ocskay, I. 46—48. a csatarend egykorú képével. Rákóczi emlékiratai, 113—120. Bél, Notitia Hungariae novae, II. 64—68. Dolfin Dániel velenczei követ szerint ez az ütközet inkább mészárlás volt, mint csata. (Malagolánál zavarosan, Deutsche Revue, 1907., 97—8.)

A fejedelem Szereden kelt át a Vágon, de gróf Esterházy Antal semptei várában sem gondolt pihenésre. Azonnal haditanácsot tartott, általános fölkelésre szólította az északnyugati vármegyéket s a 26-ikáról 27-ikére menő egész éjszaka íratta a parancsokat. A szeredi híd védelmét Esterházy Antalra, a vecseiét és a sereg teljes összeszedését Bercsényire bízta, ő maga pedig a lipótvári táborból elfutókat gyülekeztette.

121. LÉVA VÁRA.

Mocsonokról deczember 30-ikán átment *Léva* várába, a mely hadainak még 1703 november 28-ikán kaput tárt. Olyanformán érezte itt magát, mint hétesztendős korában a cseklészi futás után; de édes anyja helyett most kötelességérzete nyugtatta meg. Léva várában higgadtan tekinthetett végig hadi szerencsétlensége okain és következésein. Látta, hogy nemcsak vitéz, de egyúttal fegyelmezett katonaságot kell teremtenie. Nem csüggesztette, hogy Nagyszombat alól vitézeinek nagy része hazaszéledt; hiszen győzelmes csaták után is hazamentek pár napra a zsákmánynyal, zsákmányt pedig ezúttal is bőven ejtettek.

Most, mintha érezték volna, hogy a fejedelemnek nagy szüksége van rájok, a szokottnál gyorsabban összeverődtek. És «elég volt őket hadtestbe gyüjteni, hogy ismét visszanyerjék bátorságukat. Megveretés után különben sohasem voltak annyira megrémülve, hogy készek ne lettek volna újból az ellenség ellen menni.» [7] Ezt eléggé tapasztalták a császáriak, kiket már a nagyszombati harcz estéjén újból háborgattak.

XVI.

RENDÜLETLENŰL.

(1705. január–február.)

Z ÚJ esztendőre *Radvánszky* János azt kivánta a fejedelemnek, hogy az Isten, a kit áldani kell fejedelmi személyének csodálatos megtartásáért, szerencsés élettel, dicsőséges *diadalokkal* boldogítsa megszomorodott népe szabadítására.[1] Erdélyből, a hol Radvánszky volt a fejedelem biztosa, csakugyan az a jó hír érkezett, hogy, a szászokat kivéve, az egész ország Rákóczi mellé állt. Pekry és Teleki grófok ugyan «szánakozásra méltó hadimozdúlatokat tettek», de mégis elég szerencsével jártak s a fejedelem most harczban megedzett, szerencsés katonát küldött be fővezérnek gróf *Forgách* Simon személyében.[2] Az a jó hír is vigasztalta, hogy deczember 28-ikán Glöckelsperg János Henrik cs. altábornagy és Löwenberg Lajos vezérőrnagy Szatmárt végre föladta Forgáchnak. Az őrség lobogó zászlókkal, zeneszóval, katonai díszszel éppen 1705. újesztendő napján vonúlt ki a várból.[3] Mivel Eperjes már egy

7 Rákóczi emlékiratai, 119. Thaly, A nagyszombati harcz, 73–93.

1 Radvánszky Rákóczihoz Kolozsvárról 1703. deczember 31. Tört. tár. 1906. 431.

2 Rákóczi emlékiratai, 210–1.

3 U.-o. 120. Thaly, Bercsényi III. 312–5. és Adalékok, II. 72–77. Az átadás föltételei a mvásárhelyi Teleki-lt-ban, Teleki Sándor osztálya, 3268. sz.

hónapja (deczember 1.) szintén meghódolt,[4] Felső-Magyarország egészen az erdélyi határokig felszabadúlt.[5]

Újesztendő napján, a mikor Bécsben *Heister* Hannibál, a tábornagy öcscse, a nagyszombati csatában elfoglalt harmincz magyar zászlóval kedveskedett I. Lipótnak, Nagyszombatért *Bottyán* azzal állott bosszút, hogy Morvaország határát dúlta, égette;[6] a fejedelem parancsára pedig azért, mert Heister a nagyszombati harczban megsebesült és elfogott kuruczokat megölette, *Bossányi* ezredes megtorlásúl levágatta az Eperjesnél kapitulált harmadfélszáz muskatérost.[7] A fejedelem ezt tanácsosai javaslatára, az igazság látszata alapján s abban a hitben parancsolta neki, hogy ez méltányos, megengedett, a közjóra hasznos, sőt az adott viszonyok közt szükséges is. Később sem találta bűnnek vagy lelkiismeretbe vágó cselekedetnek; de mint könynyelmű, barbár és embertelen eljárást minden fejedelmi tette közt az egyetlennek tartotta, a mit élete minden napján szánnia, bánnia kellett.[8]

Forradalmi tett volt s Rákóczi ezekben a lévai zaklatott napokban egyéb forradalmi elhatározásokra is készen állott. Január 3-ikán tartotta meg azt a tanácskozást, a mely kimondta, hogy a szabadságharcz sikere érdekében szükség van *rendes hadseregre és állampénztárra.*

«Megkeményedett már a szíve», írta Széchenyi érsek Rákócziról, a kit ezekben a nehéz napokban Lévára követett. A nagyszombati harczban megtanúlta a fejedelem, hogy csatákat nem csupán a katonaság számával lehet nyerni és hogy *jó tisztek, jó fegyelem, elegendő pénz* nélkül nem lehet ilyen nagy vállalatot vezetni. Máshol lesz szó róla, hogyan szervezte hadseregét és a pénzügyeket. Mennyire jellemző, a mit emlékirataiban maga

4 Századok, 1873. 104.
5 Rákóczi emlékíratai, 120.
6 Stepney Harleynak 1705. január 3. Simonyinál, I. 613. Wienerisches Diarium 1705., 151. sz.
7 Thaly, A nagyszombati harcz történetében. Stepney levelei Simonyinál II. 3., 8., 10.
8 Rákóczi önéletrajza 170—1.

is kiemel, hogy rézpénzeire, a polturákra és a libertásokra melyeknek veretését most határozták el, nem a maga czímerét, hanem a közszabadság jelvényeit verette; az ország czímerét s ezt a jelszót: *Pro libertate!* Széchenyi azonnal figyelmeztette gróf Pálffy János horvát bánt, hogy mentűl inkább halogatják a mozgalom csillapítását, annál nagyobb a veszedelem; mert «ezek naponkint mind jobb rendbe veszik magukat: regimenteket állítanak, fizetik hadaikat s német, franczia instructorok vannak köztük.»[9] A fejedelem halállal fenyegette mindazokat, a kik a nagyszombati harcz után hazamentek s a legrövidebb idő alatt vissza nem térnek.

Magyarország a vert vezér táborában maradt! Vízkereszt napján Rákóczi átment udvari hadaival Kistapolcsányra,[10] a hol főkép Lipótvár alól odagyülekező gyalogságának rendezésével bajoskodott.[11] Bécsben aznap még úgy hitték, hogy Nyitrán van, holott a vármegye jobbadán meghódolt a királynak;[12] csak tíz nap mulva bizonyosodtak meg róla, hogy Kistapolcsányban tartózkodik.[13] A labancz városokban még országszerte Te Deumokat tartottak Heister nagyszombati pyrrhusi győzedelméért, mikor a tábornagy Bercsényi megerősödött hadai elől jónak látta odahagyni azt a várost és azt a vidéket; mire Stepney mindjárt meg is jegyezte, hogy a császár, úgy látszik, nem képes fegyverrel leverni Magyarországot.[14] *Károlyi* Sándor, sok duzzogás után, valahára szintén megjelent 6000 tiszántúli huszárral a zsitva-verebélyi táborban, a hová január 22-ikén Rákóczi is átrándúlt, hogy haditanácsot tartson vele, Bercsényivel, a két Esterházyval és Bottyánnal, és a háború tervezetét megállapítsa a tél hátralevő hónapjaira.[15] A fejedelem méltán

9 Széchenyi levele 1705 január 9. Szalaynál, VI. 230.
10 Wass György naplója. Monum. Hung. XXXV. 446.
11 Rákóczi emlékiratai, 119.
12 Stepney Harleynak január 7. Simonyinál, I. 617.
13 U.-az január 17. U.-o. I. 634.
14 Stepney Shrewsbry hgnek január 24. Simonyinál, II, 5.
15 Wass naplója. M. HH. XXXV. 446–9.

neheztelt Károlyira, a kinek már a nagyszombati csata előtt táborában kellett volna lennie, a ki azonban három hadnagya elfogatása és személyes sérelme miatt idáig kérette magát. Keveset adott mentségeire. Tudta, hogy azért nem jött, mert nézete szerint sohasem szabad rendes csatát vívniok a németekkel. Most azonban már nem bánta, hogy akkor — mint Szapolyai János vajda valaha Mohácstól — akarva, nem akarva elkésett; sőt örült is neki, mert tiszántúli hadai vitézek, de fegyelmetlen fosztogatók lévén, magukat szintén a podgyászra vetették s ezzel a futók számát csak növelték volna. Most legalább veretlenűl álltak előtte, a kikkel, egy kis fegyelmezés után, sikerekre számolhatott. A lévai és a verebélyi haditanácsban már elhatározta, hogy az altiszti és a tiszti kart újra szervezi; sőt önmagában a vezérkar újjáalakításának gondolatával is foglalkozott; mert «megtanúlta első rendes csatájából (a nagyszombati harczból), hogy egyikök sem ért a taktikához; hogy legjobb akaratú, de rosszúl fegyverzett csapatait a tisztek nem tudják vezetni és hogy a nála szolgáló szökött németekre nagyon kell vigyázni.»[16]

A hónap két utolsó napján a fejedelem Nyitrán, a hová Kistapolcsányról rándúlt át, ismét haditanácsot tartott Bercsényi, Károlyi és Esterházy Antal tábornokokkal.[17] Februárius 5-ikén I. Lipót már 23—27 osztrák falu égését láthatta a bécsi várpalota ablakaiból s hallhatta, alattvalói miként átkozzák őt és minisztereit, hogy ezt a bajt elhárítani nem tudják.[18]

Határszéli helyzeténél fogva Bécs annyira ki volt téve a kuruczok minden támadásának, hogy államférfiainak és sörházi politikusainak egyaránt békére kellett gondolniok. Nem is idegenkedtek tőle; s talán többre becsűlhették volna, ha deczember 26-ikán nem Heister győz Nagyszombatban, hanem a békeértekezlet Bécsben. *Kaunitz* János Vilmos gróf, a ki éppen aznap tett újabb kísérletet a király és a nemzet kibékítésére, 1705

[16] Rákóczi emlékiratai, 120.
[17] Wass György naplója. M. HH. XXXV, 447.
[18] U.-o. 448. Thaly, Bercsényi, III. 327—8. és A nagyszombati harcz, 93—113.

január 11-ikén hirtelen meghalt. A bizottság elnökévé halálos ágyán maga helyett Schlicket ajánlotta, ki a magyarokat minden bécsi miniszternél jobban ismerte; szinte természetes tehát, hogy utóda gróf *Harrach* lett, a kit pedig egy ideig a király sem akart kinevezni, mert tudta, hogy Kollonicscsal való barátsága miatt a magyarok gyűlölik.[19] 22-ikén a gróf már megtartotta az első értekezletet a magyar-ügyben s ezen annyi jóakaratot tanusított, hogy Stepney bízni kezdett benne; különösen mikor arra kérte a királyt, hagyjon fel a titkos alkudozásokkal s bízza az egészet az újra szervezett bizottságra.[20] Ezt a közbenjárók azonnal tájékoztatták az eddigi sikertelenségek okairól. Figyelmeztették, hogy a magyarok semmiesetre sem bocsátkoznak alkudozásokba törvényes jogaik, alkotmányuk helyreállítása és teljes biztosítása nélkül; tanácsolták egyúttal, hogy az újabb amnestiában Rákóczit és a főbbeket név szerint megemlítsék.[21] 23-ikán a bizottság már csakugyan foglalkozott a fölkelők gyöngyösi 25 békepontja közűl a tizenkilenczedikkel, mely a Rákóczi ellen hozott itéletet törölni kivánta; Harrach azonban 29-ikén megjegyezte, hogy ha Rákóczi s az elégületlenek leteszik a fegyvert s a köteles engedelmességre visszatérnek, a király kegyelmet ad nekik és nyilatkozatában névszerint megemlíti őket. A bizottság úgy határozott, hogy *mindenki* kegyelmet nyer, a ki a fegyvert leteszi és az engedelmességre visszatér.[22] Másnap már teljesen megállapodott a 25 pontra adandó válaszban.[23] A király, a ki február 5-én a Burg ablakánál ismét 18 helység lángolásából sejtette, hogy Heister nagyszombati diadala még sem oly tökéletes, másnap helybenhagyta a «magyar» bizottság munkálatát, mely elfogadja ugyan az angolok és hollandok közbenjárását, de

19 Stepney január 15. és 17. Simonyinál, I. 632., 636.

20 Stepney Harleynak 1705 január 24., Simonyinál II. 2. 4. Az új bizottság elnöke Harrach, tagjai Savoyai Jenő hg., Lichtenstein Ádám hg. (aki azonban nem vett részt, pedig ő óhajtotta legjobban a békét), Mansfeld gróf, Pálffy Miklós gróf, Seilern báró.

21 Stepney Harleynak január 28. U.-o. II. 7–8. Ez utóbbit már 1704 október 6. sürgette. U.-o. I. 471.

22 Történelmi tár 1897. 410., 414.

23 Stepney Harleynak január 31. Simonyinál II. 12.

My Fejedelem Felsővadászi Rakoczy Ferencz

Nemes Sáaros Vármegyének Örökös Fő Ispanmya Munkácsi és Makoviczai Herczeg, Sáaros Patak, Tokaj, Regecz, Etsed, Somlyo, Lednicze, Szerencs Onad Varaknak Örökös Ura. Attc

Adgyuk tuttára a' kiknek illik, hogy My Kegyelmes tekintetben vévén Nemes Poson Vármegyei Fő Kapitany Nemzetes és Vitézlő Balog István hivünknek Hazajához és Nemzetéhez való igaz Szeretetiből származott a' mostani köz Ügyünek elő segétésében való Szives készségét és Valósággal meg mutatott dicséretes maga viselését Mellyett hogy továbbis minden készséggel, és állandósággal az üdőnek és helynek alkalmatossági és kivánsága Szerint fogna nyilvánvalová tenni bizonyossan remélvén; Sőt azon kivül fen meg nevezett Fő Kapitany hivünkhöz való kegyelmességünkbül viseltetvén, Erre való nézve, Nemes Poson és Nitra Vármegyékben, sőt Egyebüttis találtató akármely nevel nevezendő Nehai Ottan Pal Itilő Mester immobilis minden Jószágit, és javait, a mellyek mostani illik a Fiscus kezénél vannak, és eddég általunk valamely érdemes Hazafiainak nem conferaltattak, fen emlétett Fő Kapitany Nemzetes Vitézlő Balog István hivünknek és utriusque sexus Successorinak attuk és conferáltuk, a' mint hogy e' Levelünk erejével adgyuk és conferállyukis kegyelmessen a Nemes Ország tovább való dispositiojaig. Költ Patanal levő Táborunkban, Kis Aszszony Havának harmadik napján Ezer Hét Szaz Ötödik Esztendőben

II. RÁKÓCZI FERENCZ ADOMÁNYLEVELE BALOG ISTVÁN POZSONYI FŐKAPITÁNY RÉSZÉRE 1705.

semmit sem szól a kezességről s kimondja, hogy az eddig ígérteknél a protestánsok nem várhatnak többet.[24] Magyarországnak azonban háromnegyedrésze protestáns lévén, ez a ridegség annyit jelenthetne, hogy a főczél ennek a vallásnak megrontása, a minek nyomában az önkényes uralom járna; már pedig ebben az esetben Rákóczi a magyarsággal a törökök karjaiba vetné magát.[25] Mindamellett a közbenjárókat is megnyugtatta az a 15 pont, amelyben a király Széchenyi érseket újból felhatalmazta az alkudozások megkezdésére;[26] mivel azonban a 25 a és 15 pontú válasz közt ellentétek voltak, a bizottság a közbenjárókat kérte meg, hogy a két oklevélből egy harmadikat szerkeszszenek s azt azonnal elküldvén Rákóczinak, megkérdezzék tőle, elfogadja-e az alkudozások alapjáúl.[27] Februárius 26-ikán az angol alsóház is felíratban kérte Anna királynét, hogy Lipótot alattvalóival, a magyarokkal kibékíteni törekedjék;[28] emlegették is, hogy e végből, mint külön követ, *Paget* lord megy Bécsbe. Azonban Rákóczi maga figyelmeztette *Stepneyt*, hogy ők a lordot, a karlóczai békekötésnél tanúsított magatartása óta, a magyar nemzet ellenségének és Thökölyék száműzetése okának tartják.[29] A lord főkép azért nem vállalkozott a küldetésre, mert osztrák barátai, bizalmas kérdésére, őszintén megmondták, hogy a bécsi udvar csak időt akar nyerni az alkudozásokkal.[30] Bizonyos, hogy az udvar tudni sem akart a kezességről. Báró *Seilern* vállalkozott Stepney azon állításának czáfolására, hogy erre van példa, mert 1620-ban II. Ferdinánd hajlandó lett volna a Bethlennel kötendő békét a spanyol, franczia és lengyel királyokkal biztosítani. A közbenjárókat arra sem akarták fölhatalmazni, hogy külön kedvezéseket ígérjenek Rákóczinak és a főbbeknek; mert a császár miért kedvezzen

24 Stepney Harleynak, februárius 11. és 14. Simonyinál, II. 21., 23.

25 U.-ő. februárius 7. U.-o. II. 18.

26 U.-ő. februárius 21. U.-o. II. 26.

27 U.-ő. februárius 25. és 28. U.-o. II. 28., 32—35.

28 Simonyi, II. 29.

29 Rákóczi Stepneyhez 1705 április 28. U.-o. II. 69. Stepney Harleynak februárius 28. és junius 27. U.-o. II. 35. és 145.

30 Stepney Harleynak május 30. U.-o. II. 105—6. Cserei, Hist. 343.

olyanoknak, a kik annyi bajt okoztak neki?[31] Szirmayt, Vizát, Okolicsányit az udvar egyelőre megint csak Bercsényihez küldte, ez azonban őket ismét Rákóczihoz utasította azzal a kérdéssel: akarják-e a magyarok, hogy Rákóczit, Bercsényit külön megnevezzék a megkegyelmező levélben? Elfogadják-e ünnepiesen a hatalmak közbenjárását? Rákóczi miért sértette meg az eperjesi vár föladása föltételeit?

Azonban melegség, sőt hő sugározott abból a levélből, a melyet márczius elsején Stepney és Bruyninx írtak Rákóczihoz, kihez azt magának Széchenyinek kell vala elvinnie. Hivatkoztak reá, hogy mult november 11-ikén kelt levelében ő maga is számított további közreműködésökre. Ezt viszont a czászár is elfogadta s az ország biztonsága, sértetlensége és jövendője érdekében mindent megtenni ígért. Ígéri különösen, hogy a katonaságot ezentúl szigorú fegyelemben tartja; hogy az ifjabb király a országban fog lakni s lemegy az országgyűlésre, a melyet háromévenkint hí egybe. A szabad választás dolgában ragaszkodik az 1687. évi törvényekhez. A magyar államtanács és a kanczellária tekintélyét megőrzi. Béketárgyalásoknál ezentúl magyarokat is alkalmaz; a magyar törvények átnézéséről és rendszerbe foglalásáról gondoskodik; a nádori tisztet, kanczelláriát, kamarát régi tekintélyökben megtartja stb.; egyebekről pedig az országgyűlés fog határozni. Azok, a kik valóban óhajtják a békét, mindezt — a közbenjárók szerint — elegendőnek tarthatják. Kérik tehát Rákóczit, a vezéreket és a szövetkezett rendeket, hogy ha már közbenjárásukat elfogadták, valahára szabatosan és hitelesen nyilatkozzanak ezekről a pontokról s bizonyítsák be, hogy hajlandók a békekötésre, a mit ők, a maguk részéről, egész erejökkel hajlandók előmozdítani.[32]

[31] U.-ő. februárius 28. U.-o. II. 32—34.

[32] Katona, XXXVI. 653—661.; Szalay, VI. 220—225.

XVII.

RÁKÓCZI EGERBEN.

(1705 első negyedében.)

KÖZBENJÁRÓK levelének keltekor a fejedelem már Egerben volt. Február 13-ikán hagyta oda a kistapolcsányi kastélyt. Estefelé Kisszécsre, másnap Verebélyre érkezett, a hol 18-ikán haditanácsot tartott Bercsényi, Károlyi és Esterházy Antal tábornokokkal. Károlyinak meghagyta, hogy Karvánál a Duna jegén át menjen a Dunántúl visszafoglalására, a magyar nemzet szabadítására, az osztrák határok fölverésére; Esterházyt Kassa felé küldte a hazaszökdösött, elszéledt hadak összegyűjtésére; Bercsényit a Vág mellett hagyta, ő maga pedig a gyalogság egy részével Eger felé tartott, hogy a jövő hadjáratra készűljön.[3] Az éjszakát és a másnapot Kisszecsén (Barsban) töltvén, 20-ikán éjszakára egy Léva közelében levő faluban[4] szállott meg, hol másnap délelőtt öleléssel, könnyezve búcsúzott el Bercsényitől, ki Léváról fölkereste.[5] Felsőszemeréden, Inámon, Csalomján, Szécsényen, Kazáron, Pétervásáron, Bocson át február 28-ikán érkezett Egerbe, a hol *Telekessy* István püspök saját sézáin jött eléje. Az egriekkel a papok és szerzetesek élén a város maklári kapuja előtt nagy ünnepséggel, hosszú magyar beszéddel fogadta s átadván neki a város kulcsát, a templomba vezette, hol Te Deumot énekeltek. Az egész idő alatt pergett a dob, lobogtak a zászlók s három versben lőttek az ágyúkkal.[6] Attól kezdve tavasz nyiltáig «ott telelt, az ország közepén».[7]

Harmadnap megvizsgálta Eger várát és annak egész föl-

1 Közli Simonyi, II. 40.

2 Wass György naplója, MHH. XXXV. 449. Arch. R. IX. 168.

3 Rákóczi emlékiratai, 122. Wass naplója, id. h. 449.

4 Wass szerint (449 l.) Csepűn; talán Csejkőn?

5 Wass u.-o. 450. Délután 2 órakor Bercsényi már Léván volt. Arch. R. IV. 375.

6 Wass György naplója, id. h. 450 Schmitt, Agrienses Episc. III. 348.

7 Rákóczi emlekíratai, 122., 129.

szerelését,[8] ha ez idő szerint nem tarthatott is tőle, hogy az ellenség odarekeszti. Hiszen éppen most értesült, hogy Károlyi már (február 20.) benyomúlt a Dunántúlra, minek következtében a fejedelem azonnal a nemzet ügyéhez való csatlakozásra intette a ráczokat, a kiket különben tűzzel-vassal pusztít ki az ország ama részéből és a Duna-Tisza közéből.[9] Márczius 11-ikén nagy fénynyel vonúlt be a városba *Des Alleurs* Comte de Clinchamp franczia tábornok, XIV. Lajos követe. Küldetése már régen aggasztotta a bécsi udvart és a szövetségeseket. Mintegy harminczadmagával még tavaly szeptemberben megérkezett Nándorfehérvárra. Beszélték, hogy sok pénzt s nem kevés fegyvert hozott Rákóczi számára, kit jöveteléről azonnal értesített. Berlini, kölni, nápolyi, siciliai küldetéseiből mint ügyes diplomatát ösmerték; de mennél ügyesebb volt, Azem nagyvezér annál inkább félt, hogy megzavarja a karlóczai békét; gondoskodott tehát, hogy jól éljen Nádorfehérvárott, de nem engedte át a határon. A mikor azonban az év végén megbukott, szelid és gyönge utóda, Ibrahim, beküldte Temesvárra, hol a basa újból letartóztatta és csak egy hónap múlva, február elsején engedte meg, hogy a fejedelemhez utazzék. Bekisértette Kolozsvárra, honnan azután gróf Forgách Simon erős csapatot adott melléje.

Des Alleurs megjelenése Egerben nemcsak a francziáknak, hanem a törököknek jóindúlatát is jelentette.[10] A fejedelem márczius 12-én ünnepies kihallgatáson fogadta a követet, a ki átadta a király levelét s üdvözletét.[11] Rákóczi megköszönte azt a jóakaratot, melyet a legkeresztényibb király a háború kezdete óta tanúsít iránta s a melyet követe küldésével most hazájára is kiterjeszt. Szüntelenűl csodálja azt a nemes érzést, a mely királyi szívét betölti s melyet ellenségei maguk is csodálnak;

[8] Wass, id. h. 450.

[9] Márczius 2-iki nyilt levele. Arch. R. IX. 171. 2.

[10] Angol levelek 1704 szeptember 11. — 1705 márczius 18. Simonyinál I. 451., 620—1., 635; II. 297. V. ö. Századok 1875 486—9; 1895. 548—563; 1897. 551.

[11] Wass naplója id. h. 451. A franczia követnek solemnis audientiája — írja Bercsényi márczius 25-ikén — elhiszem, csudásnak látszott Posteaquam (a békebiztosok? táblabírák?) uraméknak.» Arch. R. IV. 417.

rajta lesz, hogy mindenkor méltónak bizonyúljon nemeslelkűségére.[12] A követtől a fejedelem jogosan várhatott olyan odaadást, a milyet elődje, *Fierville* d'Hérissi lovag tanúsított, ez az igen becsületes ember, a kit szelídsége és jó modora miatt az egész nemzet szeretett, a kit azonban a császáriak a nagyszombati csatában elfogtak[13] és csak egy esztendő múlva bocsájtottak szabadon.[14] A már öregedő Des Alleursben a fejedelem csalódott. Azt hitte, fegyvert, tiszteket, pénzt hoz magával; kíséretében azonban csak *Le Maire* és *Damoiseau* hadmérnök-dandárosok voltak.[15] Titkos kihallgatásakor egy emlékíratot nyujtott át, a mely tele volt kérdésekkel: hogyan áll a háború, az erősségek, a hadszertárak stb. dolga? A követ nagyon meglepődött, mikor a feleletet két óra mulva már írásban is megkapta. A fejedelem csakhamar megalkotta róla véleményét. Szakértő katonának, józan és türelmes államférfiúnak, kellemes, szellemes társalgónak, de szőrszálhasogatónak találta, ki néha oly kiméletlenül nyilatkozott a legnépszerűbb felfogások ellen is, hogy még a franczia tisztek sem szerették valami nagyon.[16]

A fejedelmet Bercsényi mindjárt figyelmeztette, hogy ne nagyon bízzék a franczia segítségben. Mivel jöhetett ez a nagyhírű generális?[17] «Édes nagyságos uram — írta márczius 27-ikén az éppen 29 éves fejedelemnek[18] — neked élek, neked halok; de a nagy Istenért kérem nagyságodat: ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb, míg utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapodjunk meg ha lehet; könnyen lehet s jobban lehet azután is feljebb mennünk. Hazámat, nem magamat nézem. Nagy munka, continuálni (folytatni a háborút) magyarnak... Sok szem sokfelé lát.» Hosszabb fegyverszünet

[12] A beszéd tartalma olyas lehetett, mint a márczius 17-ikén XIV. Lajoshoz írt levélé. Fiedler, II. 451—2.

[13] Rákóczi emlékíratai 86., 126.

[14] Simonyi, II. 296., 322., 326., 331., 358., 389.

[15] Rákóczi emlékíratai, 125. Bercsényi szerint azonban (1705 márczius 21.) sok az ingyenér (ingenieur) vele. Arch. R. IV. 414. Damoiseau nem jött Egerbe; őt a követ Erdélyben hagyta Forgách mellett, Medgyes ostrománál.

[16] Rákóczi emlékíratai, 125—6.

[17] Bercsényi Rákóczihoz 1705 márczius 14. és 17-ikén. Arch. R. 401., 409.

[18] U.-o. IV. 424.

megkötését ajánlotta, mert — békében reménykedve — a császáriak így talán kivinnék a katonaságot. Mindezt Szirmay, Okolicsányi és Viza bizalmas közléseinek alapján írhatta; de másnap Stepney már aggodalmasan jelentette Londonba, hogy a magyarok aligha gondolnak békére, mert segítséget kaptak a francziáktól s remélik, hogy a francziák a törököket is megnyerik számukra.[19]

Híre terjedt annak is, hogy a fejedelem Egerben gyűlést tartott a nemzet főbbjeivel; s ennek a békűlésre kedvezőtlen határozatát abból következtették, hogy április elején a fejedelem Nagyvárad és Arad ostromának szemmeltartására Debreczenbe ment volna.[20] Ez azonban tévedés. A fejedelem inkább a nyugatról, mint a keletről jövő hadi hírekre ügyelt. *Károlyi* ugyan Kilitinél márczius 31-ikén vereséget szenvedett Heistertől és serege egy részével odahagyta a Dunántúlt; a másik azonban «erős várba» vonúlt: a Bakonyba. Onnan folytatta a guerilla-háborút, melynek jelentőségére Spanyolország éppen ezekben az időkben tanította Európát. Északnyugaton *Bercsényi* kiköszörűlte a kurucz fegyveren esett csorbát. Márczius 30-ikán Modor, másnap Bazin, harmadnap Szentgyörgy, majd a császáriak téli szállása, Csallóköz hódolt hadainak s a fővezér már Pozsony és Komárom ostromára gondolhatott. Így történt, hogy I. Lipót a maga fővezérét, a szemerédi, nagyszombati, kiliti győzőt, április közepén visszahítta Bécsbe; Rákóczi pedig a kurucz fővezérnek vörös (rubint), fejér (gyémánt) és zöld (smaragd) kövekkel kirakott gyönyörű zománczozott aranylánczot ajándékozott.[21] A bécsi udvar kénytelen volt *IV. Frigyes* dán királytól kérni hadi segítséget.[22] Már április vége felé rebesgették, hogy ezt meg-

[19] Stepney Tuckernek 1705 márczius 28. Simonyinál, II. 55.

[20] Stepney Harleynak április 8. U.-o 59.

[21] Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 26-ikán. Arch. R. IV. 517.

[22] 1703 deczemberében két zászlóalj gyalog és egy ezred lovas dán egyideig már állomásozott Pozsonyban, hol ezt a csapatot maga Jenő savoyai herczeg rendezte, a gyalogságot azonban mindjárt Morvaországba küldte; a lovasság Tramp dán tábornok halála (1704 április) után is Pozsonyban maradt, majd Cusani tábornok vezetése alatt a Csallóközben szolgált. Simonyi I. 68., 78., 87., 254; II. 67.

kapja, de a dán király beleegyezése Kjöbenhavenből csak június 15-ikén, 6100 főnyi segédserege pedig, Harboe tábornok vezetése alatt, csak egy hónap mulva érkezett meg Bécsbe.[23] Rákóczi úgy vélte,[24] hogy ha összeszedheti kuruczait, ellenségeit mindenesetre megszégyenítheti. Remélte különben, hogy a dánnak nagyobb lesz a füstje mint a pecsenyéje, mert képzelhetetlennek tartja, hogy a jobbadán amúgy is protestáns Magyarországba az udvar annyi lutheránust küldjön. Sőt azt is hallotta, hogy a dán király nem is engedi őket harczba menni, csak annyit akar elérni velök, hogy elszállásolásukkal egy kissé megijeszszék a magyarokat. De ha lejönnek és harczolnak is, annyian[25] nincsenek, hogy hátrálnia kelljen előttük. Emlékirataiban utóbb önérzetesen jegyezte meg,[26] hogy a tél folytán a győzelmes császári sereg tönkretétetvén, az udvar a dán segédcsapatok nélkűl a hadjáratot nem folytathatta volna; s ez okból folyamodott ismét az alkudozásokhoz.

Széchenyi érsek, *Szirmay*, *Viza* és *Okolicsányi* áprilisban Egerben is fölkeresték, hogy fegyverszünet vagy éppen béke kötésére indítsák. A fejedelem és Bercsényi nem idegenkedtek egyiktől sem, de elég hosszú fegyverszünetet akartak, hogy azalatt országgyűlést tartsanak, mert a fejedelem már Selmeczbányán megmondta, hogy a rendek híre nélkül nem fogadja el a külhatalmak kezességét s békealkuba sem ereszkedik.[27] A föltételek, egy egykorú politikai röpirat szerint,[28] azt bizonyították, hogy a király az osztrák tartományok módjára akarja kormányozni Magyarországot; még pedig merő jóakaratból, mert azon kormányzás alatt az örökös tartományok

[23] U.-o. II. 67., 135., 155. Ennek a segédcsapatnak 1704-től 1709-ig terjedő története külön, 224 lapra terjedő kötetben: Rockstoh, K. C. et danzk Korps historie. (Kjöbenhaven, 1896.) Sajnos, a magyar oklevéltári adatokat nem ismeri.

[24] 1705 július 1-én. Arch. R. I. 361. július 3. U.-o. 370.

[25] Július 18—29. a dánok számáról nagyon különböző értesűlései voltak. Arch. R. I. 372., 373., 396.

[26] Rákóczi emlékiratai, 123.

[27] Bercsényi Rákóczihoz 1705 április 22-ikén a tervezett országgyűlésről. Arch. R. VI. 471—475.

[28] Egy lengyel királyi tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 169—170.

sokkal jobban virágzottak Magyarországnál. Azonban ezt az álláspontot maguk a követek sem merték képviselni, mert tudták, hogy a király esküvel fogadta a magyar törvények megtartását. Mint máskor, itt is alakiságok és haszontalan kérdések feszegetésével töltötték az időt. A gyűlésnek egyetlen haszna csak a hadifoglyok kölcsönös kicserélése iránt kötött egyesség (cartella) lett; de a császáriak ezt sem tartották meg olyan pontosan, mint a röpírat szerzője véli.[29] Rákóczi csak kezesség mellett akart békűlni. Ez ügyben április 25-ikén meg is kérdezte a vármegyéket. Ezer vérökkel keresték idáig régi szép nemzetséges szabadságuk igaz fölállítását; s azt most is csak végsőig menő hadakozással, vagy a törvény s az állandó béke erejével kereshetik. Hivatkozott nyilt leveleire s a selmeczi alku kinyomatott okírataira, hogy ő a békétől nem idegenkedik. Most a másik fél ismét leküldte követeit, de hallgat a béke biztosításának, a *kezességnek* módjáról. Azonban a mult időkből tudhatják, saját kárukkal tapasztalhatták, mit gyümölcsöztek az eddigi békekötések. Átláthatják, hogy a haza minden további tárgyalásának és kiegyezésének első és egyetlen alapja a *kezesség*. E nélkül tárgyalni annyi, mint a fövényen épűlt háznak óránkint történhető beomlását rettegve és elkerűlhetetlenűl várniok. Kérdi tehát a vármegyéket, kívánjon-e ilyen kezességet a bécsi udvartól s kérje-e reá a külhatalmakat? Az ekként megkötendő békét végűl amúgy is az országgyűlés elhatározása alá terjesztené.[30]

Április 28-ikán a közbenjáróknak megírta,[31] hogy a kezesség az az erős szikla, a melyre építenek. Az ő őszinteségében bizonyára csupán azok kételkednek, a kik az őszinteséget csak álarcznak használják és nem ösmerik az ő hazaszeretetét. Ugyanakkor a keresztény világ összes fejedelmeit és köztársaságait külön manifesztumban törekedett meggyőzni, hogy fegyvert

29 Rákóczi a rabok szabadúlásáról 1705 deczember 20-ikán., I. pont. Arch. R. IV. 457.

30 Közli Hornyik, IV. 356—8. Említi Stepney május 13-ikán. Simonyinál II. 83.

31 Hist. des révol. II. 325—6. Simonyi, II. 100—101.

fogott ugyan, de sohasem idegenkedett olyan békétől, a mely hazája szabadságát biztosíthatja. Kifejtette, milyen hadi sikerei voltak a mult nyár óta s mégis mennyire kész volt alkudozni. A selmeczi tárgyalások idején azért nem hosszabbította meg a fegyverszünetet, mert a bécsi udvar magatartása következtében semmi reménye nem volt a békére; ebben a tekintetben az angol és a hollandi követek tanúságára hivatkozott. Neki és a vele szövetkezett magyaroknak legfőbb vágya, hogy ősi szabadságaikat a hőn óhajtott békében virágozni lássák. Tehát ne tudják be nekik, hogy békehajlamokkal eltelve is harczolni kénytelenek; hiszen a fegyverszünet feltételeiből láthatják, hogy nincs egyéb választásuk, mert az Ausztriai Ház elhatározta szabadságuk végső megrontását. Ők csak arra törekszenek, a mit az Ausztriai Ház esküvel fogadott, hogy helyreállítsák a szabadságot és oly rendkívül nagy szenvedések után visszaadják az ország nyugalmát, a nemzetnek pedig, valaha az egész kereszténység védőfalának, boldogságát.

Ez volt Rákóczinak utolsó vádlevele *I. Lipót* ellen, a ki hatvanhat éves korában, uralkodása 48-adik esztendejében május 5-ikén délután 4 órakor elhunyt. [33] Keresztapja, gyámja, komája volt a fejedelemnek, a ki, ahogy 1701-ben írta, nemcsak mint királyát, de irgalmas atyját is imádta. [34] 1688 óta 1701-ig elhatározó befolyása volt Rákóczi sorsának alakúlására. A fejedelem néha bizonyos gyöngédséggel ösmerte el, hogy jobb szíve volt minisztereinél; pl. felszabadította Kollonics gyámsága alól, nem ellenezte a darmstadti herczegnővel való egybekelését, helybenhagyta testvérével való osztozkodását s nagykorúnak nyilvánította. [35] Rákóczi jó és igazán istenes életű uralkodónak tartotta; csak azt sajnálta, hogy igen szokott hallgatni miniszterei tanácsára. [36] Még 1697-ben, a tokaji zendüléskor, sőt 1701-ben

32 Katona, XXXVI. 665—671.

33 Stepney Harleynak május 5. Simonyi, II. 73. Bercsényi Rákóczinak május 9-ikén. Arch. R. IV. 498.; 12-én u.-o. 502. Vay Rákóczinak május 17-ikén, u.-o. IX. 190.

34 1703 június 7-iki manifestuma függelékében 129.

35 Thaly, Rákóczi ifjúsága, 156., 173., 177., 199.

36 Rákóczi emlékiratai, 69.

Longueval elfogatása idején is bízott jóindúlatában.[37] Egyéniségét épp úgy tiszteletreméltónak találta, mint utána 90–100 esztendő

122. I. LIPÓT KIRÁLY.

múlva Danton a XVI. Lajosét. De éppen ilyen esetekből tűnik ki, hogy a politikai történelemnek mégsem az egyéni tulajdonságok adnak irányt, hanem az a közszellem, a melyben feloldódnak.

37 Rákóczi önéletrajza, 119.

Rákóczi előtt nem jóakarójának, hanem hazája elnyomójának képe lebegett. «Emlékezete — úgymond, az eperjesi vérpadra gondolva, — nem márványtáblára, de minden élő magyarnak szívébe véres betűkkel van bevésve.«[38] Nem az a sérelem bántotta, hogy őt hűtlenség czímén földönfutóvá tette s azután szabadságharczát ismételve[39] lázadásnak nyilvánította, a melyet csak az ő kegyelme tehet jóvá s Rákóczira talán ki sem terjedhet. Hiszen ezt lengyelországi bujdosásakor sem akarta elfogadni, a nemzet élén pedig fölháborodva utasította vissza a hűtlenség, pártütés vádját. Legélesebben ő különböztette meg a frondeurködést a szabadságharcztól.[40] Ennek a szabadságharcznak okául később is, a Habsburg-ház száműzetésekor, azt a kegyetlen zsarnokságot mondotta, melylyel Lipót az ország karainak és rendeinek nyakára ült és a szabad nemzetet gyalázatos szolgálat és jobbágyi sors alá hajtotta.[41] Ha ebben a mozgalomban a nép érdekeinek czímén csak a személyes érdekek ütköznek össze, mint a Frondeban, I. Lipót kormánya, miként a XIV. Lajosé, Rákócziban megtalálja a maga Turennejét, a ki az ő Condéja, Bercsényi ellen fegyveresen is megvédi a királyi tekintélyt. Végzete volt, hogy Rákócziban és Bercsényiben nagyszombati győzelme után épp úgy menekülő pártosokat látott, mint Stuart Károly a gainsboroughi diadal után Cromwellben és Fairfaxben. Pedig mennyivel élénkebben emlékezhetett volna a declaration of rights történetére, a mely — éppen az ő újabb önkényes uralmának kezdetén — megmutatta, hogy a népet csak jogos követeléseinek teljesítésével lehet visszatartani a forradalmaktól. Tapasztalnia kellett Rákóczi mondásának igazságát, hogy «a gyűlöletes nevet s mindazt a mocskot, a mit a rágalom századok óta szór a szabadság védőire, azok érdemlik meg, a kik megtörték a törvényt és esküjöket; nem pedig azok, a kik jogaikat védelmezik».

[38] Rákóczi emlékíratai, 69.

[39] 1703. október 18., deczember 17., márczius 25., június 26.

[40] Rákóczi emlékíratai, 63.

[41] Az ónodi függetlenségi nyilatkozatban, 1707 június 14.

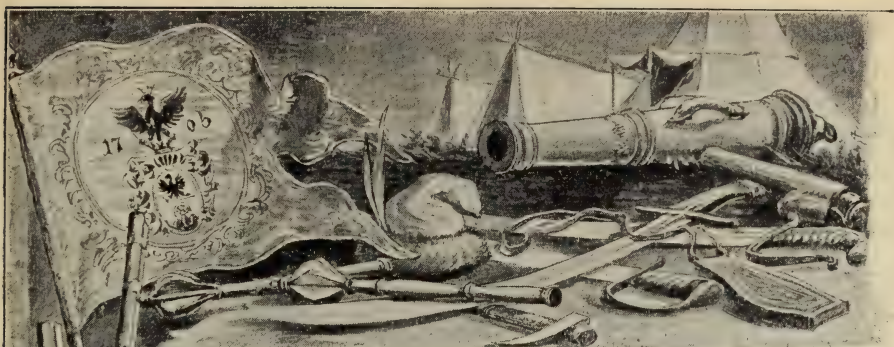
Utóbb, Magyarország függetlenségének kimondásakor, a szövetkezett rendek hasonlóképpen lesujtó itéletet mondtak I. Lipótról; s ez maradt meg a köztudatban. A Corpus Jurisban azonban a Rákóczi szabadságharczának megszünte után hozott 1715. évi törvények bevezetése azt hirdeti, hogy «néhai üdvözült Lipót, dicsőséges emlékezetű császár és Magyarország királya, vele született, különös kegyelmességénél s atyai indúlatánál fogva arra törekedett, hogy ezt az apostoli országot állandó békében legkegyelmesebben megtartsa.» Az már nincs meg a törvénykönyvben, hogy «a mikor meglepte őt a kikerülhetetlen gyászos végzet (a halál), mely egyenlőképpen jelenik meg a királyok palotáiban s a szegények kunyhóiban»: Rákóczi Ferencz kardját és zászlait babérlevelek koszorúzták és azokat az egész nemzet követte.

123. II. RÁKÓCZI FERENCZ KARDJA ÉS ZÁSZLÓJA.

IV. KÖNYV.

ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG ÉS VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉG

124. RÁKÓCZI-KORABELI FEGYVEREK.

I.

RÁKÓCZI ÉS AZ ELSŐ ÖRÖKÖS KIRÁLY.

(1705.)

STEPNEY már I. Lipót halála napján megjegyezte, hogy a császárváltozás hasznára válik a magyarokkal való kibékűlésnek, mert *I. József* római és magyar királyról Rákóczi és Bercsényi egyaránt nagy tisztelettel nyilatkoztak előtte.[1] Az új király nemsokára valóban kijelentette Esterházy nádor, Kollonich primás és Pálffy bán előtt, hogy nagyon sajnálja Magyarország pusztúlását. Megvizsgálja s orvosolja a magyarok sérelmeit, a miket apja idejében szenvedtek és a mikben neki nem volt része: koronázási esküjét megtartja, hitlevelét pedig a legközelebbi országgyűlésen törvénybe iktattatja. Felhatalmazta a primást, hogy ezt a papsággal, a nádort pedig

[1] Stepney 1705 május 5-ikén Simonyinál, II. 74.

hogy a nemességgel tudassa. Ha azonban a magyarok elmulasztják ezt a kedvező alkalmat, kérlelhetetlenűl bánik el velök, ha örökös tartományait az utolsó faluig zálogba kellene is vetnie. Jelszava: Amore et timore — szeretettel és ijesztéssel.[2]

«Josephus király nekem kegyelmes, jó uram volt! — mondá gr. Forgách Simon erdélyi kuruczvezér több tiszt jelenlétében már május 15-ikén.[3] — Ha tudtam volna, hogy meghal Leopoldus császár (a kit adtával említett), ma kurucz nem volnék. Most is félek az Istentől: a háládatlanságot ő szent felsége megveri». Viszont a magyar fővezérnek, Bercsényinek és a radikálisoknak, mindjárt Lipót halálakor, az volt a felfogásuk, hogy nem ismerhetnek el olyan királyt, a kinek megválasztását törvénytelennek nyilvánították. A főségszünet tehát, az interregnum, a lehető legvilágosabb. Ha nem állana is a nemzet fegyverben, József magának a pozsonyi 1687:I—II. tv.-czikknek értelmében képtelen az uralkodásra, mert megesküdött a feltételekre és az országgyűlés tartására; de nem tartott országgyűlést s így esküje semmis; a ki pedig meg nem esküdött, nem király. Ez az Isten ítélete. Azzal a törvénynyel a mi törvényeinket akarták elveszteni; de magát ezt a törvényt vesztették el, mert a fegyverben álló magyarok ezt a választást el nem ismerhetik. Mivel tehát nem örökös király, semmi közük hozzá. Lipót király személyében meghalt fölkelésük oka. Ki kell hirdetni, hogy ez idő szerint nincs királyunk.[4]

A nádor komolyan félt, hogy ezt a felfogást a fejedelem is magáévá teszi. Titkárát, *Jeszenszky* Istvánt küldötte hozzá Egerbe és arra intette levelében, ne kívánja országunk romlását, ne szomjúhozza édes nemzetünk keserves vére ontását, mikor olyan úrral van dolga, a ki magát minden törvényes igazság megtartására kötelezi. Azonban feltöretlenűl kapta vissza levelét,

[2] Stepney május 16. U. o. 85. A király május 15-iki kiáltványa a dési gymnasium 1714-iki Urbariumában, 104—7. Lasztóczy László levele május 27-ikén. Tört. Tár, 1898. 262.

[3] Teleki naplója, 124.

[4] Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 12. Arch. R. IV. 502—3.

125. I. JÓZSEF KIRÁLY

mert csak *méltóságos* úrnak czímezte benne Rákóczit, úgy gondolván, hogy a két év előtti ítélet következtében nem írhatja sem fejedelemnek, sem herczegnek.[5] Rákóczi a nádort, a kit felelőssé tett a régi rendszer bűneiért, különben sem fogadhatta el közbenjárónak. Ellenben, hír szerint, udvarias, sőt meleghangú levélben üdvözölte az apja örökébe lépő királyt.[6] Hiszen uralkodása kezdete olyan kedvező csillagzat, mely eloszlatja azokat a fellegeket és viharokat, a mik a nemzetet körülfogták s majdnem elsülyesztették. Királyuktól a magyarok régi szabadságuk visszaállítását remélik; mit a király iránt ősi hűséggel és bizalommal viszonoznak. Őmaga (Rákóczi) mindig mély hódolattal és őszinte ragaszkodással viseltetett *személye* iránt. Nemcsak zavarni nem akarja uralkodását, hanem kész az egész nemzettel együtt hűséget is fogadni neki. Feláldozza életét érette, mint törvényes uráért és királyáért, ha orvosolja azokat a sérelmeket, a mikkel a nemzetet azok a gyűlöletes miniszterek illették, kik a jó fejedelem nevével és tekintélyével méltatlanúl éltek.

A gyűlöletes miniszterek azonban megmaradtak, és nem igyekeztek meggyőzni az uralkodót, hogy ez a magánlevél nagy politikai fordúlatra vezethet. A fejedelem udvariassága még sem maradt minden viszonzás nélkűl. A császárné magához hívatta feleségét s értésére adta, hogy a császár kész volna őt urához bocsátani, ha ezzel a békealkudozást siettethetné.[7] Majdnem egy esztendő mulva József király is biztosította a fejedelemasszonyt, hogy neki nem volt része az atyja és a herczeg (prince) között támadt kellemetlenségben; hiszen őmaga mindig különösen becsűlte a herczeget. Semmit sem is óhajtana inkább s dicsőségének tartaná, ha a herczeget visszavezethetné

5 Stepney június 20-ikán és 27-ikén. Simonyinál, II. 138., 146–7. A levél Lambertinál, Mémoires pour servir á l'histoire du XVIII. siécle, III. 608–9. Katona, XXXVII. 31–34. Szalay, VI. 239–241.

6 Lamberti III. 607–8. Katona, XXXVII. 35–36. Szalay, VI. 242–3. Horváth (VI. 383.) ezt koholt vagy késôbbi levélnek tartja.

7 Rákóczi Bercsényihez 1705 július 3. Arch. R. I. 371.

kötelességére. Meg van győződve, hogy ebben a herczeget a grófok gátolják, kik szellemén uralkodnak.[8] Ezeknek a befolyásától kellene őt megszabadítani. A herczeg ne hallgasson a fölizgatott nép szenvedélyes tanácsaira, hanem inkább felesége és gyermekei sorsára gondoljon. Ő atyai indúlattal viseltetik Rákóczi kis fiai iránt s a herczeg javára mindent megtesz, a mit hozzávaló őszinte jóindúlatból megtehet.[9]

A fejedelem eleinte valóban remélte, hogy meglehet a béke; mert a mostani uralkodó még atyja életében nemcsak jóindúlattal volt a nemzet iránt, hanem majdnem vigasztalta is szerencsétlenségében.[10] Elismerte, hogy a mostani császár nem vakbuzgó, a jezsuitáknak nem ad annyi hitelt, mint az apja. De ha a vakbuzgózág nem is viszi rá, ráviszi a politika, melynek következtében a protestánsokat a franczia király is üldözi a maga országában és csak másutt pártolja.[11] Az udvart magát megbízhatatlannak tartotta.[12] «Az új császár ígér ugyan mindent, de ha hazánk dolgait eszem szerint folytatni kívánnám, bizony, ígéretének keveset hinnék!» Viszont Bécsben Rákóczi környezetét okolták, hogy a békét akadályozza,[13] sőt már az elszakadás vágyát is megérleli a fejedelemben. Hiszen július elsején, a mikor Rákóczi országgyűlést hirdetett a Rákos mezejére,[14] ismét képtelennek és törvénytelennek nyilvánította az Ausztriai Ház uralkodását.

A dolog valóban nem József király és Rákóczi *személyes* jóakaratán vagy éppen barátságán, hanem azon az *elvi* kérdésen fordúlt meg, az 1687 : I. t.-cz. értelmében *szabadon* megválasztott József király uralkodhatik-e az örökös királyságot behozó és az

8 Gróf Forgách Simon szerint a fejedelemnek Bercsényi, Des Alleurs «merő praeceptorai s Vay uram is, a mit szeret, véghez viszen ő ngánál». Pedig egyébként «soha nem hitte volna, minő ambitiosus, senkivel nem gondol, tanácsát, opinióját másoknak be nem veszi, sőt megcsúfolja». Hadtört. Közl. 1891. 454–5.

9 Hist. du Prince Ragotzi (1707) 213–4.

10 Rákóczi Széchenyinek 1705 augusztus 17-ikén. Arch. R. I. 392. Rákóczi emlékiratai, 181.

11 Rákóczi Okolicsányi Pálnak 1705. U. o. I. 448–9.

12 Rákóczi Thökölynek 1705 júliusban. U. o. I. 375.

13 Katona, XXXVII. 36.

14 Közli Katona, XXXVII. 36–41.

ellenállás jogát eltörlő 1687: II—IV. törvényczikkek alapján s nem szorúlnak-e ezek a törvényczikkek átnézésre, javításra? Rákóczi már 1703 június 7-iki manifesztumában az uralkodóház bűnei közé sorolta, hogy országunk arany szabadságát, a mely a maga erejét annyi száz esztendőtől fogva a királyok szabad választásában megrontatlan szokással megtartotta, «*örökös* uralkodásnak ábrázatára, az ebben való megegyezésre *rettentéssel* élvén, szolgai változással elváltoztatta». Az Aranybulla záradékát is csak azért törőlte el, hogy az örökösödés behozatalával «felettébb való szabad uralkodásának nagyobb eredetét vehesse». Nem hatott reá az a Szirmay-féle érvelés sem, hogy az örökös királyság voltaképpen megvolt az 1687. évi országgyűlés előtt is.[15] Stralenheim már azelőtt megírta XII. Károly svéd királynak,[16] hogy Lipót király azért sem fogadhatja el a svédek közbenjárását, mert a westfaleni béke csak az osztrák örökös tartományokra nézve engedi meg a svédek közbenjárását; azonban — úgymond — *akkor még* Magyarország választóország volt és csak 1687-ben lett az Ausztriai Ház öröksége.

Tisztázni kellett előbb azt a fogalomzavart, a melyet Bécsben az *örökösödés* kérdésében az önkényes uralom javára mesterségesen támasztottak. Az udvar az örökös királyság eltörlésének és az Aranybulla záradékának helyreállítása alapján egyáltalán nem akart tárgyalni. Rákóczi ezzel szemben a nemzet készségét tapasztalta a hadakozásra. «Lássa Isten, mit végzett felőlünk!»[17] Utóbb a bécsi udvar a nagyszombati értekezleten előzetes biztosítást kívánt az iránt, hogy a magyarok ezeknek a törvényeknek revizióját nem fogják követelni.[18] Viszont a magyarok felszólaltak az ellen, hogy a császár Magyarországot örökös királyságnak nevezgesse.[19] A közben-

[15] Szirmay Rákóczihoz 1704 június 29. A dési gymnasium Urbariumában.

[16] 1704. április 11-ikén. Svéd áll. levéltár (Caesareana alosztály.)

[17] Rákóczi Thökölynek 1705 augusztus 17-ikén. MHH. XXIV. 613.

[18] 1705 augusztusz 27. — 1706 februárius 27-ig számos adat van erről a közbenjárók nagyszombati naplójában. Simonyinál, II. 409—428.

[19] Kajaly és Gerhardt tiltakozása 1705 deczember 12-ikén. U. o. II. 423.

terimus augebimus, & extendemus, omniaq; alia faciemus, quæcunq; pro bono publico, honore, & incremento omnium Statuum, ac totius Regni noſtri Hungariæ juſtè facere poterimus; Sic Nos Deus adjuvet, & omnes Sancti.

Sacræ Cæſareæ, & Regiæ modernæ Majeſtatis, Sereniſſimorum Maſculorum Hæredum Primogeniti, pro naturalibus, & Hæreditariis Regni Hungariæ, Partiumq; Eidem annexarum Regibus declarantur.

ARTICULUS II.

ET ſiquidem Sua Majeſtas Sacratiſſima Cæſarea, & Regia Victricibus, & glorioſis Armis ſuis immanem Chriſtiani nominis hoſtem Turcam crebris cruentis generalibus Conflictibus fuſum, Divinâ præauxiliante ope, ab eorundem quotidiè Capitalitèr infeſtatis Cervicibus propulſare, deq; ipſius faucibus, in quibus hactenùs à tanto tempore non absq; ſumma totius hujus Nationis pernicie gemebant, nominatiſſima iſtius Regni Fortalitia, interq; eadem florentiſſimam olim Sedem Regiam Budam, & Antemurale totiesfati hujus Regni, cum potiore ejusdem parte eripere, ac in eliberationem iſtius dulciſſimæ Patriæ, hæc & alia ſuperius fuſius enumerata impendere dignata eſt: In perpetuum proinde recolendorum tantorum beneficiorum memoriam, & in æviternum recognoſcendam humillimè complacentium animorum ſuorum gratitudinem, præfati Univerſi Status, & Ordines hujus Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum declarant; Quòd à modò impoſterum neminem alium, quàm altetitulatæ Suæ Cæſareæ, & Regiæ Majeſtatis propriis ex Lumbis ſuis deſcendentium Ma-

B ſcu-

126. AZ 1687 : II. T.-CZ. KEZDŐSORAI.

(A M. N. Múzeum eredeti példányáról).

járók már eleinte csak úgy reméltek sikert, ha annak fejében, hogy a magyarok elismerik az örökösödés jogát, a császár biztosítja a nemzet törvényeinek és jogainak megtartását, odaértve az Aranybulla záradékát is.[20] Nem tudták, a bécsi miniszterek miért ütödtek meg azon, hogy ők a felkelők előtt szóba hozták az örökösödési jogot és az Aranybulla záradékát, holott ezekről százszor meg százszor írtak. Azok bele vannak foglalva a magyarok 1704 június 20-iki sérelmeibe is, mikre az udvar részben már válaszolt. Miért kellene hallgatni olyan pontokról, a miket Magyarországban minden okos ember ismer? Bercsényi utóbb megmondta Rechteren hollandi követnek, hogy míg ezeket a kérdéseket el nem intézik, nem bocsátkoznak alkudozásokba, mert különben a császár rabszolgáinak tekintenék őket.[21]

A felkelő magyarok ebben a kérdésben valóban nem szorúltak Hugó *Grotius* tudós fejtegetéseire, van-e joguk szembeszállani fejedelmükkel?[22] Rákóczi bölcsnek nevezte II. Endrét az ellenállás jogának megengedéséért[23] s ennek és az örökös királyságnak kérdésében csak a közbenjáró hatalmak képviselői előtt akart világosan nyilatkozni.[24] Neki a békebiztosokkal az volt a felfogása, hogy meg kell szüntetni az *örökösödés* szónak kétértelműségét. Más a királyi méltóság örökösödése és más az ország örökös birtoklása, mely Magyarországot az örökös tartományok módjára a Habsburgok uradalmai közé sorolja. Nem elég tagadni, hogy a Habsburgok nem akarnak Magyarországon önkényesen, zsarnoki módon uralkodni; hiszen azt is tagadják, hogy Ausztriát és Csehországot úgy kormányozzák.[25] Ezek pedig tulajdonaik. A záradék eltörlésének és a királyi örökösödésnek ürügye alatt Magyarországot is ilyen

20 Emlékiratuk 1705 augusztus 30-ikán. U. o. 505—6.

21 Rechteren és Bruyninx Stepneyhez 1705 deczember 24. Simonyi, II. 305—6. V. ö. u. o. 312.

22 Egy lengyel kir. tanácsos levele, 1706. Thaly, Kalászok, 123—4.

23 Rákóczi önéletrajza, 56.

24 Széchenyi Pál a királyhoz 1705 szeptember 15. Arch. R. II. 513.

25 Szalay, VI. 315.

tulajdonuknak akarták tekinteni. Azért kívánták, hogy mivel Magyarország egy harmadát teszi a Habsburgok tartományainak, az egészre kivetett tizenkét millió forint adóból négyet Magyarország fizessen és katonaságot is ebben az arányban adjon. A királynak tehát a nemzet megnyugtatására feltétlenűl már most ki kell jelentenie, hogy Magyarországot a királyi örökösödés czímén nem kormányozza örökös tartományainak módjára. Törvényei értelmében Magyarország szabad és lakosai is szabadok; s őket még csak nem is akarta megfosztani szabadságaiktól.[26] A fejedelem maga hasonló értelemben nyilatkozott a szenátussal együtt. Kijelentette, hogy I. József igenis örökös király, de nem örökös ura a rendeknek és az ország sem örökös jobbágya neki.[27]

Sajátságos, hogy az előleges nyilatkozatot, a melyet magától értetődőnek kellett volna tekinteni, a király nem akarta ily határozott alakban megtenni, mert tekintélye csorbítását, őszinteségége kétségbevonását látta benne. Csak annyit jelentett ki, hogy a magyar örökösödési törvény alapján nem kíván korlátlanúl uralkodni.[28] Bruyninx szerint az udvar sohasem mutatta ki világosabban, hogy — éppen csak korlátlanúl akar uralkodni. Az udvar vagy vak, vagy azt hiszi, az egész világ olyan ostoba, hogy át nem látja rosszúl elrejtett gondolatát.[29] A közbenjárók egyáltalán nem csodálkoztak volna rajta, ha ennek következtében a magyarok a trónt üresnek jelentik ki.[30]

Rákóczi mérsékletét az bizonyítja legjobban, hogy még a kívánt előzetes nyilatkozat nélkűl is kész volt megkezdeni a békealkudozásokat;[31] miről a közbenjárók nála később személyesen is meggyőződtek.[32] A fejedelem Józsefet csak I. Lipót

26 A magyar békebiztosok a közbenjárókhoz 1705 deczember 28-ikán. Szalay, VI. 316—7.

27 1706 január 30-ikán. Géresi, Károlyi-okl. V. 381.

28 1706 január 20-ikán. Simonyi, II. 366.

29 Bruyninx, január 25-ikén. U. o. II. 373., 377—8.

30 U. o. január 24-ikén. U. o. II. 426.

31 Stepney Harleyhoz 1706 márczius 3. U. o. II. 559.

32 Stepney 1706 június 7-én. Simonyi, III. 77.

halála után teljes egy esztendővel nevezte császári *és királyi felségnek,*[33] azonban továbbra is csupán trónkövetelőnek tekintette, mert nem igazi szabad választás útján jutott az uralomhoz.[34] A békét, a hogy Rákóczi utóbb három esztendei keserű tapasztalat után mondotta,[35] így is megköthették volna, ha a Habsburgok uralkodásvágya határt ismert volna. Rákóczi azonban és a rendek el voltak szánva, hogy ennek vérük árán is gátat vetnek. A fejedelem az erdélyi katonatörvényt is azért szentesítette, mert kerülte azt a látszatot, hogy a jobbágyok fegyverével korlátlan hatalomra tör.[36] A ki ilyen szigorú volt önmagával szemben, annak másokkal szemben is joga volt a bírálatra, vagy legalább az őrködésre. A népek — mondotta egy belső emberének tulajdonított röpirat[37] — nem a végre vannak teremtve, hogy a fejedelmek nagyravágyásának szomorú játékai és nevetséges múlatságai legyenek. A fejedelmek a népek boldogságára és békességére valók és csak az Isten lehet czélja minden cselekedetüknek: a magyarok ellenségei akárhogyan vélekedjenek is ebben a tárgyban. A szabad választástól nem függő «uralkodásra való következés» (a successio) olyan visszaélés, mely csupán törvénytelen uralkodóhoz illik.[38] Rákóczi később, csendes magányában is kikelt az olyan fejedelmek ellen, a kik hivatalukat jobbadán csupán arravalónak tartják, hogy kényök-kedvök szerint uralkodjanak és saját gyönyörűségükre éljenek, a hogy éppen I. József tette, és tették, teszik mindazok, kik azt hiszik, hogy a mit akarnak, már szabad is. Még jó, ha az ilyen fejedelem legalább Istentől, a maga lelkiismeretétől s azonkívűl gyóntatójától kér tanácsot.[39]

Rákóczi már fegyverfogásakor 21 pontban fejtette ki az osztrák abszolutizmus terjeszkedése módját: hogyan kellett tör-

[33] 1706 május 8. A fegyvernyugvás megerősítésében. Simonyinál, III. 43.

[34] A rozsnyói szenátus-ülésben 1707. január 22-ikén. Századok, 1896., 16. Ez ellen Esterházy nádor 1707 augusztus 20-ikán. U. o. 1895., 935—6.

[35] Rákóczi 1707 szept. 12. U. o. III. 339.

[36] Rákóczi emlékiratai, 211.

[37] Thaly, Kalászok 188.

[38] Az ónodi függetl. nyilatkozat, 1707. Thaly, Kalászok, 183.

[39] Rákóczi önéletrajza 183., 186.

vény gyanánt teljesíteni mindent, a mit magános tanács alapján rendeltek. Semmit sem hagytak próbálatlanúl, hogy az osztrák hatalom ebben a «gazdag ragadozásban» örvendhessen. És a szabad országban már csak «a magános tetszés szerint való gazdai hatalmas uralkodás» volt hátra.[40] Fegyvere szerencséjének elhanyatlásakor az angolok is[41] észrevették, hogy az udvar inkább erőszakkal akarja legyőzni a magyart, mint panasza okainak elhárításával kiengesztelni. Szép szavakkal tartja, az orvoslást pedig a jövőre igéri. Mindent felhasznál, hogy az ország kiváltságait eltörölje és azt korlátlan uralma alá vesse.

Mégis elmondhatjuk, hogy Rákóczi nem az örökös királyságnak, hanem a belőle vont és az alkotmány ellen törő ilyes következtetéseknek volt ellensége. Hiszen később saját házában is örökössé akarta tenni az erdélyi fejedelemséget.[42] De a zsarnoki hajlamok valamikor egy trónralépő királyt arra bírhatnának, hogy az országgyűlés és az eskü mellőzésével követelje elismerését, a mi a nemzet jogának elkobzását jelentené s veszedelmesebb volna az örökösödési jog elfogadásánál.[43] Ezt a harmadik nemzedék meg is érte II. József uralkodásábsn. A gyermektelen és beteges királynak senki sem jósolt hosszú életet. Azt hitték, a kérdést halála egymaga megoldja,[44] mert Magyarországban ezzel törvényesen megszűnik a successio.[45] Csak négy magyar volt azon 34 titkos tanácsos közt, a ki előtt I. Lipót már 1703 szeptember 12-ikén rendezte fiai kölcsönös örökösödésének az ügyét.[46] Ezt az oklevelet Magyarországban nem ismerhették; de a fejedelem már 1705 deczember 26-ikán megjövendölte a leányág örökösödésére való törekvést, «melyet a nemzet örökös

40 1703 június 7. Manifestum, 19. l.

41 Medows 1709 június 29-ikén. Simonyinál III. 446. Palmes 1710 szeptember 20-ikán. U. o. 459.

42 Rákóczi Bezenvalnak 1711. november 24-ikén. Fiedlernél II. 488. és Szalaynál, Rákóczi bujdosása, 178.

43 Rákóczi Klement útján Anna királynéhoz, Szalaynál id. h. 116.

44 Egy kurucz röpirat Károlyi önéletírásában, II. 216. Rákóczi 1710 november 22—29. Arch. R. III. 202.

45 Bercsényi Rákóczihoz 1711 május elején. U. o. VI. 724.

46 *,* Die pragmatische Sanktion. Österr.-Ung. Revue 1906. XXXIV. 12.

siralmával is fog jajgatni jövendőben». Látta, az udvar milyen szép ürűgyeket és színes okoskodásokat keres magának, hogy «ezt a keserves pilulát annál is inkább megaranyozván, velünk elnyelesse». De bizonyára nem javasolhatja édes nemzetének, hogy súlyos nyavalyáját méreggel gyógyítsa. «Jobb lesz tehát, ha az udvar őszinte akar lenni, hogy olyanokról gondolkozzék, a mik lehetségesek is legyenek».[47] Az 1687 : II. t.-cz. csak József császár elsőszülöttjére s annak ivadékaira szorította a korona örökségét; de ez az örökség József leányait nem illeti, mert felesége, a római császárné, Magyarországnak nem koronás királynéja. A nemzet tehát József halála pillanatában visszanyeri királyválasztó jogait és szabadságait. Egyelőre mint helytartót, a nádort fogja illetni az ország ügyeinek továbbintézése.[48]

Rákóczi és Bercsényi a szabadságharcz végén még nem tudták, hogy az osztrák örökös tartományokban József után Károly, ennek magvaszakadtával pedig nővéreik, I. Lipót leányai örökölnek.[49] Akkor hallották azt, hogy az európai kongresszus a magyar trónöröklést is szabályozni kívánja; de mit várhattak ettől, ha csak az öröklést rendezik, nem a szabad választást és nem a jövendő, vagy akár csak a mostani kormányformát?[50] Rákóczinak csupán a rastatti béke idejében (1714) tűnt fel, hogy az udvar a trónörökösödés dolgában újabb titkos megegyezésen töri a fejét.[51] Pedig akkor már majdnem egy esztendeje (1713 április 19-ike óta) készen állt a pragmatica sanctio mint házi-törvény, a melyet ő még 1705 karácsony másodnapján megjósolt. Rákóczi felfogását mi igazolhatta volna jobban, mint az a bizonyosság, hogy Bécsben az örökösödés rendjét a törvényhozás megkérdezése nélkül, családi megállapodások szerint akarták rendezni?

47 Rákóczi levele Arch. R. I. 450. Thaly, Bercsényi, III. 721.

48 Rákóczi 1711 május 1. U. o. III. 644. Hasonló értelemben írt Bercsényi gróf Wehrdennek, Ágost király miniszterének 1711 május elején és november 2-ikán. Arch. R. VI. 724., VII. 51.

49 Bercsényi Rákóczihoz 1711 november 2-ikán. Arch. R. VII. 51.

50 Rákóczi Bercsényihez 1711 deczember 11-ikén. U. o. III. 700. — Bercsényi Rákóczihoz 1711 deczember 16-ikán. U. o. VII. 72.

51 Rákóczi önéletrajza, 296.

II.

A NYÁRI HADJÁRAT 1705-BEN.

Rákóczi őszintén kereste a nagy alkotmányjogi vitának törvényes és így egyedűl megnyugtató megoldását; de az Aranybulla záradéka alapján: fegyverrel a kezében. Pedig a labancz urak nem voltak hajlandók elhinni, hogy neki és a magyarságnak igaz és helyes oka lett volna a fegyverkezésre; szerintök ezt az udvar és a kereszténység sem hiszi el.[1] Egyikök, gróf Czobor Márk, Bécsben egy fényes lakomán Stralenheim svéd követ hallatára Rákóczit, Leszczinszky Szaniszlót és XII. Károlyt nevezte Európa legczégéresebb pártütőinek; a miért a bécsi udvar kiszolgáltatta őt az elégtételt követelő — svéd királynak.[2] A Habsburg-ház valóban lázadónak tekintette, pedig sem nem elégedetlen, sem nem revoltáló alattvaló, hanem szabad fejedelem és a franczia király szövetségese volt, a ki saját maga és hazája védelmére fogott fegyvert.[3] S lehetett-e kívánni, hogy a fejedelem, ki az igazságért viselt háborút, magát lázadónak vallja?[4] «Az emberséges ember — felelt Rákóczi a vádaskodóknak[5] — lelkét Istennek, vérét és életét urának, becsületét pedig magának szokta tartani; ő tehát magát lázadónak nem ösmerheti el.» Európa érdeke követelte, hogy Magyarország teljes békét nyerjen s népe felépűljön. Ezt az országot, a melyet — igen helyesen — a kereszténység védőfalának mondanak, nem kellene önkényesen kormányozni, hanem törvényes kormányt adni neki s arra bírni, hogy magát a törökök ellen védje. Ez az ország, ha őszintén kibékítik és ha kielégítik igazságos kívánságait, a melyek még legutolsó

1 Pálffy levele 1711 február 5. Károlyi önéletleírása, II. 284., 286.

2 Arch. R. VIII. 273.

3 Vetésy XIV. Lajoshoz 1711 deczember 1. Fiedler, I. 261. Szalay, Rákóczy bujdosása 203.

4 Klement a hágai kongresszushoz 1712 január 15. Szalay, id. h. 274.

5 1711 február 11. Károlyi önéletleírása, II. 291.

királyainak hitlevelein alapúlnak, Ausztriát erősebbé fogja tenni a szabadság és az európai egyensúly veszélyeztetése nélkűl. Ha meg nem nyugtatják, alkalmat ad örökös zavarokra és háborúkra, a melyek egy egész hadsereget megakaszthatnak.

Rákóczi a háborút Európa közszabadságáért is viselte; elvárhatta tehát, hogy annak idején európai békében biztosítsák Magyarországnak törvényeken és hitleveleken alapúló lelki és világi szabadságait.[6] Azonban már Marlborough herczeget figyelmeztette, hogy az udvar a magyar nemzetet kiirtani törekszik. A Habsburgokkal szemben olyan a helyzetünk, mint előbb a Hollandiáé. A szövetséges sereg diadalai büszkévé teszik a császárt,[7] a ki már uralkodása ötödik napján megtett minden készűletet e háború erősebb folytatására.

Heister helyett 1705 május 10-ikén Herbevillet nevezte ki magyarországi fővezérnek. A 6100 dánt is odaértve, 16 tábornok alatt 27.000 rendes katonát rendelt parancsnoksága alá. Odaszámítva az országban szanaszét álló császáriakat a ráczokkal, horvátokkal és a különböző helyőrségekkel együtt, a császárnak kerekszámban 80.000 embere állt szemben a kuruczokkal, kiknek hadát maga Rákóczi csak 75.000 főre becsűlte.[8]

A hadak rendezésével és a békealkudozásokkal elfoglalva, Egerből a fejedelem a szokottnál későbben mozdúlt ki. Hadjáratához úgy akart fogni, hogy eddigi hadakozásának az mintegy végső megfejtése legyen. Ennek következtében június 15-ikén a Dunához rendelte Károlyit is, ki ebben az időben Gyula várát vívta s végső csapást akart mérni a marosvidéki határőrző ráczokra. Tudta, hogy visszahívásáért a tábornok duzzogni fog. Megintette, hogy hézagos értesítésekből ne mondjon ítéletet, mert nem akarja ugyan ama föld helységeinek elpusztúlását, de azt sem, hogy azoknak képzelt veszedelméért az *egész* ügy tetemes kárt szenvedjen. Harmadnap pedig a

6 Klement id. emlékirata, 276–7.
7 Rákóczi Marlboroughhoz 1709 október 20. Tört. Tár, 1882. 160.
8 Rákóczi emlékiratai, 129–130.

debreczenieket rótta meg, a kik Károlyi ottmaradását kérték. Az ilyenekre ő semmit sem ad és Károlyi csalódik, ha azt hiszi, hogy hadi intézkedéseit ezzel megváltoztathatja. Se nem illendő, se nem hasznos, hogy rendeleteit a debreczeniek kitrombitálják.[9]

Másnap, június 18-ikán, megkezdte ez évi hadjáratát[10] s Egerből, a lovakat fűre bocsátva, megindúlt a solti dunai sánczok felé. 21-ikén Árokszálláson táborozott, a jászok közt.[11] Másnap Hatvanban,[12] harmad- és negyednap a dányi tónál,[13] Budával egy irányban.[14] Itt értesült *Esterházy Dániel* futárjától, hogy Glöckelsperg tábornok budai parancsnok *Bottyánt* heves összecsapás után beszorította a kömlődi Bottyánvárba s ötödnapra, 22-ikén, annak elhagyására és felégetésére kényszerítette.[15] Dánynál érkezett hozzá Bercsényi futára is azzal az izenettel, hogy Herbeville a Csallóközből eleséggel akarja ellátni Lipótvárát, miben a fejedelem meggátolhatja, ha hirtelen eléje vág a Vágnál. A fejedelem egyelőre mégis délnyugat felé fordúlt, hogy megsegítse a solti sánczot, a melyet Glöckelsperg erősen bombáztatott. 26-ikán tehát erőltetett menetben tette meg a 30 kilométernyi rossz utat Dánytól Ócsáig. Másnap még nehezebb, mert mocsarak és lápok közt vezető úton akart eljutni délnyugat felé Szentmiklósra;[16] a napot azonban pihenésre fordította. Harmadnap értesült, hogy a kuruczok visszavették a balparti hídfőt, a hídat is elszakították s az ellenség átkelését — hajók hiányában — lehetetlenné tették. Így tehát nem akadt ottan dolga; s mivel nem is remélhette, hogy a hídat helyreállíthatja s azon át a Dunántúlt megsegítheti, elhatározta, hogy Esterházy és Károlyi hadait is magához vonva, Pest felé nyomúl, de a mennyire lehet, minden nyilt ütközetet

9 Szalay, VI. 247–8.

10 Egy oklevele június 18. még Egerben kelt. Arch. R. I. 433.

11 U. o. I. 433–4.

12 U. o. I. 434.

13 Rákóczi levelei június 23., 24. U. o. I. 353. és IV. 599. Szalay VI. 246. tévedésből ír Ságot.

14 Rákóczi emlékíratai, 130.

15 U. o. és Arch. R. I. 355., 356., 358. Thaly, Bercsényi, III. 376–383.

16 Rákóczi Esterházy Dánielhez június 27. Arch. R. I. 356.

elkerül.[17] Július elsején Ócsán valóban egyesült Károlyi Sándor s Esterházy Dániel hadaival.[18] Tábornokai tanácsára történhetett, hogy lemondott Pest ostromáról, melytől Glöckelsperg tartott s melyre ő éppen a most kihirdetett rákosi országgyűlés biztonsága érdekében készülődött.[19] Július 3-ikán még Ócsáról tudatta az angol királynéval és a hollandi rendekkel, hogy a béke dolgában ünnepiesen elfogadja közbenjárásukat,[20] de hadaival még aznap átvonúlt Gyömrőre.[21] Csupán Halasnál hagyott némi katonaságot, hogy vigyázzon a császáriakra, kik a Duna-Tisza közét most már legfeljebb Pétervárad felől fenyegethetik.[22] Gyömrőn és Csabán kelleténél tovább kellett vesztegelnie. Nem a menet nehézségei tartóztatták fel, bár haladását mindenesetre lassította, hogy ivó- és itató-vízért néha 7—20 kilométernyi kitérést kellett tennie.[23] Az keserítette el, hogy katonái, főkép a tiszántúliak, hazaszökdösnek s békére hajlanak.

Gyömrőn szemlét tartott felettük s beszédet intézett hozzájuk.[24] Nem tudta, fájdalmát vagy bosszankodását közölje-e velök. Az első esetben méltán terjesztheti keserűségét eléjök, kik, az ő példájára, életöket hazájok dicsőséges szabadságára szentelték és mindenöket elhagyván, a végből jöttek zászlai alá, hogy győzzenek vagy meghaljanak. A vitézlő rendnek ezt a dicsőséges eltökélését csak a haza ügyén szánakozó szívvel és zokogva szemlélheti. Elfelejti keserves sorsát, éjjel-nappal való fáradozását, veszedelmek közt forgó állapotát és nem hozza elő eddigi szerencsés hadakozásait. Most azonban oka van panaszra, mert csorbát ejtettek az ügyön. Azok a vitézek, kik, vele együtt,

17 Rákóczi emlékíratai, 131. Levele Bercsényihez június 28. és 30. U. o. I. 358—9.

18 Rákóczi Bercsényihez, Arch. R. I. 359., 360.

19 U. o. I. 361—2. és IV. 602.

20 Rákóczi, Anna angol királynéhoz, július 3. Simonyinál, II. 174—5. Katonánál XXXVII. 89—91.

21 Arch. R. I. 370—1.

22 Arch. R. I. 362.

23 Rákóczi Bercsényihez, július 3. U. o 370—1.

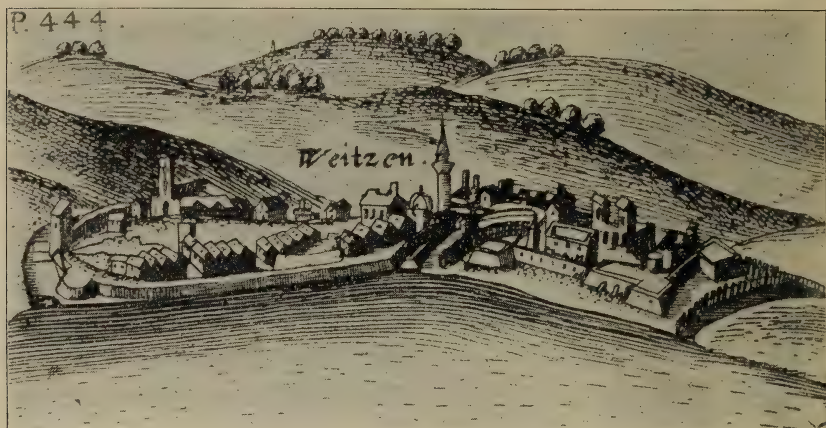
24 Közli Toldy István, A magyar polit. Szónoklat Kézikönyve, XXIX. l. Hanthó, Olvasókönyv, 107—8. Beöthy, A magyar nemz. irodalom tört. ismertetése, 2. kiadás, 256—7. Szalay, Magyarország tört. VI. 249—250. Hist. des révolutions, II. 332., de hibás dátummal. Horn, François Rákóczi, 228—9. A beszéd egykorú példánya Kassa város levéltárában. (Mihalik, 102.)

verejtékökkel és vérökkel helyezték a régi szabadságot megközelítő állapotba: hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták, mert lágyszívűeket, elfajúltakat tűrtek maguk között, a kik a magyar nevet nem érdemlik. Nagyobb szerencsének tartotta volna, ha, a hazát védve, gyarló testét velök egy sírhalomba rakják, mint hogy neki, az élő, de csaknem eltemetett vezérnek, becstelen cselekedetökről kell emlékeznie. Mit akarnak? . . .

Inkább béküljenek meg csalárd ellenségeikkel, a kiknek igáját így segítik. Akkor ő is leteszi szerencsétlen vezéri tisztét, hogy meggyalázott életét tengereken, pusztákon bujdosva végezze. Veszszen oda őseinek dicsőséges Rákóczi-neve, csak több ilyen gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe: nem bánja, csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. Visszamegy a sötét tömlöczbe, melyből Isten keze kiszabadította; kész a gyászos vérpadra lépni, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, mint hogy haldokolva, gyalázatosan éljen velök. De ha van bennök magyar vér és szeretik őt — nem mint urukat, hanem mint atyjukat, társukat, véröket —: bosszúlják meg gyalázatát ama hazaárúlók megbüntetésével, a kik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették. «Magatok pedig, oh fiaim — végezte gyönyörű beszédét — segítsétek magatoknak boldogúlására való ügyekezeteimet. Vígasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem — oly szívvel, a mint kezdettem — hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogúlására czélzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset tőletek; s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!»

Így csak az beszélhetett, ki teljes egyéniségét vitte a küzdelembe, nem csupán azt a dicsőséget, a mely ősei nevét veszi körűl. Bizalmat kelthetett benne az a lelkesedés, a melylyel hadai fogadták intő és lelkesítő beszédét. Arra gondolt, hogy

Károlyit az Alföld fedezésére ezen a vidéken hagyja, ő maga pedig Esterházy Dániellel Vácz vidékére megy, elfoglalja a Szentendrei szigetet és hidat veret a Dunán, hogy el ne szakadjon a dunántúliaktól.[25] Másnap és harmadnap Rákoscsabán táborozott, a honnan újból biztosította a szegény curialista és armálista nemességet, hogy mivel már az Ausztriai Ház uralkodásának vége szakadt, a paraszti szolgálat alól ezt a szegény, leigázott nemességét örökre fölszabadítani kívánja.[26] Veresegyházán, hol két napot pihent,[27] még abban a meggyőződésben

127. VÁCZ.

élt, hogy kisebb baj volna a vágontúli föld elveszítése, mint ha Glöckelsperg, ki a Duna balpartján mindig egy irányban haladt vele, átcsapna Pestnél az Alföldre s a kurucz hadakat egymástól elvágná. Azt úgy sem gátolhatja, hogy Herbeville a Csallóközből kijöjjön; s ha kijön és Bercsényi a Vágtól visszavonúlni kénytelen, nyilt mezőn még mindig megszégyeníthetik ellenségöket.[28]

Három nappal későbben, mint szerette volna,[29] július 9-ikén

[25] Arch. R. I. 356., 364., 365.

[26] Rákóczi Ugocsa vármegyéhez 1705 július 5. Tört. Tár, 1901. 402.

[27] Július 7., 8. Arch. R. I. 363—5. Thaly, Bercsényi, III. 387.

[28] Rákóczi Bercsényihez július 7. Arch. R. I. 363—4.

[29] Már július 6-ikán ott akart lenni. Arch. R. I. 371.

Vácz püspöki városnál ütött tábort.[30] Csak itt mondott le arról a tervéről, hogy hídat veressen a Dunán; de nem arról, hogy figyelemmel kísérje a hatalmas folyamot, a melynek tulsó partján Glöckelsperg árnyék gyanánt kísérte, hogy Komáromnál Herbevillehez csatlakozzék. A fejedelem tehát úgy intézkedett, hogy gyalogsága a Duna völgyén felfelé, lovassága a gyönyörű erdős, füves Börzsönyi-hegyeken át nyomúljon, a társzekerek pedig a honti Tompáig szintén a hegyek közt haladjanak.[31] Ő maga a lovasságnál maradván, Verőcze és Nagymaros közt odahagyta a Dunát, s a Nagypatak völgyén felfelé 12-ikén a honti Szokolya alá került, de még aznap megindúlt az Ipoly és a Garam felé. Másnap már a Garam völgyében, Esztergom vármegyében, Bénynél, vagy, a hogy templomáról nevezi, Szentbenedeknél állott. Ez az 1217-ből való templom uralkodott a Garam hídján s öt év mulva a fejedelem gondoskodott is megerősítéséről.[32] A szép mező kedvéért tábort veretett a «római», helyesebben azonban avar sáncznál, mely a falut két hatalmas gyűrűben fogja körűl.[33] Csak három, szükség esetében két állomásra lévén a Vágtól, ott akart maradni mindaddig, míg bizonyosabbat nem hall Herbeville szándékáról; mert nem szerette volna kiélni a Vág vidékét. Bercsényi még aznap (július 13-ikán) felkereste a szomszédos Keménden[34] s megállapodott vele a közös eljárásban. Személyesen is, hírből is ismerte «a jámbor öreg» Herbeville grófot s olyan tőrbe akarta ejteni, a milyenbe mást nem ejthetett volna. Des Alleurs nem is hitte, hogy sikerűljön tervének ez a része, azonban helyeselte Lipótvár megszállására vonatkozó előterjesztését. Le Maire dandárnokot, a kivel éppen

30 Rákóczi emlékíratai, 132. Thaly, Bercsényi, III. 387.

31 Rákóczi emlékirataiban (131–2) érdekesen írja le a terepet.

32 Rákóczi levele 1710 márczius 2. Arch. R. III. 55.

33 Rákóczi emlékíratai, 132. A külső gyűrűt a párkány-nána–balassagyarmati vasút keresztűlmetszi. A sánczra vonatkozó repertorium Forster-Gereczénél, Magyarország műemlékei, II. 291. Lehóczky (Archaeol. Ért. 1898. 349. l.) a néppel együtt török földvárnak tartja s helyesen gyanítja (bár Rákóczi itt tartózkodását nem említi), hogy a kuruczok is használták s mostanig fentartott állapotába helyezték.

34 Arch. R. I. 378. Thaly, Bercsényi, III. 388.

most vizsgálta meg a közellevő Esztergom helyzetét, hasonló tanulmányok czéljából Bercsényivel most Lipótvár alá küldte, mert mindakét várat ostromolni akarta. Megbízta, hogy mielőtt kijönne Herbeville a Csallóközből, rekeszsze el gátakkal a Dudvág csekély vizét, a Dudvág és a Vág közt hányasson egy jó sánczot, nyári vízállásra számítva, vizsgálja meg a Dudvág gázlóit s emeltessen ezen gázlók védelmére redouteokat.[35] 16-ikán tűzérsége is megérkezvén,[36] harmadnap átment a barsi Fajkürtre.[37] 19-ikén már Surányból kérdezte meg Széchenyi érseket,[38] hol találkozzanak a békealku dolgában. Útbaejtette Érsekújvárát is, a hol két napot töltvén,[39] 21-ikén az északnyugaton fekvő Mocsonokra ment s augusztus 2-ikáig ott táborozott.[40]

Végrehajtotta tehát szándékát: egyesűlt vágmelléki hadaival, hogy, ha kell, megverekedjék a Csallóközbe zárkozott ellenséggel. A Vágon azért nem kelt át, hogy Herbeville őt gyengének higyje[41] s kijöjjön a szigetből, a mi — egy sikertelen kísérlet után[42] — augusztus 3-ikán meg is történt.[43] Erről és Le Maire sánczainak elkészűléséről értesűlve, a fejedelem már előtte való nap «nagy erővel» átment Patára. Ott a Vág szeredi hídját azonnal lerontatta, a két gázlót pedig a víz alatt vert hegyes karókkal tette járhatatlanná.[44] A hídőrség kivételével egész gyalogságát a sánczba vetette. Úgy tudta, hogy Herbeville elkülönítette gyalogságát a lovasságtól; elfogadta tehát Bercsényi önkéntes ajánlkozását, hogy lovasságával megakadályozza a két fegyvernem egyesűlését és Lipótvár megsegítését, az ellenséget a tőrbe vezető útra csalja s ezzel váratlan zavarba hozza.[45] Ő maga a Vág patai bozótos partján várta, mi fog történni az egészen fedetlen tulsó parton.

35 Rákóczi emlékíratai, 132—3.

36 Arch. R. I. 370.

37 U. o. I. 395.

38 U. o. I. 373—4. Július 24-ikén Rákóczi Nyitrára tűzte ki a találkozót. U. o. 374.

39 Arch. R. I. 396.

40 Arch. R. I. 372—4., 378. 380., 382—3.; IX. 201. Simonyi, II. 183. Fiedler, I. 282., 284., 286.

41 Rákóczi Vetésyhez 1705. július 29. Arch. R. I. 378.

42 U.-ő Ráday Pálhoz júl. 29. U. o. I. 381.

43 U.-ő Bercsényihez augusztus 3. U. o. I. 385. Stepney Harleynak augusztus 5. Simonyinál, II. 183.

44 Stepney Harleynak, Simonyinál II. 183.

45 Rákóczi emlékíratai, 133. Arch. R. I. 385.

III.

A PUDMERICZI CSATA.

(1705 augusztus 11.)

HERBEVILLE a pozsony-nyitrai országúton Borsa felől augusztus 5-ikén Diószeg és Szered felé nyomúlt előre. Rákóczi azonnal visszaparancsolta Szered várából Sennyey tábornok gyalogságát Semptére, a hova ágyúival és udvari hadaival maga is átment. Herbeville elől déltájban oda vonúlt vissza Bercsényi lovassága is, mire a fejedelem fölszedette a szeredi oldal hídpallóit s a semptei hídfő védelmét gránátosaira bízta. Az ellenség délután négy óra felé kezdett mutatkozni s podgyász nélkűl, de sok eleségszállító szekérrel a rendkívűl nyilt és egyenes síkon a Dudvág és a Vág között ütött tábort. A fejedelem azonnal ágyúztatni kezdte, mit az ellenség viszonzott, de a bokroktól födött kuruczokat nem igen vehette czélba. Gyanítani lehetett, hogy Herbeville az éjjel kémszemlét küld észak felé a tábora és Lipótvár közt levő terep kikutatására; azért a fejedelemnek sietnie kellett, hogy őt tőrbe csalja, s a biztosnak tetsző alkalmat el ne szalaszsza. Elhatározta tehát, hogy a dél felé három órajárásnyira levő vecsei hidon 4000 válogatott lovast küld át a Vágon, más 4000-et pedig észak felé a Galgócz-Karkócz táján emelt sánczolaton keresztűl; s míg ezek napkelte előtt egy órával a szárnyakra csapnak, szemben a derékseregget ő maga tesz nagy riadást. A sikert biztosra vehette, mert Herbeville még csak szekértáborral sem védelmezte serege szárnyait, pedig a nyilt terepen egyáltalán nem számíthatott fedezetre. A vállalat végrehajtásával a fejedelem az önként ajánlkozó Bercsényit és Géczy Gábort bízta meg, ő maga pedig az ellenség kezébe jutott szeredi várral szemben egész éjszaka egy magaslatról, a semptei hídfőnél figyelte meg a császáriak mozdúlatait.

Éjféltájban az ellenség Szered felől megkísérelte elfoglalni a hídat, de egy órai tüzelés után abbahagyta a dolgot. A fejedelem sohasem tudta meg a czéltalan támadás és elhallgatás okát, mert különben csend volt az egész vonalon. Sőt a csend még hajnalban is tartott, a mi nemcsak nyugtalanította, de bosszantotta is a fejedelmet. Csupán az vigasztalta, hogy napkelte után egy órával (körűlbelül háromnegyed hatkor) Herbeville riadót veretvén, a szeredi vár kiürítése után szép rendben egyenesen a neki vetett tőrbe indúlt Lipótvár felé. Megindúlt ő is a balparton, mindig egy magasságban maradva az ellenséggel, melynek menetét egy-egy ágyúlövéssel zavarta meg. Hiába várta, hogy Géczy hátban, Bercsényi szemben támadjon. A szőllőhe-

128. GRÓF HERBEVILLE NÉVALÁÍRÁSA.

gyek szoros útain csak Bercsényivel egymagával találkozott, a ki már előbb megizente, most pedig személyesen jelentette, hogy a rossz útak miatt elkésve érkezett a sánczokhoz. A sánczokon át Le Maire nem engedett rést nyitni a lovasságnak, melyet tehát a sánczolatok mögött állított fel. Ezt a hibát már nem lehetett jóvátenni. Az ellenség helyzete így is kétségbeejtő volt; mert Herbeville már értesűlt, hogy dél felől lovashadak mutatkoznak, északon pedig erős gyalogság őrzi a Dudvág gázlóit.

A mikor a zélai hídon át Rákóczi parancsára Buday István lovasezrede is oldalba fogta, azt hitte, hogy ez a kuruczok előhada s rögtön csatarendbe állt. Balszárnyát valamenynyire még fedezték a Dudvág füzesei, a jobb azonban teljesen födetlenűl állt a kuruczok ágyúival szemben. Pálffy altábornagy, Herbeville egyik alvezére, utóbb megvallotta a fejedelemnek, hogy már csak azt várták, mikor jön egy trombitás, a ki megadásra szólítsa őket. Vitézűl állották a tüzet; de mikor dél felől

Géczy lovasai még mindig nem támadtak, Herbeville a jobbszárnyat menetoszlopba alakította, hogy a már megtett úton a Dudvág farkashidai átkelőjén huzódjék vissza a Farkashida s Nagyszombat közt levő földhátra. A fejedelmet bántotta, hogy terve saját hadainak késedelmezése miatt éppen az utolsó pilla-

129. GRÓF PÁLFFY JÁNOS.

natban hiusúl meg; de még mindig bízott benne, hogy a császáriakat megszoríthatja a Dudvág mellett, ha a gázlók védelmére épített három redoute-nál La Motte csekély gyalogságát Esterházy Antal a karkóczi sánczok gyalogságával hamarosan megsegíti. Ezt pedig a karkóczi sánczok veszedelme nélkűl meg lehetett volna tenni, mert Herbeville most már nem folytathatta

útját Lipótvár felé. Esterházy mozdúlatának támogatására és fedezésére a lovassággal Bercsényi vállalkozott, a ki szerette volna jóvátenni hibáját. A fejedelem azonban egy dombról, a honnan az egész csatatért áttekinthette, bosszankodva látta, hogy a főtábornok nem támadja meg az ellenséget az egyetlen-egy hídnál, a melyen át a mély szakadékokon át visszavonúlhatott. Egyik parancsot a másik után küldte hozzá; de mindhiába, az ellenség már a redoute-ok közelébe ért. Ott is nagy hiba történt. Esterházy odavitte ugyan gyalogságát, de nagyon kevés kuruczot talált bennük. La Motte-tal nem is beszélve, megizente a fejedelemnek, hogy a Dudvágot nem védelmezheti meg és visszavonúl, a mit, a parancs megvárása nélkűl, meg is tett. Ekkor azonban a füzesből és a nádasból kibukkant La Motte elrejtett gyalogsága, mire a meglepett tábornok késznek nyilatkozott visszatérni vele a redoute-okhoz; de már elkésett. Arra a hírre, hogy az ellenség előhada átkelt a gázlón, minden biztos értesűlés keresése és újabb kísérletek tétele nélkűl visszahozta gyalogságát. Bercsényi lovassága követte példáját.

Herbeville nekik köszönhette, hogy megszabadúlt a kelepczéből. «Helyzetemben más mindenki árúlást gyanított volna — jegyezte meg a fejedelem;[1] — de mindezek oka csak a vastag tudatlanság s a határozatlanság közt habozó és lebegő elméjök volt». A nap eredménye az lett, hogy Herbeville nagy kerűlővel mégis csak bejutott Lipótvárra s azt egy esztendőre mindennel ellátta. Elhagyott táborhelyét Rákóczi szállta meg: jobbjával a Vágra, baljával a Dudvágra támaszkodva.

Szirmay, a ki jelentéktelen ajánlatokkal éppen aznap (augusztus 6.) érkezett hozzá, bizalmasan közölte vele, hogy Herbeville csak pár napig maradhat a várban, mert seregével a szorongatott erdélyi hadaknak, különösen Szeben, Brassó és Fogaras várának megsegítésére kell mennie, addig pedig minden döntő ütközetet kerűlnie. Rákóczi és a haditanács tehát

[1] Rákóczi emlékiratai, 138. Az egész hadakozás u. o. 132—8. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 390—398.

már ezért is döntő ütközetre akarta kényszeríteni, a mit a kuruczsereg is óhajtott, mert restelte tábornokainak váratlan kudarczát s bízott a maga nagyobb számában. Rákóczi bosszúságát növelte, hogy Herbeville lerontatta Le Maire sánczait és (augusztus 8.) összebombáztatta, felégette Gaĭgócz városát, a mely Rákóczihoz ragaszkodván, nem teljesítette parancsát. A mint tehát a fejedelem megtudta, hogy Herbeville Lipótvár alól Karkóczon és Nagyszombaton át akar visszakerülni a Csallóközbe, elhatározta, hogy elvágja visszavonúlása útját. Nem követte a nagyszombati síkságra, mert okúlt nyolcz hónapja ott szenvedett kárán, hanem augusztus 10-ikén Cziffernél erőltetett menetben eléje kerülvén, csakugyan elvágta a szigettől.

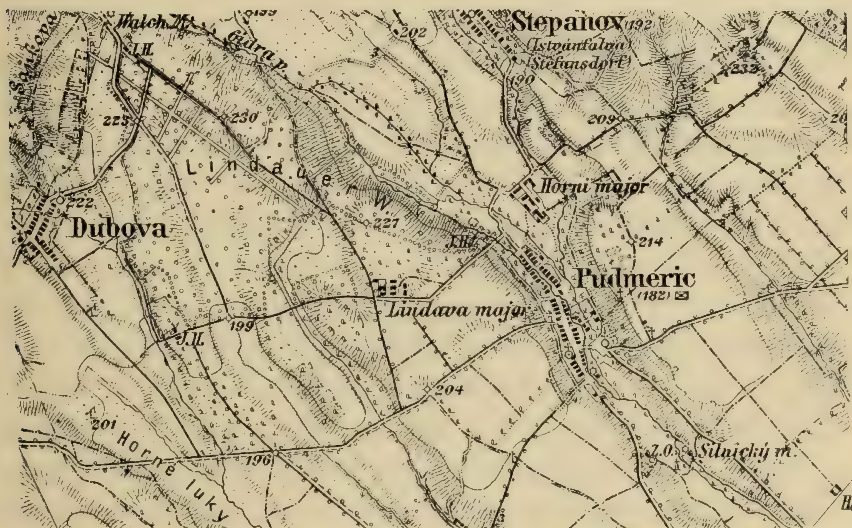
Másnap hajnalban megvizsgálta és csatára alkalmasnak találta Cziffer határát. A tervezett csata terén középütt esett volna a falu, előtte a Gidra-patakkal, mely hadállásával egyirányban haladt a síkon. A két végén a patak közelében egy-egy kerített urasági ház állott; a fejedelem mindegyiket egy zászlóalj gyalogsággal és két ágyúval rakatta meg. Seregét a falu felé ereszkedő lejtőn csatarendbe állítva várta az ellenséget, a melyet a Nagyszombatról jövő országúton reggel hét óra tájban pillantott meg. Azonban őt is észrevette az ellenség s hirtelen kanyarodással nyugat felé fordúlt a Gidra-patak felső folyásánál levő Pudmericz és Vöröskő felé. Rákóczi ezt sem igen bánta; úgy hitte, hogy a Fejérhegység hazafias népe nemcsak eleséget nem ad a németnek, de még zaklatja is, a mennyire lehet; csallóközi tárházaihoz pedig az ő hadai miatt nem juthat. Nem is akart mozdúlni elfoglalt állásából, csupán némi csapatot küldött a császáriak szándékainak kikémlésére. Ocskay László azonban Esterházy Antallal, Ebeczky Istvánnal és más tisztekkel egyetemben Bercsényihez ment s arra kérte, beszélje rá a fejedelmet, hogy kövesse az ellenséget. Bercsényi valóban Rákóczi elé vezette a küldöttséget, a melyhez Ottlyk is csatlakozott, Thököly egykori karabélyosezredese.

A fejedelem türelmetlenűl hallgatta Bercsényi beszédét, hogy a vele jött tisztek jól ismervén a vidéket, az előrenyomúlást tanácsolják és kérik, mert az ellenséget csak így lehet beszorítani a hegyek közé. Indúlatán mindamellett uralkodván, hidegvérrel figyelmeztette őket, hogy nyugtalanságuk és egyenetlenségök nagy kárt okozhat. Azt a vidéket hegyi patakok szaggatják meg, ez pedig sehogysem jó terep egy főképpen lovasságból álló sereg számára. Sok időbe kerülne, míg csatarendbe állhatnának s akkor sem foghatják körűl a német sereget, a mely különben ismét kiszabadúlhat kezökből. Ha megvizsgálják azt a terepet, bizonyosan elállanak kérésöktől s megmaradnak mostani helyükön, a melyet jól ösmernek.

A vezérek szótlanúl távoztak, de egy kis tanakodás után visszajöttek. Előadták, hogy lemondanak az előnyomúlásról, mert meggyőződtek a fejedelem szavainak igazságáról; de azt ajánlották, hogy erről a lejtőről, a hol állanak, mégis följebb, északnyugat felé huzódjanak. A katonaság bosszankodik, zúgolódik, hogy itt hevertetik s nem viszik a futó ellenség üldözésére. Ne szalaszszuk el a jó alkalmat holmi franczia taktikai szabályok miatt, a miket a nemzet természete nem vesz be, mert lelkülete tettre készti s a hosszú várakozás ellenkezik tüzével. A katonaság megnyugtatására okvetetlenűl kell tenniök valami mozdulatot. Határozott, követelő föllépésök gondolkodóba ejtette, fiatalsága és tapasztalatlansága magával ragadta a fejedelmet és teljesítette kívánságukat. Csatarendjének megtartásával északnyugat felé huzódott, pedig hibásnak tartotta ezt a mozdúlatot s első bosszankodásában talán nem is bánta volna, ha megverik, mert legalább szemökbe vághatja, hogy neki van igazsága.

Seregét arra a hegyhátra vezette, mely a Gidra jobbpartján Pudmericz és Dubova közt alig észrevehető módon, de Vöröskő mellett a Kuklával mégis 564 méterig emelkedik. A fejedelem délben ért a pudmericzi élre s kellemetlen meglepetéssel tapasztalta, hogy lovassága meredek hegyoldal elé jutott Lindava táján. A Pudmericz felé szelíden lejtősödő hegy

lábánál a völgyet tó zárta el, melyből egy kis patak eredt. A Gidra és a Cseszte patakokból egyéb erek ágaztak ki, a melyek szaggatottá, vizenyőssé tették a rétet és az erdőséget. A Cseszte éppen Pudmericznál ömlött a Gidrába, azon a helyen, a hol az Istvánfalva környékén emelkedő dombok az előbb említett dombokhoz legközelebb érnek. Ebben a szorosban állt a pudmericzi malom, a mely a Gidra-Cseszte völgyének bejáratán uralkodott. A fejedelem tehát e malom fölött állíttatta föl La Motte ágyúit.

130. A PUDMERICZI CSATA SZÍNHELYE.

Alig szállt le lováról, hogy a nagy melegben a fák aljában hűseljen, megpillantotta Istvánfalva táján az ellenséges lovasságot, mely leszállni készült az erdős völgybe. Tisztjei azonnal körűlvették s kérték, hogy gyalogságot küldjön az erdőségbe, a melyet ők «jól» ismernek s lovassággal kerűljön az ellenség hátába. Ügyes tisztekkel ezt a tervet csakugyan végrehajthatták volna s a fejedelem ki is adta a parancsot. Az ellenség, mely egy pillanatra megállott, rögtön visszahúzódott s a velök szemközt levő hegy mögött kezdett kibontakozni. Élénk

ágyúharcz kezdődött. A fejedelem, hogy seregét a lejtőn az ellenség ágyútüzének ki ne tegye, egész gyalogságát levezette a völgybe a falut és a tavat körülvevő fák, bokrok közé; jobbadán lovasságból álló balszárnyát pedig lejebb, a dombok háta mögé rendelte. A terepet és a helyzetet egyáltalán nem tartotta támadásra alkalmasnak. Csáky István tábornok dandára így is csak nagyon bajosan vergődött keresztűl a süppedékes réten. Bercsényit, ki ezt maga tudatta vele, a gyalogság élén La Motte ágyúinak fedezete alatt akarta küldeni a malom ellen. A főtábornok őszintén kijelentette, hogy nem ért a gyalogság vezetéséhez; a lovasság jobbszárnyával tehát az ellenség balszárnya ellen küldte. Csáky lovasdandára visszavonúlásának fedezésére ekkor egy gyalogdandárt akart felállítani a patak mentén, de főhadsegéde vagy a dandárnok félremagyarázta a parancsot s a gyalogság kelleténél tovább nyomúlt előre. Herbeville ezt hadállása és a malom ellen intézett rohamnak vélte. Vasasokat és gyalogokat küldött a malom ellen, a melyet csupán La Motte ágyúi védtek, mert a hajdúk mind a dandárral mentek. Andrássy György tábornok, ki a hibát észrevette, hátrább vezette a dandárt s visszaverte az ellenséget. Azonban a patakon átkelve, üldözés közben sorai felbomlottak s az ellenség visszanyomta. A tábor őrségének lovastisztjei nagy hévvel siettek segítségére, de a meredek lejtőn meg kellett állaniok.

Rákóczi ebben a válságos pillanatban ért az ágyúüteghez, mely körűl a lovasság és a gyalogság összetorlódott. A heves vágtatás következtében óriási porfelleg támadt, melyet a roppant szél a hátúl levő lovasság szemébe szórt. A vihar lekapta a fejedelem süvegét is; egyik apródja azzal a figyelmeztetéssel adta vissza, hogy az ágyúk körűl levő embergomoly vége ingadozni kezd. Odasietett, hogy rendet csináljon. Megállította elég rendetlenűl visszavonúló lovasságát, de ennek ritka sorai közt a futó hajdúk könnyen keresztűljutottak. A porfelleg a napot is elhomályosította. Bercsényi azt hitte, az ellenség áttörte a

fejedelem seregének balszárnyát s most reá rohan. Ennek következtében ő is visszahuzódott. Nyugalmát csak a portól mentes völgyben rendesen haladó gyalogság őrízte meg.

A csata azonban mindamellett is elveszett, hogy a fejedelem nem látott egyéb ellenséget, mint azt az első ízben felbukkant hadosztályt s a malom ellen küldött két zászlóaljat. Nem is veszett oda több 2 taraczknál s a 60 kurucz halála 150 császárinak életébe került.[2] Herbeville nem mert hinni győzedelmében. Nem gondolt a kuruczok üldözésére, mert attól tartott, hogy megint tőrbe csalják. A csatavesztésnek nem is voltak komolyabb következései. De oly nagy volt a fejetlenség, hogy a tizenkettedikére menő éjszaka Rákóczi is csak irtózatos kerülővel, az érsekújvári Dunán át a Csallóközbe is betévedve jutott el a Vág vecsei hídjához, hová hajnalban érkezett. Onnan ment a nyitrai várba a gyalogság összeszedésére, a mi ezúttal sokkal könnyebben sikerült, mint máskor, mert hadai nem széledtek haza.[3] Nem is vesztette el a haza szerencséjébe vetett bizodalmát, a mely ezen harcz kezdetén lelkesítette.[4] Tudta, hogy kétségbevonják hadvezéri képességeit s meggondolatlan vezérnek tartják, a ki a franczia tisztek tanácsain kapdosva, nem számol eléggé a katonás magyar nemzet szokásaival és szellemével. Hinni kezdte, hogy a háborúra valóban szerencsétlen csillagzat alatt született s hogy hadviselésében van valami végzetszerű.

Mióta Caesar hadat viselt a gallusok ellen, Rákóczi nem ösmert a pudmericzihez hasonló esetet. A nagy hadvezér com-

[2] Stepney szerint (Simonyi, II. 188.) 4 ágyú, 400 magyar, Wagner szerint (Historia Josephi, 59.) 30 kurucz ágyú (tehát a meglevőnél több) veszett oda; Rákóczi szerint (Arch. R. I. 389—390.) 2 taraczk és 60 kurucz, 150 német veszett oda (u. o. 391.). Az egykorú német újságlevél szerint (Apponyinál, Hungarica, II. 345. l. 1489. sz.) a Salm-ezredbeliek Ocskayt is agyonverték, pedig folyton kiabálta: «Ocskay vagyok! Ocskay vagyok!»

[3] A pudmericzi (a császáriak hadállásáról vöröskői vagy istvánfalvi, azaz stefanswörthi) csata legbővebb leírása magánál Rákóczinál (Emlékíratai 138—146. és levelei, Arch. R. I. 388—391. Relation von der .... bey Stephanswörth 2 Stund von Tyrnau erhaltenen Victorie den 11. Augusti 1705. (Két levélre terjedő egykorú nyomtatvány Apponyinál, id. h.) Feldzüge des Pr. Eugen VII. 430—440. Szalay, VI. 151—161. Thaly, Bercsényi, III. 398—406.

[4] Rákóczi Gyürky Pálhoz augusztus 13. Arch. R. I. 389.

mentariusait olvasgatva, a gallusok szellemét találta föl — a magyarokban. Ugyanolyan szellem élt azokban, mint emezekben. De vigasztalta, hogy — az igazat megvallva — a császár tábornokai közt sem akadt Caesarokra. Herbeville élelmet vitt Lipótvárba, elfoglalta a redoute-okat, megnyert egy csatát: de hogyan?! Látta őt a fejedelem átmenni a pusztákon, látta sánczainkat megvívni s látta utóbb, hogyan foglalta el tőle Erdélyt; azonban semmiféle caesari tulajdonságot nem födözött fel benne.[5] Nem födöztek föl maguk a bécsiek sem; és csakhamar gúnyolni kezdték Herbevillet, a ki *ilyen* győzelemért tartatott Te Deumokat.[6] A csatában jelenlevő Pálffy bán is némi hazafias büszkeséggel figyelmeztette Jenő savoyai herczeget, hogy a fölkelőket nem lehet többé haramiáknak tartani, mert meglehetősen megtanúlták a hadakozás módját.[7]

A császári tábornokok szétrebbentették ugyan Rákóczi seregét, de tönkretenni nem tudták.[8] Harmadnap, Nagyboldogasszony napján, a fejedelem már újra támadt: Béri Balogh Ádámmal a Dunántúl, s Bercsényivel Morvaországban, melynek lázongó parasztságát csatlakozásra szólította. Nem engedhette megfogyatkozni azt az erkölcsi erőt, a melyet rendesen támadó háborúk adnak egy nemzetnek; megmutatni akarta az udvarnak és a külföldnek, hogy a császáriak apró sikerei a nemzeti ellenállást meg nem töri. Nem képzelte, hogy az udvar Herbevillet Erdélyben pihentesse, mikor ő a sokkal féltettebb Morvaországot zaklatja. A főtábornok hamarosan bevett néhány várat, fogva küldött a fejedelemhez körűlbelűl 500 császári katonát s hadai egészen Bécsig portyáztak.[9] A fejedelem augusztus 29-ikén mégis visszahítta, mert az ellenség viszont Buda felé kezdett nyomúlni s így a kuruczoknak egész erejöket össze kellett szedniök.[10] De az országgyűlésen is szükségök volt Bercsényi jelenlétére.

5 Rákóczi emlékíratai, 146.
6 Feldzüge des Pr. Eugen. VII. melléklet, 342.
7 U. o. VII. 439—440.
8 Rákóczi emlékíratai, 146.
9 Ez érdekes beütés története Thalynál, Bercsényi, III. 407—416.
10 Rákóczi levele Arch. R. I. 399—400.

IV.

AZ ORSZÁGGYULÉS ESZMÉJE.

(1705.)

Magyarországban tizennyolcz esztendő óta nem volt országgyűlés, pedig mind a két fél elismerte, hogy a nemzet és a király közt megzavart egyetértést ott kell helyreállítani. A bécsi udvar, hogy időt nyerjen, minden kényesebb kérdést annak a számára tartogatott; Rákóczi azonban sohasem bízott a Habsburgoktól összehítt országgyűlések szabadságában és semmit sem várt végzéseiktől.[1] Öt esztendős gyermek volt, a mikor az 1681. évi országgyűlésre már meghítták s képviselőjét a zászlós urak és az esztergomi érsek közé ültették.[2] Az alkotmányt azonban csak a papiroson állították helyre s Thököly kuruczai fegyverben maradtak. Magyarország sarkalatos szabadságainak elkobzása új erővel indúlt meg az 1687. évi országgyűlésen, a melyet Rákóczi az ősi szabadság ellen intézett merénylet eszközének tekintett.[3] Szerinte egyik országgyűlés sem tárgyalt teljes szabadságban és az ország szabadságaira veszedelmes törvényeket alkotott; azokat tehát a szabadságért lelkesedők és harczolók törvényeseknek nem tarthatták.[4] 1698-ban, bár nem vett részt az urak pozsonyi értekezletén, azokkal tartott, a kik szerint országgyűlésen kívül adót, katonaságot megszavazni, döntő határozatokat hozni nem szabad.[5] Három esztendő múlva a börtönben is azt hirdette, hogy az ellene emelt vád az országgyűlés elé tartozik s hogy a magyar törvényeket a keresztény fejedelmek a *korlátlan hatalmú* országgyűléseken alkotják.[6] Most azonban — a hogy fölkelése kezdetén írta[7] — az országgyűlések aranyszabadsága egy udvari tanácsnak udvarol. Pedig a kegyet-

[1] Rákóczi emlékiratai, 104.
[2] Thaly, Rákóczi ifjúsága, 281., 295.
[3] Rákóczi önéletrajza, 55—56.
[4] Rákóczi önéletrajza, 179.
[5] U.-o. 74.
[6] U.-o. 127., 131.
[7] Az 1703 junius 7. manifestum 17—18. pontja.

lenség útjának nevelésére az a legbizonyosabb jegy, ha a szabad országtól elvonják a közönséges országgyűlést s a helyett dicasteriumokkal igazgatják a lakosokat. Ha megszorúlnak, megígérnek mindent, a mit a törvények kívánnak; de attól kell tartaniok, hogy vagy semmit sem adnak, vagy törvénytelen országgyűlésekre, sőt esetleg éppen a miniszterekre bízzák az egyesség magyarázatát.[8] Ez világosan arra vonatkozik, hogy I. Lipót 1704 márczius 25-ikén megígérte az országgyűlés összehívását és a sérelmek orvoslását[9] s hogy a titkos tanács javaslata szerint ezt az országgyűlést Pozsonyban vagy Sopronban magának a királynak kellene megnyitnia, bezárnia.[10]

Rákóczi eleinte nem tartotta magát jogosúltnak, hogy Erdélyben országgyűlést híjjon egybe, mert az erdélyiek fölött nem volt semmi hatalma.[11] Mikor azonban június 5-ikén mégis egybehítta,[12] a gubernium mindenkit eltiltott a megjelenéstől, mert annak összehívására a király fölhatalmazása következtében az egész országban csak a guberniumnak van joga.[13] Az erdélyi példa következtében a kormány Magyarországban is azért vonakodott a fegyverszünet megadásától, hogy Rákóczi azalatt országgyűlést ne tarthasson Gyöngyösön s Erdélyben be ne iktassa magát.[14] A fejedelem azonban világosan kijelentette, hogy a külföldi közbenjárás és kezesség elfogadása «az egész királyságra» tartozik[15] s bár sokáig vonakodott ilyen lépéstől,[16] október 20-ikán megmondta, hogy országgyűlést maga fog összehívni.[17] Ettől a biztosok nagyon féltették az uralkodó tekintélyének csökkenését s a fölkelők hírének növekedését;[18] a titkos tanács tehát teljes három hónap mulva megfontolás tárgyává tette, hogyan hirdessenek olyan diétát, a melyen

8 Rákóczi 1704 május 18. Dési gymn. könyvtár (Urbarium, 1714., 85.)

9 U.-o., 86—91.

10 1704 április 9. xv. jegyzőkönyv. Tört. Tár., 1897., 387.

11 Rákóczi emlékiratai, 101.

12 Erről alább a 453. lapon lesz szó.

13 1704 junius 24. Tört. Tár., 1906. 8.

14 Stepney 1704 szeptember 2. Simonyinál, 1. 418.

15 Rákóczi Stepneyhez 1704 szeptember 2. U.-o. 1. 439.

16 1704 május 20. Alloma hágai jelentése szerint ellenezte. U.-o. 1. 277.

17 Simonyi, 1. 505.

18 U.-o. 1. 506.

Rákóczi és a fölkelők is megjelenhessenek.[19] Azonban a kuruczok aligha bíztak volna ez időre adandó menedéklevelökben.[20] Mivel a két esztendeje tartó szabadságharcz új helyzetet teremtett, ha a kibékűlés nem sikerűlne, az önkényuralom ellen küzdő ország nemzeti kormányát valahára szervezni kellett; Bercsényi tehát 1705 április 22-ikén Hatvanba s május 16-ikán a Rákos mezejére gyűlés összehívását ajánlotta Rákóczinak.[21]

131. MEGHÍVÓ A RÁKOSI ORSZÁGGYŰLÉSRE 1705. JÚLIUS 1.

A fejedelem már április 25-ikén felszólította a vármegyéket, hogy még annak kihirdetése előtt nyilatkozzanak a kezesség dolgában és állítsák össze a sérelmek jegyzékét.[22] Május 15-ikén az új király, I. József is megígérte, hogy a sérelmek orvoslására országgyűlést tart, mire magyar tanácsosai két hónap mulva újból sürgették.[23] Azonban elkéstek vele. A fejedelem — bizonyára nem elsietve, mert fölkelésének immár harmadik

[19] 1705 január 23. XVI. jegyzőkönyv Tört. Tár, 1897. 387—410.
[20] Stepney 1705 február 28. Simonyinál, II. 34.
[21] Arch. R. IV. 471—475., 518. (Rendkívűl érdekes fejtegetés.)
[22] Hornyik, IV. 358.
[23] Dési gymn. könyvtár. (Urbarium, 1714. 100., 106.)

esztendejében — szeptember elsejére s «a régi hajdani ország-gyűlésének formája szerint[24] összehítta a rendeket a *Rákos mezejére.* Meghívójában[25] hivatkozott pátenseire, a melyekben bőven kifejtette, hogy az Ausztriai Ház képtelen és törvénytelen uralkodása miatt megromlott régi dicsőséges szabadság helyre-állítására kellett fegyvert fogniok. Idáig egyetértettek és Istentől most már nemesi szabadságuk csöndes révpartra jutását remél-hetik. Az Ausztriai Háznak a törvények eltörlésére való mester-kedésében legnagyobb és legveszedelmesebb fegyvere maga az országgyűlés volt, mert a törvényekbe beiktatott záradékkal éppen ottan akarta minden szabadságuktól és törvényöktől meg-fosztani a magyarokat, hogy azután mindent saját kénye szerint cselekedhessék. «De lám, a szíveket vizsgáló és a rövidségeken bosszút álló Isten mit hozott ki ügyekezetéből! Mert a felséges császár halálával, Istennek csodálatos rendeléséből, ellenünk és szabadságaink kitörlésére készített fegyverével tulajdon maga kárára fordítá minden mesterkedő szándékát, hogy azon ország-gyűlési záradék erejével kirekesztvén magát a törvénynek hathatós-ságaiból, *nyilvánságosan elégtelenné tette az országlásra.*» Ennek jeléül tekinti, hogy egyes külső hatalmak felajánlották közben-járásukat s az Ausztriai Ház leküldte követeit. Őszintessége kétséges ugyan, de mivel mégis a *békességre* való hajlandóságát tanusítja és szabadságunk megadását igéri, ezt az egész ügyet, hogy magánérdekeinek kereséséről senki se vádolhassa, a rákosi országgyűlés elé kívánja terjeszteni. Ott egyértelemmel akármit határoznak, ki nem vonja magát a minden jóra ügyekező köz-akarattól. Bizonyítsák be igaz hazafiságukat azzal, hogy a *csöndes békesség és régi tündöklő szabadságaink teljes gyümölcsét* hagyják utódaikra. Az ország lakosainak ura, Istene virassza fel és valahára állandóan tündököltesse a nemzeti szabadságunk-kal dicsőségesen egyesült csendesség napját!

24 Rákóczi Thökölyhez 1705 július 10—12. MHH. XXIII. 360.

25 Közli Katona, XXXVII. 36—41. Szalay, VI. 262—4. Egy eredeti példánya az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény gyüjt. L. e műben 431. l.

Egy hét mulva úgyszólván mentegető levelet írt az ország-gyűlés összehívása miatt XIV. Lajoshoz, minden népakarat gyűlölőjéhez.[26] A körülmények kényszerítették reá, mert a római király a nemzet minden jogos kívánságának teljesítését ígérte s így tudnia kell a rendek akaratát. Bizonyára csak a király megnyugtatása végett tette hozzá, hogy vigasztalhatatlan volna, ha a rendek olyat határoznának, melynek következtében a segélypénzt nem használhatná a kitűzött czélra. Egyébiránt más leveleiben[27] a franczia király és a bajor választó lanyhaságában kereste a *békepárt* erősödését. Hiszen 50.000 tallér segítséggel nem lehet eligazítani Magyarország dolgát s XIV. Lajos nem-hogy szövetséget nem kötött velök, de írásban még arról sem

132. I. JÓZSEF NÉVALÁÍRÁSA.

biztosította Rákóczit, hogy az ő és az ország megkérdezése nélkül nem köt békét a császáriakkal. Ilyen írásos biztosítás egészen másképpen hangolhatná az országgyűlést. Ennek meg-nyitását hajlandó volt szeptember 7-ikéig halogatni, míg t. i. XIV. Lajos olyan írásbeli biztosítékkal felelhet, a melyet a rendek elé terjeszthet. Ebben ki kellene jelentenie, hogy Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel örökös védő- és daczszövetségre lép; a császárral meg nem békűl, míg jogait, vagy éppen függetlenségét a nemzet ki nem vívja. Ha a hadjárat sora úgy fordúlna, hogy előbb kellene békét kötni, Erdély- és Magyarországnak akkor kurucz kézen találandó része teljes felségjoggal Rákóczinak, halála után pedig a szabadon választandó fejedelemnek igaz-gatása alatt maradjon. A háború ideje alatt XIV. Lajos a mostani

26 Veresegyházról julius 8. Fiedler, II. 452–3.

27 Mocsonokról julius 29. Vetésyhez két levél u.-o. I. 282–5.

segélyösszeget adja; ha pedig Rákóczi rabságba esnék, szabadítsa ki s bujdosásában Lengyelországban megfelelő jószággal biztosítsa saját és társai személyes szabadságát, megélhetését. Ő különben ennek az ügynek *nem ura, hanem csak vezére s az fog történni, a mit a rendek határoznak.* A vármegyék az angolok és a hollandok közbenjárását már is elfogadták, de a mellett a svéd és porosz királyok kezességét is kívánják.[28] Maga Rákóczi sohasem fogja javasolni édes hazájának, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon. Ha a várható ütközetben az ellenség győz, felfuvalkodott szokása szerint bizonyára alábbhagy eddigi ígéreteivel; ha pedig a magyarok győznek, az országgyűlésen még a *királyválasztás és az uralkodó letétele* is szóba jöhet, mert alig van az országban, a ki törvényesnek tartaná az örökös királyságot.

Az osztrákok azt hitték, hogy Rákóczi a pudmericzi csata után az országgyűlés megkérdezése nélkül is kész megbékűlni. A fejedelem azonban még ezekben a válságos napokban is bízott az országgyűlés megtartásában.[29] Kifakadt a bécsiek ellen, kik tőle nyolcz nap alatt várnak határozatot, holott erre háromesztendei háború sem volt elegendő. Kitől várják? Hiszen a rendek hozzájárúlása nélkűl sem ő, sem más nem határozhat az ország ügyében, a melyet ő mindenesetre a rendek elé terjeszt. Ha a császár hajlandóbb megtartani a törvényeket, mint megkísérelni fegyvere szerencséjét, akkor a gyűlés ideje alatt nincs szükség a háborúra; különben sem remélhetnek sikert, ha szabadságról csak akkor akarnak alkudozni, a mikor az egyik fél már lánczba van verve.[30] Széchenyi érsek ennek a szép és fontos levélnek szellemében figyelmeztette a közbenjárókat, hogy a békekötés sikere a Rákosra összehívott magyar rendek egyetemétől függ.[31] Az uralkodó pedig megkérte a

28 A közbenjárás és kezesség elfogadásának nehézségeiről lásd Stepney igen érdekes, a magyar felfogáshoz nagyon közeláll6 nyilatkozatait 1705 május 23., 27., junius 24., július 22. jelentéseiben, Simonyinál II. 91—5., 92—102., 142—152., 172—4.

29 Rákóczi Forgáchnak 1705 augusztus 15. Arch. R. I. 391.

30 Rákóczi Széchenyihez 1705 augusztus 17. Simonyinál, II. 499—501.

31 Széchenyi a közbenjárókhoz augusztus 25. U.-o. 498.

közbenjárókat, hogy azon a gyűlésen maguk is megjelenjenek és jelentsék ki, hogy ő az örökös királyság joga alatt nem korlátlan hatalmat, hanem *törvényes kormányzatot* ért.[32] De a fejedelem az örökösödés és Aranybulla záradékának eltörlése kérdésében ragaszkodott régi álláspontjához,[33] a melyhez az országgyűlés kétségkívűl csatlakozni fog. Az uralkodóház tehát most is abba a megalázó, sőt egyenesen aggasztó helyzetbe kerülhetett, mint került pl. Bethlen korában Beszterczebányán, a hol a rendek úgyszólván az ő beleegyezésével tanácskoztak arról, hogyan szabadúljanak meg tőle, vagy legalább önkényes uralmától. Bécsből különben azt a hírt terjesztették, hogy könynyen megköthetnék a békét, mire az új király nagyon hajlandó és azt csak Rákóczi és Bercsényi magánérdekei gátolják.

A békét a szerencsétlen ütközetek következtében maga a nemesség is óhajtani kezdte.[34] Azonban tudták Bécsben és a kuruczok táboraiban egyaránt, hogy magát a fejedelmet nem csüggesztette el sem a nagyszombati, sem a pudmericzi vereség; nem is hitték tehát, hogy egyszerűen azt akarja, a mit százesztendeje Bocskay akart a korponai országgyűlésen: törvények közé iktatott békében kellő kezesség mellett helyreállítani az alkotmányt. Szándékai iránt nem volt tisztában maga Bercsényi sem, a kit pedig általában véve az ő sugalmazójának tartottak. Szeptember elsején, a morvaországi beütés után,[35] már ismét Nyitrán volt. Onnan a fejedelem másnap[36] vele és Széchenyi érsekkel együtt lovas hadak kíséretében indúlt Érsekújvárra,[37] ekkora kerülőt tévén, hogy eljusson a szécsényi országgyűlésre. Ugyanis mindjárt a pudmericzi csata után úgy intézkedett, hogy a vármegyék egy része Szécsénynél, a másik pedig Lévánál gyülekezzék s ott várja további rendeletét; ezt augusztus 19-ikén adta ki. Aznap «bizonyos kiváltképpen való okokra nézve»

32 Sinzendorf a közbenjárókhoz szept. 2. U.-o. 506–7.

33 Széchenyi a császárhoz szeptember 15. U.-o. II. 512.

34 Rákóczi emlékiratai, 147.

35 Arch. R. IV. 696.

36 Szeptember 1. még ott volt, 2-án már Érsekújvártt. Arch. R. I. 402., 404.

37 Rákóczi levelei onnan szeptember 2. U.-o. 405–6.

a Rákos mezejéről *Szécsénybe* tette át, «a nemes haza státusainak egyben való gyűlését» «az Isten által fölvett közügynek minden jobb útakon s módokon a nemes ország közakaratából való előmozdítására».[38] Azonban a Részekhez tartozó vármegyéket most sem hítta meg, mert «erdélyi fejedelem lévén, azokat magától nem akarta elszakítani».[39] Érsekújvárról a fejedelem Bercsényi, Széchenyi érsek stb. szeptember 3-ikán érték a barsi Nagyodra, 4-ikén a honti Viskre,[40] 5-ikén Tompára,[41] 6-ikán Balassagyarmatra s 7-ikén, a mikorra XIV. Lajos feleletét várták, Szécsénybe,[42] hol a várba szálltak.

Bercsényi útközben, teljes öt napon át sokat faggatta a a fejedelmet, mit akar tenni a gyűlésen, milyen alakot akar annak adni? «Csak az a szándékom, — kapta válaszúl — hogy *mint egyszerű honpolgár* vegyek részt benne; éljek a szavazatommal és végrehajtsam a hozott határozatokat.»[43] Alkalmat nyujt az uralkodó követeinek, hogy ajánlataikat egyenesen a rendek elé terjeszthessék; s beváltja Gyöngyösön a protestánsok követeinek tett esküjét, hogy kívánságaikat a rendek elé hozza s a határozat értelmében cselekszik. Bercsényi mindezt keveselte, sehogysem találta természetesnek; s mentűl nyiltabban beszélt a fejedelem, annál kevesebbet hitt neki. Panaszkodott, hogy megváltozott és bizalmatlan irányában. Mindenképen csűrte-csavarta kérdéseit, hogy az ő gondolkodásának megfelelő választ kapjon s ijesztgette, hogy rossz vége lesz a dolognak, ha terve mellett megmarad. Akármit beszélt, a fejedelem nem mondhatott egyebet, mert a valót mondta. Ezen az úton tanúlta meg legjobban, hogy *az őszinteségnél nincs nagyobb ügyesség a világon.*[44] És mi is megtanúlhatjuk, hogy olyan egyénisége volt, a melyet legjobb barátjának, Bercsényinek sem áldozott fel. Pedig

38 Rákóczi augusztus 19. rendelete Katonánál, XXXVII. 41—2. Augusztus 26. két levele ez ügyben. Arch. R. I. 396—8.

39 Rákóczi Károlyihoz szeptember 7. U.-o. I. 407.

40 U.-o. I. 405.

41 Rákóczi-tár, II. 116.

42 Rákóczi levelei Szécsényről szept. 7. U.-o. I. 407—410.

43 Rákóczi emlékíratai, 148.

44 Rákóczi emlékíratai, 147.

még nem volt egyéb tekintélye, mint a mit maga a természet adott neki születésével és fölkelésével; sőt ő maga éppen azért gyüjtötte most egybe a rendeket, hogy bírákká tegye őket saját ügyükben.[45]

V.

A SZÖVETKEZETT RENDEK VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉGE.

(1705.)

Együtt volt hat püspök, számos szerzetes és világi pap, 36 főúr, 25 vármegye nemessége, majdnem valamennyi város polgárságának követsége, több ezer ember, mikor a fejedelem a nagyszécsényi Borjúpáston, Bethlen Gábor 12 árboczos sátrában, Isten segítségűl hívása után a rendek gyűlését 1705 szeptember 12-ikén megnyitotta. Kétszáz esztendő mulva, a hazának ismét válságos napjaiban, Nógrád vármegye az országgyűlés és húsz vármegye küldötteinek, nagy sokaságnak jelenlétében ugyanazon mezőn Rákóczinak «hazánk függetlenségéért kibontott lobogója körűl csoportosúlva, a fejedelem magasztos emléke előtt áldozattüzet gyujtott, hogy lángja hevében, mint az ércz a kohó tüzében, nemzeti érzésünk megtisztúljon és megerősödjek».[1]

Erre valóban alkalmas az a megnyitó beszéd, a melyet *Telekessy* püspök üdvözlete és a fejedelmi előterjesztések felolvastatása után Rákóczi tartott. Megköszönte a rendeknek, hogy szabad akaratukból hozzácsatlakoztak és támogatták erőfeszítéseiben, a mikben már harmadik éve fáradozik, hogy nemzetét az idegen járom alól felszabadítsa. Emlékeztette őket fogságára, menekűlésére, bujdosására, bejövetelére és arra, hogy harczolva

45 Rákóczi XIV. Lajoshoz deczember 30. Fiedler, II. 455.

1 Nagy Mihály alispán megnyitó beszéde. Közli a Pesti Hirlap 1905 szeptember 13-iki száma.

és tárgyalva egyaránt mindent megkísérelt az ősi szabadság helyreállítására. Boldognak érzi magát, mivel annyira vitte ügyüket, hogy szabadon tanácskozhatnak érdekeikről. Az ország karait és rendeit éppen avégből gyüjtötte egybe, hogy a békéről s egyéb ügyekről az úri és szegény nemesi rend szabadon szólhasson és szavazhasson, egyúttal azonban a haza védelméről tanácskozzék. Jelen vannak a császár követei (Széchenyi, Viza, Szirmay, Okolicsányi), hogy egyenesen eléjök terjeszszék a kibékülés feltételeit, a mikről a gyűlésnek kell határoznia. Mert ezután ő csak mint az ország egyik főura, vagy inkább mint a haza javáért buzgó *polgár* jelenik meg köztük. Ezennel *lemond* eddigi tisztéről, hatalmáról, tekintélyéről, a mit egyenként letett esküjökkel idáig ráruháztak. Nem akar eléjök terjeszteni, vagy éppen rájok kényszeríteni semmiféle házszabályt, a melynek értelmében gyűléseiket tartsák; hanem, a kormányt kezéből kiadván és az ország rendelkezésére bocsátván, mint egyszerű nemes a szerint cselekszik, a mint ebben az ügyben közakarattal végeznek és határoznak.

Kétszáz esztendő mulva Nógrád vármegye ünnepén a szónok méltán inthette a fiatalokat, emeljenek szíveikben a haza és szabadság szeretetének olyan oltárt, a milyenre Rákóczinak ez a ragyogó példája int.[2] Méltán buzdította nemzetét egyetértésre, mert Rákóczi is ennek *hiányában* kereste annak az okát, hogy a szabadság eszméje nem ülhetett teljes diadalt. A mint ugyanis bejelentette, hogy az angol és a hollandi közbenjárók készek lejönni a gyűlésre, most már mint a gyűlés egyszerű tagja riadt azokra a nemesekre, kik személyesen meghívatva is otthon maradtak, holott a gyűlésből egyenesen az ellenségre kell menniök. «Az ilyen nemesek — szólt — nemtelen legények; mert az ősök kardjával szerzett szabadságokat zsoldosok, jobbágyok, béresek, kocsisok oltalmára bízzák, a mivel a nemességet lealacsonyítják.»

[2] Dr. Fáy Albert nógrádi főjegyző beszéde. Id. h.

Visszavonúlt sátorába; de *első* országgyűlési beszédének így is nagy hatása lett. A rendek azonnal újabb nemesi fölkelést hirdettek. Nemessége, szabadsága, vagyona elvesztésével fenyegettek mindenkit, a ki fegyveresen azonnal meg nem jelenik

133. A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉSI TÁBOR.

ezen a gyűlésen, honnan unitis viribus et armis (egyesült erőkkel és fegyverekkel) indúlnak a csatatérre.[3]

Harmadnap a nemesség külön gyűlt össze az ország sátorában. Elhatározták, hogy a nemesi és az úrirend együtt tanácskozzék s egymással szorosan összetartson. Egy úr és nemes se jelenjék meg a főpapoknak és mágnásoknak külön gyűlésén. Mindezzel tulajdonképpen egy százéves gyakorlatot szentesítették s így hitelre talált az az állítás, hogy Rákóczi is így akarja. Elnöknek, vagyis királyi személynöknek (personalisnak) *Radvánszky* Jánost választotta s elhatározta, hogy a főrendek táblájával csak üzenetek útján érintkezik. Ez két okból volt nevezetes, majdnem forradalmi lépés. Először azért, mert ezt az összejövetelt ezzel rendes országgyűlésnek nevezte, holott a fejedelem maga konventnek mondta az egybehívás alkalmával. Másrészt azért, mert az alsóház megalakítását a protestáns, főkép ágostai hitvallású követek abból az okból sürgették, hogy az egykamarás gyűlésben a katholikus urak és papok le ne szavazhassák őket. Az így megalakúlt alsóház azonnal a választás megerősítését kérte. A fejedelem azonban ismételte tegnapelőtti nyilatkozatát, hogy a gyűlésben csak mint honpolgár vesz részt s így nincs joga elvetni vagy megerősíteni, a mit a rendek a közjó érdekében határoznak. Alig távoztak, Bercsényi az urak és a papok küldöttségét vezette hozzá és kijelentette, hogy a méltóságuk szembetűnő sérelmével történt választásban soha sem fognak megnyugodni.

Ennek a napnak eseményei megmutatták, hogy a fegyverben álló Magyarországnak nem volt olyan törvényhozó és végrehajtó hatalma, a melyet mindenki aggodalom nélkül elismerhetett volna. Némely vármegyét idáig is az tartott vissza a megjelenéstől, hogy Rákóczi a gyűlés összehívásával olyan felségjogot gyakorolt, a mit még a nádor is csak a király kiskorúsága

[3] Rákóczi emlékiratai, 148. A szécsényi országgyűlés naplója a Rákóczi-tárban, I. 423—4. Lugossy, Töredék-napló a szécsényi gyűlésről az Új M. Múzeumban, x. 1. Csécsi János, Acta conventus Szécsényiani kézírata nyomán Szalay, VI. 270—1. Csécsi a havi krónikákban (MHH. XXVII. 271.) csak futólag szól a gyűlésről.

esetében gyakorolhatott s a mire őt a nemzet, mint ilyen, sohasem hatalmazta fel. Idejárúlt, hogy a fejedelem lemondott arról a tisztéről, amelyet idáig sem a nemzet formális megbízásából, hanem az iránta *egyenként* letett hűségeskü alapján teljesített.

Szeptember 15-ikén tehát, a rendek második űlésének a napján, Magyarország a törvényhozásnak majdnem olyan válsága előtt állt, mint Francziaország — szintén forradalmi időkben — 84 esztendő mulva. De Rákóczi nem XVI. Lajos gyönge királyi parancsával, hanem Mirabeau erős eszével eszközölte a három rend egyesűlését, a minek a két országban olyan ellenkező okokból kellett megtörténnie. Az urak és a papok élén jelent meg az ország sátrában s kijelentette, hogy a perszonális választása ügyében a rendeket illeti a határozat; de maga is szeretné tudni, hogyan állapítják meg a gyűlések rendtartását? Nagy vihar követte szavait. A főrendeken kívűl a vármegyei követek egy része is fiókgyűlésnek tartotta a tegnapit, a mely csak bitorolta a rendek minőségét és jogait. A nélkűlök tett elnökválasztást el nem ismerik s a pártoskodók megbüntetését kívánják. Az indulatokat Rákóczi csillapította le. Előrebocsátotta, hogy csupán *mint magánszemély* beszél, mert közhatalma nincs. Értesűlvén a választás módjáról és hogy az csak egy töredék műve, azt a maga részéről is kárhoztatja. De éppen ebből az eseményből következik, hogy *teljes űlésben* kell határozniok arról, miképpen tartsák a gyűléseket, miként tegyék az indítványokat, miként hozzák, miként adják ki a határozatokat? Mivel azonban *jelenlétével* a házszabályok megalkotásában senkit sem akart korlátozni s mivel nem akarta, hogy a közjó keresésén kívűl mellékes czélokat tulajdonítsanak neki, az ország sátrából azonnal eltávozott.

Másnap a gyűlés *Bercsényi* javaslatára kijelentette, hogy ha sok vármegye és főúr nem jöhetett is el, az egész ország nevében határoz. Mivel azonban az ország főméltóságai (a nádor, országbíró, kanczellár stb.) nincsenek jelen s mivel az uralkodó elküldötte biztosait, hogy a kiegyezés érdekében előterjesztést tegyenek, királyválasztásról szó sem lehet s így

országgyűlés (diéta) tartására sincs szükség. Jobb azért, ha *konventnek* nyilvánítják a gyűlést és követik a szabadságukra nagyon féltékeny lengyeleket, a kik egy választott főnök vezetése alatt szoktak szövetkezni és megesküdni szabadságuk helyreállítására. Azt ajánlotta tehát, hogy magukat *szövetkezett rendeknek*, főnöküket azonban ne marsallnak nevezzék, mint a lengyelek, hanem valami másnak, a mi Rákóczi születésének és fejedelmi méltóságának inkább megfelel.

A gyűlés helyeselte javaslatát. Elhatározta, hogy a szövetkezett magyarok karai és rendjei közönséges konventjének nevezi a gyűlést, a melyen azonban az ország minden dolgát úgy tárgyalja, mint a valóságos országgyűlésben. Megköszönte a fejedelemnek a magyar haza igaz ügyében tett eddigi szolgálatait, de egyhangúlag s nagy éljenzések közt újból megkérte és felhatalmazta a nemes ország dolgainak folytatására és kormányzására. Egyúttal 18 tagú bizottságot nevezett ki az új szervezet kidolgozására s a választandó főnök czímének és méltóságának megállapítására. A bizottság azonnal tudatta az ország határozatát a fejedelemmel, a ki eddig megeshetett fogyatkozásai miatt megkövette a rendeket s a nemes ország szolgálatára ezután is késznek nyilatkozott. Úgy vélekedett, hogy a kül- és belviszonyokat tekintve, méltán nevezhetik magukat szövetkezett rendeknek. Czélszerűnek látná, ha a választandó főnöknek már czímében is benne volna, hogy a rendeknek ő *nem ura, csak vezetője*. Szükségesnek tartja azt is, hogy a főnök mellé tanácsosokat, szenátorokat rendeljenek.

A bizottság haladéktalanúl megkezdte tanácskozásait s ezek értelmében a rendek szeptember 18-ikán elhatározták, hogy fejöket duxnak, a magyar nyelv szellemében pedig *a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok vezérlő fejedelmének* nevezik. Azonnal megállapították a fejedelem és a rendek esküjének idejét s 19-ikén — a papok habozása következtében először a tábornokok és főurak — a rendek mindnyájan hűséget esküdtek a szövetségnek és a fejedelemnek. Nagyobb nézeteltérés csak

két dologban történt. Először is, a papok azzal a kikötéssel esküdtek meg, hogy a szövetség határozatainak csak annyiban engedelmeskednek, amennyiben azok a római kath. anyaszentegyháznak ellenére nem lesznek. Másodszor pedig, hogy a 24 szenátor kinevezési jogát a fejedelem elhárítani akarta magától, mert sok ember vágyódván erre a méltóságra, attól tartott, hogy a ki nem nevezettek mellőzötteknek érzik magukat s elidegenednek tőle, sőt miatta az ügytől is. Végre is abban egyeztek meg, hogy a kinevezés a rendek előterjesztésére történik.

Szeptember 20-ikán vasárnap tíz órakor *Telekessy* István egri püspök az ország sátorában misét mondott, melynek végeztével *Pethes* András czímzetes püspök felolvasta az eskümintát, a fejedelem pedig letette a hitet az egri püspök kezébe. Megfogadta, hogy a megbántott szabadság és törvények helyreállítására kötött szövetséget úgy becsüli és tartja, mint tulajdon életét. Felbontani nem akarja, ellene tenni senkit sem enged, sőt teljes erejével terjeszti és segíti, ahhoz külső szövetségeseket is keresvén. Az egyességet, mint ezen szövetség lelkét, kiváltképpen megtartja, de másokkal is megtartatni igyekszik. Az összeszövetkezett magyarságot és hazánk szabadságának fölvett ügyét nem hagyja el, igazán vezérli. A szövetkezett Magyarországnak minden nemesét, vitézlő és hazánkért fölfegyverkezett rendeit törvényes szabadságaikban és igazságaiban, törvényes kiváltságaikban nem háborgatja és háborgatni nem engedi, sőt azokat megtartani és oltalmazni tartozik. A vallásból olykor származni szokott egyenetlenségek eltörlésére és a szívbeli egyességnek növelésére az országban bevett három vallást a maga törvényes szokott szabadságában megtartja és másokkal is megtartatja. A mit ezen szövetkezett rendekkel közakarattal köt, rendel és végez, azt nemcsak megtartani és megtartatni, de teljes erővel és tehetséggel véghezvinni is törekszik.

Telekessy azután rövid szentbeszédet intézett a fejedelemhez. Mózesnek a teremtésről szóló könyvéből (I. 14.) vette a szöveget: «Legyenek világosító testek az ég boltozatán, hogy különbséget

tegyenek a nap és az éjszaka közt; és legyenek jelei bizonyos időknek, napoknak és esztendőknek.» Áldást mondott a fejedelemre. Életében, bujdosásában, felmagasztalásában Mózeshez hasonlította. Megköszönte, hogy lekötelezte magát az országnak, mely viszont hűséges szolgálatait ajánlja neki. Síp-, dob- és trombitaszó kíséretében most Bercsényi, Forgách, Esterházy Antal és Csáky István tábornokok ősi szokás szerint háromszor fölemelték a fejedelmet, kit a sokaság mindannyiszor lelkes vivátokkal üdvözölt.

Végül *Ráday* Pál felolvasta s a fejedelemmel mindannyian aláírták *a szövetség oklevelét*, mely szerint, mivel az Ausztriai Ház ellen a szabadságért fegyvert fogtak, «szükségesnek ítélték, hogy mindenekelőtt olyan fejet válaszszanak maguknak, a ki velök hittel szövetkezvén, hazánk ügyét — valamíg Isten által régi szabadságainak helyrehozásával és megnyerésével kívánt czélját el nem éri, — nemcsak a hadi dologban, hanem a törvényes, egyházi, politikai és gazdasági dologban is igazgassa, kormányozza és velök egyetemben oltalmazza. Így választották közönségesen és egyenlő akarattal[4] méltóságos Rákóczi Ferencz fejedelmet, kegyelmes urukat, Erdélyország választott fejedelmét a szövetkezett rendeknek is fejedelmévé. Magukat, sőt maradékaikat is esküvel kötelezik, hogy hozzá és a szövetséghez örök hűtlenség és hazaárúlás büntetésének terhe alatt hívek maradnak». Az erről szóló oklevelet három egyenlően hiteles példányban állították ki. Egyet Rákóczinak adtak át, egyet a lengyel primáshoz és egyet, a protestánsok kívánságára, György hannoveri választófejedelemhez (a későbbi angol királyhoz) küldtek el megőrzés végett.[5]

4 Ezt I. József királyhoz 1711 február 11-ikén intézett levelében Rákóczi külön is kiemelte. Károlyi önéletleírása. II. 280.

5 A szövetség oklevele Rákóczi-tár, I. 432—4. Kemény József, Erdély története 38. k. (Erdélyi Múzeum). Századok, 1870. 337—348. Az eseményekre nézve: Rákóczi emlékíratai 147—153. Rákóczi-tár, I. 424—7. Egy 1706-ik évi röpirat: Thaly, Kalászok, 170—2. Egy egykorú napló töredéke Új M. Múzeum, II. 46—52. Hist. des révol. II. 340—3. Katona, XXXVII. 44—47. Szalay, VI. 272—281. Horváth. VI. 394—399. Thaly, Bercsényi, III. 421—425.

A fejedelem 36 asztalnál 72 fogásos ebéddel vendégelte meg az ország rendeit,[6] a kiknek szeretete és bizalma nagyon meghatotta.[7] A következő három nap azonban oly heves *vallásvitákban* telt el, hogy Bercsényi már az országgyűlés feloszlatását s a háborúba indúlást javasolta.[8] Szeptember 22-ikén a fejedelemnek magának is odakiáltották, hogy mielőtt a békét

134. II. GYÖRGY HANNOVERI VÁLASZTÓFEJEDELEM.

tárgyalnák vagy az ellenségre támadnának, a vallássérelmet kell meggyógyítani.[9] A fejedelem szép beszédben fejtegette, hogy hiába fognak addig a templomok visszaadásához, míg az ellenség előnyomúlását meg nem gátolják. A rendek a két ügyet párhuzamosan kívánták tárgyalni. A fejedelem ebben végre is megnyugodott. Majd a vármegyék sérelmeinek tárgyalásával

6 Ottlyk naplója, MHH. XXVII. 96.
7 Rákóczi emlékíratai, 153.
8 Thaly, Bercsényi, III. 425.
9 Rákóczi-tár, I. 428.

töltötték az időt, a melyet pedig ugyancsak fölhasználtak, mert egy nap néha két ülést is tartottak. Végre szeptember 25-ikén az esti ülésben *Pethes* András püspök előterjesztette a szervező bizottság javaslatát a szenátus megalakítása ügyében. A bizottság az 1510: x. és az 1518[10]: XXXIX. és XL. törvényczikket vette alapúl. Azt javasolta, hogy a *tanács* 4—4 papi és főúri s 16 nemesi, összesen 24 szenátorból álljon, a kiket a rendek

135. II RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELMI PECSÉTJE.

válaszszanak s a papokat a papok, az urakat az urak, a nemeseket a nemesek fizessék. A vallás ebben a kérdésben is vitát okozott. A fejedelem végre is oda nyilatkozott, hogy a szenátorok választásánál ne a vallást, hanem az arra érdemes embereket nézzék; mert azok nem a vallást, hanem a *külügyeket* fogják igazgatni. A számok arányát is megváltoztatni kívánta olyképp, hogy 6—6 papi és úri szenátor mellett 12 nemes legyen.

10 A szécsényi országgyűlés naplója hibásan ír 1519-et, u.-o. I. 429.

Helyesebbnek tartotta, hogy a szenátorokat ne rendenként, hanem országosan fizessék. A gyűlés nemcsak ezt fogadta el, hanem, bizalmának fényes jeleképpen, a szenátorok választását is a fejedelemre bízta, de olyképp, hogy a kinevezést közölnie kell velök, kikre a fejedelem halála után a választás joga visszaszáll.[11] Hogy pedig a vármegyék ne küldözgessenek minduntalan követeket a fejedelem udvarába, elhatározták, hogy minden vármegye 2—2 alkalmas embert, többnyire nemes ifjakat tartson ottan s ezek járjanak el vármegyéik megbízásaiban.[12] Ezzel egy időben határozták el a közgazdasági tanács fölállítását.

Szeptember 30-ikán a szenátus elnökének (első szenátornak), főtábornoknak és fővezérnek gróf *Bercsényi* Miklóst, a közgazdasági tanács elnökének pedig báró *Klobusiczky* Ferenczet választották meg. A fejedelem úgy találta,[13] hogy mindakét testületnek csupán tanácsadó joga volt s hogy egyik sem korlátolta őt a politikai, hadi és pénzügyekben. A szenátus a politikai ügyekbe később is csak az ő határozott felszólítására avatkozott be; mert a fejedelem érezte, hogy a teljesen korlátlan hatalom idővel árthatna a rendeknek. Ezek azonban a *béketárgyalások* ügyében teljesen biztosították régi jogaikat. Mivel ugyanis a közbenjárók le nem jöhettek Szécsénybe, Bercsényi elnöklete alatt egy hattagú bizottságot választottak a velök és a császáriakkal való alkudozásokra. Azonban olyan utasításokat adtak, mintha — a velenczei követ megjegyzése szerint[14] — lehetetlenné akarnák tenni a békét.

A fejedelem október 2-án szentesítette a meghozott tizenkilencz törvényczikket, a melyek a szövetség megalakításával, a vezérlő fejedelemség, szenátus és közgazdasági tanács felállításával végrevalahára alakot és szervezetet adtak a fegyverben álló hazának, teljes felségjogot a vezérlő fejedelemnek.[15] De nemcsak a

[11] Rákóczi-tár I. 429—430.

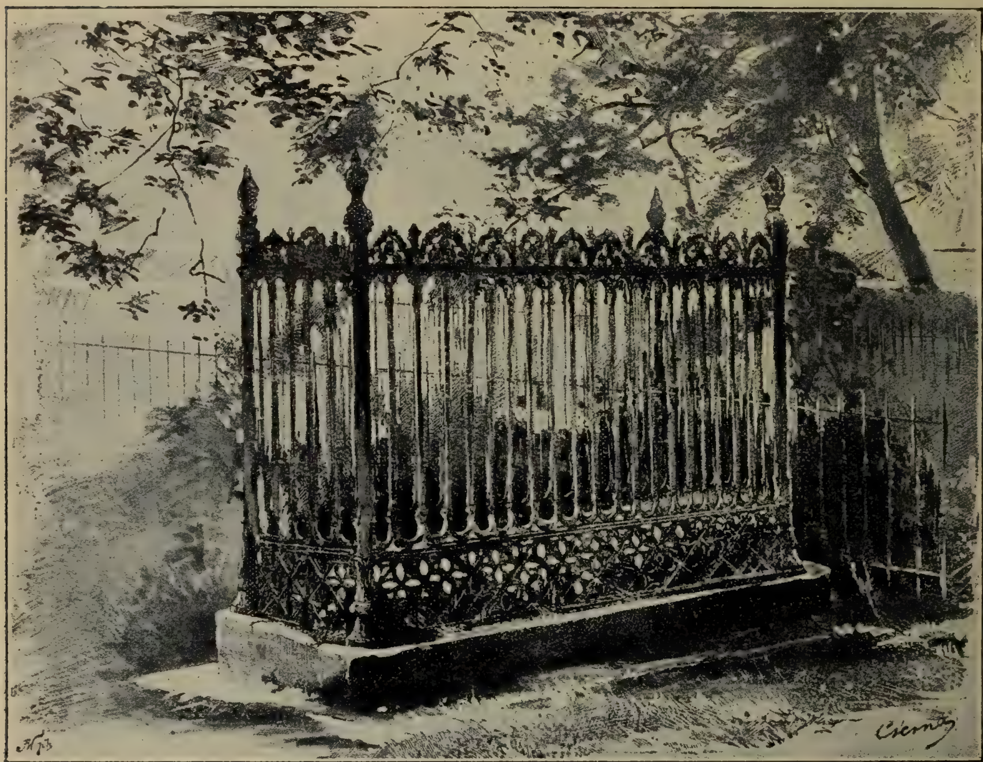
[12] 1705: III. t.-cz.

[13] Rákóczi emlékiratai, 153.

[14] 1705 szeptember 26. Velenczei sürgöny. Malagola czikke a Deutsche Revueben, 1907. 235.

[15] Rákóczi XIV. Lajoshoz deczember 30. Fiedler, II. 456.

jövendőre gondoltak, hanem azokra is, a kik azt vérök és boldogságuk árán előkészítették. A VII. törvényczikkben felhatalmazták a fejedelmet és a szenátust, hogy az *eperjesi vértanúk* utódainak elkobzott jószágait visszaadják; a VIII-ikban visszaadták *Thököly* Imre fejedelem és bujdosó társainak javait s

136. THÖKÖLY KISÁZSIAI SÍRJA.

megígérték, hogy a kötendő békében róluk is gondoskodnak. Kegyelettel ismerték el, hogy Thököly fejedelem fegyvert fogván a magyar haza szabadságának helyreállításáért, azon ügynek minden jó úton és módon való folytatására életét, jószágát feláldozta s hazafiúi magyarsága szerint hazánkért most is bujdosik.

Nemzet és fejedelem megkésett koszorújával. Csak arra a sírra tehették le, a melyet a messze Kis-Ázsiában, az örmények

nikodémiai temetőjében az örmények alig öt napja hantoltak fel. Ki gondolt volna arra, hogy Magyarországnak ez a mai szervezkedése újból egy ilyen messzefekvő sírhoz vezethet? A rendekhez intézett búcsúbeszédében Rákóczi fejedelem bizalommal tekintett a jövendőbe. Kétségtelennek tartotta, hogy «ez a szövetkezés egyesítette a nemzet szellemét s fölébresztette a szabadság vágyát; a szabadságét, a melynek első zsengéit a nemzet már megízlelte.» Másnap a templommá átalakított sátorban hálát adtak Istennek s a rendek haza vagy a táborba siettek.[16]

VI.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG.

(1704—5.)

HERBEVILLE cs. tábornagy huszonegy ezreddel szeptember elején odahagyta csallóközi táborát; Thököly halála napján bevonúlt Nagykőrösre és Debreczenbe, a Thökölyről szóló törvény kihirdetése napján pedig Szeged alá indúlt, hogy a Tiszán és a Körösökön átkelve hatoljon Erdélyországba, a szorongatott *Rabutin* tábornagy segítségére. A fejedelem időközben megírta Károlyi Sándornak, az alföldi hadak vezérének, hogy ha az ellenség csakugyan Erdélynek tart, ottan őmaga vág eléje.[1] Erdélyi hadainak vezére, gróf *Pekri* Lőrincz tábornok, már előbb figyelmeztette,[2] hogy valóban jó volna, ha Isten behozná ebbe a szegény hazába, mely elvesz számtalan nyomorúságai közt, ha késlekedik bejönni. Nemsokára Széchenyi, Szirmay királyi békebiztosok is azt mondták, hogy mindjárt leborotváltatják magyar szakállukat, ha Rákóczi beereszti a németet Erdélybe.[3]

16 Rákóczi emlékiratai, 157. Rákóczitár, I. 431—2. A törvények teljes szövege u.-o. 436—448.

1 Rákóczi 1705 szeptember 23. Arch. R. I. 420.

2 Pekri augusztus 27. Történeti Tár 1899. 468.

3 Bercsényi november 7. Arch. R. IV. 731.

Pekri teljes joggal emlékeztette Rákóczit Erdély nyomorúságaira; mert — ha a fejedelem előtt először, 1704 június 3-ikán talán Torda, Kolozs és Doboka vármegyék követei vetették is fel — egész erővel ő ragadta meg az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Rákóczi megválasztása gondolatát.[4] Ezt a három vármegye küldötteinek és a solti táborban levő erdélyieknek nevében beadott emlékíratban tette. A vármegyék árúlónak tartották II. Apafi Mihályt, mivel a fejedelemség jogáról I. Lipót javára lemondott. Kifejtették, hogy a Rákóczi nevében szervezetlenűl hadakozó kuruczok Erdélyországot dúlják, fosztogatják. A rendetlenségek megszüntetése végett az országgyűlés összehívását kérték.[5] Ezek után majdnem mellékes kérdés, valóban

137. RABUTIN NÉVALAÍRÁSA.

felajánlották-e magát a fejedelemséget; másnak úgy sem ajánlhatták volna fel, mint a kit az országgyűlés összehívására kértek. Reá kellett gondolniok az 1648. évi westfáleni béke értelmében is, a mely szerint Franczia- és Svédország I. Rákóczi György minden megválasztandó utódának biztosította Erdély trónját.[6] Maga Rákóczi már előbb meggyőződött, hogy a szerződés reá vonatkozó részének nagyon csekély a nyomatéka.[7] Hadjárata kezdetén azt tartotta volna legjobbnak, ha török hadakkal Erdélyt maga *Thököly* foglalja el, az 1690-ben megválasztott fejedelem. Ebben a tekintetben ismételten írt a konstantinápolyi franczia követnek s magának Thökölynek;[8] a ki már 1703 október 30-ikán értesítette, hogy a franczia követ őt szökésre és Rákóczival való egyesülésre intette, mert egy az ügyük, egy

4 R. Kiss István a Századokban, 1906. 2—10.

5 Rákóczi emlékíratai, 101.

6 U. o. 20.

7 U. o. 21., 58.

8 U. o. 23. Thaly, Bercsényi, II. 507.

a czéljuk. A kuruczkirály azonban borongva figyelmeztette: okúljon az ő példáján, kit a mi állhatatlan nemzetünk közűl sokan őszinte s hamis hitökkel, a szerencsétlenségnek csak gyenge szelétől is megijedve, megcsaltak s mellőle félre állván, a sárban hagyták.[9] Fél esztendő mulva biztosította, hogy éppenséggel nem akar eléje vágni hadi működésének.[10] Később is csak arra kérte, ne felejtkezzék el róla: foglalja bele a békébe őt és bujdosó társait. Szabadítsa ki, vegye védelmébe javait. Ő, mint hazája vértanúja, édes hazájáért csöndes elmével viselte mindidáig ez idegen országban fölöttébb megfogyatkozott állapotát. De hazájában akarna meghalni és eltemettetni.[11]

Azonban sohasem mondott le arról a reményről, hogy valaha még visszaűlhet Erdély trónjára. Ha fejedelemmé választják is Rákóczit, az ő öreges, beteges voltára nézve elérheti azt holta után is. Egy magyarországi korona forogván Rákóczi kezén, ő Erdélyből segítője lehetne; kire Isten segítse is, hogy Magyarországot ad pristinum florem indukálhassa![12] Rákóczi utóbb úgy nyilatkozott,[13] hogy Thököly ugyan mindenképpen ellene tör, de ő valóban őszintén akarta előmozdítani hazatérését. Minden intézkedése azt mutatja, hogy Thököly megválasztása mellett foglalt állást s az urakat is az ő részére hangolni ügyekezett. Ezt elvi szempontból tette; mert a már egyszer megválasztott Thököly újraválasztásával lehetett legjobban bizonyítani, hogy a szabad választástól a Habsburgok éppen olyan törvénytelenűl fosztották meg, mint Magyarországot.

Erdély másik élő fejedelme, *II. Apafi* Mihály, szóba sem jöhetett. Árúlónak tartották, mivel kislelkűen lemondott trónjáról, jogairól és császári kegyelemkenyéren félig-meddig rab módjára élt Bécsben.

Bethlen Miklós erdélyi kanczellár is megírta már híres röpiratát, az «Olajágat viselő Noé galambját», a melyben Erdélyt

9 Monum. Hung. Hist. (Thököly naplói) XXIV. 519–520.

10 U. o. 522.

11 U. o. 524, 530, 534, 544, 557.

12 Thököly Pápai Gáspárhoz 1704 szeptember 12. U. o. 560–1.

13 Rákóczi önéletrajza, 176–7.

és a Részeket úgy akarta megmenteni a Habsburgoknak, hogy egy nagynémet házbeli református fejedelem Habsburg-leányt vegyen feleségül s a török szultán és a magyar király védelme alatt uralkodjék.[14] Mások *Jenő* savoyai herczeget akarták volna egy Habsburg-leánynyal összeházasítani s Erdély trónjára emelni; de a herczeg visszautasította a kalandos tervet.[15]

Pekri Bercsényit gyanusította, hogy erdélyi fejedelem akar lenni. Rákóczi erre nem felelhetett mást, mint azt, hogy nem áll útjába a rendek elhatározásának.[16] Különben az egész kérdésben Bercsényi megkérdezése nélkül járt el s hinni látszott,

138. BETHLEN MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

hogy a főtábornok, ha talán nem is vele, de Thökölyvel szemben csakugyan Erdély trónjára vágyik.

Pekri fogadkozott, hogy a gyulafehérvári országgyűlésen magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, a kiért hálát adhasson Istennek.[17] A természettől mindennel megáldott Erdélynek Rákóczi szerint sem volt egyébre szüksége, mint jó fejedelemre.[18] A két ország egyesítése s a katholikus vallás érdekében

14 Kiadva Tört. Tár, 1891. 39—45. Kéziratban több példánya ismeretes. Jellemző, hogy mikor Bethlen Miklós 1703 július 2-ikán Rabutintól megkapta Rákóczi és Bercsényi brzani («praczinghi») május 12-iki kiáltványát, «szabados discursust indított a megírt pátens felől; ratioi — úgymond — oly helyesek és igazak, hogy egész lehetetlennek tartja, hogy ne tessék az elkeseredett népnek. Meglátja minden, generalis insurrectio leszen és hamar időn más bíró járása leszen. Minden jót édes nemzetünk javára!» (Teleki naplója 7—8. l.)

15 Századok, 1870. 110.

16 Rákóczi emlékíratai, 102.

17 Pekri Vayhoz 1704 június 21. Thaly, Tanulmányok 145.

18 Rákóczi emlékíratai, 214.

mindenesetre kivánatosabbnak tartotta, hogy ő legyen a fejedelem s ne Thököly, a ki félig-meddig a törökök rabja és olyan valláshoz tartozik, melynek Erdélyben csak a meg nem nyerhető szászok közt van gyökere. Thökölyt mint gyermek nem szerette; még mostan is úgy hitte, hogy minden módon ellene tör;[19] s egy Pekrivel szemben, a ki pedig Thököly sógora volt, érdekeit mégis ő védelmezte legjobban. Figyelmeztette, hogy Erdélybe ő egyáltalán nem küldött csapatokat; ott Thököly emberei rendetlenkednek, a kiknek ő nem parancsol. Az országgyűlés összehívása jogát sem bitorolhatja.[20] Az emlékírat benyujtói tegyenek úgy, a hogy jónak látják. Az urak azonban figyelmeztették, hogy azok a szervezetlen hadak nem Thököly, hanem Rákóczi híveinek vallják magukat és mint ellenségeiket lekaszabolnák őket is, a rendeket is, ha a fejedelem világos megbízása nélkűl gyűlnének össze. Nyilatkoztassa ki, hogy engedelmével tartják meg a gyulafehérvári országgyűlést, sőt védelmükre fejedelmi biztost is nevezzen ki. Rákóczi mind a kettőtől vonakodott, mert tökéletesen szabad elhatározást akart biztosítani az erdélyi rendeknek, hogy még árnyéka se látszassék, mintha magát akarná megválasztatni. A mint tehát június 5-ikén július 5-ikére Gyulafehérvárra valóban összehítta az országgyűlést, közmeglepetésre fejedelmi biztosnak *Radvánszky* Jánost nevezte ki, az eperjesi vértanú' fiát, a kit atyja halála és vallása egyaránt Thököly hűségére intett. Utasította, hogy semmiképpen se gátolja a rendek szabad elhatározását; a minek czélja nem is a fejedelemválasztás, hanem Thököly 1690. évi választásának elismerése, a hadi fegyelem és az adóügy rendezése volt.[21]

A meghívókat csak június 13-ika után küldték szét és — a kormányzóság tilalmával nem törődve[22] — Thoroczkay István hadainak védelme alatt a rendek mégis feltűnő nagy számban gyűltek össze Gyulafehérvárott. Nemcsak a vármegyék és a

19 Rákóczi önéletrajza, 176—7.

20 Rákóczi emlékíratai, 101.

21 Rákóczi emlékíratai, 102. R. Kiss István a Századokban 1906. 17—21., 97.

22 1704 június 24. A kormányzóság mindenkit eltiltott a megjelenéstől, mert csak neki van joga a király nevében országgyűlést hirdetni. (Erdélyi muzeum.)

székelyek jelentek meg, hanem Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével a szászok is. Nem jöttek teljes önzetlenséggel. «Az elvett jószágokat s labancz urak jószágait a kuruczok felforgatván, ki-ki most kér jószágokat — írta Henter Krisztina Béldi Kelemennek.[23] — Most már mindenki felíratta kívánságait. A kit régen vártunk Istentől, most ő felsége megadta érnünk.[24] A fejedelem azt csak megadja, a ki megkeresi elvett igazsága felől!»

Pekri mindjárt az alakúlás napján, július 7-ikén megtette javaslatát, hogy éljenek törvénytelenűl elkobzott jogukkal és válaszszanak maguknak fejedelmet.[25] Nemzetünk régi dicsőséges állapota, ékessége — szólt — teljességgel elenyészett, örökségünk idegenekre szállt, szabadságunk szolgálatra változott, a magunk földjén már jövevények, számkivetettek, sőt rabok lettünk. A nyomorúságok tengerén habokkal küzködő nemzetünk hajóját a szélvészek hol a napkeleti, hol a napenyészeti partra vetették és már szinte teljességgel elmerítették, midőn nemzetünk fő szabadságát, a szabad választást, a hatalmas török nemzet megrontotta, a német pedig teljességgel eltörőlte és helyette zsarnokságot állított fel szegény édes hazánkban. Oh, boldogtalan sorsa és állapota régen dicsőséggel fénylő nemzetünknek, a mely a századok forgásával ismételve mintegy körben visszatér nemzetünkre és édes hazánkra, még pedig egyre veszedelmesebb támadással! Mindazonáltal ilyen keserves állapotunkban is nagy kegyelmét és szerelmét tapasztaljuk édes jó atyánknak, Istenünknek: reménységünk felett olyan nagyelméjű, bátorszívű, bölcs férfiakat, igaz magyarokat támasztván, a kik minden veszedelmet megvetettek s Istenben való teljes bizalommal és az ő segítségével felvették nemzetünk ügyeit. Általuk Isten hatalmas karral kihozta és megszabadította nemzetünket a kegyetlenek fogságából, mint régen Izraelt Egyiptomból.

23 1704 július 1. Mvásárhelyi Teleki-lt., Béldi-osztály.

24 Hogy t. i. a Béldi Páltól elvett jószágokat most visszakérjék.

25 Valószínűleg az ő beszédének visszhangja az a bevezetés, a melyet nagyborosnyai Bartha András, az új ítélőmester (protonotarius), ezen országgyűlés törvényeinek élére latinúl s a második törvényczikk elé magyarúl írt.

Sok nyomorúságunkon megesett az Isten szíve. Az Ausztriai Ház sok ezer veszedelmének habjaiból, mint Mózest a fáraó dühössége elől, kiragadta és megtartotta jobb kezének férfiát, a kit eleve nemzetünk szabadúlására rendelt. *Rákóczi* Ferenczet hatalmas karral és karddal, mintegy Mózes vesszejével felkészítvén, elküldte nemzetünknek az egyiptomi teherviselést sokkal meghaladó német iga alól való megszabadítására.

Másnap tehát az ország szabad választása jogán Rákóczi Ferenczet teljes szívvel és szeretettel *fejedelmüknek választották* s alázatosan kérték, hasonló atyai szívvel, szeretettel fogadja és ne vesse meg őket. Szívüket, szeretetüket, nemzetüket és édes hazájukat önként, nem kényszerítve; szeretetből, nem félelemből; nem idegennek, hanem mint a magukénak, régi boldog emlékezetű, nagyhírű és méltóságú fejedelmök virágának ajánlják fel neki. A választásnak bőven kifejtett föltételei röviden a következők: A négy bevett *vallás* szabad gyakorlatát biztosítja. Az *unió* föltételeit megtartja s azokra a bejövetelekor tartandó országgyűlésen vagy a törvényhatóságokban a rendeket felesketi. *Jó szomszédságban* él minden néppel; háborút a rendek megegyezése nélkül nem indít, a török szövetséget megújítja. *Tisztségekben* a hazafiakat az idegenek kedvéért nem mellőzi. A tizenkét *tanácsost* a három nemzet ős, örökös hazafiai közűl választja s megegyezésük nélkül derekasabb országos ügyekben nem intézkedik, mert intézkedését az ország különben megsemmisítheti és száműzi azt a tanácsost, a ki őt törvénytelen vagy veszedelmes tettre indítja. *Követeket* a tanács megkérdezése nélkül nem fogadhat, nem küldhet; külső országokkal pedig csak az ország akaratából szövetkezhetik. Az ország *határaiból* semmit sem idegeníthet el s a Bethlen Gábor korabeli határokat visszaállítani törekszik. A szabad *fejedelemválasztás* jogát tiszteletben tartja, fejedelemségét másra át nem ruházza. A rendek *szabad szólását* nem gátolja s megengedi, hogy panaszát mindenki szabadon előadhassa. A rendek kiváltságainak sérelmeit a legközelebbi országgyűlésen orvosolja. Mindenkit megtart

ősi jogaiban. Igaz törvényt szolgáltat; személyében, vagyonában senkit sem bánt törvénytelenűl; a törvényszékek és az országgyűlés tárgyalásaiban személyesen nem vesz részt; az eléje föllebbezett pörökben a tanács többségének ítéletét mondja ki. Az *igazság* keresésében mindenkinek teljes szabadságot enged s mások rovására magának és családjának jószágokat nem szerez.

Az ország *törvényeit* megtartja és másokkal is megtartatja. Főispánoknak, főkapitányoknak és főtiszteknek vagyonos és született igaz hazafiukat vagy honosítottakat nevez ki s őket az ország törvényeire, szabadságára és hűségére megesketi; idegen hadakat pedig az ország akarata nélkűl nem tart. A *székelyek* tábornokait, kapitányait a székelyek közűl nevezi ki s meghagyja a főkirálybírák szabad választása jogát. A *szászok* ezentúl is maguk válaszszák királybíráikat s egyéb tisztjeiket, a fejedelem csak megerősítse őket. Kincstárnoknak igaz ős, örökös főrendű hazafit rendeljen. *Főkomornyikja* s minden egyéb udvari tisztje ős, örökös hazafi legyen. A fejedelem *a haza jövedelmét* magában a hazában és a haza szükségeire költse el, a fegyvereket és a hadiszereket kivitetni ne engedje. A *szabad kereskedést* és *közlekedést* ne gátolja. A hűtlenség vagy magszakadás következtében a kincstárra szállt vagy szálló javakat ne tartsa meg magának, ne adja feleségének vagy gyermekeinek, hanem érdemes hazafiaknak; s a kincstár javait csak törvényes útakon szaporítsa. A rendektől ne kívánjon térítvényt; érje be hűségesküjökkel és szabad akaratuk szerint való szolgálataikkal. A hazafiakat ne vigye hadakozni a határon túl, hanem csak a haza oltalmára használja. Ha pedig Isten boldogítja fegyverét s békéhez juttatja, maga a fejedelem is a hazában lakjék; s ha magyarországi jószágait meglátogatja, csak a tanács (szenátus) egyharmadát vigye magával s időnkint ezt is felváltassa. Végre pedig a haza sorsáról ne a fejedelem és a tanács, hanem az egész országgyűlés határozzon.[26]

26 Az 1704. évi törvényczikkeket, a miket az országgyűlés jeles monográfusa, R. Kiss István is hiába keresett, dr. Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi főgymnasiumi

GRÓF PEKRI LŐRINCZ.

Július 8-ikán a fejedelem hatalmát ennyire korlátozó föltételek mellett választották meg II. Rákóczi Ferenczet. Helyette biztosát, Radvánszkyt háromszor fölemelték s Te Deummal, majd lakomával ünnepelték a szerencsés eseményt.[27] Hogy mentűl nagyobb illendőséggel adják tudtára megválasztását és ugyanolyan illendőséggel hozzák be, követségbe rendelték ki[28] a vármegyék részéről Petrovinai *Pekri* Lőrinczet, a székelységről Zabolai *Mikes* Mihályt, a szászok részéről *Kolozsvári* Mártont, a Részekből Somlyai *Tordai* Istvánt. Addig is Szárhegyi Lázár Ferenczet bízták meg, hogy a fejedelmet megválasztásáról értesítse.

Ezen a három (Bartha és Rákóczi választásáról s a követség kirendeléséről szóló) törvényczikken kívűl még hetet hoztak. Új törvényes pecsétet készítettek a három nemzetnek; a guberniumot a hozzátartozó tisztségekkel és pecsétekkel együtt eltörőlték; a havasalföldi és moldvai vajdákhoz követeket rendeltek; Pekrit Erdély főtábornokának választották meg és intézkedtek az általános felkelésről; hadbiztosságokat rendeltek; a tisztek nyomozáshoz való pecsétét törvényesítették s eltiltották azt a pénzt, a mit Rabutin Szebenben veretett.

Mind a tíz törvényczikk tanusítja, hogy ez a «hevenyészett forradalmi országgyűlés» alkotni is tudott, pedig a törvények elfogadásával (július 12-ikén) hat napi tanácskozás után már véget ért.[29] A rendek egy része azonban, mint valami honvédelmi bizottság, együtt maradt. A csonka országgyűlést maga Rákóczi is elismerte, mert javaslatokat terjesztett eléje; pl. július 17-ikén a só árának felemeléséről.[30] A gyűlés július 17-ikén tudatta mindenkivel, hogy mivel azt választotta fejedelemnek,

tanár találta meg a gróf Mikesek levéltárában s ő volt szíves velem közölni.

27 Rákóczi emlékíratai, 103. Radvánszky Rákóczihoz július 9. Tört. Tár, 1906. 31. Ez ellen Zieglauer, Archiv des Vereines siebenb. Landeskunde, új folyam, VIII. 163. Czáfolata R. Kiss István, Századok, 1906. 106—7. Losárdy Zsuzsánna dicsőítő költeményt írt a választásról. Marosvásárhelyi Füzetek, 1860. I. 143—7.

28 1704: III. t.-cz. (Csutak közlése). V. ö. Századok, 1906. 114. Erd. Múzeum, 1900. 572. A követek számára adott utasítások eredeti fogalmazata az erdélyi nemzeti múzeum levéltárában, Kemény gyüjt., Erdély tört. 37. kötet.

29 Radvánszky Rákóczihoz július 13. Tört. Tár, 1906. 39.

30 Rákóczi Radvánszkyhoz július 27. U. o. 203—4.

a ki által igájuk könnyítésére Isten útat mutatott ezentúl csak Rákóczinak s ne a gubernátusnak engedelmeskedjék.[31] Viszont a labanczok szebeni csonka, még pedig nagyon is csonka országgyűlése augusztus 2-ikán (helyesebben 9-ikén) a gyulafehérvári országgyűlés határozatait törvényteleneknek, Rákóczi fejedelemmé választását felségsértésnek, semmisnek nyilvánította s fej- és jószágvesztés terhe alatt parancsolta meg, hogy Rákóczi «urat» senki se ismerje el fejedelemnek, a lázadók végzéseit senki se hajtsa végre.[32]

A kurucz rendek azonban augusztus 17-ike táján a Lázár-féle követségtől már nagy örömmel értesültek, hogy Rákóczi leküzdte aggodalmait: *elfogadta az egyhangú választást*, mely ősei trónjára hítta. Megígérte bemenetelét s már intézkedett is a fehérvári palota kijavításáról. Megválasztását nemcsak a vármegyékkel, hanem a barátságos hatalmakkal, a franczia, svéd és porosz királyokkal is tudatta. Megírta most már Bercsényinek is, a kivel hetek óta nem levelezett. A főtábornok örült, hogy az erdélyiek minden idegen követ, idegen segítség nélkül saját akaratukból, a béketárgyalások alatt, fontolgatás nélkül, a nyakukon levő ellenség megvetésével választották meg. Mind ez a magyarság bizalmát, lelkesedését, erejét mutatja; de attól tartott, hogy a fejedelem Magyarországból bajosabban tarthatja meg Erdélyt, mint a hogy ősei Erdélyből megtartották Magyarországot és csak elforgácsolja a szabadságharcz erejét. Annyi bizonyos, hogy ennek a szabadságharcznak gyökere *nem* Erdélyben volt, mint a mult századbeli fejedelmek korában s Rákóczinak nem állt módjában, hogy hadműveletei alapjává Erdélyt tegye. Csak úgy tehette volna, ha török pártfogásra támaszkodik, a mi ellen azonban, megválasztatása bejelentésekor, a porosz király előtt határozottan tiltakozott. És valóban késett választása bejelentésével a szultánnál, a ki pedig, még a karlóczai

[31] Századok, 1906. 223.

[32] A manifestum szövege az Archiv des Ver. f. sieb. Landeskunde új folyamában, VIII. 269. Hermann, Das alte und neue Kronstadt I. 93. szerint a tiltakozást megújította az 1705 deczember 15-iki labancz országgyűlés.

béke után is, egyszerű tudósítás helyett tulajdonképen hódolatot várt II. György unokájától.

Egyhangú választása azt bizonyította, hogy a törökös Thökölyt Erdély nem akarja; mást pedig, kettejökön kívül, Rákóczi sem akarhatott. Ezt, némi keserűség után, Thökölynek be kellett látnia. Most tehát Rákóczira várt az a nehéz feladat, hogy Erdély gondját is magára vegye. El is határozta, hogy bemegy oda, de nem az önként ajánlkozó Bercsényivel, nem választása eszközlőjével, Pekrivel, hanem gróf *Forgách* Simonnal. Maguk a még együtt levő rendek egy 6000 főnyi fizetett sereg fölállítását tartották volna legjobbnak; a mellett azonban azt kívánták, hogy Pekri katonai uralmának még látszata is megszűnjék.

139. GRÓF PEKRI LŐRINCZ NÉVALÁÍRÁSA.

Valóban Erdély fölszabadítása nemcsak politikai, katonai és nemzeti, hanem, és pedig legfőképpen, társadalmi kérdés volt. Megoldása sikerétől függött az elszegényedés és a kivándorlás megakadályozása. Mintegy föltámadt a XVII. század szelleme, mikor a bekecses diplomaták biztosítani tudták Erdély európai helyzetét; példájukra most is az orosz, török, franczia, svéd, lengyel, oláh összeköttetések ápolását ajánlották. A többire, a részletekre nézve úgy vélték, hogy a fejedelem *elég* okos és olvasott ember lévén, ha a történt dolgokról való írásokat a mostaniakkal összeveti és őszinte felvilágosításokból megismeri Erdély szellemét, dolgai folytatásáról maga csinálhat tervet.[33]

Erdély történt dolgainak emlegetése arra, az éppen nem magában álló kívánságra is akarta figyelmeztetni a fejedelmet,

[33] Századok, 1906. 229—236. Rákóczi jól ismerte Erdély történetét, melyre nézve Bethlen Farkas históriáját tartotta a leghitelesebbnek. (Emlékiratai, 66.)

hogy a *portára* követséget küldjön *megerősítése* kieszközlése végett. Mentül jobban halasztja ennek a követségnek elküldését és a fejedelmi székbe való beiktatást, annál erősebb lesz az erdélyiek meggyőződése, hogy mégis jobb lett volna helyette Thökölyt, a törökök régi, kipróbált hívét fogadni vissza, a ki mindhalálig köztük élne. A fejedelem udvarában úgy tudták, hogy ennek a pártnak feje most már éppen az a *Pekri* tábornok, a ki imént még legjobban sürgette Rákóczi megválasztását, de már is kiábrándúlt belőle, mert késedelmesnek, határozatlannak s olyannak találta, ki az ő szolgálatait nem becsüli eléggé. Most már ő hirdetgette, hogy Rákóczi csak neve szerint fogadja el a fejedelemséget, de nem jön be lakni közéjük, hanem magyarországiakra, tehát *idegenekre* bízza a kormányt. Ha tovább vonakodik a bejöveteltől, csakugyan jobb volna behívniok Thökölyt, a kit a tizenhárom vármegye is szívesen fogadna. Rákóczi eleinte valóban úgy gondolkozott, hogy átveszi ugyan Erdély kormányát, de nem használja a fejedelmi czímet, mert a höchstädti csatavesztés után nem remélhette az ország megtartását.

A mikor Ipolyságon szeptember 25-ikén gróf Mikes Mihály vezetése alatt az erdélyiek népes és fényes követsége megkérte fejedelemsége elfoglalására, ezt ugyan megígérte, de akkorra halasztotta, a mikor a magyar ügyek fejlődése megengedi.[34] Az pedig nem engedte meg. A kibékülés fő akadálya az *erdélyi kérdés* volt. A király semmiképpen sem akart lemondani Erdélyről. Viszont Rákóczi nem akart Magyar- és Erdélyországról *egyszerre* alkudozni, mert ezzel az erdélyi rendek nem bízták meg. Az angol közbenjáró szemébe mondta Rákóczinak, hogy túlságosan sokat és teljesíthetetlent kívánna, ha azt követelné, hogy a király elismerje őt erdélyi fejedelemnek.[35]

34 R. Kiss István szerint (Századok, 1906. 320—341.) «a Mikes-féle követségnek nem volt olyan nagy hatása Rákóczira és az események fejlődésére, mint az Emlékiratok (107—9.) feltüntetik; nevezetesen 1. nem az bírta rá a fejedelemség elfoglalására, 2. nem volt hatással Thökölyvel való viszonyára és reá vonatkozó terveire».

35 Stepney szeptember 29., október 1., deczember 27. jelentései. Simonyinál, 1. 458., 461., 609.

Ebben a kérdésben tehát Rákóczi csak akkor adhatott határozott választ az erdélyi követségnek, mikor elég erősnek érezte magát, hogy *fegyverrel* biztosítsa a választásban nyert jogait. Thököly Imrének visszafogadása annyi lett volna, mint Erdélyt átengedni a fejetlenségnek és a vele járó német uralomnak. Így történt, hogy Rákóczi október 12-ikén egyenesen az erdélyiekhez fordúlt. Intette őket, ne adjanak hitelt az ellenségnek, ki a francziákon és bajorokon nyert győzelmeit egyúttal a felkelők veszedelmének hirdeti s őket fegyverletétele inti. Ha kevés ideig költséggel, bajjal, teherrel jár is ez a hadakozás, nemzetünk szabadságának s boldogúlásának megszerzése (a mivel össze van kötve minden ilyen nagy s hasznos munka), azután majd teher nélkűl, állandó békességben lesz könnyebbedésök és örömük. Már személyesen bement volna, de a Felvidéken maradt, mert ott az ellenség, személyes jelenlétében oda kell a nagyobb erő s onnan kell vigyáznia mind a két hazára. Rövid nap mulva azonban, a mint az Isten megsegíti fegyverét és igyekezetét, ellenségének megzabolázására oda is bemegyen. A ki elcsügged és hitét megszegi: Isten, ura, nemzete és vére ellen vétkezik.[36]

Később (október 30. és november 15.) a maga bemeneteléig gróf *Forgách* Simon tábornokot küldte be szép rendes sereggel. Egyúttal (deczember 20.) felállította az erdélyi tanácsot, melynek a tábornokkal egyetértésben, de a polgári ügyekben függetlenűl kellett működnie.[37] Gondoskodott a hadbiztosságról és a gazdasági ügyek igazgatásáról is; de a főbb méltóságok betöltését bemenetele idejére halasztotta.[38]

A Mikes-féle követség deczember 13-ikán a fejedelem nélkűl érkezett vissza Erdélybe. Karácsony után négy vármegye, még mindig a csonka országgyűlés nevében, gróf Csáky István vezetése alatt, újabb követséget küldött Rákóczihoz a választási föl-

36 Rákóczi levelei október 11. és 12. Vihnyéről. Erdélyi nemzeti múzeumi levéltár okleveleinek törzsgyűjteménye. Köntzei Károly irataiból.

37 Rákóczi emlékiratai, 124. Századok, 1875. 86. Forgách 1705 februárius 6. már azt kívánta, hogy a tanács ne legyen független a generalatusságtól. Tört. Tár, 1906. 435.

38 Századok, 1906. 336.

tételek módosításával, mert értesűltek, hogy a 27 feltétel közűl néhányat nem akar elfogadni. A fejedelem válaszát 1705 május 23-ikán a négy vármegye megnyugvással fogadta s a többivel is tudatta.[39] Ezzel a választógyűlésnek utolsó jelenete is véget ért.[40] Csak az az egy vigasztalta a rendeket, hogy a fejedelem újból megígérte bejövetelét.[41] Szükség volt reá; mert biztosának, *Radvánszki*nak figyelmeztetése szerint, «ha tízezer embert küldene is ki az országból, nem tenne annyi lankadtságot az emberek szívében s az ellenséget és az árúlókat (kik már is a német segítséget emlegetik) nem bátorítaná annyira», mint távolléte.

VII.

RÁKÓCZI ERDÉLYI HADJÁRATA.

(1705.)

RDÉLYBEN a kimutatások szerint 1704 végén 18.082 katonája volt Rákóczinak, de a ki nem mutatottakkal együtt ezt a számot legalább 21.000-re tehetjük.[1] A fejedelem 1704 deczember 20-ikán tudatta az erdélyiekkel, hogy ennek a tekintélyes haderőnek élére gróf *Forgách* Simont állította. Az új fővezér harmadnap már fegyverre szólította az országot.[2] A harczban megedzett, szerencsés katona első sikereivel a fejedelem meg volt elégedve; de később megbánta választását, mert az indúlatos ember még jobban szította az Erdélyben mindennapos egyenetlenséget. Folytonosan ujjat húzott a kormánytanácscsal, melynek tagjai a fejedelemnek sem tetszettek; de hát «minden fából nyilat kellett csinálnia». Magát a fejedelmet is vádolták, hogy idegent küldött a nyakukra, a ki törvényeik-

39 Szombati György Radvánszkynak 1705 május 24. Tört. Tár, 1906. 439—440.

40 A gyűlés bő és jeles leírása R Kiss Istvántól a Századok és Tört. Tár 1906. évi köteteiben. A törvényczikkek megtalálásának érdeme Csutak Vilmosé.

41 Radvánszkyhoz 1705 május 25. Tört. Tár, 1906. 441.

1 Az erdélyi kurucz haderő létszámáról Thaly, Hadtört. Közl. 1896. 4—10.

2 Szádeczky az Erdélyi Múzeumban 1900. 572—3.

kel nem törődik s uralkodni akar rajtuk. De Forgách ellen nem igen lehetett keményebben eljárni, mert még kiméletlenebbűl bánik az erdélyiekkel s végképen elidegeníti őket.[3]

A fejedelem, Forgách előterjesztésére, 1705 márczius 18-ikán újból megsürgette az erdélyi vármegyék és székek fölkelését s Forgách most már, körűlbelűl 35.000 főnyi sereg élén, derekasabb műveletekhez foghatott.[4] Június 15-ikén, hosszas ostrom után, bevette Medgyes várát. Később elfoglalta a vöröstoronyi szorost is, a melyen át a szászok Bécscsel közlekedtek és körűlzárta, egyúttal azonban egyik segédtisztje által udvariasan üdvözölte Rabutint Nagyszebenben. Német őrség már csak a szebeni, fogarasi és brassói várakban volt.[5] Ekkor Radvánszky biztos is jónak látta, hogy a fejedelem bejöjjön Erdélybe,[6] mit ez május 27-ikén és szeptember 25-ikén ismételve megigért.[7]

Nagyon jól ismerte Erdély hadi jelentőségét. Tudta, hogy ezt a hegyektől körűlvett országot majdnem megközelíthetetlenné lehetne tenni. Az ország egyes vidékeit, belső háború esetében, megannyi különálló erősség gyanánt védhetni. Felsíkjai, a miknek meredek oldalait sűrü bokrok védik; lapályai, tavai, völgyei, kígyózó folyói, nagy hegyei — együtt és külön — szirtektől körűlvett, megközelíthetetlen táborhelyek.[8] Az volt a nagy kérdés, ezeket a táborhelyeket ő veszi-e be előbb, vagy Herbeville; mert a ki előbb jár, azé az erdélyi medencze. A fejedelem tudta, hogy a Habsburg-ház önként sohasem fog lemondani Erdélyről; de érezte azt is, hogy a nemzeti párt sem mondhat le.[9] Amazt hatalmi, emezt nemzeti érdekek vezették; s a homlokegyenest ellenkező érdekek sorsát csak a fegyver dönthette el. Különben a szécsényi országgyűlés 1705 : XI. törvényczikke már ki is nevezte a szövetkezett rendek képviselőinek a fejedelem beiktatására Bercsényit, Pethes püspököt és

3 Rákóczi emlékíratai, 120—1., 124.

4 Erdélyi Múzeum, 1900., 573. Fizetett lovasa 4850, gyalogja 10.669 volt. Thaly, Kalászok, 230—1.

5 Rákóczi emlékíratai, 125., 138.

6 Radvánszky Rákóczihoz 1705. május 27-én. Tört. Tár, 1906., 436.

7 U. o. 441. Erdélyi Múzeum, 1900. 573.

8 Rákóczi emlékíratai, 215.

9 Lánczy a Századokban, 1882. 697.

Galambos Ferenczet, a kiket egyúttal megbízott, hogy védő- és daczszövetséget kössenek Erdélylyel.[10] Maga a fejedelem november 4-ikére a végből hirdetett Gyulafehérvárra országgyűlést, hogy beiktassák erdélyi trónjába,[11] s intézkedett a gyulafehérvári fejedelmi ház helyreállításáról.[12]

Hadjárata sikerét a fejedelem olyan biztosra vette, hogy arany emlékérmet veretett, a melyen ő, mint Herkules, sorban levágja a császári hydra hét fejét. «Tandem opressa resurget»: «az elnyomott végre feltámad», íratta alá magyarázatát.

Az előkészületek megtételére már Szécsény alól Erdélybe küldte Forgáchot s 1705 október 7-ikén maga is Eger alá indúlt.[13] Értesítette Károlyi Sándort, a kinek Esterházy Antallal együtt kell vala feltartóztatnia az ellenséget, hogy hadaival egy hét mulva maga is csatlakozik hozzá; előbb azonban keressen alkalmat a Herbeville-lel való megütközésre.[14] Ezt remélhette is, mert Károlyi akkor már átkelt a Tiszán s erősen sürgette a fejedelmet, hogy az ellenség kellő fogadására Erdély felé siessen. «Repűlnék, ha repülhetnék», felelte Rákóczi. Egerben alig időzve,[15] 16-ikán már Tokajban volt,[16] azonban sok fontolgatás után sem tudott magával tisztába jönni: Károlyi nélkül bemenjen-e Erdélybe, mivel gróf Esterházy Antal oly gyorsan nem követhette volna hadaival. Megbizonyosodván, hogy az ellenség nem a Maros lippai vagy a Fejérkörös halmágyi szorosán, hanem a szilágysági Meszesen át akar Erdélybe törni, maga is arrafelé tartott. Tokajból még október 16-ikán átment Nyíregyházára, a hol három napig táborozott;[17] 21-ikén Tasnádon,[18] 22-ikétől 24-ikéig Szilágysomlyón volt.[19] Somlyónál kellett eldőlnie, Herbe-

10 Rákóczi-tár, I. 445.

11 Jakab, Kolozsvár tört., III. 77.

12 Az erdélyi fejed. tanács rendelete Köblös Jánoshoz 1705. szeptember 12-én. Mvásárhelyi Teleki-lt., Teleki Sándor osztálya, 1535. sz.

13 Rákóczi levelei okt. 5., 7. Arch. R. I. 430.

14 Rákóczi Károlyihoz okt. 7. U. o. 430—1.

15 Ott volt október 11. (Arch. R. IX. 239., 255.) és 12-ikén (Szalay, VI. 298. Hornyik, IV. 379.) Átment Ónodra is. (Arch. R. IV. 702.)

16 Szalay, VI. 298.

17 Október 16. Arch. R. IV. 711. Október 17. Tört. Tár, 1886. 357. Október 18. Arch. R. IX. 260.

18 Arch. R. IV. 715.

19 Wass György naplója. MHH. XXXV. 468. Arch. R. IV. 715.

ville a karikai vagy a zsibói hegyszorúlaton át akar-e betörni. A karikai szoros alatt voltakép az Egregy szűk völgyét értették. Rendkívüli fontosságát már a rómaiak felismerték[20] és a szoroson uralkodó hegységet hatalmasan megerősítették. A fejedelem még a szécsényi országgyűlés idején megbízta elsánczolásával De la Motte ezredest, míg a Szamos völgyében fekvő zsibói átjárás megerősítését Damoiseaunak parancsolta meg.[21]

Október 24-ikén a fejedelem egy nap alatt tette meg a Somlyóról Zilahra vezető 30 kilométernyi útat. Másnap a meszesi hágón át a rövidebb, de fárasztóbb hegyi útat is megtette Magyaregregybe, a rómaiak Largianajába, a melyet a Karika-szoros legmagasabb pontjának tartott. Innen négy úton lehet bejutni Erdélybe: Csucsa, a Vaskapu, Hídalmás és Zsibó felé. A fejedelem méltán írhatta Bercsényinek, hogy itt mintegy középhelyen van; akármely felé jön az ellenség, könnyen ellene mehet, a helyet pedig sánczokkal úgy megerősíthetik, hogy sehol sem juthat be.[22] Ezen, a hadviselésben nevezetes, ponton tehát Forgách tábornoknak élelmiszereket kellett volna felhalmoznia és utászokat odarendelnie; a fejedelem azonban bosszúsan tapasztalta, hogy serege még elég kenyeret sem kaphat és hogy egyik sáncza sem elég biztos. A kormánytanács a tábornokot, ez pedig amazt vádolta a múlasztás miatt; de a fejedelem most már nem vesztegette az időt a vizsgálattal, hanem gyorsan pótolta a hiányokat. Még Forgáchot is védelmezte a rázúdúló vádak ellen, hogy a döntő harczban ne legyen meghasonlás a tisztek közt. Pedig Forgáchot nemcsak az erdélyiek gyanusították, hanem Bercsényi is megírta a fejedelemnek azt a pletykát, hogy Schlick azért ment Erdélybe, mert Forgách úgyis hozzá áll.[23] Az erdélyi urakat a fejedelem alig győzte inteni, hogy ne kérjenek addig tisztségeket, jószá-

20 L. különösen Torma Károly térképét Északi-Dácia Ager Porolissensiséről: «A limes dacicus felső része».

21 Rákóczi emlékíratai 155., 159.

22 Wass naplója id. h. 468.

23 Rákóczi emlékíratai, 158—9. Arch. R. IV. 702. Forgách levele november 21. Thaly, Bercsényi, III. 471. Pekrié deczember 13. U. o. 471—2.

gokat, ne osztozzanak a medve bőrén: «nincs most ideje». «Ezt a rajtam levő mentét sem tudom még, enyém-e, vagy a másé. Ha a németen győzedelmet veszünk, majd megleszen érdeme szerint mindenkinek az előmenetele.»[24] Maga járt utána, hogy a szorost mindenképpen megerősítsék. Egregytől északkeletre Romlottnál (a rómaiak Certiajánál) a déli menedékes oldalon ma is mutogatnak húsz kis dombot, a mit ágyúinak fedezésére hányatott. Északkeleten, az Almás völgyében, Kettősmező Cetatea határrészében mutogatják azt a kőszirtet, a hol, monda szerint, Rákóczi táborának őre állt; az egy kilométer hosszú sánczot, a melyet a fejedelem hányatott (Sanțul Racolța) s a kútat, a melynek környékén mészárosai a húst vágták; az

140. GLÖCKELSPERG NÉVALÁÍRÁSA.

Egregy völgyében pedig Prodánfalvánál azt a másik kútat (Fântâna lui Racolți), a melynek vizét annyira szerette.[25]

Azonban Herbeville, Rákóczi készülődéseiről értesűlve,[26] megváltoztatta útját, mely Nagyváradról Csucsán át erre felé vezette volna. A vidéket jól ismerő Glöckelsperg tanácsára Szilágysomlyó felé fordúlt s november 7-ikén oda, majd, nagy kanyargásokkal, Zsibó alá érkezett.[27] Két vagy három menetre volt szüksége, hogy a hegyeket megkerűlhesse, míg a kurucz tábor csak 14 kilométerre (Rákóczi szerint két óra járásnyira) feküdt

[24] Cserei Hist. 351.

[25] Hodor, Doboka vármegye, 532. Petri, Szilágy vármegye, I. 269—271.

[26] Rákóczi (Emlékiratai 160.) szökevényeknek vagy elmaradóknak, Cserei (Hist. 354.) egy oláh kémnek tulajdonítja, hogy nem maradt titokban a Karika-szoros erős volta.

[27] Rákóczi (id. h. 160.) rosszúl emlékezik, hogy Somlyó és Zsibó egy völgyben fekszik; a Kraszna völgyéből a Zilahéba, egy 300 méteres hegyhát és egy szálas erdős hegyláncolat között nyomúltak.

Zsibótól. Félnapig hulló őszi eső gátolta az ellenség haladását, mert az agyagos, síkos úton a lovasság és gyalogság csak kínosan juthatott előre. Sok szekér, podgyász, beteg, marha és ló rekedt meg a feneketlen sárban. Később azonban kitisztúlt az idő s Herbeville könnyebben mozoghatott.

November 9-ikén a fejedelem a fölösleges «assessoriát» Szamosújvárra akarta kísértetni, de Teleki Mihály, Veress Sámuel

141. ZSIBÓ KÖRNYÉKE.

személyében, olyan biztost ajánlott neki, a ki nem ismerte az útat. «Ebben sem tudsz hát eljárni! — riadt a fejedelem Telekire. — Hát nagyobbakat hogy-hogy vihetsz véghez?!» Másnap azután Kővár oltalmára küldte Telekit.[28] Akkor tudta meg Herbeville irányváltoztatását. Most tehát csupán két zászlóaljat hagyott a karikai sánczban. Az egregyi magyarokat is magához véve,[29] a zsibói sánczokhoz indúlt, a társzekereket azonban a Szamos

[28] Teleki naplója, 133—4.

[29] Petri, Szilágy vármegye, I. 266.

völgye felé küldte előre. Ha Károlyi a Sennyei-dandárt a Karika-szorosán át hozzáküldi, maga pedig hadtestével az ellenség közelében marad s annak táborát az ütközet idején megtámadja és felgyujtja, a sikerben kételkedni alig lehetett. Zsibó alatt, a hová 10-ikén este érkezett, 23.836 embere volt. A legnehezebb feladat a balszárnyra várt, a melynek vezetésére Forgách elég kedvetlenül vállalkozott, mert nagyobb rangja volt Des Alleurs őrgróf altábornagynál, a ki a jobbszárny franczia gránátosait s az idegen ezredeket kapta. Rákóczi az ágyúütegeket az őrmezei hegy sánczaiban állította föl, melyek a Szamos Turbucza és Tihó közti kanyarúlatán uralkodtak. Az ellenség ugyan a balszárnynyal egészen a Szamosra támaszkodott, de többi részét a hegyek födték. Pekri Lőrincz s az erdélyi urak jobb szerették volna, ha a fejedelem a csatát a Szamos nyilt keresztesi mezején fogadja el, hol lovassága egész erejét kifejtheti; de a fejedelem inkább bízott a rendes seregeknél szolgált Des Alleurs és Forgách tanácsában, a gyalogsággal és tűzérséggel jól megrakott sánczokban.[30] Károlyi megüzente, hogy a kellő pillanatban be fog avatkozni.

Szent Márton napján, november 11-ikén délelőtt, éppen a gyulafehérvári fejedelmi beiktatásra szánt időben, az ellenség még elég csöndesen maradt. A tihói bérczről Rákóczi Csáky László társaságában[31] nyugodtan tekintett végig a Szamos áttörésének festői völgyén. Mind a ketten azzal a szándékkal mentek ebédelni a gróf szurduki kastélyába, hogy délután a Szamos jobbpartján, a turbuczai hegy lejtőségein felállított őrszemeket fogják megvizsgálni. Erre azonban nem jutott idejük. Alig ebédeltek meg, hírűl hozták, hogy a császáriak balszárnya megmozdúlt és a sánczok ellen nyomúl. A fejedelem azonnal lóra pattant, hogy odavágtasson, a honnan a sortüzelést hallotta. Azonban a puskaropogás csakhamar elnémúlt s a fejedelem szemben találta magát a futókkal, majd magával Des Alleurs-

30 Rónai Horváth, Magyar hadi krónika, 348.
31 Hodor, Doboka, 552.

rel. A jobbszárny vezére tudatta vele, hogy Forgách balszárnyát a németek szétverték s rajta többé ő sem segíthetvén, vissza kell vonúlnia. Pár pillanat mulva Forgách szintén személyesen jelentette, hogy Glöckelsperg a ráczokkal és néhány német lovasszázaddal erdei útakon meglepte, másfelől pedig Virmond császári tábornok támadta. Mivel a lovasság nem támogatta a gyalogságot, az őrmezei sánczokat odahagyni kényszerült. Nagy veszteséget nem szenvedett ugyan, de a magyarországiak az erdőkbe, hegyekbe szétszóródva, a táborba többé aligha térnek vissza.[32] Az egyik szemtanú szerint[33] «igazán duce cervo pugnabant leones: szarvas vezetése alatt harczoltak oroszlánok, mert a hajdúság szívesen ment volna az ellenségnek, de a tudatlan vezérek

142. GRÓF VIRMOND TÁBORNOK NÉVALÁÍRÁSA.

zavart okoztak». Károlyi sem teljesítette kötelességét, nem támadta meg az ellenséget. Utóbb azzal mentegetőzött, hogy azért nem, mivel a császári lovasság ledöntött fákkal jól eltorlaszolta az útját. Voltaképp azonban tisztjeire hallgatott, kik ráfogták, hogy a fejedelem nem ismeri Herbeville hadállását, melyhez csak egy szoroson át lehet jutni; mivel pedig azt a császáriak bizonyára keményen megszállják és védik, fölösleges volna ezt a hadtesttel koczkáztatni és megbontani. Ha az őrmezei sánczok elvesznek is, ezzel a sereggel még mindig lehet zaklatni az ellenséget. A fejedelem hibáztatta Károlyit, hogy nem került az ellenség balszárnyának a hátába a zsibói országúton, a hol azt néhány lovas őrszemen kívül semmi sem

[32] Néphagyomány szerint sokan az őrmezei sziklák közt találtak menedéket. U. o. 13. Az őrmezeiek ekkortájban telepedtek át az Egregy mellől mai helyökre.
[33] Ottlyk önéletírása, MHH. XXVII. 98.

védelmezte; ekként az egészet közrefoghatták és tönkre tehették volna.[34]

Bölcs tanácsokban tehát ezúttal sem volt fogyatkozás; csakhogy ezek a tanácsok mind elkésve érkeztek és semmi sem tehette jóvá azt a hibát, hogy a fővezér, a fejedelem, az ütközet megkezdése pillanatában nem volt a csatatéren. Most, hogy a futók magukkal ne sodorják, vagy az üldözők kezébe ne essék, Tihó alól átúsztatott a Szamos jobbpartjára, a turbuczai hegyek alá,[35] s körülbelül a mostani vasút irányát követve húzódott Szamosújvár felé.

Az őrmezei százados tölgyek lombjai alatt magyar források szerint 400, német adatok szerint 6000 kurucz aluszsza örök álmát. A magyarok 60 zászlót, 28 ágyut, több mozsarat, sok lőszert és társzekeret vesztettek el s üldöztetésük közben is sok kárt szenvedtek.[36] Ilyen véget ért a zsibói (eleinte somlyóinak is nevezett) csata, melyet a fejedelem a jövendőben annyira bízva kezdett.[37] A fejedelem a nagyszombati és a pudmericzi csata után ezt a zsibóit is elvesztette. «Bizony, ha még többször így járunk — írta Károlyi, — földön hagyattatunk.»

Visszavonúlása közben a fejedelem éppen egy hegytetőre jutott, mikor messziről egy feléjük jórendben haladó lovasságot pillantott meg azon az oldalon, a honnan az ellenség útját állhatta volna. Egyik tábornoka, talán a különben vitéz Ester-

34 Rákóczi emlékíratai, 165. Károlyi hadainak egy része Zsibótól északnyugatra a solymosi hegyekben állott, a hogy ezt a Căruiu helynévhez fűződő hagyomány bizonyítja. Onnan a solymosi patakon leereszkedve, Károlyi maga is elzárhatta volna a zsibó—udvarhelyi utat.

35 Kazinczy Ferencz utazásai, XXIII. levél, 218 l. Azt hiszi, hogy onnan Kővár vidékén és Máramaroson át Lengyelországba menekűlt.

36 Herbeville alkalmasint a halottakhoz számította az eltünteket is. A temesvári basa hírei szerint 3000 gyalog (Simonyi, II. 270 l.), a hollandi követek szerint (u. o. II. 276.) 247 magyar, 1500 császári esett el. Schlick 4000 kurucz, 150 császári haláláról beszél. (Szalay, VI. 301.) Rákóczi szerint (Eml. 163.) a halottak számát nem lehetett megtudni. Károlyi hitelesebb (helyszíni) tudósítása szerint (Századok, 1898. 735.) 400 magyar, 1000 német esett el.

37 Rákóczi emlékíratai 158—165. Károlyi két levele a zsibói csatáról, Századok, 1898. 732—5. Cserei Hist. 351—355. Wagner, Hist. Josephi, 60—65. Katona, XXVII. 66—73. Horváth, VI. 406—9. Szalay, VI. 296—306. Thaly, Bercsényi, III. 468—472. Petri, Szilágy várm. monographiája, I. 263—273. Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 136—8. Simonyi, II. 251., 254., 263., 270., 276., 295., 297.

házy Antal, erre úgy elvesztette a fejét, hogy kiabálva intette a fejedelmet, gyorsítsa az útját, ha mindjárt föl kellene is áldoznia társzekereit. A fejedelmet bosszantotta ez az idegesség. Megparancsolta, hogy valami csapatot küldjön előbb kémszemlére s győződjék meg, nem Sennyei dandára-e az; mert az ellenséges lovasság ekkora kerülőt oly rövid idő alatt alig tehetne meg; ha pedig útjokat akarná állani, gyorsabban haladna. A tábornok azonban még tőle távoztában is lármázott, meggondolatlanúl beszélt és kevésbe mult, hogy meg nem riasztotta a sereget. Pedig kitűnt, hogy ez valóban a Sennyei dandára, a melyet, parancs szerint, Károlyi még tegnap este a fejedelem mellé rendelt.

Több mint 80 kilométernyi út után a sereg 12-ikén este érkezett Szamosújvár alá. A híres várat Rákóczi hitványnak és haszontalannak találta. Olyan szűk volt, hogy mozdúlni is alig lehetett benne. A kissé együgyű báró Kemény Péter parancsnoksága alatt oláh parasztok őrízték. Tábornokai figyelmeztették a fejedelmet, hogy ne szálljon oda, mert hátha kiszolgáltatják az ellenségnek; de aggodalmukat még a vár állapotánál is szánalmasabbnak találta. Fáradt fejét nyugodtan hajtotta pihenőre a szegény oláh parasztok közt, noha elkeseredésében egy cseppet sem bánta volna, ha a vár még azon éjtszaka leég, mert nem állott módjában, hogy kellően megerősítse. Korán reggel fölkelve, vitéz ellenállásra buzdította a parancsnokot és az őrséget; de maga sem bízott benne, hogy valamely támadást visszaverhessenek, noha karabélyos ezredét is velük hagyta. Seregével még aznap (november 13-ikán) tovább ment Bethlenvára felé, a mely az Ilosvai-hegyek emberfői hágóján, a Szamos ilosvai és láposi átjáróján, a Kővár felé vezető úton uralkodik.[38]

Ha a zsibói vereség után Rákóczi teljesen kétségbeesettnek tartja helyzetét, nem kerül erre, Szamosújvár és Bethlen felé, hanem a turbuczai hegy felől a legrövidebb hegyi útakon átcsap Szatmárba, a hol már ő parancsolt. Egy ideig azonban arra

38 Rákóczi emlékiratai, 165—7.

gondolt, hogy Herbeville elkényszeredett hadainál előbb érhet Kolozsvárra, a hol a megyei urak, városi polgárok már nagy készületekkel, a jezsuita egyetemi tanárok pedig diadalkapukkal várták «a nagy Rákóczit», hogy «a legkedvesebb fejedelemnek szívüket adják ajándékba».[39] Azonban a fejedelem Szamosújvár megvizsgálásakor belátta, hogy erre a jelentéktelen várra nem támaszkodhatik, elég ideje pedig nincs, hogy az országgyűlés védelmére Magyarországból vonjon magához hadakat. Károlyi hadtestével nagyobb feladatokra szintén nem vállalkozhatott s még Orosz Pál tábornoknak Szeben körül levő seregével sem biztosíthatta összeköttetését. Így folytatta tehát útját Bethlenre, hogy az Emberfőn keresztül térjen vissza Magyarországba. Mikor azután Herbeville, Schlick és a dán Harboe tábornokok november 18-ikán megszállták Kolozsvárt,[40] az erdélyiek teljesen elvesztették a fejüket. Pekri Lőrincznek Gyulafehérvár, Orosz Pálnak Szeben, Kálnoki Péternek Brassó alól hadastúl menekülnie kellett, mire a megbódúlt urak és nemesek egy része családostúl átfutott Oláhországba, Moldvába, Máramarosba. Rákóczi ugyan, «hogy az erdélyieket a csüggedéstől megóvja», Bethlen, Szőcs és Magyarlápos közt[41] mindenütt megszállotta és biztosította az emberfői hágót, de egy perczig sem kételkedett rajta, hogy Erdély sorsán ezúttal semmit sem fordíthat. Több napi időzés után tehát meglehetős fáradsággal megkezdte visszavonúlását[42] «az Emberfő nevű kegyetlen hegyes passzuson», hol még elegendő kenyérrel sem láthatta el megfogyatkozott seregét. Kolozsvárról Beszterczére rendelt társzekereit is ezen az úton vitette haza.[43]

39 P. Gyalogi, De rebus memorabilibus Transsylvaniae Anni 1705. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény gyüjtem., XXXIV. köt., 347—349. l. U. o. másolata is.) Utána Jakab is (Kolozsvár tört. III. 77—8.) leírta a Rákóczi s 8 más fejedelem arczképével és Forgách Simon lovas képével, a kegyesség, szabadság, tudomány, bölcseség, hadvezéri képesség és nagylelkűség symbolumaival s a városok czímereivel díszesített pompás diadalkaput, melyet a nagytudományú Kapy Gábor jezsuita egyet. tanár tervezett. V. ö. Cserei, Hist. 355. Ottlyk önéletleírása, MHH. XXVIII. 99.

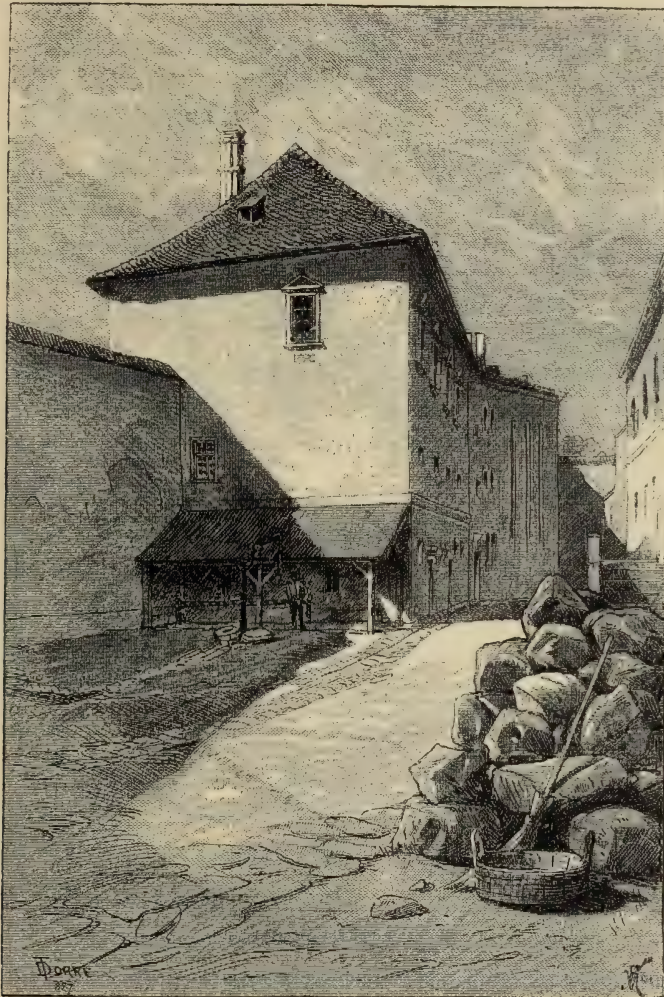
40 Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 138. Cserei, 355.

41 Szalay, VI. 303,

42 Rákóczi emlékíratai 167.

43 Ottlyk önéletleírása, MHH. XXVII. 99.

A fejedelem november 19-ikén Kovásra érkezett, de csak 21-ikén ment föl a délre eső Kővárba. Teleki Mihály, a kit a multkor megpirongatott, a helyőrség élén háromszoros üdv-

143. A SZAMOSUJVÁRI RÁKÓCZI-HÁZ.

lövéssel fogadta őt és kíséretét (gróf Forgách Simont, Esterházy Antalt s a franczia követet). A fejedelmet meghatotta a hegylakók ragaszkodása, hódolata. Jutalmúl meghagyta régi szokásaikat, úgy gondolkozván, hogy az ellenség különben is

elkerüli a félreeső várat, miben nem is csalatkozott. Mindamellett mikor 24-ikén tovább ment főhadiszállásáról, Kovásról, Erdőszádán nem fogadta Telekit s hazaparancsolta Kővárra, hogy ottlétekor adott utasításait azonnal teljesítse.[44] Sok gondja volt, mert 12.000 erdélyi követte kivonúlásában, katabázisában. Gondoskodott ellátásukról, de nem tagadhatta, hogy haszontalanúl növelték a háború költségeit és terhére voltak a szomszédos vármegyék lakosainak, a kik közt elszállásolta őket.[45]

November 24-ikén már magyarországi területen volt, a szatmári Erdőszádán. Másnap onnan tudósította XIV. Lajost, hogy mióta elismerte erdélyi fejedelemnek és biztosította segítségéről, őseinek nyomdokait kívánta követni. Az erdélyi rendek előtt akart szerződést kötni vele, de erre a kormányt nem találta elég szervezettnek; azonban ha a király úgy megbízik benne mint elődeiben és Apaffiban, meggyőződhetik hű és lelkes szolgálatairól. Ne adjon hitelt annak a szóbeszédnek, hogy Des Alleursrel tábornokai nem értenek egyet; hiszen az utolsó csatában ezek önként neki engedték át a fővezérletet. Ennek a csatának és a hadjáratnak sorsáról követe, kökényesdi Vetésy László, élőszóval fogja őt értesíteni.[46] Harmadnap azzal biztatta Erdélyben hagyott vezérét, Károlyit, hogy ha Bethlenvárát, az erdélyiek gyöngeszívűsége miatt, azóta elvesztettük is, erőnk visszatérése után a többivel együtt könnyen visszafoglalhatjuk. Figyelmeztesse a hadakat, ne panaszkodjanak a hazára, mert a haza jobban panaszkodhatik rájuk; hiszen dicséretesen bebizonyított, igaz magyarságú vitézségük után most lassankint csüggedeznek.[47] S midőn Károlyi más alkalmaztatását kérte, mert őt okozzák a zsibói vereségért, föllángolva felelte,[48] hogy bizony ő is panaszkodhatnék, de nem akkor van ennek az ideje, mikor a ház ég. Láthatja, mennyire bízik benne, mikor a haza védelmét ilyen súlyos körűlmények közt rábízza. Erdélyt akkor

44 Rákóczi emlékíratai, 167 és Teleki naplója, 136–137.

45 Rákóczi emlékíratai, 168.

46 Fiedler, II. 453–4.

47 Rákóczi Károlyihoz Erdőszádáról november 27. Szalay, VI. 303–4.

48 U. o. 305–6.

sem volna szabad oly hirtelen elhagynia, ha minden erdélyi árúló volna is. «Erőt a szerencsén nem vehetünk s nem most az ideje bágyadt katonának a hadakozásra. Nyugodjunk, magam is azt javallom; de az országot odahagyásával ne bódítsuk.» Válogatott karabélyosaival holnap maga indúl felváltására. «Tudom, mire vetem személyemet, úgy — a mi nehezebb — hazám dolgait is; de *legalább eleget teszek hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok.* Lássa a katona, ha ott hágy; *kész vagyok már rég az áldozatra*». Megvallja, elkeseredett a szíve; de az ügy szolgálatára jött a megvetett földnépe közé, nem Erdélyországért, mely nélkül az Isten idáig is eltartotta. Hazája ügyéért megy, pedig úgy látja, ennek szolgálata alatt mindenkinek személyes kielégítését értik. «Én indúlok — fejezte be fölséges levelét. — Lássa Isten, hová teszi s mit csinál hazám dolgaival; ha nincs más orvoslás, rajtam ne múljék.«

A megnyugtatott, sőt föllelkesedett Károlyi Déstől Tasnádig azonnal felállította hadait, melyeknek föladata Erdély visszaszerzése volt. Deczember 8-ikán Rákóczi Isten áldását kívánta fáradozásaira. Annak, a mi a zsibói csata után történt, a rögtöni változásnak, gyöngeségnek, csüggedésnek okát a balsorsban kereste. A tapasztalás éreztette vele, hogy nincsenek valami nagy számmal, a kik készek a halálra; de azzal az elszántsággal tért haza, hogy szerencsés hadviselés reményében inkább választja a halált, mint kétes béke burkában a szolgaságot.[49] Már tavaly figyelmeztette a csüggedőket,[50] hogy az ő állandó szívében senkise kételkedjék; hiszen tapasztalt mindent, a mitől félnie kell, de az isteni kegyelem mindenből kiszabadította. Tudja, mennyi kell még ahhoz, hogy oly gyönge erőre szorúljon, mint a milyennel hadakozását kezdte. De ha akkor ráadta magát, hazájától most sem sajnálja fáradságát s vérét.

49 Rákóczi XIV. Lajoshoz deczember 30. Fiedlernél, II. 456—7.
50 Arch. Rákóczianum, I. 451.

VIII.

RÁKÓCZI ÉS A NEMZETISÉGEK.

RDÉLY nemzetiségei a fejedelmet nem fogadták ellenségesen, de azzal a lelkesedéssel sem, a mely annyira méltó lett volna a férfiúhoz, ki *mindnyájuk szabadságát* kereste. Milyen jellemző, hogy az eszményi gondolkozású fejedelem a vesztett csata után is nyugodtan bízza magát arra a szegény népre, a melynek latorságával, álnokságával ijesztgették. Nem történt meg vele, a mi megtörtént a nóta szerint a háromszékiekkel a feketehalmi csatában, hogy

«Ellene föltámadt gyülevész sok szászság,
Erdőkben bujdokló hitvány, rossz oláhság.»[1]

A Szamos völgyét s Erdélyt nem a nemzetiségek, hanem a császáriak miatt kellett odahagynia. Erdély nemzetiségei ugyan helyenként harczoltak ellene, de még nem fejlődött ki köztük az az odium nationis, az a féktelen gyűlölködés, a mely közel másfélszázad múlva a polgárháború és a szabadságharcz legiszonyúbb jeleneteire vezetett. A katonai sikertelenség következéseit most meglehetősen egyformán érezte az oláh a magyarral: «Májre-csájre Molduváre: fut Havasalföldre, — Ungur-bungur, amaz rumuj, sátorát fölszedte.»[2] De ezekben a válságos időkben a fejedelem nem az erdélyi és nem a partiumbeli oláh, szász, ruthén, tót nemzetiségeket intette hűségre, mert ez a hűség nagyban és egészben véve megvolt; hanem Bethlenből, Erdély földjéről, az ezer kilométerre lakó *horvátokat* figyelmeztette, csatlakozzanak a szabadságharcz ügyéhez, a szövetséghez.[3]

A nemzetiségek közül csupán ezek és a szerbek aggasztották, a kik ellen egyszer már maga is vezetett irtóháborút. A ráczok nyelve «magyar népre szól sok átkozódást»,[4] míg a felvidéki tót az Ave Máriát nemcsak tótúl vagy németűl, hanem

[1] Thaly, Adalékok, II. 34.
[2] Thaly, Adalékok, II. 96.
[3] 1705 november 17-ikén. Fiedler, II. 589.
[4] Thaly, Adalékok, II. 160.

magyarúl is tudja[5] s a tót kurucz azzal büszkélkedik, hogy «nem tudok én semmi tótúl, mert ín magyar vagyom.»[6] Az északi szlávok: a tótok és ruthének ragaszkodása nagyon szembeszökött a déli szlávok: a horvátok és kivált a szerbek gyűlölködésével.

A fejedelem mindent elkövetett a nemzetiségek megnyugtatására, az ellentétek elsimítására; de készen állt azoknak

144. KURUCZ TISZT ÉS KÖZVITÉZ.

megtörésére is. «A végre kellene megegyeztetnünk szívünket, — szólt a küzdelem végén is[7] — hogy *mindnyájan, a kik édes hazánk tagjai vagyunk,* egyenlő szívvel és elmével concurrálnánk hazánk felháborodott sorsa lecsendesítésében.» Hiszen a közromlás egyességet szokott okozni; s a mit tett, azért tette, mert az ország egyetértett vele.[8] «Isten által kezünkbe vett közszabadságunknak régtől fogva óhajtott czéljához közelgő

5 U. o. II. 351.

6 U. o. II. 375.

7 Rákóczi Pálffyhoz 1711 május 28-ikán. Fiedler, I. 355. Arch. R. III. 676. Szalay, Rákóczi bujd. 68—69.

8 Károlyi önéletírása, II. 280.

nemzetséges ügyünk — írta legdicsőségesebb napjaiban[9] — felette megkívánja a szíveknek egybeégetődésök után az egyenlő mértékben való consensust; úgy hogy vérünket s javunkat szomjazó ellenségünk kegyetlensége igáját másként nyakunkból ki nem vethetjük, hanem egybekapcsoló közönséges karokkal.»

A nemzetiségek fölbujtóinak a nép a császáriakat tartotta, a

145. KURUCZ KÖZVITÉZEK.

kiknek csapataiba beosztva harczoltak. A csaszáriakat általában véve németeknek nevezte s a bécsi politikai irányt, nem pedig a német nemzetet, vagy pedig a hazai németséget értette a «német» nevezet alatt. Ebben az értelemben írta, hogy «hamis a német s meg akar minket csalni;»[10] s ebben az értelemben mondja a neki tulajdonított vers:[11]

«Ne higyj, magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek.»

9 Rákóczi Abauj vármegyéhez 1707 márczius 14-ikén. Arch. R. II. 53.

10 1708 szeptember 24-ikén. Arch. R. II. 341.

11 Thaly, Adalékok, II. 114—116

Eltörölhetetlen jellegnek tartotta a németet; «pokolban is az lesz, ha oda készül, mert rajta marad a bűz.»[12] Úgy vagyunk vele, mint két kuvasz, a melyik fogát vicsorgatja, de marakodni nem mer. «Őtőlük sem lehet s mitőlünk sem. Mind a ketten eleget hadakoztunk s örömest becsülettel elválnánk egymástól.»[13] A hazai *németek* egy része néhány város, mint Pozsony és Sopron kivételével, első felhívására 1703-ban készségesen csatlakoztak hozzá,[14] mert ágostai hitvallásukat féltve, a bécsi kormányban többé nem bíztak. A fejedelem belőlük, valamint a császár erdélyi német csapataiból a hadjárat vége felé is dragonyos ezredet akart állítani.[15]

Valóban örök időkre tanulságosak Rákóczinak a nemzetiségekhez való viszonyát megvilágító adatok.

1. A RUTHÉNEK.

Rákóczit a hazába érkeztekor tudvalevőleg a *ruthén parasztok* fogadták először. Csapatonként rohantak eléje feleségeikkel, gyermekeikkel együtt és a mint meglátták, térdre rogytak, orosz módra keresztet vetettek magukra s bőven hullatták könnyeiket, a melyek a fejedelem könnyeit is kicsalták. Nemcsak élelemmel látták el a bevonuló kuruczokat, hanem feleségeiket, gyermekeiket hazaküldvén, beálltak a kurucz seregbe s megfogadták, hogy urukkal, Rákóczival akarnak élni, halni.[16] A mikor Munkács alól, az első szerencsétlen kísérlet után, vissza kellett vonúlnia, «az elkeseredett nép könnyeket hullatott és orosz szokás szerint jajveszékeléssel töltötte el a hegyeket, völgyeket.» «A kik e sorokat olvasni fogják, — írta maga a fejedelem — alig hihetik el a nép ekkori nagy fájdalmát és hozzám való ragaszkodásának nagyságát.«[17] Saját uradalmaiban negyven orosz pap[18] föltétlen hűségére számíthatott.

12 1710 július 3-ikán. Arch. R. III. 128.

13 1709 szeptember 1-én. U. o. II. 526.

14 Kaindl, Gesch. der Deutschen in den Karpatenländern. II. 70.

15 Rákóczi, 1710 augusztus 10-ikén. Arch. R. III. 303.

16 Rákóczi emlékíratai, 31.

17 U. o. 37.

18 Századok, 1896. 447—8.

Azonban az orosz papok, batykók közt izgatók is akadtak, a kik közül egyet Buday István tábornok mint kémet már 1704 elején a fejedelemhez küldött.[19] 1708-ban Kochlarovics bukóczi orosz pópa, ki abban a hírben állt, hogy a fegyver nem fogja, szintén a fejedelem ellen, a császár érdekében bujtogatott,[20] miért a fejedelem elfogatni rendelte.[21] Elfogatta a homonnai orosz papot is, a ki nem a fejedelem, hanem a császár által kinevezett munkácsi püspökkel levelezett.[22] A fejedelem ugyanis nem fogadta el munkácsi püspöknek sem Vinniczky Györgyöt, a kit XI. Kelemen pápa, sem Hadermarszky Jánost, a kit I. József nevezett ki,[23] hanem 1708 február 26-ikán visszaállította a püspökséget a kievi érsek hatósága alá.[24] Püspöknek Kamenszky Petronius kolotkai prépostot nevezte ki,[25] a ki őt valaha karjain hordozta és szabadságharcza kezdetén már az ország határán

146. RÁKÓCZI RUTHÉN JOBBÁGYAINAK UTÓDAI.

19 Arch. R. I. 349.

20 Századok, 1881. 124.

21 Rákóczi Vaynak 1708 február 28-ikán. Arch. R. 172.

22 Rákóczi Bercsényinek 1708 márczius 17-ikén. U. o. 185.

23 Századok, 1896. 563.

24 Arch R. II. 24–26.

25 Arch. R. II. 27. Márczius 12-ikén a püspökség javait kezéhez is adatta. (U. o. II. 45–46.) Rákóczi tehát jól emlékezett (Emlékíratai, 29.), hogy ő lett a munkácsi püspök. Nagyon természetes, hogy ezt a kinevezést a pápa nem erősítette meg, de nem erősítette meg I. József püspökét sem s így egyik sincs fölvéve a munkácsi püspökök jegyzékébe. Zsatkovics azonban (Századok, 1896. 564.), ki Kamenszkyt igen sötét színekkel festi, és azt állítja, hogy csalódva tért vissza Lengyelországba, szemelől téveszti, hogy Rákóczi 1710 szeptember 20-ikán Byzanczi György kállai orosz papot tette Kamenszky halálával munkácsi vicariusnak (Arch. R. III. 541–2.) s így harmadfél éven át Kamenszky tényleg munkácsi püspök volt.

üdvözölte.[26] Az izgatás tehát inkább Kamenszky püspöksége, mint Rákóczi ellen folyt, noha ez a két kérdés (a püspökség hovátartozása s a nép hűsége) egymással szorosan összefüggött. A ruthén nép mindvégig hűségesen küzdött a szabadságért s mikor a fejedelem elhagyta az országot, utolsó éjszakáját Duzsár János budpalóczi házában egy kecskelábú bükkfa-asztalon töltötte. A szegény nép közel két századon át kegyelettel őrizte és mutogatta ezt az asztalt s mikor *Bay* Ilona úrnő ezt a nemzeti ereklyét megvásárolta, síránkozva kísérte el Beregszászba. A beregvármegyei falunak ma Rákócziszállás a neve s örökre hirdeti azt a kegyeletet, a melylyel a ruthének Rákóczihoz még a síron túl is ragaszkodtak.

2. A TOTOK.

A tótok hűségét a ruthénekéhoz hasonló tisztelet illeti meg; őket azonban inkább a Bercsényi, Ocskay iránti lángoló szeretet vitte Rákóczi seregébe. Eleinte sem a szabadság ügye, hanem az urak ellen fordúltak, de 1704 február ius 6-ikán Bácsmegyei György vezetése alatt elegendő volt ötven lovast küldeni a «Tótságra», hogy szétverjék azt a 4–500 tót parasztot, a ki nem tudni, mi okból, a nemeseket, tisztviselőket tűzzel sütögette, kínozta, pénzt zsarolt tőlük. Nógrád szomszédságában nagyon csoportozott a föld népe, mi a nemességet igen aggasztotta;[27] de a jobbágyok a maguk érdekeinél itt is előbbre valónak tartották a haza ügyét s Bercsényi tót felhívására májusban már tömegesen tódúltak Ocskay zászlai alá.[28] «Egy füttyentésre», ha kell, tízezer tót gyűl össze;[29] s a fehérhegységbeli és vágmenti tótoknak valóban nagy részök volt Ritschan cs. tábornok vereségében. «Za hori, za kosztolni» (a hegyekbe, a templomkerítésekbe) mindig akadtak tót puskások[30] és a fejedelem mindig bizalommal, szeretettel emlegette «a tót imperiumot». «Nem kis

26 Rákóczi emlékír. 28–29.

27 Hevenesy Rákóczihoz. Arch. R. I. 100–1.

28 Thaly, Bercsényi III. 163.

29 U. o. III. 171.

30 Századok, 1875. 88.

állapot a hidak csináltatása; de azok is kitelnek, ha úgy akarja a tót imperium.»[31] «Legnagyobb reménységem a tót imperium — mondta máskor;[32] — de mint mondják, (a kis alföldön) sík a környék, nincs hegy és csak egyedűl marad az isteni kegyelem, a mely elég, ha megérdemeljük.» Tót patriarcháknak nevezte Ottlykot, Okolicsányi Mihályt, a kik a nép, hely és körülmények ösmeretével a tót vidékeken katonai tekintetben is jó tanácsokat adhatnak neki.[33] A puchói németek üldözéséről szólva,

147. NÓGRÁD VÁRMEGYE CZÍMERE.

dicsérte a tótságot, mely fölöttébb jól kezdte munkáját,[34] de olyan fontos erősséget, mint Érsekújvár, még sem szeretett volna az eléggé be nem gyakorolt tót hajdúkra bízni.[35]

Később, a hadi szerencsétlenségek idején, már nem tudta, kivel s miképen lehetne a Tótságon lármáskodni; de ha lehetne, szívesen tenné.[36] Később, a mikor ismét tehette, Bercsényi meghagyta, hogy a tótok (mint akárhányszor az alföldi magyarok) hagyják oda falvaikat, meneküljenek a hegyek közé; noha attól

[31] 1706 márczius 20. Arch. R. I. 494.
[32] 1708 augusztus 13. U. o. II. 303.
[33] 1707 november 8. U. o. II. 131.
[34] 1707 november 15. U. o. II. 141.
[35] 1708 április 4. U. o. II. 226.
[36] 1709 június 6. U. o. II. 480.

tartott, hogy «még ellenséget csinálunk vele a tótból, mert csak desperált a föld birodalmunkról».[37]

A tót kuruczok valóban szomorkodva nézték, mikép repül a páros sas felettük; a sasok miként verték szét a magyar sólymokat, a tót galambokat, hogyan küldtek pusztítani hollókat, varjakat. A míg e hazában a sólymok szárnyaltak, addig a galambok is bátran turbékoltak. És visszakívánták a sólymokat:

148. TÓTOK RÁKÓCZI KORÁBAN

jöjjenek, ne hagyják megölni a gerlét, galambokat![38] S Rákóczi tót kurucza még a szabadságharcz leveretése után is büszkén dalolgatta:[39]

«Nem tudok én semmi tótúl, mert én magyar vagyom;
Ha megtudni akarjátok, Liptovában lakom.
Hej, mikor én kurucz voltam Rákóczi vojnában:
Czifra plachta-zásztavában jártam Oravában! . . .»

37 1709 augusztus 18. U. o. VI. 289.

38 Tót népdalok (1866.). 43—44. Thaly, Adalékok, II. 264—5. A tót labancz dala u. o. 266—7.

39 Kollár, Narodnie zpiewanky (Nemzeti dalok. Két kötetben. Buda, 1834—5.) Thaly, Adalékok, II. 375—6.

3. A ROMÁNOK.

Munkácsi első sikertelen kísérlete után Rákóczi 1703 júliusában Zavadkáról egyebek közt a kievi palatinustól küldött két század oláh gyaloggal indúlt vissza a hazába.[40] Részben ezeknek az oláh gyalogoknak köszönhette Kálló vára bevételét, vagy inkább meghódolását.[41] Benn a hazában Hatzogan Márkuly nagyváradi cs. ezredes volt az első oláh, a ki egy 300 főnyi oláh csapattal csatlakozott hozzá.[42] Az ér-diószegi uradalomban az oláhok szintén fölcsaptak kuruczoknak, dézsma helyett azonban falvankint csak egy-egy vágómarhát akartak adni.[43] A többi bihari oláhság behúzódott a hegyek közé s így semmit sem lehetett rajta venni.[44] Rákóczi tiszáninneni oláh jobbágyai hűségesen kuruczkodtak. A szatmáriak sem vonakodtak, hiszen Szatmár alatt eleget hallották dörögni Rákóczi ágyúit. Az avasi ember most is mondja: «Asea suna, ca adeu lui Rákóczi»: «Úgy dörög, mint a Rákóczi ágyúja.» Az óhitű *Szuhay* Mihály vezetése alatt a Finták, Tatárok, Papok, Drágosok, Sztánok stb. csakhamar csatlakoztak. Avasfelsőfaluból egymagából 40 nemes oláh vett részt a küzdelemben s a surányfalvi Karácson Tógyer vitézségét sokáig emlegették.[45] 1703 augusztusa végén a kővárvidéki oláh ármások már odahagyták a császárt. «Itt telik be: — írta Teleki Mihály kővári főkapitány[46] — jámbor fogadást az eb, ki megállja; de mégis inkább illik ez nekik: Eb az oláh szablya nélkűl!» Mindenütt hangzott az oláh kuruczok nótája:

«Măi Rákóczi, Bercsényi,
Unde-i merge, acolo om fi!»

(«Hej Rákóczi, Bercsényi,
A hova mentek, ott leszünk!»)

Egy háromszéki oláh pap már 1703 telén Rákóczihoz akart menni, hogy elmondja a tervét, miként lehetne kuruczczá tenni

40 Rákóczi emlékíratai, 37.
41 U. o. 44.
42 Thaly, Bercsényi, III. 32.
43 1703 deczember 13. Arch. R. I. 262—3.
44 U. o. I. 192.
45 Marosán Viktor, Az avasi oláhok a Rákóczi-forradalomban. Magyar-román Szemle 1896. 35., 49.
46 Második Teleki Mihálynak életéről való magaírásai. (Kézirat a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban) 10. l.

az erdélyi oláhságot; de Dolhay György gyanúsnak találta és Husztonban 1703 deczember 14-ikén elfogatta.[47] Pedig az oláhok megnyerése csakugyan nem tartozott a lehetetlenségek közé. Ki tudja, hová fordúl a koczka, ha az erdélyi oláhokat Rákóczi a katholikusokkal való egyesűlés ügyében épp úgy megkérdezi, mint I. Lipót megkérdezte az 1700 szeptember 4—14-ikéig tartott nagy zsinaton? A vallásunió 15 pontja s a római pápa primatusának elösmerése, melynek alapján I. Lipót «az erdélyi oláh nemzet» részére érseket nevezett ki, az oláhok nagyobb részét nem elégítette ki.[48] Az unitusokkal, a görög-katholikusokkal szemben a többiek mint görög-keletiek szervezkedtek vallásszabadságuk védelmére s tiltakoztak a vallásunió ellen. A kormány elfogatta vezéröket, *Nagyszeghy* Gábort, a ki azonban a börtönben is megmondta, hogy az oláhoknak nem kell az unió s vallásuk szabadsága érdekében készek török vagy franczia segítséggel föllázadni. Rabutin cs. tábornagy szerint ez nem éppen üres fenyegetődzés; mert az erdélyi három nemzet, ha valami változást akar, rendesen előbb az oláhokat ugratja be, hogy ha azután a dolog nem sikerűl, szépen visszahúzódjanak s mindenért az oláhokat tegyék felelősekké.[49] Valóban teljesedett Nagyszeghy jóslata, hogy ha tovább is erőszakolják az uniót, az oláhok, mint aféle szegénylegények, rablóbandákba állanak össze, de nem hagyják magukat és vallásukat. Ő maga is híres ezredes lett a kuruczok közt. Mások szerint a vallás alig lehetett az oka, hogy az oláhok egy része a kuruczokkal tartott.

149. NAGYSZEGHY GÁBOR ALÁÍRÁSA.

A román származású nemesség Rákóczihoz csatlakozott, mert ugyanazon eszmékért lelkesűlt, mint a magyar nemesség; a jobbágyok pedig a jobbágyságtól való felszabadúlásukat remélték.[50] Leghamarább a kőváriak verődtek össze egy csa-

47 Arch. R. I. 178.

48 Jancsó, A román nemzetiségi törekvések, I. 642. Păcăţian, Carte de aur, I. 45—53.

49 Nilles, Symb. I. 235—9.

50 Bunea Ágost levele hozzám 1907 márczius 13-ikán.

patba s a labancz uraktól egyre-másra hajtották el a méneseket, gulyákat, nyájakat. Mikor 1703 augusztus 20-ikán 36 császári katona Nagybányáról Szatmárra akarta vitetni a pénzverő-eszközöket, *Pintye* Gligor az oláh kuruczokkal Nagybányát megszállotta. A polgárok zálogot adtak s az odaszorúlt franczia muskotályosok hajlandóknak látszottak átállni a kuruczokhoz;

150. SZEGÉNYLEGÉNY A KURUCZVILÁGBAN

Pintye azonban «mint parolát és hadakozó regulát nem ösmerő ember» 22-ikén erővel akarta bevenni a várost, mire Deésy István tanácsos agyonlőtte.[51] Október 28-ikán a kurucz oláhok már a kővári Vaskapu végéig portyáztak, de Teleki ágyúi elől visszavonúltak. «Ennél nagyobb bátorságuk nem is volt oláh uraiméknak.»[52] Ellenben *Draguly* Farkas oláh-rácz ezredének sikerei is akadtak; pl. győztek a jeneieken, világosváriakon.[53]

[51] Rákóczi emlékíratai, 47. Teleki naplója (kézirat), 10—11. Sok adat Pintyéről Smik Antalnál: Adalékok Felsőbánya város monographiájához. Pintye ügyében a vizsgálat még 1706-ban is folyt. Arch. R. I. 22.

[52] Teleki naplója, 23.

[53] Arch. R. II. 404., 446; IX. 171.

Egy részök a fejedelmet utóbb a száműzetésbe is követte.[54] *Hatzogan* Márkuly,[55] *Szudricsán* István szintén egy-egy oláh kuruczezredet vezettek.[56] Szudricsán 1703 őszén Gyulafehérvárt is elfoglalta volna, ha meg nem adja a helyőrségtől kért egy órai haladékot. Magyarúl riadt a városbeliek küldöttére, Borbély Mihályra: «Siess, ördögadta! Csináljanak, a mit akarnak, mert különben a csecsemőket is levágjuk!»[57] Maros- és Udvarhelyszékben *Neagru* (Fekete) Vaszil, Háromszékben és a Bárczaságon *Kimpián* Bukur, Aranyosszékben *Balika* oláhjai Rákóczi kuruczai lettek;[58] pedig az erdélyi kormány már 1703 november 17-ikén intette a sárdi, karkói, igeni, zalaknai, abrukbányai falvak oláh lakosait, hogy «a mostan feltámadt, kurucz nevezete alatt prédáló és szabadságnak nyerése alatt őket dúló és pusztító ellenséghez magukat ne adják, velök egyet ne értsenek.»[59] Az enyedvidéki magyar labanczok főkép az oláhoktól, «a kurucz nevezete alatt összegyűlt tolvajoktól» tartottak, kik az Erdőhátságon összeverődve, Felső- és Közép-Orbón, Diómált, Gyógyon, Muzsinán «tekeregtek». Számosan lévén, egyik falu sem állhatott nekik ellen.[60] A fejedelem azt hallotta Balogh Zsigmond erdélyi ezredéről, hogy katonái mind a hegyek közül valók, tolvajsághoz és egyéb megengedhetetlen dolgokhoz szoktak, miért Orosz Pál tábornok Baloghot el is fogatta. A fejedelem magára vállalta az oláh ezred fizetését, de megbízta Pekry Lőrinczet, hogy azt fegyelemre és hadirendre szoktassa.[61] Ezt egyáltalán nem tartotta lehetetlenségnek. 1704 elején az ifjú Barcsay Gergelyt állította a Hunyadban «kóborló oláhság» élére. Barcsay már február 8-ikán hadiszemlét tartott Körösbányán az oláhok fölött, kikhez Brádról Orlay Miklós is csatlakozott 140 kurucz-

54 Rákóczi emlékiratai, 296., jegyzet.

55 A szászvárosi tanács a guberniumhoz 1704 január 13-ikán őt is vádolja Szászváros és Romosz fölveréséről. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Muz.

56 Századok, 1875. 86.

57 Tanúkihallgatások ez ügyben Gyulafehérvárott 1703 november 2-ikán. (Telekilevéltár.)

58 Cserei Hist. 426.

59 Telekiek törzslevéltára. Magyarúl és latinúl.

60 Földvári György a guberniumnak 1704 február 16-ikán. Mike-gyüjt. Erd. N. Muz.

61 Rákóczi 1706 október 9. Thaly, Kalászok, 236.

czal. Barcsay onnan Hátszeg vidékére készült, hogy azt is megnyerje a fölkelés ügyének. Híre járt, hogy Rákóczi az ott kóborló oláhságot a magyarságra viteti. Februárius 9-ikén e végből az oláhok gyűlést tartottak Brádon, hová minden túlamarosi bírónak másodmagával kellett mennie.[62]

Az oláhok a fejedelem mellett 1705-ben buzogtak legjobban, mikor bemenetelét várták s 1707-ben, mikor valóban bement. A fejedelem azt hitte, hogy a Barcsayak és Jósikák által föl-

151. MÁRAMAROS-SZIGET

lelkesített hunyadi oláhság egymaga is elegendő lesz a déznai és halmágyi szorosok megvédésére.[63] Szamosújvárat az ifjú báró Kemény Péter vezetése alatt oláh parasztok védelmezték. A fejedelem gyönge katonáknak tartotta őket, de annyira bízott hűségökben, hogy, az óvatossággal nem törődve, a zsibói csatavesztés után egy éjszakát köztük töltött.[64] Kevesebbet bízott a kővári oláhokban,[65] a kik pedig legrégibb hívei voltak s nem

62 Csulay Balázs a guberniumhoz 1704 februárius 4. és 11. Mike-gyüjt. Erd. N. Muz.

63 Rákóczi Forgáchhoz 1705 augusztus 26-ikán. Arch. R. I. 398.

64 Rákóczi eml. 165–7.

65 Cserei szerint (322. l.) «a kővári kutya tolvaj oláhok» hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztíták az egész országot.»

akarta rájok bízni Kővár oltalmát.[66] Sztojka József máramarosi oláh püspök ellen vizsgálatot indított,[67] de Komlósira s a nép más barátaira bízta, hogy a *máramarosi* oláhságot újból föllelkesítsék a szabadság ügye iránt.[68] Bercsényi különben figyelmeztette, hogy ezzel a haddal a tábor körül nem ver ellenséget; mert gyorsan megriad és szétszalad az erdőségbe («la padura!»). Ez a legtöbb néphad sorsa. De a rendes ezredekben az oláhok hűségesen vitézkedtek s kurucz tárogató mellett dalolták:[69]

Frunză verde, nuca saca,	(Zöld levél, de száraz dió,
Num treaba boi, nici vacca;	Nem kell nekem ökör, tinó.
Frunză verde pune in clop,	Zöld levél a kalapodra:
Nu te nita nici la foc!	Még a tűznek se nézz oda!)

Az erdélyi hajdútánczot az oláh batuta nótájára, ütemére járták.[70] Rákóczival azonban voltaképpen csak az óhitűek tartottak, a kik «a hitehagyott» görög-katholikusok jószágait úgy égették dúlták, mint a kuruczok a labanczokét.[71] 1707-ben a görög-keletiek letették a püspökségről Athanaziust és helyébe *Circa* Jánost választották meg. A fejedelem 1708-ban a hazai oláhok vallásának megvédése érdekében Brankován havasalföldi vajdával is tárgyalt,[72] másrészt pedig Péter czárral lépett érintkezésbe, a mi a vérmesebbeket azzal kecsegtette, hogy nemcsak az oláhokat tartja meg hűségében, hanem a szerbeket is megnyeri a fölkelés ügyének. Hiszen a görög-keleti templomokban már ekkor széltére használták a Moszkvából küldött szertartásos és misekönyveket. Azonban ennek a reménynek a hadjárat szerencsétlen fordulata csakhamar véget vetett.

66 Rákóczi 1708 április 4. Arch. R. II. 227.

67 Rákóczi-levéltár, 1706. év, 1542., 1544. sz. Arch. R. I. 22.

68 1707 november 1. Arch. R. II. 121.

69 Marosán id. h. 1896., 34.

70 Thaly, Adalékok, II. 95—101. Réthei Prikkel Marián az Ethnographiában, 1905., 225—237.

71 Az erdélyi oláhok uniáltatásáról való (Bod Péternek tulajdonított) rövid história szerint az unióval járó zenebonát 1703-ban «a hazában való zenebona lecsendesíti, úgy, hogy félbenhagyván, senki az oláhokat arra nem erőltette». Magyar-román Szemle, 1897., 179.

72 Nilles, I. 373—4.

4. A SZÁSZOK.

A szászok egy része szintén Rákóczival tartott. Hatalmas comesukat, Hans Sachs de *Harteneck*et a magyarok Szász Jánosnak nevezték. A mikor a gubernium 1703 nyarán elfogatta, Rabutin a fogarasi várba küldte, mert félt a szászok zavargásaitól. Ügye megítélését az országgyűlésre akarta bízni; de Harteneck kijelentette, hogy ez ellen tiltakozik s elítéltetése ellen már előre is felebbez, mert az ország fele a kuruczok kezében lévén, ez csonka és törvénytelen országgyűlés lenne. Azonban október 18-ikán halálos ellensége, Bethlen Miklós kanczellár is felszólalt, hogy közönséges bűnök (paráznaság, gyilkosság, ördöngősség) miatt lévén vádolva, adják törvényes bíráinak, saját nemzetségének a kezébe. Ne vádolják őket se a szászok, se a németek, se az utódok, hogy azért akarják elveszteni, mert gyűlölik a szászokat, a kikért annyit fáradott és verekedett. Hiszen idáig mindenben az történt, a mit Szász és két német akart; a másik két nemzetet is a szászokkal, sőt a jobbágyokkal akarták egy talyigára ültetni. Mindamellett tiltakozott a szász comes leveleinek lefoglalása ellen, mert árulásról nem vádolták s nem kutathatják, levelezett-e a kuruczokkal, kiknek száma napról-napra növekedett. Végre is átadták a nagyszebeni tanácsnak, a mely a szászok egyik legkiválóbb emberét csakugyan halálra ítélte és 1703 deczember 5-ikén kivégeztette.[73] Ilyen vége lett a nagyszebeni királybírónak, a kinél többet Pempflinger és Weiss óta egy szász politikus sem tett a szászok és Habsburgok érdekében. Mégis mint fölségsértőnek kellett halnia; mert féltek, hogy Rákóczi táborába vezeti a szászokat és kurucz lesz, mint titkára, Körtvélyesi János, vagy két jó barátja, Pekry Lőrincz és Mikes Mihály.

[73] Bethlen M. önéletírása, II. 282—334. Teutsch, Gesch. der sieb. Sachsen, II. 3—29. Cserei Hist. 333—5. Már a kanczellár kívánta (u. o. 311.), hogy életírója akadjon; de csak 1869-ben adta ki életrajzát Zieglauer, Harteneck Graf der sächsischen Nation czímmel. Roth D. és Jósika Miklós regényt (A nagyszebeni királybíró), Albert Mihály, a szászok legnagyobb költője és Teutsch Traugott tragoediát írt Harteneckről.

Hartenecket a történetírók egy része úgy tekinti, mint a nemességnek a polgárság, a magyarságnak a németség, a jezsuitáknak a protestantismus és a katonaságnak a közjog ellen folytatott küzdelme áldozatát. Rákóczi 1703 november 29-ikén az erdélyieket a német elnyomás ellen szólította fegyverre, de 1704 február 9-ikén hozzátette, hogy a németek a szászoktól is elvették azokat a szép szabadságokat, a miket őseitől, a boldogemlékezetű magyar királyoktól kaptak. A szász egyetem azonban a szászokat nem hiában figyelmeztette a császár iránt való hűségre.

«Tudnivaló dolog, — írta Bethlen Miklós kanczellár [74] — hogy a szász natióban vagy regius funduson dominus terrestris

152. HARTENECK NÉVALÁÍRÁSA ÉS PECSÉTJE.

és nemes föld semmi nincsen, hanem a dominus terrestris (földesúr) a király és az egész határ regius fundus (királyi telek). Az incolák (lakosok) mind egyarányú privilegiata semi rustica (kiváltságos félparaszt), de nem jobbágyionális personák, mert mikor akarnak, elmehetnek. És így a regius funduson nemesföldnek, parasztföldnek distinctiója vagy keresése nincsen, mert abban egy sincs nemes föld.»

A szász földön tehát nem voltak nemesek és jobbágyok, kiknek Rákóczi az ország más részeiben eddigi sikereit köszönhette; azért első sorban annak katonai megszállására gondolt. A kuruczok már szeptember 30-ikán megszalasztottak 83 hajdút [75]

74 Földvári Györgyhöz 1703 június 6. Mike gyüjt. Erd. N. Muzeum.

75 Bethlen Sámuel Vass Györgynek 1703 szeptember 5-ikén. Mike-gyüjt.

és Kós Mihály ezredes október 2-ikán nyársbahúzással fenyegette a beszterczei bírót, ha megöletné a kuruczczá lett Horváth Jánost.[76] Két hónap múlva a város már körül volt zárva.[77] A hogy a bíró és tanács panaszkodott, keserű könnyhullatással látták utolsó romlásukat; nincs toll, mely a körülöttük levő falvak nyomorúságát a dolog nagyságához képest leírhatná.[78] Szebent már a fölkelés első hírére erősíteni kezdték[79] s Rabutin onnan mindenkit «rabbá tőn». 1704 elején a brassai bírák már «igen szomorúan» jelentették a guberniumnak a Barczaság pusztulását.[80] A kuruczok márczius 12-ikén Segesvár és Kőhalom táján portyáztak,[81] 16-ikán pedig fölégették Ó-Brassóban a Hosszú- és a Hátulsó-utczát.[82]

Az újabban kivetett császári adót a szászok sem fizették készségesen. A szászsebesi bíró fenyegetésekkel sem tudta beszedni a városra kivetett ezer forintot. A szászok kijelentették, hogy ha a szebeni börtönbe viteti is őket, vitesse, de pénzt nem adnak, csak marhát, búzát, bort adhatnak. «Mit tegyek ezekkel az emberekkel, a kik ő felsége szolgálatával nem gondolnak?» kérdezte a bíró a guberniumtól.[83] Április 28-ikán kijelentette, hogy ő felsége szolgálatára alkalmatlanok lesznek, ha 200 főnyi segítséget nem kapnak. A szászvárosiak is megizenték, hogy ők 130-an elégtelenek megvédeni a kimerült és elpusztúlt várost. Rabutin váltig haragudott mind a kettőre, hogy nem tudták elküldeni a szebeni czitadella építésénél rájuk kivetett dolgokat.[84] Ellenben Rákóczi már 1704 május 7-ikén védelméről és pártfogásáról biztosította a szászokat. A szász nemzet erre gyűlést tartván, arra kérte, hogy a szászokat ne csak a labanczokkal, hanem a kuruczokká lett császáriakkal szemben

76 Levele 1703 október 2-ikán. U. o.

77 Kolosvári János Bethlen Ferenczhez deczember 3-ikán. U. o.

78 1703 deczember 19. U. o.

79 A kincstári bizottság ezt már 1703 június 20-ikán javasolta. U. o.

80 1704 január 23. U. o.

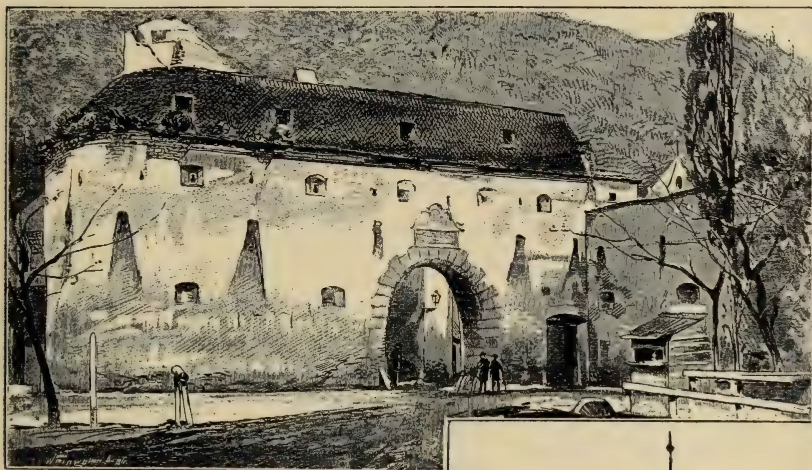
81 A brassai bíró levele 1704 márczius 15. U. o. A segesvári bíró jelentése márczius 31. U. o.

82 U. o. márczius 16. és 19. U. o.

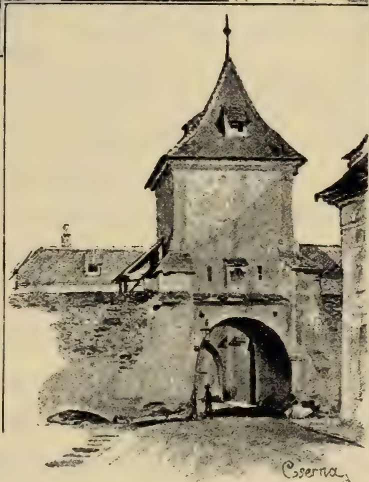
83 Scharfenbachi Kovács Tamás 1703 október 8. Mike-gyüjt. Erd. N. Muz.

84 A segesváriak és szászvárosiak jelentései 1704 április 28. Mike-gyüjt. V. ö. Teutsch, id. h. II. 31., 33.

is mentse föl adósságaik és tartozásaik megfizetése alól.[85] Június 21-ike táján Medgyes, Segesvár, Szászváros, Szerdahely, Újegyház, Nagysink, Kőhalom és Szászsebes már megválasztot-

153. RÉSZLET BRASSÓ BÁSTYÁIBÓL.

ták követeiket a gyulafehérvári országgyűlésre.[86] Rákóczi nagy elégtétellel jegyezhette föl emlékirataiban, hogy négy szász szék megjelent és csak a német helyőrség akadályozta meg Szebent, Szászsebest, Brassót s magát a szász comest a megjelenésben.[87] Sőt éppen a szászok hangoztatták legjobban, hogy olyan fejedelem kell nekik, a ki köztük lakjék; s ha Rákóczi nem fogadná el a fejedelemséget, Pekry rávehetné őket, hogy Thökölyt hívják be, a kihez vallása miatt talán inkább is vonzódtak.[88]

85 Tört. Tár, 1906. 422–3.

86 Századok, 1906. 107. V. ö. Teutsch, Gesch. der Sachsen, II. 33. Tévedett tehát Zieglauer (Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde, VIII. 163.), ki ezt Rákóczinak nem hitte el.

87 Rákóczi emlékiratai, 103.

88 U. o. 108.

A zsibói csata után nagyon megfogyatkozott Rákóczi szász híveinek a száma. Hogy a még hívek el ne kedvetlenedjenek, a fejedelem Károlyi Sándor tábornokot felhívta, akadályozza meg Csáky András ezredes kihágásait, kivált pedig a szászok marháinak elhajtását.[89] Majd — a tábornok kívánságára — megígérte, hogy 1707 november 26-ra összehívatja a tanácsosokat a szászok terheinek igázságos kivetése érdekében.[90] Ekkor még a szász papok egy része neki fizette a «cathedralis censusbeli aranyokat».[91] A császáriak azonban egy esztendő múlva már menekűlésre kényszerítették szász híveit. Ezeknek a bujdosóknak a fejedelem 1709 februárius 15-én ezer kősót adatott.[92] Viszont a bujdosó magyar labanczokat a szász labanczok látták el, de jó pénzért. «Ezek a rossz brassai szászok» Cserei szerint[93] «nem érzették a revolutiót, sőt többnyire mindnyájan inkább meggazdagodtak», mert a katonaság s a bujdosók nekik fizettek a szállásért, ételért, italért. Erdélyben csak a brassai és a szebeni szászoknak volt pénzök, mert kurucz kézbe csak az ő városaik nem kerűltek. Rákóczi Erdélyt csak a Királyföld visszahódításával nyerhette volna meg újra; azért szolgálatába akarta fogadni Prazsmoszkij 80 zászlóalj lengyelét. A fizetésről — úgymond — nem kell búsúlni, mert «kitelik a szásztól, csak magában jó legyen.»[94] Mikor azonban 1710-ben a császáriak a kuruczokat Erdélyből majdnem mindenünnen kiszorították, a szászok emlékérmet verettek,[95] a melyben kicsúfolták Rákóczinak azt a

154. CSEREI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

89 Rákóczi Károlyihoz 1706 augusztus 26-ikán. Arch. R. I. 598.

90 Rákóczi Károlyihoz 1707 november 11-ikén. Arch. R. II. 136.

91 Rákóczi Kismarjayhoz 1709 márczius 21-ikén. U. o. II. 629.

92 Rákóczi ugyanahhoz 1709 februárius 15-ikén. U. o. II. 625.

93 Cserei, Hist. 369. De már a 371-ik lapon maga mondja, hogy a labancz magyarok sokszor szégyelték magukat, mikor 50—60 hitvány brassai paraszt szász és rossz oláh 8—900 kuruczot hajtott maga előtt. «Szégyenlettük magunkat, kivált a brassai szászoktól, hogy olyan rossz emberek».

94 Rákóczi Bercsényihez 1710 márczius 18-ikán. Arch. R. III. 73.

95 Az érem leírása Tört. Tár, 1893. 720.

másik érmét, a melyen három Veszta-szűz táplálja az egyetértés tüzét. Egy kétfejű sasos katona kardjával sepri le az oltáron égő tüzet s elkergeti a három Veszta-szüzet, míg az érem másik oldalán Erdély kilencz városa egy dús lombozatú fa — a császárság — árnyékában pihen.

IX.

A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU A MISKOLCZI TANÁCSÜLÉSEKIG.

ÉPPEN a zsibói csatavesztés napján történt, hogy Bottyán János, a ki 8000 emberrel egy hete kelt át Földvárnál a Dunán, Simontornyát rohammal bevette. Azután maga vagy vezérei elfoglalták Palotát, Tatát, Pápát, Bottyánvárát, Pécset, Siklóst, Sümeget, Csobánczot, Kapornakot, Kőszeget, Szentgotthárdnál megverte és Stájerországba kergette a fiatalabb Heistert, a Lajtán túlra szorította Pálffyt. Bécset ismét zaklatta, az év végéig a Dunántúlt Szlavónia nagy részével együtt megtisztította az ellenségtől; és ebben a véres munkában serege számát megháromszorozta.[1] Beváltotta igéretét, hogy megveszi Ausztrián, a mit a német Erdélyen vonszon.[2] Ezek után a fejedelem a maga altatása nélkül írhatta az egyik békebiztosnak, Szirmaynak: «Nem minden napnak mult el a fénye és a mely szerencse ma siralmat, holnap adhat örömet.» Való, bejött Erdélybe az ellenség, de az ő hadai is elérkeztek Bécs tájékára; «ki nyert, ki vesztett, megmutatja az idő.» Az ő szíve nem függ sem a szerencsétől, sem a szerencsétlenségtől, hanem egyedül Isten kegyelmes oltalmától.[3] A németek, kik a hatalomnak

[1] A részletekre nézve l. Bottyán életét Thalytól és Bottyán levelezéseit. Arch. R. IX. 253—278.

[2] Mégis éppen ebből a korból való a Pro Libertate kezdőbetűiből csinált anagramma: PERIBITIS REBELLES OMNES LAQUEO, IGNE, BELLO, ENSE, PESTE, TEMPORE: AUSTRIAE TRIBUTARII ERITIS. (Mike-gyűjt. Erdélyi N. Muzeum.)

[3] Rákóczi Szirmay Istvánhoz deczember 26. Arch. R. I. 451—2.

mindenkor több eszközével dolgoztak, csak Bismarck idejében mondtak ehhez hasonlót: nem félünk senki mástól, csak az Istentől.

«Csodálatos az Isten jósága, a melynél fogva bennünket veszteni, de győzni is engedett s engemet Erdély egy darabjáért az ország terjedelmes dunántúli részével kárpótolt» — írta az év végén XIV. Lajosnak, a kit megnyugtatott, hogy nem fél annyira a háborúban bizonytalan haláltól, mint a kétséges békével járó szolgaságtól.[4]

Követei tehát az erdélyi váratlan kudarcz után is emelt fővel vehettek részt a nagyszombati béketárgyalásokon. A fejedelem oda, Bercsényi vezetése alatt, még október 6-ikán gróf Csáky István, Sennyei István, Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Kajali Pál és Labsánszky János tanácsurakat, I. József pedig október 22-ikén gróf Wratislaw Venczel János cseh kanczellárt és Széchenyi Pál érseket küldte teljes hatalommal.[5] A biztosok már október 26-ikán megjelentek Nagyszombatban s harmadnap Sunderland és Stepney angol s Rechteren és Hamel-Bruyninx hollandi közbenjárók csatlakoztak hozzájok.[6]

A magyarok deczember 20-iki és 28-iki jegyzékökben előleges királyi nyilatkozatot kértek az iránt, hogy a királyi örökösödés nem jelenti Magyarországnak az örökös tartományok módjára való kormányzását; a király nem bánik az örökös tartományok módjára Magyarországgal, mely törvényeinek értelmében szabad lévén, lakosai is szabadok; és a király sohasem szándékozik megfosztani a magyarokat szabadságuktól. Mindez nem a Declaration of rights visszaverő, hanem az 1790: X. t.-cz. alaphangja. Bercsényi megmondta, hogy nem lehet addig béke, míg világosan meg nem mondják, mit értenek az 1687: II. t.-cz. örökös királysága alatt: a *királyi méltóság* örökösödését-e, vagy pedig — az örökös tartományok módjára — az *ország* örökös

4 1705. deczember 30. Fiedler, II. 456–7.

5 Hist. des. rév. III. 41., 65–66. Miller, Epist. Széch. II. 203., 212. Katona, XXXVII. 93–95.

6 Hist. des révol. III. 19–31. Katona, XXXVII. 97–100.

birtoklását. Mert ha ezt az utóbbit értik, akkor az Aranybulla záradékának eltörlése a korlátlan uralom elfogadását jelenti. Az ellenkezőt pedig hiában, vagy csak olyan joggal állítják, hogy hiszen a császár Ausztriát és Csehországot is törvényei

155. GRÓF WRATISLAW VENCZEL.

értelmében, tehát nem zsarnok módjára kormányozza. Magyarország azonban nem akarja, hogy ebben a sorozatban és biztosításban ő legyen a harmadik.[7]

A mit mondtak, a fejedelem nevében és az ő szellemében mondták; s oly világosan, ahogy későbben még csak Deák Ferencz mondhatta 1861. évi két fölirati javaslatában.[8] Bruyninx

7 Hist. des rév. III. 95—133. Katona, XXXVII. 105—120.

8 Mindamellett Stepney a deczember 20-iki választ kötekedőnek és sok tételé-

szerint azonban egyik félnek sincs igazsága s ha Rákóczi válasza váratlanúl nem lesz kedvező, legjobb volna abbahagyni az egész alkudozást; társa azonban, Rechteren, bízott benne, hogy Rákóczi válasza még mindent megváltoztathat, kivált ha a nemzet egyszer tisztán lát. A minisztereknek mind a ketten megizenték, hogy a magyarokkal semmi szín alatt nem köthetnek békét, míg törvényeiket vissza nem állítják. A hatalom egészen Rákóczi és Bercsényi kezében van, a kiknek a nemzet teljesen lekötötte magát; ők viszont Francziaországgal szerződtek s így őszintén nem óhajthatják a békét.[9] Pedig Rákóczinak Erdélyben szenvedett vereségei után komolyan kellene gondolkoznia a béke megkötéséről.[10] Azonban az alkudozások sorsát már eleve eldöntötte Bercsényinek az a Bécsbe küldött izenete, hogy Erdélyt, ha benne van is Herbeville, a fejedelem és az ország egyáltalán nem engedi oda.[11] Bécsben mégis egész komolyan foglalkoztak azzal a halva született gondolattal, hogy Rákóczit Erdély helyett német herczegségekkel, Bercsényit pedig a magyar udvari főkanczellársággal kenyerezzék le s így vonják el a nemzet ügyétől.[12]

A közbenjárók úgy hitték, hogy Rákóczi Bercsényinél őszintébben óhajtja a békét és sajnálták volna, ha az udvar őt elhanyagolná.[13] Bizonyos megnyugvással értesűltek róla, hogy ha nem jön is el Nagyszombatba, mint eleinte hitték,[14] országgyűlést (helyesebben tanácsűlést) hirdetett 1706. január 25-ére Miskolczra a békealkudozások ügyében.[15]

A fejedelem az alkudozások egész ideje alatt a tiszáninneni tájakon tartózkodott. Erdélyi hadjáratából hazatérve, nyolcz

ben érthetetlennek tartotta. (Simonyi, II. 308.) A második jegyzéket, mely egyúttal Rákóczi válaszát tartalmazta (u. o. 315–317.), Rechteren és Bruyninx világosabbnak mondották (u. o. 317.).

9 Bruyninx Stepneynek deczember 23. (Simonyi, II. 301.) Rechteren és Bruyninx Stepneynek deczember 24. (U. o. 305–6.)

10 Stepney Harleynak deczember 29. U. o. 308.

11 Bercsényi a fejedelemhez 1705. végén. Arch. R. X. 5.

12 Simonyi II. 283., 284. Thaly, Bercsényi, III. 485–7.

13 Bruyninx Stepneynek 1706. január 4. Simonyi, II. 320.

14 Bruyninx Stepneynek 1705. deczember 23. U. o. 302.

15 Bruyninx Stepneynek 1706. január 6. U. o. 327.

napot (deczember 11—18-ig) töltött ősi birtokán, az ecsedi várban, melyet romjaiból újra fölépíteni rendelt, mivel fekvését igen különösnek, bevehetetlennek, talán egész Európában párat-lannak találta.[16] 18-ikán Vásárosnaményban,[17] 20—21-ikén Beregszászon[18] tartózkodott, a karácsonyi ünnepeket pedig Munkácson, rég nem látott várában töltötte. Itt azzal a nagyszabású tervvel foglalkozott, nem lehetne-e oly rendkívüli és annyira ellenkező fekvésű két várát, Ecsedet és Munkácsot csatornával összekötni, a Latorcza zsilipjével az egész vidéket víz alá meríteni s megközelíthetetlenné tenni a várat, a melynek várhegye megerősítésére Damoiseauval valóban részletes tervet készíttetett.[19] Eleve gondoskodni akart olyan mentsvárakról, a melyekből, mint valaha édesanyja, ha a hadjárat szerencsétlen fordúlatot venne, magára hagyatva is megvédelmezze a magyar szabadságot.

Most azonban még nyílt mezőn kereste a szabadságot. Deczember 30-ikán — egy nappal későbben, mint szerette volna — nagyobb állomásokat tartva megindúlt Tokaj felé, hogy a Tisza túlsó partján, Rakomáznál szemlélje meg a fölkelő vármegyéket, a melyeknek 1706. január 15-ikére kellett odagyűlekezniök.[20] Szilveszter estéjét és 1706 újesztendő napját a beregi Mezőkaszonyban töltötte, 2-ikán átment Tiszaszalkára s 3-ikán, Csapnál átkelvén a Tiszán, Szabolcs vármegyében, a Tisza félszigetszerű kanyarulatában, Tornyos-Pálczán tíz napot töltött.[21] Hajttatta volna mindenfelől a hadakat, de nem sok sikere volt munkájának.[22] Egy szenátor sem volt mellette, még udvari kapitányát is Huszt várába küldte holmi rendeletekkel; annál egyénibb az a Bercsényi előtt kifejezett óhajtása, hogy mindenesetre tárgyaljon a béke vagy legalább a fegyverszünet

16 A várnak és az ecsedi lápnak megkapó leírása Rákóczi emlékirataiban, 168—171. Itt tartózkodása idejére nézve l. Arch. R. I. 437—8., Simonyi, II. 326. és Teleki naplója 139. Emlékirataiban (172. l.) Rákóczi úgy emlékezett, hogy pár hetet töltött Ecseden.

17 Arch R. I. 439.

18 U. o. I. 439—440. Századok, 1877. 359.

19 Rákóczi emlékiratai, 173.

20 Rákóczi Bercsényihez 1705. deczember 28. Arch. R. IV. 763.

21 1706. január 4—12. Arch R. I. 441., 459., 463., 465., 472. Teleki naplója, 139—140.

22 Rákóczi Bercsényihez 1706. január 4. Arch. R. I. 459.

felől: Ne mondja a keresztény világ, hogy ők az okai a háború folytatásának; főképp mivel felesége azt írja, hogy Wratislaw cseh kanczellár személyesen akar érintkezni vele.[23] A császár azonban úgy gondolkozzék Magyarország kormányáról, mint akár az Angolországéról, ha szabadságunkat megtartani akarja. Ha megteszi, az angol sem lehet hűbb királyához, mint a magyar őhozzá. Hiszen az eddigi mozgalmakat mindig az az egy okozta, hogy az Ausztriai Ház uralkodásától fogva egy király sem akadt, a ki törvényeinket megtartotta volna. A szövetkezett rendek csak akkor tehetik le fegyverüket, ha csalódásuk esetében joguk lesz megint fölvenni. Ő kész átengedni Erdélyt, ha a rendek más megfelelő módot találnak szabadságaik biztosítására. Az Ausztriai Ház nem ok nélkül tart attól, hogy az erdélyi fejedelem a törökkel czimborálna még a törvényesen uralkodó király ellen is; ez nem helytelen föltevés; de majd keresünk útat, hogy megzabolázzuk az olyan fejedelmet, a kinek helytelen dicsvágya zablyáját őmaga venné szájába.[24]

Így írt, így gondolkozott Rákóczi, tanácsosaitól távol is! Élő hit töltötte be a szívét. A mely Isten porból fölvevén az ügyét, a maga ingyen kegyelméből ennyire vitte: azt, azok segítsége nélkül is boldogítja, a kik többször előmozdítani nem kívánják.[25] Aznap azonban, a melyiken fejedelemmé választatása bejelentésével követséget küldött be a portára,[26] úgy találta, hogy a békét sohasem remélhette jobban, mint mostanában, mert úgy sejti, a bécsi udvar még Erdélyt is hajlandó volna átengedni,[27] mit különben kétségtelenül csak a porta nyugtalanítására mondott. Viszont a bécsi udvar nyugtalanítására azt a hírt terjesztették, hogy a törökök kiegyeznek az oroszokkal,

23 Rákóczi Bercsényihez január 4. Arch. R. I. 460.

24 Rákóczi Szirmayhoz. U. o. 462—3. Januárius 11-ikén tehát Okolicsányi Pál méltán írhatta Stepneynek, hogy Rákóczi köz- és nem magánügynek tekinti az erdélyi fejedelemséget. Simonyi, II. 345.

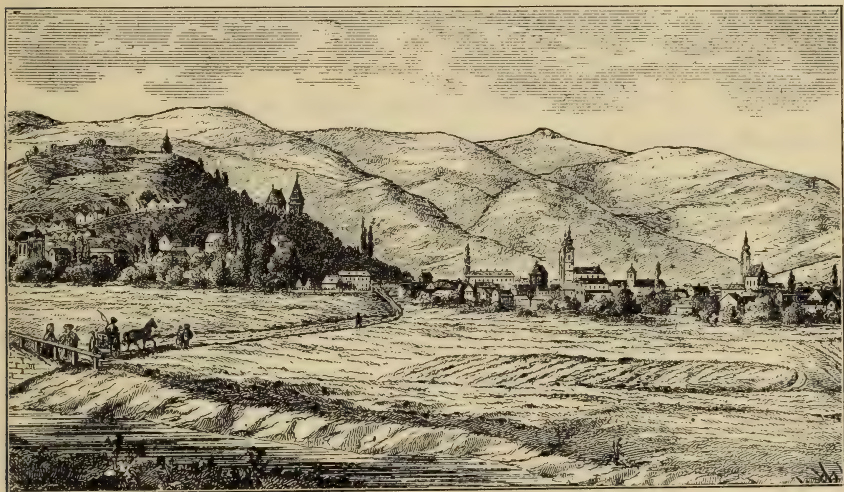
25 Rákóczi Pekrihez 1706. január 9. Arch. R. I. 466.

26 1706. január 9. A követség utasítása u. o. 468—472.

27 Rákóczi Pápay Jánoshoz január 9. U. o. 473—4.

mert Magyar- és Erdélyország felé akarják fordítani erejöket; Rákóczi Erdélyt hajlandó átvenni a szultántól s érte adót fizetni. Ha Erdélyt az őszi hadjáratban elfoglalhatta volna, követeit, ajándékait, ajánlatait a porta — a karlóczai béke megtörésével — azóta már elfogadta volna.[28]

Az ennyiképpen megítélt fejedelem január 12-ikén átment Rakomázra,[29] a hol, régebben megállapított terve szerint, a fölkelt

156. MISKOLCZ.

vármegyék seregeit 15-ikén megszemlélte s még aznap átkelt Tokajba.[30] Szerencsen két-három napot pihenvén,[31] 22-ikén már Miskolczon volt, a hová a tanácsurakat várta. A folyó ügyekről akart tárgyalni velök; mivel — ahogy írta[32] — dolgai még jól folynak ugyan s a jövő hadjáratra tizenkétezer emberrel szaporítja hadait, de a békesség útját is megkísérteni kívánja. Annyi azonban bizonyos, hogy nemzete szabadsága árán nem akart békűlni. A király január 20-ikán másfélhonapi habozás

[28] Sutton Stepneynek, január 13. Simonyi, II. 350—351.

[29] «Tokaj felé». Január 7-iki levele. Arch. R. I. 465.

[30] Hadtört. Közl. 1892. 242.

[31] Itt van január 17—18. Arch. R. 441., 476.

[32] Vetésyhez január 22. Arch. R. I. 477.

után újból kijelentette, hogy a házát rég megillető és 1687-ben csak megerősített királyi örökösödés jogán nem vágyik korlátlan és zsarnoki kormányra, ahogy rágalmazzák és ahogy képzelik, mert megtartja az ország törvényeit és végzéseit s erős kézzel őrzi meg valamennyi hű alattvalójának jogait és kiváltságait.[33] De ez a határozatlan hang hogyan elégíthette volna ki a fejedelmet, mikor még Stepneyt is bántotta a helytelen fogalmazás. A legnagyobb oktalanságnak tartotta volna, ha azt mégis átnyújtják a magyaroknak, kik ennek következtében az alkudozásokat végképpen megszakíthatják.[34] A közbenjárók Rákóczi válaszának vétele előtt azelőtt sem voltak hajlandók, most meg éppenséggel nem akartak lemenni Miskolczra, holott a fejedelem békebiztosai, tanácsurak lévén, mindannyian lementek oda s így az alkudozások Nagyszombatban megakadtak. A tanácsülés megnyitása napján (január 25-ikén) Bruyninx figyelmeztette közbenjáró társait, hogy a miskolczi gyűlés a királynak erre az oklevelére alkalmasint a trónjától való megfosztással és az alkudozások megszakításával felel. Hiszen az udvar sohasem jelentette ki még ilyen világosan, hogy Magyarországon korlátlanúl akar uralkodni s hogy békekötésének ez az egyetlen czélja.[35] Az udvar vagy vak, vagy olyan ostobának hiszi a világot, hogy nem veszi észre rejtett szándékait.[36] Ezen rejtett szándékok közé tartozott az is, hogy Wratislaw cseh kanczellár gyakrabban tanácskozott Rákóczinéval, mint valaha, abba a gyanúba akarván ekként keverni a fejedelmet, hogy a nemzet háta mögött alkudozik az udvarral.[37] Ilyen körülmények közt valóban méltatlan Medelin velenczei követnek az a vádja, hogy Rákóczi kevés jóakaratot tanusított a béke

[33] Lamberti, Mémoires pour servir à l'hist. du XVIII. siècle, IV. 99. Hist. des révol. III. 187. s köv. ll. Katona, XXXVII. 128—9. Szalay VI., 319. Ez oklevél éles bírálata Bruyninxtól január 25. Simonyi, II. 371—6.

[34] Stepney a hollandi követekhez január 20. és 21. Simonyi, II. 363—5. Harleyhez január 23. U. o. 366—8.

[35] Bruyninx Stepneyhez és Rechterenhez, január 25. Simonyi, I. 371—6.

[36] U. ő Stepneynek január 25. U. o. 377.

[37] Stepney Bruyninxnak, január 29. U. o. 382.

iránt.[38] Igazságosabb volt vele szemben Stepney, ki most is meg volt győződve a fejedelem őszinteségéről s arról, hogy a maga érdekeit a közjó alá rendeli.[39]

Mivel az udvar változtatás nélkül küldte le szerencsétlenűl fogalmazott nyilatkozatát, egy közbenjáró sem ment le Miskolczra. Hiszen nem mondhatnának újat a magyaroknak. Rákóczi irányában követendő szertartásuk zavart és elégületlenséget támaszthatna s már alkalmasint csak a gyűlés végére vagy eloszlása után érkezhetnének meg.[40] Rájuk s a tanács tagjaira

157. GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

várakozva, a fejedelem január 30-ikán nyitotta meg az első tanácsülést, a melyen köszönettel fogadták Bercsényinek a nagyszombati alkudozásokról tett jelentését. Maga a fejedelem is hangoztatta, hogy a jó békességet mindenki óhajtja; de kételkedett benne, a szécsényi országgyűlésen nyert megbízatásuk kiterjed-e a további tárgyalásokra is. A tanács úgy határozott, hogy a törvényczikk egyben-másban homályos ugyan, de a vezérlő fejedelemnek és a szenátusnak folytatnia kell az alkudozásokat. Azonban február 5-ikén kifakadtak az ellen, hogy az Ausztriai Ház a január 20-iki nyilatkozatban sem ösmeri el Magyarországot szabad országnak, őket pedig a törvény

38 Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 236.

39 Stepney Okolicsányihoz, január 29. Simonyi, II. 384.

40 Bruyninx Stepneynek február 8. Simonyi, II. 388–9.

értelmében szabad országbelieknek, hogy így és ne mint valami jobbágyokkal akarjon velök szóba állani. Már pedig ők csak mint szabad országbeliek küldik ki megbízottaikat a béke további tárgyalására. Ezeknek föltételeit többnapi (február 8—12.) bőséges tanácskozásuk után állapították meg.[41] Ezek szerint az angolokon és a hollandokon kívül a svéd és porosz protestáns és a lengyel vagy velenczei katholikus hatalmak kezességét is kívánták. András királynak az ellenállásról szóló záradékát helyre kell állítani, mert csak így gátolhatják meg az Ausztriai Háznak a magyar nemzet elnyomására való törekvését. Erdély a Tiszántúllal együtt szabad fejedelemség legyen anélkül, hogy a magyar koronától elszakadna; a két ország kölcsönösen biztosítsa egymás szabadságát. Minden idegen katonaságot vigyenek ki az országból a királyén kívül s az ország védelmére 40.000 főnyi *állandó nemzeti hadsereget* szervezzenek. Állítsák helyre *a magyar köztársaságot* s az ország ismét szabad állam legyen. Szűnjék meg a király birtokszerző (acquisticum) joga; a hódítás jogán vagy a hűtlenség czímén igazságtalanúl elkobzott jószágokat adják vissza jogos tulajdonosaiknak. A vallás kérdésében az 1681. évi soproni és az 1687. évi pozsonyi végzéseket meg kell semmisíteni; s a királyi méltóság öröklését legfeljebb úgy megengedni, hogy, a mint a törvény is kívánja, csak az elsőszülött és annak maradékai örököljenek. A rézpénz forgalmát lehetőleg a külföldre is ki kell terjeszteni.

A gyűlésnek tehát igen határozott politikai tervezete volt, a mit nem a magyarság hadi szerencséje, hanem követeléseinek szigorúan törvényes alapja tett érthetővé. Valóban nem volt forradalmi jellege. Hiszen Bercsényi ezúttal is hathatósan kérte a fejedelmet, «álljon meg a darabolt lépcső fordulóján». A fejedelem mindjárt figyelmeztette is Des Alleurs franczia követet,

[41] A tanácsülés február 3—16-iki ülései jegyzőkönyveit először Thaly ösmertette, Bercsényi, III. 515—519. Ennek nyomán Szendrei, Miskolcz tört. II. 326—331. Károlyi S. följegyzései. U. o. II. 331—342. Károlyi önéletírása I. 155—6. Géresi, Károlyi-család okleveltára, V. 374—381.

hogy ha XIV. Lajos rendes szövetséget nem köt vele, mint erdélyi fejedelemmel s a magyar szövetkezett rendekkel, magára vessen, ha megragadják a kínálkozó alkalmat és I. Józseffel kibékűlnek. Bercsényi elnöklete alatt azért küldette ki újból a kilencz tanácsosból álló békebizottságot, hogy rendszeres alkudozásokat folytasson. Úgy hitte, ha az angol és a hollandi közbenjárókat meggyőzheti a nemzet ügyének igazságáról, ezek még kényszeríthetik is a császárt a béke elfogadására.[42]

Ez a tanácsűlés, mint alább olvasható, gyökeresen rendezte a rézpénz ügyét. A tanács mellé egy kanczelláriát állított fel, több hadi szabályzatot készített, nyilatkozott a jezsuiták ügyében felszólaló hat vármegye ellen stb. Fő czélja a honvédelem alaposabb szervezése volt. A mikor tehát a tanácsurak 1706. február 15-ikén elbúcsúztak a fejedelemtől, abban a reményben távoztak állomásaikra, hogy csakhamar háború vágja el, vagy béke gyógyítja meg a dicsőséges magyar nemzet régi sebeit.

X.

ERDÉLY FÜGGETLENSÉGE.

(1706.)

ZSIBÓI csatavesztés után Pekry Lőrincz a csombordi táborból 1705 november 15-ikén a fejedelem nevében arra intette az erdélyieket, hogy senki se ütközzék meg s ne essék kétségbe a dolgok fordulatán és ne álljon el az igazságos ügy mellől. Vegyék elő igaz magyarságukat és «minden rendekül fegyvert fogván, ezen ellenségen való győzedelmeskedésöknek jó reménysége alatt nemzetökért, ennek szabadságáért, feleségökért, gyermekökért, a sok óhajtó szegényekért keljenek ki és mind egy csepp vérök kiomlásáig hűségesen vitézkedjenek, hogy így

[42] Rákóczi emlékiratai, 178. Thaly, Bercsényi, III. 520—1.

jövendőben ne az iga, hanem a szép szabadság szálljon ivadékaikra.»[1] Viszont Rabutin november 26-ikán a szászsebesi táborból örvendezett,[2] hogy fegyvereinek szerencséje következtében földerült az a nap, a mikor Gyulafehérvárt helyreállíthatja a kormányzóság tekintélyét s a haza kívánatos nyugalmát. Akarja, hogy ennek teljessé tétele végett a gubernium mielőbb országgyűlést hirdessen Segesvárra vagy Medgyesre s közzétegye, hogy a király, ki «boldogemlékezetű atyjának és eleinek példájára birodalmát kegyelmességre akarta alapítani», kegyelmet hirdet mindenkinek, azokon kívül, a kik főindítói s okai voltak ennek a mostani háborúság fentartásának. November 29-ikén Segesvárra deczember 15-ikére országgyűlést is hirdetett, «ő felsége szolgálatja és ennek a szegény megromlott hazának is a java és megmaradása úgy kívánván».[3] Ez a csonka országgyűlés sietett újból hódolni I. Józsefnek, egyúttal semmisnek nyilvánította Rákóczi fejedelemmé választását.[4] «Tanúlj, Erdély, tanúlj — intette a nemességet Cserei Mihály[5] — ne czimborálj többször Magyarországgal; mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadat, még sem tudtál tanúlni.» Rabutin karácsony másodnapján bosszankodva figyelmeztette a guberniumot, mennyire illetlen, hogy előtte Segesvárt fegyveresen jelenjenek meg azok a kegyelemkérők, a kik csaknem az utolsó perczig Rákóczi pártjához tartoztak s hogy ezek csúfolják a császárpártiakat, a kik mohón hallgatják beszédeiket, sőt az egyik mágnás, Keresztesi, még meg is vendégelte őket.[6] 29-ikén egyenesen megkövetelte, hogy a kegyelemkérők báró Nesselrode segesvári parancsnok előtt tegyék le fegyvereiket, zászlaikat, dobjaikat.[7] Január 22-ikén Görgény[8] s éppen egy hónap mulva Déva is a császáriak kezébe került. Erdély kurucz nemes-

[1] Mike gyűjt. Erdélyi N. Múzeum.

[2] A guberniumhoz. U. o.

[3] Országgyűlési meghívó 1705 november 29. Teleki-lt., Teleki Sándor oszt., 3268.

[4] Mémoires de Rabutin, 149. Cserei Hist. 361.

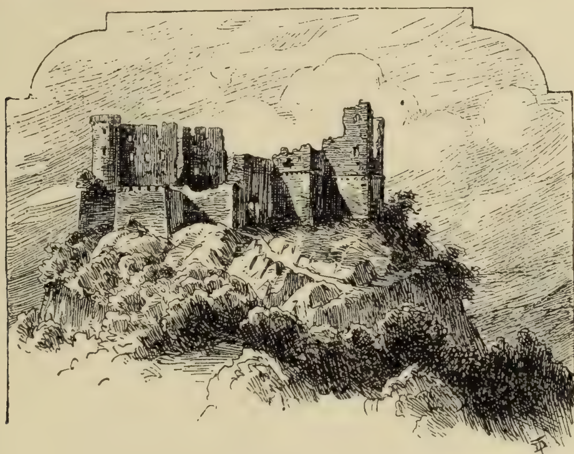
[5] Cserei, Hist. 358.

[6] Mike-gyűjt. Erd. N. Múzeum.

[7] U. o.

[8] A Telekiek elvett 22 ládájáról szóló jegyzék január 22., február 4. és április 10-ik napjáról a Teleki-lt.-ban.

ségének színe-java Magyarországba követte a fejedelmet s éppenséggel nem tartott tőle, hogy «a magyarországi kása» megégeti a száját. Az otthon maradtak hűségesküjének beszedésére a labancz országgyűlés és a szász egyetem 1706 február 25-ikén biztosokat rendelt.[9] Mialatt a régi és az újdonsült labanczok márczius 20-ikára a szebeni általános számadásra készűltek, hogy szenvedett káraikat ottan megtérítsék,[10] a bujdosó kuruczok

158. HUSZT VÁRA.

csattanó választ adtak a segesvári labancz országgyűlésnek.

A fejedelem Miskolczon másfél hónapot a pénz- és hadügyek rendezésével töltvén, 1706 márczius 8-ikán átment Egerbe,[11] hol azután április 22-ikéig maradt.[12] Megérkezése napján nyílt meg *Huszton az erdélyi országgyűlés*, a mely Vay Ádám és Kálmánczai István magyar tanácsurak jelenlétében azonnal kimondta, hogy Erdély a magyar confoederatióhoz csatlakozik.[13] Elméjökre vették ezen két hazának az egész világ előtt jó hírrel

9 Mike gyűjt., Erdélyi N. Muzeum.

10 Gr. Teleki László levele Segesvárról 1706 február 22. (Teleki-lt. T. S. oszt.)

11 Aznap már onnan írt Bercsényinek és Károlyinak. Arch. R. I. 478–481. Szendrei szerint (Miskolcz tört. II. 342.) 9-éig maradt Miskolczon.

12 Arch R. I. 534.

13 Juramentum Confoederationis Inclytorum Regnorum Hungariae et Transsylvaniae Statuum et Ordinum 1706 márczius 8. Az eredeti szövetséglevél a mvásárhelyi Teleki-levéltárban. Hasonmása ehhez a könyvhöz mellékelve.

s nagy győzedelmekkel tündöklő régi dicső sorsát és boldogságát. Ellenben keservesen tekintették az Ausztriai Háznak kegyetlen uralkodását követő és most is sok szerencsétlenséggel küzködő nyomorúságait. Tökéletesen belátták tehát, hogy «ezen két hazának szerencséje azon egy hajóban evezne, a melynek mind elmerülése, mind sorsának bátorságos partra való jutása elszakadhatatlanúl össze volna kapcsolva». Idáig is közösen hadakoztak az Ausztriai Ház ellen s ezentúl is hadakoznak, mert «mind a közügyre, mind azon egy magyari vérre, mind pedig természetre és nemzetséges szokásra való nézve összeköttettek». Állandó és mind a két hazának rendjei közt tehát megmásolhatatlan akarat legyen, hogy a szabadság helyreállítására felvett mostani ügyet mind a két fél tulajdon magáénak tartsa. Az Ausztriai Házzal egyik fél se lépjen békességre egymásnak híre és akarata nélkül. «Nyilván való lévén, hogy *az erdélyi fejedelemségnek az ausztriai regimentől való elszakadása mind a két hazának boldogúlására szükséges,* — ahhoz képest ha szintén a magyarországi státusok részéről békességre menne is a dolog, mindazonáltal az se legyen másként, hanemha annak egész minden szabadsága megadatik.» Mivel tehát az Ausztriai Ház Erdélyhez semmi igaz jogot nem táplálhat, Rákóczi fejedelmet a szabad választásnak elejétől fogva fentartott ereje és a magyar nemzetnek kezesség formában leendő istápja szerint is Erdély s a hozzá tartozó részek birodalmában eltökéllett végzésökhöz képest megtartják. Ha pedig az Ausztriai Ház a magyar szabadság biztositására kötendő békét, szokása szerint, ismét felbontaná, az erdélyi rendek annak védelmére fegyvert fogni kötelesek; viszont Magyarország is köteles Erdélyországot az Ausztriai Ház ellen mindenkor segíteni.

Erdély rendei tehát oly időben mondták ki a Habsburgháztól való elszakadásukat, a mikor Francziaország még nem válaszolt határozottan a felajánlott franczia-bajor-erdélyi-magyar szövetség tervére és a mikor még nem érkezett meg XIV. Lajos válasza, hogy Rákóczival csak az erdélyi fejedelemségbe való

INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS.
Inclytorum Regnorum Hungariae & Transyl-
vaniae, Statuum & Ordinum.

Mi Vajai Vay Adám és Kálmáncsai István, mind kettén a' Mél-
tóságos Válasstott Erdélyi és Magyar országi vezérlő Fe-
jedelemnek s' ugyanezen Haza a' szabadságáért öszve szö-
vetkezett Nemess Statusinak és Rendeinek Senatorai
és edgyersmind a' Nemess Erdélyi Rendekhez a' Méltóságos
Senatus által küldött Plenipotentiarius követek edgyfe-
lől, más részrűl pedig az említett Méltóságos Erdélyi Vá-
lasstott Fejedelem Rakocsi Ferencz kegyelmes urunk ő ngá
által Nemess Máramaros vármegyében, Huszth Várossába
pro octava die Mensis Martij indicaltatott gyűlésben, a'
mostan fenn forgo igaz ügy mellett fegyvert fogott Nemess
Erdély országanak, a' Nemess Magyar és Erdély Ország közi Con-
foederationak végbe vitelire, deputaltatott s' authorizaltatott
uri fő és Nemessi Rendek, ugymint: Groff Petrovinai Pekri Lő-
rincz, kegyelmes urunk ő ngá mezei hadainak Marsallis
Locumtenense, Nemess Fejérvármegyének fő Ispánnya és Ne-
mess Udvarhely széknek fő Capitánnya, Groff Zabolai Mikes
Mihály kegyelmes urunk ő Ngá mezei hadainak Generalis
fő Strása Mestere, Nemess Belső Szolnok vármegyéjének fő
Ispánnya, Nemess Sepsi, Kézdi és Orbai székeknek fő Capi-
tánnya, Groff Széki Teleki Mihály kegyelmes urunk ő nga
edgy lovas ezere Colonellusa, Kővárnak és vidékjének fő

A HUSZTI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGZÉSEINEK 1—3. ÉS UTOLSÓ LAPJA.

fö Capitannya, Gyerö Monostori Kemény Simon, Barcsai Bar-
csai Ábrahám, Czegei Vass Dániel, Branyiskai Josika István,
Nagyszegi Nagyszegi Gábor, A' Nemess Erdélyi Vármegyék
részérül Székely Kocsárdi Balog Sigmond, Kis Dobai Dobai
Péter, A' Partiumbeli Nemess Vármegyék részérül, Dolhai Dol-
hai György, A' Nemess Székelység részérül, Szepsi Sz. Iványi
Henter Benedek, Vargyasi Dániel Ferencz és Csik Sz. Mihályi
Sándor János, A' Becsületes Szász Natio részérül Beszterczei Sop-
pel András, A' Nemess Városok részérül Kolosvári Pálffi Pál
és Debreczeni Tikos János, adgyuk tudtára mindeneknek a'
kiknek illik és Levelünknek rendiben: Hogy minek u-
tánna fellyül irt Principalis uraink elméjekre vötték vol-
na ezen két Hazának az egész világ elött, jó hirrel s nagy
Gyözedelmekkel tündöklö, régi dicsö Sorsát és boldogságát
ellenben penig az Austriai Háznak kegyetlen uralkodása
által lött, és mostis a' sok Szerencsétlenséggel küszködö
nyomoruságit keservesen tekintvén, tökélletesen el látnák
hogy ezen két Hazának Szerencséje azon edgy Hajóban
evezne, a' mellynek mind el merülése, mind Sorsának bátor-
ságos partra való jutása, el szakadhatatlanul öszve volna
kapcsolva, mind két részrül, jónak, hasznosnak és elmul-
hatatlanul szükségesnek itéltetett hogy valamint a' mosta-
ni fel fegyverkezésnek alkalmatosságával, mind a' két Ha-
za köz akarattal, fegyverrel, és erövel hadakozott az Au-
striai Ház ellen, ugy azt továbbis állandóképpen folytatván
[illegible], mind a' köz ügyre, mind azon edgy Magya-

ri vérre

vérre, mind pedig Természetre és Nemzetséges Szokásira való nézve öszve köttenek, edgy bizonyos igaz Szövetségre mennyenek, a' mintis ezen dolognak végben vitelére rendelvén bennünket, s' azt tartozó engedelemmel ki munkálodni igyekezvén, és a' végre edgy más közt gyakori Conferentiakat tartván, Plenipotentiank mellett adott Instructionk szerént, fellyül emlitett Principalisinknak továbbvaló ratificatiojaig, mentünk és léptünk illyen végzésire, a' mint következik:

Elöször: Állandó és mind a' két Hazának Statusi között meg másolhatatlan akarat légyen, hogy a' Szabadságnak helyre állitására fel vött mostani ügyet, mind a' két fél tulajdon magáénak tartsa, a' mellyet mind a' mostani Köz ellenség ellen, közerövel tartozzék oltalmazni, mind pedig következendöképpen ugyan ezen ügynek, (: a' midön az alkalmatosság és idö ugy hozza :) elö segéllésére köteleztessék.

Másodszor: Ezen Szövetség olly közönségesnek tartassék, hogy valamellik akar a' Magyar országi, akar az Erdélyi Rendek közzül sive per partes sive in Communi most annak oltalmára magokat hittel le kötötték, mindön meg külömböztetés nélkül azt a' részt kövessék jövendöbenis, a' melly a' Nemzetséges ügynek elömenetelit keresi.

Harmadszor: Valamiképpen a' meg nevezett Magyar ország Ki

Dominum, Dominum nostrum Reverendissimum in Oppidum Huszth Comitatus Maramarosiensis, ad 5tam diem Mensis Martii A. 1706. Congregatorum Synodo et celebratu.

Vaji Adam

Kalmanczaji Andras

Peteri Lorincz

Miklos Mihaly

Teleki Mihaly

Kemeny Simon

Barcsai Abraham

Vass Daniel

Jonika Istvan

beiktatása, a magyarokkal pedig függetlenségök kimondása után szövetkezhetik.[14] Az elkeseredés olyan általános volt, hogy a huszti, majd az ónodi függetlenségi nyilatkozatot nem lehet egyszerűen külföldi bujtogatásra visszavezetni. A huszti gyűlésen, márczius 13-ikán, 341 úr és nemes sajátkezű aláírásával és pecsétjével erősítette meg azt az esküjét, hogy «az Ausztriai Ház által megbántódott szabadságunk és törvényünk helyben való állítása végett a méltóságos erdélyi választott és Magyarország confoederált státusai vezérlő fejedeleme, Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk ő nagysága által felvett, ő nagysága ellen folytató és forgató *Ausztriai Ház ellen* való igaz, nemzetséges ügyünk mellett az ő nagysága hűségében, utolsó csepp vérünkig és halálunkig való megmaradással leszünk, ő nagyságától függünk és abban megmaradunk s el nem hagyjuk» stb., a most kötött uniónak pedig igaz tagjai lesznek.[15] Az unió első következése az volt, hogy márczius 16-ikán az erdélyi rendek is követeket küldtek a nagyszombati békealkudozásokra; de határozottan utasította őket annak kijelentésére, hogy Erdélyország többé nem függ az Ausztriai Háztól, hanem szabadon választott fejedelmüktől, II. Rákóczi Ferencztől függenek s a szabad választás mellől el nem állanak.[16]

Ez annál fontosabb nyilatkozat, mert az angol és a hollandi közbenjárók már a nagyszombati békealkudozások elején figyelmeztették a magyarokat, hogy az uralkodóház semmi szín alatt nem engedi át Erdélyt Rákóczinak, hanem inkább valami más fejedelemséggel kárpótolja. A fejedelem gyanította, hogy a

14 Rákóczi emlékíratai, 178., 198.

15 Három külön eredeti oklevél. Datum ex congregatione generali in oppido Huszth celebrata die 19. mensis Martii Anno 1706. Expeditum per me Franciscum Darvay prothonotarium. (Marosvásárhelyi Teleki-levéltár. Régi jelzése: fasc. 27. nro 616.) Rákóczi levéltárának 1706 május 12-ikén készült jegyzéke szerint ott 1501. sz. a. megvolt a huszti konvent összehivó-levele és 1550. sz. a. az ott hozott törvények jegyzéke (Arch. R. I. 20., 22.). Az udvar (Egy lengyel kir. tanácsos levele szerint, Thaly, Kalászok, 204.) sok levéltár fölégetése után «már azt hiszi vala, hogy ennek az erdélyiekkel kötött békelevélnek semmi mása meg nem maradott: de a fejedelem azt kinyomatván, közönségessé tette vala.» Most a Teleki-levéltárból az eredeti is előkerült.

16 Thaly, Bercsényi, III. 523., 726.

miniszterek, kik inkább kezöket vágatnák le, mint Erdély átengedését aláírják, nyilván az AusztriaiHáznak fiúágon való kihalásáról gondolkodnak s azt szeretnék, hogy akkor is az Ausztriai Ház leányági maradéka hordozza kezében Erdélylyel Magyarország zaboláját.[17] Ő maga kész volt Erdélyről lemondani, ha a nélkül is biztosítják hazánk szabadságának helyreállításáról; de az Ausztriai Házból még idáig egy királyunk sem volt, ki a törvényeket megtartotta volna.[18] Akkor még arra gondolt, hogy a magyar király felsősége alatt legyen Erdély fejedelme s mint ilyen a magyar alkotmányosság természetes kezese. Ezt nem a Habsburgok iránt érzett gyűlölete sugallta; másfél esztendő mulva a bajor választóval, mint esetleges magyar királylyal szemben is szabályozni kívánta az erdélyi fejedelem helyzetét.[19] Ellenzett minden követelést, a mi független fejedelmi jellegét sértené.[20] Azért izente meg a török portának is, hogy készebb kibékülni a római császárral, mint — a szokott évi ajándékon kívül — adót fizetni a szultánnak.[21] De a huszti országgyűlés Német- és Törökországtól egyaránt független Erdélyt akart; mire a fejedelem újból kijelentette,[22] hogy az erdélyi fejedelemség dolga olyan *közügy*, a mely nélkül meg nem békűlhet. Nem boldogúlhattak tehát vele mindazok, a kiket 1706 első felében az udvar azért küldött hozzá, hogy Erdély birtokát magánügynek tüntessék föl. Ragaszkodott ahhoz a területhez, a melyet a gondviselés rendelt számára.[23] «Én már ezekről sokszori declaratiókat tettem s írtam, a melyektől hazám javát óhajtó s kereső elmém, szívem habozó változásokkal se nem csüggedezik, se a jövendőnek félelmétől meg nem változik — mondta volt egyízben.[24] — Lássa az édes hazám, ha maga

17 Rákóczi Okolicsányi Pálhoz 1705 deczember 26. Arch. R. I. 449.

18 Rákóczi Szirmayhoz 1705 deczember 26. U. o. 451–2. és 1706 január első hetében, 463.

19 Vetésy levele 1707 október 13-ikán. Fiedler, I. 302–3.

20 Rákóczi 1706 január 4-ikén. Arch. R. I. 462.

21 Rákóczi utasítása a portai követek számára 1706 január 9. U. o. 472.

22 Rákóczi Okolicsányihoz 1706 május 13-ikán. U. o. 543–4. V. ö. levelét Szirmayhoz. Arch. R. I. 554.

23 Stepney Harleynak 1706 június 14. Simonyinál, III. 75.

24 Rákóczi Károlyihoz május 15. Arch. R. I. 544.

oltalmára alkalmatosnak akar-e tenni, avagy azzal nem gondolván, maga maradékinak jármot akar hagyni nyakában? Szokott mondásom szerint: quo fata vocant, virtus secura sequitur...»

A szenátus Érsekújvárott valóban bevette a 23 békepont közé másodiknak, hogy «Erdély az Ausztriai Ház uralma alól kivétetvén, fejedelmét szabadon válaszsza».

Azonban az udvar hallani sem akart erről, sőt arról sem,

159. LEUCHTENBERG HERCZEGSÉG TÉRKÉPE.

hogy az erdélyi urak Rákóczinak, mint erdélyi fejedelemnek követei jelenjenek meg a nagyszombati értekezleten. Hiszen Erdély egészen a császár kezében van s kormánya már be is nyujtotta az ország kívánságait. A kormány és az egész ország tiltakozott Rákóczi megválasztása ellen, mert «személyét útálják.» Nincs tehát semmiféle okuk ezen a világon, hogy az erdélyiek ügyét az ő nevében szorgalmazzák.[25] A közbenjáró hatalmak képviselői szintén úgy vélték, hogy a különben is a kívánatok be-

25 Wratislaw a közbenjárókhoz június 13. Simonyi, III. 71.

adása után (június 14.) érkezett erdélyiek nem képviselhetnek olyan országot, a mely tiltakozott Rákóczi fejedelemsége ellen s a bécsi udvarnál keresett pártfogást.[26] Mialatt a czímet keresték, hogyan tárgyaljanak mégis velük,[27] Wratislaw Érsekújváron június 30-ikán szemébe mondta Rákóczinak, hogy a császár utolsó magyar alattvalóját is szívesebben elösmerné erdélyi fejedelemnek, mint őt.[28] Biztosította, hogy *Burgau* grófságot (Ulm és Augsburg közt) és a felső-pfalzi *Leuchtenberg* herczegséget, a melyeket imént koboztak el a bajor választótól,[29] független német fejedelemséggé alakítják számára s ülést és szavazatot adnak neki a német birodalmi gyűlésen, magyarországi jószágait is meghagyják, de Erdélyben meg nem tűrhetik. A fejedelem azonban kijelentette, hogy nem czélja családjának emelése, mert ő a háborút egyedül hazája szabadságáért kezdte s ehhez születése csatolja. Most még hálásabbnak kell lennie hazája iránt, a mely rábízta a kormányt. De ő az erdélyi fejedelemséget sem követeli s beéri vele, ha a király megtartja a Diploma Leopoldinumot. Ha ebben csak személye az akadály, a választásról szóló oklevelet visszaadja az erdélyi rendeknek, hogy mindkét félnek tetsző fejedelmet válaszszanak. Nem bánja, ha legkisebb szolgáját teszik is helyébe. Ebben a szellemben nyilatkozott a fejedelem később kedves nénjének is, Aspremont őrgrófnénak, a ki az udvar felhatalmazásával biztosította, hogy a császár mindent megad, az egy Erdélyt kivéve.[30]

Még abban is csak nehezen nyugodott volna meg, hogy a béketárgyalások idején ő is, a császár is erdélyi fejedelemnek

26 Rechteren Wratislawnak 1706 június 24. Simonyi, III. 89—91.

27 U. o. III. 110., 113—5., 118—9., 119—122., 122—3., 125—9.

28 Stepney Harleynak július 13. U. o. III. 140.

29 Histoire du Prince Ragotzi (1707.), 216. Stepney Harleynak 1706 július 10. Simonyi, III. 160. Burgan őrgrófság a Habsburgoké volt 1806-ig, a mikor Bajorországhoz került; a sváb tartományban, a Dunába ömlő Mindel mellett feküdt. Leuchtenberg fontosabb, mivel 220 km²-re terjedt s herczegi rangú tartománygrófjának ülése és szavazata volt a birod. gyűlésen. 1616—1707 közt, a Leuchtenbergek kihaltával, a bajor választóké, 1709—1714-ig Lamberg herczegé volt; azután visszakerült Bajorországhoz. Történetét megírta Wittmann (1852.) és Brunner (1862.)

30 Rákóczi emlékíratai, 179—181. (Hist. des révol. v. 295—7.)

nevezzék magukat;[31] pedig mennyire nem kereste ezt a czímet, abból is kiviláglik, hogy az erdélyi fejedelemséget megválasztása után nyiltan csak 16 hónap mulva s akkor is a szécsényi országgyűlés kívánságára fogadta el.[32] A szécsényi törvényt s nem a maga érdekét követte. A nagyszombati tárgyaláson már június 29-ikén és 30-ikán eldőlt, hogy a szövetkezett magyarok el nem állanak az Erdélylyel kötött uniótól s hogy Erdélyt nem áldozzák fel a császáriaknak.[33] Viszont az udvar sem mint Rákóczi, sem mint az erdélyi szövetkezett rendek követeit nem akarta odabocsátani az erdélyieket a nagyszombati tárgyalásokhoz, hanem csupán mint az erdélyi elégületlenek küldötteit. Bercsényi gróf meggyőzte a közbenjárókat, hogy nálunk egy vármegyének is vannak rendjei, Erdélyből pedig hét vármegye: Hunyad, Fehér, Torda, Aranyosszék, Kolozs, Belső-Szolnok, Doboka most is Rákóczinak engedelmeskedik s az ő erdélyi kormánytanácsa őrzi a magyar és székely nemzetek pecsétjeit is; az udvar azonban nem engedett.

«Elejétől fogva általláttam, — írta a fejedelem[34] — hogy semmi egyébre a bécsi udvar annyira nem czéloz, mint hogy Erdélynek egyszer tett választását semmivé tehesse, vagy pedig a békesség megszakítását saját nagyravágyásomnak tulajdonítsa.» Abban a meggyőződésben élt, hogy a lemondással nem teheti magát érdemetlenné a fejedelemségre, mint II. Apafi Mihály. Ha az erdélyi rendek másként gondolkodnak, nem kívánja letett hitökkel kényszeríteni őket, hogy érette hadakozzanak. De vak volna, úgymond, a ki be nem látná, hogy őket ezzel a magyarországi békességből is kirekeszteni akarják; mert a mint beleegyezünk, hogy ne szövetséges rendeknek, hanem elégedetleneknek nevezzék őket, elösmerik vele, hogy nincs joguk tanácskozni az ország dolgairól; s hogy erdélyi rendeknek csak a császár

[31] Rákóczi 1706 jónius 19. Rádaynak. Arch. R. I. 553.

[32] Stepney Harleynak július 2. Simonyi, III. 108.

[33] Bővebben Thaly, Bercsényi, III. 740–2.

[34] Rákóczi Bercsényihez július 5. Arch. R. 558–9.

híveit lehet nevezni. Ha pedig ezek a hallgatagon elösmert rendek nem akarnak elszakadni a császár uralkodásától: hogyan tekintsék jogosnak azt az elszakadást, a melyet az elégületlenek szövetsége mondott ki?

Július 23-ikán Stepney már kedvtelenűl írta, hogy a béke-alkudozások véget értek s hogy mindenki Wratislaw erdélyi politikáját tartja a szakadás okának.[35] Wratislaw és maga a császár szerint a magyarok nem akarják a békét; pedig Bruyninx szerint[36] megköthetnék, ha meghagynák Erdélyben a szabad fejedelemválasztás jogát. Ezen az áron Magyarországgal régen megbékűlhettek volna s nem kellene attól tartaniok, hogy a török erdélyi fejedelemmé teszi Rákóczit. Nem köthetnek addig békét, míg Erdélyt Rákóczinak nem adják.[37] A török az erdélyi fejedelemválasztást nem tekintette volna a karlóczai béke megsértésének. És ha a választás a béke megkötése után történnék, a császár pártfogása alatt álló választott fejedelemtől nem követelnének adót. Másképen állana a dolog egy független fejedelemmel szemben, kivált ha az segítséget kérne a császár ellen.[38] De a bécsiek inkább bevárják a törökkel való szakítást, mint hogy Erdélyt átengedjék Rákóczinak.[39] Rákóczi többször biztosította Stepneyt, hogy — Thököly példáján okúlva — a török pártfogását csak a legnagyobb szükségben kérné. De az udvar inkább koczkáztatja Magyarországot, mint hogy lemondjon Erdélyről.[40] A közbenjáróknak, a kik ebben az ügyben július 18-án magával Rákóczival értekeztek, az volt a felfogásuk, hogy ha a magyarok lemondanának Erdélyről, gyalázatosan elhagynák szövetségeseiket s nemsokára maguk is olyan szolgaságra jutnának, mint az erdélyiek. Szabad országban élő embernek fájdalmas látni a leigázásnak ezt a tervét.[41]

35 Simonyinál, III. 165–6.
36 Stepneyhez 1706 november 15. U. o. III. 278.
37 Bruyninx Stepneynek, deczember 8. U. o. III. 278.
38 Sutton Stepneyhez, szeptember 26. U. o. 250–1.
39 Bruyninx deczember 15. U. o. III. 287.
40 Stepney Harleynak, deczember 27. U. o. 294–9.
41 Stepney Harleynak, 1706 július 20. U. o. III. 158–9.

Rákóczi megfogadta Illésházy István százesztendős tanácsát, hogy kétfelé ne szakítsa az országot s messzebbre és a jövendőre is nézzen.[42] Ezért kívánta Magyarország és Erdély egyesülését, a mi — legalább a papiroson — meg is történt. De Illésházy óta Magyarország nagyidőre elvesztette szabad választása jogát s így tulajdonképen nem kétféle, magyar és erdélyi, hanem csak egy: erdélyi szabad választásról volt szó. Ebben pedig ragaszkodnia kellett Bocskaynak szintén százesztendős végrendeletéhez, hogy Erdélyben, a nemzet egységének veszedelme nélkül, külön fejedelemnek kell uralkodnia.[43] Máskülönben elvesz Magyarország alkotmánya, szabadsága is. Ez az erős meggyőződése okozta a nagyszombati békealkudozások megszakítását.

XI.

RÁKÓCZI ÉS HORVÁTORSZÁG.

HŰSÉGES emberei Rákóczinak oly területeken is akadtak, a melyekre állandóan császári ágyúk voltak kiszegezve; pl. az erdélyi szászok földjén vagy Horvátországban. A fejedelem kezében utolsó eszköz volt a kényszerítés. Nemzetiségi politikájának alapja a kölcsönös megértés, a mit azonban sohasem keresett a magyar nemzeti eszme rovására. De szerinte egy emberélet nem elegendő arra, hogy átalakítsa és megváltoztassa Erdély három törvényes nemzete szellemét. Megilleti az a dicséret, hogy az új időktől kívánt nemzeti szellemet nemcsak Erdélyben, hanem egész Magyarországban megteremteni törekedett. Innen van, hogy Erdély uniójával egyidőben Horvátországot, mint társországot is megnyerni törekedett a nemzeti ügy számára.

Horvátország legdélibb részén 1568. óta végigkígyózott a katonai határőrvidék, ellenben magyar igazgatás alatt állt a drávántúli kerület, vagyis Valkó-, Pozsega-, Szerém- és Verőcze-

[42] Szalay, Magyarorsz. tört., IV. 497. [43] Katona, Hist. Crit. XXVIII. 665.

megyék területe,[1] a melyet csak egy évtized mulva kezdtek Szlavóniának nevezni és Horvátországhoz számítani. Ez az Új-Szlavónia sohasem volt ország, mint a régi, a mely alatt a mai Horvátország három főmegyéjét, Zágrábot, Kőröst és Varasdot értették. Horvátország éppen ezekben az időkben kezdett mai területén kialakúlni s így nagyon természetes, hogy Rákóczinak számolnia kellett vele, mint a független Magyarország alávetett (partes subjectae) és kiegészítő részével.

Azonban a horvátok Rákóczi barátjának, gróf *Batthyány* Ádám bánnak halála (1703 augusztus 26) után szintén a nemzeti ügy ellenségei közé szegődtek. Hálásak voltak I. Lipót iránt, ki tántoríthatatlan hűségüket magasztalva, pár héttel azelőtt osztrák kormány alól horvát kormány alá rendelte az Unna, Kulpa és Száva közt levő területet.[2] Lajos bádeni őrgróf gróf *Pálffy János* altábornagy kinevezését azzal ajánlotta I. Lipót figyelmébe, hogy megbízhatik személyében, erélyében, buzgóságában, tehetségében.[3] Jenő, savoyai herczeg is őt tartotta legalkalmasabbnak a «lázadók» leverésére.[4] 1704. elején bánná kineveztetvén, mindjárt szervezte is az ellenforradalmat Horvátországban. Két esztendő mulva gróf Forgách Simon szemére vetette, hogy felesége okos asszony létére búsul, mert tudja, hogy a magyarok a jövő nemzedék szabadságáért küzdenek, ő pedig üldözi őket.[5] A bán azt felelte, hogy ha felesége még tízszerte szomorúbb volna is, akkor sem szegné meg a császár iránti hűségét. Nem a magyarokat üldözi ő, hanem a király ellenségeit.[9] Bercsényi szerint azonban[7] Pálffy soha nem hazudik nagyobbat, mint mikor magát nem hazudni mondja. Pálffy nevéhez a kegyetlenségeknek egész sora tapad; a bán teljes kiméletlenséggel tört a kuruczokra s rácz és horvát hadait, ha

[1] Esterházy Pál nádor rendelete 1711 február 23. Pesty, Száz levél Horvátországról, 14.

[2] 1703 július 10-iki rendelet. Szalay, VI. 142. Kukuljevics, Arkiv, II. 60–64.

[3] Levele 1703 november 15. Arneth, Prinz Eugen, I. 469.

[4] U. o. 229.

[5] Forgách Pálffyhoz 1706 márczius 27. Simonyi, II. 587.

[6] Pálffy Forgáchhoz 1706 márczius 29. U. o. 588–590.

[7] Bercsényi Rákóczihoz 1709 október 3. Arch. R. VI. 358.

160. ERDŐDI ÉS VÖRÖSKŐI GRÓF PÁLFFY JÁNOS.

talán akarta is, nem tudta meggátolni a Dunántúl rablásában, égetésében s még az asszonyoknak, gyermekeknek is legyilkolásában.[8] Később[9] Rákóczi mégis Isten csodálatos munkájának tartotta, hogy példa nélkül ellenségünk kormányzását Pálffynak, a magyarnak kezére adta és juttatta oly időben, midőn az idegen nemzet végrehajtani kívánja nemzetünk fölött magában régen kimondott ítéletét. Tőle remélte a békét, a küzdelmek sikerének biztosítását. Ez a háború vége felé tett nyilatkozata eléggé megmagyarázza, az egész küzdelem alatt miért nem mondott le soha arról a reményéről, hogy a horvátokat megnyerheti a szabadság ügyének. De még a fölkelés végén is hiában

161. GRÓF PÁLFFY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

intette, feleljen meg Pálffy János a Feldmarschalnak: lázadó volt-e a magyar, vagy csak a jogát védte?[10] Bercsényi pedig megvallotta, hogy jobban fél a Pálffy *színes* magyarságától, mint a Heister mérgétől, mert sokat megcsal az ő magyarsága.[11] Ő maga sohasem hitte, hogy «az a férfiú, kire az udvari visszahatás egyik legromlásosabb eszköze volt bízva,»[12] buzgó híve lehessen az alkotmány helyreállításának. «Magyar emberrel volt ugyan dolgom, — írta utóbb a fejedelem is[13] — de olyannal, a ki szivvel-lélekkel a némethez szitott.»

Lipót király azonban örvendett, hogy a horvátok a bánnak, ennek az ő szemében gondviselésszerű embernek, kineveztetését

8 Thaly ítélete róla: Századok, 1882. 488., Hadtört. Közlemények 1890. 415. Lánczy Gyula védelmezte: Századok, 1890. 293—4.

9 1710 november végén. Arch. R. III. 199., 202.

10 1711 februárius 11. Károlyi önéletírása, II. 291.

11 1711 januárius 29. Rákóczihoz. Arch. R. VI. 686.

12 Lánczy a Századokban, 1890., 293.

13 Rákóczi önéletrajza, 194.

örömmel fogadták. Kérte őket, legyenek hívek ezekben a nehéz időkben; őseiket követve, siessenek szorongatott trónja segítségére. Hogy pedig harczi kedvöket növelje, ismételten megígérte a *határőrvidék polgárosítását.*[14]

Ugyanekkor (1704 januárius 18) Rákóczi szintén figyelmeztette a horvátokat, hogy a visszacsatolásban nincs mit bízniok. Országuk, mely a magyar korona tartománya, tulajdonképen a stájer kormánytól függ; országuk néhány elszakított részét nyiltan a szomszédos osztrák tartományokhoz kapcsolták; s néhány megyére korlátolták a bán hatóságát, mely valaha három országra terjedett ki. Reméli tehát, hogy a horvát nép vele közösen fog harczolni a szabadságért. Hiszen *benne is horvát vér csörgedezik*, mert édes anyja horvát s vele együtt dicsőséges ősök ivadéka. Önmaga nem nagyravágyásból, hanem hazaszeretetből fogott fegyvert. Ha tehát valaki, a közjó hátravetésével, nyiltan vagy kéz alatt neki ellenállana, mint a haza szabadságainak és törvényeinek árulója, érezni fogja a tűz és vas bosszuló súlyát.[15]

A horvát rendek azonban a varasdi gyűlésen februárius 20-ikán nem neki, hanem ellene a királynak ajánlottak meg 15.000 zsoldost a Dráva vonalának védelmére.[16] Károlyi Sándor azonnal hadakat küldött a Dráva felé, de csakhamar meggyőződött róla, hogy «a horvátországiaktól hajlandóság semmi úttal sem lehet».[17] Mindamellett a fejedelem azt remélte, hogy nagyobb nehézségek nélkül elfoglalhatja a horvátországi kikötőket, kivált ha meggyőzheti a lakosokat arról, hogy a spanyolországi összeköttetésnek tetemes hasznát látják. E végből XIV. Lajost arra kérte, utasítsa a nápolyi spanyol kormányzót, hogy őt hadi szerekkel és katonákkal segítse. Ennek láttára a török felhagyna azzal a titkos tervével, hogy újból Dél-Magyar-

[14] I. Lipót a horvátokhoz 1704 januárius 24., 27. Kukuljevics, Arkiv, II. 64–66. Margalits, Horvát tört. repertorium, I. 23.

[15] Margalits, II. 741. Szalay, IV. 142.

[16] Wienerisches Diarium, 1704. 56. sz. Szalay, VI. 143.

[17] Szarka Zsigmond Károlyihoz Csáktornyáról 1704 márczius 6. Arch. R. I. 214.

ország rovására akarjon terjeszkedni.[18] Azonban július 5-ikén I. Lipót már megdicsérte a horvátokat, hogy nem csatlakoztak Rákóczihoz, sőt küzdöttek is ellene; őseik módjára maradjanak is hívek az uralkodó-házhoz, mely fentartja jogaikat, szabadságaikat, kiváltságaikat.[19] Három hét mulva viszont gróf *Forgách* Simon írt hozzájuk, mielőtt átkelne a Murán és a Dráván. Mivel Rákóczi mintegy az égtől küldve fogott fegyvert s igazságos fegyverei mindenütt győzedelmeskednek, csatlakozzanak hozzá, hogy felszabadítsa őket az Ausztriai Ház igája alól s jó régi szomszédságukkal elvesztett régi szabadságukat is helyreállítsa.[20] Forgách hadai benyargalták a Mura mentét, de a horvátok tovább is ellenségeink maradtak.[21] Csínom Palkó nótájában a kurucz kicsúfolta «a nagyszájú» horvátot, kinek fekete (parasztnak való) a csizmája, hosszúnyakú, kurtafarkú, görcsös a paripája; nincs egyebe, csak egy rossz, rozsdás «kalabérja,» életlen szablyája, — «sokszor száznak sincs közöttük egy pipa dohánya».[22] Csatlakozásuk mégis nagyot fordított volna a szabadságharcz dolgán. Azért történt, hogy Rákóczi fejedelem, éppen a szerencsétlen zsibói csata után, Bethlenből 1705 november 17-ikén, *Vojnovics* Józsefet újabb felhívással küldte a horvátokhoz, szövetkezzenek vele a *közös szabadság* oltalmára, máskülönben *hazaárulók* módjára bünteti őket.[23] Talán ez a felhívás bírta Pálffyt arra az elhatározásra, hogy mikor az udvar deczember 10-ikén Bruckból Bécsbe hivatta, ne fogadja el az olasz hadsereghez való küldetését; mert neki, mint horvát bánnak, esküje értelmében, különben sem szabad Magyarországon kívül szolgálnia.[24] Harmadfél hónap mulva (1706 február 24.) Wiener-Neustadtba ment, hogy hadat gyüjtsön a magyarok ellen[25] abban a városban, a melyben egy horvát bánt a magyarok

18 Fiedler, II. 445. Szalay, VI. 165.

19 Margalits, I. 23.

20 Forgách a horvátokhoz 1704 július 27. «Urbarium, 1714.» 67—70. l. (Dési gimn. könyvtár).

21 Rákóczi emlékiratai, 91., 97.

22 Thaly, Adalékok, II. 91.

23 Fiedler, II. 589., 47. sz.

24 Stepney Harleyhoz 1705 deczember 12. Simonyi, II. 273.

25 Rákóczi 1706 márczius 29. Arch. R. I. 504.

szabadságának keresése miatt egy emberöltővel azelőtt lefejeztek. Egy hónap alatt 22 kornyétaaljból és 2 zászlóalj németből állt a hada s a nyáron mindössze 8000 emberrel csatlakozott Starhemberg Guidó fővezérhez. Stepney angol követ szerint[26] ezer német rendes katonáján kívül «a többi horvát, oláh, rácz és más ily barbár nemzetekből áll, kik több kárt okoznak mint maga az ellenség».

Időközben a fejedelem a miskolczi tanácsülésből 1706 februárius 8-án Horvát-, Tót- és Dalmátországot határozottan felszólította a szövetséghez való csatlakozásra.[27] Hallotta is, hogy a francziák a tenger felől, Horvátországon át akarnak segítségére jönni[28] s örvendett, hogy «Horvátország felől jobban lengedeznek a franczia szelek».[29] Pálffynak akkor még csak 4000 embere volt a Dráva mentén és sikerült is Csáky Mihály tábornokot helyéből kinyomni; de, úgy látszik, nem sokat tartott «a franczia szelektől», mert más csatatérre, a császáriakkal való egyesülésre törekedett. Ha folytatni lehetett volna a Vojnovics vállalatát, a fejedelem szerint «jobban megindúlt volna Pálffyban a bolha».[30] Azonban így is bízott a horvátországi tervekben; csak attól tartott, hogy csorba esik rajta, ha csakugyan 15.000 angol és hollandi megy Olaszországba.[31] Ilykép a bécsiek újból kedvökben jártak a horvátoknak. A király május 26-ikán megdicsérte hűségöket. Remélte, hogy a magyar «lázadók» ellen jövőre is segítik s megigérte, hogy hálás lesz irántuk.[32]

Mindamellett báró Vojnovics, a kit Rákóczi ezredesnek nevezett ki, Boszniában megkezdte a táborozást. Török és bosnyák hadakat szedett, hogy segítségükkel fölkelésre bírja a granicsárokat, kik Rákócziban vértanú bánjuk, Zrínyi Péter unokáját látták. A fejedelem szeptember 28-ikán a nagyvezirt török levele

[26] Stepney Harleyhoz 1706 augusztus 14. Simonyi, III. 193. V. ö. Thaly jegyzeteit Rákóczi emlékirataihoz 184., 234.

[27] Thaly, Bercsényi, III. 519. Szendrei, Miskolcz tört. II. 337. Századok, 1879. 297. Laszowszki 64 levele 1708-ig, Vjesnik Arkiva, 1905. VII. 229—236.

[28] Rákóczi 1706 márczius 22. Arch. R. I. 495.

[29] Rákóczi április 13. U. o. I. 524.

[30] Rákóczi április 2. U. o. I. 504.

[31] Rákóczi április 17. U. o. 528.

[32] Margalits, I. 23. Kukuljevics Arkiv, II. 67–68.

szerint[33] biztosította, hogy a jó szomszédság kötelességeit és feladatait a háború alatt mindig tiszteletben tartotta. Most arra kéri, hogy a magas oszmán birodalom, és a hírneves magyar nép között a korábbi időben teljes vonzódással megőrzött és fentartott barátságot ne feledje el s teljesítse követeinek (kétségkívül a segítősereg szedésére is vonatkozó) kérését. Nyilvánítsa kegyességét vele és e hírneves néppel szemben s nyujtson minden lehető módon segítséget a ravaszsága és álnoksága következtében felülkerekedett Ausztriai Ház ellen viselt háborújukban. Mindezt a külső hatalmak küszöbön állónak tartották, mert a konstantinápolyi császári követeket, Guarient, fatuskónak, gyávának és kapzsinak tartották.[34] Különben is azt beszélték,[35]

162. STARHEMBERG GUIDÓ NÉVALÁÍRÁSA.

hogy Rákóczi már 1703 óta 80.000 tallér évi adót fizet a töröknek, ki erdélyi fejedelemmé akarja tenni,[36] és sürgették,[37] hogy a növekedő franczia befolyással szemben a szultánt a karlóczai béke pontos megtartására figyelmeztessék. Gróf Herberstein Ernő tábornok, a bródi és gradiskai végvidék parancsnoka, a boszniai basa előtt már deczember 15-ikén tiltakozott, hogy Rákóczi számára török-horvátokat toborozzanak. Vojnovics azonban továbbra is sűrűn levelezett egyes horvátokkal. Kis-Oláhország, mely alatt Horvátország legdélibb területét, a mai Lika-Krbava-megyét értették, már októberben elfogadta tőle Rákóczi nyilt leveleit s vele egyesűlten Kosztajnicza elfoglalásával akarta

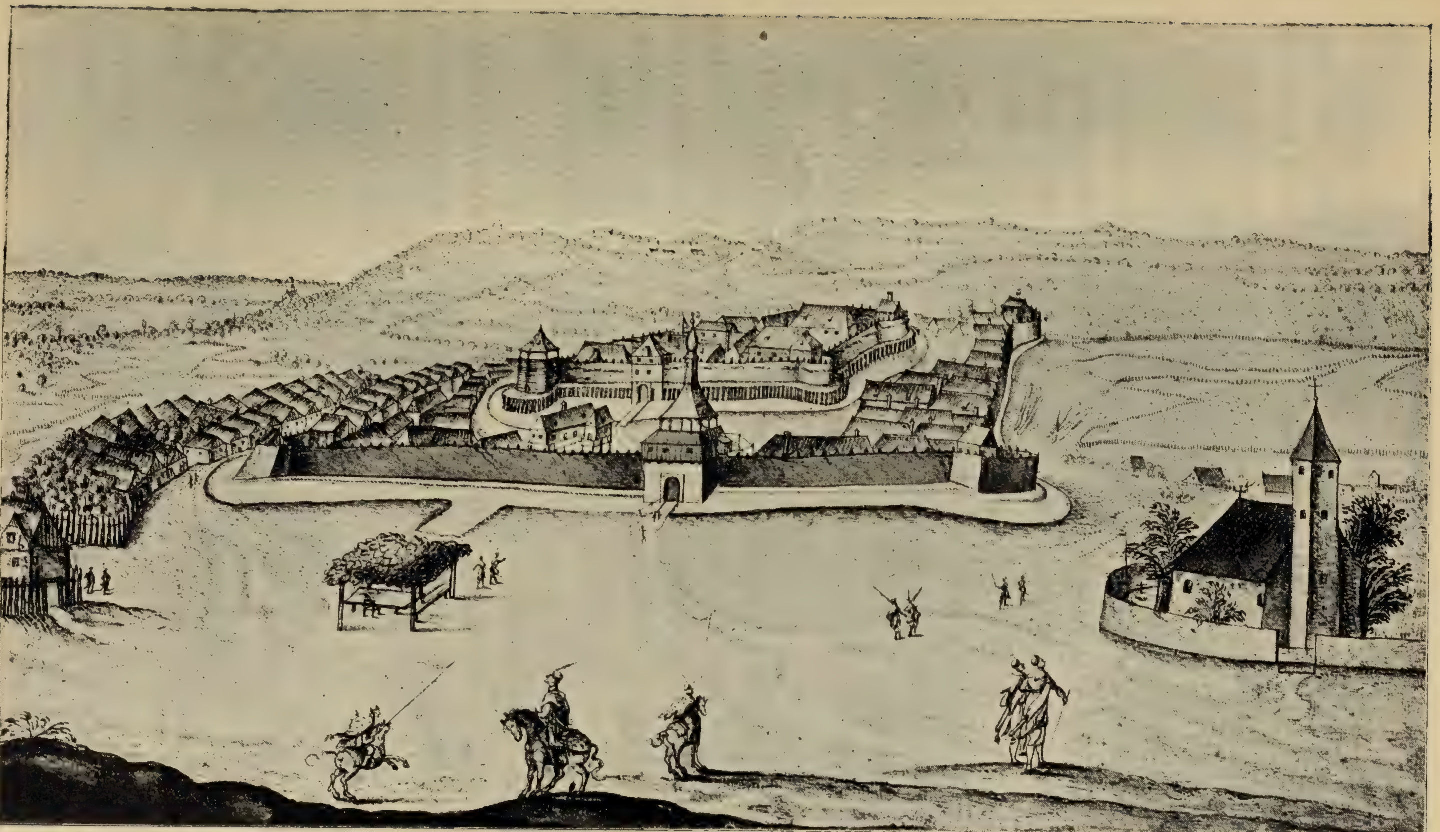
33 Kelt a hedsra 1118. évében Dsemadi-ul-àkhir hó 20-ik napján. Eredetije a konstantinápolyi divâni Hun-ajunban. (Dr. Karácsonyi Imre szíves közlése és fordítása.)

34 Sutton Stepneyhez 1706 szeptember 26. Simonyi, III. 250—3.

35 Illésházy, az új kanczellár, november 15. U. o. III. 262. Coljer konstantinápolyi hollandus nagykövet 1707 február 7. U. o. III. 305—7.

36 Bruyninx 1706 deczember 8. U. o. III. 278.

37 Harley Stepneynek deczember 21. U. o. 289—290. Stepney válasza deczember 28. U. o., 294—299.

163. ZALAEGERSZEG

a támadást kezdeni. Ezt a horvát lakosságot Tiell, a haditanács alelnöke, már is nyilt ellenségnek tartotta. Azonban a fölkelés elmaradt, mert a szultán 1707 elején Vojnovicsot és a mellé rendelt franczia ezredest a bosnyák területről kitiltotta.[38] Bercsényi meg is írta Rákóczinak,[39] hogy Vojnovicsnak minden dolga csak icz-ficz-vicz. Jobb volna Károlyit odaküldeni Erdélyből, hogy a Szerémségen és Szlavónián át támadja meg Horvátországot.

A fejedelem még mindig bízott ennek megnyerésében. 1707 február 3-ikán a rozsnyai tanácsűlésből felhívta a horvát és szlavón rendeket, szövetkezzenek még az országgyűlés megnyitása előtt a magyar rendekkel; hogy ha a nemzet nélkülök diadalmaskodnék, ne legyenek kirekesztve a diadal gyümölcsének élvezéséből.[40] Foglalkozott a Horvátországba való betörés gondolatával is. Nem attól tartott, hogy a németek megelőzik, hanem hogy a sánczokat és az átjárókat megerősítik, a horvátok pedig fölkelnek ellene; a támadás czélját tehát titkolni szerette volna.[41] Gróf Esterházy Antal csakhamar be is tört Horvátországba; s nagyobb erővel a feladat teljesen sikerűlhetett volna, mert maga a bán is úgy találta, hogy a horvátok nem szivesen harczolnak, ha német ezredek nincsenek velök.[42] Mostantól fogva valóban csak annyiban számítottak, a mennyiben *Pálffy* János, *Draskovich* János, *Jellachich* Miklós, *Gotthal* Péter alatt a császári seregbe beosztva küzdöttek.[43] Horvátország 1708-ban mindössze 1020 embert adott Rákóczi ellen, de azzal a kikötéssel, hogy a horvát hadak Egerszegen és Keszthelyen túl ne menjenek, mert szabadságaik és kiváltságaik értelmében az országon kívül nem tartoznak katonáskodni.[44] Sőt gyanúba is keveredvén, hogy közülök néhányan a kuruczokkal leveleznek, I. József gróf

38 Thaly, A dunántúli hadjárat. Századok, 1879. 296—300.

39 Bercsényi 1707 márczius 26. Arch. R. v. 374—5.

40 Szalay, vi. 389.

41 Rákóczi Károlyihoz 1707 október 24. Arch. R. ii. 116—7. 1709 január 29. U. o. ii. 440.

42 Pálffy Starhembergnek, Századok, 1880. 35.

43 Rákóczi emlékiratai, 184., 235., 253., 255. a jegyzetekben.

44 Szilágyi, A M. Tört. Társ. soproni kirándulása, 83. (Melléklet a Századok 1883-ik évi kötetéhez.)

Keglevich Pétert küldte ki királyi biztosnak az ügy megvizsgálására.[45] Vége felé a granicsárok már úgy megunták a háborút, hogy mikor a rendek 1709-ben ismét 1500 embert szavaztak meg a magyarok ellen, csapatostúl vándoroltak ki Törökországba.[46]

Mindezekből kitűnik, hogy a nemzetiségiek között a fejedelem bizonyos fokig a horvátokra és a szerbekre is számíthatott, a kik pedig részben határőrök voltak s így katonai fegyelem alatt állottak. A bécsi udvar valóban vele szemben tett először sikeresebb kisérletet, hogy a délszlávokat a nemzeti ügy ellen fölhasználja. Hatása azonban katonai erejénél tovább nem terjedt. S van igazság a zágrábi egyetemi ifjuság egy részének 1906. évi nyilatkozatában, hogy jelentősek ezek az események, a melyeket a világtörténelemben felejthetetlen, hatalmas dolgok idéztek elő. Jelentős az a kor, a melyben Rákóczi szerepelt, mert abban az időben horvátok és magyarok egy véres tragoediában egyetértve állottak egymás mellett.[47] S Rákóczira alkalmazhatjuk a nagy horvát költő, Karnarutics szavait:[48]

«A ki halni dicsőn, becsülettel rohant,
Égbetörő hírét mindig zengi a lant . . .
Nem hal meg a neve és el nem enyészik,
Míg a folyók zúgnak, fönn lesz örökkétig!»

XII.

A FEJEDELEMASSZONY KÜLDETÉSE.

A FEJEDELEM Erdély függetlenségében, Horvátország csatlakozásában s a nemzetiségek megnyerésében kereste Magyarország önállóságának legfőbb biztosítékait; de mindenkor készen állt a becsületes békére, a mely a haza szabadságát és alkotmányát helyreállítja. Rechteren már 1706 márczius 3-ikán jelentette a császárnak, hogy Rákóczi kész megkezdeni a békealkut, de fegyverszünet kötése nélkül ez az alku

45 U. o. 83–84.
46 U. o. 84.
47 Budapesti Hírlap 1906. 296. sz. a Hrvacka Pravo után.
48 Vuchetich Sándor fordítása.

megakad, mert a főbb emberek minduntalan kénytelenek lesznek a hadsereghez távozni.[1] Az udvar elő is terjesztette a fegyverszünet föltételeit, de a magyarok azokat nem fogadhatták el.[2] «Ha ők beszélnek, mi cselekedjünk», fakadt ki a fejedelem.[3] Ha négyfelől támadnak is a császáriak, ő Isten kegyelméből csak beleűl a borbélyszékbe s forgatja azt, a mint lehet. Mert régen átlátta s látja most is, hogy csak piszmogás a dolgunk és az Aesopus kuvaszával a konczhoz kapdosunk, kénytelenség nélkűl békességet várván a némettől. Ő azonban már megunta az okoskodó mulatságot. Bercsényi, a magyar békebizottság feje is váltig intette: ne vesse reménységét másba mint a fegyverbe; nem boldogít bennünket sem a levelezés, sem a közbenjárás, sem a pártfogás, sem semmiféle elmélkedés, ha fegyverünk csonkúl; ebből álljon minden reménységünk. A hogy kezdette, a fejedelem fegyverrel folytassa a dolgot.[4] Azonban «a tengeri csodák»[5] (az angol és holland közbenjárók) másképpen gondolkoztak. Stepney márczius 26-ikán újabb emlékírattal fordúlt az udvarhoz, Okolicsányi is tett egy javaslatot, de Rákóczi nem bízott az udvar őszinteségében és ragaszkodott a miskolczi föltételekhez.[6] Úgy találta, hogy az alkudozások iránt mindakét részről nagy a bizalmatlanság, pedig ő ezt többször tiszta szívből szerette volna kigyomlálni. A fegyverszünet eddigi tárgyalása arról győzte meg, hogy megvetik a békességet, hacsak valami reménységecskéje is fénylik a fegyvernek; de a bécsi udvar akárhogyan gondolkozik is róla, ő semmiképp sem mulasztja el, hogy hazánk állandó szerencséjét és boldogúlását keresse.[7]

Április 13-ikán helybenhagyta, hogy Bercsényi kétheti előleges fegyverszünetet kötött, sőt a rendes fegyverszünet határidejét Szent Mihály-napig szerette volna kiterjeszteni.[8] Maga

[1] Simonyi, II. 560.

[2] Stepney márczius 10. és 20. U. o. II. 565., 575.

[3] Rákóczi Bercsényihez márczius 20' Arch. R. 493.

[4] Bercsényi Rákóczihoz 1706 márczius 17. Arch. R. v. 58.

[5] U.-ő április 29. U. o. 112.

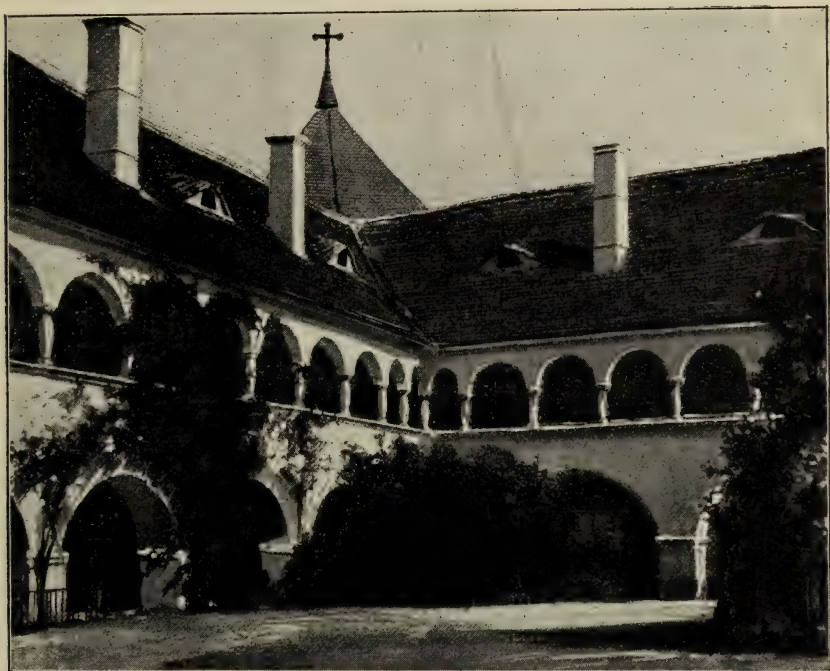
[6] Rákóczi Károlyihoz április 9. U. o. I. 513.

[7] Rákóczi Okolicsányihoz április 12. U. o. I. 522.

[8] Rákóczi Bercsényihez április 13. U. o. 524–5. Április 17-iki levele u. o. I. 528–9.

mondja,[9] hogy a höchstädti csatavesztés óta nem bízott többé a külföldi segítségben; hajlott tehát a békére, a melyet csak a közbenjáró hatalmak útján remélt elérni. Ezért szánta el magát a rendszeres alkudozásokra.

Egerből, a hol nagy munkásságot fejtett ki,[10] április 22-ikén

164. A KISTAPOLCSÁNYI KASTÉLY BELSEJE.

megindúlt Kistapolcsányra; de csak könnyű szerrel; még podgyászát is ott hagyva, hogy visszajöhessen, ha a béketárgyalások és a hadiműveletek nem kivánják ottmaradását.[11] 22-ikén Ballára ment hálni,[12] másnap Szécsénybe,[13] a hol a fegyverszünet fejében a Rábántúl átengedését kívánóknak azt izente, hogy hitét

9 Rákóczi emlékíratai, 178.

10 Hornyik, Kecskemét, IV. 389., 390. Vasárnapi Ujság 1863., 37. sz. Mihálik, 113. Simonyi, II. 571. Történelmi Tár, 1882. 351. Századok, 1874. 255—7., 274.; 1875. 62. Arch. R. 442., 478—535. Rákóczi emlékíratai, 178. stb.

11 Rákóczi Károlyihoz április 21. Arch. R. I. 534.

12 Onnan írt Bercsényinek u. o. 535.

13 U. o. és 536. Simonyi, II. 619., III. 21.

se feleségéért, se gyermekeiért meg nem szegi és a szövetség rovására nem enged oda földet.[14] Április 25-ikén érkezett Kis-tapolcsányra, s némi megszakítással május 16-ikáig maradt ottan.[15] Nem kevés csodálkozással értesült róla, hogy az udvar idáig nem tapasztalt hajlandóságot mutat a fegyverszünet megkötésére,[16] sőt hozzá engedi Bécsből feleségét is, hogy mint a béke angyala jelenjék meg nála. 1701 november hetedike óta nem látták egymást. Ura szökése után az udvar a fejedelem-asszonyt Bécsbe belebbezte s még gyermekeit is elvette tőle. Nagy riadalom volt Bécsben 1703 április 3-ikán, a mikor báró Kintzichné «látta az ablakon keresztül», hogy elszökött a fővárosból s bizonyosan Felső-Magyarországba ment, «lázadó» ura elé.[17] Azonban nem volt benne ekkora elszántság. Sokat írt és szólt ura érdekében,[18] a mikor csak tehette, levelezett is vele; de sohasem írta azt, a mit anyósa, Zrínyi Ilona írt Thökölynek: «Vagy élet, vagy halál, — semminemű félelem, sem nyomorúság engemet kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak éppen kegyelmed el ne hagyjon! Én, ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahol hallom kegyelmedet lenni . . . . Vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet!» Úgy hitték, német létére jobban érzi magát a németek közt. Mikor Szőcs János ezeres kapitány szidta az esztergomi labanczokat, hogy nem igaz magyarok, mert német vér van bennök, ezek azt felelték,[19] hogy ez iránt a kuruczok is tapogassák meg a fejüket, «mivel ezen két nemzetség régen conjungáltatott még Géza vezér idejében és a mikor a kuruczok fejedelme (Rákóczi) megházasodott.» Ausztriában a kuruczok betöreseikor a fejedelem csak azokat kímélte, a kiknél, mint felesége jóakaróinál, pl. Zinzendorf Tivadarnál,

[14] Rákóczi Bercsényihez április 24. Arch. R. 536.

[15] Arch. R. I. 537—9., 540—7. Simonyi, III. 18.

[16] A fegyverszünet 13 pontját az udvar április 12-ikén adta át a közbenjáróknak. Közli Hist. des rév. III. 219. és Katona, XXXVII., 139—147.

[17] Tört. Tár, 1895. 29.

[18] Bécsben legtöbbször Wratislaw cseh kanczellárral és Szirmayval tárgyalt ura érdekében. Stepney levele 1705 deczember 23. Simonyi II. 298.

[19] 1703 október 2. Arch. R. IX. 122.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

az ő pecsétje van.[20] Az új császárné már 1705 nyarán megkérte őt, hogy az alkudozások gyorsítása végett látogassa meg az urát.[21] Majdnem egy esztendő múlva, 1706 április 10-kén, Bercsényi azzal az izenettel küldte Hubert a fejedelemasszonyhoz, hogy fegyvernyugvás lévén, a maga jószántából jöjjön le Bécsből hajón vagy kocsin Fischamendig, honnan kurucz sereg kisérné be az országba.[22] De abba már nem egyezett bele, hogy elraboltassa magát. »Ebből semmi sem lesz» — mondta[23]; — nem látja hasznát az eféle óvatosságnak; hacsak maga nem jön; a véletlenre nem lehet a dolgot bízni.» A fejedelem azonban 24-ikén Dőry Lászlótól már megtudta, hogy teljesítik még Lipót idejében hangoztatott kívánságát: látogatóba hozzáengedik feleségét,[24] ha írást ad róla, hogy az udvar első felszólítására visszaküldi Bécsbe. Ezt a föltételt, Stepneyhez írt levelében, Rákóczi el is fogadta.[25] A császár már 27-ikén megengedte a leutazást, de Rákóczi levelét magánál tartotta,[26] másnap pedig öt nappal meghosszabbította a fegyvernyugvást. Remélte, hogy «ezen cselszövésekre alkalmas asszony egyenetlenséget okoz a fölkelők vezérei közt». Mint előbb Wratislawnak a fejedelemnőnél tett látogatásai, most a fejedelemnő lemenetele azt a látszatot kelthetnék, hogy Rákóczi az ő megkerülésökkel tárgyal.[27]

Stepney mégbotránkozott rajta, hogy a bécsi miniszterek Horatiusnak azt a tanácsát követik: «intézd a dolgot becsületesen, ha lehet; akárhogy, ha nem lehet.» De Bercsényi megnyugtatta, hogy ezek a pókhálószerű cselszövések (these cobweb intrigues) jelentéktelenek; a fejedelem már észrevette a kifeszített hálót, de sokkal jobb hazafi, hogy hazája javát a maga hasznáért föláldozná.[28]

20 Rákóczi Károlyihoz 1704 márczius 1. Szalay, VI. 156.
21 Rákóczi Bercsényihez 1705 július 3. Arch. R. I. 371.
22 Bercsényi Rákóczinak 1706 április 10. Arch. R. V. 87.
23 U.-ő április 16. U. o. V. 99.
24 Rákóczi Bercsényinek április 24. U. o. I. 536.
25 Rákóczi Stepneynek április 24. Simonyi, II. 619.
26 Bruyninx Stepneynek április 27. U. o. 631.
27 Stepney Harleynak május 1. U. o. 639—641.
28 U. o. II. 642.

A fejedelemné április 28-ikán elbucsúzott a két császárnétól s 30-án örökre elvált két szép fiától; de ha őket nem vihette, legalább arczképeiket vitte el édes apjukhoz.[29] Bécset sem látta többé. Éjfélben érkezett Pozsonyba ura díszhintaján nagy udvari

165. II. RÁKÓCZI FERENCZ FIA, GYÖRGY.

kisérettel és két svadrony dragonyossal. A császári tábornokok és a labancz főurak nagy díszszel fogadták. Gróf Erdődy György országbíró venturútczai palotájában, hol urával valaha boldog napokat töltött, újra igazi fejedelemnének érezhette magát. Kivált

[29] Thaly, Bercsényi, III. 668., 673. Lásd itt a 165. és 166. képet.

mikor május elsején maga a várparancsnok, Zinzendorf cs. ezredes, vezette eléje a kurucz huszárokat, a kiknek élén Szalay Pál huszárezredes őt a fejedelem és az országtanács, Szögyényi Ferencz hadsegéd pedig a kurucz-sereg nevében üdvözölte.[30]

166. II. RÁKÓCZI FERENCZ FIA, JÓZSEF.

Május elsején d. u. 5 órakor a fejedelemasszony hermelines biborruhában szállt hatlovas hintajába, a mely mellett gr. Starhemberg Gnidó tábornagy fővezér, gr. Pálffy János bán lovassági tábornok s még nyolcz császári tábornok lovagolt, ötven kurucz

30 A fejedelemné egész fogadtatásának bő és szép leírása u. o. 662–682.

huszár fedezete alatt. A fellobogózott város utczáin, ahogy koronázáskor szokás, Bercsényi tikára, Orbán Pál, telemarokkal szórta a nép közé az újveretű körmöczi ezüstpénzeket. A récsei kapu külső sorompójánál Ocskay László farkasbőrös deli huszárai fogadták a fejedelemasszonyt, s a mint elbúcsúzott a császári tábornokoktól, tárogatók hangjai közt vágtatva kísérték tovább.

Igazi diadalmenetben érkezett a fejedelemasszony és fényes kísérete Vedrődre, hol gróf Bercsényi Miklósné vezetése alatt a főrangú hölgyek küldöttsége fogadta és Semptére, hol Bercsényi fővezér és «az úrfiak bandériuma» várta. Május 3-ikán, az eddiginél is fényesebb kiserettel, a fejedelemasszony, oldalán Bercsényivel, abban a hiszemben indúlt tovább, hogy Kistapolcsányban találkozik urával. Nyitra-Ujlaknál d. u. 5 órakor egy lovas karabélyos csapat sortűzzel, tisztelgéssel üdvözölte. A csapat párduczkaczagányos deli kapitánya tisztelegve kérte a fővezér parancsát, a ki jól megvárakoztatta, de azután mosolyogva parancsolta meg, hogy rendelje ki a karabélyosokat. A kapitány pár pillanat mulva már az egész sereg élén, teljes fejedelmi díszben, minden kifejthető hadi pompával ugratott Deliája hátán a hintó mellé, előre hajolt s megcsókolta a fejedelemasszonyt: édes feleségét.[31] A zordon kuruczoknak kicsordúlt a könnye. Mindegyik érezte: «vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet», s mi nagy a bánat, keserűség, a mely az ifjú, szép házaspárt már ötödfél esztendeje elszakítja egymástól. Teljesedett a fejedelem vágya: ha börtönében feleségét hétfőn látta utoljára, lássa először is hétfőn! Azért jött eléje idáig, hogy pár nappal előbb gyönyörködjék látásában. Erről a kedves meglepetésről csak Bercsényi tudott, a ki most a Delia hátára pattant, hogy a boldog pár egy hintóban folytathassa útját.

Minden képzelhető hadi pompa közt, a nép és katonaság örömrivalgása közt, vonúltak be a nyitrai vár püspöki palotá-

31 Fogarasy István levele 1706 május 24. Tört. Tár, 1882. 558.

jába. És bizony eznap nem egy ifjú pöngette vidáman hangos cziteráját:[32]

«Éltesse az Isten Rákóczi Ferenczet,
Mi édes urunkat s minden vezéreket:
Tovább is serényen a magyar nemzetet
Oltalmazzák s űzzék országból németet!»

A fejedelem is jókedvűen írt Károlyinak: ne csodálkozzék, ha a fegyverszünet megkötéséig minden pontjára nem válaszol;

167. NYITRA VÁRA.

de *most az egyszer* ő is hazakéredzett, a feleségéhez; úgyis látja, visszakéri a német, «mert megharagítom».[33] Még ez este is tanácskozást tartott a fegyverszünet dolgában. Már előbb is hitték róla, hogy Bercsényivel szemben a kisnemességre és a köznépre támaszkodva ő békét akar s a követekkel egyenesen tárgyal.[34] Május 5-ikén Stepney angol és Rechteren

[32] Thaly, Adalékok, II. 107.
[33] 1706 május 3. Arch. R. I. 540.
[34] Fürstenberg Egon a szász választóhoz május 20. Tört. Tár, 1882, 350.

hollandi követek is megjelentek Nyitrán, hogy «tiszteletöket tegyék a fejedelemasszonynál». Nemsokára, «mintegy véletlenül» a fejedelem is benyitott a szobába, mire hosszasan és ismételve tanácskoztak. Három nappal megtoldták a fegyvernyugvást s a kéthónapos fegyverszünet föltételeiben másnap megállapodtak.[35] A fejedelem ezeket a közbenjárók útján azzal az izenettel küldte a császáriakhoz, hogy vagy írják alá, vagy hagyjanak békét a színes tárgyalásnak.[36] Ő maga a törvény értelmében a szenátusnak tartotta fenn azok helybenhagyását és a békeföltételek megállapítását.[37] Hetedikén feleségét a sokkal kényelmesebb és kedvesebb kistapolcsányi kastélyba vitte át.

Május 8-ikán Stepney és Rechteren már örömmel értesítette, hogy az udvar a fejedelem ajánlata értelmében fogadta el a fegyverszünetet.[38] A fejedelem biztosította őket, hogy mindig őszintén fog eljárni s nem kételkedik, hogy a császár is ezt teszi.[39] A május 8-iki fegyverszünetet mindkét részről csak 16-ikán hirdették ki,[40] de a fejedelem Ordódy György testőrlovasezredes és Pongrácz András útján már 12-én értesítette róla az Erdélyben szembenálló Károlyit és Rabutint.[41]

A magyarokat a király s a két közbenjáró hatalom a május 8-iki fegyverszünetben ösmerte el először szövetséges rendeknek és hadviselő félnek. Nagy örömben voltak tehát és véghetetlen gyönyörű dolognak tartották, hogy igen becsületes, törvényes és igazságos hadakozással elértek annyit, hogy a császár ne úgy bánjék velök mint pártütőkkel és árulókkal, hanem az ő méltóságuk szerint, mint Magyarország szövetséges rendeivel.[42]

Kistapolcsányban a fejedelem kissé nyugodtabban beszélgethetett feleségével. A beteges asszony, kinek gyógyulását a bécsi

35 Rechteren a hollandi kormánynak május 20. Simonyi III. 35.

36 Rákóczi Károlyihoz május 8. Arch. R. I. 540.

37 U. o.

38 1706. május 8. Simonyi, III. 12—13. V. ö. III. 48.

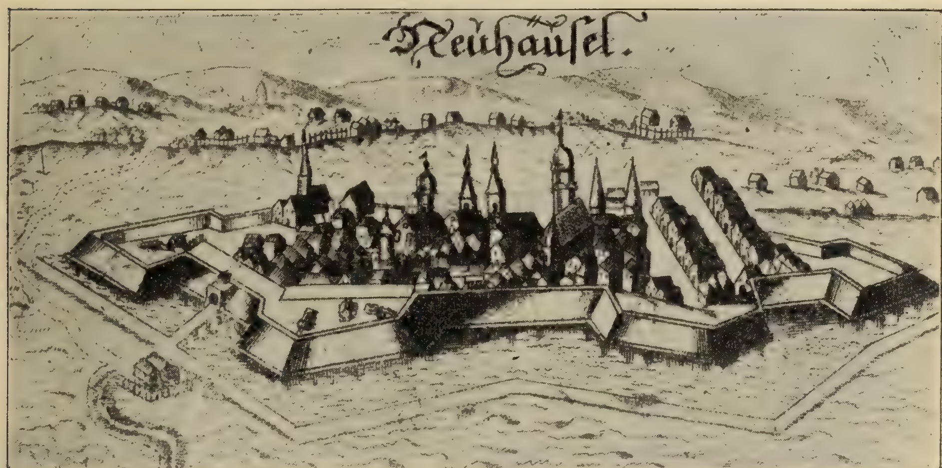
39 Rákóczi Stepneyhez és Rechterenhez május 16. U. o. III. 28.

40 U. o. 41., 54.

41 Ifj. Biás István gyüjteménye Marosvásárhelyen.

42 Vay Ádám röpirata Thalynál Kalászok, 172—3.

orvosok egyedűl a karlsbadi fürdőtől remélték,[43] elmondotta urának, a császár milyen őszinte jóindulattal viseltetik iránta és családja iránt, melynek számára Burgau bajor grófságot, cseréjében Erdélyért, örökös birodalmi herczegséggé tenné. S kérte urát, gondolja meg, mivel tartozik királyának, hitvesének, gyermekeinek.[44] Rákóczi azonban csak államférfiakkal akart tárgyalni. az államot érdeklő ügyekben. Ezért, több halogatás után, végre

168. ÉRSEKÚJVÁR.

sem ellenezte,[45] hogy Wratislaw Nyitrán meglátogassa a fejedelemasszonyt, a kinél azután, a szertartás nehézségeinek elhárítása végett, mintegy váratlanúl találkozzanak. De «bizonyára idővesztésre jön, ha az Erdélyről való lemondásra akarja bírni».[46]

A fejedelem május 16-án még Kistapolcsányban tünődött, hogy nem lévén mellette a szenátus kanczellárja és titkárja, hogyan szentesítse a császár által már május 11-ikén aláírt fegyverszünetet. Ő egyedül nem írhatja alá, mert a szenátus

43 Rákóczi Szirmaynak május 13. Arch. R. I. 543.

44 Histoire du Prince Ragotzi (1707), 213—216.

45 Lawes angol követségi titkár szerint kivánta. Simonyi, III. 33. A fejedelemné már az év elején, januárius 4-ikén figyelmeztette őt, hogy Wratislaw meglátogatni akarja. Arch. R. I. 461.

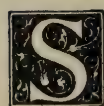
46 Rákóczi Szirmaihoz május 13. U. o. I. 543.

neve is benne van; mivel pedig gondoskodnia kell a szenátus tekintélyéről, hirtelen nem tudta kitalálni, miként lehessen meg a dolog.[47] Azonban Érsekujváron, hová feleségével és egész udvarával átköltözött, 19-ikén már megtartotta a tanácsülést[48] és 20-ikán rendben volt «a dolog»: aláírta a fegyverszünetet, melyben az uralkodót először czímezte császári királyi felségnek.[49] Hanem azért eszébe jutott a csillagjós jövendölése, «kinek ha a mondását hinni kell: még csak négy esztendő mulva leszen szerencsés vége hadakozásunknak.[50]

XIII.

«NE HIGYJ, MAGYAR A NÉMETNEK!»

(1706.)

SAROLTA fejedelemasszony a fegyverszünet megkötésekor befejezettnek tartotta küldetését. Emlékeztette az udvart a bécsi orvosok nyilatkozatára, hogy neki júniusban a karlsbadi fürdőbe kell mennie, mert a nélkül meg nem gyógyúlhat.[1] A császár azonban nem engedte meg, hogy ősznél előbb menjen oda, mert jelenléte javára válhatik a békekötésnek, a mennyiben ura is hajlandóbb a békére, mint Bercsényi. S a herczegnének akármilyen szüksége van egészségére, a közjót — Wratislaw szerint — mindig eléje kell tennie a magánérdeknek.[2] Rákóczit magát is bántotta ez a halogatás. Félt, hogy felesége, Wratislaw látogatására várakozva, kifogy a fürdőzés idejéből. Könnyen átlátja ugyan, hogy ezt azért teszik

47 Rákóczi Bercsényihez május 16. Arch. R. I. 546.

48 Lawes Lewisnak május 22. Simonyi, III. 42.

49 Rechteren Bruyninxnak május 22. U. o. 43. A magyar bizottságtól hiában kérvén a szerződés magyar szövegének kinyomatását, azt a császáriak Nagyszombatban és Pozsonyban eszközölték. V. ö. Szabó, Régi Magyar Könyvtár, I., 1717. és 1721. sz. Közli Hist. des rév. III. 245—327. Katona, XXXVII., 151—179.

50 Rákóczi Szirmayhoz május 13. Arch. R. I. 543.

1 Rákóczi Szirmaynak május 13. Arch. R. I. 543. Rákóczi emlékíratai, 181.

2 Wratislaw Rechterennek május 22. Simonyi, III. 41.

vele, mert azt hiszik, más okai is lehetnek a karlsbadi útnak; de — úgymond — sokszor az emberek szokták magukat megcsalni az olyan vélekedésekkel.[3]

Legalább kellemessé akarta tenni felesége érsekújvári tartózkodását. Ebeczky Imre brigadérost és várparancsnokot azonnal újabb utasításokkal látta el, egyrészt azért, mivel «a hadirendnek jó folytatása a jórendet és vigyázást leginkább akkoron kivánja, a midőn legkevesebbet tarthatni az ellenségtől»; másrészt azért, mert udvarával maga is Érsekújváron lakik s így az összezsúfolt házak közt a tűztől jobban kell óvakodni s a kapukat is szigorúbban őrízni.[4] A városban

«A fejdelem háza szép épületekkel
Vagyon északfelé, rakva szép kövekkel.»[5]

Ez a ház mostan nagy élénkségnek, vigadozásnak helye volt. Váltig panaszkodott *Ottlyk* György főudvarmester, hogy a fejedelemasszony «nagy galibára jött ki Bécsből, mert tékozló és pompát űző természete véghetetlen volt».[6] A fejedelem gondoskodott ugyan jó tokaji borokról, de feleségének Stepney Bécsből, orvosság gyanánt, pezsgővel is kedveskedett.[7] A fejedelem utóbb maga is bosszankodva írta, hogy Újvárt a szenátus vadászott, tánczolt, mulatott, koczódott.[8] Feleségének tetszett az a katonai és diplomatiai sürgés-forgás, a mely ura hatalmát jelentette. A fejedelem, a ki Esztergom ostromára készűlt, ágyú- és mozsárütegeit a piacz közepén állíttatta fel. A vár alatt 12.000 főnyi idegen módra szervezett lovasságot és gyalogságot vont össze gróf Forgách Simon vezetése alatt.[9] Június 6-ikán a fejedelem a tatárországi követségökből hazatérő Bay Mihályt

3 Rákóczi Szirmaynak június 15. Arch. R. I. 551. A fejedelemasszony lejövetelét is utóbb oly oknak tulajdonították, mely «a szép asszony» hitvesi becsületét mélyen sértette. Stepney Bruyninxhoz 1706 november 24. Simonyi, III. 265.

4 Érsekújvári rendtartás, Arch. R. I. 547—8.

5 D. Veress Gerzson verse. Thaly, Adalékok, II. 358.

6 Ottlyk önéletírása. MHH. Script. XXVII. 100.

7 Stepney Rákóczinéhoz június 20. Simonyi, III. 85—6.

8 Rákóczi Károlyihoz október 15. Arch. R. I. 637.

9 Rákóczi emlékiratai, 181.

és Pápay Gáspárt fogadta.[10] De kivált az újból megindúlt béke-alkudozások okoztak nagy járást, kelést.

A király már május 26-ikán kinevezte a békebizottságot, melynek elnöke Károly lotharingiai herczeg, osnabrücki és olmützi érsek lett, alelnöke pedig Wratislaw Venczel gróf. A bizottság többi tagjai: Széchenyi Pál, Illésházy Miklós, Lamberg Zsigmond és (utóbb) Wolkra Ottó grófok, kik mellett, kisegítők gyanánt, Szirmay báró, Viza püspök és Okolicsányi álltak.[11] A fejedelemnek oly kevés reménysége volt a békességhez, hogy az alkudozásoknak inkább csaknem bizonyos felbomlását, mintsem folytatását várta.[12] Június 6-ikán azonban, a szenátus megkérdezésével, ő is kinevezte a békebizottságot,[13] melynek tagjai, Bercsényi elnöklete alatt, Károlyi Sándor, Csáky István, Sennyey István, Petes András püspök és egri nagyprépost, Galambos Ferencz és Jánoky Zsigmond udv. kanczellárok, Gerhard György, Kajali Pál szenátorok és Labsánszky János, a szenátus kanczelláriájának igazgatója lettek. Másnap Stepney és Rechteren tiszteletöket tették a fejedelemasszonynál s ott «mintegy véletlenűl» találkoztak a fejedelemmel. Rákóczi tudatta velök, hogy az erdélyi követek megérkeztek s kivánságaikat a magyarokkal együtt adják be a nagyszombati congressuson. Ő az erdélyi fejedelemségről nem mondhat le s reméli, a császár is elösmeri a szabad választás jogát. Hiában kérték ők is, a fejedelemasszony is, hogy Erdély helyett a német birodalomban fogadjon el kárpótlást; hiában hivatkoztak a magukkal hozott Onstein báróra, ki szemtanúja volt május 23-ikán Brabantban a francziák ramilliesi vereségének; hiában hagyták nála a brabanti és spanyolországi eseményekről érkezett lapokat, a mik a francziák helyzete reménytelenségéről tanúskodtak.

Des Alleurs franczia követ, a ki éppen akkor érkezett oda, más tudósításokkal szolgált a fejedelemnek, a kit másnap is

10 Századok, 1873. 618.

11 Az oklevél: Hist. des rév. IV. 3—5. Katona, XXXVII. 184—7.

12 Rákóczi Károlyihoz június 2. Arch. R. I. 550.

13 Az oklevél: Hist. des rév. IV. 19—20. Katona, XXXVII. 190—192.

hiában ijesztgettek a francziák állhatatlanságával, a mit a kölni és bajor választók, az anjoui herczeg s maga Thököly fejedelem eléggé tapasztaltak. Erdély kérdésében semmiképpen sem

169. Karlsbad.

tudták meggyőzni; s egyetlen sikerök az volt, hogy az örökös királyság dolgát, a közbenjárók február 19-iki nyilatkozata után, egyelőre mindamellett sem kivánta bolygatni, hogy azt

Bercsényi nagyon sürgette. Június 8-ikán délután a fejedelem hadiszemlét tartott s távozása után Bercsényi is bemutatta a sereget a közbenjáróknak,[14] a kik még aznap a keresztényi szeretet nevében kérték Wratislawot, járja ki a császárnál, hogy a beteg fejedelemasszony Karlsbadba mehesssen. Ittmaradásával úgy sem igen használ a császárnak.[15] Másnap kedvetlenűl tértek vissza Nagyszombatba.[16] Ott hallották, hogy Salm herczeg nem pártolja Rákócziné elutazását, mert neheztelt rá római és velenczei fondorlatai miatt.[17] Attól tartott, hogy ennek az útjának is politikai czéljai vannak. A császár úgy hitte, hogy már elmúlt a karlsbadi fürdőzés ideje; azonban nem akarta gátolni, hogy, ha betegsége miatt okvetlenűl mennie kell, Morvaországon át odamehessen.[18] Azonban ezt mégis a béketárgyalások alakúlásától tette függővé.

A szövetséges rendek tanácsában készűlt békepontokat a magyarok Nagyszombatban, a békecongresszus alakuló űlésén, június 13-ikán mutatták be.[19] Nagy figyelmet érdemelnek, mert a magyarok ötödfél éven át szívósan ragaszkodtak hozzájuk, s még 1711-ben a salánki szenátus-űlésen, majdnem a végső veszedelem pillanatában is, fontolóra vették, engedhetnek-e belőle *valamit?*[20] Föltételeik szerint a békéért annak idején, Anglián és Hollandián kívül, Svéd-, Porosz- és Lengyelországok, valamint Velencze is kezeskedjenek. Erdély szabadon válaszsza fejedelmét. Az 1687. évi kierőszakolt törvényczikkelyeket, minden baj forrásait, semmisítsék meg; az ellenállásról szóló záradékot állítsák helyre; a trónörökösödés kérdés tárgya maradjon. Minden idegen katonaságot vigyenek ki az országból. Az alkotmányos főméltóságok és az országtanács hatáskörét állítsák helyre.

14 Rákóczi emlékiratai, 182—4.

15 Stepney és Rechteren Wratislawnak június 8. Simonyi, III. 66—7.

16 Stepney Harleynak június 14. U. o. 73—8.

17 Bruyninx Stepneynek és Rechterennek június 12. U. o. 67.

18 U. ő. Ugyanazoknak június 13. U. o 70. és Wratislav ugyanazoknak június 13. U. o. 71—2.

19 Stepney Harleynak június 15. Simonyi, III. 81.

20 Rákóczi emlékíratai 181., 292.

Ujítsák föl a főkapitányságokat, a törvényes kincstartóságot. A koronát hozzák vissza s Murány várában őrízzék. Az újszerzeményi (török- vagy fegyverjogot) örökre eltöröljék. Az udv. haditanács és kamara ne avatkozzanak az udv. kanczellárhoz tartozó magyar ügyekbe. A hazai tisztségeket valláskülönbség

170. SALM HERCZEG.

nélkűl érdemes hazafiak kapják. A vallás szabad gyakorlatát a szécsényi barátságos egyezség alapján biztosítsák. A jezsuitákat űzzék ki az országból. Az igazságot a magyar törvények értelmében szolgáltassák ki. Az udvar, a kamara és kincstár a károsúltaknak teljes elégtételt adjanak. A volt császár törvénytelen adományai, kiváltságai stb. semmisek. A kurucz rézpénz forgalomban maradjon, míg a bányák felejövedelméből beválthatják.

A király ezentúl róluk nélkülök ne köthessen békét. Az ország lakosai ugyan, hazájuk, szabadságuk igazságos védelmére fogván fegyvert, nem vétkeztek, sőt dicséretes dolgot cselekedtek; de hogy dicső tettöket rosszra ne magyarázzák, a soraikban harczoló idegenekkel együtt teljes kegyelmet kapjanak. A nemesi előjogok érzékeny sérelmet szenvedvén, a Rákóczi fejedelem és Bercsényi főtábornok ellen hozott törvénytelen itéleteket semmisítsék meg s őket érdemökhöz képest elégtételben részesítsék. A nemesek, jászkunok, hajdúk kiváltságait hagyják meg. Országgyűlést legalább háromévenkint tartsanak. Szent és sérthetetlen legyen minden törvény, szabadság, intézmény, szerződés, királyi hitlevél. Országgyűlési határozat nélkül törvénytelen adókkal senkit se zaklassanak. Mindezeket a szövetséges rendek összesége erősítse meg s a teljes hatalmú kezesek jelenlétében hajtsák végre. Az ellenfélen állók mondjanak le tisztségeikről s azokat az országgyűlés töltse be, mely ekként a törvényes kormányt helyreállítván, a többi számtalan sérelmet is orvosolja.[21]

Stepney szerint[22] ezek a kivánságok három osztályba sorozhatók: 1. Olyanokra, a melyekre a császárt lelkiösmerete kötelezi, mert a józan észen, igazságon és tényeken alapúlnak; 2. olyanokra, a miket a császár atyai hajlandóságból megengedhet; 3. olyanokra, a mik szokatlanok és szemtelenek (impertinent), pl. a rézpénz forgalma és beváltása, valamint Rákóczi és Bercsényi megjutalmazása. A közbenjárók aligha titkolták ezt a felfogásukat, mikor a kivánatokat 17-ikén Bécsben átnyújtották a császárnak, ki mindent igért az alkudozások sikere érdekében.[23] Bécsbe mentek a cs. bizottság elnökei is (Lotharingiai Károly hg. és Wratislaw gr.) s pár nap mulva Széchényi Pál is, hogy a császár elnöklete alatt tanácskozzanak ebben az ügy-

[21] Hist. des révol. III. 351—391. Vay, Egy lengyel kir. tanácsos levele Thalynál, Kalászok, 174—6. Horváth, VI. 436—8. A császáriaktól adott válaszszal együtt Katona, XXXVII. 206—237. Szalay VI. 332—348.

[22] Stepney Harleynak június 15. Simonyi, III. 83—4.

[23] Stepney Harleynak június 19. Simonyi, III. 86.

ben. Kedvező választ — a szövetségesek győzedelmei következtében — senki sem remélt;[24] a császár a fegyverszünetet is

171. KÁROLY LOTHARINGIAI HERCZEG.

csak július 24-ikéig volt hajlandó meghosszabbítani.[25] Ezzel a fegyverszünetet épen száz napra kerekítették ki.

24 U.-ő június 26. U. o. 93. és július 1. U. o. 104.

25 A lorraini hg. június 29. U. o. 94. A mediatorok június 30. U. o. 96. és 99.

A válasz megadása előtt Wratislaw cseh kanczellár találkozni akart a fölkelés vezetőivel, a kikkel szemben a császárnak az volt a nézete,[26] hogy kárpótlásuk ugyan, vagy éppen megjutalmaztatásuk, az 1608 : XXIII. t.-cz. példájára az országgyűlésre tartozik, de «ha a béke meglesz, a császárnak vele született kegyelmességétől, a melyben teljesen bízni kell, sokat várhatnak, kivált ha ennek a mostani kibékülésnek a művét őszintén előmozdítják». Bercsényi azonban a nála megjelent Wratislawot már június 29-ikén felvilágosította, hogy a mostani confoederatio alapelvénél fogva senki sem számíthat magánhaszonra s így nem történhetik meg, mint régebben, hogy a közjó érde-

172. GRÓF WRATISLAW NÉVALÁÍRÁSA.

kében kezdett békealkudozások magánérdekek kielégítésével végződjenek. A kanczellárral, ki a fejedelmet csak Rákóczinak nevezte, a fejedelemről külön egyáltalán nem beszélt; de figyelmeztette, hogy a közbenjárók ezt a dolgot nyilvánosan tárgyalják; a szövetkezett rendek ereje is nagy. Különérdekekről szólani még akkor sem lehetne, ha a fejedelem maga is akarná.[27]

A kanczellár ezek után szomorúan ment Szirmay báró és Okolicsányi kiséretében «próbálni» a fejedelmet, a kivel másnap (június 30-ikán) a fejedelemasszony érsekújvári termeiben találkozott.[28] Ennek a fogadtatásnak részleteit már ösmerjük.[29] «Herczeg — szólt a kanczellár másnap,[30] — Ön Francziaországban bízik; pedig ez azoknak a fejedelmeknek kórháza, kiket

26 Katona, XXXVII. 233.

27 Bercsényi Rákóczihoz június 29. Arch. R. V. 137—8.

28 Így javasolta ezt a fejedelemasszony már májusban. Lawes levele, május 19. Simonyi, III. 33.

29 L. e könyvben 582—3. l.

30 Rákóczi emlékiratai, 181.

igéreteinek és fogadásainak megszegése következtében szerencsétlenségbe döntött. Ön is ezeknek a számát fogja növelni s ottan hal meg.» «Nem Francziaországot tekintem — felelte Rákóczi — hanem kötelességemet.» Mindamellett Wratislaw, mikor július 2-ikán Nagyszombaton át visszatért Bécsbe, Stepneyvel szemben úgy mutatta, hogy meg van elégedve küldetésével;[31] de Rákócziról később nagyon tiszteletlenűl nyilatkozott. Viszont Stepney utóbb Wratislaw érsekújvári «szemtelen» (impertinent) magaviseletét okozta, hogy Rákóczi megváltozott és közönyös lett a béke iránt.[32] Július 5-ikén a fejedelem már meg is írta Bercsényinek, hogy a szenátus elé viszi azt a kérdést, az udvar merev magatartása következtében félbeszakítsák-e a tárgyalásokat?[33] Az udvar különben is rajta volt, hogy Rákóczi személyét állítsa oda a törés okának.[34]

Most már a fejedelemasszony sem halasztotta tovább karlsbadi útját. Ura gr. Forgách Simon vezetése alatt minden ott levő ezredből egy századot rendelt melléje kiséretűl, a kikhez Bercsényinek még két ezredet kellett adnia. Érsékújvárról július 7-ikén nagy katonai tisztelgések közt indúlt el; udvara egy részével maga a fejedelem is elkisérte őt Szeredig. Ott töltötték a másnapot: a szép, beteg asszony pihenve, a fejedelem pedig Bercsényivel és a szenátorokkal a béke ügyéről tanácskozva. 10-ikén Modorfalván búcsúztak el a házasok egymástól s a fejedelemasszony és fényes kiserete július 13-ikán reggel Hodolinnál ért a morva határra, hol Ritschan cs. tábornok vette magára útja biztosítását.[35] Hazajövet «kevesebb czeremóniával is beéri» — borongott a fejedelem.[36]

Alig érkezett haza Érsekújvárra, július 16-ikán kedves nénje, *Ilona,* Aspremont őrgrófné örvendeztette meg látogatá-

31 Stepney Harleynak július 2. Simonyi, III. 110.

32 Stepney július 13. és 23. U. o. 140. és 166.

33 Rákóczi Bercsényihez július 5. Arch. R. I. 559.

34 Bercsényi Rákóczinak július 6. U. o. V. 149—150.

35 Thaly, Bercsényi, III. 761—4.

36 Rákóczi Bercsényihez deczember 15. Arch. R. I. 656.

sával. A császárnak ő is olyan «magánkövete» [37] volt, mint a a fejedelemné, Wratislaw kanczellár s legutóbb gr. Kéry János fölovászmester. Ő is azzal biztatta, hogy a császár fehér lapot terjeszt eléje, minden lehetőt megad neki — az egy Erdélyen

173. GRÓF ASPREMONTNÉ, RÁKÓCZI JULIÁNNA.

kívül. Rechteren Bécsből aznap szintén azzal az izenettel tért vissza Nagyszombatba, hogy az udvar még a fegyverszünetet sem hosszabbítja meg, ha Erdélyről le nem mond. «Ime — úgymond — a császár akarna békélni, de a miniszterek nem enge-

37 Stepney Harleynak julius 28. Simonyi, III. 173.

dik; ime, küldte a fejedelemhez a nénjét, ha vehet bizodalmat.» Bercsényi előtt Rechteren is, Stepney is nagyon kikeltek az udvar ellen. «De hiszen — szóltak — Isten megsegíti az igazságos ügyet! A bécsiek a katonaságban bíznak, nagy készületeket tesznek, legalább három oldalról akarnak támadni egy csapással: innen is, onnan is, Horvátországból és Erdélyből. Nincs remény a békére. Isten segítse küzdelmeiteket! Tegyétek föl keményen a tiltakozást: a világ elébe terjesztjük ártatlanságtokat. Úgy látszik, Isten az Ausztriai Házat minisztereiben és azoknak kevélységében akarja megbüntetni. Ejh, uraim! — fakadt ki Stepney — nincs dicsőségesebb mint a hazáért és a szabadságért meghalni; nincs nagyobb boldogság, mint az elösmert igaz ügyért harczolni![38]

A fejedelem éppen akkor értesült erről,[39] a mikor nénje arról biztosította, hogy a bécsi udvar őszinte s maga is kívánja a fegyverszünet meghosszabbítását; s hogy őutána még egy futárnak kell jönnie. Öcscse elkeseredve tette hozzá: Úgy látszik, a bécsiek most is egy bakot nyúznak, a melyet én is bőgetek a magam részéről. A rossz hírekre rögtön intézkedett, hogy a hadakat a fegyverszünet felbomlása készületlenül ne találja, de «mégis mind éltette benne az Aspremontné reménysége a bizodalmat.»[40] Jártak, keltek a futárok. 18-ikán Semptére kiment a szenátus, és a magyar békebizottság a meghívott közbenjárókkal együtt. Rákóczi Stepneyvel, Rechterennel és Bruyninxszal nénje lakosztályában találkozott. Nyugodtan értesítette őket, hogy a császárnak kívánságaikat illető július 12-iki feleletére[41] a válasz most készül, azt a szenátus még ma tárgyalni kezdi, és ha legkésőbb 20-ikáig értesül a fegyverszünet meghosszabbításáról, 24-ikéig átadja a közbenjáróknak. Ellenkező esetben nem tárgyalnak tovább, hanem manifesztum-

38 Bercsényi Rákóczihoz julius 16. és Károlyihoz julius 26. Arch. R. v. 161—2. és Rákóczi-tár, II. 133—4.

39 Rákóczi Bercsényihez julius 16. Arch. R. VII. 214.

40 Bercsényi Károlyihoz július 26. Rákóczi-tár, II. 134.

41 Közli Hist. des révol. IV. 67—121.

ban terjesztik ügyöket a világ elé.[42] A közbenjárók a fogadtatás friss hatása alatt értesítették a cs. bizottság elnökét, a lotharingiai herczeget, hogy ők ezt a nemzetet valóban hajlandónak találták a békére és sürgették a fegyverszünet meghoszszabbítását Már előbb[43] megmondták neki, hogy a béke vagy háború felől a császár dönt. Ha békét akar adni népeinek, engedjen időt annak megkötésére.

Azonban Nagyszombatba hazatérve, már másnap megtudták, hogy nem engedett s hallani sem akart még a fegyverszü-

174. NAGYSZOMBAT.

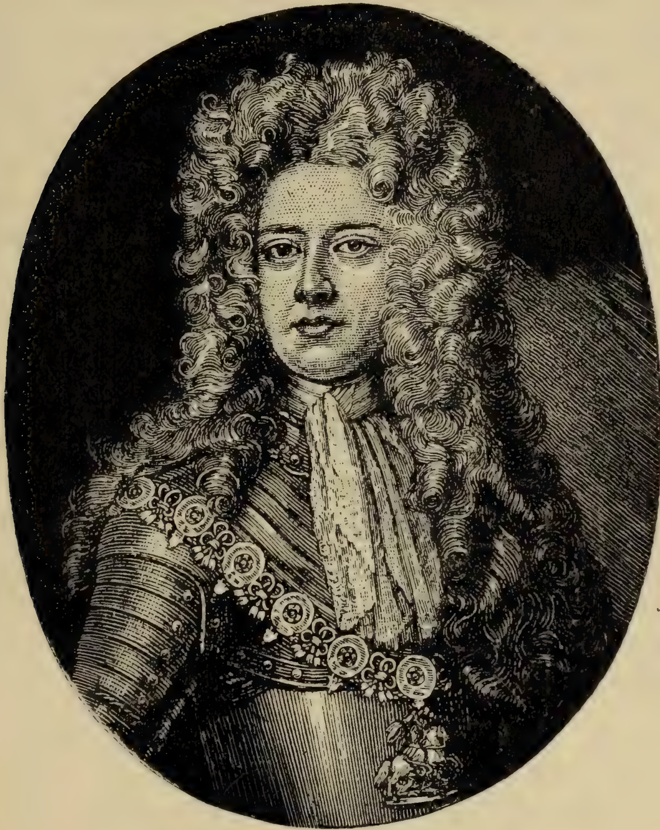
netről sem. A béke, mint már egy előbbi fejezetből ösmeretes, Erdély függetlensége vagy az Ausztriai Házhoz tartozása kérdésén hiúsúlt meg. «A fejszével így estek neki a fa gyökerének — írta Stepney.[44] — Annak, a ki szerencsére szabad kormányzat alatt él, nem kis fájdalommal kell látnia, hogy a szegény népnek (mely öthatod részben a reform. egyházhoz tartozik) egy csapásra elveszik a szabadságát és kiteszik a szolgaságnak, üldözésnek, nem törődve a közbenjáró hatalmakkal.» A közbenjárók 21-ikén délelőtt könyezve szorítottak kezet Kajaly Pál szenátorral, mikor a szövetkezett rendek nevében

[42] A közbenjárók levele július 18. Simonyi, III. 148—9. Stepney Harleynak u. o. 153—160.

[43] Július 16. U. o. 162.

[44] Stepney Harleynak július 20. U. o. III. 159.

elbúcsúzott tőlük.[45] Délután kimentek a szeredi kastélyba, hogy elbúcsúzzanak a fejedelemtől, a ki keserű hangúlatban volt. Mindamellett megigérte, hogy egyelőre elkeseredésében sem szövetkezik a törökkel vagy más idegen hatalommal. Annyira sze-

175. MARLBOROUGH HERCZEG.

rette volna a békét, hogy már meg is íratta a vármegyékhez a meghívókat a szécsényi országgyűlésre, a mely eldöntötte volna, fentartsák-e vagy felbontsák az erdélyi rendekkel kötött szövetséget. Meg is mutatta nekik a már aláírt meghívókat. Ezeket azonban nem küldheti szét, mert többé nincs idő a tanácsko-

45 Stepney u.-annak, július 24. U. o. III. 168.

zásra. A császár szentelt személyéről minden tisztelettel szólt s nagyon sajnálta, hogy megint fegyvert kell fognia.

Az udvar makacsságán annálinkább csodálkozott, mivel nénje más biztatásokat hozott.[46] Megköszönte a közbenjárók fáradozásait, s külön levélben fejezte ki háláját az angol királyné és a hollandi rendek iránt;[47] de Marlborough herczegnek megírta, hogy Európa szabadságáért vívott diadalai nagyon ártanak Magyarország szabadságának, mert a bécsi minisztereket elbizakodottakká teszik.[48] Megkérte a közbenjárókat, hogy másnap vigyék magukkal Bécsbe nénjét, Ilonát. Ő maga érzékeny búcsút vett «szegény megkeseredett nénjétől,» a kit sohasem látott többé[49] s még 21-ikén este visszaindúlt Érsekújvárra, a hadakhoz. Másnap Kajaly a közbenjáróknak átadta a magyarok tiltakozását,[50] melyben «a bekövetkezendő újabb véróntásért Isten előtt felelőssé teszik azt, a ki féktelen nagyravágyásában rajtuk zsarnokoskodni akar. Azonban Magyarország szövetséges karai és rendei a hadviselés hullámzó tengerén az isteni gondviselés vezérlete alatt igazságos fegyvereikkel kifeszítik a vitorlákat és sérelmeik megbosszúlására felhívják a nemezist.» Ezzel a kilencz hónapja tartó béketárgyalások véget értek.

Úgy hiszik, ennek a hatása alatt készült az a vers,[51] a melyet némelyek egyenesen a fejedelemnek tulajdonítanak:

«Ne higyj, magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpenyeged
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!»

46 Stepney Harleynak július 24. Simonyi, III. 167—171. Beszéde a császárhoz augusztus 1. U. o. 181—2. és Thaly, Bercsényi, III. 790—2.

47 Hist. des révol. IV. 155—167.

48 Rákóczi Marlboroughhoz július 23. U. o. 166—7.

49 Rákóczi Bercsényinek július 22. Arch. R. VII. 215. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 787—8.

50 Szövege Hist. des révol. IV. 139—155. és Katona, XXXVII. 241—6.

51 Thaly, Adalékok, II. 114—116.

XIV.

RÁKÓCZI ESZTERGOM ALATT.

JÓZSEF császár, a ki a múlt télen a kuruczok miatt nem solymászhatott, 1706 július 13-ikán meghagyta gróf Starhemberg Guidónak, az új fővezérnek, kövessen el mindent, hogy vadászatait «azok a zsiványok» többé el ne rontsák.[1] Rákóczi ügyesnek, de egyúttal szerencsésnek is tartotta az európai hadvezért[2] s megvallotta róla, hogy igazi elvek szerint folytatta a hadakozást.[3] Saját seregében a fejedelem még nem tartotta rendezettnek a fővezérlet kérdését. Bercsényinek, a ki Forgáchcsal az érsekújvári hadiszemlén összezördült,[4] egyenesen megmondta, hogy nem követelheti Forgáchtól a fővezéri czímet, mert őt a szövetséges rendek sohasem ruházták föl ezzel a méltósággal. Midőn a szenátorok közbeléptek, azt felelte, hogy bármilyen barátja Bercsényinek, igazságosan meg nem másíthatja, a mit mondott; mert jól tudják, hogy Szécsényben a fővezérségről szó sem volt s a szenátusnak kellene közbelépnie, ha a fejedelem mégis fővezérnek nyilvánítaná Bercsényit.[5] S ha e miatt Bercsényi valóban sértve érzi magát, a fejedelem azzal csakugyan nem segít a dolgon, hogy őmaga Erdélybe megy harczolni.[6] Oly időben, mikor a császári sereg élén egy Starhemberg állt, a fővezérlet ügyét a magyar seregben is rendezni kellett. Ez azonban összefüggött a nemzeti hadsereg végleges szervezésével, a miről külön lesz szó.

A császári sereg július 25-ikén négy rajnai ezreddel erősödve kezdte meg a küzdelmet, a mi ellen a hollandi rendek csak-

1 Rinck, Kaiser Josephs Leben, 41.

2 Rákóczi emlékiratai, 229.

3 Rákóczi 1708 junius. Arch. R. II. 281.

4 Ennek részletei Rákóczi emlékirataiban, 182—3.

5 Rákóczi u. o. 183—4. Thaly figyelmeztet (Bercsényi, III. 701.) hogy külön törvényczikk nem intézkedik ugyan Bercsényi fővezérségéről (a mi miatt a jókai táborban 1705 október 23—24. a tisztikar és legénység zúgolódott is), de az 1705 : IX. t.-czikk nyiltan fögenerálisnak nevezi Bercsényit.

6 Rákóczi emlékiratai, 184.

hamar tiltakoztak,[7] mert a Rajna mellől a császár éppen akkor vonja el a csapatokat, mikor leginkább volna szükség rájok s azokat a császár legjobb alattvalói ellen viszik. Pedig a tapasztalás megmutatta, hogy a magyar háború mellett alig lehet

176. STARHEMBERG GUIDÓ.

legyőzni a közös ellenséget abban az európai háborúban, mely első sorban éppen az Ausztriai Ház javára folyik a közös ellenség: a francziák ellen. Az angol-holland-osztrák szövetségben mindenkinek teljes erővel kellene dolgoznia a közczélért. A császár tehát béküljön ki a magyarokkal, küldje vissza a Rajna mellől elvont csapatokat, mert különben önállóan kell eljárniok

7 A hollandi rendek a császárnak 1706 augusztus 18. Simonyi, III. 202—210.

oly időben, mikor a francziák magukat a hollandiai határokat fenyegetik. Azzal, hogy a császár másfelé rendeli a birodalom erejét, a spanyol örökösödési háború ügyét tönkre teszi. Az angol kormány is abban a nézetben volt,[8] hogy az alkudozások megszakadása következtében szenvedni fog Európa közös ügye. A szövetségesek mindenesetre vesztenek, mert reájuk nehezedik a háború terhe. A rajnai katonaság kivonása és a magyarok megtámadása csak a francziáknak használhat. Ezt a királyné tudatni kívánta magával a császárral is, a kit különben is gyanúsítottak, hogy titokban alkudozik a francziákkal. A királyné mindent megtett a veszedelem elhárítására; de a magyarokkal szemben a bécsi udvarnak is eszére kellene térnie.

A szemelgetést folytatni lehetni; de ennyiből is kitűnik, hogy Rákóczi nem hallgatott egyszerűen a francziák izgatásaira,[9] hanem nyugodtan mérlegelte az európai viszonyokat, a mikor a szabadságharczot folytatta. Hiszen egy bécsi miniszter éppen most állította fel azt az elvet, hogy Európában csak két hatalmasság van: a Habsburg- és a Bourbon-ház és hogy a többinek az egyikhez vagy a másikhoz kell csatlakoznia.[10] A fejedelem nem volt-e valóságos kényszer-helyzetben, a mikor Bécsben mindenki arról beszélt, hogy a magyarokat tűzzel-vassal kell kiirtani[11] s mikor az angol államférfiak nem ösmertek a császárhoz hű katholikust, ki ne kivánná Magyarországnak tűzzel-vassal való meghódítását?[12] És csak a francziákban kellett-e bíznia annak, a kinek ügye igazságát, mint láttuk, a francziák ellenségei, az angolok és a hollandok, annyiszor elösmerték, sőt ezt a császárnak szemébe is mondották?[13]

8 Warre államtitkár Stepneynek julius 30. Simonyi III. 175. Tilson Stepneynek augusztus 6. U. o. 184—6. Harley Stepneynek augusztus 13. U. o. 190—1. és aug. 27., 216—8.

9 Pedig a csaszár is erről vádolta őt Anna angol királynéhoz szeptember 23. intézett levelében. Simonyi, III. 245.

10 Harley Stepneynek augusztus 27. Simonyi, III. 217.

11 James Fury Lewisnak julius 21. U. o. 164.

12 Tilson Stepneynak augusztus 6. U. o. 184.

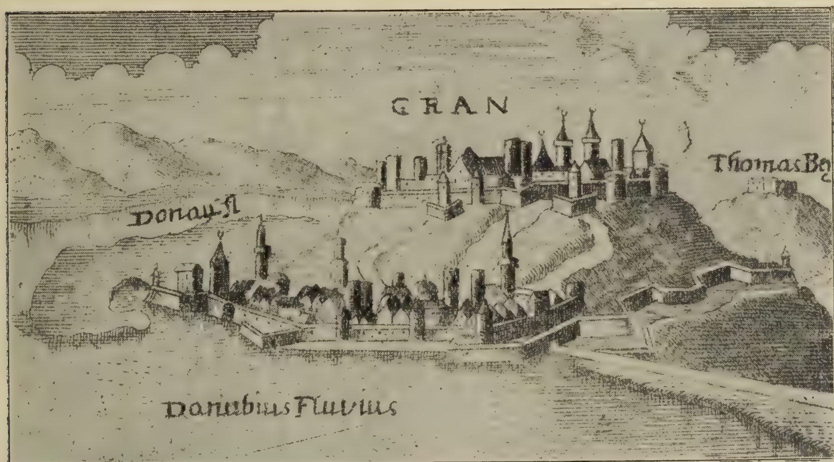
13 Stepney beszéde a császárhoz aug. 8. U. o. 181—2.

«Senki sincs — szólt Rákóczi a nemzethez [14] — ki legkedvesebb őseinek a mult időkről való beszélgetéseire emlékezve, vagy a történetet érett észszel olvasgatva, világosan nem tudná és kézzelfoghatóan észre nem venné, a zsarnoki kevély uralmát gyarapítani törekvő Ausztriai Háznak örökös hitszegését és annak a néppel és a mi nemzetünkkel kötött bármely szerződésének megszegését.» Ők ezt tudva is alkudoztak vele. Eléje terjesztették törvényes kivánságaiknak legigazságosabb pontjait; de mikor a szabadság helyreállításának édes gyümölcse már-már megérett, az Ausztriai Ház ismét kijátszotta őket és a közbenjáró hatalmakat. Az idegen nemzet újra megmutatta, mennyire gyűlöli törvényeinket és jogainkat és hogy újból a nyakunkra akar ülni. A mikor tehát a támadásra ismét elkészűlt, a tárgyalásokat minden törvényes ok nélkül megszakította. A dicséretesen működő közbenjárók útján az egész keresztény világ láthatja, hogy mi őszintén jártunk el. A mikor tehát mégis fegyverhez kell nyúlnunk, buzdúljon föl minden hazáját igazán szerető magyarnak a vére s álljon bosszút a kevély ellenségen, ki — mint azelőtt az eperjesi mészárszéken — most is kész a mi vérünket ontani. A mikor eziránt parancsát veszik, keljenek föl fejenkint és mutassák meg, hogy valamint édes hazájuk szabadságát szeretik, az annak kivívásával járó fáradságokat nemcsak szívesen elviselik, hanem vérök ontásával sem fukarkodnak, biztosak lévén benne, hogy a legigazságosabb ügyeket pártoló Isten oly biztosan vezeti dolgainkat, a melyért igaz szívből és magyar dicsérettel áldjuk mindörökre.

A háború megújulásakor Starhemberg első sikere a Csallóköz elfoglalása és a Rábaköz szorongatása volt, Esterházy Antalé pedig, a dunántúli hadak új parancsnokáé vagy inkább a Bottyáné, a Fertőtől Sopronig terjedő sánczok bevétele és Alsó-Ausztria határának pusztítása. Maga Rákóczi Érsekújvárról augusztus 2-ikán indúlt Esztergom ostromára.[15] Erre a

[14] Érsekujvár, aug. 15. U. o. 196—9. Horváth, VI. 442—3.
[15] Arch. R. I. 578.

célra, a nélkül, hogy tervét valakivel közölte volna, tüzérségét már a télen gondosan előkészítette.[16] Remélte, hogy április 15-ikén az ostromot megkezdheti, ha az ágyúk akkorra odaérkezhetnek. Különben «olyan leszen a dolgunk, mint a kit a borbély ugyan székbe ültet, megmos és szappanoz, de borotvája nem lévén, meg nem borotválhat. Való — úgymond — kevés az ember benne, de azzal nem hull hamarább a kőfala .... Én, bizony, azt akarnám, holnap kezdhetnők a *durdút;* csak legyen

177. ESZTERGOM.

olyan, mint a púpú!»[17] Azonban, a béketárgyalások és a száznapos fegyverszünet miatt csak augusztus 4-ikén szállott Párkányhoz. Még ágyúinak megérkezése előtt intézkedett, hogy Forgách lovassága átkeljen a Dunán s fenntartotta az összeköttetést Esterházy Antal hadaival.[18] Őmaga a Garam torkolatánál, a Garam és Duna balpartján levő közben ütötte föl táborát, melynek közepén sátora egy dombon állt, hogy onnan beláthasson ütegeire. Jó kurucz vitézek egy nap alatt csinálták

16 Rákóczi emlékiratai, 172.

17 Rákóczi Bercsényihez április 4. Arch. R. I. 509.

18 Rákóczi Esterházyhoz augusztus 5. U. o. I. 579. Esztergom ostromáról több adat van Villányinál: Három évtized Esztergommegye és város multjából 1684—1714. V. ö. Rákóczi emlékiratai, 185.

meg azt a dombot és hozzá a földet kezökben, süveggel hordották:

«Urunknak sátora magas helyen legyen,
Szép tábora fölött végig tekinthessen.
Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messziről mindenki mindjárt megláthassa!
Süveggel hordották, a dombot úgy rakták:
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.»[19]

178. ESZTERGOM VÁRÁNAK ROMJAI.

De palotásai közt a fejedelem nem pihent perzsaszőnyegen, fényes tigrisbőrön, hanem hadai közt járt-kelt, buzdított és intézkedett. A hatodikáról hetedikére menő éjtszaka saját jelenlétében kezdette el a sánczok ásatását.[20] 9-ikéig, ahogy tervezte, el is készült velök, a sánczokkal, és a talpakból épített

[19] Esztergom megvételéről. Thaly, Adalékok, II. 117—9.

[20] Levele Bercsényihez augusztus 6. Arch. R. I. 580. és augusztus 7., u. o. 581.

esztergomi híddal. Mialatt túlnan Gyürky Pál tábornok az idegen lovassággal és egy gyalog hadtesttel várta a jelt a támadásra, a fejedelem 9-ikén bombáztatni kezdte a várat, de az egész tűzérség csak harmadnap láthatott munkához.[21] Le Maire hadmérnök-brigadéros merész gondolata volt, hogy a Dunán keresztül lövesse a várat, a mire, az ágyúk tökéletlensége miatt, idáig senki sem mert vállalkozni. A fejedelem később rájött, hogy rohama ezen oldalról mindamellett sem sikerülhetett volna, hogy a várhegy itt, a víz felé nem olyan meredek, mint máshol. Még sem bánta meg, hogy engedett Le Mairenek, mert a vele szemben levő Szent-Tamáshegyet olyan czölöp-mellvédő oltalmazta, hogy a várnak ez a része sokkal erősebb volt, mint közönségesen hitték. A várossal tornyokkal és két kis szögletbástyával biztosított falak kötötték össze; a Duna felé a várat 5—6 méter széles kőfal védelmezte, a melynek tövében, kis vízálláskor, zátony látszott. A vár maga nagyon szoros és szűk lévén, az őrség kényelmére csaknem életkérdés volt a város megtartása.

«Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
Kardjával felmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlajára ·
Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!
Szóljatok ágyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!»

Augusztus 11-ikén «meg is bődülének Rákóczi ágyúi s hejh, megrendülének Esztergom tornyai». Csütörtökön, 12-ikén, a résekre a fejedelem rohamot rendelt. Azonban a budai ráczok Visegrádhoz érkezésének híre annyira megbódította a hadakat, hogy «hátrafutással kezdették az ostromot», «hátúl fordúlván az erősséghez, a táborhelyeket ostromolták inkább mintsem a várost» és «gyalázatos megszaladásukkal a fejedelem a várbeli

[21] Rákóczi Bercsényihez, augusztus 11. U. o. 585.

ellenség megrémülésének hasznát nem vehette». Az ellenség, a mely a roham kezdetén a várba zárkózott és csak 16 embert hagyott a város őrzésére, éjtszaka hamarosan körülárkoltatta a réseket. A fejedelem nem akart erre időt engedni; pénteken tehát, 13-ikán, újra kezdte az ágyúzást és estefelé neki hajtott másfélezer hajdút az ostromnak, melyet ő a Dunaparton levő párkányi kis kápolnából nézett.[22]

A fejedelem az ostrom után rendbehozatta a sűrű lövések következtében a sánczon meggyöngűlt lövőréseket, hogy másnap, Nagyboldogasszony napján, magát a várat kezdje lövetni. Az elég gyönge falak közé menekűlt a városi nép nagy része és így a szűk helyen összezsúfolt nép és katonaság harmadnapnál tovább alig állhatott volna ellen. *Kuckländer* tábornokot, a cs. várparancsnokot, Rákóczi a haditudományokkal keveset törődő együgyű öregnek,[23] de olyannak ösmerte, a ki megtesz minden tőle telhetőt, és nem hallgat az asszonyi síránkozásra.[24] «Helyben kell maradnom és engem itt mindenkor meg lehet találni», írta még tavaly Bottyánnak.[25] A fejedelem már napok óta lövette a várat. Egy üteget a vár közelében levő barlangban állított fel, s a golyók olyan magasra is elég biztosan találtak. Mikor már meglehetős rést tört, éjjelre ostromot rendelt. Az ellenség azonban töméntelen gránátot és bombát vetett a rohanókra, kiket a szokatlan tűzeső meglepett, úgy hogy a nagy lárma mellett sem boldogúltak. Az ellenség tehát nyugodtan elgátolhatta a rést. A fejedelem most maga ajánlotta Le Maire tűzérbrigadérosnak és de la Motte tűzérparancsnoknak, hogy az említett barlangból tűzaknát ássanak. Tudta, hogy az ilyen természetes üregből a levegő húzása miatt bajos aknát alakítani, s valóban tapasztalta, hogy a keskeny hasadásra következő kemény vörös márványban az utászok egyre nehezebben dolgoznak.[26]

22 Rákóczi Bercsényihez augusztus 14. Arch. R. I. 586—7. Károlyihoz u. o. 587—8. Emlékirataiban, 180. Vers Esztergom bevételéről Thalynál, Adalékok, II. 118

23 Rákóczi eml. 187.

24 Rákóczi Bercsényinek, augusztus 11. Arch. I. 586.

25 Kuckländer Bottyánnak 1705 április 3. U. o. IX. 181.

26 Rákóczi eml. 186—7.

Időközben izgató híreket hallott. Rabutin Erdélyből a Karika szorosán át a Tisza felé nyomúlt. A nép önként égette föl előtte kunyhóit, hogy szállást, eleséget ne találjon s Károlyi folytonosan ingerkedett vele. A Vágot nem kellett félteni Starhembergtől, kinek csak 6000 katonája volt a rettegett 30.000 helyett s az is Komárom vára alá húzódott. Szemmeltartására Bottyán is elégnek látszott; Bercsényi 6000 emberrel Károlyi

179. KURUCZ CSAPAT.

támogatására sietett; oda akart menni a fejedelem is, ha Rabutin Tokajnál átkelne a Tiszán. Siettette tehát utászait, de az aknák megtöltésére nem volt elegendő puskapora. Az ágyúk gyújtólyukai is megromlottak. Hogy a népet kímélje, a fejedelem nem rendelt ostromot, hanem az augusztus 17-ikére menő éjtszaka tíz öreg mozsárral folytatta a bombázást.[27] De panaszkodott, hogy pattantyúsai gyakorlatlanok, tíz lövésök közűl három ha talál.[28] Mindamellett a vár falát tövig lerontatván, a mennyire

[27] U. o. 188. és levele Károlyihoz augusztus 17. Arch. R. I. 591.

[28] Rákóczi Károlyihoz augusztus 20. U. o. 594.

a hegy meredeksége engedte, augusztus 22-én hajnalban ostromot rendelt. A hadak eleje a törésig föl is ment, de a meredekség miatt tovább nem hatolhatván, végre is visszavonúlt két ember halálával. Az ellenség oly gyarlóan tüzelt, hogy magaviselete inkább valami sáncz, mint ily nevezetes vár védelméhez illett volna. Mindamellett a fejedelem az elkezdett aknában bízott legjobban.[29] Aggasztotta, hogy ez a vár annyi ideig köti egy helyhez. Már azon gondolkozott, hogy másra bízván az ostrom folytatását, arra felé nyomúl, a merre a hadiműködés dereka kívánja.[30] Dolgán a Bercsényivel való találkozás sem fordított;[31] de «miért hagyná el jókedvéből ezt a kies Jeruzsálem városát?»[32] Esztergomot csak azért szállta meg, hogy sánczvonalaiból harczra csalogassa a dunántúli és a csallóközi ellenséget, a mire lett is volna alkalma, ha közel éri Esterházy Antalt s egyesűlhet vele. Most még csak portyázó had sincs előtte, a melytől a híreket megtudhatná; ha tehát Bottyán nem siet a Vág mellékére, kénytelen lesz Esztergom megszállását abbahagyni, hogy tüzérségét biztosítsa.[33]

A fejedelem a vár feladását kérte Kuckländertől, a ki azonban «csak elhivé magát: nem adja a várat, — berdót igen kiált»;[34] sőt szeptember 5-ikén éjtszaka kitört, az aknákat elfoglalta, az utászokat kardra hányatta, a barlangban őrséget hagyott s a puskapor egy részét fölvitte magával a várba. Az üreghez a vártól fél puskalövésnyire csak egyetlenegy keskeny ösvény vezetett; mindamellett Rákóczi elhatározta, hogy megkísérli a visszafoglalást. Másnap tehát összegyűjtötte Fodor, Révay, Esze Tamás, Csajághy, Lóczy András ezredeit és saját palotásait, a kik azután az ágyú harmadik lövésére nagy lelkesedéssel támadtak. «Tüzes garánáttól világos az éjjel»; de a barlang német

29 U. ő. ugyanahhoz augusztus 23. U. o. 595.

30 Rákóczi Esterházy Antalhoz augusztus 31. U. o. 599.

31 Rákóczi Bercsényihez szeptember 1. U. o. 601.

32 U.-ő. Esterházy Antalnak szeptember 1. U. o. 604.

33 Rákóczi Esterházy Antalnak szeptember 7. Arch. R. I. 608—9.

34 Thaly, Adalékok II. 118.

KURUCZ FÖLKELŐ.

őrsége nem várta be a vitéz és büszke támadókat, hanem hat embere elvesztésével, a hogy lehetett, fölkapaszkodott a várba.[35] Rákóczi az ostromot pár nappal elhalasztotta, mert egy szökevénytől értesült, hogy Kuckländer kész alkudozni vele, ha annak rendje-módja szerint szólítja föl reá. Másnap tehát, szeptember 8-ikán jókor reggel, azzal az ajánlattal szólította fel a parancsnokot, küldjön ki egy tisztet, a ki meggyőződhetik, hogy az aknák, a melyeknek szerkezetét ösmeri, befödve, kanóczokkal ellátva, a felrobbantásra készen állanak. A parancsnok erről meggyőződvén, 24 órát kért a gondolkodásra. Másnap kijelentette, hogy magával a fejedelemmel kívánna szerződni, de a fejedelem Gyürky Pál tábornokot bízta meg az alkudozással s magának csak a jóváhagyást tartotta fenn.[36] Kuckländer, a segítséget várva, húzta, halasztotta a dolgot és csak 12-ikén küldte ki a kezeseket, sőt még egy napot kért a feladási pontozatok elkészítésére. Ezt a fejedelem kénytelen volt megadni, mert ijesztésen kívül nem volt más módja a szorongatásra.[37] «A sok lerme után» szeptember 13-ikán végre aláírták a föladás föltételeit, a melyeknek értelmében a németeknek már másnap mindenestül oda kellett volna hagyniok a várat. Ez azonban csak 17-ikén történt meg, még pedig a komáromi ellenségnek csaknem szemeláttára. Az őrség a résen át vonúlt ki a várból, így akarván megmutatni, hogy azt nem gyávaságból hagyja oda. 19-ikén

«Hasad a szép hajnal, piros a hegyoldal . . . .
Esztergom várába Rákóczi felnyargal.
Esztergom utczáin szikrát hány patkója:
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.»[38]

A fejedelem örömet lövetett és Szent István kápolnájában Te Deumot énekeltetvén, hálákat adott az Istennek. Másnap a

[35] U. o. 119. Rákóczi eml. 189. Rákóczi Bottyánhoz szeptember 6. Arch. R. I. 668–9.

[36] Rákóczi Gyürky Pálnak, szeptember 9., 10. Arch. R. I. 671–2.

[37] Rákóczi Esterházy Antalhoz szeptember 11. U. o. I. 613. Bercsényihez, u. o. 614. és szeptember 12., u. o. 617. Rákóczi emlékiratai, 189–190.

[38] Thaly, Adalékok, II. 119.

kellő intézkedéseket megtette a vár védelmére. Parancsnoknak egyelőre Bonafous franczia ezredest, helyettesének pedig Horváth Tamás ezredest állította a Bonafous német ezredéből, két zászlóalj vörös palotásból és néhány hajdúból álló őrség élére.[39] Később oka volt megbánni, hogy nem inkább Csajághyra esett a választása. Esterházyt két ezred lovassággal Esztergom átellenében hagyta, hogy a várnak eleséggel való ellátását és a rések helyreállítását siettesse; Bezerédjt pedig arra utasította, hogy Starhemberget háborgassa, ha ez Esztergomot ostromolná. Ő maga, hogy Bercsényihez csatlakozzék, szeptember 20-ikán Zsiliz felé távozott Esztergom várából, mely a remélt egy hét helyett hét hétig tartóztatta föl hadjáratában[40] s melynek sorsa még ezután is aggasztotta. Lehetetlennek gondolta, hogy a várat a császáriak két tábor nélkül szállják meg, mert ilyen kevés néppel neki sem sikerült volna a bevétel, ha nincs a mezőben tábora, mely az ellenségnek ellenállt és módot nyujtott, hogy az ostromot innen és túl folytathassa. 23-ikán a fejedelem Zsilizről Barsra ment s ott értesült, hogy az ellenség már Almás és Neszmély közé szállt és hogy a Bonafous parancsnoksága alatt Esztergomban hagyott két zászlóalj palotás és egy ezred német helyőrség németjei szökdösnek. Helyébe tehát Csajághyt szerette volna állítani.[41] 24-ikén az ellenség tíz ágyúval már lövette is a karvai sánczokat, a miknek csak úgy vehette hasznukat, ha valóban ostromolni akarja Esztergomot. Ehhez 22 lovasszázada, 6 zászlóalj gyalogja és alig 2000 rácza volt.[42] Arra a váratlan hírre, hogy Starhemberg Chassanttól már szeptember 27-ikén elfoglalta az erős karvai (nyergesújfalusi) sánczokat, Gyerk felől azonnal Esztergom alá sietett. 28-ikán Starhemberg épen akkor

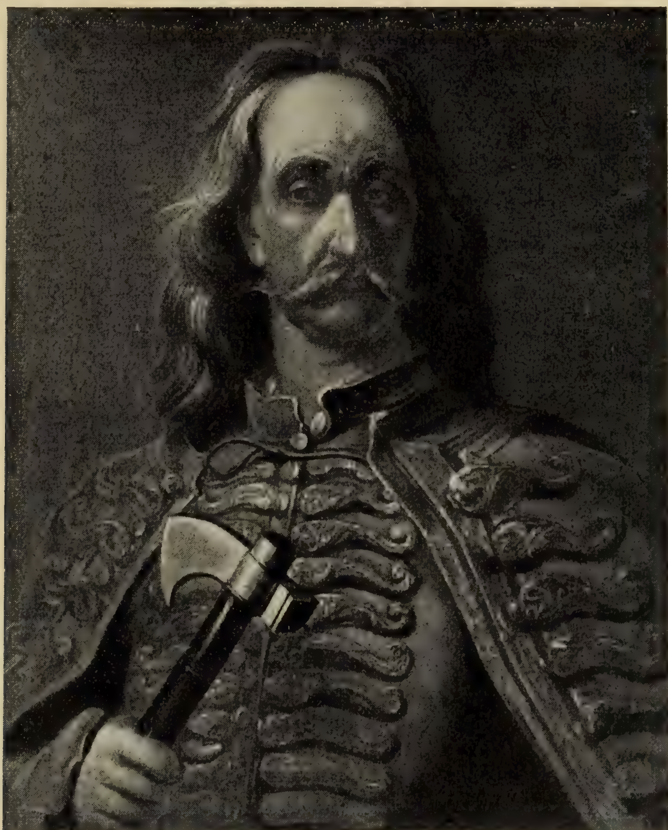
39 Thaly, Bottyán élete, 505.

40 Rákóczi Bercsényihez, szeptember, Arch. R. I. 169. Arneth, 416. Wagner, Hist. Josephi, 136. Az őrség kivonulása nem 14-ikén történt, mint általában írják, hanem, ahogy Rákóczi mondja (Eml. 190.), két nappal a Te Deum előtt, a mi Rákóczinak aznap kelt levele szerint szept. 19-ikén volt. Arch. R. I. 622.

41 Rákóczi Bercsényinek szeptember 23., Esterházy Antalnak és Vay Ádámnak szeptember 24. Arch. R. I. 630—2.

42 Rákóczi Bercsényinek szeptember 28. U. o. 632—3.

indúlt a vár ostromára, mikor ő megérkezett.[43] Nem teljesítették azt a parancsát, hogy menetközben oldalban támadják meg az ellenséget. Két ezredet át akart küldeni a hídon, hogy a városból kirohanást tegyenek; de a tisztek megdöbbenését és aka-

180. KURUCZ VITÉZ.

dékoskodását tapasztalva, abbahagyta, hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen. A hídat tehát, hogy az ellenség föl ne égesse, a fejedelem maga bontatta le, mert 3000 embere elégtelennek látszott 7000-rel szemben. Ennél többet nem tehetvén, a fejedelem visszatért. Az ellenség 29-ikén már rendbe hozatta a

43 Levele október 2. U. o. 633—4. V. ö. emlékirataival, 191—2.

szenttamáshegyi sánczokat, s október elsején készen voltak ütegei. A fejedelem élelemmel bőven ellátta Esztergom várát egy hónapra, mert úgy hitte, hogy tovább úgy sem tarthatja magát. Sőt addig sem tartotta. Október 12-én igen tisztességes föltételek mellett megadta magát a császáriaknak.[44] Mindamellett a fejedelem Bonafoust elfogatta, s ha magyar, le is fejezteti, mert nagyon hallgatott a tanulatlan tisztekre, a kik sohasem láttak ostromot s így hamar elcsüggedtek.[45] A császár azonban, október 18-án kelt köszönő levelében, Esztergom visszafoglalását Isten után Starhemberg rendkívül hű buzgóságának és hatalmas bátorságának köszönte.[46]

XV.

AZ 1706. ÉVI ŐSZI HADJÁRAT.

Starhemberg és Rabutin egyesűlése Magyarország leigázását jelenthette volna. Esztergom kétszeres ostroma egyik legfőbb gátja volt ennek a veszedelemnek. Kuruczok és labanczok irgalmatlanúl égették, pusztították a hadjáratuk útjába esett falvakat és pedig a kuruczok többnyire «uruk parancsolatjából».[1] Ez nem volt egészen helyes hivatkozás. A fejedelem még ki sem jött Lengyelországból, mikor — 1703. május 12-ikén — már eltiltotta a falvak, városok, malmok égetését, prédálását.[2] Volt idő, mikor gondolt reá, hogy Herbeville előtt mindent föl kell égetnie, ha vele szemben megnyerni akarja a hadjáratot; de az égetést csak a végső szükségben engedte meg.[3] Helyesen következtette, hogy Erdélyben zsibói veresége után sem az ő segítsége, hanem a hadakozás rendje okozta a

44 Károlyinak október 15. Arch. R. I. 639. Emlékiratai, 192—3.
45 Rákóczi emlékiratai, 193.
46 Szalay, VI. 361.

1 Károlyi, I. 168—9.
2 Thaly, Bercsényi, II. 471.
3 Rákóczi emlékiratai 154., 177—8., 187.

sok égetést.[4] Stepney nyiltan bizonyságot tett mellette,[5] hogy a magyarok ausztriai égetései csak megtorlásai a császáriak magyarországi barbárságainak. A közbenjárók nevében kérte Savoyai Jenő herczeget, tiltassa meg a magyar falvak égetését, ha nem akarja, hogy a magyarok is égessék az osztrák helységeket.[6] A fejedelem szerint az ellenség nagyon kevés ösztönt adott reá, hogy országát kímélje,[7] de nem látta a módját, magyar helységeket miért kelljen fölégetni a német előtt. Hiszen vagy az egész hazát kell elpusztítanunk, de abban azután mi sem maradhatunk meg; vagy kiéheztetnünk akkora sereget, a melyet

181. SAVOYAI JENŐ NÉVALÁÍRÁSA.

azonban — úgy látja — oda kell bocsátanunk, a hová menni akar. Lehetett volna s lehetne is égetni olyan pusztákon, a hol a sereg mértföldeket megy falu nélkül; de ezentúl sűrűbb falvakat találván, a föld népét vagy ellenünk lázítják, vagy éhhelhalóvá teszik: sok szegénynek átkát és talán Istennek is bosszúálló fegyverét hozván magunkra.[7] A gyujtogatást azontúl is csupán a haza legnagyobb szükségében engedte meg; csakhogy a mostani hadjáratban ezt az engedelmet elég gyakran kellett megadnia.[9]

4 Rákóczi Pekrinek 1706. január 9. Arch. R. I. 466.

5 Stepney Harleynek 1705. augusztus 19. Simonyi, II. 192.

6 Stepney 1706. február 13. Simonyinál, II. 394. Pálffy gyönge mentsége szerint (1706. márczius 29.) nem a németek gyujtogatnak, hanem a ráczok. U. o. II. 509.

7 Rákóczi 1706. szeptember 5. Arch. I. R. 607.

8 Rákóczi Bercsényinek szeptember 7. U. o. I. 611.

9 Károlyi szeptember 2. «Urunk parancsolatjából» égette Szolnok várát és városát, szeptember 13. Maklárt az egri malmokat, 22-ikén Szikszó környékét, Bercsényi október 15-ikén a kassai útba eső helyeket, (Károlyi önéletírása, I. 168—172.) deczember 13-ikán Debreczent. (Arch. R. I. 655.)

Rabutin égetve, pusztítva nyomúlt Szeged alól Eger alá.[10] A fejedelem már szeptember 7-ikén meghagyta Bercsényinek, hogy abban a várban egy ráczot és németet se hagyjon meg, «mert mindenkor mindkettőt azon helységek mételyének tartotta.»[11] A megtisztított őrséget Rabutin hiába szólítván megadásra, szeptember 15-ikén elszállott Eger alól, 22-ikén felégette Szikszót s 30-ikán körűlvette Kassát, a melyet másnap már lövetni kezdett.[12] A fejedelem szerint[13] az ellenség nem bízhatik a megvételben, négy ágyujával keveset árthat a bástyáknak, falaknak s Radics Endre, ki valaha oly dicsőn védelmezte Munkácsot, az őrséggel bízvást ellenállhat; de emlékirataiban[14] megvallja, hogy éppen az ellenkezőtől tartott. Úgy hitte, hogy a város elesik, mielőtt ő megérkezhetnék, mert Rabutin táborában voltak azok a német tisztek, kik valaha feladták neki Kassát, melynek tehát minden gyöngéjét ösmerték; a hitvány falak összetörésére pedig Rabutinnak nem 4, hanem 22 ágyúja volt. Bercsényi Torna és Károlyi Boglár mellett az ő jól begyakorolt hajdúira nem hiába várakoztak. A fejedelem már október 4-ikén gyüjteni kezdte a hajdúkat,[15] a kikkel 9-ikén Tornaalján[16] s 11—12-ikén Tornán volt velök, hol Bercsényivel egyesűlt. Sehogysem dícsérte tábornokai magatartását. Különösen hibáztatta, hogy egyszer sem tudták elfogni az ellenség takarmány- és abrakszállítmányát s nem szállták meg lovasaikkal azokat a gyönyörű réteket, a melyeket a Hernád s annak egy malomárka fog közre. Innen, a falak és a város aljában könnyen tönkre tehették volna a betegségekkel és rossz élelmezéssel küzdő ellenséget. Már meg is parancsolta Károlyinak, hogy megszállja ezt a helyet, mikor meghallottta, hogy érkezésének

10 Wagner, Hist. Josephi, 142.

11 Arch. R. I. 611.

12 Rákóczi 28-ikán úgy értesűlt, hogy ez már «valószínűen» megtörtént 25-ikén. Arch. R. I. 632.

13 Rákóczi Bercsényihez szeptember 19. Arch. R. I. 622.

14 193. l.

15 Arch. R. I. 635.

16 Rákóczi Pekrihez október 9. Thaly Kalászok, 233—7.

hírére Rabutin abbahagyta az ostromot s majdnem 2000 embere elvesztésével Tokaj felé húzódott. Teljesedett tehát a fejedelem jóslata, hogy «ha a bentlevők oltalmazni akarják magukat, Kassa alatt az ellenség meg nem várja a hideg esőt.» [17] Kassa

182. A KASSAI RÁKÓCZI-PALOTA.

megtartását a szilárd és határozott jellemű *Radics* Endre brigadérosnak, a parancsnoknak, október 14-ikén a városban személyesen köszönte meg. Megelégedését nyilvánította a helyőrség és a lakosság iránt is, a kik oly becsületesen megtartották

[17] Rákóczi Károlyihoz október 4. Arch. R. I. 635.

az ostrom kezdetén letett hűségesküjöket[18] s mindnyájan igen jól viselték magukat. Ellenben keményen megrótta és otrombának nevezte a tűzérparancsnok hibáját, hogy mindjárt az első napon porrá nem lövette Rabutin nyomorú ágyútelepeit; holott ezt könnyen megtehette volna, ha 30—40 ágyút a megtámadott hely homlokzatán egy sorba állít s nem helyezi szét a város falain köröskörül.[19]

A fejedelem, ki szigorúan dorgált és szeretettel jutalmazott, két napot, (október 14—15.) töltött kassai palotájában, a mostani honvédgyalogsági kaszárnyában. 15-ikén a jezsuiták templomában imádkozott atyja és nagyanyja sírjainál. Másnap már visszaindúlt Torna felé,[20] onnan azonban Nagy-Idán át[21] visszatért a Hernád völgyébe s 18-ikától 24-ikéig Mérán táborozott.[22] Bruyninxnak, a ki őt a császár békés hajlamairól biztosította, innen felelte, hogy ezt bajos összeegyeztetni a nagyszombati alkudozásoknál követett eljárással. Ott inkább törvényt akartak szabni a legyőzötteknek, mint helyreállítani a békét; inkább kiirtani a nemzetet, mint igazságos békét kötni. Ő azonban addig nem ajánlhatja nemzetének az alkudozások újból való megindítását, míg a főbb pontokra olyan feleletet nem kap, a mely rajtuk nem ejt újabb sebeket.[23] Ettől pedig méltán tarthatott. Hiszen Stepney, a ki legnagyobb sajnálatára éppen mostan vált meg hivatalától,[24] úgy találta, hogy a hollandiak a ramilliesi béke óta sokkal követelőbbek, mint előbb; s attól félt, hogy a torinoi győzelem viszont a bécsieket teszi rátartókká.[25] A magyarok reményeit is növelhette, hogy XII. Károly svéd király betört Szászországba, a mit a császár elkerülhetett volna, ha idején békét köt a magyarokkal.[26]

18 A szeptember 26-, 27-ikén letett hűségeskü eredetije Kassa város levéltárában. V. ö. Mihalik, 102. l.

19 Rákóczi emlékiratai, 195—6.

20 Október 15-ikén Bodolról írt Károlyinak. Arch. R. I. 636—640.

21 Ráth, Rákóczi utazási helyei. (Emlékír. 3. kiad. 310.) és Arch. R. I. 434.

22 Simonyi, III. 255—7, Arch. R. I. 640—2., Mihalik, 189. sz.

23 Rákóczi Bruyninxnak, október 18. Simonyi, III. 255—6. Hasonló szellemben írt október 24-ikén Szirmaynak. Arch. R. I. 642.

24 Rákóczi búcsú- és elismerő-levele hozzá október 23. U. o. 257.

25 Stepney Harleynak október 24. U. o. 258.

26 Stepney levelei Harleyhoz és Cardonnelhez, szeptember 8. U. o. 232—4.

Dero Röm. Kay. auch zu Hungarn und Böhaimb Königlich. Mayt. General Feld-Marschall / und über ein Regiment Dragoner bestellter Obrister wie auch in Siebenbürgen Commandierender G E N E R A L.

LUDVIG JOHANN RABUTIN Graff zu *BUSSI.*

DEmnach in dero Röm. Kay. auch zu Hungarn und Bohaimb Koniglichen Mayt. unsers allergnädigsten Herrn absonderliche Protection und S A L V A G U A R D I A.

Als werden hiemit alle und Jede allerhöchstgedachte Ihrer Käy. und Kön. Mayt. bestellte hohe und niedere Teutsch / Siebenbürgisch auch Hungar. und Ratzische Kriegs-Officier / Soldaten insgemein zu Roß und Fuß / wie auch sonsten männiglichen iedweder nach Stands-Gebühr ersucht / die meinem Commando untergebene aber gemessen erinnert und ernstlichen Befelcht.

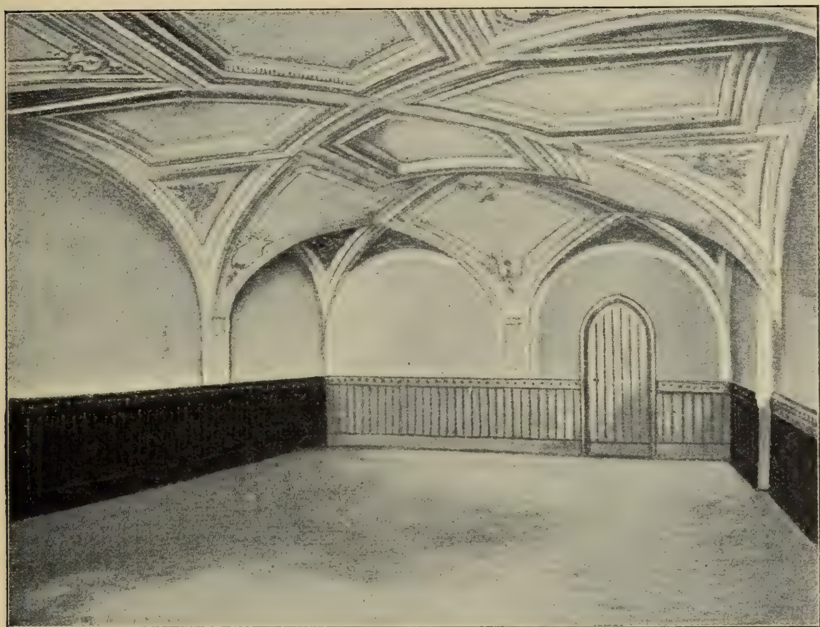
Nicht allein mit aller eigenthätiger Einquartierung / Durchziehen / Nacht und still-Läger / Gelt-Pressurn Abnehmung klein oder grossen Viehes / auch anderer Kriegs-Exact nen / wie sie die Nahmen haben / oder unter was Prätext selbige gesucht werden möchten / sonderlich aber mit Brand-Schatzung / Raub und Plündrungen / oder auch Straffmäßigen insolentien gäntzli h zu verschonen / weniger andern / daß dergleichen geschehe / zu gestatten: Sondern / ieden der Billigkeit nach / bey dem seinigen zu manutenieren und vöstiglich Hand zu haben. Hieran geschicht was recht ist / und erbietet man sich / so umb einen ieden zu erwiedern: Die untergebene aber vollziehen hieran ihre Schuldigkeit / die sich widrigens vor unaußbleiblicher Leib und Lebens-Straff zu hütten wissen werden.

Signatum

GRÓF RABUTIN TÁBORNOK MENEDÉKLEVELE.

A magyarok pedig nem békülnek addig, míg be nem látják, hogy fegyverrel is meghódíthatják őket.[27]

Rabutint, a ki Károlyit október 16-án Tokaj alól visszaszorította, a fejedelem nem háborgatta a tokaji szüretelésben; mert úgy hitte, hogy az újbor, az édes szőlő, a hideg éjjelek és a Tisza vize jobban megviselik hadait, mint az ő portyázásai.

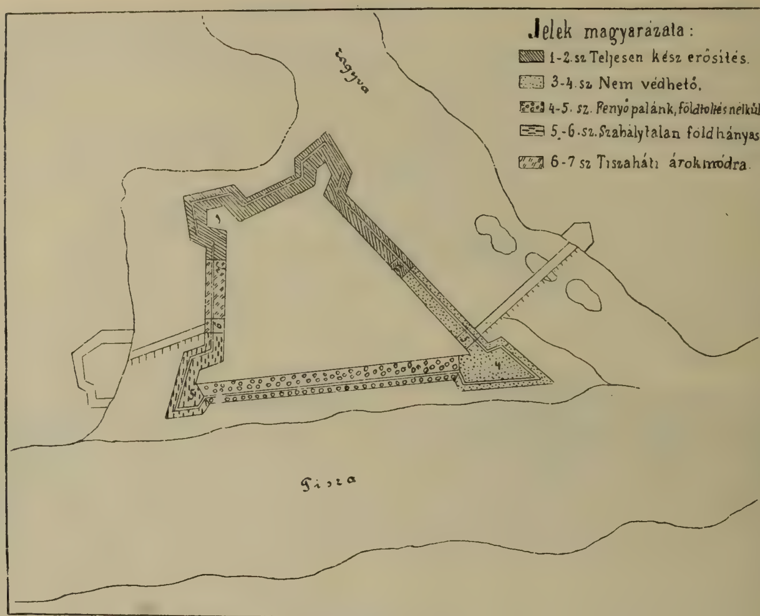
183. A KASSAI RÁKÓCZI PALOTA DÍSZTERME.

A tábornok tehát 23-ikán baj nélkül kelhetett át a Tiszán, de Károlyi kuruczainak kapdosásai következtében csak lassan haladhatott előre. A fejedelem, Méra alól 24-ikén megindúlván, az abaúji Halmajon, a zempléni Sajókörömön s a borsodi Tibold-Daróczon át november 1-én a szintén borsodi Szíhalom alá szállt táborával.

Helyesen gyanította, hogy Rabutin Szolnok felé ügyekszik. Károlyinak tehát meghagyta, hogy Rabutin és Starhemberg

27 Stepney Harleyhoz, szeptember 15. U. o. 239.

egyesűlésének meggátlása végett hadaival a Tarna mellékére, az ő táborába siessen.[28] November 3-ikán azonban már átkelt a Tarnán, sőt csakhamar a Benén, Gyöngyösön, Zagyván is és november 5-ikén a Zagyva-Galga közében, a pestmegyei Tótfaluban táborozott. Ott viszont Forgách Simont rendelte magához.[29] Elégedetlen volt mind a két tábornokával. *Forgách* nem

184. SZOLNOK VÁRA.

hajtotta végre azt a parancsát, hogy színből Morvaország ellen nyomúlva, Bazinnál hirtelen Pozsony felé fordúljon s azt meglepetéssel elfoglalja, vagy legalább is felgyujtsa Starhembergnek ottlévő éléstárait.[30] A helyett — mint Károlyi a debreczenieknek — időt engedett a pozsonyiaknak a szüretre, a mivel sok időt vesztegetett. Megsarczolta Bazint, Modort, Szentgyörgyöt s az osztrák Zistersdorf alatt tönkre tett egy dragonyos ezredet; de veszni engedte Esztergomot (október 7.) s így meg nem

28 Rákóczi Károlyihoz november 2. Arch. R. I. 642.
29 Rákóczi Forgáchhoz november 5. U. o. 643.
30 Rákóczi emlékiratai, 191. V. ö. 196—7.

békíthette Rákóczit az Ausztriában elfoglalt zászlókkal. Károlyit is megdorgálta,[31] hogy Kállóból ír neki, mikor az ellenség Derzs-

185. XIV. LAJOS.

nél áll s 24 óra alatt Szolnoknál állhat. A rácz elűl-hátúl lézengve jár, a kurucznak jó híre sincs. Mindenki azt teszi, a

31 Rákóczi Károlyihoz november 7. Arch. R. I. 645–6.

mit akar. Felelőssé teszi parancsai végrehajtásáért. Nem vigasztalás, hogy az ellenség átmegy a Bácskaságba; Károlyitól idáig is oda mehetett, a hová akart; s az csak nem győzelem, ha idehagy bennünket. «Írhatnék többet is ilyeneket, — szólt végűl — hogyha hazám ügyétől indíttatott szívem fájdalmait követni akarnám. A haza én reám bízá dolgainak kormányzását. Tehetségem szerint folytatom rendelkezéseimet, miknek — látom — azok a követői, a kik akarják. Magam úgy járok, mint ennekelőtte vadászó időmön tapasztaltam a sok külön nyomhajtó kopók között szerencséjét vadászatomnak.» November 4-ikén tehát maga küldött kemény gyalog portyázókat az ellenségre, hogy «megitassák vele a Tisza vizét.» [32] Károlyi ugyan némileg megnyugtatta, de 8-ikán Szolnok és a Tiszántúl sorsa miatt folytonosan aggódva ment Hevesbe Gyöngyös alá. Onnan tudatta XIV. Lajossal, hogy az országot egyrészt az ellenség dúlta fel, másrészt maga a nép, hogy az ellenség benmaradását megnehezítse. A nemzet azonban mégis kitartóan védelmezi jogait s áldozatra való készsége és önmegtagadása nagyobb mint hitte. Ez azonban nem tarthat így örökké. Nagy ideje, hogy a nemzet valami jelét lássa a király igéretének, s bízzék benne, hogy nem hagyja el azt a népet, mely pártfogásában és a jobb jövendőben bízva, visszavetette a bécsi udvar ajánlatait. Ő maga az újabb ajánlatokat is a király pártfogásában reménykedve vetette vissza.[33]

10-ikén Gyöngyösről megindúlván, a hevesi Ecséden át [34] a nógrádi Lőrinczibe ért, hol egy hétig táborozott.[35] 20-ikán a Zagyva völgyén fölfelé indúlt Rozsnyóra, hová tanácsűlést akart hirdetni. Pásztón, Füleken és Rimaszombaton át[36] 26-ikán érkezett Rozsnyóra.[37] Ott néhány jó hír fogadta. Erdélyben Károlyi, Orosz Pál és Pekry hadai elég szerencsésen portyáztak. A Dunántúl Vasmegyében a győrvári (hibásan egervári) csatá-

[32] Rákóczi Esterházy Antalhoz november 5. U. o. 644.

[33] Fiedler, II. 472—3. Horváth, VI. 456. Századok, 1895. 554.

[34] Arch. R. IX. 319. Bezerédj levelében.

[35] Arch. R. I. 646—9. Ráth, Rákóczi emlékíratai, 3. kiadás, 311.

[36] Ráth, u. o. Tört. tár, 1880. 389.

[37] Arch. R. I. 649.

ban[38] november 6-ikán és 7-ikén gr. Andrássy István, Bezerédj és a két Kisfaludy brigadérosok fényes diadalt arattak Heister Hannibál altábornagyon (a tábornagy testvérén), a kit az ifjú Sibrik Gábor el is fogott.[39] Azonban nem vigasztalták meg sem az onnan hozott, sem a Forgách ausztriai (zistersdorfi) győzedelmes csatájából küldött zászlók. Sőt Forgáchot, a kit Rozsnyóra rendelt, maga elé sem bocsátotta s a krasznahorkai várba záratta,[40] mert azt hitte, összejátszik a császáriakkal. «A midőn egy főispánt és generális marsalkot — írta Forgáchné Hontvármegyének[41] — az ország szokása ellen, a kiért leg-

186. GR. ANDRÁSSY ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

inkább a magyar nemzet most is fegyverben vagyon, oly kemény áristomba tesznek, mint az én uramat is tették, nagy okának kell lenni . . . .» «Ha csupán haragból bántam volna így Forgáchcsal — felelt a fejedelem[42] — bizonyosan többször is megérdemlett volna ily bánásmódot. Azonban igen veszélyes lesz vala ily szellem ellenében félrendszabályokkal élni.» Példát akart teremteni az engedelmeskedni nem tudó vezérekkel és tisztekkel szemben, a kiknek sikertelenségeit tulajdonította.

Nemcsak a nép volt elégedetlen ezévi hadjáratával, hanem önmaga is. «Elhiszem, — írta Orosz Pál tábornoknak[43] — van

[38] Leírása Thalynál, A nagyszombati és a győrvári harcz, 114—134. (Különösen gr. Andrássy István tábornok jelentése a fejedelemhez november 15-ikéről, 121—7. l.) Thaly újabb adatai e diadalról Hadtört. Közl. 1895. 311—338.

[39] Rákóczi emlékíratai, 202.

[40] U. o. 197—8.

[41] Forgáchné november 28. II. Rákóczi Ferencznek . . . . kiadatlan eredeti levelei, 73.

[42] Rákóczi eml. 197.

[43] Rozsnyóról, deczember 1. Arch. R. I. 650—2.

elég olyan beszéd, hogy fűtőznek az urak s fázik a rongyos katona, holott most ez, most amaz kellene. Csak elhagyának bennünket! De, legyen bár Isten ítélője dolgomnak, ha annyit nem kívánnék tűrni, szenvedni, mint a legmezítelenebb: csak szolgálhatnék hazámnak. De ha magam jelen vagyok: harczolni nem kell, mert ha megvernek, megbódúl az ország. Ha kicsiny a táborom, nem találják jónak; mert kitanúlja az ellenség, elvesztjük sokaságunknak hírét s bátran fog persequálni. Ha nagy lesz a tábor: mostani időben hol subsistál? Mezőben soknak nem lehet, egy faluban nem fér, sokba szaggatni vagy nem bátorságos, vagy közel hozzája nem lehetünk; élése honnan

187. OROSZ PÁL NÉVALÁÍRÁSA.

soknak, a hol a keveset koplalással tartjátok? Tudom, erre azt mondja: való; de kérdezi viszont: hát hol a sok generális és a felföldi had? Mi megsegítettük őket, — már távolról néznek minket. De csak azt tudnám: van-e kedve vagy nincs a formális harczhoz, nem kellene kérdezni, hol van a generális, hol van a fejedelem, hol van a had? . . . Engemet okoznak a szerencsétlen harczokért s némelyek mondása szerint könnyű elveszteni a népet, nem nekünk való a harcz; nem tudunk mi a kótához, okosabb ő nálunknál. Ha még egyszer confusiót szenvedünk, vége lesz hadakozásunknak. Lám, az eleink sohasem harczoltak, mégis meg tudták nyomorítani a németet; hanem csak csípdessük! Jól mondja, való nagy okok. De minek hát a csípdeséshez (guerilla-harczhoz) a sok had, a ki is se nem bújkálhat

maga hírével, se nem szaladhat, hanem csak magában fárad, oszol, éhezik, morog s kárhoztatja a commandójának a lelkét. Úgy tehát mi lesz a vége? Csak így szaladjunk cselédeinkkel, gyermekeinkkel és szekér hátán lakjunk? Isten ne adja! Segítsük most magunkat, a miként lehet: bágyasztassuk az idővel az ellenséget.»

Most a Tiszántúl van az ellenség, az ottani lakosság úgy sem nyugodhatik; tehát az itteninek enged egy kis időt az erőgyűjtésre. De tudja erre is a magyar ember feleletét: Az ilyenadta, ha én szenvedek, szenvedjen ő is, ő sem jobb nálam! Ha azonban háborúba viszik, kiabálni fog: Csak hurczolnak bennünket! Ihen, a lovam is odavan, magam is elbágyadtam: ennyi napja, hogy kenyeret nem láttam. Télen-nyáron rajtunk a munka! És kimorogván magát, ott hagyja fejedelmét az üres zászló mellett. Hát mit csináljunk? Hadd morogjon! . . . . «Úgy, de ilyen nyomorúságban van a föld népe: ez lesz, az lesz! De bizony, mind *más* lesz: úgy lesz, mint Isten akarja. Nem drágább a nyír-víz a tokaji szüretnél, sem a szamosközi asztag a hernádmelléki kazalnál.[44] Hiszen úgy is az vala a vox az elmult táborozásban, hogy nem lehet erőt venni rajta; az Istennél van az órája, még el nem jött. Hadd menjen: majd magában is elvesz a mezőben, a pusztában. Sokkal nem jó próbálni rajta, mert ha confusióban reducáltatik a had, elszélyed, megréműl az ország: úgy járunk, mint a zsibói harcz után Erdélylyel; hanem csak jobb válogatott jót küldeni. No, most már előttetek van: próbáljátok! Nem lehet panaszotok, hogy ez ilyen szúnyogcsípésre elegen nem vagytok.«

«Én-velem pedig senki magát ne mentse; mert én sohasem mondom, hogy ne próbáljon. Soha senkitől azért számot nem veszek, ha jót cselekszik, hanem ha parancsom ellen jár. Még abban sem oly mérgesen, mint kellene; mely sok rossznak oka, megvallom, de az időt is az időhöz kell mérni.»

44 Vagyis Rákóczi is vesztett annyit, mint a nyirségi és szamosközi nép.

Keményen írt, mert nem akarta, hogy a bíztatás mellett úgy járjon, mint tavaly Zsibónál, a hol be kellett érnie vele, hogy megsiratták a hegytetőről. «Ezek ugyan elmultak, mint a hó; de azért jó a *tapasztalat* a hadakozó emberben, hogy az ilyenek eszébe jussanak: annak idejében a következendő rossztól őrízhesse magát.»

«Távollétemben is érzem, szánom a katona morgását; — végezte hatalmas levelét — de ha az ő eszén járok, magának sem lesz jó, nekem se. Hadd morogjon hát, szegény: *hamarább megbékélek én vele, mintsem a némettel!*»

Rozsnyón hallotta, hogy a német november 28-ikán megszállta Debreczent, melynek lakossága elfutott. A fejedelem olyan szín alatt, hogy a lakosok hazaszállingóznak, égetőket akart a városra küldeni, mi nagy válságba, szorúltságba hozta volna a császáriakat. Rossz néven is vette Károlyitól, hogy a várost s vele az ellenséget megkímélte.[45] Azonban «a nagy hideg időben s éhségben így is annyi német döglék meg, hogy egy reális szemben való harczon sem kellett volna többnek elveszniök».[46] A császáriak csak újesztendő napján indúltak tovább Berettyóújfalura és Szolnoknál keltek át a Tisza jegén. Teljesedett, a mire Károlyi már régebben[47] figyelmeztette a fejedelmet, hogy a befagyott Tisza nem bástya, hanem az ellenség hídja. Szolnok várát, a melyet a fejedelem tavaly nagyjából újraépíttetett, Rabutin felrobbantotta s január 21-ikén Pesten, majd Budán helyezte el téli szállásra elnyomorodott hadát.[48]

Emlékírataiban a fejedelem őszintén megvallotta, hogy nagyon elcsüggedt, mert a pesti út akadályozására küldött csapatai «szokás szerint» semmit sem tettek. Elcsüggedt, mivel legszebb tervei füstbe mentek; a hadviselés hibás elveiről elterjedt szerencsétlen elfogúltság annyira uralkodott az elméken.[49]

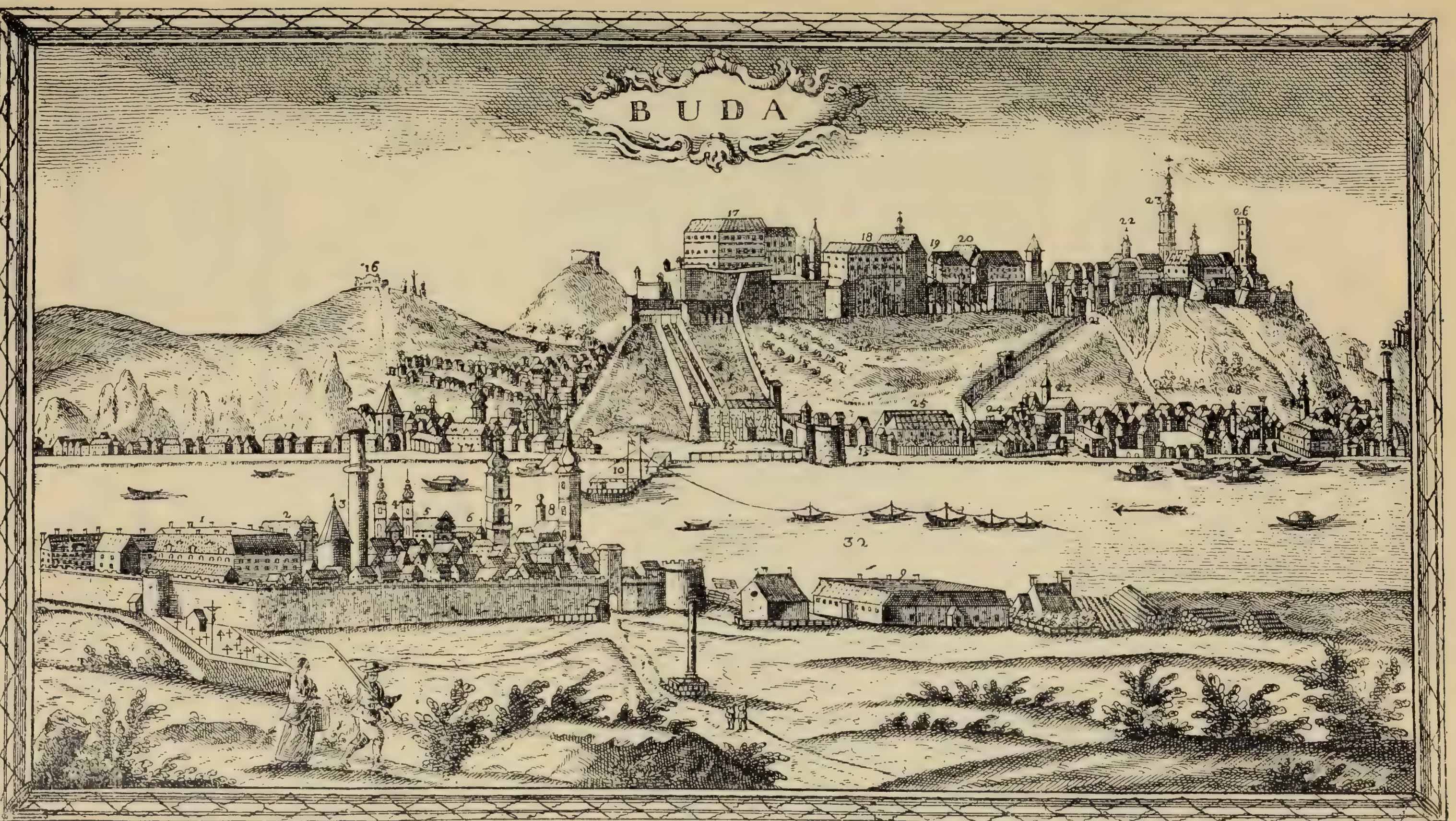
45 Rákóczi Károlyihoz deczember 13. Arch. R. I. 655. Emlékíratai, 196. Debreczen jegyzőkönyve Szűcsnél, Debr. tört. 720—2.

46 Cserei hist. 362—3.

47 Károlyi Rákóczihoz 1705. október 4. Hadtört. Közl. 1895. 310.

48 Rabutin, Mémoires, 153.

49 Rákóczi emlékíratai, 196.

188. BUDA ÉS PEST A XVIII. SZÁZADBAN.

XVI.
A ROZSNYÓI TANÁCSÜLÉSEK.

(1706 deczember 18. — 1707 február 5.)

FEJEDELEM 1706 deczember 13-ikára Rozsnyóra hítta össze a szenátust; azonban a rövid határidő és a hosszú utak miatt a megnyitásra a 24-ből csak 7 kormánytanácsos jelent meg. A fejedelem már 15-ikén jól tudta, hogy a szenátusban a hadakozás folytatásáról és a hadak ellátásáról ily kevesen nem határozhatnak; de úgy gondolta, arról is hasznos lesz beszélgetni, az újesztendőben hogyan kezdjék az új munkát?[1] Deczember 18-ikán nyitotta meg és 20-ikán fejezte be az értekezletet, a melyben megállapodtak a vármegyékre kivetendő másfél millió forintos hadi adó alapelveiben s még néhány pénzügyi intézkedésben. A behatóbb tárgyalásokat a fejedelem január 15-ikére halasztotta s akkorra a közgazdasági tanácsot is egybehítta.[2]

Deczember 23-ikán, a fagy újabb beálltával, Kassára indúlt[3] s másnap már megérkezett. Karácsony két napját ott ünnepelte s a szemináriumi templomban végezte ájtatosságát. Az ünnepek nagyobb részét Le Maire-rel töltötte, a ki részletes terveket mutatott be Kassa megerősítésére. A fejedelem jóváhagyta ezeket s egy esztendő mulva a várost már vízzel telt széles árkok, előárkok és fedett utak vették körül.[4] Gálszécsen, Szobránczon és Ungváron át, melynek ura, Bercsényi, akkor Beszterczebányán táborozott, 28-ikán az ungi Daróczra[5] s másnap Munkácsra ért, hol két hetet szánt pihenésre.[6]

Már várta az a nemes, a kit felesége segítségére küldött s orvosa, dr. Lang, a ki a fejedelemasszonyt Érsekújvárról Karlsbadba kísérte. Tőlük tudta meg, hogy feleségét a nép dühe

[1] Rákóczi Bercsényihez deczember 15. Arch. R. 1. 657.

[2] Thaly a Századokban 1896. 8—10.

[3] Útiterve deczember 21. Arch. R. 1. 658.

[4] Rákóczi eml. 203.

[5] Ráth. id. h. 311.

[6] Rákóczi Károlyihoz deczember 30. Arch. R. 1. 659. Emlékiratai, 203.

ellen Morvaországban csak a melléje rendelt katonaság védte meg. Csehországba érkeztekor hallotta meg a fegyverszünet felbomlása hírét. Prágában azonnal faggatni kezdték, utazásának mi a czélja s rendre vizsgálták a magával vitt hordókat, mert gyanakodtak, hogy nem tokaji bor van bennök, hanem a csehek föllázítására vagy pedig XII. Károly pártfogásának megnyerésére szánt aranypénz. Folytonos zaklatások közt ért *Karlsbadba*, a hol valahára elkezdhette a fürdőzést. Azonban még be sem

189. KASSAI BÁSTYAMARADVÁNYOK.

fejezhette, mikor a császár nevében fogolynak nyilvánították s ajtai elé polgárőrséget rendeltek. Így akarták megakadályozni, hogy ki ne mehessen XII. Károly svéd királyhoz Szászországba s rajta voltak, hogy Cseh- és Morvaországon át urához térjen vissza. Hiszen, a hogy a svéd királynak maga írta, neki is az a szándéka, hogy fölkeresse fejedelmi férjét, a ki után folytonosan sóhajtozik; azonban többé nem követhette szabadon elhatározását. A méltatlan bánásmód ellen már október 8-ikán XII. Károly és a közbenjárók pártfogását kérte. Azonban még súlyosabb megpróbáltatások vártak rá. A polgári őrséget *Radzievskij* hadnagy vezetése alatt az egeri helyőrségnek egy

százada váltotta fel, mely oly szigorúan őrízte, hogy az ágyban fekvő beteg folytonosan szemök előtt legyen. Ausztriában tehát valóban nincs ok a megütközésre, ha a század végén a franczia nemzetőrség épp úgy alkalmatlankodott egy Habsburg herczegnő, Mária Antoinette szobájában, mint most a rendes császári katonák Sarolta herczegnőnél. A nő becsületét mélyen sértő pletykák is mind a két fejedelemasszonynál hasonlók voltak. Idejárúlt, hogy ismét kutattak politikai czélokra szánt aranyai után s a városi tanács is mindenképen alkalmatlankodott neki. Csakhamar alapos oka volt attól tartani, hogy Teschenbe, vagy más rosszabb helyre szállítják át. Így érlelődött meg lelkében az a határozat, hogy «biztosabb helyre szökjék az igazságtalan bánásmód elől, melynél fogva senki sem részesítette az őt megillető tiszteletben». Mikor az év végén lábadozni kezdett, orvosai tanácsára sétalovaglásokat tett. Ilyenkor mindig Radzievskij hadnagy és néhány katona kísérte.

Ennyit hallhatott a fejedelem Munkácson, de emlékírataiban a terv gyors valósulását egyfolytában mondta el, miben bátran követhetjük. Egy nap a titokba beavatott hadnagy csak két megbízható szolgával kísérte ki a fejedelemasszonyt. A város határát elhagyva, vágtatva menekűltek s jóformán meg sem álltak addig, míg a szász határra érkezvén, «jó szerencséjök január 30-ikán XII. Károly hadseregének leibsergi táborába nem vezette». Innen kérte «az elnyomottak pártfogóját, a nagy királyt», engedje meg, hogy itt maradhasson, míg egészsége helyre állván, urához visszatérhet. A király azonban, kinek főhadiszállása Lipcsénél volt, udvariasan megizente, hogy nem fogadhatja; a mi érthető, mert a császárral Szászország megszállása után is békében akart élni. Azonban a svéd tábornokok közűl néhányan tisztelegtek a fejedelemasszonynál, a kiknek tanácsára azután Poroszországba, majd Lengyelországba ment át s ott is maradt a szabadságháború végéig. A fejedelem hozzáteszi, hogy «megjósolta neki ezeket a kellemetlenségeket, a mik bizonyára nem nagy becsületére válnak a bécsi udvar-

nak».[7] Ez váltig mentegetődzött, mikor a szép szökevény magának a császárnak is megírta, hogy a méltatlan bánásmód elől menekült és nincs más czélja, mint visszamenni urához. Mindez megfoghatatlan volt a bécsiek előtt és csupán asszonyi alaptalan félelemnek tulajdonították. Hiszen a császár megengedte, hogy Magyarországba utazzék s erre az útra minden készen állott. Panasza következtében néhány tisztet nagyobb figyelemre és több tiszteletre utasítottak. Miért tehát a szökés? A szelíd hollandi Bruyninx is bosszankodott rá, hogy az udvarnál mindenféle bizalmas ügyben fölhasználván, most ilyen félszeg helyzetbe hozta. Nem találta elég vigasztalónak a fejedelemasszony azon kijelentését, hogy nem fog csodálkozni a történteken, ha mindenről értesül. A császár különben megintette őt, hogy a legrövidebb úton térjen vissza urához, ellenkező esetben ha elfoghatja, bezáratja. A tisztet pedig, a ki megszöktette, Prágában jelképesen fölakasztatta.[8]

190. XII. KÁROLY NÉVALÁÍRÁSA.

A fejedelem Munkácsról már január 11-ikén megindúlt, de Nagymihályon, Kassán, Tornán keresztül a göröngyös utak és a hófuvások miatt csak 16-ikán érkezhetett vissza Rozsnyóra,[9] hová újesztendő napján 15-ikére megint egybehítta a szenátust.[10] 18-ikán már ott volt,[11] de a szenátussal az első teljes űlést csak 22-ikén tarthatta meg, csupán 13 tanácsos jelenlétében. Bemutatta a békealkudozások ügyében a közbenjárókkal váltott levelezéseit s kétségkívül jó hatást tett, midőn felolvastatta *Anna* királyné levelét, melyben igen dicsérte a békére való hajlandóságát.[12]

7 Rákóczi emlékíratai, 203—4. Sarolta fejedelemasszony levelei XII. Károlyhoz 1706 október 8. és 1707 január 30. a svéd orsz. lt.-ban, (Diplomatica Transsylvanica). Stepney két levele 1706 november 24. Simonyinál, III. 264—5. Lorenzo Tiepolo velenczei követ Malagolánál, Deutsche Revue, 1907., 233.

8 Bruyninx Rákóczihoz 1707 február 7. Simonyinál III. 310—2. Stepney Addisonnak márczius 8. U. o. 315. Emlékírataiban Rákóczi (205. l.) mindjárt 1707 elejére teszi Szieniawszka munkácsi látogatását, mely azonban csak két hónap múlva történt meg.

9 Arch. R. II. 4., 6.

10 Századok, 1896. 7.

11 U. o. 1895. 557.

12 Anna királyné Rákóczihoz 1706 október 6. Simonyi, III. 253—4.

A fejedelem a külső ügyekről és a bécsi udvarral folytatott tárgyalásokról részletesen tájékoztatta a magyar közvéleményt s így semmi esetre sem érheti az a gyakran hangoztatott, de mindenkor igazságtalan vád, hogy némely dolgok elhallgatásá-

191. ANNA ANGOL KIRÁLYNŐ.

val, némelyiknek kiszínezésével és egyoldalú tudósításokkal akarta téves útra vezetni a nemzetet. A most bemutatott nyolcz levél maga is világot vetett a magyar szabadságharcz nemzetközi helyzetére.[13] A fejedelem a gyűlésen sem nyilatkozhatott

[13] A rozsnyai gyűlés jegyzőkönyve. Századok, 1896. 13.

másképen, mint például a béke ügyében írt leveleiben.[14] A rendek tudtával annyi csalódás után is kész alkudozni, de nem hiszi, hogy néhány kérdés megelőző elintézése s a svéd és porosz királyok közbenjárása nélkül valamibe foghasson; az általános békében pedig a magyar nemzet ügyét is figyelembe kell venni. A miniszterek azonban semmit sem akartak tudni három főkívánsága: a kezesség, az erdélyi szabad választás és a katonaság kivitele felől;[15] sőt azt sem szerették, hogy a közbenjárók ebben az ügyben Rákóczival levelezzenek.[16] Bíztak abban a hírben, hogy négy dunáninneni, sőt — a mi teljesen téves értesülés volt — valamennyi dunántúli vármegye is fenyegetve intette volna a fejedelmet békére.[17] Bruyninx újesztendő másodnapján Rákóczit valóban biztosítani merte, hogy József király a nemzetnek minden törvényes kívánságát megadja.

A rozsnyai gyűlés ebből a levélből erősödött meg abban a hitében, hogy valamint azelőtt ámítva és nem őszintén tárgyaltak, úgy mostanság is a nemzet veszedelmére ügyekeznek.[18] Ezzel szemben a szenátus előtt állt XIV. Lajos franczia király izenete,[19] mely szerint Rákóczit, ha beiktatják, erdélyi fejedelemnek ösmeri el és vele, mint ilyennel, diplomácziai viszonyba lép. Ellenben nem ösmerheti el mindaddig a magyarországi confoederatiót, míg az ki nem mondja az Ausztriai Háztól való függetlenségét, mert ellenkeznék a franczia király méltóságával, hogy más uralkodó alattvalóival tárgyaljon. Ez válasz volt Rákóczinak Egerből tett kérdésére és teljesen megfelelt a nemzetközi szokásoknak; nem lehetett tehát az elszakadásra való felbujtásnak, izgatásnak tekinteni. A fejedelem megírta már a mult nyáron, a mikor a lengyelekkel, svédekkel közös hadműveletre készült, hogy Magyarország, mihelyt szövetségét

14 Okolicsányihoz 1706 november 6. Simonyi 282—3. Stepneyhez deczember 18. U. o. 288—9.

15 Bruyninx Stepneynek, deczember 22. Simonyinál, III. 291.

16 U. az ugyanannak, deczember 29. U. o. 300.

17 Stepney Harleynak, 1707 január 11. U. o. 301.

18 Századok, 1896. 14—15.

19 Rákóczi eml. 198—9.

keresik, kétségtelenül elválik az Ausztriai Háztól és új választáshoz lát.[20] Néhány hónap mulva ismét kijelentette, hogy Magyarország, ha Svéd- és Lengyelországokkal szövetkezhetik, nyomban új királyt választ.[21] A függetlenség kimondását tehát, nem éppen Francziaország szövetségétől várva, Erdély már tavaly kimondta függetlenségét. Francziaország föltételesen (hogy t. i. a beiktatás is megtörténjék) sietett azt elösmerni; sőt elégnek tartotta a fejedelemválasztást magát is, hogy Des Alleurs marquis már 1705 márczius 10-ikén mint franczia követ jelenjék meg az erdélyi fejedelem egri udvarában. Kéz alatt valamennyire eddig is segítette Magyarországot; de a nyilt szövetség föltétele itt is a függetlenség kimondása és az arra következő első sikerek voltak, mint évtizedek mulva az amerikai Egyesült-Államoknál. Rákóczi XIV. Lajosban talán még jobban bízhatott, mint Washington XV. Lajosban; de ugyan gyönge politikusnak tartanák ma a nagy amerikait, ha ezt a bizalmat kihagyta volna számításából! Pedig Amerika csak gyarmat volt, Angliának kétségtelen birtoka; míg Magyarország törvényesen önálló alkotmányos állam, a min az örökös királyság behozatala sem változtatott. Mostani királyát a nemzet csak trónkövetelőnek tekintette, mert az uralkodásához kötött feltételeket nem teljesítette, a mennyiben az ország lakosaival a szükséges dolgokra nézve nem tudott megalkudni és megegyezni. Nem tartották szabadon választott királynak. Nem is királyválasztás végett hirdetett országgyűlésen s mellé a rémuralomnak, az eperjesi mészárlásnak idejében választották meg. Tett ugyan esküt, de nem tartotta meg, sőt határozottan annak ellenére cselekedett. A királyi és uralkodói méltóság jogos birtokában sem volt; mert atyjának a szabadságharcz alatt történt halála után erőszakosan, katonai erővel akarta és akarja magát a királyság birtokába helyezni.

Mindezeknek figyelembevételével a fejedelem a január

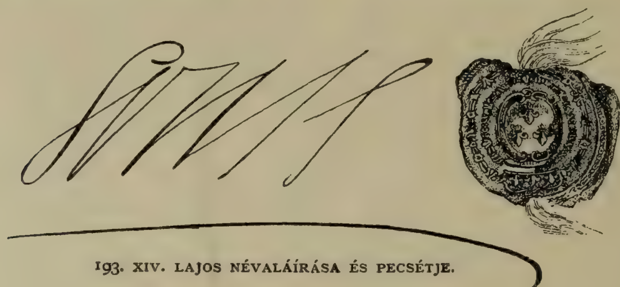
[20] Rákóczi Szaniszló királyhoz 1706 augusztus 4. Szalay, VI. 391.

[21] Rákóczi utasítása Rádayhoz 1706 deczember 2. U. o. 393.

192. XIV. LAJOS.

22-iki tanácsülésen fölvetette azt a kérdést, mit tegyenek a haza biztosítására, mivel a kibékülésben többé nem bízhatnak. Tanácsos-e *kimondani az Ausztriai Háztól való elszakadást*, a trónról való letételét s a trón megüresedését? Figyelmeztette a szenátorokat, hogy a közbenjáró hatalmak ugyan elösmerték ügyünk jogosságát, de a mi kedvünkért nem vesznek össze a császárral, míg össze nem törik az a felsőség, a melyet a császári fegyverek annyi győzelem után vívtak ki a francziákkal szemben. Ha kimondjuk a függetlenséget, szerződhetünk a franczia királylyal, a ki ennek következtében az általános béke tárgyalásánál

193. XIV. LAJOS NÉVALÁÍRÁSA ÉS PECSÉTJE.

a szövetségeseket megillető előnyöket biztosíthatja számunkra.[22] Azonban a függetlenségi nyilatkozat bajt is hozhat a nemzetre. Mert ha a császár fegyverrel győzi le nemzetünket, a hódítás jogára támaszkodva, épp úgy eltörölheti törvényeinket, mint a hogy azt II. Ferdinánd tette a csehekkel a fehérhegyi (prágai) csata után.

Sok hozzászólás után a szenátus még aznap kimondta, hogy látván az Ausztriai Ház fortélyos és színes béketárgyalásait, a

22 Rákóczi tudta, hogy XIV. Lajos békülni akar ellenségeivel s deczember 18-ikán figyelmeztette is, hogy ez a hír megijeszti a nemzetet. De nem kételkedett, hogy követei, mint Erdély fejedelmének követei, kiket Magyarország ügyeivel is meg lehetne bízni, a franczia király eszközléséből az általános béke-kongresszusban részt vehetnek. (Fiedler, II. 474.) Ehhez a gondolathoz száműzetése első éveiben is hajthatatlanul, de nagyon érthető módon ragaszkodott. 1706 augusztus 6-ikán maga figyelmeztette Lajost, (u. o. II. 468.), hogy ősével, I. Györgygyel, XIII. Lajos felhatalmazottja, Croissy, az utódokra is kiterjedő szövetséget kötött (1642 április 26.). Szinte csodálatos, miért nem hivatkozott reá, hogy ennek értelmében az általános békébe is bele kell őt foglaltatnia, a mire dédapja még a linzi békekötés után is gondolt, mikor attól tartott, hogy III. Ferdinánd nem hajtja végre a békét. A kongresszuson való megjelenés most még inkább jelentette volna Magyarország nemzetközi elösmertetését.

vele való megbékülésben nem bízik. Folytatni kell tehát a hadakozást. Az Ausztriai Ház bizonyára ellenünk fordítja minden tőle kitelhető és gondolható erejét. Az erejében megfogyatkozott magyar haza egymagában nem állhatván ellene, szükségképen külső fejedelmekhez kell fordulnia s a velök való szövetséget keresnie. Ezt főképen azért kell tennie, hogy az általános európai béke tárgyalásánál szava legyen s abból ki ne rekesszék. Külső fejedelmekkel azonban nem szövetkezhetik, hacsak magát szabad nemzetnek nem nyilvánítja; mert egy fejedelem sem fogadhatja pártfogásába a más fejedelem jobbágysága alá vetett nemzetet. Hogy pediglen magát szabad nemzetnek nyilvánítsa, szükséges az ausztriai uralomról való lemondás (Dominii Austriaci abrenunciatio): «úgy, hogy a ki ezen édes hazánk eleitől fogvást szabad nemzetét maga jobbágyának és örökös vasallusának tartja, azt ez — régi eleitől származott, törvényes szabadságához ragaszkodván — úgy mint azon szabadságainak megrontóját, urának ne tartsa».

Ennek kimondására a jelen idő lévén legalkalmasabb, össze kell hívni az országgyűlést Rozsnyó városába február 24-ikére, hogy a letételt ugyanaz a nemesség mondja ki, mely a szövetséget megalkotta. Időközben küldjenek az európai hatalmakhoz követeket, a kik föltárják előttük hazánk igaz ügyét, az önkényes uralomra törekvő Ausztriai Házzal való kibékülés lehetetlenségét, s őket jóakaratra, pártfogásra kérjék. Addig a szenátorok az egész határozatot titokban tartsák.[23]

A fejedelem tudta, megírta, talán el is mondta, hogy «ingadozik Európa mérlege, a mit idáig a Bourbonok tartottak kezökben; a mit ezektől elvesznek, az vagy Ausztriát fogja erősebbé tenni, vagy pedig Anglia és Hollandia kapja. Ezek ugyan Európa legszabadabb államai; de remélhetni-e, hogy Magyar- és Lengyelország védelmére fegyvert fogjanak?» Ellenben politikai

[23] Rákóczi emlékíratai, 198—9. és Rosnaviensia Conclusa. Századok, 1896. 13—16., a melylyel Thaly először mutatta ki, hogy Vetésynek Fiedlernél közlött s a Habsburgok detronizáczíójára vonatkozó levelei nem hitelesek, sőt hazugok.

szükség: Svéd-, Lengyel- és Magyarország szövetsége, hacsak Európa ismét a török karjaiba nem akarja hajtani hazánkat. Már pedig a nemzet inkább hódol a töröknek, mint az eperjesi mészárszék rendezőinek. «Igaz, a császár némi ködös csillagzatra mutat, mint a békeszándék hirdetőjére; de Magyarország a nyomorúság oczeánján nem bízhatik ebben a kis fényben. Nem sarkcsillag az, melytől révpartra jutását remélhesse!»[24]

A szűkszavú jegyzőkönyvből is látható, hogy ez a gyűlés, melyben a fejedelemmel együtt mindössze 14-en vettek részt, nem hódolt a tömeget gyakran magával ragadó ékesszólás erejének, hanem diplomácziai iratok, mérséklő beszédek meghallgatásával, az európai helyzet és minden eshetőség figyelembevételével, nyugodtan, megfontolva, egyhangúlag hozta meg határozatát. Az egészen harmadnap (24-ikén) csak annyit módosított, hogy a fejedelem az országgyűlést ne Rozsnyóra, hanem a borsodi Ónod mezejére s nem február 24-ikére, hanem — hogy a külföldre küldött követek jobban eljárhassanak dolgaikban — május elsejére, Szent Fülöp napjára hirdesse ki, hogy «a szabad uralkodásra vágyódó Ausztriai Ház által földre tapodott édes hazánk törvényes szabadságát régen óhajtott virágzó állapotára» hozhassák.[25] Ezen az ülésen azt is kimondták, hogy külföldre küldött követeik a legalkalmasabbnak nyújtsanak reménységet a királyságra; a miből kitűnik, hogy a függetlenség fölvetésének antidinasztikus, de nem antimonarchikus czélja volt. Kimondták továbbá, hogy hazaáruló, a ki az országgyűlés megnyiltáig hitet nem tesz a confoederatióra.[26] Február 3-ikán, még egyszer és utoljára, Horvátországot is azzal hitták föl a csatlakozásra, hogy ha nélküle győznek, kizárják a győzelem gyümölcsének élvezéséből.[27]

Egyeseket már a tisztító tűzön sem engedtek keresztül. A szenátus is belenyugodott, hogy gróf Forgách Simon altábor-

[24] Rákóczi utasítása Rádayhoz, 1706 deczember 2. Szalay, VI. 393—4.

[25] Az ónodi generalis convent meghívója visszafelé, január 22-ikéről van keltezve. Egy eredeti példánya az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény, Erdély tört. 38. kötet.

[26] Századok, 1896. 19.

[27] Szalay, VI. 389.

nagy rabságban maradjon,[28] január 24-ikén pedig Illyés István szenátort és czímzetes püspököt lemondásra kényszerítette,[29] mert egyiket sem tartotta megbízható embernek. A forradalmi idők a jellemet előbbrevalónak tartották az írói és minden egyéb érdemeknél. Volt forradalmi erő abban is, hogy mikor a függetlenségi nyilatkozathoz a külföld jóváhagyását, sőt segítségét keresték, egyúttal elfogadták Bercsényinek a honvédelem és a hadsereg újjászervezésére vonatkozó terjedelmes javaslatát.[30] Ez annak a jele, hogy a fejedelem és a tanács Istenen kívül mégis csak a nemzet saját erejében bízik legjobban. «Nem szorúltunk meg annyira — izente a svéd és a lengyel királyoknak,[31] — hogy, ha kell, a háborút még több esztendeig ne folytassuk . . . . A *nép* velünk van egy lélekkel!»

XVII.

A FEJEDELEM ERDÉLYI ÚTJA.

FEJEDELEM és a szenátus 1707. február 5-ikéig maradt Rozsnyón.[1] A tanácsnak az utolsó napokban jelentette be, hogy még a tavaszszal elfoglalja erdélyi fejedelmi székét.[2] Bemenetelét mind a két hazára szükségesnek találván, megbízta Vay Ádámot, menjen előre s Hadadon vagy más alkalmas helyen Pekri Lőrinczczel, Mikes és Teleki Mihálylyal s a két Barcsayval beszélje meg az országgyűlés összehívására s az ő bevonulására vonatkozó dolgokat. Tájékozódjék a fejedelmi beiktatásoknál követni szokott szertartásokról, a fejedelmek udvartartásáról és

28 Esete Rákóczinál, Emlékiratok, 197—8. Pöre és mentsége Hadtört. Közl. 1891. 433—461. Thaly, gróf Forgách Simon mint tábornok és író. (Irodalom- és műveltségtört. tanulmányok, 211—268. l.)

29 Századok, 1896. 18.

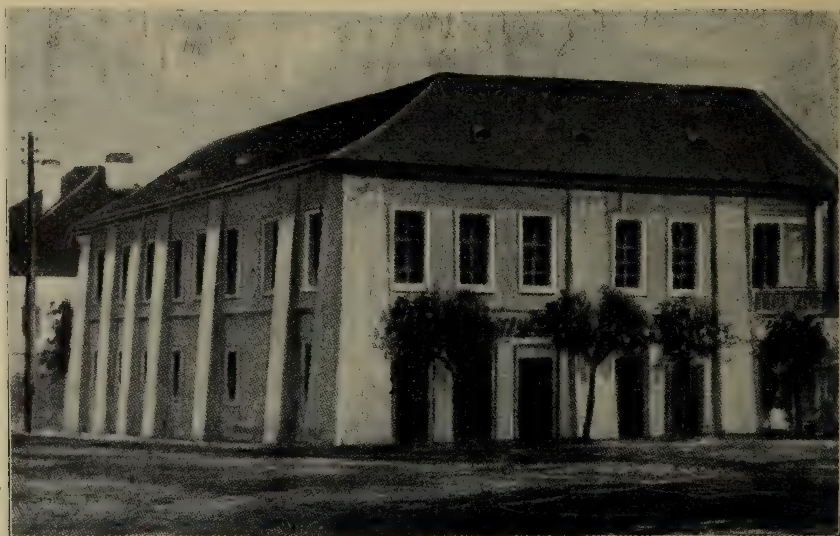
30 Ösmerte Rákóczi, emlékiratok, 199—202.

31 Rákóczi utasítása Rádayhoz. Szalay, IV. 394.

1 Február 4. és 5. napjairól még vannak a fejedelemnek a tanácsból kelt rendeletei. (Arch. R. II. 15—18.) Aszalay udv. titkár tévedése lehet, hogy február 4-ikén egyik rendeletét mégis Munkács várából keltezi. (U. o. 16.)

2 Rákóczi eml. 202.

a kincstári jószágokról.[3] Teleki Mihály őt már az esztergomi táborban megbiztatta,[4] hogy a német kijövetelével az egész Erdély újabban meghódol és a nemesség visszatér hűségére. Hiszen még a labancz Teleki László is rosszul érezte magát Szebenben. «Őrjöngenek az emberek és mi javainktól, boldogságunktól megfosztva kínlódunk e könyörületlen szász veremben. Az Isten szállaná meg az emberek kevélységét szent lelkével és tanítaná meg arra, hogy adják meg az Istennek, a mi az Istené, a császárnak, a mi a császáré!»[5]

194. A ROZSNYÓI RÁKÓCZI-HÁZ.

Október 30-ikán a fejedelem a borsodi Tibold-Daróczon táborozott, mikor az erdélyi megyék «a fejedelem rájok való gondviselése után újólag kiszabadúlván és mintegy halálos betegségből felgyógyúlván», valóban «nagy örömmel, eltökéllett jó lelkiösmerettel futottak kegyesen oltalmazó szárnyai alá». A vármegyék szónoka tiszta szívvel és lélekkel kívánta, hogy az Úristen őt édes nemzetünknek az egyiptomi igából való

3 Kelet nélkül, Arch. R. II. 6–8.

4 Rákóczi Telekihez 1706 augusztus 22. Erdélyi Nemz. Múzeum, okl. törzsgy. (Köntzey ajándéka.)

5 Teleki László 1706 szeptember 19. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Múzeum.

kiszabadításra csodálatosan kimutatván, édes hazájokba hamarosan behozza, békességesen és nagy örömmel méltóságos fejedelmi székébe ültesse és hosszas esztendőkre — ellenségeinek bosszújára és megszégyenítésére — szerencsés, boldog országlással megáldja. Megköszönték, hogy «nem tekintvén mostani esetöket», fejöknek megkegyelmezett; de kegyelmet kértek jószágaikra nézve is.[6] A fejedelem még aznap írásban közölte velök kedvező határozatát.[7] Velőkig ható szavakban előre bocsátotta, az Ausztriai Ház milyen zsarnoki módon uralkodott rajtuk. Dicsérettel emlékezett meg a nemes vármegyéknek buzgóságáról, melylyel a szabadság visszavívására a magyarországi nemes rendekkel nemcsak szövetkeztek, hanem őt szabad akaratjokból fejedelmöknek is választották. A midőn azonban az ellenség hadi szerencséje és nagyobb ereje következtében Erdélyből kivonúlnia kellett, keserűséggel hallotta, hogy «a maguk szabadságának oly drága munkájához, és hozzá, fejedelmökhöz szorosan tartozó kötelességöknek levetkezésével őt nemcsak megtagadták, hanem — a mint kérésökben is bevallják — az ellenség álnok, hitegető, édes beszédeit s keresztényi hit alatt adott kegyelmét elfogadván, tulajdon vérök, életök s nemzetök drága szabadságai és belső részei ellen való fegyverkezésre és ellenségeskedésre hittel tettek igéretet. Nevezetes és czégéres bűnük miatt példásan büntethetné őket; azonban, egynéhány főbbet kivéve, a nemes vármegyék tagjainak mégis kegyelmet adott személyökre nézve. Csupán jószágaik elkobzását rendelte el; azonban megengedte, hogy azoknak visszaadatása iránt egyenként folyamodjanak hozzá. Ebben az ügyben Beszterczére 1707. januárius 10-ikére országgyűlést hívott össze.[8]

Báró *Tige* a gyűlés megtartását és a kuruczok megerősödését akadályozni akarván, az év elején Debreczen alól, hol Rabutintól elvált, ismét Erdélyre rontott; de nem Nagy-Váradon

[6] Kemény gyüjt. az Erd. N. M.-ban.

[7] Rákóczi az erdélyi vármegyékhez, október 30. U. o.

[8] Fehérmegye levele főispánjához, Pekri Lőrincz tábornokhoz 1706 deczember 22. (Teleki-lt., T. S. oszt. 3268. sz. eredeti fogalmazat. Fehérmegye követei Olasz Jakab és Hatvani György voltak.

át, a honnan a kuruczok Kolozsvár alatt várták, hanem Déva felől. Csak Szeben megsegítése után, február 1-én indúlt Kolozsvár felé, a melyet azonban a Bethlen-bástya felrobbantása után sorsára hagyott. «A kincses Kolozsvárból koldús Kolozsvár lőn a kétféle had között; annál több kerített magyar város sem vala Erdélyben: az is elpusztúla Rákóczi miatt.»[9] Kocsárd alatt Pekri fölverte Tiget és visszaszorította Szeben alá, de nem aknázta ki győzedelmét; mindamellett erősen biztatta a fejedelmet Szeben bevételével és bejövetelét sürgette. A fejedelem — Rozsnyóról Munkácsra menve — február 8-ikán Sárospatakról értesítette,[10] hogy már szinte útban is van «a nemes haza sokféle zűrzavarokkal összeegyeledett állapotának Isten szent segedelméből mindnyájokat megörvendeztető rendbe és karba állítására». Hadi segítséget azonban a nagy fagyok miatt csak tavaszra igérhetett. A nála éppen eznap tisztelgő erdélyi követséget biztosította,[11] hogy «bemenvén a hazába, oly rendbe kíván minden dolgot állítani, melyből mindenekre nemzetünknek régen kívánva várt és óhajtott boldogúlása terjedjen és állandóképen maradékainknak is megörökösödjön». Február 11-ikén már ismét Munkácson volt,[12] hogy erdélyi útjára készületeket tegyen.[13] 15-ikén onnan hirdetett Marosvásárhelyre[14] márczius 28-ikára országgyűlést a fejedelemségbe való beiktatásra, a melyre a Részek (Partium) vármegyéit is meghítta. Eleink — szólt — sok időtől fogva repeső szíves óhajtással várták az egész világ előtt nagy emlékezetben forgó

195. TIGE TÁBORNOK NÉVALÁÍRÁSA.

9 Cserei Hist. 373.

10 Arch. R. II. 18—20.

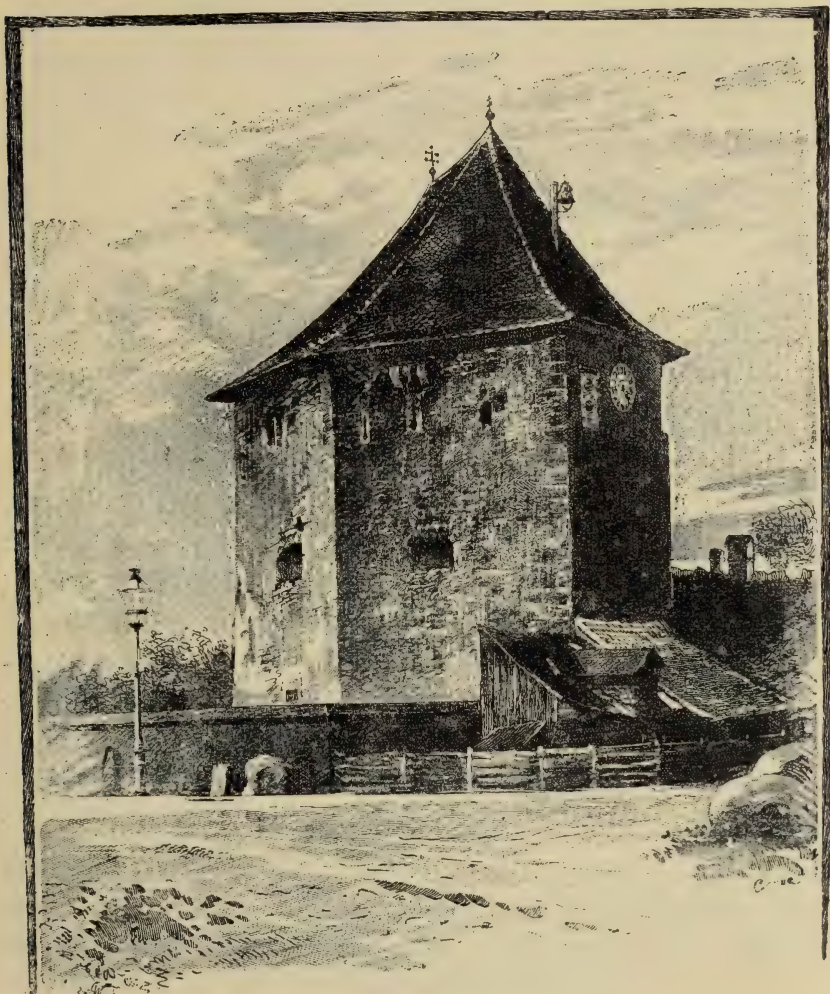
11 U. o. 20.

12 Rákóczi Darvayhoz, Arch. R. II. 20.

13 Rákóczi eml. 203., de 1706 végéről mondva, a minthogy a fejedelem a rozsnyai tanácsülést mindvégig 1706 keretében beszélte el.

14 A helyre nézve azonban még febr. 21. is habozott. A gyűlést legjobban szerette volna Kolozsvárt megnyitni, a beiktatással Gyulafehérvárt folytatni s egy harmadik helyen (talán Marosvásárhelyt) befejezni. (Rákóczi Vayhoz, Arch. R. II. 23.)

nemzeti szabadságunk helyreállítását. Azt azonban az Ausztriai Ház az örökös királyság behozatalával gyökerestül felforgatta és elnyomta. Mikor a szabadság újabban lábra kapott, porából

195. A KOLOZSVÁRI BETHLEN-BÁSTYA.

megelevenedett és édes hazánkban állandó megmaradását mutogatja; de megerősítése végett értelmünket, akaratunkat, minden tehetségünket egyesíteni kell a mostan hirdetett országgyűlésben és minden tettökben.[15] Pár nap mulva — márczius 3-ikán —

[15] Biharvármegye és Debreczen meghívója u. o. II. 22.

jóváhagyta a beszterczei országgyűlés határozatait[16] és kedvesen fogadta, hogy a rendek őt újból behítták. «Reá hűséges óhajtással és kívánsággal váró híveit személyes jelenlétével és a régtől sokféle sanyargatásokkal küzködő haza zűrzavaros állapotának a jó rendbe való hozás által kívánatos szabadsággal díszeskedő csendesség megujúlásával nemcsak megörvendeztetni, hanem Isten szent segedelme által mintegy új életre támasztani és vezérelni kívánta.»

Munkácson őt ebben az időben a vendéglátás színe alatt nagyon fontos külső politikai tárgyalások tartóztatták. Már február 26-ikán megérkezett hozzá Bercsényi feleségestül, márczius elsején pedig Szkólyából *Szienyiavszka* herczegné, 300 lengyel katonával és sok úrral.[17]

A főtábornok nagyon vidám tervet készített erre a találkozásra. A mint megjön a herczegné, a mulatságot újra kezdik, nyájas kedvvel vígadnak; pénteken (márczius 4.) készülődnek, szombatra Ungvárra mennek, vasárnap hip-hoppolnak, hétfőn is farsangolnak, kedden kedvvel végeznek. «Szerdán? E bon! Bu (wo) ist der Herr Oremus? Durt wohnt er a kapliczában!»[18] A fejedelem nagyjából jóváhagyta és követte is ezt a «regulamentalis opiniót», de a zajos ünnepségek színe alatt komoly tanácskozások folytak. XIV. Lajos már tavaly megvásárolta Rákóczi számára a Szobieszka Mária lengyel királyné jaraszlói uradalma felét 800.000 livreért;[19] a fejedelem még 1706. november 28-ikán megbízta Fierville ezredest, hogy ebben az ügyben értekezzék a herczegnővel.[20] A szerződést saját neve alatt nem köthette meg, mert az őseinek lengyel honosságáról szóló oklevelét a lengyel országgyűlésen még ki nem hirdették.[21] *De Bonac* marquis tehát, a XII. Károlynál levő franczia követ, *Bilinsky* gróffal, a korona fő maréchalljával úgy szerződött,

[16] Rákóczi Pekrihez u. o. 30.

[17] Tsétsi János krónikája. MHH. XXVII. 306.

[18] Bercsényi Rákóczihoz február 18. Arch. R. V. 365.

[19] Rákóczi eml. 308. Rákóczi Krucsaynak 1712. május 20. Arch. R. III. 740.

[20] Rákóczi Krayhoz 1706 november 28. Arch. R. I. 686.

[21] Rákóczi önéletr. 212.

hogy azt a herczegnő nevére írják,[22] a miben most a fejedelem is megnyugodott.[23] Lehet, hogy ekkor megint szóba hozták

197. GRÓF BERCSÉNYINÉ, CSÁKY KRISZTINA GRÓFNŐ.

Rákóczi lengyel királyságát, a melyet a herczegnő ekkor még a svéd király segítségével akart megszerezni rokonának. A fejedelem

[22] Rákóczi eml. 308.
[23] Rákóczi Krayhoz, 1707 márczius 17. Arch. R. II. 58.

viszont csak úgy nyujthatna segítséget Lengyelországnak, ha a svéd király biztosítná őt támogatásáról; mert e nélkül nem teheti ki hazáját új háború viszontagságainak, az oroszok és a kozákok barbár betöréseinek.[24] Most, márczius 10-ikén, megizente neki, hogy seregének egy részével kész Lengyelországon át a fölkelésre hajlandó Sziléziába nyomúlni.[25] Ha Károly ekként előbb nyomúlhat Csehországba s a császárral szemben összefog a magyarokkal, Magyar- és Erdélyország függetlenségét nemcsak kimondani, hanem biztosítani is lehetett volna. Pedig a munkácsi zajos farsangolásnak éppen ezeket a nagy terveket kellett takargatnia.

A herczegnő távozása után márczius 12-ikén (a tervezettnél egy nappal későbben) végre csakugyan megindúlt Erdély felé.[26] Ungvárt Bercsényiék vendégszeretetét élvezve, harmadnap folytatta útját.[27] Jó híreket hallott. Károlyinak az alföldi Maros mentén, Esterházy Antalnak és Bottyánnak a Dunántúl voltak sikerei s Bercsényi Lipótvár ostromához készűlt. Ezeknek a híreknek hatása alatt a nádor és a labancz urak az ország alkotmányos szabadsága érdekében a király elé terjesztett emlékíratukban[28] maguk is sürgették, engedje meg az erdélyieknek, hogy maguknak a magyar királytól függő fejedelmet válaszszanak, a kihez azonban a Részek ne tartozzanak. Bizonyára megnyugodtak volna a már megválasztott Rákócziban is, ha ezt a korlátozást elfogadja. Hiszen Erdélyből már jóformán csak Szeben, Déva, Fogaras és Brassó volt a császáriak kezén.

A fejedelem kísérete egyre nőtt, a mint Ecseden (márczius 17-ikén), Túnyogon (márczius 18-ikán), Szatmáron (márczius 19-ikén), Erdőszádon (20—21-ikén), a szilágyi Czikón (22—23-ikán) és Szamosújfalun (23-ikán) át Erdély határaihoz közeledett. Itt várták az erdélyi urak: Teleki Mihály, a ki három vonalban állította fel a partiumbeli sereget, Mikes Mihály, Barcsay Ádám,

24 Rákóczi Potoczki kijevi palatinusnak, 1707 januárius 16. Arch. R. II. 8.

25 Szalay a Századokban, 1870. 12.

26 Rákóczi eml. 205. Márczius 12. Munkácson kelt levelei. Arch. R. II. 45.

27 Ungvárt márczius 13—15. U. o. II. 46—57.

28 Szalay, VI. 398. Horváth, VI. 461—4.

Bethlen János, Bartha András stb. A fejedelem lóháton, feltett süveggel fogadta Teleki és Mikes üdvözletét. Válaszában elmondta, mi czélja volt kezdettől fogva. Igen nyájas beszéddel adott hálát Istennek az eddigi sikerért s mindnyájokat biztosította kegyelméről. Benn, a fejedelem szállása előtt, Mikes üdvözölte a fejedelem kornyétás udvari hadát, mire Vay Ádám udvari kapitány felelt.[29]

Másnap a fejedelem Teleki Mihályt, Barcsay Ábrahámot, Bartha Andrást egy levéllel követségbe küldte Marosvásárhelyre a rendekhez s később maga is utánuk indúlt. Csákigorbón, Szinnyén keresztül 26-ikán ért Désre, «eleinek kedves lakóhelyébe», hol másnap 31-ik születésnapját töltötte. Szivét fölvidította a hely szép, kies fekvése; de elméjét mód nélkül fel-

198. BARCSAI ÁBRAHÁM NÉVALÁÍRÁSA.

háborította az országban növekedő zűrzavar, a hatalmasok kegyetlen uralkodása, sarczolása. Úgy látta, némelyek nem azért fogtak fegyvert, hogy általános legyen a szabadság; hanem hogy most ők kövessék el, a mit valaha a német tett.[30] Kedvetlenül folytatta útját Bálványosvár alján, Mátén át a kolozsi Nagynyulasra, a hol egy ezreddel gr. *Pekri* Lőrincz fogadta.« Pekriben ugyan senki sem bízott — írta a fejedelem;[31] — de ravasz és hatalmas szónok lévén, sok zavart okozhatott». A fejedelem márczius 30-ikán érkezett Mezőbándra,[32] az utolsóelőtti állomásra, hol azután négy napot töltött. A rendek már másnap megválasztották a három nemzet és a Részek egy-egy követét az üdvözlő küldöttségébe, a melyet a fejedelem harmadnap nagy díszszel fogadott.

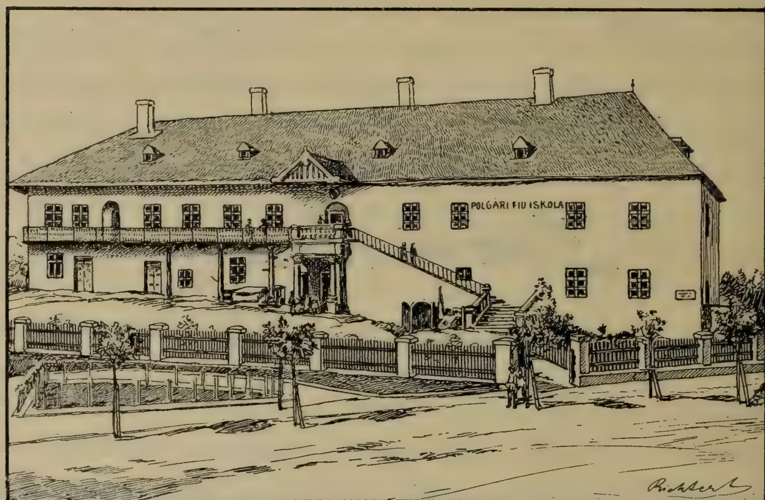
29 Teleki Mihály naplója, márczius 23. Teleki-lt.

30 Rákóczi Bercsényihez 1707 márczius 27. Arch. R. II. 61.

31 Rákóczi emlékíratai, 206.

32 Teleki naplója márczius 30-ikáról. Emlékírataiban (206. l.) a fejedelem rosszul emlékezett, hogy a megnyitási határidő előtt tíz nappal érkezett meg; mert a határidő márczius 28. volt.

Nagyon elégedetlen volt a beiktatás föltételeivel; úgy vette észre, ezek azért olyan szigorúak, hogy ne valósíthassa meg ősei egykori törekvését, családjában örökössé ne tehesse a fejedelemséget. Ösmerve Rákóczinak az örökös királyságról vallott nézeteit, senki sem vádolhatja azzal a következetlenséggel, hogy örökös fejedelemségre tört volna. Csak később, száműzetése első esztendejében tartotta kívánatosnak, hogy Erdély az ő

199. A RÁKÓCZI-HÁZ DÉSEN.

családjának örökös fejedelemsége s a magyar királyok hűbérese legyen, ha nem akarják, hogy a török ismét elfoglalja; azonban a fejedelemséget akkor is szabad választatása alapján követelte vissza.[33] Ellensége volt a korlátlan uralkodásnak is, hiszen évek óta küzdött ellene: «utat keresvén a fejedelmek megzabolázására».[34] Már a szécsényi országgyűlésen kijelentette, hogy a tárgyalásnak és az ország kormányzásának meghatározása teljes szabadsággal a rendek joga.[35] Később, a versaillesi udvarban, XIV. Lajos kormányzása szelleméhez közeledett;[36] de most azt

33 Rákóczi Besenvalhoz 1711 november 24. Fiedler, II. 488. Szalay, Rákóczi bujdosása, 178.

34 Rákóczi Szirmaynak 1706. január 4. Arch. R. I. 463.

35 Rákóczi önéletrajza, 177.

36 Intelmei a fejedelmek számára u. o. 172—5.

tartotta, hogy valamint ő nem kívánja mások jogait csorbítani, úgy azt sem engedheti, hogy akárki is piszkálhasson fejedelmi és földesúri jussaiban.[37] A szabadságharcz kitörésekor különben is egyedül tőle függött, hogy a nép első lelkesedését fölhasználva, a rendek összehívása és választás nélkül legyen Erdély fejedelme. De a választott fejedelmekre mindig gyanakodnak s ha tulajdon lelkiösmeretök meg nem nyugtatná őket, folytonosan szerencsétlenek volnának. Pedig a legábrándosabb dolog azt hinni, hogy esküvel és törvénynyel köthetnek meg olyat, a kit saját lelkiösmeretök meg nem köt.[38] El volt határozva, hogy inkább visszafordúl s a városba be sem megy, mintsem elfogadja Apafi hitlevelét, melynek több pontja ellenkezett a fejedelmi méltósággal.[39] Április 4-ikén módosításokkal ősei hitlevelének kiadásában állapodott meg a rendekkel. Néhány pontot csak azért hagyott meg, hogy a közte s az ország közt származható bizalmatlanságot eltávoztassa; mert «némelyek olyanok, hogy ha kérték volna, sem cselekedte volna, nemhogy arra ne esküdjék, hogy nem cselekszi».[40]

A hitlevélnek tizenkilencz pontja volt.[41] A fejedelem megfogadta, hogy mindenkit személyválogatás nélkül megoltalmaz a négy bevett vallásban; de nem bírhatta rá a rendeket, hogy a másik háromnak módjára helyreállítani engedjék a katholikusok püspökségét.[42] Kijelentette, hogy a Magyarországgal kötött uniót megtartja, a haza törvényes szabadságához illő békét szerez. Az országokkal, kivált a törökökkel jó szomszédságot tart, az ország tisztjeit meghagyja, minden nemzetből összesen 12 tanácsost választ. Az ország határait, végházait el nem idegeníti, a szabad fejedelemválasztás jogát megőrzi, a tanácsban és az országgyűlésen a szólásszabadságot biztosítja. A sérel-

37 Rákóczi 1708 április. Arch. R. II. 256.

38 Rákóczi eml. 211—2.

39 U. o. 206.

40 Rákóczi Bercsényihez, 1707. április 4. Arch. R. II. 62—3. Teleki naplója április 4-ről.

41 A marosvásárhelyi országgyűlés I. t.-c.-e. Az Erdélyi N. Múzeumban levő példányról közölte Thaly, Tört. Tár, 1897. 580—3.

42 Rákóczi eml. 206—7.

meket országgyűlésen megszünteti, a kiváltságokat, adományokat tiszteli, igaz törvényt szolgáltat s mindenkinek szabadságot enged igazsága előmozdításában. A régi, el nem törölt törvényeket megtartja, a főispánt a vármegye kellő vagyonú nemeseiből nevezi ki; a székelyeknek, szászoknak saját nemzetökbeli tiszteket ad. Az ország rendeit térítvények adására, akaratlan szolgaságra nem kényszeríti s ha ezt a hadjáratot befejezi, a hazafiakát külföldi hadjáratra ki nem viszi.

Ezek után bevonúlása s fogadtatása rendtartásait szabályozta. Mivel a régi szokásokról már a legöregebbek sem tudtak, elhatározta, hogy a magyar királyok koronázásánál szokásos módon iktattatja be magát.

XVIII.

AZ UTOLSÓ FEJEDELMI BEIKTATÁS ERDÉLYBEN

A fejedelem április 5-ikén, kedden indúlt meg Mezőbándról. Nyulason csatlakozott hozzá Pekri ezrede, mely már harmadnapja állott ottan; továbbá Székely Miklós kopjás, lobogós ezrede és öt század karabélyos. Erre következett tizenkét karabélyos, két udvari strázsamester és párosan az étekfogók; két zöldlobogós étekfogó egy allovászmesterrel; 12 szépen fölszerszámozott mezei vezetékló, s 8 (Teleki szerint 9) drágaköves, aranyos, ezüstös török szerszámú ló, melyet 2—2 (Teleki szerint 1—1) gyalog palotás vezetett. A két fölovászmester után mentek a török síposok, rézdobosok és hat trombitás. A két fölovászmester után párosan bejáró úrfiak jöttek, majd két csuhadár (cubicularius, udvarnok), két fegyverhordozó, három főhadsegéd s párosan Vay udvari kapitány és Ottlyk főudvarmester.

A fejedelem maga szarvasszínű fakólovon ült: «zöld bársony, skófiummal készült egyetmás rajta; fejér kolcsag, köves, medailleos süveg a fejében.»

Mindjárt a fejedelem után ment Des Alleurs tábornok, francziа követ, két magyar tábornokkal s a kornyéta (fejedelmi zászló)

OS FRANCISCUS II. DEI GRATIA SACRI ROMANI Imperii & Tranſylvaniæ *Princeps* RAKOCZY; Partium Regni Hungariæ *Dominus*, & Siculorum *Comes*; *Pater Patriæ*; Pro Libertate Confœderatorum Regni Hungariæ Statuum, necnon Munkácsienſis & Makoviczienſis *Dux*; Perpetuus *Comes* de Sáros; *Dominus Hæreditarius* in Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerents, Onod, &c.

Memoriæ commendamus, tenore præſentium ſignificantes, quibus expedit, Univerſis: Quòd cùm poſt ſumpta ad redintegrandas Inclytæ Gentis Hungaricæ Libertates, jamque à quadriennio, faventibus Superis fœliciter continuata Arma, ad capeſſendum Regni Tranſylvaniæ, Partiumque Hungariæ eidem annexarum, Regimen Electi & Invitati; Fidelibus noſtris Dominis Statibus & Ordinibus dicti Regni noſtri Trium Nationum, pro die vigeſima octava Menſis Martii, Anni præſentis infrà ſcripti, in Civitatem Maros-Vasarhely Generalem Diætam, pro Paterna animi noſtri ſolicitudine indixiſſemus, ubi prædicti Iidem Domini Status & Ordines more ſolito, magno numero Congregati, concluſis tandem Tractatibus, ſalutem, publicamque eorum tranquillitatem tangentibus & concernentibus, Noſtram venientes in præſentiam, exhibuerunt & præſentaverunt Nobis, certos quosdam infrà ſcriptos Articulos, in eadem Diæta, communibus Ipſorũ votis & ſuffragiis, parique & unanimi conſenſu concluſos. Supplicantes Nobis humilimè, quatenus Nos eosdem omnes & ſingulos Articulos, omniaq; & ſingula in eisdem contenta, ratos, gratos, & accepta habentes, Noſtrumq; benignũ Principalẽ conſenſũ illis præbentes, authoritate Noſtra Principali clementer acceptare, approbare, ratificare & confirmare, atq; tàm Nosipſi obſervare, quàm per alios õnes quorũ intereſt, obſervari facere dignaremur. Quorũ quidem Articulorũ tenor talis eſt.

A MAROSVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYÜLÉS ARTICULUSAINAK ELSŐ LAPJA.

nek a azon summa Pénz a' végre rendeltetett vólt, hogy az akkori időben a' Tatár rabságában esteknek ki váltására fordíttassék; mindazáltal azon szükségre kevesset *expendál*ván, és nagyobb részét magánál meg-ta tván; a' kikért mit adott-is, azokat *contractualiter* maga Jobbágysága alá kötelezte: Végeztük Felséged *Consensus*ából egy akarattal, hogy az ollyan nagy igasságtalanságra nézve, nem tsak az említett adósság és erőszakos Jobbágyság alól fel-szabadúljanak, hanem egyszersmind a' mostani ki-rendelt *publicus Inquisitor*ok által ezen állapotban *inquirál*tatván, a' magok Fő Tiszti és *Thesaurarius* Ur Atyánkfiai eleibe vihessék panaszokat; a' kik-is szorgalmatoson *investigál*ván és bizonyoson ki-tanúlván a' dolgot, tegyenek és tehessenek a' Felséged *ratificatio*jáig illendő *satisfactio*t.

ARTICULUS XXVI.

A' Máramarosiak és Beszterczeiek közt való Controversiának el-igazításáról.

A' Máramarosi és Beszterczei Atyánkfiai között az Iza vizén egynéhány Faluk Határi, és Havasok iránt való *Controversiá*nak *investigatio*jára, Felséged Kegyelmes *Consensus*ából rendeltük *Commissarius*oknak, a' Vármegyékről, Gróff *Bethlen János* és *Suki Mihály*, a' Székelységről *Keresztúri Miklós*; a' Szász *Natio* részéről, *Apódi György*, Atyánkfiait: ő Kegyelmek mindenik részről egyet értvén, és bizonyos *Terminust praefigál*ván, *investigál*ják, és a' következendő Ország Gyülésére *reportál*ják.

Conclusio.

Nos itaque praemissa supplicatione Fidelium Nostrorum, Dominorum Statuum & Ordinum, Regni nostri Transilvaniae & Partium Regni Hungariae eidem annexarum, Trium Nationum, Clementer exaudita & admissa, praescriptos universos & singulos Articulos, Nobis modo praemisso praesentatos, praesentibusque Literis Nostris de verbo ad verbum insertos & inscriptos, ac omnia & singula in eisdem contenta, ratos, gratos & accepta habentes, eisdem Nostrum Principalem consensum praebuimus, atque illos & quaevis in eisdem contenta, authoritate Nostra Principali acceptavimus, approbavimus, ratificavimus & confirmavimus. Offerentes Nos benignè, quòd praemissa omnia in omnibus Punctis, Clausulis & Articulis, tam Nosipsi observabimus, quàm per alios omnes, cujuscunque status & conditionis existant, inviolabiliter observari faciemus. Imò acceptamus, approbamus, ratificamus & confirmamus, harum Nostrarum vigore & testimonio Literarum mediante. Datum in Civitate Nostra Maros Vásárhely, Die vigesima prima currentis Mensis Aprilis, ultimâ videlicet dictae Generalis Nostrae Diaetae, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septimo.

A MAROSVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYÜLÉS ARTICULUSAINAK UTOLSÓ LAPJA.

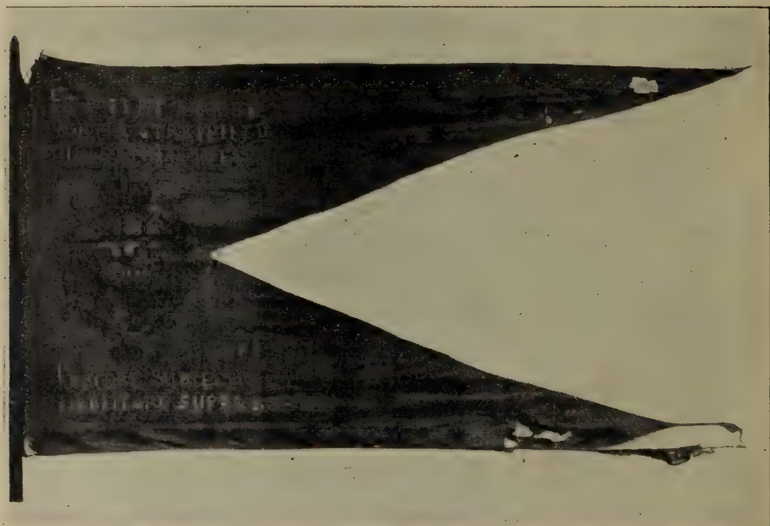
alatt az udvari népség. A fejedelem 3 s az udvari kapitány és főudvarmester 1—1 hintaját öt század karabélyos, 3 század vöröskopjás székely és két század franczia gránátos követte.

Így érkeztek a Maros vásárhelyi hídjához, hol az erdélyi rendek lóháton várakoztak. A hídon átkelve, Pekri Lőrincz az ország nevében üdvözölte. Ekkor jobbról-balról 3—3 pompásan öltöztetett kengyelfutó csatlakozott s közrefogták őt a vörös deliások (ezüst csattos katonák). A követek párosan sorakoztak a kornyéta után. Egyebekben a régi rendet megtartva, a nép örömrivalgása közt mentek a mai Posta-rétre.[1] Ott a fejedelem számára készített emelvényt, a melyet drága szőnyegek borítottak, Szentiványi János 12 század palotás gyalogja és hat század franczia gránátos, három hadrendben fölállítva, őrízte. A díszmenettel érkezők szintén csapatonként arczczal fordúltak az emelvény felé, melynek közelében a bejárók, csuhadárok, fegyverhordozók az udvari kapitánynyal és a főudvarmesterrel együtt leszálltak lovaikról, míg a fejedelem a rendekkel lóháton ment egészen odáig. A rendek nem szálltak le, mert a fejedelem maga figyelmeztette őket, hogy ez az ő beiktatása előtt nem illenék. Bejárók, csuhadárok a fegyverhordozókkal kísérték föl az emelvényre, hová Teleki Mihály (mint gazda), Vay és Ottlyk vezették föl. Fenn, baloldalt állott a négy bevett vallás 24 papja, püspökeikkel, kivéve a katholikus püspököt, a kit a fejedelem udvari főpapja, gróf Zichy Pál képviselt.[2] Jobbról a regalisták helyezkedtek el. Az emelvény közepén kerekded asztal állott s rajta kereszt; előtte pirosbársony karosszék. Amaz volt az oltár, ez a trón. A fejedelem a kettő közé állott. Jobbról Vay, balról Ottlyk állt mellette; mögötte egy-egy fegyverhordozó tartotta a fejedelmi tollas buzogányt és a gyémántos kardot.

1 Ugyanott, hol gránit-obeliszk jelzi Töröknek, Horváthnak és Gálfinak a szabadságért 1854 márczius 10-ikén történt kivégzését. Emléket érdemelne ott az erdélyi utolsó fejedelmi iktatás megtörténte is.

2 Mivel csak négy katholikus székely esperes jelent meg, két jezsuitának kellett volna az egyes felekezeteknek fenntartott hatos szám kiegészítése végett az emelvényre fölmenni; de ők a kolozsvári diadalív óta történt zaklatásokra s egyéb nyomós okokra hivatkozva kimentették magukat (Historia missionis M.-Vásárhelyiensis Soc. Jesu [kézírat a marosvásárhelyi plébánián], 60. l.)

A fejedelem a rendek szónokának, gróf Pekri Lőrincznek üdvözlő beszédére «gyönyörűséges peroratioban» válaszolt. Megmagyarázta, a régi fejedelmek miért kívánták, hogy a szabad ég alatt, mindenkitől látható emelvényen iktassák be őket. Azért tették ezt, — úgymond — mert ők az égnek kiterjesztett erőssége alá, a földnek színénél feljebb hivattatván, ne felfuvalkodásból, hanem a világot igazgató Isten hívásából merészeljenek föllépni. «És ottan is gondolják meg: a népeken való birodalom ámbár

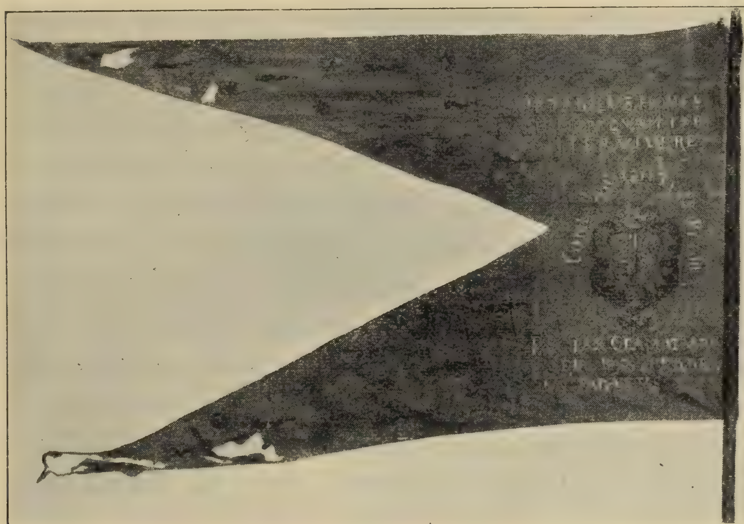

200. PEKRI LŐRINCZ ZÁSZLÓJA. I.
(Az Erdélyi Nemzeti Muzeumban.)

szintén felemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányzás által erősíttetik meg.» Elmondta aztán, gyermekségétől fogva mennyiszer tapasztalta Isten gondviselését. Ártatlanul megfogták, rágalmazták: egyedül Isten keze szabadította meg. Majd bujdosott, de idegen országból az angyal behozta a hazába, hogy kezére vegye megromlott szabadságunkat. Ezek voltak a lánczszemek, a melyek őt a fejedelmi méltóság fölvételére vezették. Végül kifejtette, miként kívánja az országot igazgatni, a szegényeket, árvákat, özvegyeket oltalmazni. Hathatós beszédét köny-

nyezve azzal fejezte be, hogy sok jót kívánt az ország minden rendeinek.

Ekkor megint Pekri szólt; az ország nevében eléje terjesztette a beiktatás föltételeit, kérte azok felolvastatását s hogy rájok a régi fejedelmek szokása szerint hitet tegyen. Egyúttal megkérte, fogadja el a felséges czímet, a melylyel az országgyűlés felruházta.[3] A fejedelem azt felelte (s később meg is írta), hogy sohasem vágyódott erre a czímre. Ha a rendek a maguk dicsőségére mégis illen-

201. PEKRI LŐRINCZ ZÁSZLÓJA. II.
(Az Erdélyi Nemzeti Muzeumban.)

dőnek tartják czíme növelését, ő semmiben sem akar ellenkezni, sőt teljes ügyekezetével rajta lesz, hogy ezen nemes haza hírét,

3 Az erdélyi fejedelmeket a XVII. században kegyelmeseknek és nagyságosoknak (néha méltóságosoknak), latinul illustrissimusoknak és celsissimusoknak szólították. Serenissimus czímet rendesen csak a királyoknak adtak s a német-római császárok a francziák közül először XIV. Lajost szólították maiestasnak serenitas helyett. Hasonlót a spanyol, angol és dán királyok s az orosz czár hiában követeltek a maguk részére. Érthető zavart keltett tehát az udvarnál, a mikor Rákóczi 1706 június 17-ikén mint serenissimus princeps küldött követeket a nagyszombati béketárgyalásokhoz; de 1710 szeptember 8-ikán már büszkén hivatkozott rá, hogy a serenissimus czímmel őt a muszka czáron kívül más királyok is megbecsűlik. XIV. Lajos franczia, V. Fülöp spanyol, Anna angol királyok és I. Frigyes porosz királyok őt

nevét, szabadságát az egész világ előtt tündököltesse. Tegye őt Isten olyan szerencséssé, hogy a felséges czímmel mind az országnak, mind a hazafiaknak annyit szolgálhasson és kedveskedhessék, a mennyit eddigi méltóságos czímével ügyekezett és kívánt szolgálni.[4]

Engedelmével azután *Bartha* András ítélőmester felolvasta a föltételeket[5] s kérte, tegyen hitet reájok. A fejedelem tehát az oltárhoz közeledett. Gróf Zichy Pál, az udvari főpap, eléje tartotta az evangéliumot, a törvényben megállapított esküformával együtt. Jobbkezét Rákóczi az ezüst feszületre téve,baljával pedig az ország törvénykönyveire (az Approbatákra és a Compillatákra) támaszkodva, hangosan felolvasta az eskümintát és letette a hitet, mire Pekri megcsókoltatta vele az evangéliumot. Most az emelvény közepére tették trónját s a fejedelem föltett süveggel leült.

Bartha András az ország nevében szép, de hosszas beszédben üdvözölte őt. Azt fejtegette, hogy Isten adja a jó és a rossz fejedelmeket a szerint, a mint megáldani vagy büntetni akarja az alájuk vetett népeket. A mennyivel nagy öröme lehet annak, — szólt[6] — a ki a fölháborodott tengernek szélvészei után csendes partra jut: annyival nagyobb és teljesebb örvendezésünket tapasztaljuk országostul mi is, hogy mindjárt eleintén az Ausztriai Háznak kegyetlen birodalmától elszakadván,... reménytelen boldogulásunknak fényét kiderülni láthattuk akkor, a midőn felséged... az egész magyar nemzet ügyét karjára vévén, mindekkoráig úgy igyekezte e hazának is dolgait szerencsés fegyverének előmenetelével kormányozni, hogy mindazokban szíves atyai gondviselését minden privatum,

cousinjoknak szólították. Rákóczi ügyelt is Európa egyes részeiben elismert czímére. Mencsikoff orosz hadvezért s a konstantinápolyi franczia követet figyelmeztette, hogy ne czímezzék őt celsissimusnak, ha uraik serenissimusnak czímezik. A bécsi udvar eleinte csak Rákóczi úrnak, később is legfeljebb illustrisnak nevezte; de teljesen ő sem adta meg a császárnak a követelt czímet. Az utolsó napokban (1711 február 18-ikán) bosszúsan jegyezte meg, hogy inkább tárgyal a czárral, mintsem arról vetekedjék, clementissimus-e vagy benignissimus?

4 Thaly, Kalászok, 232.

5 Közli Thaly a Tört. Tárban, 1897. 583—4.

6 Beszédének ez a része — úgy látszik — belekerült az 1707: I. tvczikkbe. U. o. 578—9. A beszédért Bartha a fejedelemtől utóbb, április 21-ikén, száz arany tiszteletdíjat kapott. Századok, 1888. 48.

haszon és dicsőségkeresés nélkül bizonyítván, egész szabadságunk helyreállítását kimunkálódhassa. Őseire, saját megbecsülhetetlen érdemei és a nemzeti ügy szabados folytatása iránt való tekintetből őt, ki a hatalmat más úton is megszerezhette volna, önként és szabadon választották s most szívök nagy örvendezésével be is iktatták fejedelmöknek. Sőt nemcsak az őseit megillető felséges czímet ruházták reá vissza, hanem teljes indulatuk kinyilatkoztatása végett, hogy tapasztalt nagy érdemeit, a mennyire lehet, az egész magyar nemzet képében megjutalmazhassák, őt jó atyjuknak, *pro patre patriae* vallják, ösmerik, nyilvánítják s magukat országostul, három nemzetestül fejedelmi kegyelmességébe ajánlják.

A nép erre háromszoros vivátot kiáltott, a fejedelem pedig szép beszédben válaszolt. Salamon király szavaival kezdte, bölcsességet kérvén az Istentől; végül pedig atyai szeretetéről biztosította népet, amelyet Isten a rendek kívánsága szerint hatalma alá helyezett. Beszéde végén a katonaság sortüzet adott, mire a lelkesült, fényes menet az előírt rendben a jezsuiták szerény kápolnájához indúlt.[7]

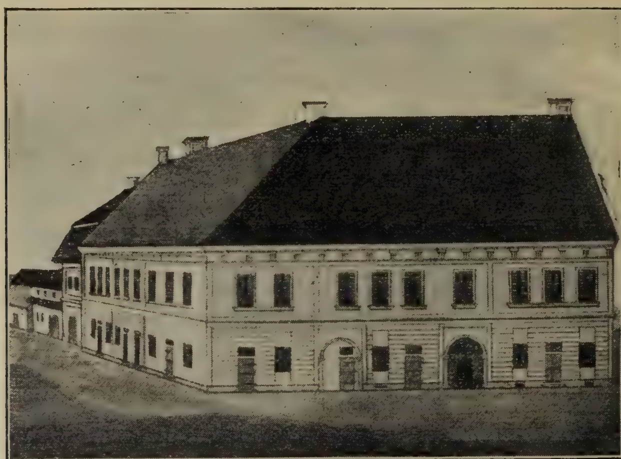
A kápolnában gróf Zichy Pál apát négy székely prépost segítségével tartotta meg a hálaadó istentiszteletet. Ennek végeztével a fejedelem a katonaság üdvlövései közt átment a szállásul kijelölt Szabó Ferencz-féle palotába[8] *Antalffi* János főesperes (a későbbi erdélyi püspök) latin egyházi szónoklatának meghallgatására; de utóbb a kápolnában is meghallgatta *Mocsonoky* Pál magyar szentbeszédét. A jezsuiták később hálásan ösmerték el, hogy a fejedelem a római katholikus egyháznak dicséretes, valódi és igaz fia volt,

7 Ez a kápolna egy szerény társházzal a mai Széchenyi-téren állt, az 1728 után épült kath. templom helyén. Tekintettel a hely szűk voltára, annak idejében sokan a várbeli ev. ref. templomban akarták megtartani a beiktatás egyházi részét, de — a vásárhelyi jezsuiták bejegyzései szerint (Hist. missionis M. S., 60.) — Rákóczi azt mondta volna, hogy készebb Erdély határáról visszafordúlni Magyarországba, mint kálvinista templomban tartani beiktatását; s inkább választotta a jezsuiták kis kápolnáját.

8 Ezt feltünteti Tóth-Mikolai István kincstári irnok 1821. évi rajza (Prospectus fori lib. reg. civ. M.-Vásárhelyiensis versus occidentem. (Teleki-lt.) Lásd mását a 606. lapon. Mások szerint a fejedelem a Makariás-ház földszintjén szállt volna meg, mint utóbb II. József császár is. A nagy tanácskozó (?) termet a kaputól balra mutogatják.

mert megakadályozta a máshitűek kívánságát, hogy ezt a kápolnájukat elvegyék, a rendet pedig — a magyarországiak módjára — Erdélyből kiűzzék.

A fejedelem azután kihallgatást adott Szabó Ferencz házában, hová a kápolnából gyalog ment át. Először a rendek üdvözölték szép szónoklattal s ő mindenkivel kezet szorított. Szépen üdvözölték őt a katholikus, majd sorban a református, evangélikus és unitárius papok, kikkel szintén kezet fogott. Nyilvános kihallgatáson fogadta Des Alleurs marquist is, a ki trónfoglalása alkalmával XIV. Lajos üdvözlő-levelét nyujtotta át; a magyarországi szövetséges rendek szintén külön követség útján kívántak neki szerencsét. Az egész napi ünneplésben a fejedelem kifáradt s estebédjét egymagában költötte el.[9]

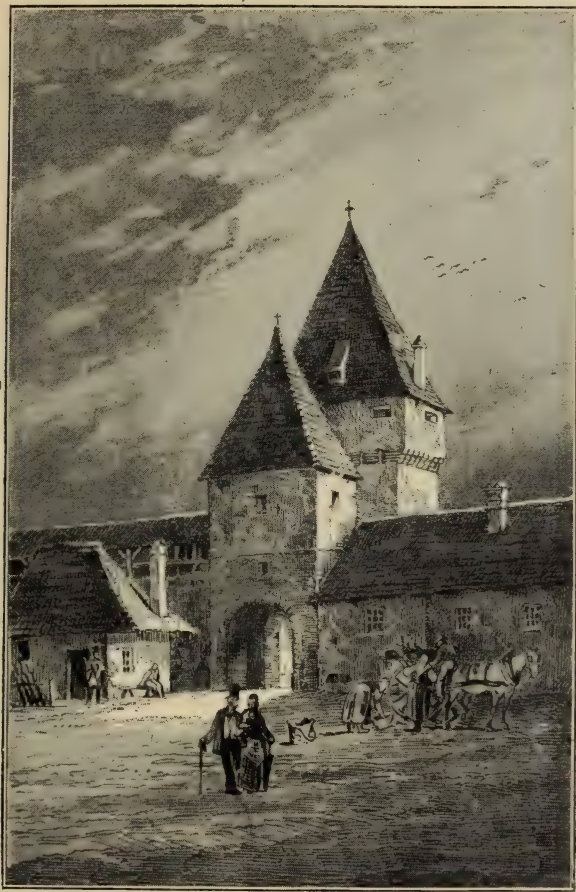

202 RÁKÓCZI MAROSVÁSÁRHELYI SZÁLLÁSA.

Udvari hadait másnap azonnal a Szebent ostromló hadak erősítésére küldte, hogy senkise vádolhassa affeléről, mintha katonai

9 A beiktatás ünnepségeinek leírása Rákóczinál, Emlékíratok, 207—210. Teleki Mihály kézírati naplója április 5-ikről. Aszalay Ferencz szenátusi titkár levele 1707 április 6-ikról. (Rákóczi emlékíratai, 208—9.) Egy névtelen följegyzés az Erd. N. Múzeumban. (Kemény J. gyüjt. Collectio maior, 19. kötet. Ism. Kelemen Lajos, Erdélyi Hirlap, 1907, 80. sz.) Historia missionis M.-Vásárh. societatis Jesu (kézirat a m.-vásárhelyi plébánián, 59—61. l.). A sok ellenmondás ezek nyomán egyeztetve. V. ö. Szádeczky II. Rákóczi Ferencz Erdélyben, 13—18.

nyomás alatt akarná megtartani az országgyűlést.[10] A rendek még aznap magában az országgyűlésben esküdtek meg, hogy hűségesek lesznek iránta,[11] mire a fejedelem 7-ikén hét különböző palotában vendégelte meg az urakat s a piaczon a népet. «Álmélkodtak is

203. A SZEBENI VÁRKAPU.

rajta az erdélyi urak», a kik vederszámra ihatták a legfinomabb tokaji borokat; s a nép is annyit meríthetett a boroskádakból, hordókból, a mennyit csak akart.[12]

10 Rákóczi emlékíratai, 210.

11 Teleki naplója, április 6-ikán. Lásd 1707 : IV. tvcz.

12 Ottlyk önéletírása, 101—2. Az erdélyi névtelen, id. h.

Április 8-ikán nyílt meg a várbeli református templomban a tulajdonképeni országgyűlés. «A kinek — szólt előterjesztéseiben a fejedelem [13] — csak az elmult saeculumban is dicsőséges szabadságaiban frissen illatozó virágzását (ámbár a kies szellő lengedezésének színe alatt) az ausztriai szélvész háborúja szomorúan elher-

204. A MAROSVÁSÁRHELYI VÁRTEMPLOM.

vasztotta vala: annak mindazáltal szép törvényes igazságában és rendben fundáltatott s kiterjedett gyökerét a nagy Istennek jó gondviselő kegyelme oly móddal takargatta, a honnan újólag azon drága szabadsági jusnak bimbója kinővén, mind kicsírázhasson, mind pedig idejében feljövő délszínnek alkalmatosságával, annak előddedi virágának teljességét, a mint reméljük, végre mindnyájan

[13] Propositio seren. principis Dni Fr. II. Rákóczi ad inclytos trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum universos status et ordines . . . facta. Folio, 12 oldal. Egy-egy példánya az Erdélyi N. Muzeumban és a Teleki-levéltárban. Teleki naplója szerint a propozicziókat 12-ikén kezdték tárgyalni.

Isten minden jokkal aldgya meg
Kgldet szivbül kivánom.

Az Kgld levelébül értvén az orszag irant-
tam tet végezésit, aztat igenis masnak nem tu-
lajdonithatom hanem az Kgltek hozzam valo hi-
ves indulatinak, mert ugyanis talam senki sem
mondhattya hogy valaha csak emlitésis holot-
ta volna tülem ez iránt való vagyodásomat,
hogy ha mind azon által az Statusok magok
disösegekre illendö dolognak tartyák ezen titulu-
som öregbülését, en semmibe ellenkezö lenni nem
akarok, söt teljes igyekezetem az, hogy ezen
Haza nak hirit nevét s szabadságát az egész
keresztény vilag elöt tündököltessem, köszönöm
mind azon által Kgltnetekneks az meg mutatot
szives igyekezetet, kivánván hogy tegyen Isten olly ezen
csesse hogy az Felseges titulussal mind az Orszagnak
mind annak igaz fiainak annyit hasznalhassak
és kedveskedhessek, az mennyit az mostani Meltó-
sagos titulussal igyekezek. s. Kivánok maradván
Kgltk

mindenjot kivánó atyafia

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE PEKRI LŐRINCZHEZ.

PROPOSITIO
SERENISSIMI PRINCIPIS
DOMINI
D. FRANCISCI II.
DEI GRATIA, SACRI ROMANI
IMPERII, ET TRANSYLVA-
NIÆ PRINCIPIS
RAKOCZI;
Partium Regni Hungariæ DOMINI,
& Siculorum COMITIS; Pro Liber-
tate Confœderatorum, Regni Hun-
gariæ Statuum & Ordinum, ùt &
Munkacsiensis & Makoviczi-
ensis DUCIS, &c.

Ad

*Inclytos Trium Nationum Regni Tran-
sylvaniæ, & Partium Hungariæ, eidem annexarum, Uni-
versos Status & Ordines, in Generalibus eorundem Co-
mitiis, ad diem 28. Mensis Martii, Anni præsentis 1707.
ex Edicto Suæ Serenitatis Principalis, in Civitatem
Maros-Vásárhely, Indictis & Celebratis,
facta.*

205. RÁKÓCZI ERDÉLYI FEJEDELMI ELŐTERJESZTÉSÉNEK CZÍMLAPJA.

szemlélhessük». Teleki szerint[14] az erre következő kemény javaslatok jobb s állandóbb időkre haladhattak volna. Három olyan urat is látott, a ki a fejedelem háta mögé tétette volna az ország törvényét, csak javukra váljék. Rákóczi beiktatásából önként következett, hogy a rendek örökre ellene mondtak II. Apafi Mihály és az Ausztriai Ház erdélyi fejedelemségének.[15] De a többi törvényjavaslat is keménynek látszott, a mit az erdélyiek arra magyaráztak, hogy a Rákóczival jött magyar, főkép katholikus urak, otthonosan akarnak berendezkedni Erdélyben.[16]

A fejedelem mindjárt a megnyitáskor *kormánytanácsosokat* nevezett ki, hogy erdélyi ügyekben akkor is legyenek tanácsosai, mikor a rendek nincsenek együtt. Azonban Toroczkay István elnök-

206. THOROCZKAI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

lete alatt most csak nyolcz szenátort nevezett ki[17] s négy helyet fönntartott a Szeben fölszabadítása után hűségére térni akaró urak számára.[18] Az egyik tanácsost, Kemény Simont, személynöknek s a tizenkéttagú fejedelmi tábla elnökének nevezte ki.[19] Ítélőmesterekké Bartha Andrást és Samarjay Pétert tette. Április 13-ikán többnyire katholikusokkal töltötte be az erdélyi s a részekbeli főispánságokat.[20] A fejedelemség kincstárát 11-ikén Barcsay Ábrahám

14 Teleki naplója április 12-ikén.

15 1707: II. és III. tvcz. Tört. Tár, 1897. 584–6.

16 «Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sokféle ítéletivel — kérdi Teleki az idézett helyen, — hogy a magyarországi némely telhetetlenek száz jobbágygyal be nem érik vala; olyak pedig itt Magyarországban húsz ház jobbágygyal is alig bírnak. Sőt némelyikünk Radnóttal s a többi Apafi-jószágokkal álmodozik vala. Osztjuk vala magunknak ezt s amazt. A Teleki-familia jószágai is már őket illeti vala. Ez ilyen zavaros vízben való halászásnak adjuk nemzetestül az árát. Erdélyi hív szolga úr bizony feloszthatta volna, a mit neki adtak volna. Incorporálák is sokan magukat.»

17 Ezek az 1707: VIII. tvcz. szerint: gr. Pekri Lőrincz, Barcsay Mihály és Ábrahám, Kemény László, gr. Mikes Mihály, Vay Ádám, gr. Teleki Mihály, Arelt János. Esküjök u. o. és Tört. Tár, 1897. 589–590.

18 Rákóczi eml. 210.

19 «A tábla fiainak» feladatát ő maga ismerteti u. o.

20 Teleki naplója április 13-ikán a főispánok felsorolásával.

tanácsosra, mint kincstartóra, de saját fejedelmi kamarai jószágainak és bányáinak és jövedelmeinek kezelését régi módon külön igazgatóra, Kismarjay Albertre bízta. Hogy jóakaratát megmutassa s a nép sorsán enyhítsen, odacsatolta (a XXIII. t.-cz.-ben) az iránta hűtelenektől lefoglalt javakat is.[21] Különben maga mondta, hogy ezen a gyűlésen nem voltak különös czéljai s nem kívánt egyebet, mint eszközöket a háború folytatására.

Két dolgot azonban semmiképen sem ért el. Április 14-ikén ugyanis a vallásszabadság elve nevében az *erdélyi katholikus püspökség* helyreállítását javasolta. Az erre támadt heves vitában a rendeket őmaga akarta meggyőzni a javaslat szükségességéről; rendre czáfolgatta okaikat s még Pekrit is elhallgattatta; de az evangélikus református és evangélikus rendek előterjesztése következtében a kérdést 17-ikén végre is levette napirendről. Teleki — saját vallomása szerint — megadta az árát a pápista püspök nem akczeptálásának, de azzal vígasztalódott, hogy az erdélyi református egyházkerület őt választotta meg gondnokának.[22] Másik veresége végzetesebb volt, mert egészen tönkretette erdélyi hadait. Abban ugyan téved a fejedelem,[23] mintha *törvényben* mondták volna ki, hogy t. i. a megegyezése nélkül katonáskodó jobbágyot minden földesúr visszakövetelheti; de bizonyos, hogy a vármegyék követei ilyen utasításokat hoztak magukkal.[24] Például a belső-szolnokiak tiltakoztak az ellen, mintha a fejedelemnek édes nemzetünk és hazánk nagy javára czélzó fegyverét kevesíteni vagy fogyasztani ügyekeznének; de nagy fájdalommal látják, hogy a hadakba többnyire minden tekintetben alkalmatlan parasztemberek is beállanak, kiknek nincs jó fegyverök, lovuk. Csupán a földesurak szolgálata elől menekülnek oda, de jobbadán megvesztegetvén a hadi tiszteket, rövid katonáskodás után hazatérnek, otthon laknak, a falusiakat zaklatják, ingyen élősködnek, a fejedelem s az ország parancsaival nem törődnek. Atyjuk és más hozzá-

21 Rákóczi eml. 210—1.

22 Teleki naplója április 14., 16., 17-ikén. Rákóczi eml. 206—7. Rákóczi Bercsényihez április 13-ikán. Arch. R. II. 66.

23 Emlékiratai, 211.

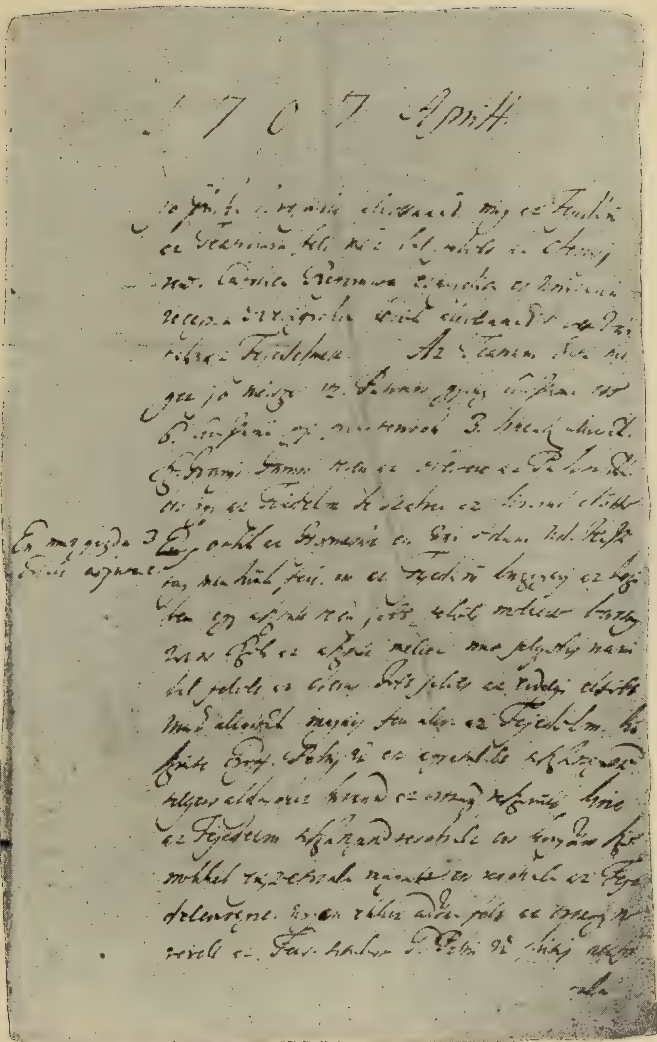
24 Pl. Belső-Szolnok vármegye követei, Fosztó Zsigmond és Prónai István. Teleki lt., T. S. oszt. 1537. k.

tartozóik, még külön kenyéren élő atyjokfiai számára is az adó felének elengedését követelik s a törvényhez ragaszkodó bírákat halállal fenyegetik, verik, károsítják.

A törvénybe csak annyi jutott be (1707: XV. t.-cz.), hogy «felséges urunk, a militia intertentiója, ruházása és fegyverkezése iránt való felséged propositióját alázatosan értvén, mindenikről egész dispositiót töttünk, a naturálékat repartiáltuk.» A fejedelem úgy vélte, hogy bármily képtelen is ez a törvény, oly természetű háborúban, a milyet ők viseltek, teljesen föllázította volna a kedélyeket, ha visszaveti, mert azt hitték volna, hogy a jobbágyok fölfegyverzésével korlátlan uruk akar lenni. A magukat politikusoknak tartók azt rebesgették ugyan, hogy róla ilyesmit nem tesznek föl; de egy rosszakaratú fejedelem megtehetné. «Még a józanabbak sem látták be, hogy jelenleg olyan háborúról van szó, a mely által szabadságunkat akarjuk visszavíni; szabadságunkat, a melyet ők már is élvezni óhajtanak.» Igen rosszul esett a fejedelemnek, hogy mindazok után, a miket szabadságszeretetből tett, gyanakodtak reá. «De — úgymond — az a választott fejedelmek sorsa, hogy folyton gyanakodnak rájuk s ha tulajdon lelkiösmeretök meg nem nyugtatná őket, mindig szerencsétlenek volnának.» Már csak azért is beleegyezett abba a törvénybe, mert azt hitte, hogy Erdély birodalma Magyarország fölszabadulásától függ. Ha ez sikerül, azt is megnyeri; de ha a császár fegyverei meghódítják Magyarországot, saját erejéből Erdélyben sem sokáig tarthatja magát; mert «ha a várost bevették, a fellegvár sem daczolhat sokáig.»[25] Idejárúlt, hogy a székelyeket saját tisztjeik vetették szolgaságra, mert, a törvényekkel daczolva, minden katonai szolgálat alól kivonták, hogy földjeiket míveljék. Mostanától fogva pedig az erdélyi urak általában véve úgy bántak katonáskodó jobbágyaikkal, hogy a fejedelem szíve valóban megesett rajtok. Erdélyben többé nem is volt nagyobbszámú hada[26] s voltaképen Erdélyben is a magyar szövetség erejére kellett támaszkodnia.

25 Rákóczi emlékiratai, 211—2. 26 U. o. 212.

Április 16-ikán Pethes András püspök és Galambos Ferencz magyar szenátorok előbb a fejedelem és a tanács előtt, azután pedig magában az országgyűlésben javasolták, hogy a magyar-

1707 Aprill

207. TELEKI MIHÁLY NAPLÓJÁNAK EGY LAPJA A BEIKTATÁSRÓL.

országi szövetkezett rendekkel Huszton kötött szövetséget megerősítsék. A rendek a X. törvényczikkben nemcsak ezt tették, hanem gróf Mikes Mihályt, Kemény Simont, Lázár Ferenczet

és Kolozsvári Mártont követeknek választották az ónodi országgyűlésre, hogy ott a huszti országgyűlésnek *minden* czikkelyét ne csak törvényczikkelyben ratifikálják, hanem azt ünnepélyes okíratba foglalva, Erdélyország levéltárába is behozzák.[27] A fejedelem hintón, két sereg karabélyossal, pompásan öltöztetett lovakkal és némely udvari szolgákkal maga is megjelent az országgyűlésen s helybenhagyta a javaslat törvénybeiktatását.[28]

A mennyire lehetett, sürgette az ügyeket, hogy bevégezvén ezt az országgyűlést, az ónodinak megnyitására siethessen.[29] Igy azután a rendek testületileg jelenvén meg előtte, «Isten kegyelméből» csütörtökön, április 21-ikén mind a huszonhat törvényczikkelyt szentesíthette.[30] A trónon föltett süveggel ülve írta alá az articulusokat. «Hej, articulus, bár más időre maradtál volna! — sóhajtott Teleki Mihály.[31] — Azelőtt fennállva és süvegemelítve tettek választ az országnak, akczeptálván az szerint is az articulusokat. Itt is mondhatta volna az érsek:[32]

A királynak olyak adnak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.»

XIX.

HAZATÉRÉS MAGYARORSZÁGBA.

(1707.)

 FEJEDELEM április 21-ikén délután hagyta oda Marosvásárhelyt. Útközben megszemlélt egy 3000 főnyi székely gyalogságot, a melynek nagyobb része csak botokkal volt fölfegyverezve. Hogy a székelyeket kissé föllelkesítse, az ifjú Cserey Jánost megbízta, gyüjtsön össze egy ezredre való székely kopjást. Cserey megfelelt a várakozásnak s a székely

27 Tört. Tár, 1897. 592—3.
28 Teleki naplója, április 16-ikán.
29 Rákóczi emlékiratai, 212.
30 Rákóczi Bercsényihez április 24-ikén. Arch. R. II. 69.
31 Teleki naplója, április 21-ikén.
32 Lippay György. L. Erd. Országgy. Eml. x. 410.

kopjások utóbb, az udvari hadakhoz csatolva, kitűnő szolgálatokat tettek.[1] Az éjszakát a fejedelem a kiesen fekvő radnóti várkastélyban töltötte, a melyet dédapja, I. György idejében Serena Ágoston velenczei építőmester emelt.[2] Másnap, nagypénteken, ott végezte ájtatosságait. «Ezen szent napokban — szólt[3] — nem hiában olvastaték a passióban: convenerunt prin-

208. A RADNÓTI VÁRKASTÉLY.

cipes sacerdotum et seniores populi in unum», mert itt értesűlt az ágostai hitvallásúak revőczei gyűléséről, mely különösen az egyházi fegyelem helyreállításával, de, a fejedelem gyanítása szerint, politikai kérdésekkel is foglalkozott. Templomozás után megszemlélte a radnóti malmokat s éjszakára átment a tordaaranyosi Egerbegyre. Nagyszombat napján (április 23.) innen vonúlt be Kolozsvárra, hol a húsvéti ünnepeket töltötte.[4] Innen

[1] Rákóczi emlékíratai, 213. Levele Bercsényihez április 24. Arch. R. II. 69. Teleki naplója április 21.

[2] Kővári, Erdély régiségei, 213–4.

[3] Teleki naplója április 24–25.

[4] Rákóczi Bercsényihez, április 24. Arch. R. II. 68.

üdvözölte feleségét, a ki akkor Berlinben tartózkodott, hogy megtudakolja, a porosz király elfogadná-e a magyar koronát fia számára, a kinek azonban előbb át kellene térnie a katholikus vallásra.[5] Innen köszöntötte Bercsényit is abból az alkalomból, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés a IX. törvényczikkben visszafogadta erdélyi hazafinak s megengedte, hogy a fejedelemnek az ónodi országgyűlésre küldendő erdélyi követség előtt tegye le a hűségesküt.[6] Ünnep másodnapján, 25-ikén[7] Kolozsvárt nagy ünnepségek közt avatta föl a Nemesi Társaságot, vagyis a száz[8] nemes úrfiból álló századot, melynek ezredese ő maga lett. Kemény Simon, a fejedelem unokája, mint alezredes vezette szállása elé a délczeg lovasokat, a kik azután gyalog járúltak eléje az elfogadó teremben. Alapszabályaik felolvastatván, megeskette őket, hogy háborúban egymást sohasem hagyják el és nemességökhöz illetlen dolgokat egyáltalán nem követnek el.[9] Ezt a nemesi társaságot a fejedelem azért állította fel, hogy «az ausztriai kegyetlen birodalom által eltaposott régi dicsőséges magyar nemzetnek és sok úri és nemesi mellőzött családoknak hajdani boldog állapotát helyreállítsa s a mostani igaz nemes vérből származott ifjak szerencséjét előmozdítsa». Azt akarta, hogy «a jóságos cselekedetekben gyakorolván magukat és minden feslett erkölcsöt számkivetésbe küldvén, szüntelenül szeme előtt forogjanak s mint valami fiatal fák, a miket országunkba ültetett, jó és tökéletes felnövekedésök következtében hasznos gyümölcsöt teremjenek édes hazánk szolgálatára... Igaz nemes vérhez nem illő cselekedetekkel meg ne mocskolják magukat, hanem tökéletesítsék magukat az ország hasznára, leginkább pedig a hadi dolgokban, melynek gyakorlását, az ifjúságnak ezt a drága kincsét, az ellenség a nemes vértől elvette. Legyenek rajta, hogy más hadi tisztek helyébe érdemesen léphesse-

5 Századok, 1870. 73.

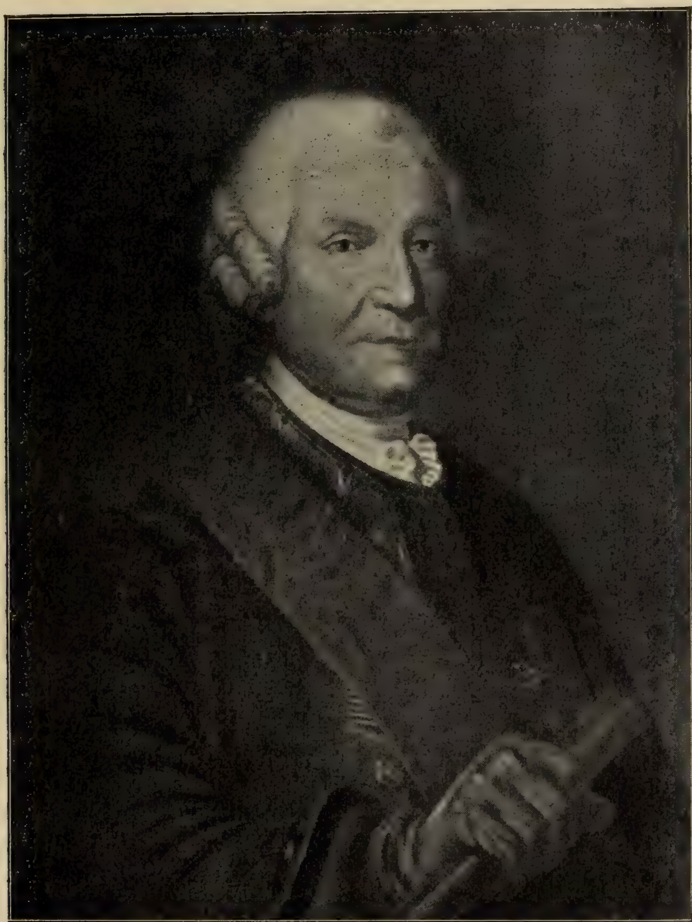
6 Arch. R. II. 69. és V. 416. Tört. Tár, 1897. 592.

7 Teleki naplója, április 25., (Thaly szerint, Rákóczi emlékíratai, 214.) 26-ikán.

8 A szám változott. 1710-ben már csak 80—90 volt. Tört. Tár, 1883. 391—3. V. ö. Arch. R. III. 479.

9 Rákóczi eml. 213.

nek.»[10] Az eskü letétele után az ifjak térdre borúltak; a fejedelem egyenkint fölemelte és megcsókolta őket: mint társhíveit.[11]

209. GRÓF BERCSÉNYI LÁSZLÓ, FRANCZIAORSZÁG MARÉCHALLJA.

Magának és a hazának jó szolgákat akart nevelni belőlük.[12] Mint később Mária Terézia, a testőrző nemes ifjakat ő is a kül-

10 Ráday Pál beszéde 1707 november 13. a nemes ifjak felavatásán. Beniczky naplója a Rákóczi-Tárban, I. 62–63. 1708 április 21. a fejedelem újból előadta a társaság czélját. U. o., 117.

11 Rákóczi eml. 214. Arch. R. VIII. 389.

12 Bercsényi Rákóczihoz 1709 július 13. Arch. R. VI. 207.

földi finomabb műveltség megszerzésére biztatta s azt akarta, hogy udvarában a franczia társalgáshoz szokjanak. Bercsényinek nem kellett neheztelnie, hogy «rossz fia» mostan már tudni fogja: comment c'est repas?[13] Mert a rossz fiúból később Francziaország tábornagya lett, az egyetlen idegen, a ki a franczia hadseregben annyira vitte.[14] Az önálló magyar hadsereg vezéreinek idővel ebből a társaságból kellett volna kikerülnie. «Azt az ifjúságot — írta utóbb a fejedelem[15] — formális és reguláris hadakozásra kívánván tanítani: kevesenként kommandirozni csak azért is nem szokta, hogy az ellenkezéstől és volatilis (gyors, heves) *Rajta Miska!* hadakozástól elszoktassa őket.»[16] De nemcsak katonai, hanem keresztényi erényeket is követelt tőlük; és «mivel minden jóságos cselekedet kútfeje az isteni félelem», mindennap elmondatta velök azt az imádságot, a mit ő maga írt számukra s azután misére küldte őket.[17] A «gavallérok» társaságát a Szentháromság oltalmába ajánlotta[18] s idővel ebből akarta kifejleszteni az «Isteni Gondviselés» czímű vitézi rendet.[19] Saját nyilatkozata szerint ez az intézmény nemes versenyre ösztönözte az egész magyar- és erdélyországi nemességet s egykoron bizonyára megfelelt volna várakozásainak: «Ha Istennek, kinek neve minden tetteiben dícsértessék, nem tetszett volna máskép rendelkezni.»[20]

A fejedelem Kolozsvárt más állami ügyekkel is foglalkozott s a főbbekkel tanácskozást tartott. «Keserves a lelkemnek, — mondta volna ez alkalommal — hogy az eleim erdélyi fejedelmek voltak s én semmi örökös jószágaikat nem bírom.» Gróf Mikes Mihály megjegyezte, hogy kicsiny munkával juthatna

13 U.-ő 1708 október 2. U. o. VI. 116.

14 Rákóczi 1708 június 3. Egerben vette föl a társaságba az alig 19 éves Bercsényi Lászlót; 1709 deczember 18. Hrabóczon kornétássá tette. 1712-ben XIV. Lajos testőrgránátosa, 1738. tábornok, 1742. altábornagy, 1758 márczius 19-ikén tábornagy lett.

15 Esterházy Antalhoz, 1710 május 5. Arch. R. III. 255.

16 Talán ezért nevezte ki ugyanaznap a tanult Bagosi Pált brigadérosnak. (Eredetije a gr. Bánffyak levéltárában, Erdélyi N. Múzeum.)

17 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 63.

18 Arch. R. III. 504.

19 Rákóczi eml. 213.

20 U. o. 214.

hozzá: csak egy előterjesztésébe kerülne. Az ország azonnal visszaadná.[21] A fejedelem azonban ezt az előterjesztést sohasem tette meg; pedig élt az adományozás jogával, mert a számkivetett Bánffy György kolozsvári házát Mikes Mihálynak, Apor István kolozsvári házait pedig Vay Ádámnak adományozta.[22]

«Eleve jól tudván, hogy minden dolgoknak a rend légyen a lelke», április 27-ikén nyomtatott nyilt parancsban tette közzé az imént lefolyt országgyűlésnek a katonaságra vonatkozó határozatait addig is, míg a teljes hadiszabályzatokat kinyomathatná.[23] Ugyanaznap intézkedett a szász mesteremberek összeírásáról[24] s gondoskodott Kun István kárának megtérítéséről.[25] Még aznap[26]

210. APOR ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

odahagyta Kolozsvárt, melynek tanácsa a hóstátban (külvárosban) búcsuzott el tőle. Mit érezhetett, mikor áthaladt a fenesi csatatéren, hol nagyapja a fejedelemséget elvesztette. Gyalún, Vistán, Magyarsárdon és a szentkirályi hágón át ment 28-ikán Szentmarjára[27] s onnan 29-ikén a Szilágyságba. Zsibó mellett alaposabban szemügyre vette multkor elvesztett csatája helyét. A mint mondja,[28] csak akkor látta, mennyit tehetett volna Károlyi s mennyi mulasztást követett el azon a szerencsétlen napon. Különben április 30-ikán személyesen udvarolt neki Károlyi Szilágysomlyón,[29] a hol május elsején megpihentek. Május 2-ikán

21 Teleki naplója április 25.
22 Teleki naplója április 25.
23 Teleki-levéltár, T. S. O. 1538. Közli Magyar Könyvszemle, 1879. IV. 296. Említi Thaly, Tört. Tár, 1879. 808.
24 Tört. Tár, 1882. 559.
25 Teleki-levéltár, Földváry-osztály, LXXI. 215. sz.
26 Teleki naplója szerint április 26-ikán, de ezt a 27-ikén Kolozsvárt kelt okíratok tévedésnek bizonyítják.
27 Arch. R. II. 71. Ráth, 312.
28 Rákóczi eml. 215.
29 Károlyi önéletirása, I. 190. Arch. R. II. 72.

a fejedelem Margitta felé folytatta útját «éhhel haldokló és bágyadt marháival»;[30] 3-ikán átment Székelyhídra Károlyi Sándorral együtt, ki a várról tervrajzot készített.[31] Hogy Ónodhoz hamarabb érkezhessen, útját egy állomással megrövidítette. Már 4-ikén Debreczenbe érkezett s kissé megvigasztalta a ráczok érkezésének hírére újból megfutni akarókat. Hiszen belátta, hogy Debreczen megmaradásának nincsen jobb módja a futásnál; ugyanis ha az ellenség a lakosokat otthon találja s a templom körül magát besánczolja, megfizetik otthonmaradásuk árát, mert a kuruczok nem szenvedhetik ott az ellenséget s porráteszik városukat; ha azonban a császáriak nem találják

211. KUN ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

otthon a népet, feléjök sem néznek.[32] A fejedelem maga hozta hírül, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés április 21-ikén a XXIV. törvényczikkben a hű és hazafias Debreczent a maga részéről is fölvette a szabad királyi városok sorába. Másnap, május 6-ikán, éppen a kálvinista Rómából küldte követségbe Brenner Domokos szepesi prépostot Rómába,[33] talán hogy megnyugtassa XI. Kelement. A pápa ugyanis Keresztély Ágost esztergomi érsekhez április 2-ikán intézett levelében[34] megrótta az «új dolgok indítóit», a kik nemcsak törvényes királyuk ellen keltek föl, hanem az egyház kegyúri és egyéb jogait is érinteni és

30 Arch. II. 72.

31 Károlyi, I. 190. Vára Rákóczi szerint (Eml. 168.) a Kraszna ingoványai közt feküdt. (Összetévesztette az Érrel.) Kevéssel látogatása után augusztus 29-ikétől 1709 október 25-ig maradtak fenn székelyhídi uradalmának jegyzőkönyvei. Arch. R. II. 651–6.

32 Rákóczi Bercsényihez május 5. Arch. R. II. 72. és 1709 február 23. U. o. II. 445.

33 Levele XI. Kelemen pápához a vatikáni levéltárban. Dr. Veress Endre szíves közlése.

34 A dési gimnázium Urbariumában, 168–170.

212. KERESZTÉLY ÁGOST SZÁSZ HERCZEG, ESZTERGOMI ÉRSEK.

bitorolni merészlik. A fejedelem május 6-ikán vett örökre búcsut a puszták városától, a mely azontúl is híve maradt, csak egyszer gondolt semlegességre. «Ha abban bízik a bírájuk, Dobozy, — szólt akkor a fejedelem[35] — hogy nem megyek tovább haragommal a praedestinatiónál, én is azt mondom; de ha az Isten is azt méltóztatott praedestinálni, a mit én gondolok: csak eszköze leszek szent akaratának, — úgy is beérik vele!» A város azonban megint inkább elszaladt a császáriak elől vagy a hó hátán épített új várost, de a fejedelem mindvégig, változó sorsban is tapasztalta a hazájához való igaz hajlandóságát.[36]

Május 6-ikán este a fejedelem Böszörménybe ment a hajdúk közé.[37] Egy időben nagyon elégedetlen volt velök, mert be nem váló személyeket állítottak maguk helyett, némelyek pedig éppenséggel otthon maradtak. «Nem ezt kívánja a haza szolgálatja s kivált mostani szüksége», korholta őket akkoron.[38] Egyébként is tapasztalta a talpasoknak csúfolt[39] hajdúk «sokszori gyengeségét»[40] és «a haza szolgálata érdekében» csak imént[41] intézkedett, hogy a hajdúvárosok engedelmeskedjenek Biharvármegyének. Úgy gondolkozott,[42] hogy ha a hajdúvárosok első alapítóinak szándékát mindenkor híven követték volna és lakóikat czélszerű katonai fegyelem alá vetik, elejét vehették volna annak a rossznak, hogy csalják az országot és a nemességet, a mennyiben egyik helyről a másikra vándorolnak, hogy földjeik után ne kelljen adózniok az uraknak. Ő maga csak nem régen[43] tette Gönczöt hajdúvárossá, de meghagyta Abaúj-vármegye hatósága alatt és a közterhek alól nem mentette föl. A tíz hajdúváros katonasága szervezését már a háború kezdetén főkapitányukra, Buday István tábornokra bízta[44] s a hadjárat

35 Rákóczi Károlyihoz 1708 április 11. Arch. R. II. 238.

36 Rákóczi levelei 1709 augusztus 10., 1710 szeptember 9., deczember 12. Arch. R. II. 215.; III. 205., 533—4.

37 Rákóczi Bercsényihez, május 6. Arch. R. II. 73.

38 Rákóczi Károlyihoz, 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 400.

39 Rákóczi Károlyihoz 1708 június 17. Arch. R. II. 280.

40 Rákóczi Bercsényihez 1706 április 11. U. o. I. 521.

41 Rákóczi Galamboshoz 1707 márczius 14. U. o. II. 51.

42 Rákóczi emlékiratai, 70.

43 1707 márczius 14. Arch. R. II. 54.

44 Arch. R. I. 73., 308.

vége felé megható nyilatkozatokat tett hűségökről, kitartásukról. «A hajdú nyomorék, — szólt[45] — mert egész télen az utczákon vájt lyukakban, szalma s fa nélkül lakott. Az avart szaggatják s azt égetik. A tisztek töltöznek a kvártélypénzzel, hajdúnak, katonának semmit sem adnak.» Saját vallomása szerint[46] örökös hajdúvárosaiból álló ezrede végül annyira megfogyatkozott, hogy némely zászlója alatt csak 10—15 szolgált. De eleik által kiadott

213. GÖNCZ.

s általa is megerősített kiváltságaikra hivatkozva, őket az ezred kiegészítésére szólította fel. Azt akarta, hogy a hajdúvárosok személyesen táborozzanak és a haza szolgálatában fegyverekkel foglalatoskodjanak.[47] De kijelentette, hogy a szabad hajdúkat valamely őrségben vagy ezredben lekötni nem lehet: «más lévén az ő hivataljok».[48]

A hajdúvárosok lelkesedéssel fogadták a fejedelmet, ki egynapi pihenés után, május 8-ikán érkezett kedves kastélyába, Szerencsre.[49] Odajött hozzá 14-ikén Károlyi Sándor, 20-ikán

45 1710 márczius 12. U. o. III. 65.

46 1710 márczius 12., augusztus 8., szeptember 24. Arch. R. III. 65., 490., 507.

47 1710 május 9. U. o. III. 422.

48 1710 április 1. U. o. III. 386.

49 Rákóczi Bercsényihez. U. o. II. 75. A Századok (1895. 627.) tévesen 12-re teszi érkezését.

pedig Bercsényi.[50] 16-ikán már az ónodi országgyűlésen kellett volna lenniök, de mivel az árvizek miatt a vármegyei urak csak lassan gyülekeztek, tanácskozásokkal és vadászatokkal töltötték az időt. Május 23-ikán mind a hárman átmentek Ónodra,[51] vagy inkább a körömi mezőre, a hová az árvizek miatt az országgyűlés táborát áttette. Ide nagy és fényes kíséretével május 24-ikén, kedden délután öt órakor vonúlt be.[52] Elül, vörös lobogók alatt, két székely sereg s a karabélyos ezred; utána a fejedelem aranyos szerszámú vezetékjei Giczey Zsigmond fő-lovászmester felügyelete alatt. Majd Ottlyk György udvarmester, Vay Ádám udvari kapitány, a szenátorok s Bercsényi és Károlyi vezérek. A fejedelem pompás török pej-paripán. királyszínű bársony köntösben, a nemes ifjaktól körülvéve jött. Nyomában az úri és a főrendek, vármegyei urak, kornyéta alatt a párduczos udvari nép s a mezei hadak következtek. A fejedelem leszállt a sátor előtt, a melyet székely karabélyosok és franczia gránátosok vettek körül. Odabenn elbúcsúzott a tábornokoktól, szenátoroktól, főuraktól és pihenőre tért.[53]

50 Károlyi önéletirása, I. 191.
51 Károlyi, u. o. A bártfai követek naplója. MHH. XXVII. 123.
52 Ez ünnepély leírásával kezdődik Beniczky Gáspár 1707—10. évi becses naplója. Közli Thaly a Rákóczi-tárban, I., 5—232. l.
53 U. o. 5—6. l.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

MEGHÍVÓLEVÉL I. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS ZRÍNYI ILONA ESKÜVŐJÉRE.

(18. l.)

Sp*ectabi*lis ac Mag*nifi*ce D*omi*ne ob*servandi*ssime.

Salutem et servitior*um* meor*um* paratissima*m* C*ommendati*onem. Az Anya szent egyháznak réghi be vőt szokássából és I*ste*n eő szent felséghe beölcs rendelésséből, igértem eörök házastársul az én szerelmes Leányomat Zrini Ilonat az méltossagos Rakoczy Ferencz U*ra*mnak, Erdély Orszaghnak valasztott Fejedelmének etc*etera.* Kinek hazaadassara valo lakadalmanak napyat az Méltossagos Fejedelem Aszonnyal eö Na*gysa*gaval megh egyezet akaratból és értelemból rendelteök, jűvendő Martius Havanak elseő Napyara Anni 1666. ugya*n* az eő Na*gysa*ga Zbóró névő Kastellyab*an*, az mely Sááros varmegyeben vagyon megh lenni. Minekokaért nagy szeretettel kérem Keg*ye*lmedet, hogy az megh nevezet hellyen és napra maga jelen léte altal szép gyeőlekezetünket fel tisztelni ne neheztellyen. Melly Keg*ye*lmed ebbeli, hozzank valo faratsagos jo akarattyat minden alkalmatossaggal nagy szeretettel megh igyekezem szolgalno*m*. Ezzel tarcsa és éltesse I*ste*n Keg*yel-me*det sok Esztendeig kedves jo egessegb*en*. Datum in Ozaly dje 28 Decemb*ris* 1665.

Sp*ectabi*lis ac Mag*nifi*cae D*ominatio*nis V*est*rae S*ervi*tor paratissimus.

C*omes* Petrus ă Zrin. m. p.

2.

TÖREDÉK ZRÍNYI ILONÁNAK THÖKÖLYHEZ ÍRT LEVELÉBŐL.

(59. lap.)

Volt it Vitézi oskola minden nap sokaig is tartott Jolis meg is tanultak ezek eszve szoktak eszve eskôtek csak Jol foly a dologh szep hirek nevek őrőkíj fen marad. Rongios Varba Jo szivél latnank miniaian k*egye*lm*e*det Jankot es Juliankat aianlom k*egyelmedne*k.

3.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS NÉNJE LEVELE THÖKÖLY IMRÉHEZ.

(71. l.)

Leanyi es fiui engedelmesseggel valo szolgalatunkat ajanlyuk N*agy-ságodna*k mint jo k*egyel*m*e*s Ur*amna*k. edes k*egyel*m*e*s uram mik az N*agysago*d szolgalatyara meg elünk Edes k*egyel*m*e*s Uram valoban szivesen varjuk azt az aldot orat, az melyben I*ste*n ő Sz*ent* Felsége el hoza N*agy-sago*d közinkben, ezek utan ajanlyuk magunkat az N*agysago*d Graciajaban. Datum In *[2. l.]* Arce Munkacs Die 5. Mai. Anno 1686. N*agy-sagodna*k engedelmesseggel szolgalo Leanya es Fija Rakoczi Juliana mp. Rakoci Ferencz mp.

Külczim: Meltossagos Thököly Imre k*ege*lmes Urunk Apánk*na*k ő Nag*yság*ának alázatossan irtuk.

4.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE RÁKÓCZI JULIÁNNÁHOZ.

1690. JÚN. 6.

(88. l.)

Attyafiui szeretettel valo szolgalatomat ajanlom k*egyelmedne*k.

Csudalkozom és csudalkozasomat el hagyni nem tudom, micsoda az oka hogy k*egyel*m*e*d két rendbeli levelemre válast nem ad talam haragud nekem k*egyel*m*e*d hogy Commerci Uramat hattam k*egyel*m*e*d altal köszönteni? de kerem meg irja micsoda az oka, ha k*egye*lmednek az menyegzőre valo nyakra valora gyöngyökre süksege vagyon kérem meg irja, mert ez napokban sok gyongyőket itten ostogattam, k*egye*lmednek si *[így]* suksegesek lesnek el fogok küldeni de kérem ne haragudgyon és ha ezutan fog haragudni, kérni fogok Commerci Ur*ama*t hogy k*egyel*m*e*d*e*t kerje ne haragudgyon k*egyel*m*e*d. Az Leany Asssonyokat köszöntőm becsűlettel Comerci Sogorom Urammal edgyűtt. ha k*egyel*m*e*d fog nekem ez honapban irni. az Uj haz helyiben irja Crumlovii. Ezek utan maradok szeretettel

Crumlovii 6 Junii 1690. Szolgalo Eőtse

F*rancisc*us R*akoczi*.

5.

BÁRKÁNY JÁNOS AJÁNLÁSA RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVÉBEN.

(95. l.)

Initium sapientiae timor Domini. A' bölcseséghnek kezdete az Úr félelme. Kitül mindennémü ioknak áldását kivánnia P*ate*r Bárkány János az Méltoságos es N*agyság*os neuendék Feiedelmi nagy Rakoczy Famili*anak* méltoságos csemeteiere. Rakoczy Ferkera, kinek az Úr napiait sokakra teriesse, Föld,- Mennien, örökössen nagyra nevellien.

6.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE A PÁPÁHOZ. 1704. NOV. 19.

(248. lap.)

Beatissime Pater.

Regnum hocce Apostolicum tot Turcarum Civiumq*ue* effuso ob defensam Christianitatem sangvine olim illustre, non jam Ottomanicæ Lunæ protectione, ejusq*ue* pallida luce illustratum, sed solius Divinæ misericordiæ et voluntatis [cui unicé commissum est] clarissimis radiis illuminatum, una mecum ad Pedes S*anctita*tis V*estr*ae provolvitur et siquidem a primordio belli quæsita usque nunc mihi denegata sit occasio, per quam ad osculum pedum S*anctita*tis V*est*rae accedere potuissem tanta majori cum fiducia accedo, quanto evidentior belli mei est Justitia. Lachrÿmabundis profectó oculis cerno, Christianitatis || *[2. lap]* hoc Antemurale, nunc in Civium cruore tinctum transmutatum esse Amphitheatrum; ac propriarum Legum restitutionem, Sacro-Sancto verbo Regio firmatorum Diplomatum executionem; Justitiam deniq*ue* sole clariorem armis quærere coactum esse: quæ cuncta siquidem nulla præter manifestum meum clariori indigebunt expositione, calamum quamvis ad proponendas quærelas tantis injuriis fœcundiorem abstineo; ut S*antita*ti V*est*rae brevius Afflicti Regni hujus Statum ea qua par est reverentiâ ac humilitatê repræsentare possim et ne in id quod evitare volui incidam, non a Viennensis obsidionis tempore altius inchoabo; neminem latere credens tantorum sæculorum machinationem, quæ ad nullum directius quam ad Subjugandum regnum hoc finem instituta; per occultos Pseudo-Politices anfractus ducta, ab eo tempore in apricum fractis fidei repagulis irrupit; et quàmquàm militiæ Regni reductio ac licentiatio, exteræ inductio, nihil se Legaliter boni producturum facilè demonstrasset,

Titulorum Vanitas, futurorum Spes præsentium moetus *[így]* eam oculis Magnatum obduxit Caliginem, ut per Lanienam Eperjesiensem immane Crudelitatis portentum, facilis Hæreditati strata sit via; eo tamen instabilior, quanto innocentum sangvine Lucubrior et Divinis præceptis contrarior. Tyrannico unô verbo inchoata est, ut Diætæ Superexistensis refragat*ur* Libertas, eripiat*ur* Suffragium, Sedes enim ejus Posonium Germano circumdatum milite, minis adhibitis quid promittere potuit, præter extremam renitentibus Ruinam, quam certè Hæreditatè agnitâ coactivè non evitarunt; sed differentes transmiserunt in posteros, nec diu emansit Magnatum cleriq*ue* Patrij posthabitio, exterorum ad opima Altaris promotio, Contributionum exactio, Dicasteriorum Commissariorum illegalis erectio, ut prætercam Juris Neoaquistici vel cla- ‖ *[3. lap]* rius dixerim Neo-Tyrannici erectionem, quo nimirum Imperator solutione, Sangvine Hungarorum recuperatos limites locaq*ue* omnia ante sub contributione Turcarum existentia, Spretis possessorum Juribus, neglectis jurati Diplomatis cancellis, quibus finis Regni se recuperaturum promiserat sibi attributa, vel Redempta Jure Turcarum esse voluit; Taceo hinc provenientes violentas bonorum ab immemorabili tempore possessorum occupationes, solicitantium non exauditorum plures quandoque Solicitatorum bonorum valore expositos sumptus; alia denique infinita propemodum gravamina, quæ Regnum ex-angve reddentes ad finalem ruinam tendens, spretis supplicationibus, inexauditis quærelis, ad Armatas venire preces coêgêre; ut proprias et S*anctita*ti V*est*ræ notas quærelas sileam; quas omnes Deo Iustæ Causæ vindici et Dulcissimæ Patriæ Amori consecrans. redeo ad publica, ut S*ancti*tas V*est*ra me arma pro Regni libertate Seposita omni ambitione gerere convincat*ur*; nec me a pace tam alienum esse, prout Imperatoria M*aje*stas nefors S*anctita*te*m* V*est*ra*m* informare intendit: Verum Beatissime Pater, sive præterita recogitem, præsentia cernam, et futura pravideam, quid pacis tranquillitatis, Libertatisq*ue* sperandum est ab eo Principe, qui firmissimum quoq*ue* Humanæ Societatis vinculum Juramentum, tuta Conscientia [ita svadente ac dictante Confessarii Sui Sententia tanquam vinculum putativa iniquitatis] perfringi posse credit. Ergo-ne libertas nostra inquitas est quæ a tot retroactis temporibus a Divis Regibus nostris sanctita est? ergone illarum Legum restabilimentum iniquè peto, quæ tot Regum et proprio Juramento nemine cogente quâ Justæ confirmata ‖ *[4. lap]* sunt? ac quamvis permansionis earum firmissimam statuere velim basim, quis me de peccato arguere potest? æquo S*anctita*tis V*est*ræ orbisque Christiani

subjicio Judicio. Perfidi, Rebellis nomine calumnior, cujus Captivi innocentiam putativorum Complicum absolutio confirmat, Liberi vero Justitiam, Leges Divinæ, Humanæ ipsaque natura demonstrant. Tanto tutior [repeto] ad osculum Pedum S*anctita*tis V*estr*æ accedo, quantò major Causæ meæ est Justitia, nihil mihi a S*anctita*te V*est*ra aliud promittens quàm eam Regno huic Apostolico Benedictionem et protectionem, per quam ab ungvibus Aquilæ aut erui possimus aut non plus Stringi, quam pronominata Libertas vult, dictant Leges; Ita nimirum, ut reducta Almæ pacis Securitas, Justitiæ cultus, Legum Sanctitos, et quod maximum Juramentum Regium, perpetuò inviolabilia transmittant*ur* in posteros. Ego vero dum iterum iterumq*ue* poplite flexo S*anctita*tis V*estr*æ pedes exosculor permaneo

Sanctitatis Vestræ Humillimus, obedientissimus perpe-
Ujvarini die 19. Novembris 1704. tuoq*ue* demississimus servus
Franciscus Princeps Rakoczi m. p.

7.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ADOMÁNYLEVELE BALOG ISTVÁN POZSONYI FŐKAPITÁNY RÉSZÉRE. 1705. AUG. 3.

(384. lap.)

MY FEJEDELEM Felső Vadászi RAKOCZY FERENCZ Nemes Saáros Varmegyenek Örökös Fő Ispannya Munkacsi és Makoviczai Herczeg, Saáros Patak, Tokaj, Regecz, Ecsed Somlyo, Lednicze, Szerencs, Onad Varaknak Őrökős Vra. Ettc. Adgyuk tuttara a' kiknek illik, hogy Mÿ Kegyelmes tekintetben vevén Nemes Poson Vármegyei Fő Kapitany Nemzetes es Vitézlő Balog István hivünknek Hazájahoz és Nemzetehez való igaz szeretetiből szarmazott a' mostani köz Űgynek elő segellésében valo szives keszségét és Valosággal meg mutatott dicseretes maga viselését, Mellyett hogy továbis minden készséggel, és allandosaggal az Üdőnek és helynek alkalmatossági és kivánsaga szerint fogna nyilvánvalová tenni bizonyossan remelvén; Sőt azonkivül fen meg nevezett Fő Kapitány hivünkhöz valo kegyelmesseggünktül viseltetvén, Erre valo nézve, Nemes Poson és Nítra Varmegyekben, söt egyebüttis talalhato akarmely nevel nevezendö Nehai Orban Pál Itilö Mester immobilis minden Ioszágit és javait, a mellyek tudni illik actu fiscus kéznél vannak, es eddig általunk valamely erdemes Hazafiának nem conferáltattak, fen emlétett Fő Kapitány Nemzetes Vitézlő

Balog István hivünknek, és utriusq*ue* sexûs Successorinak attuk és conferáltuk, a' minthogy e' Levelünk erejével adgyuk és conferállyukis Kegyelmesen, a Nemes Ország továb valo dispositiojaig. Költ Patánal levő Táborunkban, Kis Asszony Havának harmadik napján Ezer Het száz Ötödik Esztendőben.

F. Rakoci m. p. Sigismundus Zanokj m. p.

(P. H.) Gregorius Ráti m. p.

8.

MEGHÍVÓ A RÁKOSI ORSZÁGGYÜLÉSRE. 1705. JÚL. 1.

(431. l. Töredék.)

Ahoz keppest közönsegesse*n* az egesz statusok*na*k ertesekre adni kivantuk, hogy Nemes Pest vár*me*gyeb*en* levö Rakos mezeje*n* à die emanationis p*rae*sen*tis* két holnap alatt, ugymint a következő szent Mihály Havának első napján, nem csak követtyek altal hanem ugyan személly szerint minde*n* Egyhazi és Vilagi, Uri es Nemesi Rendek, valakik edes Hazank ügyét magokénak ismerik el múlhatatlanúl jelen legyenek, és tovább is Isten altal fel vett ügyhöz való igaz szeretetünket az dolgok*na*k nyilván való folyasabul meg ismervén, önnön magok hasznára s javára úgy legye*n* gondgyok hogy igaz Hazafiusagokat meg bizonyitván, az altal az tsendes Bekesseg*ne*k, es regi tündöklő szabadságink gyümölcsét magok után maradando Posteritassira is hagyhassák.

9.

A HUSZTI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGZÉSEI. 1706. MÁRCZ. 8.

(508. l.)

INSTRVMENTVM CONFOEDERATIONIS Inclytorum Regnorum Hungariæ e*t* Transylvaniæ Statuûm e*t* ordinum.

Mÿ Vajai Vaÿ Adám és Kalmánczai István, mindketten Méltoságos Választott Erdélyi és Magyarországhi vezérlő Fejedelemnek s ugy ezen Haza a' szabadságért öszve szövetkezett Nemess Statusinak és Rendinek Senatorai és edgyszersmind a' Nemess Erdélyi Rendekhez a' Méltóságos Senatus által küldött Plenipotentiarius követek edgyrészrűl, más részrül penig az emlitett Méltóságos Erdélyi Választott Fejedelem Rakoczi Ferencz Kegyelmes urunk ô N*agysag*a által Nemess Máramaros Vármegyében, Huszth Várossáb*an* pro octava die Mensis Martÿ indicaltatott Gyűlésben, a' mostan fenforgo igaz ügy mellett fegyvert fogott Nemess Erdély országátul,

a' Nemess Magyar és Erdély Országhi confederationak véghez vitelire, deputaltatott s authoraltatott uri, fò és Nemessi Rendek, ugymint: Groff Pekrovinai Pekri Lőrincz, kegyelmes urunk ò n*agysag*a mezei hadainak Marsalch Locumtenense, Nemess Fejérvármegyének fò Ispánnya es Nemess Vdvarhelly Széknek fő Capitánnya, Groff Zabolai Mikes Mihálly Kegyelmes urunk ò N*agysag*a mezei hadainak Generalis fő strása Mestere, Nemess Belső Szolnok Vármegyének fő Ispánnya, Nemess Szepsi, Kézdi és Orbai Székeknek fò Capitánnya, Groff Széki Teleki Mihálly kegyelmes urunk ò n*agyság*a edgy lovas ezere Colonellusa, Kűvárnak és vidékjének fő || [2. lap.] fő Capitánnya, Gyerő Monostori Kemény Simon, Barcsai Barcsai Abraham, Vass Daniël, Branicskai Josika István, Nagyszegi Nagyszegi Gábor, A Nemess Erdélyi Vármegyek részérűl Székely Kocsárdi Balog Sigmond, Kis Dobai Dobai Péter, A' Partiumbeli Nemess Vármegyék részérűl, Dolhai Dolhai György, A Nemess Székelység részérűl, Szepsi Sz.: Ivanyi Henter Benedek, Vargyasi Daniël Ferencz es Csik Sz.: Mihallji Sándor Janos, A' Becsűletes Szász Natio részérűl Besterczei Soppel András, A' Nemess Várasok részérűl Kolosvári Gálffi Pál es Debreczeni Tikos János, adgyuk tudtára mindeneknek, a' kiknek illik ez Levelűnknek rendibenn: Hogy minek utanna fellyűl irt Principalis uraink elméjekre vòttek volna ezen ket Hazának az egéssz vilag előtt, jó hirrel s nagy Győzedelmekkel tűndőklő, régi dicső sorsát és boldogságat ellenben penig az Austriai Háznak kegyetlen uralkodasa által lőtt, és mostis a' sok szerencsétlenséggel küszködő nyomoruságit keservesen tekintven, tőkéletessen, el, látnák, hogy ezen két Hazának szerencséje azon edgy hajóbann evezne, a' melljnek mind el merűlése, mind sorsának bátorságos partra jutása, el szakadhatatlanul òszve volna kapcsolva, mind két részrűl, jonak, hasznosnak és elmulhatatlanul szükségesnek itéltetett hogy valamint a' mostani fel fegyverkezésnek alkalmatosságával, mind a' két Haza közös akarattal, fegyverrel, es erővel hadakozott az Austriai Ház ellen, ugy azt továbbis allandoképpen foljtatván a' kik másképentis mind a' kőz ügyre, mind azon edgy Magya-ri || [3. l.] vérre, mind penig Természetre es Nemzettséges szokásra valo nézve òszve köttettek, edgy bizonyos igaz szòvettségre mennyenek, a' mintis ezen dolognak végben vitelire rendelvén bennünket, s azt tartozo engedelemmel ki munkálodni igyekezven, es a' végre edgy más közt gyakori Conferentiakat tartvan, Plenipotentiank mellett adott Instructionk szerént fellyűl emlitett Principalisunknak tovább valo ratificatiojaig, mentűnk és léptűnk illyen végezésre, a' mint kővetkezik:

Elöször: Allando es mind a' két Hazának Statusi között meg másolhatatlan akarat légyen, hogy a' szabadságnak helyre állitására fel vőtt mostani űgyet, mind a két fél tulajdon magaénak tarcsa, a' mellyet mind a' mostani köz ellenség ellen, közerövel tartozzék oltalmazni, mind penig következendöképpen ugyan ezen űgynek, | a' midőn az alkalmatossag es idő ugy hozza | elő segéllésére köteleztessek.

Másodszor: Ezen szővettség olly kőzőnségesnek tartassek, hogy valakik akar a' Magyar orszagi, akar az Erdélyi Rendek kőzzül Sive per partes Sive in Communi, most annak oltalmára magokat hittel le kőtőttek, minden meg kűlőmbeztetés nélkűl azt a' részt kövessék jővendöbennis, a' melly a Nemzettséges űgynek előmenetelit keresi.

Harmadszor: Valamiképpen a' meg nevezett Magyar országhi ||

— — — — — — — — — — — — — — —

[Utolsó lap:] [per] Dominum Dominum nostr*um* Clementissimum in oppidum Huszth Co*mita*tus Maramarosiensis, ad 8vu*m* diem Mensis Martÿ. A*nni* 1706. Congregator*um* p*rae*fixa et Celebrata.

Vay Adam m. p. (P. h.)
Kalmanczay Istvan m. p.
(P. h.)

G. Pekri Leorincz m. p.
(P. h.)
G. Mikes Mihály m. p.
(P. h.)
Teleki Mihálly m. p.
(P. h.)
Kemény Simon m. p.
(P. h.)
Barcsai Abraham m. p.
(P. h.)
Vass Daniel m. p.
(P. h.)
Josika István m. p.
(P. h.)

10.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE GR. PEKRI LŐRINCZHEZ.

(Kelet nélkül.)

Isten minden jokkal aldgja meg K*egyelme*det Szivbül kivánom. Az K*egyelme*d levelébül értvén az orszag irantam tet vegezését, aztat igenis masnak nem tulaidonithatom hanem az K*egelme*tek hozzam valo szives

indulatinak, mert ugyanis talám senki sem mondhattja hogy valaha csak emliteniis halotta volna tülem ez irant valo vagyodasomat, hogy ha mind azon által az Statusok magok dicsösegekre illendö dolognak tartjak ezen titulusom öregbülését, en semmibe ellenkezö lenni nem akarok, söt tellyes igyekezetem az, hogy ezen N*emes* Hazanak hirit, nevét, s-szabadságát az egész keresztény világ elöt tündököltessem, köszönöm mind azon által K*ege*lmeteknekis az meg mutatot szives igyekezetet, kivanván hogy tegyen I*ste*n oly szerencséssé hogy az Felséges titulussal mind az országnak mind annak igaz fiainak annyit szolgalhassak, és kedveskedhessek, az mennyit az mostani Méltosagos titulussal igyekezek, s-kivánok maradvan

K*egelmeteknek* mind Jot kiváno Attyafia

F. Rakoczi mpp.

II.

TELEKI MIHÁLY NAPLÓJÁNAK EGY LAPJA A BEIKTATÁSRÓL.

(613. l.)

1707 April*is* 4

jo Puska lövesnyire allottanak; mig az Fejed*ele*m az Teatromra fell ment bal felölt az clerusj rend. Catolica. Reformata, Evangelica es Unitaria recepta Religiokon levők állottanak s- ott vártak az Fejedelmet. Az Teatrum hata meget jo messze 12. Palotass gyalog Compania ess 6. Compania gy*alog* granateusok 3 lineab*an* allotta*na*k Sz. Ivanyi Janos leven az obestere az Palotasok*na*k ess igy az Fejedelem le szalvan az lovarul elötte En mint gazda, 3 G*ener*all adjutant Es Otlik az Hoppmester ess Vai Adam helt kesziteni mentünk fell ess az Fejedelem dragonyosi az köziben egy asztalt teven jobb felölt mellette barsony veres szek az asztall mellet mint felyolis iram bal felölt az clerus Jobb felölt az erdelyi elsöbb urak allottak maga is fen allot az Fejedelem köszönte Groff Pekri Ur*am* ess agratulalt tisztessegesse*n* tellyes aldasokat kivanv*an* az orszag reszirüll kire az Fejedelem tisztessegesse*n* resolvalt ess könyves szemekkel expectorala magat ess resolvala az Fejedelemsegre ugyan ekkor advan fell az orszag nevevell az Fels*eges* titulust G. Pekri Vr*am* kitis acceptala.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

ELSŐ KÖNYV.

RÁKÓCZI IFJÚSÁGA.

MÁSODIK KÖNYV.

RÁKÓCZI KÖZÉLETÉNEK KEZDETE.

HARMADIK KÖNYV.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

NEGYEDIK KÖNYV.

ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG ÉS VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉG.

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem színnyomatú arczképe (czímkép) eredeti felvétel Mányoki Ádámnak a szász király taschenburgi kastélyában őrzött festményéről.

Zrínyi Ilona arczképe (32. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő festményről dr. Kammerer Ernő és dr. Térey Gábor szíves engedélyével id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

I. Rákóczi Ferencz (48. l.). Kupeczki János festménye után metszette Westermeyer.

Thökölv Imre arczképének (64. l.) eredetije Lord Bath birtokában. A Történelmi Képcsarnokban lévő festményről, melyet Braunecker Ernestin báróné másolt, új fényképfelvételt id. Weinwurm Antal készített.

II. Rákóczi Ferencz 8 éves korában (72. l.) A M. Tud. Akadémia képes termében. Az eredeti felvétel dr. Szily Kálmán főkönyvtárnok szíves engedélyével készült.

II. Rákóczi Ferencz levele Rákóczi Juliánnához (1690 június 6.) (88. l.). Eredetije Thaly Kálmán gyüjteményében. Olvasását l. *«Hasonmások szövege»* 4. sz.

Neuhaus látóképét (96. l.) újabb rajzról Richter Aurél másolta.

Thökölyné, Zrínyi Ilona (104. l.) id. Weinwurm Antal eredeti felvétele a Lord Bath birtokában lévő eredetinek a Történelmi Képcsarnokban őrzött másolatáról, melyet Braunecker Ernestin bárónő készített.

Aspremontné, Rákóczi Juliánna (112. l.). Eredetije gróf Erdődy György birtokában.

II. Rákóczi Ferencz neje, Sarolta Amália herczegnő (128. l.). Az Eperjes város birtokában levő eredeti festményről. Újabban tárgyalások folynak arról, hogy a város az eredeti festményt letétképen a Szépművészeti Múzeumban helyezze el.

II. Rákóczi Ferencz 1694-ben (136. l.). A Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményéből.

II. Rákóczi Ferencz (152. l.). Eredeti metszetről.

Rákóczi József herczeg (164. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Szienyiavszkij Ádám (216. l.). Eredeti olajfestményről a bržezani «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

II. Rákóczi Ferencz (232. l.). Eredetije miniature-festmény Thaly Kálmán birtokában.

II. Rákóczi Ferencz levele a pápához. (Ujvár. 1704. nov. 19.) (248. l.) A levél eredetije a vatikáni levéltárban őríztetik, photographiai hasonmásához dr. Veress Endre úr szíves közvetítésével jutottunk. Olv. l. a *«Hasonmások szövegé»*-ben 6. sz. a.

II. Rákóczi Ferencz 1703-ban (208. l.) A Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről. Id. Weinwurm Antal photographiai felvétele.

Leszcynskij Szaniszló és neje (312. l.) Amédée Vanloo festménye után I. Moyreau metszette.

Bercsényi Miklós (320. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban.

Bécs környékén 1704-ben elfogott kurucz (328. l.) Eredetije a bécsvárosi Történelmi Múzeum tulajdona.

A nagyszombati csata hadfelállításának térképe (1704. decz. 26.) (368. l.) Az eredeti rajz a gróf Forgách-levéltárban. Megjelent Thaly: Ocskay László I. köt. 2. kiadásában.

II. Rákóczi Ferencz adománylevele Balog István pozsonyi főkapitány részére 1705 aug. 3. (384. l.) Eredetije dr. Márki Sándor birtokában. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 7. sz. a.

Gróf Pekri Lőrincz (456. l.) Egykorú festmény a Történelmi Képcsarnokban. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele.

A huszti országgyűlés végzései (1706. márcz. 8.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti példányról. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 7. sz. a.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (528. l.) A Történelmi Képcsarnokban levő XVIII. századbeli festmény után. (Műtárgyak leíró lajstroma 66. l.) Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Kurucz felkelő (560. l.) Kupeczky János festményének a Történelmi Képcsarnokban lévő Vogl-féle metszetéről. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele. (V. ö. Mill. tört. VIII. 39. l.)

Rabutin menedéklevelének (569. l.) eredetije az Erdélyi Nemz. Múzeum kézirattárában őríztetik.

A marosvásárhelyi országgyűlés articulusai (1707. ápr. 1.) (600. l.) Az Erdélyi Nemz. Múzeumban őrzött eredeti példányról.

II. Rákóczi levele Pekri Lőrinczhez. (Kelet nélkül.) (608. l.) Eredetije a kolozsvári ereklyemúzeum Dániel-család levéltárában. Kiadta Thaly «Történelmi Kalászok. Pest, 1862» cz. művében. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 10. sz.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

Czímlap Dörre Tivadar tanár, festőművész tervezte és rajzolta. Szintén tőle való a 11. lapon lévő fejlécz *(Rákóczi-czímer)* s a 624. lapon lévő záróvignette.

I. Rákóczi György (15. l.) XVII. századi festmény a Történelmi Képcsarnokban.

Lorántffy Zsuzsánna (20. l.) A Történelmi Képcsarnokban lévő XVII. századi olajfestményről. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

I. Rákóczi Ferencz epitaphiumát (24. l.) a premontrei rend kassai egyházában levő eredeti után először közölte Thaly K. Századok 1873. 660. l. Körirata: CELSISSIMUS DOMINUS DOMINUS FRANCISCUS RAKOCZI DEI GRATIA ELECTUS TRANSYLVANIAE PRINCEPS, PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINUS ET SICULORUM COMES PERPETUUS DE SAAROS, EJUSDEMQUE COMITATUS SUPREMUS AC PERPETUUS COMES ETC. PIE OBIIT ANNO DOMINI 1676. DIE 8[6] IVLII AETATIS SVAE 31.

II. Rákóczi Ferencz 1690-ik évi arczképét (25. l.) Guttwirtt Menyhért «Amores Mariani» (Lincii 1690) cz. művéből vettük. Aczélmetszetben már korábban (keret nélkül) kiadta Thaly Kálmán: «II. Rákóczi Ferencz ifjúsága» 128. l. Az eredetit Müller Antal festménye után Kilian metszette. A mű ajánlása: « ILLVSTRISSIMO DOMINO | DOMINO | FRANCISCO LEOPOLDO GEORGIO | RAKOCZY, | Ex Principibus Ragoczy, | Comiti | DE FOLSO [így] VADASZ &c. &c. Dum in Gymnasio Societatis IESV Novae- | Domi fine ter felici Eloquentiae studia coronaret.»

II. Rákóczi Ferencz érmei. I—III. (35, 37, 39. l.) Az Erdélyi Nemzeti Múzeum példányairól az Érem- és Régiségtár fotografiai felvétele (dr. Pósta Béla egyetemi tanár szíves engedélyéből.)

Kurucz vitéz (36. l.) A Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

A szülői ház (45. l.) Richter Aurél rajza.

Zrínyi Péter és Katalin a szerencse kerekének forgandóságát szemlélik (47. l.). Zrinyi Katalin sorsvetőkönyvéből, melyet Ivančan Lajos a M. Könyvszemle 1906. évfolyama 232 s köv. lapjain ismertetett. Az eredeti Alsólukaveczi Mixich Miklós birtokába van.

II. Rákóczi Ferencz bölcsője (49. l.) Az Erdélyi Nemz. Múzeum Régiségtárában őrzött bölcsőről dr. Pósta Béla igazgató úr szíves engedélyével a Régiségtár phot. műintézete készített számunkra új felvételt.

II. Rákóczi Ferencz szülőháza Borsiban (51. l.) Háry Gyulának a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti tusrajzáról.

Báthori Zsófia, Rákóczi nagyanyja (53. l.). A munkácsi várban őrzött egykorú olajfestmény után kiadta Tabody József «Munkács multja és jelene. Ungvár 1872» cz. művében.

Az I. Rákóczi Ferencz temetésén tartott gyászbeszédek czímlapja (57. l.) A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött eredeti után készült.

Ecsed vára (61. l.) egykorú metszet. Éble Gábor: «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Budapest 1898» cz. művének reproductiója után.

Thököly Imre (63. l.) a Tört. Képcsarnokban őrzött eredeti rézmetszetről. Stevensz Péter müve.

Regécz vár romjai (65. l.), *Krumlov város és kastélya* (99. l.), *A nagysárosi kastély* (119. l.) *és templom* (121. l.), *A nagysárosi vár romjai* (133. l.), *A zborói Rákóczi-kastély* (136. l.), *Rákóczi háza Eperjesen* (140. l.), *A szalánczi vár romjai* (146. l.), *A rohonczi* (159. l.) és *brunóczi várkastély* (161. l.), *A nagysárosi várkastély homlokzata* és *lépcsője* (174., 175. l.), *A bržezani kastély* (241. l.), *A vereczkei hágó* (253. l.), *Munkács várának belseje* (259. l.), *Munkács vára* (262. l.), *A nagykárolyi várkastély a XVIII. századi újraépités után* (273. l.), *A kistapolcsányi kastély belseje* (527. l.), *A kassai Rákóczi-palota díszterme* (569. l.), *A rozsnyói Rákóczi-ház* (590. l.), *A Rákóczi-ház Désen* (598. l.) cz. képeinket újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.

Pozsony a XVII. században (69. l.) Merian metszete.

Schultz Bálint altábornagy (73. l.) Boethus «Kriegeshelm» (Nürnberg 1686) cz. munkájában megjelent metszetről. (II. 172.)

Gróf Caprara Aeneás (75. l.) Wolfgang András Mátyás egykorú metszete a Szépműv. Múzeum Lanfranconi-féle gyüjteményében.

Munkács vára (79. l.) egykorú metszet Rossi «Teatro della guerra» cz. művében.

Gróf Carafa Antal (81. l.) egykorú metszet Bubics Zsigmond gyüjteményében.

Gróf Kollonics Lipót (85. l.) Weigel metszete Immessen Vilmosnak bécsi egyetemi doctori tételén. (Bécs, 1689 július 13.) A Tört. Képcsarnokban.

Rákóczi ABC-és könyvecskéje (89, 93, 95. l.) a piarista rend budapesti könyvtárában őriztetik. Bárkány János ajánlásának olvasását l. Hasonmások szövege 5. sz.

A neuhausi jezsuita kolostor (97. l.) Dussek Ede Adorján rajza.

Prága a XVII. században (101. l.) Hollar Venczel egykorú képe után.

Rákóczi bécsi palotája (105. l.) Dussek Ede Adorján rajza.

Gróf Batthyány II. Ádám (109. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVII. századi olajfestményről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

III. Medici Cosimo arczképe (113. l.) Garcia rajza Yriarte Károly «Florence» cz. művében.

A loretói szűz Mária képe az «Officium Rákóczianum»-ban (115. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeumi példányról (Tyrnaviae 1749.).

Erzsébet Sarolta orléansi herczegnő (123. l.) egykorú metszet, ismeretlen szerzőtől.

Lajos Vilmos badeni herczeg (125. l.) régi metszet után Richter Aurél rajza.

Erzsébet Sarolta (Liselotte) orléansi herczegnő arczképe (127. l.) Hyacinthe Rigaud festményéről (Szépművészeti Múzeum) id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

József Kelemen kölni érsek és választófejedelem (129. l.) Heckenauer Lénárt egykorú metszetéről.

II. Rákóczi Ferencz czímere (130. l.) Richter Aurél rajza.

A zborói vár (135. l.) XIX. századi tusrajz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.

Magyar paraszt (144. l.) Ernst Lajos gyüjteményében lévő egykorú metszetről.

Selmeczbánya (149. l.) XVII. századi metszet után.

Báró Petrőczi István (151. l.) egykorú festmény báró Bánffy György örökösei birtokában.

Savoyai Jenő (157. l.) Kupeczky János festménye után Vogel Bernát metszette és nyomtatta. Eredetije a Történelmi Képcsarnokban.

I. József király, Rákóczi József keresztapja (165. l.) Egykorú rézmetszet bársonymodorban a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.

Herczeg Villars (168. l.) egykorú rézmetszet. Ismeretlen szerzőtől.

Vay Ádám (179. l.) egykorú festmény gróf Erdődy Ferenczné galgóczi kastélyában.

Báró Szirmay István (1707 óta gróf) (181. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVIII. századi eredeti festményről id. Weinwurm Antal felvétele.

I. Frigyes porosz király (185. l.) Blesendorff Sámuel 1697-ik évben készült metszetéről.

Öttingen Farkas gróf (187. l.) egykorú rézkarcz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában. Nunzer metszete. Nyomatott Felsecker Jonathán örököseinél Nürnbergben.

Wiener-Neustadt a XVII. században (191. l.) F. Fisch rajza után.

Rákóczi menekülése Wiener-Neustadtból (201. l.) egykorú metszet Ernst Lajos gyüjteményében köv. aláírással: «Le Prince Ragozzi qui s'enfuit déguisé en habit d'une femme da la forteresse de Neustat et il va faire révolter la Hongrie.»

II. Ágost lengyel király (209. l.) Bernigeroth metszete után.

Bržezan (212. l.) a bržezani «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

I. Lipót (223. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő eredetiről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Esze Tamás (227. l.) a Vasárnapi Ujság 1868. évf. 27. számában közölt képről Richter Aurél rajza.

Miksa Emmánuel bajor választófejedelem (230. l.) a «Kayser-Adler II. 1684.» 188. lapján közölt eredeti metszetről.

A munkácsi vár, Záróvignetta (238. l.) fénykép után.

Rákóczi Manifestumának czímlapja (242. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum 10.490. számú példányáról.

A Manifestum latin kiadásának első lapja (243. l.) a budapesti Egyetemi Könyvtár példányáról. Megjelent a Mill. tört. VII. 573. l.

Rákóczi imádságának czímlapja és első lapja (247. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum példányáról.

A szentmiklósi Rákóczi-kastély (257. l.) eredeti fénykép után.

Gróf Bercsényi Miklós 1703-ban (265. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban. (Műtárgyak leíró lajstr. 70. l. 28. sz.)

A Báthory-vár Szilágy-Somlyón (274. l.). Először megjelent a Vasárnapi Ujság 1886. évfolyam 50. számában.

Rabutin de Bussy császári altábornagy (277. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött eredeti metszetről.

Szatmár 1703-ban (278. l.) Lerch metszete Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» cz. művében.

Mulató kuruczok (287. l.). Először megjelent Angyal Dávid «Thököly Imre» cz. művében. E szerint az eredeti festmény a gróf Berchtold család birtokában van. V. ö. Tört. Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstr. 69. l. 24. sz.

Fosztogató kuruczok (289. l.) Rugendas György Fülöp egykorú metszete után A Tört. Képcsarnokban.

Magyar nemes Rákóczi korában (291. l.) az eredeti angol metszet (1700-ból) Ernst Lajos gyüjteményében.

Báró Károlyi Sándor (296. l.) egykorú festmény gróf Károlyi Lajos tótmegyeri kastélyában.

Tokaj (307. l.) a «Neu eröffnete ottom. Pforte» 1690. évi kiadásából.

XII. Károly, svéd király arczképe (310. l.) Kraft 1717-iki eredeti festménye után.

Széchenyi Pál kalocsai érsek (325. l.) XVIII. századi festmény a Történelmi Képcsarnokban.

Miksa Emmánuel bajor választófejedelem arczképe (331. l.) J. Vivien festménye után készült metszetről.

Kurucz tábori jelenet (337. l.), *Kurucz harczi jelenet* (341. l.), *Kurucz vitézek* (349. l.) mind a három az Ernst Lajos gyüjteményében lévő eredetiek reproductiója.

Alsó-Ausztria közelkorú térképe (357. l.) a dr. Márki Sándor birtokában levő eredeti után készült.

I. Frigyes Vilmos, porosz király (359. l.) Pesne Antal (1684—1757) festménye után Wolfgang János György rézmetszete.

Rádai Pál (365. l.) Mányoki Ádám festménye után.

Sempte vára (370. l.) XVII. századi metszet után.

Gróf Heister Sigbert (373. l.) rézmetszet bársonymodorban a Történelmi Képcsarnok grafikai gyüjteményében. Jelzése: «Chr. Weigel excud. Norimb.»

Nagyszombat (375. l.) XVII. századi metszet után.

Nagyszombat és környékének térképe (377. l.), *a pudmericzi csata színhelye* (425. l.), *Zsibó környéke* (467. l.) szerző némi módosításaival a kisebb katonai térkép reproductiója.

Léva vára (379. l.) XVII. századi metszet után.

I. Lipót király apotheosisa (394. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött egykorú metszetről.

II. Rákóczi Ferencz kardja és zászlója (396. l.) és *Rákóczi korabeli fegyverek* (399. l.) mindkettő Cserna Károly eredeti rajza.

I. József király (400. l.) eredetije a Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében.

Az 1687: II. t.-cz. kezdősorai (405. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról.

Vácz (416. l.) XVII. századi metszete után.

Gróf Pálffy János arczképe (421. l.) kőnyomat Weingärtner Károly «Heldenbuch. Teschen 1882.» cz. művében.

II. György hannoveri választófejedelem arczképe (445. l.) Kneller Gottfried (1646—1723) festménye után Nertue György metszette rézbe.

II. Rákóczi Ferencz fejedelmi pecsétje (446. l.) a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában lévő eredetiről Cserna Károly rajzolta.

Thököly kisázsiai sírja (448. l.) Cserna Károly rajza.

A szamosújvári Rákóczi-ház (473. l.) Dörre Tivadar eredeti rajza.

Kurucz tiszt és käzvitéz (477. l.) és *Kurucz közvitézek* (478. l.) mindkét kép eredetije Ernst Lajos gyüjteményében.

Rákoczi ruthén jobbágyainak utódai (480. l.) eredeti fényképfelvétel után, mely dr. Tárczy Károly birtokában van.

Nógrád vármegye czímere (482. l.) Bél Mátyás «Notitia Hungariae» cz. művéből való.

Tótok Rákóczi korában (483. l.) Mikovinyi rajza Bél Mátyás «Notitia Hungariae» cz. műve II. köt. 320. lapján Turóczvármegye térképén.

Szegény legény a kurucz világban (486. l.) Ernst Lajos birtokában lévő egykorú metszetről. Aláírása: «Ein Hungar» «Hongrois» «Hungaricus».

Máramaros-Sziget (488. l.) Varsányi rajza után Tyroler aczélmetszete a Kubinyi—Vahot-féle «Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853.» II. köt. 143. l.

Részlet Brassó bástyáiból (493. l.) Cserna Károly rajza.

Gróf Wratislaw Venczel (497. l.) Arneth: «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből.

Miskolcz (501. l.) Varsányi rajza után Rohn kőnyomata Kubinyi-Vahot «Magyarország és Erdély képekben» II köt. 112. l.

Huszt vára (507. l.) Dörre Tivadar rajza.

Leuchtenberg herczegség térképe (511. l.) részlet egy közelkorú térképről.

Erdődi és Vörösköi gróf Pálffy János (517. l.) Cserna Károly rajza a gróf Pálffy János pozsonyi kastélyában lévő eredeti olajfestményről.

Zalaegerszeg (523. l.) XVII. századi tusrajz a Történelmi Képcsarnokban.

II. Rákóczi Ferencz fiai, György és *József* (530. és 531. l.). Az eredeti olajfestmények báró Radvánszky Albert zólyomradványi kastélyában.

Nyitra vára (533. l.) fametszet Kubinyi és Vahot «Magyar- és Erdélyország képekben» III. kötete 11. lapján.

Érsekújvár (535. l.) XVII. századi metszetről készült.

Karlsbad (539. l.) az eredeti metszet jelzése szerint «Frater Henricus sculpsit».

Salm herczeg arczképét (541. l.) Arneth: «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből vettük.

Károly lotharingiai herczeg (543. l.) egykorú metszet ő Felsége hitbizományi könyvtárában.

Gróf Aspremontné, Rákóczi Juliánna, mint Diana (546. l.) az Erdődy grófnő ónodi kastélyában őrzött eredeti vízfestményről rajzolta Cserna Károly.

Nagyszombat látóképe (548. l.) közelkorú metszetről készült.

Marlborough herczeg (549. l.) újabbkori metszet után.

Starhemberg Guido arczképét (552. l.) Arneth id. művéből vettük át.

Esztergom (555. l.) XVII. századi metszet után.

Esztergom várának romjai (556. l.) Szerelmey Miklós «Magyar hajdan és jelen. Pest 1847.» cz. művéből.

Kurucz csapat (559. l.) Ernst Lajos gyüjteményében lévő régi kép után id. Weinwurm Antal felvétele.

Kurucz vitéz (563. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő festményről id. Weinwurm Antal felvétele.

A kassai Rákóczi-palota (567. l.) eredeti fénykép után.

Szolnok vára 1705. okt. 4. (570. l.) Károlyi alaprajza után. Először megjelent a Hadtörténelmi Közlemények VIII. évfolyamában.

XIV. Lajos arczképét (571. l.) Vaillant rajza után Van Schuppen metszette.

Buda és Pest a XVIII. században (577. l.) az eredeti, közelkorú metszet a Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében.

Kassai bástyamaradványok (579. l.) Cserna Károly rajza.

Anna (Stuart) angol királynő arczképe (582. l.) Kneller Gottfried festménye: «G. Kneller S. R. Imp. et Angl. Eques Aur. pinx. I. Smith fecit. Aláírása: «Serenissima et potentissima Anna D. G. Angliae Scotiae Franciae et Hiberniae Regina &c. Inaugurata XXIII° die Aprilis Anno 1702.»

XIV. Lajos életnagyságú arczképe (385. l.) Drevet metszete után, Hyacinthe Rigaud (1659—1743) festménye után.

A kolozsvári Bethlen-bástya (593. l.) Cserna Károly rajza.

Gróf Bercsényiné, Csáky Krisztina grófnő (595. l.). Az eredeti olajfestmény gróf Csáky György Napoleon birtokában.

Pekri Lőrincz zászlója I. II. (602—603. l.) Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzik. Az Érem- és Régiségtani Intézet felvétele. A zászló felirata egyik oldalon: OPTABILIVS

HONES- | TE MORI QVAM TVR- | PITER VIVERE | COMES LAVRENTIVS PEKRI [Pekri-czímer] PAX PAX CLAMATVR | SED PAX PER BEL- | LA PARATVR. || a másik oldalon : ET PATI ET FACERE | FORTIA STRENVI DU- | CIS ET MILITIS EST | [Rákóczi czímer] || PARCERE SUBIECTIS ET | DEBELLARE SUPERBOS.

Rákóczi marosvásárhelyi szállásának rajza (606. l.) Tóth-Mikolai István kincstári irnoknak a Teleki-levéltárban őrzött 1821. évi rajza után készült.

A szebeni várkaput (607. l.) régi festmény után Székely Árpád rajzolta.

A marosvásárhelyi vártemplom (608. l.). Fametszet Kubinyi és Vahct : «Magyarország és Erdély képekben (Pest 1853)» cz. mű II. kötete 67. lapján.

Rákóczi erdélyi fejedelmi előterjesztésének czímlapja (609. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról.

A radnóti várkastély (615. l.) eredeti fényképről készült.

Gróf Bercsényi László, Francziaország maréchallja († 1762.) (617. l.) a Történelmi Képcsarnokban levő Latik-féle másolatról. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Keresztély Agost szász herczeg, esztergomi érsek (621. l.) Weigel bársonymodoros rézmetszete a Történelmi képcsarnok grafikai gyüjteményében. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele. (V. ö. Mill. tört. VIII. köt. 57. l.)

Göncz (623. l.) Cserna Károly és a

Záróvignette Dörre Tivadar rajza.

NÉVALÁIRÁSOK, KÉZÍRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Báthori Zsófia névaláirása (16. l.). Eredetije az Országos Levéltárban : Rákóczi-levéltár 12. csom. Olv. *Sofia Batori* m. p.

Meghívólevél I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona esküvőjére (18. l.) Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 1. sz.

I. Rákóczi Ferencz névaláirása (22. l.) 1671. márcz. 12-ikén kelt levelén az Országos Levéltárban. Olv. *Rákóczi Ferencz m. p.*

II. Rákóczi Ferencz névaláirása (42. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő «Recrudescunt» latin példánya alatt. Olv. *F. Rakoci m. p.*

Töredék Zrinyi Ilonának Thökölyhez írt leveléből (59. l.) A levél kelte 1686 jún. 4. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 2. sz.

II. Rákóczi Ferencz és nénje levele Thököly Imréhez (71. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 3. l.

Béthune franczia követ névaláirása (83. l.) A marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Kelet : 1679. febr. 15. Olv. *Marchio de Bethune legatus galliae.*

Zrínyi Ilona névaláirása (104. l.) az Országos Levéltárban őrzött kelet nélküli levelén. Olv. *Zrínyi Ilona m. p.*

I. Lipót névaláirása (139. l.) 1678. okt. 18-ikán kelt oklevelén. Eredetije a bécsi állami levéltárban. Olv. *Leopoldus.*

Gróf Forgách Simon névaláirása (150. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 1715. máj. 10-ikén kelt oklevelén. (Biás István közl.) Némileg eltér tőle a Mill. tört. VII. k. 592. lapján közölt autogramm. Olv. *G. Forgach Simon.*

Montecuccoli Hercules névaláirása (195. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő oklevélről. Olv. *Ercules Graff Montecuccoli m. p.*

Esze Tamás névaláirása (228. l.) 1706. jan. 17-ikén kelt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Esze Tamás m(anu) p(ro)pria.*

Báró Löwenburg Frigyes névaláirása (267. l.) febr. 1-én kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Friedrich Br. Löwenburg.*

Telekesi István egri püspök névaláírása (298. l.) 1708. febr. 2-ikán kelt leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Telekesy Istvan m. p.*

Ráday Pál névaláírása (311. l.) 1709. ápr. 28-ikán kelt leveléről. Eredetije a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Paulus Raday m. p.*

Károlyi Sándor névaláírása (323. l.) 1711. ápr. 12-ikén kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Olv. *Károly(i) Sándor.*

Viard ezredes névaláírása (338. l.) A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő 1702. márcz. 21-ikén kelt oklevéről. Olv. *De Viard.*

Gróf Esterházy Antal névaláírása (374. l.) 1705. márcz. 24-ikén kelt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *G. Eszterhazy Antal m. p.*

Gróf Herbeville névaláírása (420. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő 1706. jan. 2-ikán kelt oklevélről. Olv. *Le conte Herbeville.*

Meghívó a rákosi országgyűlésre (1705. júl. 1.) (431. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 8. sz. a.

I. József király névaláírása (438. l.) 1707. decz. 23-ikán kelt oklevelén. Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában. Olv. *Josephus m. p.*

A szécsényi országgyűlési tábor (439. l.) id. Tsétsy János sárospataki tanár egykorú rajza után. Először megjelent Thaly Kálmán : «Rákóczi tár» (Pest, 1866.) I. kötetében.

Rabutin névaláírása (450. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött 1707. okt. 8-án kelt levelén. Olv. *Rabutin.*

Bethlen Miklós névaláírása (452. l.) 1668. szept. 9-iki leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Bethlen Miklós m. p.*

Gróf Pekri Lőrincz névaláírása (459. l.) 1705. márcz. 8-ikán kelt leveléről, a marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Olv. *G(ró)f Pekri Lőrincz.*

Glöckelsperg névaláírása (466. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti oklevélről, mely 1706. márcz. 11-ikén kelt. Olv. *G. Ditrich von Glöckelsberg.*

Gróf Virmond tábornok névaláírása (469. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban évő 1721. nov. 4-ikén kelt oklevelén. Olv. *Ott. Comes de Virmond.*

Nagyszeghy Gábor névaláírása (485. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő 1719. decz. 13-ikán kelt oklevélről. Olv. *Nagyszegy Gabor m. p.*

Harteneck névaláírása és pecsétje (491. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum kézírattárában őrzött eredeti oklevélről. Olv. *J(ohannes) Sachs ab Harteneck Nationis Teutonicœ Comes m. p.*

Cserei Mihály névaláírása (494. l.) 1705. jan. 25-ikén kelt eredeti leveléről. Marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Cserei Mihály.*

Gróf Bercsényi Miklós névaláírásának (503. l.) olvasása: «*Comes Nicolaus Bercheny supremus totius militiae Generalis et Comit(a)tus de Ungh Comes m. p.*»

Gróf Pálffy János névaláírása (518. l.) 1710. aug. 27-ikén kelt oklevél eredetije a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Comes Joannes Palffy m. p.*

Starhemberg Guidó (522. l.) és *gróf Wratislaw névaláírásait* (544. l.) Arneth : «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből vettük. Olv. *Johann Wenzel Graf Wratislaw.*

Savoyai Jenő névaláírása (565. l.) 1724. nov. 25-ikén kelt oklevélről. Olv. *Eugenius a Sabaudia.*

Andrássy István névaláírása (573. l.) 1708. febr. 5-ikén kelt leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Andrasy Istva(n) m. p.*

Orosz Pál névaláírása (574. l.) 1709. decz. 23-ikán kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Orosz Pal.*

XII. Károly névaláírása (581. l.) először Széchy K. «Gróf Gvadányi József» czímű művében (Tört. Életrajzok) 275. l. jelent meg. Olv. *Carolus.*

XIV. Lajos névaláírása pecsétje (586. l.) Turenne tábornokhoz küldött leveléből. Olv. *Louis.*

De Tige cz. tábornok néválaírása (592. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött 1707. szept. 26-ikán kelt oklevélről. Olv. *de Tige.*

Barcsai Ábrahám névaláírása (597. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő 1709. decz. 12-én kelt oklevélről. Olv. *Barcsai Abraham.*

Thoroczkai István, az erdélyi hadak főkapitányságának névaláírása (610. l.) 1704. febr. 10-ikén kelt oklevélről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Thoroczkai Istvan m. p.*

Teleki Mihály Naplójának egy lapja a beiktatásról (613. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti kéziratról. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 11. sz.

Apor István névaláírása (619. l.) 1688. máj. 3-ikán kelt eredeti oklevélről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Apor Istvan m. p.*

Kun István névaláírása (620. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltár okleveléről. Olv. *Kun Istvan.*

Budapest, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája.